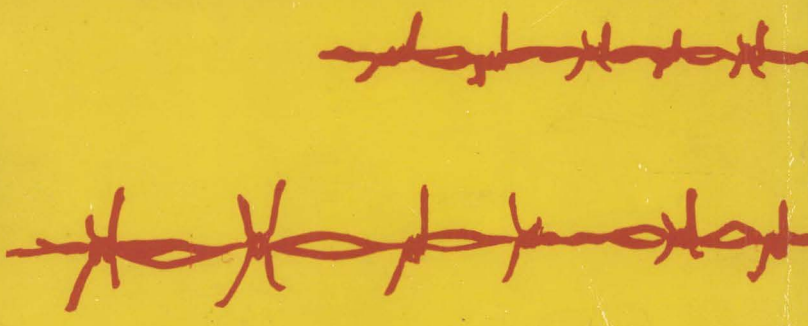

יהדות יוון בחורבנה

זכרונות

• בהוצאת המכון לחקר יהדות שאלוניקי •

יהדות יוון בחורבנה

פרקי זכרונות

המכון לחקר יהדות שאלוניקי
תל־אביב תשמ״ח

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

יהדות יוון בחורבנה

פרקי זכרונות

התוכן

אהרן רוסו	הקדמה	9 — 11
דניאל קארפי	מבוא	13 — 19
אליהו ברזילי	הצלת היהודים באתונה בתקופת ההשמדה	21 — 26
יום־טוב יקואל	בדרך לאבדון	27 — 72
ליאון כהן	מיון לבירקנאו: התקוממות עובדי המשרפות	73 — 113
אלפונס לוי	חורבן קהילת שלוניקי	115 — 128
ז׳אק לוי	סיפורו של שבוי	129 — 147
י.א. מטרסו	שואת יהודי שלוניקי	149 — 172
אלברט מנשה	בירקנאו־זכרונותיו של עד ראייה	173 — 229
סלומון מ. עוזיאל	׳סבוני גם סובבוני׳	231 — 240
דוד צבי	קורותיו של אסיר יווני במחנות הריכוז	241 — 265
היינץ קוניו	קיצור תולדות חיי במלק	267 — 352
ברוך שיבי	בתנועת המרי היוונית	353 — 364

ספר זה יוצא לאור בסיוע מר ז׳ק לוי ז״ל, ברצלונה.

©

המכון לחקר יהדות שאלוניקי

Printed in Israel

עטיפה: שילהב רפאל

ת.ד.31028 תל־אביב

המחברים

הרב ברזילי — יליד שאלוניקי. בתקופת המלחמה נתבקש על־ידי דיטר ויסלציני לשמש כרב ראשי באתונה. לאחר התייעצות עם הארכיבישוף דמסקינוס סרב למסור לצבא הגרמני רשימות של יהודי העיר. תוך זמן לא רב ברח מן העיר.

יום־טוב יקואל — נולד ב־1889 בטריקלה. בן 17 ייסד את האגודה הציונית הראשונה בעירו. למד משפטים באוניברסיטת אתונה. ב־1923 התיישב בשאלוניקי ועבד כעורך דין. בין היתר שימש כיועץ משפטי של הקהילה וכיו"ר לשכת בני ברית. בתקופת הכיבוש התמסר לניהול מוסדות החסד של שאלוניקי. עם תחילת הגרושים ברח לאתונה ושם נתפס על־ידי אנשי הגסטפו. באפריל 44' גורש למחנה ההשמדה בירקנאו.

ליאון כהן — יליד שאלוניקי. בזמן הכיבוש ברח לאתונה שם נתפס ונשלח למחנה ההשמדה אושוויץ.

אלפונסו לוי — יליד שאלוניקי. יחד עם הרב קורץ וחברי וועד הקהילה היהודית גורש למחנה ברגן בלזן ב־1944.

ז'אק לוי — יליד שאלוניקי, נצר למשפחת משכילים ידועה. סבו היה ממייסדי העיתון הראשון בלאדינו שהופיע בשאלוניקי "לה אפוקה". בשעות העשרים של המאה הנוכחית היגר לצרפת, משם נתפס ונשלח למחנות ההשמדה.

י.א. מטרסו — יליד שאלוניקי. לאחר המלחמה התיישב באתונה.

אלברט מנשה — יליד שאלוניקי. למד רפואה באוניברסיטת טולוז. לפני המלחמה ניהל את בית החולים לחולי נפש "ליאטו־נח". גורש למחנה אושוויץ. לאחר המלחמה שימש זמן מה כיו"ר הקהילה היהודית בשאלוניקי. בשנות ה־50' היגר לארצות הברית.

סלומון עוזיאל — יליד שאלוניקי. סוחר וחבר וועד הקהילה היהודית משנת 1941. גורש למחנה הריכוז ברגן־בלזן.

דוד צבי — יליד שאלוניקי. בגיל צעיר גורש עם אחיו למחנה ההשמדה אושוויץ. שני האחים ניצלו.

היינץ קוניו — יליד שאלוניקי. גורש למחנה ההשמדה בירקנאו יחד עם שאר בני המשפחה. מחבר הספר: "חייתי את המוות". יו"ר ההקדש חיי־מוצ'ו קובו.

ברוך שיבי — יליד שאלוניקי. פעיל באגודות נוער ציוניות. חבר המחתרת היוונית בזמן המלחמה. מחברם של ספרים אחדים הקשורים ליהדות יוון. בין היתר ערך מהדורה דו־לשונית (יוונית ולאדינו) של הגדת פסח.

הקדמה

הפרופסור דניאל קארפי, המופקד על הקתדרה לחקר השואה ע״ש חיה ובנימין שפלסקי, באוניברסיטת תל־אביב הוא היוזם לפרסום מקובץ של כמה עבודות שנתפרסמו בקשר לשואת יהודי יוון. המכון לחקר יהדות שאלוניקי נענה ברצון ליוזמה זאת והרי לפנינו קובץ המכיל עדויות אישיות. המתארות אספקטים שונים של החיים בתקופה שנתרחשה שואת יהודי יוון.

הגרמנים כבשו את יוון בחודש אפריל 1941 והקימו את השלטון שלהם בחלק הצפוני של המדינה ואלו החלק הדרומי, כולל אתונה, נפל בחלקם של האיטלקים. במשך כשנה וחצי ביצעו הגרמנים את מזימותיהם בהצרת חיי היהודים אולם לכלל רדיפות גופניות כמעט ולא הגיעו. הגירות למחנות המוות התחיל במרס 1943 וכל הפעולה, ז״א גירוש כמעט טוטלי, נסתיימה בחודש יולי באותה שנה. במשך תקופה זאת גורשו כחמש רבבות של יהודי סלוניקי ועיירות קטנות אחרות מאזורי מקדוניה, תרקיה, תסליה, אפירוס, ולאחר כניעת איטליה גם מספר ניכר של יהודי אתונה. צורות שונות לבשו הגירושים אך גורל אחד נפל בחלקם של כל המגורשים: השמדה כמעט טוטלית במחנות המוות. רב הנסתר מהנגלה במה שנוגע למה שקרה ביוון בתקופת השואה. הדברים טרם נחקרו די הצורך ואין קובץ זה עוסק בכך, שבו נכללו מסמכים שנכתבו בידי אנשים שחוו את המאורעות בגופם מנקודות תצפית שונות. רוב הדברים פורסמו כבר מקודם וכל שעשינו הוא לקבץ אותם בספר אחד כדי שהמעיין יוכל להתרשם התרשמות כוללת מהחויות שעברו על מחבריהם. הכל כמעט ברור כמה שניגע לטכניקה שהשתמשו בה הגרמנים, בשלבים השונים, ואין היא שונה מהשטות שהשתמשו בהן לגבי כל יהודי אירופה. אך מהצד שלנו, היהודי יש תהיות שונות ואמנה להלן אחדות מהן:

א. מהו מקור הפסיביות שגילו יהודי שאלוניקי בעיקר — יהודי הקהילות הקטנות בהיותם מעטים היו לגמרי חסרי אונים — ומהו התפקיד שמילאו הנהלת הקהילה ובראשה הרב הראשי, הרב צ. קורץ, ביצירה ובטיפוח הפסיביות הזאת?

ב. מהו היחס שגילתה האוכלוסיה היוונית ושלטונות יוון ובאיזה מידה חוסר המעש שלהם ואולי עזרה אקטיבית לכובש הקלה על המלאכה של הגרמנים;

ג. האחרון בסדר הענינים אך לא בחשיבותם — חוסר המעש של יהודי העולם ובעיקר מוסדות התנועה הציונית וראשי הישוב בארץ שגילו אדישות כמעט מוחלטת לגורל יהודי יוון והרי היה ידוע, באותה תקופה, מה שמצפה להם. אפשרויות ההתראה ואפילו ההצלה בפועל היו, לגבי יהודי יוון, רבות לאין ערוך מאלה שיכלו להיות לגבי היהודים ביתר ארצות הכיבוש: הגבול עם תורקיה, החופים והמפרצים הרבים לאורך הים האיגיאי והכיבוש האיטלקי הנוח יחסית, יכלו להקל על פעולות הצלה אך כמעט ודבר לא נעשה.

התפקיד החיובי ברובו, שמלאו שלטונות הכיבוש האיטלקי נחקר באופן יסודי ע"י פרופסור ד. קארפי ונתפרסם באיטלקית בכרך ז' משנת תשמ"ב — 1982 במוסף לתולדות היהודים בתפוצות ובעברית בילקוט "מורשת", חוברת לא, משנת 1981. אך יש עוד שאלה שאמנם אינה נוגעת לתקופת השואה והיא מיעוט ההתיחסות לשואת יהודי יוון בעבודות המחקר השונות שנעשו ונתפרסמו על תקופת השואה.

כל אלה שאלות שאין לנו עליהן תשובה. עוד לא נעשה המחקר שיקיף את כל האספקטים של שואת יהודי יוון.

ואף הקובץ הזה אינו בא לפתור את התהיות הנ"ל. מצאתי לנכון להעלות אותן כי אין לנו הזדמנויות רבות לעשות זאת ואולי זה יעורר מישהו ויתמסר למחקר זה.

בקובץ הנוכחי יש בעיקר זכרונות ממחנות המוות; החיים בהם מתוארים לפי ההרגשות הסוביקטיביות של כותביהם ומושפעים ממה שקרה לכל אחד ומבחינה זאת יש גוון מסוים. מצאנו לנכון להכליל בו גם זכרונות של אנשים שלא היו במחנות אך היו במוקד המאורעות כגון חברי

ועד הקהלה או פקידיה. הכללנו גם את דברי הרב ברזילי מאתונה שכפי שידוע קידש את שם ישראל בהתנהגותו שהביאה להצלת יהודים רבים באתונה.

למותר להדגיש שאין המכון לחקר יהדות סלוניקי נוקט עמדה בנושאים השנויים במחלוקת במדה והם נרמזים ע"י המחברים עצמם. אם קובץ זה ימריץ חוקרים להעמיק חקור בנושא או יגרום לכך שגם אחרים שחוו את התקופה יקומו ויספרו את חוויותיהם כי אז באנו על שכרנו. יש עוד להדגיש שלא מיצינו את כל האפשרויות שיש בידינו כי כמה פרסומים וכתבי יד באותו נושא לא מצאו את מקומם בקובץ זה מסיבות טכניות בעיקר. אנו מקוים שתנתן לנו הזדמנות להוסיף ולהשלים.

לבסוף עלי לציין במלים ספורות, את אלה שתרמו להוצאת קובץ זה:

ראשון מכולם הפרופסור ד. קארפי אשר כאמור היה היוזם אך גם ובעיקר נתן את חסותו וסמכותו המדעית הרבה שאפשרו להשלמת המשימה.

ללא עצותיו לא היה ניתן להתגבר על כל הבעיות מהתעוררות בהכנת חיבור כזה המכיל חיבורים שהם שונים בסגנונם אחד מהשני.

מר ז'אק לוי, יליד סלוניקי, שגורש מצרפת לאושוויץ וניצל, תרם תרומה כספית נכבדה להוצאת הספר שגם זכרונותיו כלולים בו. מר לוי נפטר לפני זמן מה בגיל מופלג ולא זכה לראות את הספר. יהי זכרו ברוך;

כספים שנותרו לאחר פירוק המועדון "קדימה" שרוב חבריו היו מיוצאי יוון, הוקדשו להוצאת הספר ואני מביע בזה את הוקרתי לאלה שהחליטו על כך.

אין למכון לחקר יהדות סלוניקי קרנות או מקורות כספיים קבועים. פעולותינו ניזונות מבחינה כספית מתרומות אקראיות ובעיקר ממענקים מקרן הפיצויים של יהודי יוון. אני מנצל הזדמנות זאת כדי להודות למנהלי הקרן אשר מגלים הבנה רבה לפעולותינו ומפרישים סכומים ניכרים המאפשרים לנו לממן אותן. יבואו כולם על הברכה.

אינג' אהרן ח. רוסו, יו"ר
המכון לחקר יהדות סלוניקי

דניאל קארפי

מבוא

לפני שנים אחדות העלו מורים מן החוג לתולדות עם ישראל שבאוניברסיטת תל־אביב את הרעיון לכנס את המקורות הספרותיים העיקריים של יהודי יוון מתקופת השואה ולהוציאם לאור יחד באסופה אחת ובשפה העברית. מקורות אלה היו כבר אז, רובם ככולם, בהישג־יד של מעטים בלבד, אם משום שראו אור בכתבי־עת מוצנעים, שתפוצתם קטנה ומציאותם יקרה, אם משום שנתפרסמו בשפות זרות, שרוב בני הדור הצעיר אינם שולטים בהן, ואם משום שאחדים מהם היו עדיין בכתובי־יד, מונחים בקרן זווית. רב אפוא החשש, שכעבור זמן לא רב, עם חליפת הדורות, יהפכו מקורות אלה לנדירים ביותר, וקצתם אף יישכחו או יאבדו כליל, ועמהם יאבד לחקר התקופה ההיבט האישי־אנושי של הקורבנות עצמם.

הוחלט אפוא לעשות לעצירת סחף זה בזכרון הקולקטיבי, ובתמיכת "המכון לחקר יהודי שאלוניקי" הוכנה אסופה זו, שבה כונסו רבים מן הדברים שכתבו יהודי יוון על הקורות אותם בימי מלחמת־עולם השנייה, תחת עול הכיבוש הגרמני, במקומות ישיבתם ביוון עצמה ובמחנות ההשמדה במזרח אירופה שאליה גורשו. אלו 'מגילות החורבן' ששרדו מן השריפה הגדולה שאחזה בבני עמנו לפני שנות דור. ראינו למצווה, המוטלת עלינו מפי הרבים שלא זכו ולא יצאו מן השריפה ההיא, שנשמור על מגילות אלה באמונה ונמסור אותן לבאים אחרינו, להיות יד ושם לדור שהיה.

הפרקים המתפרסמים להלן נכתבו כולם בידי יהודים — או בימי התרחשות המאורעות עצמם, כיומנו של י״ט יקואל, או בשנים הראשונות שלאחר השחרור (ואלה רוב הכתובים). כל הפרקים הם אפוא תיאור סובייקטיבי של המאורעות, פירוש אישי של מה שראו המחברים, איש איש במקום מושבו, מזווית הראייה שלו ותוך הבלטת הפרטים שהיו חשובים לפי השקפתו. כבשאר המקורות מסוג זה, מכל ארץ שהיא, ניתן לחוש בפרקים אלה את האווירה של הימים ההם, וכן ניתן ללמוד מהם רבות על הילכי־הרוח שהיו רווחים בקרב היהודים, על תקוותיהם ואשליותיהם, על נסיונות העמידה שלהם ועל כשלונותיהם. האדם, על מכלול מעלותיו וחולשותיו ניבט מהם, ולא המכונה האנונימית, הצבאית, הדיפלומטית או המנהלית, שעסקה בפעולת ההשמדה. אלה אפוא מקורות בעלי חשיבות רבה, שמבלעדיהם שום תמונה לא תהיה שלימה. עם זאת מקובל עלינו, שאין המקורות הספרותיים היחידים שיש להשתמש בהם, ושבכל מקרה — לגבי היהודים ביוון כבכל נושא אחר — יש לאמת את הנאמר בהם על־ידי השוואתם עם המקורות התיעודיים, ובוודאי אין לתאר את התמונה כולה אלא תוך צירוף המקורות משני הסוגים גם יחד.

דברי המחברים מובאים באסופה זו ללא שום קיצור, תיקון או שינוי. הדברים ניתנים כאן כרוחם — אם נתפרסמו במקורם בשפות אחרות (אנגלית, צרפתית, יוונית, לאדינו), וכלשונם — אם ראו אור לראשונה בעברית. מסיבה זו ימצא הקורא לא אחת הערכות שונות וגם סתירות (ואולי אפילו סתירות עובדתיות) בין הפרקים השונים. תופעה זו אינה חריגה ואינה מיוחדת לנושא זה. ברוב הנושאים מתקופת השואה, וגם מן התקופות שקדמו לה, נשתמרו עדויות (וגם מקורות תיעודיים), שאינן מתיישבות זו עם זו, אם לכאורה ואם לאמיתו של דבר. המחקר ההיסטורי, בהווה ובעתיד, הוא שיעסוק בסוגיות אלה ויכריע בכל מקרה ומקרה איזו היא הגירסה העדיפה בעיניו. אסופה זו לא באה במקום מחקר זה ואינה שואפת אלא לשמר את החומר שישמש אותו.

קורות יהודי יוון בימי מלחמת־עולם השנייה הן אחד הפרקים הסבוכים, המרתקים וגם הפחות ידועים בכלל ההיסטוריוגרפיה של תקופת השואה.

יוון הוטלה אל מערבולת המלחמה, ראשונה בין מדינות הבלקאן, ב־28 באוקטובר 1940, שעה שהצבא האיטלקי חצה את הגבול האלבני־יווני ופלש לתוכה. היה זה נסיון נואָל של ההנהגה האיטלקית להוכיח את כוחה ועוצמתה הצבאית של ארצם, ולאזן בכך את ההשפעה הגרמנית,

שהתעצמה מאוד מאז תחילת המלחמה, בארצות הבלקאן בכלל וברומניה ובבולגריה בפרט. כיבוש יוון נועד לסייע בשיקום הפרסטיג׳ה של האיטלקים באיזור ולהעמיד לרשותם את בסיסי־הים והאוויר שעל אדמת יוון, שמהם ניתן היה לשלוט על כל חלקו המזרחי של הים התיכון. אולם, תוצאות ההרפתקאה האווילית הזאת היו שליליות בתכלית לאיטלקים. הצבא היווני עמד בגבורה בפני הפולש, ואף עלה בידיו להדוף אותו לתוך שטח אלבניה. רק באפריל 1941 הצליחה המתקפה הגרמנית האדירה בבלקאנים לשבור את התנגדות הצבא היוגוסלבי ולהכריע, אחרי קרבות קשים עקובים מדם, את הצבא היווני הקטן. כך, במקום להציב סכר להתפשטות הפוליטית של גרמניה בבלקאנים, סייעה היוזמה האיטלקית להתערבותה הצבאית הישירה, וגרמה להעברת בסיסי הצבא הגרמני מרומניה הרחוקה לחופי הים התיכון — לשאלוניקי, לאיים האגיאיים ולכרתים.

חרף זאת, הייתה ממשלת גרמניה נדיבה כלפי בעלת־בריתה בחלוקת איזורי הכיבוש הצבאי. רובה של הארץ — כל יוון ההיסטורית ואתונה בכלל זה — נכלל באיזור הכיבוש האיטלקי. העיר שאלוניקי וסביבותיה, אחדים מן האיים האגיאיים ורצועת אדמה לאורך הגבול עם תורכיה נשארו בידי הגרמנים. תראקיה ומקדוניה המזרחית נמסרו לידי בולגריה. חלוקה זו הייתה הרת אסון לגבי יהודי יוון, שברובם המכריע מצאו עצמם באיזור הכיבוש הגרמני. בתוך 77,000 יהודים, או קצת למעלה מזה, שהיו ביוון עם פרוץ המלחמה, גרו כ־56,500 בעיר שאלוניקי וכ־3,000 בקהילות הקטנות ובאי כרתים שנכללו באיזור הכיבוש הגרמני. באיזור הבולגרי היו כ־5,000 יהודים. יתר 12,500 היהודים היו באיזור הכיבוש האיטלקי, רובם בעיר אתונה.

מאותו זמן התנהלו חיי היהודים בשלושת האזורים באפיקים שונים ונפרדים כשהמשותף להם: תקופת רגיעה יחסית עד לקראת סוף שנת 1942, והשיא המר של הרדיפות בשנת 1943 ובתחילת שנת 1944, עת שולחו רוב היהודים למחנות ההשמדה בפולין. לרוע המזל, דווקא העובדה שעד יולי 1942 לא ננקטו נגד היהודים צעדים מפלים כלשהם — כגון, כליאה בגיטאות, חובת ענידת הטלאי הצהוב, החרמת רכוש או גיוס לעבודות כפייה — יצרה בקרב רבים מן היהודים אווירת ביטחון כוזבת ומשלה באשר לכוונותיהם של הגרמנים כלפיהם. לאט לאט, אך בעקיבות, קנתה לה אחיזה בקרב יהודי יוון התקווה, שהייתה לאחר מכן לדעה רווחת, שהגורל שפקד את יהודי שאר ארצות אירופה — שאודותיו לא נודעו אלא פרטים

מעטים ומקוטעים — לא יפקוד את קהילות יהודי יוון, הרחוקות מבחינה גיאוגרפית משאר מרכזי היהדות האירופית, והשונות מהן בשפתן, במנהגיהן ובאורח חייהן. ואמנם, כאשר בראשית שנת 1943 ניתכו הרדיפות הראשונות על יהודי האיזור הגרמני (והאיזור הבולגרי), באו הללו כהפתעה גמורה, וכגודל האשליה שהיהודים טיפחו בליבם כן גדול היה ההלם נוכח המציאות החדשה.

ההחלטה להתחיל בגירוש הכולל של יהודי שאלוניקי וסביבותיה, במסגרת תוכנית 'הפתרון הסופי' של יהודי אירופה, נתקבלה ככל הנראה ב'משרד הראשי לבטחון הרייך', בתיאום עם משרד־החוץ הגרמני, באחד הימים האחרונים של חודש דצמבר 1942 או בתחילת ינואר 1943. ימים אחדים לאחר מכן, בברלין, הורה אדולף אייכמן לאחד מעוזריו, דיטר ויסליציני — ששהה באותה העת בבראטיסלבה, שם שימש כיועץ לענייני היהודים ליד ממשלת־הבובות של מונסיניור טיסו — לעבור לשאלוניקי כדי לקבל לידיו את הפיקוד על מבצע גירוש האוכלוסיה היהודית. אל ויסליציני צורף לאחר מכן קצין נוסף מצוותו של אייכמן, אלוויס ברונר, ששירת בזמן ההוא בווינה. בתחילת פברואר כבר הוקמה בשאלוניקי בידי שני קצינים אלה יחידה צבאית מיוחדת, שנועדה לבצע את 'פתרון הבעיה היהודית', כאשר לצדה דאגה המחלקה לעניינים אזרחיים שבממשל הצבאי הגרמני, בראשותו של עו"ד ד"ר מקס מרטן, לפרסום חקיקה גזענית ענפה, שנועדה להשפיל את היהודים ולנשלם מרכושם. בסוף פברואר הוחל בריכוז היהודים ברובעים מיוחדים של העיר, שעתידים היו לשמש כגיטאות וכמחנות־מעבר עד לצאתם לדרך. ב־14 במארס הודיעו הגרמנים לרבה של שאלוניקי, צבי הירש קורץ, אשר למן ה־10 בדצמבר 1942 שימש גם בתפקיד 'נשיא הקהילה', כי למחרת היום ייצא המשלוח הראשון לפולין, שם יישבו היהודים בקירבת העיר קראקוב, באיזור שבו עתיד להיכון מחוז אוטונומי יהודי. עשרים וארבע שעות לאחר מכן יצאה הרכבת הראשונה, כשהיא נושאת עמה כ־2,800 יהודים, ויעדה — מחנה השמדה אושוויץ־בירקנאו. לאחריה יצאו בזה אחר זה, ללא הפוגה, בין ה־15 במארס לאחד ביוני, לפחות עוד שמונה עשרה רכבות משאלוניקי למחנות השמדה. ב־7 באוגוסט, אחרי הפסקה של שבועות מספר, יצאה הרכבת האחרונה, ובסך הכל גורשו משאלוניקי וסביבותיה לפחות 48,974 יהודים. גורל דומה פקד את יהודי האיזור שסופח לבולגריה, שגורשו רובם ככולם, בתנאים קשים במיוחד, באביב 1943. ואילו באיזור הכיבוש האיטלקי התנהלו חיי היהודים ברגיעה יחסית עד ספטמבר של אותה שנה; כי אז, עם כניעת

איטליה בפני בעלות־הברית, נכבש האיזור בידי הצבא הגרמני, וגם משם גורשו היהודים (אם כי בהצלחה פחותה מאשר בשאר האזורים) עד לנסיגת הצבא הגרמני, בקיץ 1944. סך הכל גורשו מיוון — ממחוזותיה היבשתיים ומן האיים — כ־60,000 יהודים, והללו ברובם הגדול לא שבו מארץ גזירה.

בפרקי הזכרונות המתפרסמים להלן נדונים בהרחבה אירועים טרגיים אלה, שהמחברים היו עדים להם במקום מושבם. כמו כן מתוארים בהרחבה ימי הסבל והאימים, שעברו עליהם במחנות הריכוז השונים, שאליהם הוגלו ושבהם הועסקו בעבודת כפייה. ברבים מפרקי הזכרונות נדונו גם פעולותיה של ההנהגה היהודית בשאלוניקי — ובמיוחד של הרב צבי קורץ, שלמן חודש דצמבר 1942 עמד בראשה — והתפקיד שמלאה בתקופה הקריטית של הגירושים. רוב המחברים דנים בחומרה רבה פעולות אלה ותפקיד זה. דעתם היא, שפעולותיה של ההנהגה היהודית סייעו לגרמנים במלאכתם הבזויה, ובעקיפין הכשילו את הציבור בשעתו הקשה ביותר. רק אחד המחברים, שהיה בעצמו חבר ועד הקהילה בשנת 1943, נוקט עמדה אחרת.

בהתאם לכללים שהיו נקוטים בידינו בהכנת אסופה זו, הבאנו את פרקי הזכרונות כולם, כלשונם ובשלמותם. וזאת גם אם סברנו שבנושא זה (אולי יותר מאשר בכל נושא אחר) היה מקום לשקול מחדש את ההתרשמויות האישיות מן הימים ההם (או מקצת ההתרשמויות הללו), לאור מה שנודע מאז על קורות התקופה, ביוון עצמה ובשאר הארצות הכבושות בידי הגרמנים.

דומה שאין חולקים על הערכה, שההנהגה היהודית בשאלוניקי לא עמדה במבחן. היא לא השכילה להבין את משמעותה של הסכנה הנוראה שבפניה עמד הצבור היהודי (סכנה שלא היתה כמותה בעבר בחומרתה), ונגררה מבלי משים אחר דרכי ההתנהגות המסורתיות של ההנהגה היהודית בגולה. היא הטיפה לצייתנות, לקבלת פקודות השלטון, לשמירת הסדר והשקט, וזאת בשעה שהתנהגות בלתי קונוונציונאלית, רוח של מרדנות, הפיכת הסדר והשקט, עשויות היו להקשות על ביצוע מדיניות ההשמדה של הגרמנים. ו׳להקשות׳, משמע — לגרום לכך שמקצת הציבור היהודי יימלט מן הגורל המר שהיה צפוי לו ויציל את נפשו. על הערכה זו, כאמור, אפשר שאין מקום לחלוק. אבל מכאן ועד לתמונה המצטיירת בתוך דברי אחדים מן המחברים, עוד ארוכה הדרך, ומן הסתם יַרבו בעתיד החוקרים ליתן את דעתם על כך.

יתירה מזאת, שאלת הצלתם, או אי־הצלתם, של יהודי יוון, מן הדין שתיבחן גם מהיבטיה הרחבים, החורגים מתחומי החברה היהודית המקומית ואף מגבולותיה של המדינה.

כמה תנאים אובייקטיבים עמדו ליהודי יוון, שעשויים היו לסייע להצלחתה של פעולת הצלה מכוונת ומתוכננת: רדיפת היהודים בארץ זו התחילה מאוחר מאוד, יחסית לשאר שטחי אירופה הכבושה, בשעה שהידיעות על מה שקרה בהם, לא זו בלבד שכבר הגיעו לארצות החופש, ולארץ־ישראל בכלל זה, אלא גם נקלטו והובנו במלוא משמעותן; האוכלוסיה הנוצרית ביוון ההיסטורית, להבדיל משׂאלוניקי, לא היתה בכללותה עויינת ליהודים, וכמוה רוב אנשי הכנסייה היוונית־אורתודוכסית; בסוף שנת 1942 — תחילת 1943, כאשר מצב היהודים באיזור הכיבוש הגרמני החמיר והלך, כבר פעלו ביוון תנועות פרטיזנים אחדות, ששלטו על שטחים הרריים נרחבים; עד תחילת ספטמבר 1943, היה רוב שטחה של יוון בשליטת הצבא האיטלקי, שהתנגד לגירוש היהודים, ואף הגן עליהם, בין אם היו תושבי האיזור או פליטים מן החוץ. מכאן, שבאביב־קיץ 1943, שעה שרבבות יהודים נעקרו מבתיהם וגורשו אל מחנות המוות, היו סביבם, בתוך גבולותיה של יוון עצמה, שטחים נרחבים שבהם יכול היה חלק מהם למצוא מקלט, בחסות אוכלוסיה ושלטונות לא עוינים.

זאת ועוד אחרת. הגבול הימי הארוך שבין יוון לתורכיה, להבדיל מן הגבול היבשתי שבין שתי המדינות, היה פרוץ במידה רבה, ובמציאות חצו אותו פליטים (רק קצתם יהודים), אנשי מחתרת וסוכנים של המודיעין היווני או של בעלות־הברית, שעשו את דרכם ליוון וממנה. מחוף אל חוף, דרך האיים האגיאיים, התקיים במשך שנים קשר מחתרתי הדוק, שדרכו הועברו לתנועות המרי היווניות ידיעות, הנחיות אופרטיביות וכן אספקה בנשק ובציוד. בקשר מחתרתי זה השתמשו גם יהודים יחידים, תושבי תורכיה, כדי לסייע, ביוזמתם הם ועל חשבונם הפרטי, לקרוביהם שביוון. במרוצת הזמן, כנראה רק לקראת סוף שנת 1943, ומכל מקום אחרי חיסול קהילת שׂאלוניקי, הפעילו גם אנשי המשלחת הארץ־ישראלית שבקושטא קשר זה, שבסיסו היה באיזמיר, כדי להעביר ליהודי אתונה סכומי כסף, וכן כדי להעביר מאתונה לתורכיה פליטים יהודים.*

אפשר היה אפוא להמציא ליהודי יוון בעוד מועד, היינו, לכל המאוחר בתחילת 1943, מידע מפורט ומוסמך על אשר התרחש בשאר ארצות אירופה הכבושות. אפשר היה להסביר מה הן מגמות המדיניות הגרמנית כלפי יהודים, כפי שכבר נתגלו בכל מקום ומקום. אפשר היה להזהיר, כי

יעד הגירושים הוא לארץ גזירה שאין חזרה ממנה. כל זאת אפשר היה לעשות מן הבסיס שבתורכיה (ואולי לא רק משם), בלי לסכן חיי שליחים מן הארץ, ומבלי לעבור על הכללים והמגבלות שהשלטונות התורכים והבריטיסם הטילו על פעולת נציגי היישוב הארץ־ישראלי בקושטא.

מה היה קורה 'אילו' — כמובן לא נדע לעולם. מה גם, שתמיד יהיה קיים הספק, אם היו היהודים בשאלוניקי ובאתונה מסוגלים לקלוט את המסר מבחינה נפשית והכרתית, ואם היו מוצאים בנפשם העוז והנחישות הדרושים, כדי להסיק את המסקנות המתבקשות ממנו למעשה. על אחת כמה וכמה לא נוכל לשער, כיצד היתה ההנהגה היהודית בשאלוניקי נוהגת, לו ידעה מה טיבו של אותו 'איזור אוטונומי' שבפולין, שאליו גורשו היהודים; ובוודאי לא נוכל להעריך כמה יהודים יכלו להימלט ולהנצל — אם יחידים, או מאות אחדות, או שמא אלפים רבים.

מה שהיום ניתן לקבוע הוא, שהיתה אפשרות להעביר בעוד מועד ליהודי יוון מידע רב ובעל חשיבות, ושהיו בשטח תנאים אובייקטיביים נוחים להפקת תועלת ממנו, אלא שמשום־מה מידע זה לא הועבר לידיהם.

למעלה משנות דור חלפו מאז ימי החורבן של יהדות שאלוניקי ושאר קהילות יוון. מספר היהודים שחשו על בשרם את אימי התקופה וניצלו ממנה, פותח והולך. אך הכאב לא נמוג, ועמו לא פג הרצון לשמור על זכרון העבר. אדרבא, יש סימנים שבני הדור הצעיר, ילידי הארץ מחוגים שונים, צאצאי ניצולים וגם צעירים ממשפחות שלא היו באירופה בתקופת השואה, מגלים עניין גובר והולך בנושא. במקביל אין המחקר שוקט על שמריו. פירסום מקורות חדשים, המועלים מפעם לפעם מתהום הנשיה, ובעיקר הריחוק בזמן מן המאורעות, הגדל והולך באופן טבעי, מוסיפים לראייתנו פרספקטיבות חדשות, היבטים וכיווני מחשבה שלא ידענו בעבר.

אסופה זו נועדה הן להפצת הידע הן לקידום המחקר בנושא קורות היהודים ביוון בימי מלחמת־עולם השנייה. תקוותנו היא, שתמלא תקפידים אלה נאמנה.

* א' אבריאל, **פתחו שערים**, תל־אביב 1976, עמ' 128 — 129.

הרב אליהו ברזילי

הצלת היהודים באתונה בתקופת ההשמדה

הצלת היהודים באתונה בתקופת ההשמדה.

בביקורי האחרון בישראל נתבקשתי לכתוב על פרשת ההצלה של היהודים באתונה בשעת חירום של רדיפות והשמדה בידי הנאצים. לפני בואי אל עצם העניין צריך אנוכי לומר את האמת שגם קהילת אתונה נתנה חלק ידוע של קורבנות לנאצים. אך עובדה היא שבזמן שיתר הקהילות ביוון איבדו חלק הרבה יותר גדול מאתונה החל מ־50 עד 100 אחוז, הקורבנות באתונה לא עברו יותר מ־10 אחוזים. על־פי סטטיסטיקה רשמית בשנת תש"ג — 1943 נמצאו באתונה 7000 יהודים ומהם לקחו הנאצים רק 800 נפש, השמידו 700 והשאירו בחיים כמאה אשר חזרו אחרי גמר המלחמה לאתונה. אמנם מספר היהודים הרשומים בקהילת אתונה בשנת תש"ג — 1943 לא היה כי אם 3000 נפש ויתר ה־4000 היו פליטים שברחו מהערים האחרות ביון ובפרט משאלוניקי.

כאשר ארץ יון נפלה תחת שלטון ה"אקסיון" גרמניה ואיטליה בשנת תש"א (1941) נכבשה אתונה בידי האיטלקים והם התייחסו אל היהודים בעין טובה. רק שכוחם תש כלפי עריצות הגרמנים ולא יכלו למנוע את הגסטפו מלהתיישב באתונה וליצור ממשלה בתוך ממשלה. הגסטפו פעל עוד בימים הראשונים לבואו לאתונה, מבלי לדרוש את רשותם של האיטלקים המושלים בה באופן רשמי, נעשו מאסרים רבים בין היהודים החשובים ביותר, נלקחו הספרים החשובים שהיו במשרד הרבנות ובפרט את הספרייה החשובה של הרב הראשי באתונה, מילידי חברון, רבי חיים קאשטיל ז"ל. מלבד זאת הגסטפו אירגן חלק מהנוער היוני והסית אותו נגד היהודים. "האספו" (ESPO), ראשי תיבות שפירושן "ארגון נאציונל סוציאליסטי ופטריוטי", שם לו למטרה להפריע ליהודים ולעשות תעמולה גלויה נגד היהודים. הגסטפו יסד בין היונים ידידי גרמניה את הקלוב "היטלר בונד" שמטרתו היתה לאיים על היהודים ולגרום להם מלחמת עצבים. עוד בשנת תש"א — 1941, כאשר הגסטפו אסר את חברי ועד הקהילה, הוטל עלי

המשא נוסף לזה של הרבנות גם של הנהלת ענייני הקהילה. כך שהיה לי מגע ומשא עם ה"קומנדו די פייסטא" ורכשתי לי את ידידותו של מושל העיר קולונל מאולי (Meoli).

והנה באחד הלילות של השנה ההיא, הגסטפו אירגן התנפלות גלויה נגד בית־הכנסת ומשרדי ועד הקהילה. הארגון האנטישמי "איספקו" בראשותם של מאה צעירים יונים מזויינים ובראשם שמונה חיילים גרמנים התנפלו ברעש ברחוב מיליצוני, זה רחוב בית־הכנסת, שברו את כל השמשות, בזזו ולקחו שלל את כל היקר והחשוב שבא לידם והתכוננו לשלח אש בתוך בית־הכנסת ומשרדי ועד הקהילה. אז קראתי לעזרה איטלקים ומספר גדול של קרביניירים, הצלחתי להגיע בזמן אל המקום, ולא רק הצלנו את הבניינים ברגעים בהם הועמדו לעלות באש, אלא גם תפסנו חלק גדול מהם ובהם חמישה גרמנים. האיטלקים עמדו לימיני ובהם באופן תקיף ולדרישת הגרמנים לעזוב חופשיים את החיילים הגרמנים לא הסכמתי לאחר משא־ומתן ארוך עם המשטרה המיוחדת אשר מצדה הסכימה לתת לי תעודה רשמית כתובה גרמנית וחתומה בחותם הנשר — החותמת הגרמנית הרשמית אז — שלהקת שודדים לקחה בכוח הזרוע את כל הארכיון של הקהילה היהודית באתונה וכל הספרים והפנקסים שלה. תעודה זאת שימשה אותם אחרי שנתיים, בשנת תש"ג — 1943 כדוקומנט חשוב להצלת היהודים באתונה.

למרות שבמשך השנים תש"א — תש"ג (1941 — 1943) הגסטפו לא יכל לעבוד באופן חופשי מפני שהשלטונות האיטלקיים מנעו בעדם, לא נתנו הגרמנים שום הזדמנות לעריכת פרעות ביהודים. בערב יום כיפור תש"ב, אחד הקומוניסטים היונים הצליח להעמיד פצצת־שעון בבניין ה"איספקו" וכאשר התפוצצה, התפשטה האש לא רק בקלוב "איספקו", אלא גם במועדון הצבאי של החיל הגרמני הסמוך לו. בין היונים והגרמנים היו די קורבנות בערב יום כיפור זה, בזמן שקראנו את "כל נדרי", הגסטפו תפס עשרה יהודים מחשובי הקהילה ואסר אותם בתור "ערבון" עד שיתברר הדבר. אני מחיתי אצל האיטלקים נגד המעשה הזה ואחרי עשרים יום של מאסר עלה בידי לשחרר את כל האסירים.

והנה הגיעה השעה לגסטפו לפעולה רחבה. זה היה בספטמבר תש"ג — 1943, כאשר איטליה נפלה בידי האנגלו־אמריקנים, ובו ביום הצבא הגרמני כבש את כל אתונה ויחד עם הצבא הגיעו גם 300 חברי וועדת רוזנברג, תחת הצורר ויסליצני אשר תפקידם היה לנקות את העיר מהיהודים. ביום 21 לחודש ספטמבר 1943 הוזמנתי באופן רשמי אל הגסטפו. בהיכנסי אל

בית הגסטפו ברחוב לוקיאני 14, הקיפוני 5 גסטפואים לבושי שחורים, בראשם אות המוות ואקדחים בידם, וציוו עלי לשמוע ולעשות מבלי כל שאלה, כל היסוס ופקפוק. היה עלי להכין במשך 12 שעות את כל רשימות היהודים, שמותיהם וכתובות בתיהם. נתינים יונים לחוד ונתינים זרים לחוד, רשימות הרכוש של כל יהודי, בתי־המסחר עם כתובותיהם, המוסדות של הקהילה והרכוש בבנקים של היהודים. בצאתי משם הבטחתי לגסטפו שהכול יהיה בסדר גמור. זה השקיט אותם והם עזבו אותי חופשי עד למחרת. אך אותו לילה היה בשבילי "ליל־שמורים". למרות סכנת המוות אשר ריחפה אז עלי, מילאתי באותה שעה שני תפקידים חשובים. האחד היה, שהפנקסים החדשים אשר היו במשרד ועד הקהילה אחרי הרשמת החברים החדשה, יעלו על המוקד וישרפו כליל על ידי, והשני היה, שקראתי לאספה גדולה בבית־הכנסת עצמו את כל היהודים וביארתי להם את הצורך לעזוב תיכף ומיד את בתיהם, להציל כל מה שאפשר ולברוח ולהתרחק, כדי שלא הגרמנים ולא היונים יידעו את מקום מחבואם. וגם לאלה שלא באו לאותה אספה טילפנתי ודיברתי באופן שהגסטפו לא יבין את תוכן דברי, באומרי להם שהחולה מסוכן מאוד והרופאים מצווים על החולה לצאת את העיר ולהתיישב בהרים.

ביום 22 ספטמבר 1943 בבוקר התייצבתי לפני הגסטפו והודעתי להם שלא הבאתי להם שום רשימה. הצורר ויסליצני כעס והיכה על השולחן. אז הוצאתי את התעודה הגרמנית של המשטרה המיוחדת משנת 1941, אשר בה היה כתוב איך באו שודדים וגזלו את כל פנקסי ועד הקהילה, והוספתי שמאז לא נעשתה הרשמה חדשה ואי־אפשר היה לי בזמן הקצר שנתנו לי לזכור את כל השמות והכתובות של כל היהודים. אז ניתנה לי הארכה של 48 שעות.

בצאתי מהגסטפו החלטתי לגמור את מלאכתי, מלאכת ההצלה. התקשרתי עם ראשי הפרטיזנים באתונה וביקשתי מהם לסדר את פרטי ההצלה של כל יהודי אתונה. סידור זה נעשה בכתב והתנאים היו אלה: ארגון הפרטיזנים היוונים מקבל עליו להציל את כל היהודים, להוציא אותם מאתונה ולהביא אותם אל "יוון החופשית", כלומר אל ההרים. הוא מתחייב להבטיח להם מעון ומחסה וגם מזונות עד כמה שידם משגת. ההשתתפות של היהודים במלחמה נגד הגרמנים לא הכרחית, אך כל צעיר יהודי שירצה להשתתף יקבל את כל הזכויות ה"אנדרטים" כיתר היוונים. כנגד זה התחייבתי למסור להם את הכסף שהיה לקהילה בבנקים וגם הבטחתי לתת להם אחרי ההצלה תעודה על פעולותיהם לטובת היהודים בשביל

להשתמש בה אצל ההסתדרויות היהודיות בתורכיה ובאמריקה. נוסף לזה עשיתי מגבית בין היהודים העשירים, ואת הכסף הזה חילקתי בין כל העניים בתתי להם סכומים גדולים, אשר בהם יכלו לעשות את ההוצאות הראשונות בצאתם מן העיר עד בואם תחת הגנת הפרטיזנים.

זאת היתה פרשת ההצלה של יהודי אתונה אשר כ־3,000 במספר ניצלו על ידי ובעזרת היוונים הפרטיזנים במשך שנה וחצי עד סוף המלחמה באוקטובר 1944. אתונה, ח״י באייר תשי״ד.

יום טוב יקואל

בדרך לאבדון

בדרך לאבדון

(יומן)

מאת יום טוב יקואל ה"ד

הנהלת הקהילה היהודית וייסוד "הוועדה המרכזית"

בעשרת הימים הראשונים של אפריל 1941, ימים אחדים לאחר כניסת הצבא הגרמני לשלוניקי, עצרה המשטרה הגרמנית (הגסטאפו) את כל חברי הנהלת הקהילה היהודית שנמצאו בשלוניקי. נשיא "בני ברית", חבר הפרלמנט לשעבר, אלברט ג'אניאו, וארבעה פקידים בכירים של הקהילה הושלכו למעצר במרתף של מחלקת התובלה בעיר. לאחר מכן נסגרו משרדי הקהילה, הוחרמו כל הארכיונים שלה והאירגון הקהילתי פסק לתפקד.

באמצע מאי אסרה המשטרה הגרמנית את ארבעת הפקידים והטילה את ניהול ענייני הקהילה על סאבי שאלתיאל. פורסמה פקודה מיוחדת על פיזור ועד הקהילה ובוטל מינוים של היועצים השונים במוסדות הקהילתיים. כל ניהול האירגונים הקהילתיים של שלוניקי ושל כל קהילות יוון הוטל מעתה על סאבי שאלתיאל. שאלתיאל לא היה אדם בעל שיעור קומה, ופעילותו החברתית ניכרה אך מעט. בימי הטורקים היה מורה בבתי ספר שונים בשלוניקי. לאחר זמן עסק במסחר, ללא הצלחה. אחר־כך שימש כמנהל חשבונות בבתי מסחר שונים, שרובם פשטו את הרגל. בבחירות הכלליות הוצע כמועמד לפרלמנט מטעם המפלגה של מטקסס ברשימה נפרדת לנבחרים מקרב יהודי שלוניקי, וכצפוי — נכשל. בעת הדיקטטורה של מטקסס מינהו המושל הכללי של מקדוניה כמנהל משרדי הקהילה היהודית. כישוריו היחידים של סאבי שאלתיאל לתפקיד היו אהדתו למפלגת מטקסס. הוא היה גבה קומה, בעל מידות, לבוש בקפידה והופעתו מרשימה. אבל בתוך שיחה קצרה היה אפשר להיכווח כי הופעתו החיצונית של האיש מחפה על ריקנות גדולה.

לאחר ששאלתיאל נתמנה על ידי הרשויות הגרמניות לעמוד בראש יהדות יוון כיושב־ראש היחיד של כל הקהילות, היה הוא היחיד שהתייחס

לתפקידו ברצינות. תושבי עירו היהודים, שהכירוהו וידעו את ערכו, התייחסו אל המינוי בביטול מוחלט. לפני כן הוא לא עסק כלל לא בבעיות הכלליות של היהודים ולא בענייני הקהילה.

לפיכך לא יכול שאלתיאל למלא את התפקיד האחראי, אשר קיבל עליו ברוב קלות דעתו. מסיבה זו גם נאלץ לבחור לו יועצים שונים. חלקם היו תעמולני בחירות אינטרסנטים וחלקם פקידים, לאו דווקא מכובדים, של הקהילה. באלה נסתייע כדי לנהל את הקהילה עפ״י תכתיבי הגרמנים. אין צורך לומר שכל האישים, שעשו בעבר לטובת הכלל, הורחקו ותחתם עלו אנשים חסרי ערך.

מעשיו, כמו מחדליו, הסבו לקהילה נזקים חמורים. כך החלטתו — אין איש יודע על פי אלו המלצות — לבטל את כל המוסדות הקהילתיים, ולהקים תחתם מוסד גג אחד לעזרה הדדית.

בבקשו להשליט את מרותו על המוסדות הקיימים הנהיג היטלי חובה בשלוניקי ובאתונה, הדפיס מיני קבלות ובכך הרס את כל מוסדות הרווחה שפעלו זה עשרות בשנים בקהילה היהודית של שלוניקי מבלי להקים במקומם משהו טוב יותר. מאמציו של שאלתיאל בשטח העבודה הסוציאלית נסתיימו אפוא בכישלון חרוץ. בסוף 1941, גברו הרעב והסבל של ההמונים היהודים עד כדי כך ששאלתיאל נאלץ לפנות לעסקנים הוותיקים והנמרצים של בתי־התמחוי לילדים (״מתנות לאביונים״). חורף 1942 היה מן הקשים שידעה יוון. כמו ערים אחרות סבלה גם שלוניקי קשות ממחסור במזון, ומקרי המוות הלכו ורבו, בעיקר בקרב השכבות מחוסרות האמצעים. רוב הקרבנות היו ילדים.

בחודשים הראשונים של שנת 1942, עוד בטרם עמדו על אזלת־ידו של שאלתיאל, חשו עסקנים של הקהילה שנודעו בעבר בפעילותם המועילה, כי יש צורך להתערב לטובת בני הקהילה הסובלים, ותבעו משאלתיאל לחדש את פעולת בתי התמחוי לילדים ״מתנות לאביונים״. הורכבה ועדה מרכזית, שתפקידה הראשון היה לאסוף סכומי כסף גדולים למען החזקת בתי התמחוי. הוועדה ערכה רשימות תורמים, על פי מקצועותיהם, ואנשיה התמסרו במרץ רב לגביית התרומות, אשר נמסרו ישירות לרשות מפעל המטבחים מבלי שיעברו דרך האירגון הקהילתי. המתבקשים לתרום נענו ותרמו בעין יפה, וכך יכלו מנהלי המטבחים להגדיל את מספר הילדים ומשפחות הנצרכים. תחילה טיפל המפעל רק ב־100־200 ילדים נצרכים, ובמחצית חודש אפריל 1942 גדל מספר הילדים והגיע לכדי 2000. כאן קיבלו הילדים ארוחת צהריים חמה ללא כל תשלום. המוסד הוחזק על־ידי התרומות בלבד, ללא

עזרה עירונית או ממשלתית. הסיוע היחיד ממקור חיצוני היה, בתחילה, מן הצלב האדום היווני, ומאוחר יותר מן הצלב האדום הבינלאומי. האירגונים האלה סיפקו למטבחים את המצרכים הדרושים — לעתים בחינם ולעתים בעבור תשלום מינימלי. אכן, ראויה היא לשבח פעולתו של הצלב האדום בשלוניקי שגילה הבנה רבה ונרתם לתמיכה ב"מתנות לאביונים" כל אימת שנתבקש לעשות כן.

בית הקהילה — ברחוב סרנטפורוס (Sarantaporos) — נותר עתה מקום העבודה של פקידי הקהילה, ואילו הפעולה המעשית לסיוע נוהלה בבית ה"מתנות לאביונים" ברחוב מזרחי.

החל מחודש ינואר 1942, וכמעט בכל יום, נועדו יחדיו כל המתעניינים באוכלוסייה הסובלת, והחליפו ביניהם דעות תוך קבלת החלטות לטובת הכלל. היה ברור כי כל עוד מנוהלת הקהילה על־ידי שאלתיאל לא יושג דבר. בפגישות "מתנות לאביונים" הוברר כי יש צורך בהושטת עזרה לא רק לילדים, אלא אף למשפחות העניות בעיר. יש אפוא לדאוג להרבה נושאים: תזונה למחוסרי העבודה ולפושטי היד, הלבשת הילדים ואספקת חומרי דקלת לחורף וכדומה.

בהתאם להצעתי הוחלט להקים "ועדה מרכזית", שתאחד את פעולות הסעד ותכוון את המוסדות והאירגונים השונים. כדי לא לעורר חשד כי הוועדה מתנגדת לקהילה הממוסדת הרשמית, בחרו החברים את סאבי שאלתיאל לתפקיד ראש הקהילה ויו"ר הוועדה, ולצדו פעלו החברים הבאים: אלברט ארדיטי, שם טוב אללוף, אלברט פרנסיס, אלי מולכו, יצחק אנג'ל, סאבי פילוסוף, ג'ול נער, שלמה עוזיאל ויצחק ארדיטי. הוועדה, שהוקמה אפוא על פי חוק, טיפלה במרץ בכל ענייני הסעד של האוכלוסייה היהודית, דנה בצרכים הדחופים והציעה פיתרונות לביצוע.

בד בבד עם פעילותם הסוציאלית לא נותרו חברי הוועדה אדישים להתפתחות ענייני הקהילה, אשר הלכה ונידלדלה מבחינת כלכלית, לאחר שנכסיה העיקריים נמכרו על־ידי שאלתיאל. זה היה משלם תמורתם משכורות ענק לאנשי המנגנון, ורק חלק זעום מן הסכום היקצה לפעולות עזרה.

חברי הוועדה עקבו בצער אחר הידרדרות אירגון הקהילה, אולם לבד מהמלצות ידידותיות לא יכלו לעשות לתיקון המצב. סאבי שאלתיאל טען כל העת כי הוא, כממונה על־ידי הגרמנים, חייב לציית להוראותיהם ולמסור להם, ולהם בלבד, דין וחשבון על פעולותיו.

גישושי הצורר, יחסה של האוכלוסייה היוונית

משעה שהגרמנים נכנסו לשלוניקי (אפריל 1941) ועד יולי 1942, כלומר, במהלך 15 חודשים, לא התעוררה בעיר כל בעיה גזעית־יהודית.

מאסרם או מעצרם של יהודים אחדים בתחילת הכיבוש, הפקעת הארכיון של הקהילה והפקעת הספריות היהודיות, כל אלה לא נראו כצעדים שיטתיים של רדיפה אנטי־יהודית, שהרי באותה עת נעצרו גם נוצרים ורכושם אף הוחרם.

עמדת השלטונות הגרמניים כלפי היהודים הייתה לכאורה שוות נפש. אמנם לפרקים בוצעו מעשים נגד יהודים: הודפסו והופצו, בתמיכת הגרמנים, חוברות נגד היהודים, תחנת השידור השמיעה שידורי תעמולה אנטישמיים, הוחרמו סחורות בבתי מסחר יהודיים מסוימים, ואחדים נושלו מעסקיהם בשעה שמאחרים נסחטו כספים.

אולם, פעולות אלו נשאו אופי אקראי ונעשו רק על־ידי משרדים מסוימים כגון משרדי השיכון של שלטונות הכיבוש, חוגי מפקדת הצבא וחיילים גרמניים אשר הושפעו מנוצרים מקומיים עוינים.

במהלך 15 חודשי הכיבוש הראשונים טרם הוכרזה,אם כן, מצד הגרמנים כל מדיניות אנטישמית רשמית.

כפי שנאמר קודם, עם הכיבוש הועמדה הקהילה תחת פיקוח הגסטאפו. האגודות המקצועיות, האירגונים היהודיים ובתי הספר של הקהילה נסגרו; המוסדות הסוציאליים מיתנו את פעולתם, ולמעשה הקהילה לא הייתה יותר ממוסד לרישום לידות ופטירות, פיקוח על הפעולות בבתי הכנסת ותשלום משכורות לאנשי המנגנון.

הרב הראשי, ד״ר קורץ, אשר נאסר במאי 1941, הועבר לוינה, שם היה עצור חודשים מספר. משוחרר והוחזר לשלוניקי הוגבל תפקידו לשירותים הדתיים בלבד. יו״ר הקהילה שאלתיאל קיים מגע כמעט יום יומי עם הגסטאפו,ומשם קיבל פקודות וביצע אותן ללא כל ויכוח.

תחילה שימש כעוזר לשאלתיאל י׳ אלבלה (Albala), פליט מוינה, אשר שלט בשפה הגרמנית ושימש כמתרגם ומקשר עם השלטונות הגרמניים. מוצאו של י׳ אלבלה, שהיה אותה עת בן 40 שנה, מקסטוריאה שביוון. בילדותו עבר לוינה, שם עסק במשך שנים בתיווך בין חולים שהגיעו מן המזרח לרופאים בוינה. עברו היה הרפתקני משהו: בין היהודים רווחו שמעוות שהיו לו הרפתקאות עם נשים רבות. טרם קבלת תפקידו בקהילה חי אלבלה מסיוע שהושיטה הקהילה לפליטי אירופה המרכזית. בנוסף

לאלבלה, חויבה הקהילה על־ידי הגסטאפו לקיים עוד 30־40 פליטים יהודיים מגרמניה, צ׳כוסלובקיה ופולין, אשר נמצאו בשלוניקי בתחילת הכיבוש. בקרב האוכלוסייה היהודית נתעורר חשד בדבר נאמנותם של פליטים אלה, וכן ספקות אודות יהדותם. הפליטים נמצאו בחסות הגסטאפו ולעתים נהגו להתלונן שם על סירוב הקהילה למלא אחר דרישותיהם, שהיו אמנם מוגזמות. במרוצת הזמן התאמתו החשדות.

באביב 1942 ביקר בשלוניקי ראש ממשלת יוון דאז הגנרל צולקוגלו. יו״ר הקהילה וד״ר קורץ הביעו בפניו את קורת רוחם מהצהרותיו לטובת היהודים, הצהרות שהרגיעו את יהודי יוון. בשיחה העלה ד״ר קורץ את שאלת ביטול זכויותיו החקויות כרב ראשי וכבא־כוח הקהילה. שיחה זו גררה בעקבותיה סיכסוך בינו לבין שאלתיאל.

כעבור עשרה ימים, נאסר הרב על־ידי המשטרה הגרמנית והושם בבית הסוהר בשלוניקי למשך חודשים אחדים. שאלתיאל נותר שוב הדיקטטור הבלתי מעורער של הקהילה כשהוא פועל יחד עם מטהו, שהורכב מפקידים חנפנים כאלבלה.

מה הייתה עמדת היהודים, כפרטים וכקבוצה,כלפי הגרמנים עוד מראשית הכיבוש? האם לא צייתו באורח כלשהו לפקודות שלטונות הכיבוש? האם נעשו מצדם פעולות חבלה או כל פעולה מחתרתית אחרת? התשובה היא שלילית.

יהודי שלוניקי קיבלו מידע אודות גורל בני עמם במרכז אירופה, בפולין ובסרביה, ואודות העונשים החמורים שהוטלו על אלפים מאחיהם בשל התנגדות או אי־מילוי אחר פקודות הגרמנים, והשמועות הללו עוררו בקרבם פחד גדול. ללא הוראה מגבוה ומתוך אינסטינקט הגביל את עצמו אפוא כל יהודי ונזהר לבל ימצא הכובש עילה כלשהי להנהיג במקום מדיניות אנטישמית.

העיתונות היהודית פסקה להתקיים עוד לפני כניסת הגרמנים. העיתונות היוונית, אף כי נוהלה על־ידי אנשים מסורים לגרמנים, טרם התחילה לנקוט במדיניות אנטי־יהודית. אמנם מעת לעת הופיעו ידיעות ומאמרים בעלי אופי אנטישמי, שהטילו פחד על היהודים. אבל צעדים אנטישמיים מאורגנים ע״י הגרמנים לא ננקטו במשך 15 החודשים הראשונים לכיבוש. עם זאת נפוצו שמועות על השתדלויות של גופים נוצריים אצל הגרמנים להנהיג את חוקי הגזע גם בשלוניקי. במרוצת הזמן נתאמתו השמועות האלה.

בהקשר זה כדאי להזכיר ידיעה, שנמסרה לי באחד מימי אביב 1942 על ידי סוחר יהודי נתין גרמני, אשר אשתו הנוצרייה עבדה במפקדה הצבאית.

לדבריו, הגיעו לברלין תזכירים רבים של אירגונים נוצריים משלוניקי המבקשים להנהיג בעיר את הצעדים האנטישמיים הידועים.

לזכותו של העם היווני ייאמר, כי התזכירים לא נשלחו ביזמת אירגונים וחוגים יווניים בעלי משקל. עד יולי 1942 לא קיבלו הגרמנים כל החלטה, הפוגעת בתושבי שלוניקי היהודים כמיעוט דתי ולאומי.

אמנם נתפסו דירות והוחרמו רהיטים ומקלטי רדיו, אולם פעולות כאלה נעשו אף נגד הנוצרים, כלומר, לא היה כאן מעשה של הפלייה גזעית. ועם זאת יש לציין שפעולות אלה נעשו תחילה נגד היהודים, ורק אחר כך נגד הנוצרים. מסתבר שהגרמנים העדיפו את הרכוש היהודי על פני הרכוש הנוצרי. זאת ועוד, תלונות ותביעות פיצויים, שהוגשו לרשויות הגרמניות על־ידי יהודים,לא נענו.

הגרמנים גם לא קיימו כל קשרי מסחר עם היהודים, להוציא אותם מקרים שבהם החרימו את סחורותיהם... וכאשר לבתי מסחר יהודיים היה המונופולין על סוג מסוים של סחורות, אילצו אותם למכרן במחירים נמוכים מאוד.

סוחרים ותעשיינים רבים עקפו את הקשיים על־ידי הסכמים לשיתוף פעולה עם חבריהם למקצוע היווניים. באמצעות אלה נעשתה הקנייה על־ידי הגרמנים, וכך ניצל מספר גדול של סוחרים מהתמוטטות, והיו אף שהפיקו רווח מהתקשרויות אלו. הפעולות המסחריות הללו ואי־הפעלת אמצעים אנטישמיים על־ידי הגרמנים עודדו מאוד את היהודים. אחדים, שנמלטו לאתונה לפני הכיבוש, שבו עתה לעיר מולדתם והתמסרו שוב לעסקיהם.

נתינת האות: רישום היהודים לעבודות כפייה

בימים הראשונים של חודש יולי 1942 נתפרסמה בעיתוני שלוניקי הודעה רשמית מטעם המפקדה הצבאית הגרמנית: "כל הגברים היהודים מגיל 18 עד 45 חייבים להתייצב בכיכר החירות', ביום שבת, ה־12 ביולי, בשעה 08.00 בבוקר. המסרבים — ייענשו".

פקודה זו, שלימים התברר כי הייתה אחד הסימנים המוקדמים להנהגת מדיניות אנטישמית רשמית בשלוניקי, לא חלה על היהודים בעלי נתינות איטלקית וספרדית.חרדה אחזה את האוכלוסייה היהודית. ההודעה לא פירשה את מטרת הריכוז, ולכן הועלו ונפוצו שמועות רבות ומסעירות.

החוגים המקורבים לקהילה קיבלו אינפורמציה אודות שילוח אנשים לעבודות ציבוריות, אשר נועדו להתבצע במקדוניה על־ידי חברות קבלניות

אחדות, ובעיקר על־ידי חברת מילר (Muller). הממונים על הקהילה הזדרזו ובאמצעות קשריהם עם הגסטאפו, ניסו להוציא מן הרשימה את פקידי הקהילה והמוסדות הסוציאליים, החינוכיים והדתיים. אבל הגסטאפו הסכים לשחרר רק אחדים מאלה.

"כיכר החרות"נמצאת בקרבת חוף הים ומשרדי המכס. היא מוקפת בניינים גבוהים וחדשים באזור המסחרי של העיר, דרכים ראשיות מוליכות אליה, והתנועה בה סואנת תמיד.

בבוקר ה־12 ביולי, בשעה מוקדמת, החלה הכיכר מתמלאת קבוצות של יהודים. בשולי הכיכר ובדרכים הסמוכות הצטופפו סקרנים בני המקום, אשר עקבו אחר המחזה. בבניין בנק "אוניון", אשר הוחרם על־ידי הגרמנים, פתחו עשרות פקידי עירייה משרדים לרישום היהודים. כל העבודה התבצעה תחת פיקוח הגרמנים מן הגסטאפו וה"יחידה לסלילת כבישים".

לכל אדם שנרשם נמסר כרטיס ובו צויינו שמו, מקצועו, כתובתו מספרו הסידורי. נערכה בדיקה שטחית של כמה מן הנאספים, בעיקר נכים ואנשים תשושים, שנבדקו על־ידי רופאים יווניים. פצועי מלחמה וחולים מסוימים קיבלו ארכה נוספת. יו"ר הקהילה, שאלתיאל, יחד עם עוזרו אלבלה, נצטוו על־ידי הגסטאפו לעקוב אחר הרישום.

אותה שעה החלו הגרמנים, בעיקר כמה מלחים מהם, לתקוף באלימות את היהודים. הם היכו את המאחרים לבוא בידיהם באמצעות שוט; השוטרים הצבאיים הגרמניים שיסו את כלביהם נגד היהודים, ובעיקר נגד אלה שהעזו לעשן או אלה שכיסו את ראשיהם מפני חום השמש. יהודים אחרים, שעייפו לעמוד משך שעות רבות והתיישבו על הקרקע, הוכו אף הם עד זוב־דם. המכות היו כה אכזריות, עד שהיה צורך להזמין אמבולנס של הצלב האדום על מנת להעביר את הפצועים אל בתיהם. יהודים אחרים נצטוו לבצע משך שעות תרגילי התעמלות מעייפים תחת איום מכות, ולבסוף אף הכריחום לבצע תרגילים משפילים לעיני סקרנים וצופים מקומיים. צלמים גרמניים הקפידו לצלם את המתרחש, ולמחרת היום הופיעו בעיתונות היוונית תצלומים מן הריכוז, בליווי כתבות שיטנה נגד היהודים.

פעולת הרישום לא נסתיימה ביום שבת בשל ההמון הגדול שהתאסף במקום (8,500 איש בערך). למרות זאת, מאות אחדות מן הנאספים הוזמנו לשוב ולהתייצב כבר למחרת, ביום ראשון, ונשלחו בדחיפות למחצבות ב"סדס" (Sedes).

הגסטאפו הודיע, טלפונית, לראשי הקהילה, כי יינקטו אמצעים חמורים, אם ימשיכו להפיץ ידיעות על מעשי אכזריות נגד היהודים. אחר־כך נודעה

הסיבה להודעה. אחת המשפחות הנוצריות בשלוניקי, שאיכסנה בביתה את המפקד הגרמני הצבאי, הביעה בפניו השתוממות וצער על היחס הבלתי אנושי כלפי היהודים ב"כיכר החירות". המפקד העביר את הדברים לגסטאפו, ובעקבות זאת הופנו האיומים לקהילה.

ביום שני ה־14 ביולי נמשך רישומם של יתר היהודים. יחסם של הגרמנים לבאים היה עתה פחות אכזרי; אבל מאוחר יותר, בשעות הצהריים המאוחרות, שוב הכריחו חיילים גרמניים את היהודים לבצע תרגילים. בין השאר הכריחו אותם להתגולל על הכביש לקול צחוקם של העוברים ושבים. בכל הפעולות האלה — רישום, שמירה ופיקוח על הסדר — נטלו חלק פקידי ממשלה ועירייה וכן אנשי משטרה.

האוכלוסייה הנוצרית בעיר וכן השלטונות המרכזיים והמקומיים לא הגיבו על פעולת הרישום ההמוני ועל גיוסם של 8000 — 9000 אזרחי העיר היהודים לעבודות כפייה. איתרע מזלם של היהודים. ובאותה עת כיהן כמושל העיר היווני סימונידס, אשר מתוך דאגה לשמירת מישרתו גילה נכונות רבה לבצע את פקודות הגרמנים.

ומה באשר לדעת הקהל? והאירגונים השונים? ואנשי הרוח? אם כן, החוגים הדתיים היווניים עקבו אמנם מתוך מורת־רוח אחר גורל בני עירם היהודיים, אך לא עשו מאומה. הם חששו שמא יינקטו נגדם אותם האמצעים. האירגונים היווניים השונים, וכן אנשי הרוח, לא רק שלא גילו כל נטייה להתערב ולפעול לביטול אמצעי הלחץ נגד היהודים, אלא אף לא דרשו מן הגרמנים להתייחס אליהם ביתר אנושיות. הסיבות לעמדה זו הן רבות ושונות, והחקירה עליהן חורגת מתחום יומן זה. סיבות אלו תעסקנה את ההיסטוריון, אשר יחקור את ההיסטוריה הכללית של מקדוניה, מאז שוחררה על־ידי היוונים. עם זאת ראוי לציין, כי עמדת החברה הנוצרית ומנהיגותה בשלוניקי כלפי ביצוע התכנית האנטישמית על־ידי הגרמנים, שווה הייתה תכלית שינוי מן העמדה, שנקטה החברה הנוצרית באתונה.

עבודות הכפייה וזוועותיהן

עם השלמת הרישום חולקו כל הנרשמים לקבוצות עבודה של 200 — 500 איש ונקראו להתייצב, מידיית. על מנת לנסוע אל מקומות העבדוה בתוך הארץ. הקבלנים הגרמניים שקיבלו לידיהם את היהודים עסקו בסלילת כבישים בשביל הצבא הגרמני.

המשלוחים הראשונים הועברו למחצבות סדס (Sedes), נארס

(Nares) ואולימפוס. העובדים צוררים בידיהם חבילות בגדים קטנות, הועברו במצעד קבוצתי רגלי דרך הרחובות המרכזיים תחת השגחת הגרמנים ושוטרים יווניים, אל פרבר "ארטסו" (Aretsou), קילומטרים אחדים מחוץ לעיר. שם גזזו את שערותיהם, רחצו אותם ורופאים של הקבלנים בדקו אותם. אחר כך הועברו ברגל אל תחנת הרכבת בשלוניקי, וממנה, שוב בליווי חיילים, אל מקומות העבודה.

הבדיקה הרפואית הייתה תחילה קפדנית: פצועים וחלשים בגופם שוחררו, וחולים — נדחתה קבלתם למועד מאוחר יותר.השאר צורפו לקבוצות עבודה שאורגנו על־ידי הקבלנים סמוך לכפרים (או בתוכם) בסביבות ויריה (Verria), קטריני (Katerini), בקרבת מחצבות אחדות. הקבוצות אורגנו בדומה ליחידות צבאיות עם מפקדים ששירתו בצבא היווני, בהשגחת מכונאים יווניים וחיילים גרמניים של "היחידה לסלילת כבישים". כאשר התעורר צורך ברופאים עבור הפועלים, דרשו ראשי הגסטאפו מן הקהילה את רשימת הרופאים היהודים וגייסו אותם למחנות העבודה.

המצב שנוצר עורר לפעולה את "הוועדה המרכזית לפעולות עזרה סוציאלית" (כפי שציינתי, הנהלת הקהילה לא התקיימה כמעט). הוועדה התכנסה תכופות במשרדי "מתנות לאביונים" לצורך החלפת דעות על המתרחש ואיסוף ידיעות על גורל העובדים. הוועדה גם העלתה הצעות בפני ראש הקהילה אודות צעדים שיש לנקוט, הן בקרב הקבלנים והן אצל המשטרה הגרמנית, לשם תיקון המצב. במקביל קיימו חברי הוועדה מגע בדרכים שונות עם משפחות העובדים, שנמצאו להן אמצעים כספיים לסיפוק מזון ושאר מצרכים לבניהן.

הידיעות הראשונות אודות העבודה ותנאי חייהם של העובדים לא היו משמחות. המזון לא היה טוב ולא מספיק ותנאי המגורים של קבוצות העבודה בבתי החרושת היו גרועים: הם שוכנו באורוות, בלולים ובמחסנים. העבודה הייתה מפרכת, בפרט במחצבות, ונמשכה 10 שעות ביום תחת משמעת צבאית. העבודה הייתה קשה במיוחד משום שרוב העובדים לא רגילים היו לעבודה פיסית קשה. היחס כלפי העובדים בקבוצות רבות היה נוקשה ביותר. בתנאים אלה היה זה אך טבעי כי יפרצו מחלות קשות, בעיקר בין אותן קבוצות ששהו בעיצומו של הקיץ באזור הנגוע בקדחת בסביבות ויריה וגידה (Guida). המחסור בתרופות (בעיקר כינין) וסבון והצפיפות הרבה גרמו להחרפת המחלות.

ידיעות ראשוניות אלו והעברת גופות המתים הראשונים לשלוניקי זיעזעו

את האוכלוסייה היהודית, אשר תבעה ממנהיגי הקהילה התערבות מיידית להטבת תנאי העבודה ותנאי חייהם של העובדים.

מצב זה גרר בעקבותיו "תעשיה" שלמה של הברחת החייבים בעבודות הכפייה. ראשית החלו במתן שוחד לרופאים, שבדקו את היהודים הרשומים למשלוח. הללו קיבלו כסף רב בעבור דחיית יציאה ושיחרורים סופיים. בעסק הזה התערבו מתווכים ממתווכים שונים. קבלנים אשר נתחייבו לבצע עבודות שונות לצבא הכיבוש דיווחו על העסקת יהודים,בעוד שהללו לא הועסקו כלל על־ידיהם. מאות רבות של חייבים בעבודה מבין היהודים התחמקו על־ידי כך מן העבודה מחוץ לשלוניקי, ובכך ניצלו מסכנת המחלות והמוות.

מבין העובדים הרשומים, רק נכי המלחמה וה"לא ראויים" על פי בדיקה רפואית יכלו להשתחרר מחובת העבודה. מאידך, תלמידי גימנסיות, סטודנטים באוניברסיטה ואבות למשפחות מרובות ילדים נשלחו, ללא יוצא מן הכלל, אל העבודות. השלטונות הגרמניים הסכימו לשחרר מעבודות הכפייה רק את פקידי הקהילה, ואף־זאת — לאחר משא ומתן והשתדלויות רבות.

החל ממחצית חודש יולי ועד לימים האחרונים של אוגוסט 1942 נמשך הגיוס של היהודים לעבודות על־ידי מחלקה מיוחדת של הקבלן הגדול ביותר לעבודות צבאיות. בעיקר לסלילת כבישים מילר (Meller). בראש המחלקה עמד גנרל יווני בדימוס.

אחר שנקראו וגויסו כ־3500 יהודים־עובדים התעוררה בעיית העזרה למשפחות העניות שבהם, והלא אלה היו הרוב. החלטתה הראשונה של ה"וועדה המרכזית" הייתה להושיט עזרה למשפחות שילדיהן היו בין מקבלי הארוחות ב"מתנות לאביונים". כך הגיע מספר הילדים הנזקקים ל־3500. הם חולקו בין שבע תחנות שהיו פזורות בשכונות העממיות של העיר.

לעזרת "מתנות לאביונים" באו הצלב האדום היווני והבינלאומי. ראשי האירגונים הללו הבינו את מצבו של "מתנות" עם גיוס העובדים וסיפקו באופן שוטף את המצרכים הדרושים במחירים מוזלים. כך הובטחה כלכלתם של ילדי שכבות המצוקה. מובן שעל־ידי הארוחות בלבד לא ניתן היה להתגבר על בעיית כלכלתן של משפחות עובדי הכפיה, שהרי השכר ששולם לעובדים לא הספיק אף להשלים את הדרוש לקיומם־הם, ובוודאי לא הספיק להגשת עזרה למשפחותיהם. כך הלכה קבוצת האוכלוסייה הזו והידלדלה.

משפחות רבות נאלצו למכור רהיטים וכלי בית כדי לכסות את הוצאות המחיה הדחופות, וככל שגדל מספר המגויסים, כן החריפה בעיית התמיכה

במשפחותיהם. הקהילה היהודית עקבה אחר המצב באזלת יד, שהרי חסרו לה האמצעים והיכולת לעזור הן למגויסים והן למשפחותיהם.

משא ומתן להקלת הגזרות

ב־20 באוגוסט 1942 פנה הקבלן מילר אל יו"ר הקהילה שאלתיאל בהצעה, כי אירגון הגיוס לעבודות וההשגחה הרפואית של העובדים יוטל על ועדה מיוחדת של הקהילה. ה"וועדה המרכזית" התכנסה והחליטה פה אחד לקבל את ההצעה. עליי הוטל לנסח פרטי־כל והסכם בין המפקדה הצבאית שלוניקי־אגיאו והקהילה היהודית.

חבר ה"וועדה המרכזית" ויו"ר הקהילה נועדו יחד עמי ועם מילר, ויחדיו הגענו להסכם על פי הסעיפים דלהלן:

1. ייפתח משרד שייקשר בין המפקדה הצבאית שלוניקי־אגיאו לבין הקהילה היהודית. המשרד ינוהל על־ידי ועדה בת ארבעה חברים, ומטרתו לארגן את גיוסם של העובדים היהודיים, לפקח על תנאי עבודתם ולטפל בענייניהם הרפואיים.
2. הוועדה תהא זכאית להחליט על שיחרור אחדים מן החייבים בעבודה.
3. הוסכם עקרונית שתמורת חובת הגיוס תינתן אפשרות תשלום כופר, לפי החלטת הוועדה.
4. בישיבות הוועדה ישתתף קבלן עבודות הצבא, מילר, והחלטותיה טעונות אישור מפקדת הצבא שלוניקי־אגיאו.

ההסכם נוסח בפרטי־כל ונחתם על־ידי ד"ר מרטין ב־29 באוגוסט 1942. מיד אחר כך הוחל בביצועו.

חתימת הפרטי־כל התקבלה בברכה והוכתרה על־ידי רוב הציבור היהודי כפעולה מוצלחת של ה"וועדה המרכזית". בעקבות ההסכם עבר נושא עבודות הכפייה מידי הגרמנים לידי הקהילה. חברי ועדת הקשר היו סאבי פילוסוף, יצחק אנג'ל, שלמה עוזיאל ואנוכי, הרכב חברים שזכה לתמיכת כולם. הוועדה הרכיבה מיד את המנגנון הדרוש. היא אירגנה פעולות גיוס והשגחה רפואית, בדיקת עובדים, יצירת קשר ביניהם למשפחותיהם וקביעת כופר עבודה. בין הנושאים הראשונים לדיון היו: שיחרור חייבי גיוס מעבודות ומכל שירות צבאי, בעיקר מפרנסי משפחות, אבות למשפחות מרובות ילדים, פצועים וכו". דיון בדחיית היציאה לעבודות של סטודנטים ותלמידי בתי־הספר וכו'. כן נקבע כי המינימום של כופר הכסף תמורת חובת היציאה לעבודות יעמוד על מליון דרכמות. דיון נוסף הוקדש לאירגון

יעיל יותר של העזרה הרפואית, ובכלל זה הספקת התרופות ומעקב מקרוב אחר תנאי החיים והעבודה לצורך שיפורם.

ועדת הקשר נרתמה למלאכתה במסירות נפש. היא התאספה מדי יום וטיפלה במאות מקרים בשיתוף פעולה עם אחרים, ופתרה בעיות רבות הקשורות בפלוגות העבודה ובחייבי הגיוס החדשים.

משך 20 הימים הראשונים לפעולת הוועדה גויסו 3000 עובדים חדשים. מהם חויבו 500 בכופר, 100 שוחררו, בהם פצועים, קרבנות מלחמה, בעלי משפחות מרובות ילדים וכו״. 600 נדחו לתקופת מה, בהם תלמידים, סטודנטים, אחים למגויסים, פקידי הקהילה והמוסדות וכו׳. בישיבת הוועדה השתתף באורח פעיל מילר, ועל־ידי תביעת הגרמנים גם יו״ר הקהילה ומתורגמנו אלבלה, אם כי השניים האחרונים היו פאסיביים לחלוטין. החלטות הוועדה אושרו מיד על־ידי ד״ר מרטין, אשר בדרך כלל קיבל את החלטות הוועדה. כספי הכופר הופקדו בבנק הלאומי בחשבון מיוחד של הקהילה. שיתוף הפעולה של הוועדה עם מילר היה מועיל מאד, בעיקר בכל הקשור לטיפול בכספי הכופר ולמערכת היחסים עם השלטונות הגרמניים. בכלל, יחסו של מילר כלפי הוועדה היה אוהד. הוא גילה הבנה למתרחש והתעניין בכנות בבעיות אשר הועלו מעת לעת. כמעט לא היו מקרים שבהם החלטות הוועדה לא נתקבלו פה אחד. בהמלצת מילר שוחרר ד״ר קורץ במחצית ספטמבר מכלאו. המשטרה הגרמנית אילצה את הוועדה לשתף פעולה עם משרד הקשר ולשתף בישיבותיה את ד״ר קורץ, למרות התנגדות יו״ר הקהילה.

פעולות משרד הקשר התנהלו כרגיל. משנתגלו בתוך הוועדה חילוקי דעות שנבעו מראייתם השטחית של יו״ר הקהילה ועוזרו הראשי, אלבלה, הוטל עליי, כיועץ המשפטי של הקהילה וכחבר הוועדה של משרד הקשר, לעבד תקנות לפעולת משרד הקשר. לאחר שהמשרד ריכז כ־300 מליון דרכמות, מתשלומי כופר, היה הכרח לקבוע הסדר לניהול חוקי של הכספים האלה. עיבדתי תקנות, שאף תורגמו לגרמנית, ונמסרו לחברי הוועדה לעיון. יושב ראש הקהילה נפגע מכך שבתקנות היה סעיף הקובע שהפעולות הכספיות תעשינה בהסכמת הוועדה. מבלי להביע את התנגדותם בפני חברי הוועדה, פנו שאלתיאל ואלבלה לד״ר מרטין, והודיעו לו כי יתר חברי הוועדה פועלים נגדו ומפירים את ההסכם. ד״ר מרטין שוכנע מן הדברים וציווה, בהודעה טלפונית למילר, להפסיק את פעולות הוועדה. מילר נפגע מצעדו הבלתי צפוי והבלתי הגיוני של יו״ר הקהילה ונכנס לעימות עם האחרון ועם סגנו. הוא הצטרף אל יתר חברי הוועדה והפסיק

להשתתף בפעולות משרד הקשר. כך שותקה פעולת הנהלת משרד הקשר. ראש הקהילה ושלישו, אלבלה, הכירו אחרי זמן מה בטעותם, וביקשו לתקנה. חברי ההנהלה ומילר היתנו את השתתפותם מחדש בהרחקת יו״ר הקהילה ומר אלבלה מן הוועדה. רק בגלל עקשנותו של ד״ר מרטין ואיומיו לעצור את חברי ההנהלה במחנה ריכוז, הוכרחו חברי הוועדה להחזיר את שאלתיאל למשרד הקשר, אך בלי אלבלה. מילר, אשר השתתפותו בוועדה הייתה מועילה מאוד, לא הסכים לחזור ולהשתתף בה. הוועדה חידשה אפוא את פעולתה רק עם חבריה היהודיים.

בינתיים הלכו ונתרבו הבעיות הקשורות בעובדי הכפייה ובמשפחותיהם. מצבם הבריאותי של העובדים נעשה חמור ביותר ומקרי המוות נתרבו. בד בבד שלחו שלטונות הצבא הגרמני, באמצעות אירגון הצבא הגרמני טוד (Tod), מאות עובדים לעבודה בחלקידיקי, מקום שבו תנאי העבודה, תנאי החיים והיחס כלפי העובדים היו בלתי אנושיים. התנאים הקשים ואכזריות משגיחי הקבלנים כלפי העובדים היהודיים, דחפו רבים לברוח מן המחנות. רבים מן הבורחים נתפסו ונאסרו. חלקם אף הוצאו להורג בו במקום, בעת תפיסתם.

בשלהי ספטמבר, אחר שהסתיימה פעולת גיוס העובדים ניגשה הוועדה באופן שיטתי למימוש המטרה העיקרית שבשלה נוסדה — שיפור ואירגון מחדש של תנאי הבריאות והעבודה, וכן שימוש בסכומי הכסף שהצטברו מתשלומי הכופר לטובת משפחות העובדים, ובעיקר המשפחות העניות שבהן. בינתיים הופרשו סכומי כסף חשובים להרחבת מטבחי הילדים (כ־4,500 במספר).אני עיבדתי תכנית מפורטת לייסוד ״קופת הענקות״ למען משפחות המגויסים לעבודה.

כופר תמורת עבודות הכפייה

לאחר שמילר עזב את הנהלת משרד הקשר, רוכזו כל פעולות המשרד, על עשרים פקידיו, בבניין הקהילה ברח׳ הוגו. (לפנים שימש הבניין את הבנק למסחר ולפיקדונות). בפגישה שנערכה עם מילר, בימים האחרונים של ספטמבר, הוצע לבקר במקומות העבודה של המגויסים. בוועדה, שביקרה באזור קתריני, השתתף אף חבר ההנהלה, ובאחד באוקטובר נסעתי אני, כבא־כוח הוועדה, עם מילר והגנרל לברנוס.

ביקרנו בבתי החרושת במתוניס, לאנובריוס, גידה ואגיאו דימיטריאו. בביקור זה נוכחתי לדעת כי:

1. רוב העובדים לא היו כשירים לעבודות שהוטלו עליהם. לפיכך היה פריון העבודה נמוך מאוד.

2. המזון שניתן לעובדים לא היה מספיק ואיכותו הייתה גרועה. הדבר פגע בעיקר באלה שעבדו 10 שעות רצופות, ללא הפוגה. בעלי האמצעים השלימו בכספם שלהם את המזון שחסר להם.

3. בקבוצות רבות נהגו המשגיחים באכזריות כלפי העובדים.

4. תנאי הדיור והבריאות היו עלובים ביותר.

5. עקב התנאים הגרועים, וכיוון שאזורי העבודה היו נגועים בקדחת (בעיקר בסביבת גידה), נע שיעורם של הלוקים בקדחת בין 20% ל־60%.

6. הטיפול הרפואי והתרופות היו בלתי מספיקים. חלק מן העובדים שלקו בחום גבוה — 40 מעלות ומעלה, התגוררו באורוות, אחרים ישנו על הקרקע תחת כיפת השמיים. מפאת מחסור במקום התגוררו חולים ובריאים אלה עם אלה.

7. בגדי העובדים ונעליהם בלו. המצב הגיע לכדי כך שאנשים הסתובבו כמעט ללא כסות לגופם.

8. בשל החורף ההולך וקרב, היה הכרח לצייד את העובדים בבגדים חמים ובשמיכות. הייתה סכנה שרבים מהם ימותו בקור.

9. יחס הכפריים בסביבה אל העובדים היה טוב מאוד. הם השתתפו בסבלם והגישו להם כל עזרה אפשרית.

10. מקרי המוות בין העובדים הגיעו בחודשיים וחצי הראשונים ל־3%.

11. עקב תנאי החיים והעבודה היו ניסיונות רבים של בריחה ממחנות העבודה.

כל העובדות הללו היו ידועות, ללא ספק, למילר. בהיותי במשרדו בקתריני (Katerini) סיפר לי את רשמיו מסיוריו באזור. רשמים אלו זהים היו לרשמיי שלי. לראשונה, חיווה מילר את דעתו כי היה רצוי, לצורך העבודות עצמן ולמען העובדים היהודיים, להחליף אותם בפועלים לא־יהודיים מומחים מן האזורים ההרריים ומן האיים. אלא שלפועלים אלה צריך לשלם תשלום מלא, ועל־כן הציע לעבד תכנית שלפיה יוכלו היהודים לשלם תשלום מלא, ועל־כן הציע לעבד תכנית שלפיה יוכלו היהודים לשלם כופר כדי להשתחרר מן העבודות. לדעתו, אפשר היה לגייס למטרה זו סכום של שני מיליארד דרכמות. מילר אסר עליי למסור את דעותיו אלו לחוגים היהודיים, בטרם יממש את הדופק אצל השלטונות הגרמניים בשלוניקי. הוא ביקש כי אעבד הצעה מתאימה, למקרה שתכניתו תתקבל.

בימים הראשונים של אוקטובר, עם שובי מן הביקורים במחנות העבודה,

הגשתי לוועדה דין וחשבון, שהכיל את מסקנותיי העיקריות, ואף הצעתי להנהיג תור בגיוס לעבודה. הדו"ח תורגם לגרמנית והועבר אל המפקד הצבאי של שלוניקי־אגיאו, על־ידי ראש הקהילה. לאחר הגשת הדו"ח ביקש ד"ר מרטין את ראש הקהילה לכנס את "הוועדה המרכזית לעזרה סוציאלית" של הקהילה. הוא ביקש להודיע הודעה חשובה. ב־13 באוקטובר, ללא כל דברי הקדמה, הצהיר הד"ר מרטין (בתרגום של מייסנר — מתורגמן המפקדה הצבאית) בפני מליאת הוועדה שהתכנסה בראשות הרב הראשי, את ההצהרה הזאת: "אחרי עיון במצב העובדים המגויסים, נוכחתי לדעת כי אלה אינם כשירים לסלילת דרכים, וכי קיימת סכנה לחייהם בהתקרב עונת החורף. אני מציע לכם, אפוא, להחליפם בפועלים מקצועיים, וזאת בתנאי שהקהילה תישא בהוצאות הקשורות בהחלפה זו. ההוצאות מוערכות בכ־3 — 5 מיליארד דרכמות. עם מסירת סכום זה למפקדה הצבאית ישוחררו כל העובדים הנמצאים מחוץ לעיר".

הרב הראשי הודה בשם הוועדה לד"ר מרטין על התעניינות המפקדה בגורל העובדים, אולם לדעתו, כך הוסיף, גיוס הסכום הנדרש במשך תקופה כה קצרה הוא בעייתי מאד. לאחר ויכוח קצר הודיע ד"ר מרטין, כי הוא אישית דיווח לחוגים המתאימים בברלין, כי במקדוניה אין כל סיבה לביצוע צעדי הגזע נגד היהודים, וזאת, למרות התזכירים, אשר נתקבלו מחוגים מקומיים־יווניים נגד יהודי שלוניקי. מכל מקום, טען ד"ר מרטין, אין מקום לוויכוח על גובה סכום הכופר. אפשר לדון רק בסידורים הקשורים לתנאי התשלום. הוא הציע, כי הוועדה תמשיך בישיבתה על מנת לדון בהצעתו. הוא ביקש למסור את החלטתה בישיבה נוספת, שתתקיים למחרת באותו מקום. כל חברי הוועדה צידדו בתשלום הכופר, כדי להציל אלפי עובדים יהודיים ממוות. בעיקר עם התקרב החורף המקדוני הקר. על גובה הסכום התעוררו חילוקי דעות והסתייגויות. אז גיליתי לנוכחים כי אפשר להפחית את הסכום ולהעמידו על 2 מיליארדים, וזאת בהסתמך על שיחתי עם מילר. הצעתי כי הרב הראשי יפנה אל מילר ויבקשו להתערב למען הקטנת הסכום. לדעה זו הצטרפו כל הנוכחים. לאחר שהובטח לרב הראשי בלחיצת יד כי לא יגלו לאיש את דבר המשא והמתן המתנהל עם המפקדה הראשית להשגת הסכם, התפזרו הנוכחים ברגש הקלה ובתקווה, כי הנה החל לזרוח אור באפלת האסון שפקד את המשפחות היהודיות עם גיוס בניהן לעבודות הכפייה.

למחרת, ב־14 באוקטובר, ביקר הרב הראשי אצל מילר ואחר הצהריים נתכנסה הוועדה שוב כדי לדון בפרוטרוט בהצעת ד"ר מרטין ובאפשרויות

להגשמתה. בישיבה זו מסר הרב הראשי פרטים אודות ביקורו אצל מר מילר ועל הבטחת זה האחרון להשתדל אצל השלטונות הגרמניים שיפחיתו את הסכום. אני אף הצגתי, בעל־פה, את התנאים לביצוע הצעתו של ד״ר מרטין:

א. הקטנת הסכום עד ל־2 מיליארד דרכמות.

ב. שיתוף הנתינים הזרים וילידי שלוניקי שהתיישבו באתונה בגיוס כספי הכופר.

ג. תשלום הסכום תוך 2 — 3 חודשים לשיעורין.

ההצעה נתקבלה ע״י ״הוועדה המרכזית״, והוטל עלי להגישה לד״ר מרטין. למחרת היום, ב־15 באוקטובר, בא ד״ר מטרין פעם שנייה בליווי מייסנר למשרדי ״מתנות לאביונים״. הרב ואנוכי מסרנו לו את תשובת הוועדה. ד״ר מרטין הכיר ברצונה הכן של הוועדה להגיע לפיתרון הבעיה, אולם בשל חוסר האפשרות להקטין את הסכום, הוצע ההסדר הבא: לקבוע את הסכום ל־3 — 5 מיליארד דרכמות; מתוך סכום זה ישולמו 2 מיליאד במזומן, ותמורת 3 המיליארדים הנותרים תוותר הקהילה על זכויותיה על בתי הקברות היהודיים, אשר בין כך וכך לא יוכלו להשתמש בהם (כיוון שהצבא יחזיק בהם). ד״ר מרטין ומייסנר הוסיפו, כי ״רבים בעיר הם אויביכם, ואלה משתדלים תכופות אצל השלטונות הגרמניים להרוס את בתי הקברות ולהפעיל את חוקי הגזע האנטי־יהודיים. ד״ר מרטין עצמו אינו מסכים להנהיג במקדוניה את מדיניות הגזע האנטימשמית״. נאמר לד״ר מרטין, כי הפיתרון שהקהילה תוותר על בתי הקברות הינו, למעשה, הצעה חדשה שיש לדון בה. הוא הסכים לחכות עד סיום הדיון ב״וועדה המרכזית״.

למחרת היום, ב־16 באוקטובר, נמסרה ההצעה, על פי דרישתו הנמרצת של הרב הראשי, לדיון במועצת רבני הקהילה. לאחר ויכוחים רבים, נוסחה התשובה של הקהילה אל ד״ר מרטין, ובה נקבע כי הקהילה מכירה בהשתדלות המפקדה הצבאית הגרמנית להשגת פיתרון משביע רצון למען הפסקת עבודות הכפייה של היהודים, אולם איננה יכולה לקשור את בעיית בתי הקברות היהודיים, שהיא בעיה דתית טהורה, עם בעיית המשא והמתן הכספי, ולהעמיד על־ידי כך את בית הקברות כנושא למקח וממכר.

בהתחשב ביכולת הכספית של יהודי שלוניקי, הגיעה הוועדה למסקנה כי ניתן לגייס סכום של 2 מיליארד דרכמות תוך תקופה ידועה, ובהתאם לתנאים מסוימים. אם סיבות צבאיות תחייבנה להשתמש בבתי הקברות היהודיים, או אף להרסם, תהא הקהילה היהודית נאלצת להיכנע להוראות

שלטונות הכיבוש. מכל מקום, נושא קביעת הסכום הכספי לצורך כופר קיבוצי תמורת עבודת בני הקהילה הועבר לידיעת ד"ר מרטין, אשר הקהילה הספיקה לעמוד על עמדתו האוהדת ולמדה להעריכו.

בשבת, 17 באוקטובר, הודענו לד"ר מרטין כי הוועדה מוכנה למסור את תשובתה, אולם בשל קדושת השבת מבקשת הוועדה לדחות את הישיבה לשעות הערב. בשעות הערב המאוחרות ביקרו ד"ר מרטין ומייסנר ב"מתנות לאביונים", והרב הראשי קרא בפניו בגרמנית את החלטת הוועדה. ד"ר מרטין הודה בתשובתו כי נימוקי הוועדה היו מבוססים, ועם זאת ביקש מן הוועדה להתכנס שוב באותו הערב כדי לתת בידו שהות לשוחח עם ברלין בטלפון ולהביא את תשובתו.

הישיבה תמה בשעה 19.00 וחודשה בשעה 21.00. הושג הסכם על תשלום כופר בסך של 2 מיליארד דרכמות תמורת עבודת פועלי הכפייה היהודיים מאזור שלוניקי. סכום זה ישולם לשיעורין על־ידי הקהילה היהודית עד ה־15 בדצמבר 1942 למפקדה הצבאית הגרמנית בשלוניקי. לאחר קריאת הפרטי־כל ואישורו על־ידי "הוועדה המרכזית" נקבעו הסעיפים אחד לאחד, והם התקבלו על־ידי ד"ר מרטין:

א. בתשלום הסכום של 2 מיליאד דרכמות יחויבו לא רק היהודים נתיני יוון אלא אף הנתינים הזרים, המשוחררים מעבודות הכפייה.

ב. בתשלום הכופר יחויבו גם היהודים שעזבו את שלוניקי, אחרי המלחמה, ובעיקר אלה שהתיישבו באתונה.

ג. הסכום שנאסף עד אז מכופר אינדיבידואלי, ואשר הוערך ב־700,000 דרכמות לא ישמש למטרה זו אלא יוקדש לסיוע רפואי ועזרה כללית לסובלים ולמחוסרי האמצעים.

ד. המועסקים בעבודות של טוד (Tod), אשר עבדו בתוך שלוניקי (אלו אשר לא נכללו בהסכם), יוחלפו בעובדים ובעלי מקצוע אשר יועסקו מרצונם ויקבלו תשלום מלא עבור עבודתם.

ה. המפקדה הצבאית הגרמנית תסייע לקהילה היהודית לאסוף את הסכום של 2 מיליארד דרכמות, ותכפה את התשלום על הממאנים לתרום מרצונם החופשי.

ההסכם נחתם על־ידי ד"ר מרטין ועל־ידי כל חברי הוועדה, אשר הצהירו כי ייעשה כל מאמץ להגשמתו. אחר־כך הוחלפו מסמכים, וד"ר מרטין עזב את המקום, לאחר שבירך אישית כל אחד מחברי "הוועדה המרכזית" בלחיצת יד. הישיבה תמה בשעה 10.00 בערב, והוחלט כי למחרת היום תתכנס "הוועדה המרכזית" כדי לעבד תכנית להגשמת ההסכם.

ביצוע הסכם הכופר

הידיעה על הסכם תשלום הכופר הקולקטיבי תמורת עבודת הכפייה התפשטה כבר למחרת בכל השכונות היהודיות, והוכרה כאחד ההישגים החשובים של "הוועדה המרכזית". כדי להעריך את חשיבותו של ההישג הזה, ראוי להביא בחשבון עובדות אלו: כמעט לכל משפחה יהודית היה בעל, בן או אח בעבודות. תנאי החיים הקשים בעבודות היו אפוא ידועים היטב למשפחות. מדי יום ביומו גדל מספר החולים והמתים בין העובדים; רבים מן החולים חזרו להבראה לשלוניקי והופעתם ברחובות העיר עוררה רושם מדכא. פניהם צהובות היו מקדחת, רבים חלו ברכיטיס והתהלכו ברחובות נסמכים על מקלות הליכה; בימים הראשונים של אוקטובר היה מזג האויר קר, והמשפחות נאלצו לשלוח לעובדים חבילות של לבנים חורפיים ושמיכות עבות; (שירות מאורגן הוקם על־ידי המשרד הקהילתי באזורים שונים של העיר, ואף 20 הפקידים שטרחו כל כך לא הצליחו להיענות לדרישות הרבות לביצוע המשלוחים); הניצול הבלתי אנושי של העובדים, בעיקר מצד אירגון "טוד" גרם להתמרמרות ולייאוש בין היהודים; נפוצו שמועות על שילוח מספר רב של עובדים מגויסים לעבודות קשות במיוחד בסרביה, צעד שהיה למעשה מבחינתם מוות בטוח; לבסוף, כיוון שלא נקבעה תקופת הגיוס לעבודה על־ידי שלטונות הצבא הגרמניים והקבלנים היווניים נוצר הרושם, כי העובדים לא ישוחררו לפני גמר המלחמה, והייאוש כבש את האוכלוסייה היהודית, שחששה לגורל קרוביה. ההודעה על ההסכם עם הגרמנים לתשלום כופר עבור העבודות גרמה, אפוא, להתלהבות בקרב המשפחות היהודיות. אף החוגים הנוצריים בעיר בירכו את הנהלת הקהילה על הישגיה.

ביום ראשון, 18 באוקטובר, נתכנסו חברי "הוועדה המרכזית" בביתי כדי לקבוע את האמצעים לביצוע ההסכם. תחילה החלפנו רשמים על השפעת הידיעה בקרב האוכלוסייה היהודית, והגענו למסקנה כי ההשפעה הייתה אמנם גדולה. מסרתי על תכנית הפעולה של הוועדה בעתיד — הן בנוגע לשיחרור העובדים והן בנוגע לאיסוף סכום הכופר ותשלומו במועד.

הוועדה קיבלה את התכנית בקווים כלליים, ולאחר דיון על פרטיה הוחלט לבצעה מיד. למחרת כונסו באולם הגדול של "מתנות לאביונים" 100 מחשובי הקהילה. באספה נמסרו בפרוטרוט ידיעות על המו"מ עם הגרמנים, ונתבעה מן הנאספים תמיכה חומרית ומוסרית לביצוע ההסכם. הוועדה עיבדה רשימות של בעלי האמצעים מבני הקהילה, והטילה עליהם

להשתתף, מידיית, בסכום של 15 מליון דרכמות. על פי ההסכם התחייבה הקהילה לשלם תוך עשרה ימים מיום החתימה, מחצית הסכום המוסכם (מיליארד דרכמות), כדי להתחיל בשיחרור העובדים עוד בטרם יחל החודף. הוודעה החליטה ללוות 500 מליון מקופת תשלומי הכופר. עד אז הספיקה "הוועדה המרכזית" לגייס מתשלומי הכופר 700 מליון, מהם הועמדו 200 מליון לרשות מטבחי הילדים, לצורך טיפול רפואי והספקת תרופות לעובדים, ו־40 מליון לערך לתשלום חודשי למשפחות העניות ולצורך עזרה חד־פעמית למשפחות השכולות, אשר מפרנסיהן מתו במחנות העבודה.

במקביל לפעולתה הכלכלית של "הוועדה המרכזית" הוחל באירגון שיחרור העובדים. משרד התיאום הרכיב שירות מיוחד להשגת אמצעי תחבורה מהירים לצורך העברת העובדים ממחנות העבודה. המדובר היה ביותר מ־3000 איש תשושים, המפוזרים ב־12—10 מקומות בשטחים הרריים שהגישה אליהם קשה, בייחוד בעת מלחמה, כשהתחבורה היא בכלל בעיה קשה. יש לציין את הנכונות שגילה שירות הרכבות הממשלתי היווני, לביצוע מהיר של החזרת הפועלים לבתיהם. את הצלחת המבצע כולו יש לזקוף לזכות פעולה כוללת של משרד התיאום, הרופאים היהודיים שהועסקו בשירות הקבלן מילר ושירות הרכבות.

עם שובם של העובדים לשלוניקי חזרה השמחה למעונות המשפחות היהודיות. בד בבד עם ההכנות להחזרת הפועלים המגויסים, התמסרה "הוועדה המרכזית" לפעולה ההכרחית והבלתי נעימה של ריכוז הסכום המוסכם. הוועדה שילמה לרשויות הגרמניות חצי מליון דרכמות מן ההלוואה, שהושגה מקופת תשלומי כופר, ועוד מחצית המליון מהתחייבויות אישית. "הוועדה המרכזית" ניצבה עתה נוכח הקשיים בשיתוף היהודים נתיני ספרד ואיטליה בהתרמה, אף שביניהם נמצאו בעלי אמצעים רבים. לאחר השתדלות רבה הסכימו אחדים מהם לשלם חלק מן הסכום שהוטל עליהם. קשה לתאר את המו"מ המייגע, שניהלו חברי הוועדה המרכזית עם הנתינים הזרים, כדי שגם אלה יתרמו לתשלום הכופר. הללו עשו שימוש בנימוקים מנימוקים שונים כדי להתחמק מן התלשום או כדי להפחית את הסכומים שהוטלו עליהם, סכומי כסף אשר היוו עזרה חשובה לשיחרור אלפי אחיהם ועוגן הצלה ממוות קיבוצי בטוח.

"הוועדה המרכזית" נאלצה לבקש את התערבות השלטונות הגרמניים כפי שהוסכם, כדי לנקוט באמצעים חמורים נגד המסרבים. הוועדה נאלצה, בכאב לב, לגרום לכליאתם של שניים או שלושה מהם במחנות ריכוז. אירועים אלו מעידים כמה קשה הייתה המלאכה שקיבלה על עצמה הוועדה,

כאשר התחייבה לרכז תוך חודשיים את הסכום העצום של 2 מיליארד דרכמות.

קשיים באיסוף גביית הכופר

לא עברו אלא 10 ימים מחתימת ההסכם עם הגרמנים וחברי הוועדה המרכזית נוכחו לדעת כי קשה יהיה לאסוף את הסכום שנקבע. מאידך, ירידת ערך הדרכמה ביחס ללירה זהב, הלכה וגדלה מיום ליום. ביום חתימת ההסכם (17 באוקטובר) היה סכום הכופר (2 מיליארד) שווה ל־8,000 לירות זהב, ואילו בסוף אוקטובר הוא ירד ל־4,500 לירות זהב. לכאורה, עובדה זו הייתה צריכה להקל על הוועדה באיסוף הסכום, אולם אנשי הוועדה לא היו שקטים, כיוון שחששו כי הגרמנים ישנו את דרישתם בשל הירידה התלולה של ערך הדרכמה ויתבעו תשלום הצמוד למחיר הזהב.

לא חסרו אף ה"ידידים" שבין היהודים, אשר תיארו בפני חוגי הצבא הגרמני את מנהיגי הקהילה כרמאים, שהצליחו לקנות את עבודתם של אלפי פועלים במחיר של כמה אלפי לירות זהב. חברי "הוועדה המרכזית" היו חרדים מפני האפשרות שהגרמנים ישנו את התנאים הראשוניים, ולכן ניגשו במאמצים מוגברים לביצוע מהיר של ההסכם. על רקע זה ניתן להבין ולהצדיק את האמצעים החמורים שננקטו נגד יהודים עשירים קשוחי לב, שגילו יחס מתנכר למגבית. הללו היו מוקד להתמרמרות, גם כיוון שהסתתרו מאחורי נתינותם ונהנו מהגנתן של הקונסוליות הזרות בעיר. מאחר שלא היו להם בני משפחה בעבודות הכפייה המציאו מיני תירוצים על מנת להתחמק מתשלום או להקטין את השתתפותם בנטל מבצע ההצלה. למעשה, יכלו עשרה יהודים מעשירים ביותר לפרוע ללא כל מאמץ את הסכום כולו של 2 מיליארד הדרכמות.

נוכח הקשיים המרובים להשגת הסכום החליטה "הוועדה המרכזית" לפנות לסניף המקומי של המוסד הבנקאי הגדול במדינה — הבנק הלאומי — כדי להשיג שם סכום של 500 — 300 מליון, בערבות הנכסים דלא ניידי של הקהילה. הבנק הודיע כי רק המשרד המרכזי באתונה רשאי למסור את הסכום הנ"ל. הוועדה דנה בהצעה לשגר מיד משלחת לאתונה כדי לנסות לשתף במגבית את ילידי שלוניקי, שהתיישבו בראשית המלחמה בבירת יוון. לאחר דיונים ממושכים הוחלט פה אחד לשגר לאתונה משלחת,שחבריה היו: ה"ה יצחק אנג'ל, ז'ול נער ואנוכי.

אולם הנסיעה נדחתה בשל התנגדות הרב הראשי. ההתנגדות היתה בלתי

מבוססת, אף מזיקה, ואף על פי שהרב הראשי היה במיעוט, הוא הצליח להשפיע על אחדים מחברי הוועדה.

יציאת המשלחת נדחתה אפוא לתאריך מאוחר. כל אימת שהתעוררו קשיים באיסוף הכספים הייתה עולה שוב בעיית שיגור המשלחת לאתונה, אך הדבר לא יצא אל הפועל. התנגדות הרב נמשכה. זכורה לי התנגשות חריפה בין הד״ר קורץ ובין חבר הוועדה יצחק אמריאו, מקרה המעיד על הקשיים, שהוועדה נתקלה בהם. יצחק אמריאו, בן לאחד הרבנים הגדולים של הדור הקודם, היה אחד מחברי הוועדה המסורים והפעילים ביותר בעייני הקהילה, בעיקר בעניינים כספיים ומסחריים. הוא חש חובה אישית לפעול כדי לכבד את ההסכם הכספי שעליו חתם עם יתר חברי הוועדה.

באחד הדיונים אודות שיגור המשלחת לאתונה ולאחר שד״ר קורץ הביע שוב את התנגדותו (זו אגב, הייתה דרכו של הרב — הוא לא פעל, ולא נתן לאחרים לפעול כאשר התנגד להחלטה כלשהי), הגיב מר אמריאו בחריפות בעמדו על חובותיו של רב ראשי במסיבות כאלה. הוא הזכיר את פעלם של מנהיגי הקהילה היהודית בשלוניקי תחת המשטר העותמני,כאשר ביקשו להציל את בני דתם. הוא תיאר את מאמצי הרבנים, שטילטלו את עצמם משך ימים רבים עד שהגיעו לקושטא, רכובים על סוסיהם, וכל זאת כדי להשתדל אצל ראשי המדינה לטובת אחיהם.

הנימוקים ההגיוניים והשתדלויותיהם של המתונים מבין חברי ״הוועדה המרכזית״ לא הועילו ולא שינו את דעתו של ד״ר קורץ. עקשנותו נראתה כהתנגדות לפעולת הוועדה בכלל. מעתה עסקה אפוא הוועדה לא עוד בתכנית הפעולה באתונה אלא באירגון התשלומים הסופיים בהתבסס על בני הקהילה בשלוניקי.

לאחר שנאסף סכום של 500 מליון דרכמות לערך, החליטה הוועדה להנהיג שיטת מיסוי, המבוססת על מקצועותיהם של חברי הקהילה, כדי לגייס את יתרת הסכום. היא הרכיבה ועדות מייעצות לכל מקצוע ומקצוע. במקביל לרישום נכסי דניידי נאספו אף פרטים מתוך ספרי האחוזה בשלוניקי על נכסי דלא ניידי של הנישומים. לנישומים הותר להגיש עירעור בפני שתי ועדות, האחת בראשותו של הרב הראשי והשנייה בראשות נשיא הקהילה. במשך החודשים נובמבר ודצמבר פעלה הוועדה באינטנסיביות רבה כדי לסיים את הדיון בעירעורים ולסיים בכך את גביית סכום הכופר.

כדי להמחיש את עומס הפעולה הזאת די אם נציין, כי אחד מחמשת משרדי השומה בשלוניקי העסיק דרך קבע 50 — 40 עובדים במשך כל השנה כדי לגבות סכום של 400 — 300 מליון דרכמות, ואילו בוועדה הועסקו כ־

20 פקידים בלבד, שהיו צריכים תוך חודשיים לאסוף ולרכז אלפיים מליון דרכמות. רק הודות למאמץ ולמסירות של חברי הוועדה התאפשר גיוס הסכום הגדול הזה.

חילול בית הקברות היהודי וחורבנו

ימים אחדים לאחר חתימת ההסכם עם הד"ר מרטין (17 באוקטובר) הגיעה פנייה מטעם משרדי המחוז של מקדוניה, על פי פקודת המפקדה הצבאית של שלוניקי־איגיאו, אל הקהילה היהודית לשתף פעולה עם העירייה לצורך מסירת בתי הקברות היהודיים לשלטונות ולשם אירגון הקמתם של שני בתי קברות חדרים, האחד במזרח העיר (טומבה) והשני במערבה (זייטינליק). נקבע גם תאריך קרוב לביצוע הפקודה, בצירוף איום להרוס את בתי הקברות על־ידי העירייה ולעקור את המצבות שבהם.

לאחר ימים מועטים אף הוטל איסור מוחלט לקבור מתים בבתי הקברות הישנים. וכך, בעת שהקהילה עסקה בפיתרון שתי הבעיות הקשות — גיוס אלפים מחבריה לעבודות הכפייה ואיסוף הסכום של אלפיים מליון דרכמות ככופר עבודה — צצה ועלתה בעיה שלישית. והפעם הייתה זו בעיה בעלת אופי דתי, עניין שפגע במסורת המשפחתית של כל יהודי העיר, ואף במסורת של אלה שעזבו את שלוניקי והשאירו את יקיריהם קבורים בה.

"הוועדה המרכזית" בחרה בוועדה מיוחדת גדולה, בראשות הרב הראשי, שהוטל עליה לטפל בעיקר בבעיית בתי הקברות, דהיינו — להסדיר את העברת העצמות, לשמור על הנכסים בעלי הערך בבתי הקברות הישנים (המצבות היקרות, ולהבדיל — חומרי בניין וכו') ולדאוג לאירגון שני בתי הקברות החדשים. הוועדה החלה את פעולותיה בראשית נובמבר.

לצורך הבהרת הבעיה של בתי הקברות היהודיים, ראוי להסביר את מצבם עד כה. בצפון העיר, בין קסרקטיני חיל הרגלים והאוניברסיטה, השתרעו בתי הקברות היהודיים, סמוך לבתי הקברות הטורקיים. בתי הקברות היהודיים, שהוקמו לפני למעלה מארבע מאות שנה, תפסו שטח של 550,000 מטרים מרובעים, מהם כעשרת אלפים שטרם נוצלו. כידוע אין היהודים נוהגים ללקט עצמות ולהעבירן ממקום למקום, כפי שהיה נהוג אצל הנוצרים. מסיבה זו השטח, שהיה דרוש לבית הקברות של היהודים, הלך וגדל. עד ליישוב הפליטים היווניים בשלוניקי (1922) לא התעוררה כלל בעיית בית הקברות היהודי, כיוון שהוא נמצא בקצה היער. עם בואם של הפליטים התרחבה העיר גם באזור בית הקברות היהודי, ובסמוך לו נבנו בתים חדשים.

לאחר צאת הטורקים מהעיר הופסק השימוש בבתי הקברות שלהם שגבלו, כאמור, בבתי הקברות היהודיים.

עם התרחבות העיר וייסוד האוניברסיטה השנייה היוו בתי הקברות היהודיים מכשול לתחבורה ולהתפתחות השכונות סביב, ובעיקר הפריעו להתשפטות ההכרחית של מבני האוניברסיטה שהיו סמוכים לבית הקברות.

גם סיבות הקשורות לחזות העיר חייבו פיתרון לבעיה. איש לא יוכל להכחיש את העובדה, כי הקהילה לא דאגה להחזקה ראויה של בית הקברות ששימש מקום מנוחת עולם למאות אלפים, שנקברו בו במשך למעלה מ־400 שנה. הקהילה לא ראתה צורך לאפשר גישה נוחה אל הקברים, לנטוע עצים ואף לגדר את המקום. הביקור במקום לא עורר, אפוא, כל רגש של כבוד והתרוממות נפש ביהודי עצמו, ובוודאי לא יכול היה השכן הנוצרי לכבד את המקום העלוב, מה גם שהוא, כאזרח, נפגע מקיום בית קברות בתוך העיר גופא.

בשנת 1925 נתעוררה לראשונה בעיית העברת בית הקברות היהודי למקום אחר. על פי תיכנון העיר (תכנית הבראוד) היה צריך לבטל את בית הקברות היהודי ולהקים במקומו פארק גדול. הקהילה היהודית הביעה את התנגדותה הנמרצת. משך השנים נדחה ביצוע התכנית מסיבות שונות, בעיקר כדי לא לפגוע ברגשות הדתיים של האוכלוסייה היהודית הגדולה שבמטרופולין המקדונית.

אולם בתקופת שלטונו הדיקטטורי של מטקסס (1936 — 1940) הועלה שוב הנושא עקב הצורך להרחיב את שטח האוניברסיטה של שלוניקי. לאחר משא ומתן בין הממשלה היוונית להנהלת הקהילה הסכימה ההנהלה מרצונה הטוב לפנות ללא תמורה כ־30,000 מ״ר מבית הקברות לטובת האוניברסיטה. האוניברסיטה קיבלה על עצמה את ההוצאות הכרוכות בחפירת הקברים וליקוט העצמות והעברתן לשטח אחר של בית הקברות. החוק שפורסם קבע עוד כי כל השטח של בית הקברות היהודי הופך להיות לפארק סגור. כן הוחלט להקים בית קברות אחר מחוץ לעיר. לצערנו לא דאגו, לא הקהילה ולא עיריית שלוניקי, ואף לא הממשלה, לבצע את התכנית עד 1942.

מצב זה גרם להתמרמרות בקרב חלק גדול של האוכלוסייה הנוצרית, בעיקר בין אלה המתגוררים בקרבת בית הקברות. הללו חיפשו הזדמנות לעורר את הנושא בפני שלטונות הכיבוש הגרמניים. כדי להשביע את רצון התושבים הנוצריים, קיבלו הגרמנים על עצמם להסדיר את הבעיה בהכריזם עליה שהיא בעלת אופי צבאי. על פי ההסכם עם המפקדה הצבאית הגרמנית

קיבלו משרדי המחוז על עצמם את הריסת בית הקברות העתיק וקביעת בית קברות חדש במקומו. לשם כך התקיימו פגישות בין המשרדים הצבאיים הגרמניים המתאימים לבין השירותים הטכניים של עיריית שלוניקי ושל מושל המחוז והרב הראשי ד״ר קורץ. בפגישות הללו נידונו החלטות הגרמנים: הריסה מיידית של בית הקברות, זכות העברה של המצבות על־ידי המעוניינים מבין קרובי המתים, אירגון דחוף של בית קברות חדש ומתן רשות לקבור זמנית את המתים בבית הקברות הישן.

גם במקרה זה הפגינה הנהלת הקהילה אזלת יד וחוסר הבנה של המציאות, וזאת בגלל הדחייה בקבלת החלטות, שיטת עבודה אשר כה איפיינה את הרב הראשי.

כך, בקלות, יכלו השירותים הטכניים לפסוח על הקהילה ולקבל על עצמם את מלאכת ההריסה הגדולה של בית הקברות. וכך, בקנאות יוצאת מן הכלל, התמסרו היוונים על־ידי גיוס מאות עובדים לעבודת ההריסה של המצבות, עתיקות וחדשות. אף על הקברים הרעננים לא חסו. מזריזותם וקנאותם של היוונים לביצוע הפעולה הזאת היה ברור שלא רק מניעים של שיפור חזות העיר הדריכום בפעולתם. הפקיד הגבוה של המשרד הטכני במשרדי במחוז, אשר לא נענה לבקשת הרב הראשי לדחות את העבודות לחודשים אחדים בשל החורף, טען בפני קצינים גרמניים, כי הקהילה היהודית מחפשת תואנה להרוויח זמן עד אשר יבואו האנגלים לעזרת היהודים. מאידך גיסא, ביקרו משלחות של נוצרים אצל מפקד הצבא הגרמני כדי לחזק את ידיו בביצוע ההריסה ולהודות לו בשם האוכלוסייה היוונית על פיתרון הבעיה.

הגרמנים, בבקשם להגשים משלאת לב בת שנים של האוכלוסייה היוונית החליטו אפוא להתערב בבעיה אזרחית גרידא, בעיה שאין לה כל היבט צבאי. כדי לרכוש את אהדת האוכלוסייה, אף הניעו את הרשויות המקומיות היווניות לפעולה כה מהירה והרסנית.

בגלל טיפול כושל של הנהלת הקהילה בכל הפרשה הזאת לא הושגה כל דחייה בביצוע ההריסה. מצבות עתיקות ויקרות הושחתו וחפצים בעלי ערך נשדדו. רק מאות אחדות של משפחות הצליחו, בפעולה מיוחדת, להעביר את עצמות יקיריהן לבית הקברות החדש. כך, בצורה איומה זו, נסתם הגולל על בית הקברות העתיק של היהודים.

היה זה אות לבאות: השמדת הקהילה היהודית כולה בשלוניקי, המרכז היהודי הגדול ביותר במזרח.

שינויים בהנהלת הקהילה והמשלחת לאתונה

במהלך חודשי נובמבר ודצמבר 1942 עסקה "הוועדה המרכזית לפעולות סוציאליות" של הקהילה באיסוף הכספים הדרושים לתשלום הכופר. נשיא הקהילה שאלתיאל והמתורגמן אלבלה קיימו קשר קבוע עם המפקדה הצבאית הגרמנית, בעיקר עם ד"ר מרטין. הם השיגו ממנו הקלות מסוימות בתשלום הסכומים: דחיית תאריכי הפירעון וכו'.

החל ממחצית חודש דצמבר אירעו מקרים, שהיו בעלי חשיבות עבור הקהילה. ד"ר קלמל, אחד מראשי הגסטאפו בשלוניקי, אשר טיפל בעיקר בפיקוח על הקהילה היהודית (בשל כך נקרא Judenman), הזמין יהודים אחדים מן הקרובים להנהלת הקהילה כדי להיוועץ בהם אודות נשיא הקהילה ועוזרו אלבלה — אם ראויים הם לתפקידם.

בין המוזמנים הייתי אף אני. ד"ר קלמל פנה אלי בשאלות מפורטות בעניין זה. הודעתי לו, כי שאלתיאל אינו מתאים לעמוד בראש קהילה גדולה כשלוניקי, והצעתי במקומו לתפקיד את גבריאל ספרנו, ששימש בעבר כחבר מועצת העירייה. אמרתי לו, כי ספרנו — שבילה 25 שנה מחייו בגרמניה — הוא אדם רציני ומכובד.

בצהרי אותו היום ביקר במשרדי הרופא אליאס (ידיד משפחה של ד"ר קלמל), והודיעני כי הוא יודע אודות שיחותיי עם ד"ר קלמל, ושאלני אם אני מוכן לקבל על עצמי את הנהלת הקהילה. הודיתי לו על הצעתו, אך הודעתי בו במקום כי בשל סיבות כלכליות לא אוכל להפסיק את עיסוקי כעו"ד ולכן לא אוכל גם לקבל על עצמי את התפקיד שהוצע לי.

למחרת סיפרתי על הדבר לידידי אלברט ארדיטי וסאבי פילוסוף. סיפרתי להם, כי סירובי לא נבע מהנימוק שהעליתי בפני אליאס אלא מפני שהייתי סבור שבתנאים הנוכחיים קבלת התפקיד עלולה רק להזיק לי. ידידי הסכימו עמי.

יום־יומיים אחר המקרה הזה הוזמן ד"ר קורץ אל משרדי הגסטאפו. אותו יום זימן הרב את חברי "הוועדה המרכזית" בביתי, על מנת למסור להם כמה הודעות חשובות. ד"ר קורץ מסר, כי נתבקש על־ידי ד"ר קלמל לקבל על עצמו את נשיאות הקהילה, אולם בטרם יחליט ביקש לשמוע את חוות דעתם של הנוכחים. לאחר דיון ארוך ומקיף אודות המצב, הסכימו כל חברי הוועדה, כי על ד"ר קורץ לדחות את קבלת התפקיד ולהציעו למר מיטראני, אדם רציני ומכובד שהיה פקיד גבוה של הקהילה.

הצעות הוועדה לא נתקבלו על־ידי ד"ר קורץ. למחרת היום הטיל הד"ר

קלמל את תפקיד נשיא הנהלת הקהילה על ד״ר קורץ, והורה לבחור כיועציו את ה״ה: סאבי פילוסוף, ג׳ול נער, אלי בנבנישתי, סולומון עוזיאל, אלברט ג׳יניאו ויצחק אנג׳ל.

שני האחרונים סירבו להשתתף, בוועדה, ובמקומם צירף הד״ר קורץ את בניקו שאלתיאל.

בד בבד יצאה מטעם הגסטאפו פקודה על הפסקת כהונתו של שאלתיאל כנשיא הקהילה ושל אלבלה כמתורגמן. כעבור ימים מספר נעצר אלבלה על־ידי הגסטאפו והושם במחנה הריכוז של פבלו־מלה. כמחווה של רצון טוב התיר הגסטאפו לשאלתיאל להישאר כפקיד בקהילה. יצחק שאקי, חבר הפרלמנט והסנאט נתמנה, אף הוא על פי צו הגסטאפו, לתפקיד במזכירות הקהילה. השינויים האלה הביאו עמם הקלה רבה: א. ההנהלה השתחררה מן העריצות וחוסר הכישון שאיפיינו את פעולתו של שאלתיאל במהלך 20 חודשי כהונתו. ב. האווירה טוהרה מן המתווכים הבלתי מכובדים, מאנשי אלבלה ומקבוצה שלמה של יועצים לשאלתיאל שניהלו את רכוש הקהילה. ג. שוב נוכחו הגרמנים לדעת כי השיטה של ניהול הקהילה על־ידי ועדות היא שיטה טובה. אכן השיטה הבטיחה תהליך יעיל יותר של קבלת החלטות בכל הקשור לענייני הקהילה.

עם כינון ההנהלה על־ידי ד״ר קורץ (בהנהלה השתתפו שני חברים חשובים של לשכת בני ברית, ס׳ פילוסוף וז׳ נער) הוגבלה פעולתה של ״הוועדה המרכזית לתיאום פעולות הסעד הסוציאלי״. אף חל שינוי לטובה ביחס כלפי הנהלת הקהילה, שנמסרה עתה לידיים טובות.

חברי ״הוועדה המרכזית״ התמסרו, בעיקר, לפעולת ריכוז סכומי הכסף הדרושים להשלמת הכופר תמורת עבודות הכפייה. אחרי שיהודי שלוניקי כיסו בעצמם מיליארד וחצי דרכמות של החוב, הוחלט לממש את רעיון שיגור המשלחת לאתונה. המשלחת הורכבה מחבר ההנהלה ז׳ נער וממני.

נסענו לאתונה והגענו ליעדנו ב־23 בדצמבר 1942. בינתיים הושגה מן המפקדה הצבאית הגרמנית דחייה עד לסוף חודש ינואר, דחייה שתאפשר את תשלום יתרת הכופר, תוך תקווה כי הסכום הנותר של 500 המליון ייגבה מבני שלוניקי המתגוררים באתונה.

פעולת המשלחת לגיוס הכספים הייתה קשה ומייגעת וזאת למרות עזרה שהושיטו לה אישים בעלי ניסיון ולמרות הפחד שהטילו הגרמנים באיימם לנקוט אמצעים חריפים נגד סרבני התשלום. תרמה לקשיי גיוס הכספים העובדה, ששוק הכספים והמסחר באתונה היה משותק באותה עת כמעט לגמרי ומחירו של הזהב היה בשפל. גם באתונה לא חסרו אנשים, אשר רמזו

כי לא יהססו לפנות לשגרירויות איטליה וספרד כדי להרחיק מעליהם כל לחץ אפשרי מצד הגרמנים. אחרי פעולה מפרכת, הן מצד חברי המשלחת והן מצד ועד הקהילה באתונה, הועבר לשלוניקי בתוך חודש סכום של 50 מליון דרכמות עם תקווה לקבל סכום נוסף של 200 מליון תוך חודשיים.

במהלך שהותי באתונה נועדתי עם הפרופ׳ לוברי, אשר עמו הייתי בקשרי ידידות. באחת הפגישות מסר לי לוברי מידע על המצב המדיני הכללי ביוון, וביקש אותי לספר לו אודות הנעשה בקרב יהודי שלוניקי אשר להם רחש ידידות במשך שנים רבות. תיארתי בפניו בפרוטרוט את מצב היהודים בעת האחרונה וסיפרתי לו על חרדתם מפני הצעדים האנטישמיים הראשונים שנקטו הגרמנים: עבודות הכפייה והכופר הכספי, החרמת בתי העסק, התעמולה האנטי יהודית בעיתונות, הריסת בית הקברות, הפקעת הרכוש והסחורות של בתי המסחר לנייר, בתי הדפוס וכו׳. ביקשתיו לדבר עם ידידו ראש הממשלה, מר לוגותטופולוס (Logothetopolos), ולהשפיע עליו לפעול לביטול הצעדים האנטי־יהודיים.

הוא שאלני מה דעתי בקשר למועמדותו לתפקיד מושל המחוז של מקדוניה. עניתי באלו המלים: ״כיהודי הדבר מלהיבני, אך כידידך אצטער. מינוי זה יעשה אותך לתליין של עירי.״ לוברי הביע הערכה ותודה על דבריי בהבטיחו לשוחח עם ראש הממשלה.

בעת שמשלחת הקהילה שהתה באתונה, הגיע לשלוניקי קצין גבוה של הגסטאפו ותבע מן הקהילה להמציא לו בדחיפות דו״ח ובו מידע היסטורי, דמוגראפי וכלכלי על יהודי העיר. דו״ח מקיף נכתב בהקפדה על ידי מומחים מאנשי הקהילה ונמסר, מתורגם לגרמנית,לקצין הגסטאפו. על פי מידע שהגיע לידיי הבנתי שעמדתו של שליח הגסטאפו כלפי הקהילה הייתה קשה ומזלזלת. נראה כי לביקורו של השליח בשלוניקי הייתה מטרה שונה מסתם איסוף נתונים הקשורים עם הקהילה, שהרי לאחר קבלת הדו״ח לידיו חזר מיד לברלין.

עמדת האוכלוסייה הנוצרית נוכח השמדת הקהילה היהודית

אם רצוננו להבין את עמדת האוכלוסייה הנוצרית בשלוניקי נוכח השמדת הקהילה היהודית הגדולה במזרח, יש להזכיר את מהות היחסים בין שני חלקי האוכלוסייה במהלך 30 השנים שלאחר כיבוש שלוניקי (1912) על־ידי היוונים.

עם כניסת היוונים אל המטרופולין של מקדוניה הם מצאו במקום קהילה

יהודית בת 80,000 נפש, שמצבה הכלכלי איתן, והיא שליטה מוחלטת במסחר העיר.

שאיפת ממשלת יוון ותושבי העיר שלוניקי הייתה שלעיר יינתן צביון יווני. שאיפה זו קיבלה משנה תוקף בשל העובדה ששכנותיה של יוון לטשו עין על העיר ועל נמלה. שליטת גורמים זרים (טורקים ויהודים) בשלוניקי, מספרית וכלכלית כאחד, גרמה להתמרמרות ולחששות בקרב האוכלוסייה היוונית. אמנם בשנים הראשונות אחרי כיבוש העיר היגרו יהודים רבים לאירופה, אולם מאורעות לאומיים שונים — כניסת בנות הברית למקדוניה במהלך מלחמת העולם הראשונה (1915), המהפכה של ההגנה הלאומית בראשות וניזילוס, השרפה הגדולה של שלוניקי (1917) ומלחמת טורקיה יוון באסיה הקטנה — לא איפשרו ליוונים לנצל כיאות את השינוי הדימוגראפי ולהקנות לעיר צביון יווני. לאחר האסון הנורא באסיה הקטנה והתיישבותם של הפליטים היווניים ביוון, נשתנתה דמות האוכלוסייה בעיר והיחס המספרי בין חלקיה נשתנה לחלוטין. הטורקים נטשו את העיר, מספר היהודים ירד ל־60,000 בערך, ואילו הפליטים הגדילו את מספר התושבים היווניים בעיר.

החל מן העשור השני לשיחרור שלוניקי השתדלו היוונים להקטין את השפעתם הכלכלית והמדינית של היהודים. הונהג יום מנוחה לכל תושבי העיר, ומשמעות הדבר הייתה שכל בתי העסק היו סגורים ביום ראשון; נאסר השימוש בשפות זרות בכתיבה על שלטים ובניהול חשבונות; בניגוד לחוק, אף הוצע לקיים בחירות נפרדות ליהודים; על נתינים זרים נאסרה רכישה של נכסי דלא ניידי, וזו בפירוש הייתה גזרה שפגעה קודם כול ביהודים, שהרי חמש מאות המשפחות היהודיות העשירות ביותר היו בעלות נתינות איטלקית או ספרדית. לכל אלה הצטרפה העיתונות היוונית בשלוניקי, אשר ניהלה במהלך מסע הבחירות תעמולה אנטי־יהודית.

דעת הקהל היוונית הורעלה, והתוצאות נתגלו במאורעות האנטי־יהודיים של קיץ 1931, שבמהלכם גם נשרף הפרבר היהודי קמפבל. בעקבות המאורעות הללו החלה הגירה של עשרות אלפי יהודים משלוניקי לארץ ישראל.

עם תחילת העשור השלישי לשיחרור שלוניקי מנתה האוכלוסייה היהודית כ־50,000 נפש, והיחס המספרי הקודם נשתנה מ־50% של תושבים יהודים בעיר ל־20% בלבד.

החל משנת 1932 הגבירה הממשלה את האמצעים להחרפת ההתבוללות הלשונית של תושבי העיר. על פי חוק מיוחד נאסר לשלוח ילדים לבתי

ספר יסודיים זרים. נפתחו בתי ספר יווניים חדשים וכן אוניברסיטה, אשר נועדה להיות גורם בקידומה התרבותי של העיר. לאחר שהעיר קיבלה צביון יווני מובהק, בפרט לאחר 1922, החלו היהודים לרכוש השכלה יוונית, אשר הביאה בעקבותיה התבוללות רוחנית. דווקא במהלך הדיקטטורה של מטקסס (1940 — 1936), תקופה שבה נאסר להפיץ כל תעמולה אנטי־יהודית בעיתונות, הייתה התבוללות רבה של יהודים, שבאה לידי ביטוי בולט גם בעמדתם הפטריוטית הנלהבת, בחזית ובעורף, במהלך מלחמת יוון — איטליה באלבניה. מקרב 9,000 מגויסים יהודיים היה מספר הנפגעים, הרוגים ופצועים למעלה מ־1,000.

בתנאים אלה מצא הכובש הגרמני את העיר שלוניקי באפריל 1941. על אף המתואר לעיל, לא חסרו בעיר אנטישמים קנאים חוליגנים. הללו, מיעוטם מונעים בכוח מניעים אידיאולוגיים, רובם בכוח מניעים כלכליים, ראו בסיפור את הרחקת היהודים מן העיר. כשהגיעו אלפי יוונים נוצריים, אשר גורשו ממקדוניה המזרחית (שיריס, דרמה, קבאלה) על־ידי הפולשים הבולגרים, גדל עוד יותר כוחו של הגורם האנטישמי.

עם כניסת הגרמנים אל העיר החלו להתעורר בה החוגים האנטישמיים. חלקם פעלו בגלוי, חלקם בסתר. הללו ניסו, ללא הצלחה, להשפיע על בתי השעשועים ובתי המלון לסגור את דלתותיהם בפני יהודים, להכריח מפעלים שונים לפטר את עובדיהם היהודים עוד ועוד. מאמצים אלה נכשלו, כיוון שהגרמנים טרם החליטו להנהיג את חוקי נירנברג במקדוניה. לסיכול המזימות תרמה גם התערבות קצינים יווניים, אשר שירתו בחזית אלבניה וחזו שם בגבורת הלוחמים היהודיים. אלא שהחוגים האנטי־יהודיים המשיכו לפעול מאחורי הקלעים והתוצאה הייתה, שהעיתונות היוונית פתחה, בכל, זאת, בתעמולה אנטישמית. הגרמנים מצדם נמשכו אחריה.

לאחר כניסת הגרמנים הצטמצם היקף הפעילות של העיתונות היוונית, ולאור יצאו שני עיתוני בלבד: "ניאה איברופי" ("אירופה החדשה"), שהופיע בשעות הבוקר, ו"אפוגבמטיני" (עיתון ערב), שהופיע אחר הצהריים. עיתונים אלה שירתו בצורה עיוורת את הכובשים הגרמנים והפיצו דברי בלע על היהודים. בנושא זה הצטיין עיתון הבוקר, אשר עוד בתקופת עבודות הכפייה (קיץ 1942) פירסם חיבור היסטורי, כביכול, שנקרא "היהודים בשלוניקי" מאת העיתונאי גס הרוח ניקוס קמונס, בן מושחת לאחת המשפחות המכובדות בעיר. תחת מסווה של כתיבה היסטורית פירסם, בידיעה כי לא ייענש על הוצאת דיבה, מאמרי השמצה ועלבון נגד יהודי העיר, ובעיקר נגד הידועים והמכובדים שבהם. מאמריו, יש לומר, גרמו

מורת רוח לנוצרים בני התרבות שחיו בעיר. בסיכום סדרת מאמריו הציע הכותב לפתור את הבעיה היהודית בשלוניקי ע"י שילוח כל היהודים באניות משא למקומות מרוחקים מיוון. אותו עיתנואי פירסם גם סדרה שנייה של מאמרים, אף בהם תוארו היהודים בלשון בוטה וזולה.

בקיץ 1942 הנהיגו הרשויות הגרמניות את שיטותיהן האנטי־יהודיות. בתחילה לא הוענקה לצעדים שננקטו תשומת לב מיוחדת, שכן הם היו בעלי אופי אינדיבידואלי. כך, למשל, הגיעה לשלוניקי משלחת מטעם משרד התעמולה הגרמני, ותבעה כי בעלי בתי הקולנוע היהודים יעבירו את הבעלות על נכסיהם לתושבים נוצריים, בעיקר לפליטי אסיה המזרחית. התביעה לוותה באיומים בעונשים כבדים, כולל מאסר. כן החרימו הגרמנים את המחסנים של סוחרי הנייר היהודיים ואת בתי הדפוס שלהם. מן הראוי לציין, כי מסחר הנייר נמצא כמעט לחלוטין בידיים יהודיות, ושווי הסחורות המוחרמות מעשרה סוחרים (ויותר) היה רבבות רבות של לירות זהב אנגליות. משרד התעמולה הקים גם מחלקה מיוחדת, שבה הועסקו עיתונאים יווניים, כביכול, שפעלו במסווה של ניהול מפעל נייר מוחרם. למעשה, עסקו הללו בביזת רכוש יהודי.

נרשמו אף מקרים אחרים של מעשים שרירותיים נגד יהודים, למשל גירוש בכוח של 15 בעלי חנויות (ירקנים, חנוונים,קצבים) מן השוק המרכזי ברחוב בסילאוס אירקליאו. חנויותיהם נתפסו על־ידי סוחרים יווניים שהובאו מחלקים אחרים של העיר. פעולה זו חיזקה את ידיהם של עוד ועוד יוונים, וכך בוצעו עוד גירושים של בעלי חנויות יהודיים מן המרכזים המסחריים, ובתי העסק שלהם הועברו לידי סוחרים נוצריים. הללו זכו מן ההפקר בתמורה לשיתוף פעולה עם הגרמנים ותשלום סכומי כסף ניכרים למתווכים שפעלו למענם אצל הגרמנים.

לבסוף, על פי הוראות מגבוה, החליטה העירייה על שינוי שמות רחובות בעיר, שנקראו על שם יהודים, שפעלו בשעתם למען העיר. צעד זה גרר את עזיבת הנציג היהודי היחיד מהנהלת העיר. באווירה זו של העדר שקט נפשי וחרדה לבאות הייתה שרויה יהדות שלוניקי בסוף שנת 1942 ובתחילת 1943.

תחילת גזרות השמד

כאמור לעיל, בדצמבר 1942 נעצר המתורגמן של הקהילה, אלבלה, על ידי המשטרה הגרמנית (גסטאפו), ונכלא במחנה ריכוז, (כנראה בעוון קבלת שוחד תמורת שיחרור מעבודות הכפייה). בימים הראשונים של חודש פברואר 1943 הוא שוחרר בפקודת הגסטאפו, ומונה למקשר בין המחלקה המיוחדת של ה־S.S., שאנשיה הגיעו אותם ימים מברלין, לבין הקהילה היהודית. ד"ר קורץ, כנשיא הקהילה, הועמד תחת השגחתו הישירה של הגסטאפו. ד"ר קורץ היה מוסר, לפחות פעמיים בשבוע, דו"ח על ענייניה החשובים של הקהילה. עם הגיע המחלקה המיוחדת של ה־S.S., הודיע ד"ר קלמל לקורץ, כי בעתיד לא תהא עוד הקהילה קשורה עם משרדו אלא תועמד תחת פיקוח ה־S.S.

המחלקה המיוחדת של ה־S.S., בסיועו של אלבלה, החרימה את ביתו החדש של התעשיין פ' יקואל ברח' וליסריאו 42. הגרמנים גירשו בכוח את דיירי הבית ממעונם, וקבעו בו את משרדי המחלקה. הבית שכן אותה עת בקרבת משרדי הקהילה (שברח' סרנטפורו 13) ובמרכז מגורים של משפחות יהודיות רבות. המחלקה פעלה תחת פיקודם של שני קצינים — ויסליצני וברונר. זה האחרון, כך נודע אחר־כך, היה האחראי לפעולת החיסול של יהודי וינה.

ביום שני, 8 בפברואר 1943, כינס ד"ר קורץ בדחיפות את "הוועדה המרכזית" עם עסקנים אחרים של הקהילה. קורץ הודיע להם כי הוזמן להתייצב במחלקה החדשה של ה־S.S., כדי לקבל הוראות. משהופיע שם, נאמר לו כי בעתיד יהיה עליו להישמע להוראות המחלקה בלבד. כן נמסר לידיו מסמך ובו הוראות שהופנו אל הקהילה מטעם המפקדה הצבאית שלוניקי־אגיאו. ההוראות הגיעו מברלין, ואלה הן:

א. אסור ליהודים להשתמש בכלי רכב מכל סוג שהוא ולצאת את העיר. העונש הצפוי למפירי הוראה זו — מוות בירייה.

ב. אסור ליהודים להימצא מחוץ לבתיהם לאחר השעה 5.00 בערב; כן נאסר המעבר ברחובות מרכזיים מסויימים.

ג. גילאי 6 ומעלה חייבים לשאת אות מיוחד.

ד. היהודים חייבים להתגורר בשטחים מוגדרים בעיר, היינו נקבעים בזה גבולותיו של גיטו.

התאריך למילוי אחר שתי ההוראות האחרונות — הטלאי הצהוב והגיטו — נקבע ל־25 בפברואר, דהיינו, תוך 17 יום. הוראות אלו לא חלו על

הנתינים האיטלקיים ונתיני ארצות אחרות — ספרדים, טורקים וכו׳. ביצוע החלטות אלו נמסר למחלקה החדשה של ה־S.S. מיותר לומר כי הרושם שנשאר בקרב הנוכחים שהאזינו לדברים היה מדכא ומייאש.

למרות הצהרותיו הקודמות של ד״ר מרטין, החליטו, אפוא, הגרמנים להגשים ולהחיל את חוקי הגזע נגד יהודי שלוניקי.

לאחר התדהמה הראשונה לשמע ההוראות התנהל ויכוח בין הנוכחים. אף לא אחד חשב כי הקהילה, כגוף יווני, צריכה לפנות לממשלה היוונית או למשרי המחוז ולדרוש את התערבותם, שהרי ד״ר קורץ הודיע, כי מחלקת ה־S.S. אינה מתכוונת להעביר למקום אחר את היהודים מיועטי היכולת, פליטי השרפה הגדולה, שישבו בפרברים מיוחדים. ההחלטה על הקמת הגיטו נוגעת ל־7,500 משפחות בלבד, שהיו מפוזרות הן בשכונות הישנות של העיר והן בחלקים שנבנו מחדש לאחר השרפה של 1917. מתוך התבוננות במפות התברר בישיבה, כי האוכלוסייה הצפופה יותר התגוררה בשטחים שבהם פגעה השרפה. שאר האוכלוסייה התגוררה בשטחה הישן של העיר, מן המגדל הלבן צפונה ועד לרחוב 25 במרץ.

הנוכחים בישיבה הביעו תקווה, כי הגרמנים יקבלו את הצעתם לריכוז המשפחות היהודיות בשני אזורים. כדי למנוע הפרעות ושינויים גדולים מדי במגורים, הוטל עליי לנסח תזכיר דחוף לביסוס הצעת הקהילה. כדאי לציין כי ד״ר קורץ התקשה לקבל את ההחלטה על שני מקומות הריכוז, בטענו כי הוראות המפקדה הצבאית שלוניקי־אגיאו קבעו מקום אחד בלבד. למרות התנגדות זו, נכתב התזכיר בו ביום, תורגם ונמסר לחברי הנהלת הקהילה. למחרת, בפגישה עם ויסליצני וברונר, נתקבלה ההצעה, עקרונית, ע״י הגרמנים.

הפגישה במשרדי ה־S.S. נתקיימה בנוכחות אלבלה, איש הקשר בין הקהילה וה־S.S. הרושם שלי היה שמנהלי מחלקת ה־S.S. היו תקיפים ודרשו ביצוע של ההוראות ללא ויכוח ובתוך התקופה שנקבעה. הנהלת הקהילה נוכחה לדעת, כי כל התנגדות להוראות תסכן את הקהילה כולה. הגרמנים איימו על ד״ר קורץ ועוזריו בחייהם, אם לא ייכנעו לדרישותיהם. הרושם היה שהללו נתונים בפחד גדול, ואמנם במשרדי הקהילה התחילו לבצע מיד בדייקנות, ועל־פי המועד, את הוראות הגרמנים.

שתי ועדות הורכבו, ובראשן הועמדו חברי ההנהלה. על הוועדות הוטל לערוך מיפקד של האוכלוסייה היהודית, ולהעניק לכל יהודי תעודת זהות כתובה ביוונית ובגרמנית, וכן טלאי צהוב שעליו יצויר מגן דוד. את הטלאי צריך היה לענוד על דש הבגד.

הוועדה השנייה נצטוותה לערוך מיפקד של היהודים, שירוכזו בשני השטחים הקבועים תוך תקופה קצרה. הזמן לסיום המבצע, שנקבע על־ידי הגרמנים ולא ניתן היה להאריך אותו, היה ה־25 בפברואר, דהיינו תוך 15 יום. בד בבד עם הקמת שתי הוועדות הוקמו גם מספר ועדות מישנה, שהורכבו מנערים ונערות מתנדבים, שהציעו עצמם לסייע בידי חברי הקהילה באותם רגעים קשים.

כדי להבין את האווירה שנוצרה אז במשרדי הקהילה, נדגיש כי החל ב־8 בפברואר משרדי ה־S.S. לא הרפו מהנהלת הקהילה. ההוראות בכתב ובעל־פה ניתנו בזו אחר זו, והקהילה נתבעה לבצע במשך יום אחד את אשר בוצע בתנאים נורמליים בשבוע ימים.

בין ההוראות, שנכללו במכתב המפקדה הצבאית שלוניקי־אגיאו, הייתה תביעה להוציא את מכשירי הטלפון מבתי היהודים ולמסרם לחברת הטלפונים. כן נתבעו היהודים לרכז את הרהיטים שברשותם ולמסרם לשימוש משרדי הגרמנים.

לשם כך הורכבה ועדה מיוחדת, שריכזה את הרהיטים באחד מבתי הכנסת בסביבה, בית כנסת שהפך מחסן.

ה־S.S. דרש מהקהילה, בהודעות טלפוניות, לספק את כל הדרוש לו: כלי בית, חומרי הסקה, שטיחים ורהיטי משרד. אף הדגל הגדול המיוחד, אשר הונף מעל משרדי המחלקה ברחוב וליסריאו, ואשר צבעו השחור השרה אווירה של אבל כבד, סופק ע״י הקהילה. על הקהילה הוטל על־ידי ה־S.S. לארגן גדוד שוטרים אזרחיים, נערים יהודיים, שיועמדו תחת פיקודו של אלבלה, אשר שימש מכשיר עזר בידי הגרמנים.

ריבוי הפקודות, חומרתן ומהירות הביצוע מחד־גיסא, והבעיות המרובות והמסובכות שנוצרו עקב הגשמת ההוראות בקרב אוכלוסייה בת 50,000 נפש מאידך גיסא, לא הותירו לחברי ההנהלה כל שהות לדון ביישוב הדעת במצב.

ריכוז האוכלוסייה היהודית בגיטו

חברי הנהלת הקהילה ישבו במשרדי הקהילה במשך כל היום עד השעות המאוחרות בלילה, ובכל זאת לא היה די זמן לצורך ביצוע כל אשר הוטל עליהם תכופות על־ידי הגרמנים. הד״ר קורץ ישב כל העת ליד הטלפון, וקיבל ללא הפסק פקודות והוראות מפורטות מן ה־S.S. ומאלבלה.

קשיחותם ואכזריותם של הגרמנים אכן הכאיבו. באחד הימים, בשעת

הפסקת הצהריים, משהגרמנים לא קיבלו תשובה לקריאתם הטלפונית, הגיע הקצין ברונר אל משרדי הקהילה, והצליף בשוטו על מר עוזיאל, חבר בהנהלת הקהילה, ועל מר מיטרני, ראש מחלקת החינוך של הקהילה. לאחר שלא קיבל הסבר שהניח את דעתו, ציווה ברונר שמשרדי הקהילה יפעלו ללא הפסק, מן השחר ועד השעות הקטנות בלילה, וכי הטלפון של ד״ר קורץ יועמד לרשותה הבלעדית של המחלקה הגרמנית של ה־S.S. וכל שימוש אחר בו ייאסר.

הנהלת הקהילה הייתה כפופה להשפעתם הישירה של הגרמנים וביצעה בקפדנות את פקודותיהם מחשש מפני ענישה במקרה של רשלנות. במצב זה לא נותר לחברי ״הוועדה המרכזית״ אלא לדון בבעיות הקשות המתעוררות כל הזמן. מתוך הוויכוחים והשיחות נתגבשה הדעה, כי על הקהילה לפנות למפקד הצבאי של שלוניקי־איגיאו ולבקש ממנו לשנות את החלטות הגרמנים או להשפיע עליהם להקל בדרישותיהם כפי שפורטו במסמך מן ה־6.2.43. תחילת הדיונים הללו במשרדי הקהילה בהשתתפות חברי הוועדה אלברט ארדיטי, יצחק אנג׳ל, אלי מולכו, שם־טוב אלאלוף, אלברטו פרנסס, יצחק אמריאו ואנוכי. עליי הוטל לנסח הצעת מכתב למפקד הגרמני של שלוניקי־איגיאו. הנוסח הוכן במהירות ובהקפדה, תורגם לגרמנית, והחברים הנ״ל ביקשו את הנהלת הקהילה — ביקשו ולאחר קשיים אף הצליחו — לכנס את מליאת ההנהלה ו״הוועדה המרכזית״ כדי לקבל החלטות בנידון.

בישיבה הובא התזכיר לידיעת הנוכחים. בתחילה, צוינו הקשיים הגדולים שבהם נתקלה הקהילה במהלך ששת החודשים האחרונים, קשיים שנבעו מעבודות הכפייה ותוצאותיהן וכן מהבעיה הקשה, שנוצרה עקב הריסת בתי הקברות והקמת בית הקברות החדש. אחרי כן הובה התקווה, שביצוע ההוראות שניתנו יידחה לכמה חודשים כדי שהקהילה תוכל להתמסר לביצוע התפקידים החשובים אשר הוטלו עליה.

והיה אם לא תתקבלנה הדרישות, ביקשנו: א. להאריך את פרק הזמן לביצוע הוראות מיפקד התושבים, ענידת הטלאי הצהוב והקמת הגיטו. ב. להימנע מהקמת המשטרה היהודית־אזרחית, אשר בה ראינו גוף בלתי רצוי העלול לגרום חיכוכים עם המשטרה היוונית באזורים היהודיים. ג. לצמצם את החובה לשאת את המגן־דוד הצהוב לילדים מעל גיל 14 כדי למנוע בבתי הספר התנגשויות בין תלמידים יווניים ויהודים.

התזכיר, הן בסגנונו והן בתוכנו, אושר פה אחד על ידי כל הנוכחים. אולם ד״ר קורץ התנגד באופן עקרוני להגשת תזכיר כלשהו למפקד הצבאי.

למרות דרישת חברי הוועדה וההנהלה שהביעו נכונות להתחשב בהערותיו, סירב ד״ר קורץ לחתום על התזכיר. כמה חברים מן הנוכחים אף הציעו להיפגש עם ד״ר מרטין ולמסור לו בעל פה את תוכן התזכיר כשהם מלווים בשני חברים של ״הוועדה המרכזית״, אשר היו עמו בקשר עוד לפני שסולקה יתרת 250 מליון הדרכמות על חשבון הכופר. אף להצעה זו התנגד ד״ר קורץ, והתזכיר שהוכן בקפדנות כה רבה לא נשלח אל המפקדה הגרמנית. אין צריך לומר מה רב היה הצער ומה עז היה הזעם של חברי הוועדה בעקבות סירובו של ד״ר קורץ.

במהלך השבועיים שבין ה־10 ל־25 בפברואר 1943 היו משרדי הקהילה עסוקים בביצוע הוראות הגרמנים תוך שבעבודה משתתפים מאות צעירים וצעירות. ואלו היו ההוראות: לערוך מיפקד של בני הקהילה, להכין את הטלאי הצהוב ותעודות הזיהוי, לחלק את הדירות בשני הגיטאות בין המשפחות המגורשות ולרכז את כל היהודים, פרט לפליטי השרפה שגרו בשכונות מיוחדות, בתוך שני הגיטאות.

מדי יום נוצרו בעיות אין־ספור. הנהלת הקהילה וועדות המישנה עסקו בקדחתנות במשימות שהוטלו עליהן, תוך רצון עז לעמוד בזמנים שנקבעו. העבודה הייתה כה רבה, עד שעשרות פקידים ומתנדבים נאלצו להישאר בלילות במשרדי הקהילה במשך כל אותם שבועיים. מובן שהבעיה אשר גרמה לתסבוכות ולמבוכה גדולה, הייתה העברת התושבים ממקום למקום. עגלות, מרכבות וסבלים נראו תדיר, משעות הבוקר ועד הערב, כשם נושאים רהיטים וכלי בית מקצה אחד של העיר אל צדה השני. היה זה גירוש קיבוצי של אלפי משפחות מבתיהן, והעברתן לבתים אחרים בתנאי צפיפות איומים.

בתום תאריך ההעברה (25 בפברואר) נתברר, שבכל בתי הגיטו הפכו החדרים לחדרי שנה ובכל חדר התגוררו שלושה אנשים לפחות. המצב היה קשה עוד יותר בתוך הפרברים, אשר בהם השתכנו פליטי השרפה העניים בתנאי חיים איומים ובצפיפות מחרידה.

בשעה שהאוכלוסייה היהודית הייתה עסוקה בבעיות שיכון, טרודה הייתה הנהלת הקהילה בבעיות רבות ומגוונות, שהועלו מדי יום ביומו ודרשו פיתרון. איסור היציאה מן העיר היה בבחינת שאלת חיים ומוות עבור מאות רבות של משפחות יהודיות. ראשיהן עבדו מחוץ לעיר או התפרנסו מרוכלות בכפרים ובערים סביב. הקהילה השתדלה אצל משרדי ה־S.S. סימנו את גבולות הגיטו ששכן בשכונת פליטי השרפה, ״הברון הירש״, שנמצאה בסמוך למסילת הברזל. הגרמנים הורו לקהילה לגדר את השכונה על ידי בניית קירות והטלת תיל דוקרני עליהם. שכונה זו, שקודם התגוררו בה 600

משפחות עניות ומבודדות משאר חלקי העיר, הפכה אפוא למחנה ריכוז. רק מספר שערים לכיוון העיר ולתחנת הרכבת נשארו פתוחים, וזאת כדי להקל על ביקורת היוצאים והנכנסים בשערי הגיטו. בה בשעה ציוו הגרמנים על משטרת עיר המרחצאות, לנגדה (Langada), להעביר לשלוניקי את 15 — 10 המשפחות היהודיות שהתגוררו שם וסחרו בעיר.משטרת לנגדה הזדרזה למלא אחר פקודת הסילוק ואילמלא התערבותו של ראש העיר וקהילת שלוניקי היו המשפחות האומללות הללו מגיעות לשלוניקי במסע רגלי. בסופו של דבר הועברו המשפחות לשלוניקי אך נאלצו להשאיר את כל רכושן בלנגדה. לשלוניקי הגיעו במצב קשה, ושוכנו על פי הוראות הגרמנים בפרבר "הברון הירש". ועתה, משבאותו מקום שוכנו גם היהודים המגורשים מלגנדה, הייתה ברורה לכול עובדת הפיכתה של שכונת "הברון הירש" למחנה ריכוז.

"הוועדה המרכזית"

מה אירע ב"וועדה המרכזית לתיאום הפעולות הסוציאליות" בין ה־10 וה־25 בפברואר? הוועדה הורחקה מפעילות על ידי הנהלת הקהילה. חברי "הוועדה המרכזית" היו ידועים היטב בקרב הציבור היהודי בזכות מסירותם לפיתרון הבעיות הכלליות ובזכות ניסיונם הרב בניהול ענייני הקהילה. הם הכירו באחריות ההיסטורית הגדולה שהוטלה עליהם בימיה הגורליים של הקהילה. הם לא חסכו מעצמם כל מאמץ, הופיעו מדי בוקר במשרדי הקהילה וביקשו לסייע בכל פעולה קשה.

הנהלת הקהילה, ובעיקר ראשה ד"ר קורץ, הייתה אחראית בפני הגרמנים לכל ענייני הקהילה. על כן התחום היחיד שנותר ל"וועדה המרכזית" היה ייעוץ. אך גם בזה הייתה תועלתה רבה, כי מחמת עומס העבודה היומיומית לא יכלה הנהלת הקהילה להתכנס ולדון בבעיות הגדולות שהתעוררו מדי יום ביומו. חברי "הוועדה המרכזית" השפיעו, בעקיפין, על חברי ההנהלה לקיים עמם ישיבות סדירות לצורך קבלת החלטות על הקווים הכלליים של מדיניות הקהילה. אולם לדאבון לב, לא ניתן היה לשכנע את ד"ר קורץ, כי יתפנה מפעולות שגריתיות, שהיה ראוי שיימסרו לפקידי הקהילה. הוא סירב לשבת בראש ישיבה עם חברי הוועדה כדי לכוון את פעולות הקהילה במצב הנתון. חברי הוועדה חזרו ותבעו שוב ושוב את דבר הכינוס, עד כי הפצרותיהם הפכו נטל מכביד. ד"ר קורץ אף הצהיר כי "הקהילה אינה זקוקה ליועצים אלא לפעולה".

ד"ר קורץ ואנשי משרדו ויתרו, אם כן, על עצות הוועדה, וביצעו בצורה עיוורת וללא עירעור, ויכוח או שינוי את פקודות ה־S.S. כך עברו הימים תוך שיתור מוחלט של פעולות "הוועדה המרכזית". מול עמדה זו של חברי ההנהלה, שהפכו כלי שרת בידי הגרמנים, התקומם מצפונם של חבריה הפעילים יותר של "הוועדה המרכזית". הללו התכנסו בבתים פרטיים והחליפו דעות אודות המצב. אני ניצלתי את אחת ההזדמנויות וסיפרתי על פגישתי באתונה עם הפרופ׳ לוברי בהדגישי את הצורך הדחוף בנסיעה נוספת לאתונה, כדי לנסות ולפעול למען מינויו של הפרופסור לתפקיד מושל המחוז במקדוניה, ובה בעת להשתדל בקרב חוגי הממשלה היוונית שיתערבו למען שינוי הגזרות נגד היהודים בשלוניקי. מינויו של פרופ׳ לוברי לתפקיד מושל המחוז היה עשוי להביא תועלת ליהודים, שהרי מחד גיסא יחסו כלפי היהודים היה אוהד ביותר,ומאידך גיסא היה מקובל על הגרמנים.

אבל ההצעה הזו, שנתקבלה על־ידי "הוועדה המרכזית", לא זכתה להידון כלל בפורום הנהלת הקהילה. וחבל, כי אז אפשר היה להוציא לפועל את הנסיעה בנימוק, כי יש צורך לאסוף את יתרת חוב הכופר למפקדה הצבאית של שלוניקי־אגיאו. גם הצעות רבות אחרות שהועלו מדי יום על־ידי חברי "הוועדה המרכזית" הוקפאו בגלל ניטרולה של הוועדה על־ידי הנהלת הקהילה בראשות ד"ר קורץ. בין ההצעות שנדחו: לעורר בקרב המוסדות הנוצריים בעיר תנועת אהדה כלפי היהודים הנרדפים, על מנת למנוע תקריות אפשריות במהלך הימים הראשונים לענידת הטלאי הצהוב: לפנות למטרופוליט ולמוסדות החינוך בבקשה כי יפעילו את השפעתם בכנסיות ובבתי הספר למען היהודים; להפעיל קשרי ידידות עם אישים מקורבים לגרמנים, שיוכלו, אולי, להשפיע עליהם בשיחות פרטיות בלתי רשמיות לטובת היהודים.

אבל חרף דחיית ההצעות ע"י הנהלת הקהילה לא רפו ידי חברי הוועדה והם פעלו בקרב חוגים ידידותיים שונים לצורך קידום הצעותיהם.

ואמנם מאוחר יותר, נודע, כי בכנסיות נשאו דרשות על החובה האנושית של הנוצרים כלפי היהודים הנרדפים, והמורים בבתי הספר היווניים הטיפו לתלמידיהם לנהוג בצורה נאותה כלפי התלמידים היהודיים.

מרגשת מכול הייתה עמדת אירגוני קרבנות המלחמה, הנכים והפצועים. הללו פנו אל מחלקת ה־S.S., ותבעו לפסוח על הנכים והפצועים היהודים בצעדים האנטי־יהודיים, בהדגישם את תרומתם של היהודים בעת שירותם הצבאי. אולם הגרמנים האכזריים לא כיבדו אף את נכי המלחמה. גם עליהם

נאסרה הנסיעה בתחבורה הציבורית. הגרמנים אף איימו להוציא להורג את המשתתפים בהפגנות האהדה ההמוניות למען היהודים.

הטלאי הצהוב

בהתקרב ה־25 בפברואר 1943, היום הראשון לענידת הטלאי הצהוב, נמצאו היהודים במצב של אי שקט ופחד. הם ידעו, כי הצעד הזה הונהג גם בארצות אחרות, אולם בשל העדר תקשורת עם החוץ, לא היו ידועות משמעויותיו האמיתיות. רובם ככולם חששו, שמטרת הסימון היא לאפשר לגרמנים לזהות בקלות את היהודים תושבי העיר. כך אפשר לכוון את התקריות בדיוק נגדם, וכך אפשר לעצרם במהירות ובעילות כבני ערובה שסכנת מוות מרחפת עליהם בכל מקרה של פעולה מקומית נגד צבא הכיבוש. היהודים חששו גם שעם ענידת הטלאי ייחשפו באופן בולט לעיני התושבים הנוצריים הקרובים אליהם, וישמשו מטרה נוחה לחברי האירגונים האנטישמיים. רבים חששו מפני תקריות בלתי נעימות בעת העברת המיטלטלים אל המקומות שנקבעו. אחרים חששו שתקריות כאלה תהיינה רק הרע במיעוטו.

סימן הזיהוי היה פיסת בד צהוב, שצורתה מגן דוד. הטלאי הוצמד לדש הבגד, וכל יהודי בן שש שנים ומעלה היה חייב לשאתו. על פי פקודת הגרמנים, אסור היה ליהודי להתהלך מחוץ לביתו ללא הטלאי, תהא הסיבה אשר תהא. כל העובר על פקודה זו — דינו מאסר.

הגיע יום חמישי — 25 בפברואר. עד השעה 9.00 לא נראו ברחובות אנשים נושאי טלאים. היהודים איחרו לצאת מבתיהם משום החשש. הם חיכו בחרדה לתגובת בני עירם הנוצריים משייתקלו במראה הטלאי. אולם החרדה לא הייתה מבוססת. תחילה יצאו מעטים, ואחריהם יותר ויותר אנשים ונשים עונדי טלאים. הם הלכו לעבודתם, מבלי שהתנכלו להם, לא התושבים הנוצריים ולא החיילים הגרמניים של צבא הכיבוש. נהפוך הוא, עמדת הציבור היווני כלפי היהודים הייתה אוהדת ותומכת.

אני מוצא לנכון לרשום מקרה פעוט בין הרבים אשר הגיעו לידיעתי, מקרה המאפיין את האהדה העמוקה של הנוצרים כלפי היהודים הסובלים. בשעות הבוקר של ה־25 בפברואר יצאה עוזרתי אל המרפסת לצורכי עבודתה בטרם הספיקה לתפור את התווית על בגדה. היא ראתה אשה יהודייה, עונדת טלאי, הולכת ברחוב חוששת וחרדה. בדרכה פגשה אשה יווניה, שהתבוננה בתווית בהביעה דברי עידוד ונחמה. בראות היווניה את העוזרת שלי, כשהיא מחייכת בסיפוק על מעשיה של זו, טעתה לחשוב

כי אף היא נוצרייה ופנתה אליה: "למה את צוחקת, נערה? את צריכה לחוש את כאבם. הללו בני אדם בדיוק כמונו. האם בטוחה את כי מחר לא יהא כזה גם גורלנו?" במילים אלה ביטאה האשה את תחושתם האנושית של יוונים רבים, שלא הושפעו מן התעמולה ההרסנית.

לאחר רשמי הימים הראשונים התרגלו היהודים למציאות החדשה. הטלאי הפך חלק מן הבגד ולא משך עוד תשומת לב. החיים חזרו למסלולם הרגיל.

הצפיפות הנוראה בגיטו הסגור והמובדל משאר חלקי העיר

ריכוז היהודים בני האזורים המותרים גרם לכך שלא הייתה לגרמנים עילה לנקוט צעדים דראסטיים כלפיהם. משפחות יהודיות למאות פינו את בתיהן המפוארים, ששכנו ברחובות המרכזיים בעיר, ועברו להתגורר באזורים המיועדים ליהודים, עובדה שהגבירה את הצפיפות עוד ועוד, עד כי אף בריאות הציבור עמדה בסכנה. התזונה היתה לקויה. היה צורך להצטייד בכרטיסי מזון. נאסרה הנסיעה בתחבורה הציבורית. ראוי לציין, כי בשטחים שבהם נסגרו היהודים, עדיין הותר לתושבים הנוצריים לגור. לצורך הבחנה, חויבו הנוצרים לתלות על דלת דירתם מגן דוד בצבע סגול.

אחר שבוצעו הוראות הגרמנים בעיר, הוטל על הקהילה לבצען ביתר הקהילות שנמצאו תחת פיקוד המפקדה הצבאית הגרמנית שלוניקי־אגיאו. קהילות יהודיות היו בוריה (Verria), פלורינה (Florina), אלקסנדרופוליס (Alexandropolis) וקומוטיני (Comitini). פקידי הקהילה משלוניקי נשלחו אליהן לצורך ניהול מיפקד ולצורך חלוקת הטלאים הצהובים.

בימים האחרונים של חודש פברואר 1943 החלו פקידי ה־S.S., בעזרת פקידי הקהילה, בביקורת מסמכים של הנתינים היהודיים הזרים ובחלוקת אישורים מתאימים. הביקורת נערכה בבית הכנסת הגדול "בית שאול". כידוע, לא נפגעו אותם יהודים מהוראות הגרמנים; לא חויבו לעזוב את דירותיהם ולשאת את הטלאי הצהוב, ורשאים היו להתהלך באורח חפשי, לנסוע ברכבת ובחשמלית ואף להשתמש בטלפון.

משרד ה־S.S. וראשי הקהילה. המשטרה הורכבה בעיקרה מצעירים בעלי השכלה, ברובם מקרב המשפחות המיוחסות. מאחר שהמשטרה נועדה לפעול אף בפרברים, צורפו אליהם גם צעירים מבני המשפחות העניות שבפרברים אלה. השוטרים צוידו בתעודות זהות מיוחדות שהונפקו על־

ידי הגרמנים, ושבהן צוין תפקידם: "שוטר אזרחי־יהודי" (Judische-Ordner). לשורות המשטרה צורפו, על־פי הוראות הגרמנים, פליטים ממוצא יהודי־גרמני, אשר הגיעו ליוון שנים אחדות קודם לכן ונתמכו על־ידי הקהילה. הללו קיבלו שכר עבור שירותם במשטרה האזרחית, ואילו כל השאר לא זכו בתשלום כלשהו.

גבולות השטחים המיועדים לריכוז היהודים סומנו במגן דוד גדול: בתחילת הרחובות הכלולים באזורים היהודיים ובסופם צויר על הקירות מגן דוד גדול בצורה בולטת לעין כדי לציין את האזור שבו רוכזו היהודים תושבי העיר.

"המטרה הסופית" קרבה. רישום נכסי היהודים והחרמתם

לאחר החלת פרודות הטלאי הצהוב ותליית שילוט מתאים על בתי היהודים, הוטלו הוראות חדשות מטעם ה־S.S., הוראות שמטרתן הייתה למוטט את מצבם הכלכלי של היהודים: כל בעל חנות נצטווה להירשם בקהילה, להצטייד בשלט גדול מקרטון שעליו רשום "עסק יהודי", ולתלות אותו במקום בולט בכניסה לחנות.

בד בבד פורסמה הודעה בעיתונים, כי החל ב־25 בפברואר יורחקו היהודים מן האירגונים הממלכתיים דוגמת לשכת המסחר, אגודות מקצועיות, לשכות הביטוח, אירגוני הנכים ואירגונים דומים אחרים. הגזרות הללו לא הוטלו על היהודים בעלי נתינות חוץ. תליית השלט על החנויות היהודיות (חנות יהודית נחשבה זו שחלקו של היהודי בה הינו, לפחות 20%) הייתה הוראה מעליבה שהסבה אי־נעימויות רבות, ושימשה אמצעי נוסף להפרדת היהודים משאר בני העיר.

סילוק היהודים מן האגודות המקצועיות ומהקופות השונות פגע, בעיקר, במצבם הכלכלי ועירער את עצם קיומם. כידוע, מאז תחילת המלחמה הועמדו שכבות הפועלים המאורגנות תחת חסות הממשלה, וללא חסות זאת היה קיומן מוטל בספק. אם נרצה להמחיש את ההשפעה המזיקה של הוראות הגרמנים על מצב היהודים, די אם נציין את התוצאות המעשיות בקרב סוג אחד של הנפגעים: התעשיינים ובעלי המלאכה היהודיים לא יכלו ליהנות מן החלוקה הממשלתית של חומרי הגלם, לאחר שהוצאו מן האגודות המקומיות, וכן לא יכלו לקבל רישיונות לייבא מחו"ל את חומרי הגלם והסחורות שנזקקו להם.

החברים היהודים בקופות השונות (פנסיה, קופות סוציאליות וכו') לא

קיבלו את התשלומים אשר היוו אמצעי יחיד לקיומם והגיעו להם על־פי חוק. אף לא יכלו לקבל את העזרה הרפואית החיונית למשפחותיהם. נכי המלחמה, אשר הוצאו מהאירגונים שאליהם היו שייכים, הפסיקו לקבל כל תמיכה מן הממשלה ופירושו של דבר עבורם היה גזר דין מוות. ההשפעה ההרסנית של הרחקת היהודים מהאירגונים הציבוריים השונים חייבה את מנהיגי הקהילה להסב את תשומת לב הגרמנים למצב החדש שנתהווה.

כתשובה, הורו הגרמנים לקהילה להכין תכנית להקמת לשכות, אירגונים וקופות מיוחדות ליהודים, שיפעלו באישור שלטונות הכיבוש הגרמניים. אירגונים אלה יוכלו ליהנות מאותן הזכויות של האירגונים הנוצריים הדומים.

הנהלת הקהילה הטילה עליי, בתוקף היותי היועץ המשפטי של הקהילה, להכין באופן דחוף תכנית פעולה, אף־על־פי שידוע היה מראש כי לא תאושר ולא תבוצע על־ידי הגרמנים. למרבה הצער, החוגים המסחריים והמקצועיים, האירגונים והקופות הכלליות, לא שיתפו פעולה זה עם זה, למרות הקשרים שהיו ביניהם במשך שנים רבות. לפיכך לא הצליחו לסייע ליהודים שסולקו מאירגוניהם השונים. אנוכי, ועוד שני נציגים מחוגי המסחר היהודיים, נפגשנו עם היושב ראש של הגדול באירגונים הכלכליים בעיר. בפגישה חשאית שנתקיימה בביתו של אותו איש, שהוא עצמו היה אחד הסוחרים הגדולים ובעל קשרים הדוקים עם סוחרים יהודיים רבים, דובר אודות המצב הקשה של היהודים, והוא נתבקש לעזור להם. התפלאתי מעמדתו הפאסיבית של האיש לשמע בקשתנו. הוא הסתפק בהפנייתנו לידידו במפקדה הצבאית שלוניקי־אגיאו.

שירות ה־S.S, אשר פעל כאמור על פי תכנית קבועה מראש, לא נתן מנוח לחברי הקהילה, שעסקו אותה שעה במיפקד האוכלוסייה ובריכוז היהודים באזורים המותרים, ושלושה ימים לאחר ה־25 בפברואר נצטוותה הקהילה לרשום את כל נכסי היהודים. הגרמנים מסרו לוועד הקהילה טופס הצהרה משפחתית וכן הוראות מפורטות לפעולה. הקהילה נדרשה להתחיל מיד בעבודות הרישום, אשר דרשו הכנות מרובות: הדפסת ההצהרות וההוראות, הקמת מנגנון לרישום, חלוקת ההצהרות ועוד. הגרמנים היו נוקשים, ודי אם אציין את התקרית הבאה: כיוון שצריך היה סכום כסף נכבד כדי להדפיס את ההצהרות וההוראות (כולל נייר), מסר ועד הקהילה את המלאכה לבית דפוס שהיה שייך ליהודי נתין ספרדי, שהיה חייב כספים רבים לקהילה. משנודע הדבר לגרמנים הטילו על הקהילה קנס בסך מליונים אחדים של דרכמות, משום שלא העבירה את העבודה לבית דפוס השייך לנוצרי.

בתנאים אלה נאלצה הקהילה לגשת בדחיפות לאירגון רישום הנכסים. ביצוע הוראות הגרמנים הוטל על ועדה, שחבריה היו בעיקר בנקאים. הטפסים הכילו עשרה סעיפים שעליהם היה המצהיר צריך לענות. חובת הדיווח הייתה על סוג הנכסים דלא ניידי וערכם, חפצי ערך, מזומנים, מיני סחורות, רהיטים, דברי אמנות, כלי בית מלבושים וכו׳. האוכלוסייה היהודית לא ידעה כלל מהי כוונת הגרמנים בהוראות אלה, ובציבור הופצו מיני פירושים מפירושים שונים. נפוצה השמועה כי לאחר שהונהגו ביוגוסלביה ובבולגריה ההוראות הללו, הפקיעו הגרמנים חלק מן הרכוש היהודי. הועלתה גם השערה כי מטרת המיפקד בשלוניקי היא הטלת מיסים. גם גזרה זו קיבלו היהודים בהשלמה ובתקווה שאחריה לא תבואנה אחרות.

רישום הנכסים נקבע לשבוע הראשון של חודש מארס 1943. היהודים חשו בלאו הכי שהשואה הולכת ומתקרבת, ועם זאת גברה והלכה הדאגה כל פעם שהוצאו הוראות חדשות מטעם ה־S.S. אמנם היו שסברו, כי הגרמנים מתכוונים לפקח ולשלוט על נכסי היהודים, כדי שיכולו להטיל עליהם קנסות קיבוציים (כפי שנהגו בארצות אחרות) כתגובה מוכנה למקרה של פעולה אנטי־גרמנית מצדם. היו שסברו שהגרמנים מבקשים להטיל מס על הרכוש היהודי. כך או כך, הייתה זו מכה ליהודים, אולם לא מכה מכרעת. יתרה מזאת, רבים מן היהודים צפו את גזרת הרישום וראו בה המשך להגבלות הקודמות ולא החרפה של המצב.

אכן, הדרך שאותה נקטו הגרמנים ברישום הנכסים הביאה אף את הפיקחים ביותר מבין היהודים למסקנה, כי המטרה הסופית של ה־S.S. היא רק החרמת נכסי היהודים, אולם הגזרות הנוספות שתנחתנה במהרה תערנה את היהודים מאשלייתם הקצרה.

בימים הראשונים של מארס, בעת ההכנות לרישום הנכסים, דרש אלבלה, בפקודת ה־S.S., ממנהיגי הקהילה להכפיל את מספר האנשים בקבוצת השמירה האזרחית. בשל העומס הגדול שהוטל על הקהילה עם ביצוע הוראות הגרמנים התהווה צורך להגדיל את מנגנון הקהילה. בניין בן 3 קומות, שגבל עם משרדי הקהילה, הופקע וחדריו שימשו משרדים לאירגון ענייניה הנרחבים של הקהילה. הגרמנים פקדו גם על ביצוע עבודות שונות בפרבר ״הברון הירש״ ששכן על יד תחנת הרכבת. כן הוטל על הקהילה לגדר בתיל דוקרני את מוצאות הפרבר לעיר ולבנות קירות חוסמים בחלקים אחרים. הגורמים שעמדו בקשר עם ה־ד.ד. (אלבלה ופליטים יהודים מגרמניה) סברו לתומם שהגברת השמירה האזרחית והעבודות שנעשו בפרבר ״הברון הירש״ משמשים אמצעי ביטחון להגנת היהודים מפני יהודים

אחרים הגרים בפרבר, שהם לכאורה עבריינים המרוכזים וכלואים בו. אולם הברים אלה לא נתקבלו על־ידי אחרים. הללו הביעו את חששותיהם בפני מנהיגי הקהילה בצופם עתיד שחור לכל התושבים. חששות אלה התאמתו במהרה.

ביום שבת, 6.3.43, בשעות הבוקר, כבר ראו היהודים הגרים בפאתי האזורים הסגורים כי על הדרכים המוליכות לעיר הופקד משמר כפול של שוטרים. שוטר יווני ושוטר אזרחי־יהודי נושא טלאי צהוב עצרו את התושבים, אשר יצאו לעבודתם. רק ללא־יהודים וליהודים שהם נתינים זרים הותר לצאת את האזור. ואילו ליהודים היוונים נושאי הטלאי הצהוב נאמר לחזור אל בתיהם. אותה עת שמרו גם קבוצות מעורבות של שוטרים ושומרים אזרחיים על אזור ריבוע הבניינים של משרדי ה־S.S. ואסרו מעבר יהודים מן הרחובות הסמוכים. לתושבי הפרבר "הברון הירש" נאסר להיראות ברחובות לאחר השעה 10.00 בבוקר. הפרבר אובטח בכוח רב, וחיילים גרמניים מזוינים שמרו כל העת על מבואותיו. כל הצעדים הללו, משמעותם האחת הייתה כליאת אוכלוסיית הרובע בת 45,000 נפש. החרדה העמיקה. במהרה בוצעו פעולות נוספות ע"י הגרמנים, והשמועות אודות הרע העתיד להתרחש הלכו וגברו.

למחרת היום, 7 במארס, הוזמנו אל המשרדים החדשים של הקהילה מאות רבות של יהודים מבין העשירים בקהילה. איש ה־S.S. ברונר הופיע עם הנהלת הקהילה בפני הנאספים והודיעם בקול מצווה ויבש: "ביום זה הייתם צריכים כולכם להיות כלואים במחנה ריכוז כבני ערובה, אולם הודות לד"ר קורץ, אשר נתן ערבות במחיר ראשון, אתם חופשיים. הזמנתיכם כדי שתצהירו כי מוכנים אתם לעזור לקהילה בביצוע ההוראות שהוטלו עליה, ולערוב בראשכם לכך". הדברים שנאמרו בגרמנית תורגמו ע"י הד"ר קורץ. במסיבות אלו היה אך טבעי שהתשובה הכללית תהא חיובית, ללא כל בקשת הסבר וויכוח.

אחרי עזוב הקצין את הישיבה, ביקשו הנוכחים את מנהיגי הקהילה להסביר את הפעולות העתידות להתרחש. כצעד ראשון נדרשו לבחור בוועדה גדולה לאיסוף כספים להבטחת הזנתם של עניי הקהילה הסגורים בפרברים. ועדות אחרות צריכות היו לטפל בעזרה למבוגרים והלבשתם. בראשכל האירגון המסובך הזה עמד ד"ר קורץ, אשר עסק מן הבוקר ועד השעות המאוחרות של הלילה בפרטים הקטנים ביותר, כשהוא מזניח את הבעיה הגדולה: גורל יהדות שלוניקי.

מן ה־7 במארס ואילך, אחר כינוס היהודים החשובים של הקהילה,

השתלשלו המאורעות במהירות. העצבנות בקרב היהודים גברה והלכה. איסור יציאתם של ה...*

* מלאכת הכתיבה נקטעה בעיצומה. קבוצת S.S. פרצה לביתו של יקואל ועצרה אותו בעודנו כותב. היומן נתגלה לאחר המלחמה.

ליאון כהן

מיוון לבירקנאו
התקוממות עובדי המשרפות

מיון לבירקנאו
התקוממות עובדי המשרפות

ליאון כהן

הפרק הפותח זכרונות אלה מתאר את החיים במחנה־המעצר חאידארי באתונה, שבו היו עצורים יהודים ולא־יהודים. פרק זה הושמט כאן. הגירוש המתואר להלן היה באביב תש״ד.

א. בדרך למחנה ההשמדה

מספר ימים לאחר בואם של יהודי אתונה, הגיע תורם של יהודי יאנינה וערים קטנות אחרות ביוון. הם הובאו בקבוצות נפרדות והגדילו את מספר העצורים במחנה. החלו שמועות, כי כדי לפנות את מחנה חאידארי עבירו אותנו במשלוחים לפולין, לאוסטריה ואפילו לגרמניה, שסבלו באופן חמור מחוסר ידיים עובדות. איש לא ידע בדיוק מהו מקור השמועות האלה, אך הן נשמעו אמינות, כיוון שהופצו על־ידי אנשי המחנה שעבדו בפיראוס. לבסוף, ערב אחד, הגיעה ההוראה להתכונן ליציאה.

למחרת היום, בשמש זוהרת, החל הפינוי, בשלוש או ארבע משאיות פתוחות, שמורות על־ידי אנשי ס״ס עם נשק ביד, ישובים בחלק הקדמי של המשאיות. שמירה מיוחדת היתה במשאית האחרונה, שבה ישבו אנשי ס״ס בתוך המשאיות, כדי למנוע כל נסיון בריחה. לפני היציאה נמסר, כי כל מי שינסה לברוח יומת מיד, ויחד עימו יומתו כל העצורים שבאותה משאית. כך הפכו אותנו הגרמנים ערבים זה לזה. אחת המשאיות שבמשלוח שלי נעצרה עקב תקלה ואחד האסירים הצליח לקפוץ ולהיעלם בשדות. התכוננתי לעשות כמוהו, אולם כמה נשים אמרו לי שהן תצעקנה. כאשר פיניתי לעצמי דרך, ראיתי את המשאית השנייה מגיעה במהירות, ואני המשכתי כדרכי לגלוּת. איש לא הרגיש בבריחת חברי. ראיתיו מאוחר יותר והוא סיפר לי שחיכה לי עד רדת הלילה.

המשאיות הגיעו לתחנת־הרכבת של אתונה, והנאצים, תמיד עם נשקם בידיהם, כיוונו מיד את נוסעיהן לקרונות שהמתינו להם. פה ושם צפו בנו קבוצות קטנות של אנשים סקרניים, או מכרים שבאו לראותנו בפעם האחרונה. בתוך הקרון קרבה אליי אשה צעירה ואמרה לי, כי אשתי וחמי נמצאים במקום מבטחים וכי אין לי מה לדאוג. היתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שקיבלתי ידיעות על בני משפחתי. צעירה אמיצה זו, שסיכנה את נפשה בהסתננה בין אנשי הס״ס כדי להגיע אלי, היתה בתו של מר יוסף נחמה, מנהל בנק בסאלוניקי. כיום שמה גב׳ נורה ספורטה והיא מתגוררת בארה״ב. לא ראיתיה מאז, אולם דמותה האצילה שמורה בליבי לנצח.

הקרונות, שהצטופפו בהם כשבעים איש, נועדו לבעלי־חיים. בתוך כל קרון היו שתי קופסאות־פח ששימשונו כבתי־שימוש, תמיד תחת השגחת השומרים שלנו, עד לתחנה הבאה, אם תהיה כזאת. פתח קטן בגודל 40 על 70 ס״מ, חסום בגדר־תיל, סיפק אוויר נשימה ל־70 הנוסעים. הופתענו למצוא בקרון מזון טרי, לחם, פירות ושני בקבוקי מי שתייה. המזון סופק תודות לארכיבישוף דאמאסקינוס, למרות האיסור הגרמני.

כאן הושמטה פיסקה על פועלו של ארכיבישוף דאמאסקינוס.

לאחר המתנה שארכה שעות ארוכות יצאה השיירה לדרך. דרך הפתח הקטן ראינו ידיים מנופפות לשלום ומאחלות לנו שיבה מהירה. רק מעטים בתוכנו זו לכך. במשך הנסיעה אירעו תקריות בין הנוסעים. היו שרצו לאכול ולשתות כרצונם, אחרים רצו להתרחץ במי השתייה המעטים שהיו ברשותנו, היו שרצו לשתות לעיתים תכופות, אחרים דרשו מקום לשכב, ועוד דברים קטנים רבים שהפכו את חיינו למרים עוד יותר. נוכח מצב זה החלטנו שישה מותיקי מחנה חאידארי להשליט סדר בקרון והנהגנו משמעת ברזל. אוכל — פעם ביום, מים — שלוש פעמים ביום, בכל פעם כוס אחת לכל נפש. קבענו שמירה מתמדת של השישה במשך 24 שעות, 4 שעות כל אחד. אסרנו להתקרב למים ולמזון. קללות איומות הוטחו נגדי ונגד חבריי, כונינו שוודים ומנוולים. יש להוסיף לכך את החום שהיה גובר בשעות היום ואת הריחות המחניקים מבתי־השימוש. למזלנו, שלא כמו בקרונות אחרים, לא היו קורבנות בתוכנו. השומר המבוגר שהופקד עלינו איפשר לפתוח את הדלתות בכל תחנה, שלפעמים השהייה בה נמשכה שעות, ולהחליף את האוויר בקרון. גם הגיל הצעיר של כ־15% בתוכנו סייע לנו. הצעירים שמרו על כך שבמשך הנסיעה המוראל היה סביר יחסית. ברגעים הקשים ביותר עודדנו את עצמנו בשירי־עם וכן בתעלולים ובמישחקי הקלפים של ליצן אחד שהיה בתוכנו.

ב. במחנה אושוויץ

לבסוף הגענו. שערי הקרונות נפתחים. אנו יורדים במהירות (׳שנל׳, ׳שנל׳), כאילו קיים הבדל מתי מתחילה פעולת הגאז. בכל רגע היה אמור להופיע האדון הגדול מנגלה — עול־ימים צמא דם, שכולם פחדו מפניו, הממיין והשולח אומללים אלה, שחטאם היחיד הוא יהדותם, לתנורים הפועלים ללא הפסק יומם ולילה. הנאצים הפכו את ההשמדה לתעשייה, ושמחתם היה רבה בספקם לה את חומר־הגלם. חייתי חיי גיהנום אלה במשך 11 חודש ובכל זאת אינני מוצא את המילים הנכונות לתאר את הפרשה הזו. אין לכך מילים מתאימות.

סוף סוף מסתדרות השורות. בצד אחד — נשים, ילדים וקשישים; מצד שני — צעירים וחסונים. מצפים לשופט שיכריע את גורלנו. ברגע מסוים, שקט מוחלט. הנה הוא מופיע, עם פמליה של אנשי ס״ס, המחזיקים כלבי־זאב ענקיים. לידו עמדה אשה יפה מאוד, גם היא מחזיקה שני כלבי־זאב בגודל שלא רואים כמותו לעיתים קרובות. סיפרו על אשה זאת, כי היתה מופרעת מבחינה מינית ובחרה את הבחורים החסונים ביותר כדי שישמשו כמאהביה לשני לילות לכל היותר ואחר־כך הורגת אותם במו ידיה ומכינה מעורם כריכות לספרים. אחרי המלחמה שמעתי, כי היא נשפטה בהצגה אנושית עלובה, נאסרה בבית־סוהר, אך בהיותה בהריון שוחררה לאחר זמן לא רב. חבריה באושוויץ הפעילו חוק שלפיו כל אשה בהריון נשלחה מייד לתנור. שופטיה לא החילו חוק זה עליה.

המיון מתחיל. כל אלה שאצבעו של מנגלה מופנית אליהם חייבים לצאת מן השורה ולפנות לצד, גברים לחוד ונשים לחוד. תחילה חשבתי שמנגלה אילם. דבר זה נמשך כחצי שעה. אחר־כך הוא מסתובב כדי לראות ששום דבר לא נשכח על־ידו ועוזב עם פמלייתו. את העבודה הנותרת מבצעים אנשי ׳קומאנדו קאנאדה׳, העוזרים לנכים ולזקנים לעלות למשאיות הממתינות. המשאיות המלאות יוצאות אל יעד שאז לא היה ידוע לנו, אל אחד התנורים. הנותרים, אלה שיצאו מן השורה, ממשיכים להמתין. ברע מסוים הם מצווים לשבת על הקרקע, וכולם ממהרים לבצע את הפקודה. אני מתקרב אל אחד האסירים, העוסק בפינוי כל שהבאנו איתנו מהקרונות — מזוודות, ביגוד וכיו״ב — אולם איני מצליח להוציא ממנו אף מלה בדבר גורלנו. מחוסר ברירה, אני מתיישב ליד חבריי לנסיעה. כאשר התאספנו כולנו יחדיו, מתחילה המתנה מלווה סימני־שאלה, מה מצפה לנו ומה מצפה לאלה שכבר נלקחו במשאיות. בינתיים סיימו לרוקן את הקרונות, והכל הועבר למשאיות. המשאיות המלאות פונות ל׳קומאנדו קאנאדה׳. שם (כפי שנודע לנו מאוחר

יותר) עוברים החפצים ריסוס מיוחד ונשלחים לגרמניה, לחלוקה בין נפגעי ההפצצות.

לעמוד ! הפקודה ניתנת בקול גרוני, וכל השומרים סביבנו מוסיפים את ה׳מהר׳ שלהם. תוך זמן קצר ביותר השורות מסודרות. לאחר שתי דקות בדיקה שטחית, מצווים עלינו לזוז. מצב־רוחנו היה טוב. אנו ביחד, איש אחר רעהו, בשורות של חמישה. אנו שרים שירים שלמדנו בצבא היווני ומשיכים בשירי־עם. השופוס (ראשי־תיבות של שוצפוליסאי — אחת הפורמאציות של המשטרה הגרמנית) שלנו נדהמים בראותם אותנו במצב־רוח כזה. כך אנו מגיעים לשערי אושוויץ. כתובת על השער מקדמת את פנינו: ׳העבודה היא חרות !׳ (או ׳העבודה משחררת׳). מאוחר יותר השלמנו סיסמה זו במילים ׳בתנור מס׳ 2׳, שאליו היו שולחים את האסירים הותיקים, אשר מרוב עבודה וללא מזון, הפכו ל׳מוזלמאנים׳ (כינוי שניתן לחלשים ובלתי כשירים) ונשלחו הישר לתנור, שם מצאו את חרותם. הייתי עד־ראייה להמתות אלו. אומללים אלה, שהיו מגיעים אלינו במצב של שלד, היו הולכים בשמחה רבה לקראת המוות. את שחייתי את הדברים הנוראים האלה מתאר היום את כל זה וחושב, שיכולתי צאת מדעתי, שיצאתי מדעתי.

מלווים שורת שופו עם נשק ביד, אנו מגיעים סוף סוף לחצר אושוויץ. שם מרשים לנו לשכב על הרצפה, לשוחח בינינו, לעשות כטוב בעינינו, דברים שעד אותה שעה היו אסורים עלינו באופן מוחלט. שם ראינו קצינים מלווים 2 — 3 שומרים, שהיו סוקרים את היהודים שהגיעו, כדי לאתר בתוכם אנשים בעלי מאפיינים של הגזע השמי (האף, העיניים), דוחפים אותם אל הקיר ומצלמים אותם. סופר לנו, כי תצלומים אלה, שבהם נראו יהודים מבוהלים מחשש שקיצם מגיע, היו נשלחים לכתבי־עת ועיתונים ומתפרסמים כהמחשה לבני הגזע המקולל.

תוך האירועים והאווירה הקודרים הללו, שהכריעו את האופטימיים ביותר שבתוכנו, פרצה לפתע קרן שמש. לפתע נקרה לפנינו סאלוואטור קוניו, בעל חנות לצרכי צילום ברחוב ואניזלוס בסאלוניקי. מצב־הרוח שלנו הרקיע למרומים בראותנו אותו, שכן הוא נלקח עם המשלוחים הראשונים והנה הוא לפנינו בריא ושלם. ׳אין לכם מה לחשוש׳, הוא אומר לנו, ׳כל עוד תנהגו היטב, ונסו לעשות כן בכל מחיר, תוכלו לעבוד. הסתכלו בי. אני עובד 12 שעות ביממה ומרגיש מצוין, למרות מגבלותי׳ (הוא היה צולע ברגל ימין). שוחחנו כעשר דקות, הוא התעניין בשלום קרוביו ועזב כדי לשוב עם כמה קופסאות שימורים.

אחרי הפגישה עם קוניו הוקל לנו. הלכנו לכיוון מחנה־ההשמדה

'בירקנאו', במרחק כ־5 ק"מ, המחנה היעיל ביותר שהקימו הנאצים. תוך כדי הליכה החלפנו בינינו רעיונות. כאמור הפגישה עם קוניו עודדה אותנו מעט. אם הוא, ששולח בין הראשונים, נותר עדיין בחיים, מדוע לא אנחנו? חשוב להתארגן ולעבוד, ונראה שעבודה לא חסרה. נוסף לכך, המלחמה לא תמשך לעולם, היא תסתיים כך או אחרת. העיקר להחזיק מעמד. לאחר הליכה של שעה הגענו לבירקנאו. נכנסנו דרך השער הראשי בשירה. למרות השעה המאוחרת, היו אסירים שעדיין הסתובבו מחוץ למבני המגורים. הם הסתכלו בנו כביצורים מוזרים, לא הבינו כיצד אסירים מסוגלים להיכנס לאזור המוות בשירה ובהליכה כה מסודרת. מכוונים אותנו לבלוק ההסגר, שם עלינו לעבור בדיקות לפני שנופנה לעבודה. בינתיים מצטופפים כולנו בתוך בלוק, בהמתנה לסידור בעבודה ולתהליך השתלבותנו במחנה. התהליך הבטיח לנו, לפחות בינתיים, זכות לחיות. במחנה ההשמדה היה הכול מתוכנן. השמדת היהודים הגיעה לשיאה מבחינת האוטומאציה. עברתי מחנות רבים, ביניהם: מאוטהאוזן, מלק, גוזן — ולא ראיתי מחנה המשתווה עם בירקנאו. אך באותם רגעים מאומה לא הדאיג אותנו. היינו צעירים, היינו בחיים, עדיין לא ידענו כמעט דבר על המתרחש במחנה זה ובתקוותינו הרבות לא הערכנו את המצב כגרוע ביותר. צפופים, חמישה בכל תא, נכנענו לעייפות ונרדמנו.

צעקות 'לקום! לקום!' וחבטות על התאים שנזרקנו לתוכם בלילה מחזירים אותנו למציאות. אנו קופצים מהתאים — ברי־מזל הם אלה שבקומות הראשונה והשנייה — ופונים בריצה לבתי־השימוש. חושך בחוץ ורוח קרה מקבלת את פנינו. כולם מצטופפים ליד בתי־השימוש וכל אחד משתדל למצוא מקום קרוב יותר לכניסה. אנשים מעשיים יותר מתרחקים מעט ומרוקנים את עצמם ברוח הקרה, תוך סיכון רב. העיקר הוא לסיים ולשוב למגורים. לאחר שטיפת הראש במים קפואים אני חוזר רועד כולי ומשתדל לעשות סדר בחפציי. יציאה למיפקד. כולנו בשורה, ממתינים לתורנו, שמגיע לאחר שעה וחצי של המתנה תחת שמים מעוננים ובקור של כמה מעלות מתחת לאפס. חוזרים למגורים וממתינים לפקודה לגשת להרשמה במחנה. בשעה תשע אנו בשורה, תמיד חמישה בשורה, בדרך למשרד ההרשמה. תחילה למקלחת. לחדר העשוי לקלוט 10 איש דוחפים אותנו בקבוצות של 25, ולאחר זרם של מים רותחים אנו עוברים לחדר־המתנה. אנו נלקחים למספרה, שם מספרים אותנו בכל הגוף, מגלחים פעם ופעמיים עד שלא נשארת שערה על גופנו. השלב הבא הוא המיספור. חדר ובו כעשרה אסירים־פקידים, לכל אחד מהם עט שבראשו מחט רפואית חדה המבצעת את המיספור וכן רשימת מספרים. הפקיד מוחק מהרשימה כל

מספר שהוא חורט על זרועו של אסיר ורושם על הזרוע השמאלית של כל אסיר את המספר האחרון שטרם מחק. (המספר שלי היה 182492). אחרי כן אנו חופשיים לשוב למגורים אחרי שקיבלנו את בגדי האסיר, עם פסים הנושאים בפינה השמאלית העליונה את האות המציינת את ארץ המוצא (פ׳ — פולנים, י׳ — יוונים וכיו״ב). רישום המספרים נותן אותותיו למחרת, כאשר מתעוררים עם זרועות נפוחות. משך הנפיחות הוא בין 15 ל־22 יום, ואחרי־כן נשאר הקעקע לכל ימי החיים כמזכרת.

הפעולות האלה הגורמות מבוכה מסויימת אפילו לגברים, הן עינוי ממש לבנות. בנות־נערות אלו שנפלו בידי המנוולים רואות את שיערן מושלך לפחי־אשפה תחת עיניים מלאות תשוקה. הן מלוטפות בידיים המנסות כאילו לבדוק את יכולתן בעבודה. הן אינן יכולות להסתיר את שנאתן, הבאה לידי ביטוי בבכי בלתי פוסק, שעליו מגיבים הגרמנים בצחוק רועם. רבות מהן מתעלפות ומושבות לחיים במכות־רצח. היו בנות שהתאבדו, כי לא יכלו לשאת את הבושה.

שוב אנו בהסגר, שם מתחילה התארגנות בקבוצות. כל אחד מנסה להישאר עם מכריו או קרוביו. אני מתיישב בתא במרכז, כדי להימנע מהרוח הקרה המסתננת דרך שתי הדלתות. לכל מבנה היו שתי דלתות: דלת הכניסה שפנתה אל הרחוב הראשי, והדלת האחורית — אל סמטה שהובילה אל בתי־השימוש. כולנו רעדנו מקור בפיג׳אמות הבד שלנו, שלא התאימו לאקלים. לכן הצטרכנו לקום לשירותים ארבע עד חמש פעמים בלילה, בלילות הקרים של שלזיה עילית, כאשר היה הכל קפוא או מושלג, ריחות איומים היו מתפשטים בבלוק לכל אורכו. בבוקר בחמש היה הכל מתחיל מחדש, ואחר־כן החלו עבודות הכפייה. רבים התפללו לצאת כדי לנשום אוויר נקי ולמלא בו את הריאות. העבודות היו מכל הסוגים.

ארבעה ימים לאחר הרשמתנו, בשעה שהיינו ישובים בתוך הבלוק, הזמין אותי הקאפו האחראי על הבלוק וציווה עליי להכין צוות של יהודים מיוון שהוטל עליהם להעביר את האוכל אל הבלוק. הוא העיר לי, כי אהיה אחראי על אלה שאבחר, כדי שכולם ישובו שלמים לבלוק. הבטחתי לו. שאין לו מה לחשוש. כה טעיתי. בחרתי במהירות כעשרה אסירים מיוון שהתנדבו ויצאנו. לאחר עשר דקות הליכה, היגענו למטבח, שם מצאנו אסירים ממבנים אחרים, שבאו בשליחות דומה. שעת הארוחה בצהריים היתה גם ההזדמנות להעביר ידיעות, נכונות או שקריות, וכך נפוצה במחנה כל ידיעה חשובה. באותו יום היו בתפריט, נוסף למרק, גם תפוחי־אדמה — ארבעה לאיש. לאחר המתנה של חצי שעה לתורנו, התחלנו בדרכנו חזרה. אני צועד בראש ומשוחח עם

אחד החברים, והנה חלק מהאנשים הכניסו לכיסם כמה תפוחי־אדמה ולא שמו לב כי מביטים בהם מרחוק אסירים, הממלאים תפקידי שוטרים. אסירים אלה התנפלו עליי וסחבו אותי שוב למטבח, שם הנחיתו עליי מכות, במקלות ובבעיטות, ואחרי־כן נזרקתי כסמרטוט לבוץ. לא הבינותי מה קרה. מצאתי את עצמי על מיטתי בבלוק, כולי כואב וכל גופי פגוע. כשחזרתי לעצמי, סיפר לי הקאפו עצמו מה קרה וציין עד כמה הייתי טיפש בהאמיני בחבריי למאסר. נשארתי שוכב על הבטן ארבעה ימים בלא יכולת לזוז, אפילו לצרכיי, ורק הטיפול הרפואי עזר לי. שיעור זה שימש לי לקח, שלא להאמין באיש, לפחות בתקופת השבי.

לאחר שלושה שבועות בהסגר החלו בבחירת אנשים ליחידות השונות, לקומאנדו. הראשונים שעזבו היו: הנגרים, המסגרים, החשמלאים ובעיקר צבעי־הבניין. הזהירו אותנו לא להצטרף לצוותי זוֹנדֶרקומאנדו — יחידה מיוחדת, בהקשר זה הכוונה לאסירים שהועסקו במשרפות־המוות, התנורים. זו הייתה הבחירה הגרועה ביותר, שכן אם היה סיכוי קלוש כלשהו להישאר בחיים במחנה־מוות זה, הרי העובדים במשרפות היו נידונים ודאיים למוות, כי הגרמנים לא רצו להשאיר עדי־ראייה לתפעול ההשמדה. נאמר לנו, כי אמנם החיים ב׳זונדר׳ הם כמו בבית־הבראה: אוכל טוב, יחס טוב ודיור משופר. אולם אף צוות אחד לא נותר בעבודה זו יותר מאשר 3 — 4 חודשים. כל צוות בתורו היה מועבר למחנה אחר ומושמד מיד, ובמקומו הובא צוות חדש שגויס מבין האסירים החדשים. כך עברו הימים בהמתנה ובמתח.

בוקר אחד ראינו אסיר בדרגת קאפו, עם בקבוק תחת זרועו, נכנס לחדר הקאפו האחראי עלינו ומתקבל בלבביות, כאילו היה מפקד המחנה. האורח נשאר כחצי שעה ועזב את המקום בחיוכים ובלבביות. למרות שאלותינו, לא הצלחנו לדעת מי האיש. למחרת היום, בשעה 10 בקירוב, הטיל עליי הקאפו להרכיב צוות של 6 אנשים להעברת קשישים וחפצים לתנור. צוות זה יעבוד תחילה אחת ליומיים ואחר־כך יוחלט על גורלו. היציאה בשעה 11. הפעם בחרתי רק אנשים שהיכרתי היטב, אותי מינו לראש הקומאנדו, מפני שידעתי גרמנית. בשעה 11 אנו יוצאים ומושכים עגלה עמוסה חפצים ישנים ומסריחים; מילאנו תפקיד של סוסים בתוך הבוץ שנוצר ברחובות על־ידי הגשם והשלג. אך המרחק לא היה גדול, ולאחר כחצי שעה נכנסנו לחצר של תנור מס׳ 2. ראיתי חצר ענקית, מגודרת, עם מגדלי־פיקוח מסביב, מבנה בן קומותיים, ארוך מאוד, עם כניסה רחבה, ובצד שמאל מדרגות המובילות למרתף. זה כל שהצלחנו לראות ממיתקן ההשמדה המפורסם. הרשימה אותי במיוחד הארובה, בגובה של כ־50 מטר, שבאותה שעה נפלט ממנה עשן, כמו

ענן קל. קיבלו את פנינו כמה מאנשי הקומאנדו שדאגו לפריקת העגלה. איסור מוחלט לדבר. נצטווינו לשבת בקרבת המקום שבו היו צריכים לפרוק את העגלה. הקאפו, כבן שלושים, קטוע אצבע אחת, הזמין את השופוס לתוך הבניין כדי לשתות משהו ולתת להם כמה מתנות קטנות, חתיכות של זהב ומתנות אחרות, שהיו בשפע במיתקן ההשמדה. הוא התקרב אחרי־כן אליי ואמר לי להיות זהיר, לא להתפתות להבטחות ולא להסכים לעבוד ב׳זונדר׳. הקאפו הזה, קוצ׳יאק שמו, פולני עם לב זהב, נתן לנו במתנה כמה קופסאות שימורים, שקיבלנו בתדהמה. לי הוא נתן כמה בגדים, מכונת־גילוח עם סכינים, ולאחר שאיחל לנו כל טוב, חזר לבניין. בעת היציאה, הוא תחב לכיסי שלוש טבלאות שוקולד, שחילקתי בין החברים. לאחר שעה היינו בחזרה בבלוק, אחרי שהחזרנו את העגלה ריקה. מסרתי לקאפו את מכונת־הגילוח ואת הסכינים, כדי לשמור על ידידותו ולהבטיח שלא יקחו מאיתנו את העבודה שקיבלנו.

יום בהיר אחד, בשעה 9 בקירוב מהומה בבלוק — ניקיון יסודי. לא ידעתי מה היה לנקות. נפוצה ידיעה כי רופא יבוא לבדוק אותנו כדי לקבוע אם אנו מתאימים לעבודה. הכול ידעו מה מצפה למי שאינו לגמרי בריא — מוות. הגרמנים לא השלימו עם כך שאסיר יקבל אוכל בלי לעבוד. סוף סוף מגיע הרופא, אסיר כמונו, מלווה קצין, ומתחילה בדיקת האסירים: קודם כל הלב, לחץ הדם, מצב השרירים (חשוב מאוד), אוזניים, עיניים — כאילו עמדנו להתגייס לצבא הגרמני. מגיע תורי. לאחר כמה מילים בגרמנית, אני שואל בשקט את הרופא מה מתרחש ומה הסיבה לבדיקה קפדנית זו. כאשר בדק את אוזניי, גילה לי הרופא כי מי שיימצא בריא יישלח לעבוד בזונדרקומאנדו. עם סיום הבדיקות הכריז הרופא בקול, כי כל היוונים, ואני בתוכם, במצב בריאות מושלם, ולא הוסיף דבר. מאוחר יותר הסביר לי כי לא היה ביכולתו לעשות דבר. שכן גם אם מישהו היה נפסל לעבודה זו בשל מחלה הוא היה עובר בדיקה נוספת, הפעם על־ידי רופא צבאי גרמני, וזה היה פסק־דין מוות לו. הוא ניסה לנחמני באומרו, כי כולנו, ב׳זונדר׳ או מחוץ לו, לא נצא חיים ממקום זה, ומוטב להתחמק ממכות ומסבל ולעבוד בזונדרקומאנדו שתנאי־החיים בו טובים יותר. שם מתים פעם אחת ואילו בעבודות האחרות מתים כמה פעמים.

הרופא צדק בדבריו, אבל כיצד להסבירם לאלה שהמתינו בקוצר־רוח למה שמצפה לנו. במנוחת הערב, אני מספר ללא היסוסים ליהודים מיוון, היינו כ־200 איש, על היעד שלנו. איש לא אמר מלה, אולם השתיקה המוחלטת שקידמה את דבריי דיברה בעד עצמה. למחרת ביקשתי מהקאפו

לשלב כמה שאפשר יותר מחבריי לעבודות השונות: חשמלאים, צבעי־בניין ועוד. הוא הבטיח לי לעשות כמיטב יכולתו בכל הזדמנות שתהיה ושאנו נהיה הראשונים לכל פנייה. אולם הדברים התפתחו במהירות והיו מעבר לתוכניותינו. כולנו, ללא יוצא־מן־הכלל, הועברנו לזונדרקומאנדו, וכמעט כולם מצאו שם את מותם. יומיים חלפו במתח גבוה. לא היה לנו חשק אפילו לשוחח, החלפנו בינינו מילים ספורות ותמיד חזרנו לנושא ה׳זונדר׳. האווירה נעשתה קודרת.

אחר־הצהריים של היום השני ראינו שוב את הקאפו שכבר ביקר אצלנו קודם לכן. הפעם הוא לא נכנס לחדרו של האחראי אלא עמד ללא מילים בכניסה. הוא היה בן 30 בקירוב, שמן, ורוד, מעורר רושם של איש חשוב ובוטח בעצמו. להפתעתי שמעתיו מדבר צרפתית מושלמת ושואל אם במקרה יש בתוכנו דוברי צרפתית. חשבתי שהוא מחפש איש מתאים לתרגום. קפצתי לצידו ואמרתי לו, כי אני דובר צרפתית למופת, בידי תעודת־בגרות בשפה זו ואני עומד לרשותו. הוא תפס אותי בזרועי ובלי לשים לב לאחרים, גם לא לקאפו שלנו, יצא איתי מהבלוק. הוא אמר לי, שהוא מרכיב צוות לעבודות הנחה של פסי־רכבת לאורך כמה קילומטרים וזקוק לאנשים חסונים, המסוגלים לעבוד גם שעות נוספות. העובדים יקבלו מזון מתאים, מנה כפולה של לחם ומרגרינה, תנאים מיוחדים, בלי מכות ובלי הטרדות, בתנאי שתהיה עבודה נקייה, כי ראשו בסכנה אצל הגרמנים. ׳אם אתם לא תעמדו במבחן, אני אשלם, אני זקוק לכ־150 בחורים׳, אמר. חשבתי מיד על חבריי בבלוק, היינו כ־160 איש, כולנו יהודים מיוון. הנה הנס שציפינו לו. בתמימותו של איש צעיר אני מספר לו (בסודי סודות), כי יומיים קודם לכן עברנו בדיקות רפואיות בהצלחה רבה. ׳אני מסכים, אני לוקח את כולכם, היות וכולכם באתם באותו משלוח וכולכם יוונים׳, הוא מסכם. הוא לחץ את ידי כדי לאשר את הסיכום, הבטיח לי להיות במקום למחרת בשעה 10 וביקש שנהיה מוכנים לצאת מיד, כי אין לדחות את תחילת העבודה. הוא נפרד ממני בידידות ועזב. אין צורך לתאר את שמחת חבריי, כאשר סיפרתי להם את החדשות. לא דיברנו על כך עם איש, גם לא עם הקאפו, כפי שהיינו חייבים. אולם באותם רגעים חשבנו רק כיצד לעזוב את הבלוק ולהתרחק בהקדם מהמקום, שממנו יכלו לקחת אותנו בכל רגע ולשלחנו לזונדרקומאנדו. לכולנו היה זה לילה ללא שינה. ההתייעצויות והויכוחים נמשכו עד שעה מאוחרת, וכל אחד כבר הכין תוכנית, בהתחשב בהערכות כיצד נעבוד, היכן נהיה, האם ביחד או יפרידו בינינו. שמחה אחת היתה משותפת לכולנו, שהצלחנו לפחות בינתיים להתרחק מהזונדרקומאנדו.

מוקדם בבוקר היינו כולנו מגולחים, בנעליים מצוחצחות, עשינו כל שאפשר כדי להיראות נקיים יותר בבגדינו, מעל לכל רצינו לעורר רושם שאין אנו נרתעים מפני כל עבודה. היינו כבר מוכנים מחוץ לבניין לפני הזמן שנקבע והמתנו לקאפו החדש שלנו. בשעה 10 הוא הגיע, במצב־רוח טוב, מגולח, עם הכובע על האוזן, הוא מסדר אותנו בשורה ומתחיל את הביקורת. בודק מדי פעם אחד מאיתנו, כאילו עמדנו להשתתף במצעד צבאי. לאחר שסיים הוא התחיל מחדש, כאילו רצה להשתכנע שלא טעה. אחרי־כן, תמיד ברוח טובה, הוא אומר לי: 'בסדר אני לוקח את כולכם, למרות שאיני זקוק לכל כך הרבה אנשים, אינני רוצה להפריד ביניכם'. הוא נכנס לבלוק ויצא ממנו עם הקאפו, ספר פעם ושוב פעם את האנשים ומסר לו קבלה חתומה כדין וכדת. 'אני רוצה, הוא אומר לנו, לפני שנזוז שתהיו מרוצים. נעשה סיבוב במחנה ואחרי כן ניגש לבלוק. אני רוצה שכולם יתפעלו מכם, שירו שירים צבאיים של הארץ שלכם, קדימה פנה'. צעדנו כבורחים מהגיהנום. שרנו בכל הכוח, מאושרים שמתרחקים מבלוק זה, שבו ציפה לנו המוות. היה ביכולתנו לעבוד ולחיות בתקווה מועטה שאולי נינצל, אם לא כולנו, לפחות חלק מאיתנו, תקווה קלושה זו היא שהמריצה אותנו לשיר. ראינו את ההפתעה בפניהם של האסירים, נשים וגברים, שהסתכלו בנו בלכתם או בשובם מעבודתם. איש מהם לא ידע מהו מוצאנו. לאחר הליכה של חצי שעה הגענו לפני הבניין שישמש לנו בעתיד למגורים. הדלתות היו פתוחות לרווחה, כאילו להקביל את פנינו. הותיקים, בקבוצות של עשרה, פזורים על פני הבלוק, עקבו אחר כניסתנו. אנו בפנים. השערים נסגרים, והקאפו, בצרפתית, נותן הוראה: 'חופשיים, הסתדרו כרצונכם!' ונעלם לתוך חדרו. רק אז רעם עצום נפל עלינו. אחר הותיקים התקרב אליי ושאל אותי אם אני, אנו אנחנו, יודעים היכן אנו נמצאים. השבתי לו, כי אנו בבלוק של העבודות הציבוריות. הוא פרץ בצחוק ואמר ביידיש: 'שמוק אתם בזונדרקומאנדו. עבודתכם במשרפות, מעכשיו תעבדו בשריפת אחיכם ואחיותיכם, שמוק', ופרץ בצחוק שוטף שלא אשכח לעולם.

ג. בבירקנאו — 'תעבדו בשריפת אחיכם ואחיותיכם'

כך, לאחר מאמצים רבים, מתח ולבסוף שמחה גדולה, נזרקנו לתוך מרירות נוראה ולתוך עצבות שתשפיע מיד על 4 מחברינו, כפי שיסופר בהמשך. בינתיים אנו בבלוק 19, בזונדרקומאנדו המפחיד כל כך, שכה ניסינו להימנע מלהגיע אליו. וכל זאת בגלל קאפו צרפתי מנוול? במחשבה רגועה הייתי אומר: לא, גם הוא היה אסיר והיה עליו לבצע את הפקודות שנתנו לו.

ההיפך, אני סבור שהיה יפה מצידו לא לגלות לנו את האמת מן הרגע הראשון. שמחות צפויות הן פחות מוצלחות אולם צרות צפויות כואבות יותר, והוא הצליח להקטין זאת על־ידי השקר. לאחר השחרור, כאשר התכונן עם אחרים לשוב הביתה, הוא נרצח. הוצאתו להורג נומקה על־ידי אלה שהכירוהו בכך, כי איש לא הסכים לשמש כקאפו בזונדרקומאנדו ורק איש זה התנדב והוסמך על־ידי הגרמנים. מן צעדו זה ועד להאשמה שהוא היה שותף לחיסול אלפי יהודים המרחק היה קטן. במשך 5 ימים עזבו אותנו במנוחה. לא עשינו דבר פרט לניקוי הבלוק ולכמה תפקידים קטנים. במשך אותם ימים היתה לי אפשרות ליצור קשר עם הותיקים, ובמיוחד עם אחד שהיה כנראה החשוב מכולם. סיפרתי להם על כל הפרטים, על נסיונותינו להתרחק מהעבודה ב׳זונדר׳, כיצד רימו אותנו והאמנו עד לרגע האחרון שלוקחים אותנו לעבודה בכבישים. במשך הזמן נוצרה ידידות מסוימת בינינו ובין הותיקים. הם נתנו לנו הנחיות כיצד לנהוג בעבודתנו.

אני חייב כאן להסביר לקורא, כיצד פעלו המשרפות והבונקרים. שריפת הגופות נעשתה במשרפות, אולם כאשר המשלוחים התרבו והמשרפות היו גדושות הופעלו הבונקרים. בבירקנאו היו 4 משרפות. אלה היו מיתקנים מודרניים, ממוספרים מ־1 עד 4, בנויים בזוגות, כך שמס׳ 1 עמד מול מס׳ 2, ואילו מס׳ 3 עמד במרחק של כ־250 מטר מול מס׳ 4. ההבדל היחיד היה בכך שמס׳ 3 — 4 עמדו במרכז המחנה, ואילו מס׳ 1 — 2 עמדו בקצה המחנה. כל משרפה כללה מרתף, קומת קרקע וקומה עליונה.

הגישה אל המרתף היתה דרך 12 מדרגות ברוחב 4 מטרים. מיד נכנסים לאולם שאורכו כ־20 מטר, ורוחבו 12 מטר ושטחו כ־250 מ״ר. לאורך כל הקירות היו ספסלים מעץ לישיבה. מעל הספסלים — קולבים ממוספרים, במרחק כ־30 סנטימטרים זה מזה. על הקולבים חויבו הנידונים לגאז, בהתאם להוראותינו, לתלות את בגדיהם, ׳כדי למנוע טעויות מאוחר יותר׳. בהגיע האנשים למרתף, הוסבר להם שמדובר במקלחת לצורך חיטוי, וזו הסיבה לתליית הבגדים. אחר־כך הם היו עוברים לאולם המקלחות, ורק שם הם ראו את ברזי המקלחת המותקנים בתקרה. כולם חויבו להישאר ערומים לחלוטין. תחילה הוכנסו נשים וילדים (לשמירת ׳המוסר׳) ואחריהם — הגברים. אולם־המקלחת היה קשור לאולם־הגאז באמצעות אולם ששטחו כ־16 מ״ר. כאשר כולם היו מוכנים — דבר שהושג לאחר צעקות ומכות של אנשי הס״ס, כך שהאנשים לא יכלו לראות או לחשוב — היו פותחים את שער אולם־הגאז. האנשים זרמו אל האולם לא כדי להגיע למקלחת אלא כדי לברוח ממכות קלגסי הס״ס, שדחפו את האנשים במהירות האפשרית לעבר סוף

האולם. עם סיום פעולה זו, סגרו את שער הכניסה, כך שהנידונים לא יכלו לצאת מהאולם. כאשר הגיע תורם של הגברים, שהוכנסו אחרי הנשים והילדים, הראשונים ביניהם שהיו כבר על סף אולם־הגאז נוכחו לדעת מה מתרחש ומה צפוי להם וניסו לצאת. המוצא היחיד היה שער הכניסה, והם נדחפו לעברו, בתקווה לפתוח אותו. כאשר הגברים המוכים באכזריות על־ידי אנשי הס״ס, שכדי להגביר את המתח היו יורים באוויר, היו גיעים לשער הכניסה וזה היה נפתח, הם עמדו מול המון הנשים והילדים שניסו לצאת. וכך, אלה שהיו באולם־הגאז ניסו לצאת ואילו אלה שהיו עדיין בחוץ נדחפו כדי לברוח מאנשי הס״ס. בסופו של דבר הצטופפו כולם בתוך האולם שהפך מלכודת־מוות להם.

הקיבולת המירבית של אולם מקולל זה — שאורכו היה כ־30 מטר, רוחבו כ־15 מטר וגובהו 3.5 מטר — היתה 500 איש, אולם צופפנו בו עד 750 איש. האולם היה חלק לחלוטין והקירות היו מבטון מזוין. במרחק של 8 מטר זה מזה היו עמודים מכוסים לוחות מתכת, ובהם חורים ברוחב של 15 מ״מ, שדרכם זרם הגאז מבחוץ. העמודים היו פתוחים כלפי חוץ, ונסגרו שם באופן הרמטי בלוחות בטון. לפני הזרמת הגאז היו מזיזים את לוחות הבטון, מסדרים בחלק הריק של העמודים את הקופסאות עם הגבישים במצב מוצק, שהיו הופכים לגאז בטמפראטורה הפנימית שהיתה במבנה וסוגרים שוב את הלוחות. הגאז הרעיל היה מתפזר דרך חורי העמודים על פני כל האולם וממית את כל אלה שהיו בו. את הדלתות היו פותחים רק שעה מאוחר יותר. כדי לודא שכל הנידונים מתו. על פני השער, שעוביו 25 מ״מ, הותקן חלון עם זכוכית מגדלת בגובה 1.65 מטר, שדרכו היה אפשר לראות את המתרחש באולם בגודל טבעי. דרך חלון זה היה עלינו להסתכל ולהיוודע אם מישהו עודנו זע. הגופות שנשארו בקרבת העמודים המחוררים צבען היה סגול והפך לורוד ככל שהגופות היו מרוחקות. שוני זה נבע כנראה מכמות הגאז שהנידון היה נושם. היו גופות שנמצאו עליהן סימני צואה או זרע.

כאשר נוכחנו כי איש לא זע באולם־הגאז, הפעלנו את מיתקן מיזוג־האוויר כדי שכל הגאזים מהאולם ייפלטו וייכנס לתוכו אוויר צח. האוורור נמשך כשעתיים. בזמן זה לא היה לנו מה לעשות. פרט לחיפוש בכיסי הבגדים שהיו תלויים מעל לספסלים. לעיתים מצאנו מטבעות זהב, חבילות של דולארים, או מטבעות זרים אחרים. דברים אלה לא היה להם כל ערך בתוך המחנה, פרט אולי לאפשרות לרכוש לפעמים ממתקים, באמצעות השומרים שלנו שהכירו היטב את המלאכה. היינו מוצאים לפעמים סבונים

ריחניים, כה חשובים לנו, חולצות חדשות לגמרי, מי קולון, בקיצור כל מה שבן־תרבות נזקק לו לצרכיו היומיומיים.

הזמן חולף. אנשי הס״ס, שחזרו להיות ׳מלאכים׳ ושפעו חיוכים כלפינו, היו מחזירים אותנו למציאות. חייבים להתחיל בעבודה. עבודתנו היתה מחולקת לחמישה שלבים, כל שלב בטיפולו של קומאנדו אחד, צוות אחד.

שלב ראשון — פינוי הגופות מאולם־הגאז ושטיפת האולם במים רבים ובחומר ריסוס. הצוות העוסק בכך מורכב כולו מאנשים חסונים, בשל העבודה המפרכת — למשוך כל גופה בנפרד ולהעבירה לאולם המעבר, שכאמור שטחו 16 מ״ר. הגופות היו מחוברות זו לזו, והפרדתן הצריכה כוס פיסי רב. עבודה זו דרשה זמן, במיוחד בהתחלה. בהמשך הזמן הפרדת הגופות היתה קלה יותר.

שלב שני — הצוות שנמצא באולם המעבר היה גוזז שערות ארוכות, בעיקר של נשים, וממלא בהן שקים המיועדים לכך. הגיעו אלינו שמועות, כי השערות שימשו לתעשיית לֶבֶד לנעליים. מה שידוע לי הוא כי לאחר שהשקים היו מלאים וחתומים, נרשמו עליהם ראשי־תיבות בגרמנית ונשלחו לגרמניה. סיכות־ראש או כל קישוט ראש רוכזו גם כן ונשלחו לגרמניה. נותרו גופות ללא שערות. גברים, נשים וילדים, מגובבות אחת על השנייה, מוכנות לשלב האחרון — העברתן לחדרי המשרפות.

שלב שלישי — אולם התנורים, שהיה באורך של 25 מטר, מחולק לשני חלקים. החלק הראשון (כ־12 מטרים) כלל את התנורים, ואילו החלק השני (כ־10 מטר) היה מיועד לזונדרקומאנדו, ובו חדר אמבט, כולו מצופה חרסינה מהסוג המעולה ביותר. את העבודה כאן ביצעו שני צוותים, שהתחלפו ביניהם כל 12 שעות (מ־6 עד 6). התעשייה שהפכה בני־אדם לאפר פעלה ברציפות 24 שעות ביממה. 3 יחידות נפרדות של תנורים, מרוחקות כ־5 מטר זו מזו. הקיבולת של כל תנור היתה 5 גופות, 15 גופות בכל יחידה, 75 גופות כל חצי שעה. לכל תנור הוכנסו שלוש גופות של גברים ושתיים של נשים. השומן העודף של הנשים לעומת הגברים איפשר לשמור על אש מתמדת בתנור. ליד יסודות התנור פעלו מאווררים שליבו את האש. בעבודה רצופה של 24 שעות היה אפשר לשרוף 3600 גופות. השלב השלישי בעבודה החל עם הגיע הגופות. צוות של ארבעה אנשים הוריד את הגופות מהעגלה וזרק אותן על הרצפה, הבנויה מבטון חלק, צוות נוסף ובידו מקלות, הדומים לאלה שבשימוש זקנים; באמצעות המקלות היו תופסים את הגופות, כך שהחלק העליון של המקל, המוחזק בכף־היד בדרך־כלל, היה תופס את הגופה ומחליק אותה עד פתח התנור. האסירים שהיו מסדרים את הגופות לפני לוע

התנור נעלו מגפי גומי, כי הריצפה היתה מוצפת תמיד מים בגובה של כ־10 ס״מ, כדי להקל על העברת הגופות, שבגלל קשיחותן היה קשה להעבירן. כאשר הגופות סודרו, הגיע תורו של רופא־שיניים, אף הוא אסיר. בעזרת צבת רפואית היה עליו לבדוק כל גופה, לעקור מפיה את כל שיני הזהב ולרכזן בגביע שלידו ואילו כל השיניים התותבות רוכזו בתוך ארגז מיוחד. את הזהב שבגביע היה מעביר לתוך ארגז לידו, שהיה נעול במנעול מיוחד. אסיר בשם כץ, שהחזיק במפתח לארגז היה היחיד הרשאי לפותחו ולרקע את הזהב שבו ללוחיות, שרוחבן 5 ס״מ ועוביין 5 מ״מ. כץ היה האיש המפונק ביותר במחנה. משום שהיה האיש החשוב בצוות אנשי הזהב במשרפות וסיפק לפי רצונו זהב לאנשי הס״ס. פעמים רבות הוא הציל חיי נידונים למוות, הודות לזהב שאנו היינו עוקרים מהגופות. נחזור לרופא. תפקידו אמנם לא היה הקשה בין העיסוקים במחנה אולם היה אחד המבחילים ביותר. לא קל לפתוח פה של גופה קפואה, וכאשר הוא נפתח נידף ממנו סירחון כה חריף, שכמה פעמים הפסקתי את עבודתי כדי להקיא. ואף זו, רע ומר היה גורלו של מי שפסח על עקירת שן זהב אפילו אחת. התנסיתי בכך כאשר הולקיתי עשרים מלקות ביום שבו הביאו את האפר מהתנור וגילו בתוכו שן זהב. הזנחה זו נחשבה כפעולת חבלה, ורק הודות להתערבותו של כץ לא הובאתי מיד בפני כיתת יורים. היה עליי להמשיך בעבודתי, כאשר ישבני שתת דם וגופי היה חבול ממכות שעד היום הותירו בי סימנים. יתרונו של הרופא היה בכך שהצליח לצבור לעצמו אוצר קטן ובעזרתו היה משיג בשר־עוף ועוגות, באמצעות אנשי הס״ס שאגרו גם הם לעצמם רכוש מסוים.

עם סיום פעולת רופא־השיניים היתה הגופה מוכנה לשריפה ולהפיכתה לאפר. ארבעה אסירים מן החזקים ביותר מסדרים שלוש גופות (2 גברים ואשה) על אלונקה בעלת ידיות ארוכות. אחד מאנשי הצוות מרים את החלק הקדמי של האלונקה ובתיאום עם עמיתו שליד החלק האחורי מרים את האלונקה על שפת התנור. פותחים את פתח התנור היוקד ב־800 מעלות חום והלהבות שבתוכו נגלות. האיש המחזיק בשתי ידיות האלונקה מרים אותה במאמץ רב, כך שהיא והגופות שעליה מחליקות לתוך התנור. בא האיש הרביעי ובידיו מוט מתכת המסתיים ב־V ולוחץ בכל כוחו על הגופה התחתונה. האיש המחזיק בידיות מושך אליו את האלונקה, בשעה שהאיש הרביעי דוחף את הגופות בכל כוחו לפנים התנור. הדלת נסגרת. פעולה זו חוזרת על עצמה 15 פעם, עד שכל התנורים מלאים גופות, הנשרפות עד היותן אפר. 75 גופות כל חצי שעה. היו אברים שלא הפכו לאפר, כמו עצמות

חוט השדרה ועצמות הברך, והיה צריך למחוץ אותם במכשיר עשוי מעץ או מברזל. אנחנו השתמשנו במכשיר עץ.

אגב כך, אני מבקש להעיר לאפשרות שגופתו של היטלר נשרפה בקומת הקרקע של משרדו. אני סבור מנסיוני, כי על מנת לשרוף לחלוטין גופה, יש צורך באיוורור מתמיד במשך זמן השריפה.

לאחר סיום הפעולות הללו, מועבר האפר למשאיות ומחולק כמתנה לחקלאים שהשתמשו בו לצרכיהם, או נזרק לנהר הויסטולה. בנקודה זו מסתיימת עבודת המשרפה.

שונה לחלוטין היתה פעולת הבונקרים. הבונקר הוא תעלה בעומק 5 מטר וברוחב כ־6 מטר שהולך ונעשה צר עד לרוחב של מטר. בתעלה היו שכבות של ענפי עצים ושל גופות, כך שבחלק העמוק ביותר הונחו הענפים, עליהם שכבת גופות, שוב שכבת ענפים. וכך עד לדפנות התעלה, כאשר השכבה האחרונה היתה של גופות. כאשר התעלה היתה מלאה, פיזרו עליה דלק והציתו את מה שבתוכה. הגופות נהפכו לאפר, בסיוע אנשי הזונדרקומאנדו, שעמדו משני צידי התעלה וטיפלו, בעזרת מקלות ארוכים שבידיהם, באש שלא תכבה. המלאכה בתעלה אחת ארכה בדרך־כלל שתי יממות. כאשר הכל נגמר והאש כבתה, היו מנקים את התעלה מכל השאריות ומכינים אותה למשלוח הבא, שלא איחר להגיע. הבונקרים הופעלו ללא הפסק, במיוחד כאש המשלוחים הגיעו בתכיפות של שלושה עד ארבעה ליום והמשרפות לא היו מסוגלות לקלוט קבוצות נוספות. ההמתה בגאז של אלה שנשרפו בתעלות היתה האיומה ביותר. פה לא היה זמן להכנות ולהסברים — יש להתפשט כדי להתקלח. כאן הנידונים הופנו במכות ובדחיפות לקרונות שבאמצע השדה, במרחק כ־300 מטר מהתעלות, הוכנסו לקרונות בקבוצות של 100 איש, סגרו את הדלתות וארי חצי שעה הזרימו את הגאז דרך פתח קטן בפינת הקרון וסגרו מיד את הפתח. צעקות הנידונים וחבטותיהם על קירות הקרון היו קורעות את ליבותינו, שהרי ידענו מה מתרחש בתוך הקרון. כל זה נמשך 10 — 15 דקות, ואז השתרר שקט מוחלט. אחרי רבע שעה היו פותחים את הדלת האחורית של הקרון ומעמיסים את הגופות על עגלות מיוחדות, שהיינו דוחפים על פסים זמניים עד התעלות. שם היינו הופכים את העגלות, כך שהגופות נשפכו ליד דפנות התעלות. במהירות רבה היינו שבים לנקודת המוצא כדי להתחיל מחדש. בהשוואה למה שהתרחש ליד הבונקרים, 'התופת' מאת דאנטה הוא מעשייה לפעוטות. אי אפשר לתת מושג ממה שאירע שם. שמים שחורים, להבות מתרוממות לגובה 5־6 מטרים, אנשים (של ה'זונדר') רצים מסביב תוך שימוש במקלות ענקיים כדי לאוורר את הכל,

צעקות ובכי מגיעים ממרחק, ערימות גופות בגובה של כמה מטרים, עשן מחניק וריח גופות שרופות. חיזיון שטני.

פלא הוא שלא כולנו יצאנו מדעתנו ולא השתגענו לגמרי. אכן לא כולם יכלו לעמוד בכך. באחת הפעולות הללו, בערב השני, השתגעו שניים מחברינו ותוך קללות וצעקות הפילו עצמם לתוך הלהבות. בערב שאחרי־כן, התנפל אחד מאנשינו על איש ס״ס ומשך אותו ללהבות כדי שימות יחד איתו, אך אנשי הס״ס הספיקו להרוג את חברנו לפני שהשלים את ביצוע מזימתו. הגרמני יצא עם כמה כוויות בלבד, אולם מרוב פחד לא היה יכול להמשיך בתפקידו ואושפז בבית־חולים. מקרי שיגעון אלה הותירו רושם קשה על אנשי הס״ס. מעולם קודם לכן לא ננקטו צעדים כאלה, אף שהמשרפות והתעלות פעלו כבר עשרות חודשים, וכתוצאה מכך חיי האסירים מיוון נעשו מרים יותר. מכות ניחתו על ראשינו בשל כל עניין פעוט ביותר. ביקשתי להיפגש עם הקאפו שהביא אותנו למקום זה. הוא קיבל אותי בו בערב. אמרתי לו בצורה ברורה, כי אם השומרים עלינו לא יפסיקו לרדוף אותנו ולחפש כל הזמן סיבות למכות, ייתכן שהיוונים, שהראו בזמן האחרון סימני שיגעון, יגיעו להחלטה להפוך את צריף המגורים שלהם ללהבה ענקית. ביקשתי ממנו להתערב בתוקף כדי שהשומרים יחדלו להתעלל בנו, ואילו אני אעשה להרגיע את הרוחות. התוצאה היתה מיידית. השומרים הוחלפו. השומרים הקודמים נשלחו לאושוויץ ואילו החדשים אמנם שמרו על הסדר אבל נמנעו מלהעיר לנו, הן בתעלות והן במשרפות.

תקריות אלה עוררו בליבם של האסירים מיוון את הרעיון לפוצץ את התנורים בכל מחיר ובכל אמצעי. לא ניתן להם לרצוח אותנו כחיות בבית־מטבחיים, חשבנו. החלטנו להאבק. אמנם קל לומר זאת ברגע של התלהבות, אולם לא היה לנו נשק, אפילו לא אולר אחד, על־כן היה זה רעיון דמיוני לגמרי, שיגעון שמצא את ביטויו כמה חודשים מאוחר יותר והצית את מרד ה־7 בספטמבר 1944. היה זה מרד של היהודים מיוון, בעזרת תריסר רוסים וכמה יהודים שאת מספרם אפשות למנות על אצבעות יד אחת.

באותו זמן החמיר מאוד המצב בבונקרים. המשלוחים הגיעו ללא הפסק, עד שהקאפו נאלץ לבקש תגבורת. קיבלנו תגבורת, כך שמספר אנשי הזונדרקומאנדו הגיע לראשונה ל־1125 איש. בראש הקבוצה החדשה עמד איש איום, סָמֶל חולה עגבת שכאילו לא הספיק לו כל שהתרחש בבונקרים — רגלו לא דרכה מעולם במשרפות — והוא רצה להשביע את רצונותיו החייתיים. הוא ניצל כל הזדמנות כדי להתנפל על כל אשה שראתה עינו. הוא לא הסתפק בכך ודרש להביא לפניו קבוצה של חמש בנות ערומות לגמרי

וירה בהן, כדי להיווכח כמה נשים אפשר לחסל בכדור אחד. בנות אלה, שרק נפצעו, הושלכו לתוך הלהבות ומצאו שם את מותן הנורא. הדבר נמסר שוב לקאפו. הוא השתולל מזעם, התקשר עם המפקדה באושוויץ ועקב התערבותו הועברה המפלצת למחנה אחר. זו רק דוגמה אחת מיני רבות על מה שהתרחש במחנות שבהם הושמד העם היהודי.

עבודה מתישה זו נמשכה חודש ימים, ללא הפרדה בין שעות העבודה לשעות המנוחה. לעיתים קרובות העירונו בחצות, כדי לעזור לצוות שעבד בלילה. בסוף נחלש הקצב. הבונקרים נסתמו. על שטח התעלות ניטעו עצים והכל שב לקדמותו. אז הגיעו המשלוחים, שכללו אסירים חדשים שהצטרפו ל'זונדר' כדי לעזור לנו. כולם, ללא יוצא־מן־הכלל, היו יהודים מהונגאריה. הם הופנו למחנות אחרים, בעיקר למאוטהאוזן, ושם נשרפו ללא הכנה כלשהי. שמענו על כך חודש מאוחר יותר. אישור על כך קיבלנו משופו אחד, איש כבן 50, שליווה אותם ושב אלינו. הוא סיפר לנו על כך ערב אחד, בשעת העבודה, לאחר ששתה חצי בקבוק יי"ש. הדבר השפיע עלינו מאוד. חשבנו שהם עובדים במשרפה אחרת, כפי שנמסר לנו רשמית. כעת לא היה לנו עוד ספק, כי מותנו שלנו הוא ודאי. בינתיים חזרו המשלוחים למתכונתם הרגילה.

לאחר שהסתכסכתי עם האחראי על משרפה מס' 4. העבירו אותי למשרפה מס' 2. עבדתי עתה תחת פיקוחו הישיר של קוצ'אק, שהיה מלא טענות כרימון ושימש כאחד מיוזמי המרד. במשרפה מס' 2, בתמיכת העובדים ממס' 1, החל להתארגן המרד. נוסף לצוות האסירים הרוסים, שאין מילים לתאר את מסירותם, אציין מספר שמות שאני זוכר: האחים ונציה, האחים ג'חון, יוסף ברוך מקורפו, קצין בצבא היווני וחתנו של סוחר האריגים ברוך ונציה, אררה, קצין בצי היווני שנהרג מאוחר יותר בנסיון בריחה, אלברט נג'רי, מאקי יוחנן ואחרים, ששמותיהם לא זכורים לי כעת. בין אלה שעבדו במשרפה מס' 1, מקום הכבוד מגיע לקצינים הרוסים, שעוד אספר עליהם. יש להזכיר עוד את הקאפו קמינסקי, הראשון שנעצר והעדיף מוות אכזרי על גילוי דבר לגרמנים, את קוצ'אק הבלתי נשכח, את הֶרץ שטראספוגל, תעשיין מפאריס שֶׁנתקשרתי עימו בידידות, את כץ איש הזהב שלנו, שהפך את זהב השיניים ללוחיות, את ד"ר הופר מפאריס ואחרים. מזג־האויר השתפר. העבודה השגרתית נמשכה והחלישה אותנו לגמרי. דאגנו רק לאכול טוב עד כמה שניתן וכל אחד ניסה למלא את תפקידו עד לרגע הבלתי נמנע של סוף הפרשה. לפעמים שתינו לשכרה ואחרי־כן שבנו לעבודה.

אנו יהודי יוון היינו במצב מיוחד, שמעולם לא הבנתי את הסיבות לו. אף

שתמיד היינו ממלאים את מקומם של החולים ותמיד קיבלנו על עצמנו משימות שלא נועדו לנו, למרות כל זאת התייחסו אלינו בזלזול, במיוחד אסירים מהארצות הצפוניות, כמו הפולנים, הרוסים והצ׳כים. היינו תמיד הכבשה השחורה וזכינו תמיד להגדרות מעליבות, כמו: ׳חולירע׳, ׳קוּרבֶּה׳. יום אחד דיברתי עם קוצ׳אק וביקשתיו לנסות לשים קץ למצב זה. ׳איני יכול לעזור, הוא אמר, הם מנוולים המסתכלים עליכם כעל אנשים מְדרג נמוך יותר. הם האשכנזים ואתם הספרדים׳. איזו בושה. הם דיברו עם היהודים מיוון בצורה נאותה יותר רק כאשר רצו לקבל מהם קצת זהב לצורך מסחר. איזה מסחר כבר היה אפשר לעשות בפרוזדור זה למוות, שהרי מי שנתפס בכך היה נידון למוות מיידי, ללא כל בירור. אני היווני, הספרדי, ׳החולירע׳, מעולם לא סירבתי לתת להם שרות קטן זה.

יום אחד, באמצע העבודה בשעות הצהריים, ניגש אליי סאגא מהעיר יאנינה שביוון וסיפר לי שראה דבר בלתי מובן. הוא הוביל אותי לקצה האולם, למקום שהיו עורמים בו את הגופות מהעגלה, הראה לי גופת אשה ותוך כדי כך פישק את רגליה. ראיתי יהלום שחלקו מוסתר וחלקו גלוי באבר־המין שלה. תוך שניות אספתי את היהלום והכנסתיו לכיסי. לאחר חצי שעה נכנסתי לאמבטיה ורחצתי את היהלום במים רבים ובסבון. היה זה יהלום נדיר ביופיו בצבעי כחול ולבן. היתה זו תקופת המשלוחים מבלגיה, ובעלת היהלום היתה כנראה ממשפחה עשירה. בערב במיטתי, תפרתי את היהלום לתוך הסוודר שלבשתי תמיד את החזקתי לידי, כאשר החום ליד המשרפות היה בלתי נסבל. העניין לא הסתיים בזה. אחד האסירים, פולני בשם ישקה, שאל אותי כמה ימים מאוחר יותר, אם האבן שמצאתי היא למכירה. עשיתי את עצמי כלא מבין ולא עניתי לו. לאחר מספר ימים מאוחר יותר, אם האבן שמצאתי היא למכירה. עשיתי את עצמי כלא מבין ולא עניתי לו. לאחר מספר ימים, תוך שנתי, הרגשתי שמישהו עומד לידי. אני פותח את עיניי ורואה את ישקה, עם סכין בידו, מחטט בכרית שלי. תוך כדי שכיבה בעטתי בו בחזה. הוא נפל ואני קפצתי עליו. כולם התעוררו וקוצ׳אק הגיע בצעקות. למחרת הועבר ישקה לבלוק אחד. הייתי המום מספר ימים. כיצד מסוגל בן־אדם במצבנו לנסות לרצוח חבר לצרה, כדי להשיג אבן. הרי לגבי אנשים כמונו, שגורלם נחרץ, ערך האבן היה אפסי. אם מתן האבן יציל חיי אדם אתן אותה ברצון, אמרתי לקוצ׳אק. הוא צחק ואמר לי לשמור עליה, כי איש אינו יודע מה יכול להתרחש. כאשר ברחנו מבירקנאו ואחרי שהגענו

למאוטהאוזן זרקתי את האבן עם הסוודר שלי, כאשר היינו צריכים להיכנס לחדר האמבטיה.

המשלוחים התמעטו. עתה הובאו אלינו אסירים שהיו לאחר חודשי עבודת־פרך והפכו למוזלמאנים (שלדים). באותו זמן, לאסוני, הייתי אנוס להכניס לתנור את בן־דודי יהודה בן אברהם כהן. היתה זו מכה קשה, אולם מה יכולתי לעשות להצלתו? הוכרחתי להכניס לתנור גם את סוחר הבדים ברוך, חמיו של ידידי ברוך ברוך. הדבר היחיד שתבע היה, שאם אצא חי משם, אחפש ואמצא את בתו מארגוט. עשיתי זאת. חיפשתיה ומצאתיה בסאלוניקי ומסרתי לה כי אביה מסר לי היכן הסתיר את הפסנתר שלהם. היא ענתה לי כי הפסנתר כבר בידיה.

המשלוחים אמנם נתמעטו אולם עבודתנו נמשכה. הוטל עלינו לנקות תחילה את התנורים, בכל פינה שהצטבר בה אפר. את התפקיד הזה הטיל קוצ׳אק על 6 אסירים מפולין. כפי שנודע לי מאוחר יותר הם חיפשו מוצא לעולם החיצון, דרכו היינו אמורים לעבור כולנו. היתה זו תקוות שווא. נמצא מעבר באורך כ־20 מטר, שנבנה בעת בניית התנורים כדי לרכז את האפר במקרה שהיה צורך להרחיב את המשרפות על־ידי תוספות תנורים חדשים, אבל המעבר הוביל לתוך המחנה. השלב הבא בניקיון היה ניקוי התנורים מבחוץ, וכן החלונות והפתחים, במים רבים. התנורים צובעו מבפנים בצבעים בולטים. בחוץ גם ננטעו אורנים שהובאו מן היערות הסמוכים ונשתל דשא ועוד שיפורים כאלה, שעסקנו בהם כאשר לא היתה לנו עבודה באולמות־הגאז ובמשרפות. בערבים, לאחר השעה 6, היינו חופשיים לעשות כעולה על רוחנו בקבוצות של 5 אנשים היינו אוכלים את ארוחת־הערב, יושבים על הדשא ומשוחחים.

ד. נסיונות מרידה בבירקנאו שנכשלו

בשעות כאלה התעורר הרעיון בדבר מרד כללי בראשותנו, אנשי הזונדרקומאנדו. המטרה היתה המשרפה מס׳ 1, שם התגוררו כל הקצינים הרוסים והקאפו קמינסקי. בערב, בשעת הארוחה, הם היו באים לבקר אצלנו והיינו משוחחים ביניהם. השומרים לא מצאו פסול בביקורים אלה, כי היה מותר לאנשי ה׳זונדר׳ לבקר זה את זה. היינו מבודדים לחלוטין מיתר חלקי המחנה. עם הזמן התרחב הרעיון והחל לקרום עור וגידים. השיחות ארכו זמן רב, כי שיתפנו בהן גם אסירים שלא מן ה׳זונדר׳. לצורך זה היו הקאפו

מופיעים מדי פעם במטבחים כדי לפקח כביכול על האסירים שהובילו את הארוחה לבניינים השונים. המטרה היתה להחליף דעות ומחשבות.

לבסוף נקבע התאריך — 19 באוגוסט 1944. השלבים השונים של המרד נבדקו לפרטיהם. שלב ראשון — בשעת הערב שבה מתחלפות המשמרות על מגדלי הפיקוח יתקיפו אסירים מה׳קומאנדו׳ את אנשי הס״ס בעת ירידתם ממגדלי הפיקוח ויקחו מהם את נשקם. תיכננו לנצל את ההפתעה ולדחוף את אנשי הס״ס לתוך המשרפות, לקשור אותם ולרכז אותם בחדר שאליו היו מגיעים רופאים כמה פעמים בחודש כדי לנתח גופות שנשלחו אלינו מבתי־חולים. עם סיום שלב זה התכוונו לפעול ממחלקת הדזינפקציה. האנשים שם יפעילו את מכונות האדים החל משעה 4, במקום לכבותם, והגברת האדים תגרום לפיצוץ המכונות בשעה 4 — 5 בקירוב, כך שיתקבל רושם כי פרצה דליקה בחומרי הנפץ. באותו זמן, האסירים שבבניינים האלה השבים מעבודתם הממתינים לביקורת יתנפלו על שומריהם וישתלטו על נשקם. במקביל, אנשי קומאנדו קאנאדה יבעירו אש בכל המחסנים. על אנשי ה׳זונדר׳ הוטל לנתק את קווי הטלפון והחשמל וכל הקווים שהיו מחוברים למרכזייה באושוויץ. קומאנדו אחר היה אמור לפרוץ את גדר מחנה הנשים ולפתוח את השערים, כך שהאסירות ייצאו החוצה ויצטרפו לאסירים. באותה עת היו במחנה 125,000 אסירים, מהם 40,000 נשים. על קומאנדו אחר הוטל לירות בכל האסירים הפצועים, כדי שלא יפלו חיים בידי הנאצים. הסיסמה היתה: אין מנוחה לאיש. ההוראה הכללית היתה, שכל קומאנדו יפנה עם סיום שליחותו אל ההרים, שם יצפו לבורחים פארטיזאנים המוכנים להרחיקם ככל האפשר מהמחנה. קשר זה נוצר הודות לפועלים פולנים אזרחים שהיו מגיעים מן החוץ לעבודה במחנה. ביערות שבמרחק קילומטרים ספורים מהמחנה הסתתרו פארטיזאנים שהיו נכונים לסייעי לאלה מתוכנו שיצליחו להגיע למקום. עליי ועל עוד ארבעה אנשים הוטל לשרוף את המשרפות בעזרת מזרונים שעליהם שכבנו בקומה העליונה. לאחר כל זאת, כל אחד יציל את עצמו ואלוהים עימו.

פרטי התוכנית נבדקו בקור־רוח. חשבנו שהכל מתוכנן ואין חשש שניכשל. ידענו שלאחר ההפתעה הראשונית יתאוששו הגרמנים ויפעלו בכוח רב, אולם קיווינו כי חלק מהאסירים יספיקו עד אז להצטרף לפארטיזאנים ולספר לעולם החופשי על המתרחש. החלטנו שגם אם איש אחד בלבד יצליח להימלט — כל התוכנית כדאית. אם למות, מוטב למות בכבוד ועם נשק ביד מאשר להיות מושלך באי־כבוד לאולם־הגאז.

עם קבלת ההחלטה החלו אנשי ה׳זונדר׳ להתארגן ולרכז אצלם כל דבר

שעשוי להועיל להם. הרבה דברים היו ברשותנו. כל משלוח היה מביא עמו כל מיני תרופות. אנשי הדזינפקציה החלו להתאמן עם האדים כדי להיווכח כמה זמן דרוש להם לפוצץ את הכול. בשולי כל ההכנול האלה, החלו האנשים כותבים למשפחותיהם על הסבל ועל מה שהתרחש. את המכתבים הכנסנו לתוך בקבוקי זכוכית והטמנו בחצר המשרפות בעומק 30 ס״מ. מבצע זה הצליח מעבר לכל הציפיות. עם בריחת הנאצים וכניסת בנות־הברית, נחפר שטח המחנה ונמצא כל החומר שהטמנו. כאשר חזרתי לסאלוניקי סופר לי, כי חמי ואשתו קבלו תנחומים מהקונסול האיטלקי על מותי. ואילו בעלון ניצולי המחנות בצרפת פורסם מכתב הפרידה שכתבתי בעת ההכנות למרד. לצערי לא זכו לכך שאר חבריי, ובמיוחד הרץ שטראספוגל, התעשיין מפאריס שהועבר לפני המרד למחנה אחר והומת באולם־הגאז. הרץ ואני נעשינו ידידים אמיתיים. היינו משוחחים על תקוותינו לעתיד והבטחנו שאם נישאר בחיים נבקר זה את זה עם משפחותינו פעם בשנה ונבלה חופשות ביחד. אם רק אחד משנינו ישאר בחיים מחובתו לבקר אצל משפחת השני על מנת לספר על מה שקרה. קיימתי את הבטחתי לאחר המלחמה, כאשר לאחר מאמצים רבים איתרתי בפאריס את אשתו ואת בתו וסיפרתי להן מה שעבר עלינו.

סוף סוף נפל הפור. בפגישה של האחראים על הבלוקים, לאחר ויכוח ממושך נתקבלה החלטה פה אחד: המרד יהיה ב־15 באוגוסט. באותו יום של חג מרים הקדושה, אחד החגים המקודשים ביותר לנצרות, ורוב הגרמנים יהיו שיכורים. היו מהם שהזמינו כבר כמה חפצים אצל כץ, במיוחד כמה לוחיות. ׳כדי לחגוג חג גדול בעוד חודש ימים׳, כדבריהם. אמרנו לכץ לנצל את העובדה שהמשלוחים עוד די רבים, כדי לתת לנאצים מדי פעם כמה מתנות, בלי להפריז. מאותו רגע השתלט מתח גבוה על כולנו. החיפוש בחפצי הנשלחים לאולם־הגאז נעשה כאן בשיטתיות. מאומה לא נזרק. היינו זקוקים ביותר לסכינים, לכדורי סולפה ולאספירין. אני מצאתי מצפן קטן שעזר לי מאוד מאוחר יותר למצוא את דרכי אל מרכז הפארטיזאנים הפולנים. בשעות הלילה, ישובים במיטות העליונות, ארזנו את התרופות שמצאנו. כל קבוצה היתה חוזרת על ההוראות שניתנו לה. שיננו לעצמנו כיצד לנהוג, כיצד ללכת, מה לעשות במקרה פגיעה. נקבעו האחראים לכל מקום. המטבחים ומחסני המזון באחריותם של הרוסים. אנשי הדזינפקציה היו בשיא האמונים, על מנת לפוצץ את מכונת העצים. הגיע ה־10 באוגוסט, 5 ימים בלבד לפני החגיגה — של הגרמנים ושלנו. אנחנו מתוחים. קמינסקי מבקר אצלנו ומרגיש בכך. הוא מזהיר אותנו לנהוג בזהירות וחושש שנעורר חשדות אצל הגרמנים. לפתע, ב־12 באוגוסט, נשמעים רעמי תותחים. הם מרעידים את המחנה

כולו. הידיעה מתפשטת מיד — הרוסים נמצאים מספר קילומטרים מאושוויץ והמטה הגרמני שם החל להתפנות. איזה אושר, אין צורך במרד. נכשלנו כולנו. לפי מה שסיפרו לנו, האסירים במחנה בוכים ומתחבקים, אצלנו ממתינים. הסיכוי לבוא הרוסים מעודד אותנו מאוד. נראה לנאצים — לרוצחים האלה, למחסלי נשים וטף. ב־13 באוגוסט לקראת ערב נחלש רעם התותחים. מה קורה? שוב שמועות — הרוסים מקיפים את האזור כולו. הגרמנים במלכודת. קמינסקי טוען שיש לפעול מיד. עלינו להקדים את התאריך כדי להסתייע ברוסים, אם באמת הם מקיפים את השטח הרי זהו מזל בלתי צפוי היורד עלינו מן השמים. אולם האכזבה עצומה ופוגעת בהתלהבות שכבר הציפה אותנו. הרוסים אינם מקיפים את האזור, הם עוזבים את השטח וממהרים לברלין. ומה על המחנה והאסירים? שיחכו. הרוסים מצפצפים עליהם.

הקומאנדו השונים פורשים מתוכנית המרד. אך הרוסים במטבח אינם מוותרים, הם יציתו בכל מקום, ירצו בכך האחרים או לא. קומאנדו קאנאדה מצביע בעד דחיית המרד והמתנה להתפתחות העניינים. מחלקת הדזינפקציה נמנעת מהחלטה. אנו בצרות. קמינסקי חייב לדחות את הפעולה, אולם לצורך זה יש הכרח להודיע לכל הקומאנדו במחנה, והזמן דוחק. אנו כבר ב־14 באוגוסט, מוכרחים לעשות סיבוב בכל המחנה. איש אינו יכול לעשות זאת, פרט לקאפו, וגם הוא יהיה מלווה בשומר. קמינסקי מקבל זאת על עצמו. הוא לוקח איתו שופו, נכנס אלינו, מבקר אצל כץ, כאילו לומר לו בוקר טוב, מנצל את הביקור כדי לתת למלווה שלו שלוש לוחיות זהב, שותה משהו, מכניס את השומר שלו למצב־רוח טוב וממשיך בסיבובו האומלל כדי להודיע לכולם על דחיית המרד. לאחר שעתיים, רואים אותו שב, נכנס לכץ, שותה ומשוחח איתו על נושאים שונים. הוא חוזר למשרפה מס׳ 1. שם השופו עוזב אותו וניגש ישר אל הממונים עליו כדי לספר להם על הטיול המוזר שעורך הקאפו של מס׳ 1 בכל המחנה. התוצאות לא איחרו לבוא. לאחר שבדקו את הסיפור ולמרות שלא היו כל הוכחות, הודו כל הנשאלים כי אמנם קמינסקי ביקר אצלם אולם לא היה כל דבר מיוחד. קמינסקי נעצר, הובל למרתף המשרפה, הוכה ונזרק כשהוא חנוק למחצה לתוך התנור. הוא לא נכנע ולא פתח את פיו. הוא נפל כגיבור. קמינסקי מעולם לא הראה סימני מרדנות. אולם אנשי הס״ס פתחו בחקירות, משוכנעים שהצדק לצידם. המקום שבו עמדה המשרפה משמש היום כאתר תיירות, שהמונים באים אליו לחלוק כבוד לאלה שנרצחו על־ידי הנאצים. ראוי הוא קמינסקי שתוקם באתר זה מצבה לזכרו.

כל שהתרחש בבלוק 1 לא נודע לנו, מה עוד שהכל אירע בלילה, כאשר

היינו ישנים. עובדי הלילה סיפרו לנו מאוחר יותר, ששמעו רעש של מכונות אולם לא שמו לב לכך. ברור אפוא שאנשי הבלוקים 3 ו־4 גם הם לא ידעו דבר. מה שגרם לנו לצער היה דחיית המבצע כולו לאחר מאמצים כה רבים, אך התנחמנו במחשבה שזו רק דחייה. לפיכך רבה היתה הפתעתנו כאשר בבוקר אחד, בשעה 6, שעת החלפת הצוותים, באה פקודה להתייצב כולנו בבלוק 1. כולנו יצאנו מיד לשם בריצה ומצאנו במקום את הקומאנדו בהרכבו המלא — צוות היום וצוות הלילה ועימם כ־10 קציני ס״ס וכ־10 חיילים. הסתדרנו לידם. שקט מוחלט. שמנו לב להעדרו של קמינסקי — ואילו כל הרוסים נכחו. קצין בכיר התחיל לטייל על פני האסירים, כאילו מדובר בביקורת גדוד, לפתע נעצר באמצע והתחיל לצעוק: ׳כעת תספרו הכל ותגידו לנו איפה הנשק והחומרים שלכם. אני מבטיח לכם לא לפגוע באיש מכם. אם לא — תלכו כולכם, אחד אחרי השני, לפגוש את קמינסקי׳. השקט נמשך. הוא המשיך, ועתה ברוגז: ׳אתם יודעים היטב איפה נמצא השודד קמינסקי׳. רק אז התחלנו לחוש מה קרה, בלי להיות בטוחים בשום דבר ממשי. דבר אחד הרגשנו והבענו במבטים מאחד לשני, כי הנאצים לא יודעים מאומה, הם אולי חשדו במשהו. שהרי אם ידעו דבר־מה, לא היו שואלים את השאלה הטפשית: ׳איפה הנשק והחומרים שלכם?׳ מובן שכולנו שתקנו. התחילו להתנפל עלינו ולהכותנו. אלה שבשורה ראשונה סבלו יותר מהאחרים. דם רב ניגר עקב מכות האלות. כמה ראשים נופצו. בפקודת הקצין שדיבר אלינו הופסקו המכות והושארנו שם בפיקוח החיילים. הקצינים התכנסו באולם הסמוך. אחרי כחצי שעה ציוו עלינו לגשת לבלוק 2, אחרי שנאמר לנו כי מנת המכות שקיבלנו היתה רק מקדמה למה שמצפה לנו מאוחר יותר. בדרכנו חזרה ליוו אותנו הגרמנים בבעיטות ובאגרופים הקצינים עזבו ולקחו איתם מספר רוסים מבלוק 1. הרוסים הוחזרו בערב במצב מחריד, שרידי אדם, שקשה היה להכירם. הגרמנים מאוכזבים מכך שלא גילו דבר, התנקמו בחברינו האסירים הרוסים, אך אלה לא פתחו את פיהם אפילו כדי להתלונן. הם שוחררו במשך השבוע מכל עבודה. אופיים החזק ומצבם הגופני המעולה עזרו להם להתאושש ולחזור למצב תקין.

כשלון המרד ומותו של קמינסקי מצד אחד והחיים הבלתי נסבלים שהגרמנים כפו עלינו מצד שני נתנו אותותיהם על אנשי הקומאנדו. אין יום ללא ריב ומכות. כל פניותנו לקאפו לא הועילו, גם הוא הפך להיות אישיות בלתי רצויה. נוהג חדש — עורכים חיפוש אצלנו לפני התחלת העבודה ובסיומה. כאשר צוות מסיים את עבודתו, חייבים אנשיו להשאיר את בגדיהם בפתח האמבטיה כדי שייערכו חיפושים. ההשגחה הגיעה גם למרכזי האפר,

כך גילו שתי שיני זהב וכעונש על כך הושכבנו אני ותורן הלילה על הרצפה וקיבלנו 20 מכות. האשמה נגד שנינו — חבלה.

בינתיים הגיעה פקודה להקפיד על הניקיון הפנימי והחיצוני של האתר, כי נתמנה מפקד חדש באושוויץ והוא עלול להגיע בכל רגע לביקור פתע. שוב אנו חוזרים על נטיעת פרחים סביב למחנה, ובמיוחד בכניסתו. הקירות הפנימיים והחיצוניים נוקו בכמויות גדולות של מים ובחומרים כימיים. צבענו את כל הקירות כדי להסיר מהם כל כתם של דם, כאילו האיש שיבוא לביקורת אינו יודע בדיוק מהי העבודה האיומה שאנו מבצעים. בוקר אחד מודיעים לנו, שהביקורת תיערך בין השעות 10 ל־11, מחייבים את כולנו, בתורנות יום ובצוות לילה, להתגלח, להסתרק, להתקלח, להחליף בגדים, כאילו כולנו מוזמנים למסיבה. העוזר לקאפו שלנו, איש גבוה ורזה, התמקם ליד שער הכניסה כדי לתת לנו סימן כאשר יופיע המפקד. הסיסמה היתה 'סירמה'[1] — מלה מוכרת כבר מזמן לכולנו, לרוסים, להונגארים, לצרפתים וליוונים, כי השתמשנו בה לעיתים בהיותנו במשרפות. סיימנו את החזרה הכללית, והנה כולנו בחוץ עם כלי־העבודה בידינו. עוברת שעה שלמה, והנה מכונית מרצדס מתוך ענני אבק פונה לבלוק מס' 1, שם לא נמצא דבר שאינו במקומו. לאחר חצי שעה עצרה המכונית ליד הכניסה של המשרפה שלנו. עוזר הקאפו השמיע את הסיסמה 'סירמה', פתח את דלת המכונית ועמד דום. מיד כל אחד מאיתנו התכופף אל הכלי שלו והתחיל לעבוד. אז היינו עדים לאירוע בלתי שגרתי: מהמרצדס יצא קצין עם מקל בידו והתחיל להכות בעוזר הקאפו שפתח לו את הדלת ונשאר במקומו בלי נוע. כולנו נשארנו קפואים נוכח תמונה אכזרית זו, שלא היתה מקובלת אפילו במשרפה. באותו רגע מילמל אחד היוונים בשפה היוונית: 'הסתכלו, זהו באמת סירמה'. היה זה מפקד מחנה חאידארי באתונה. העוזר לקאפו ברח מפני נאצי זה, ואילו קוצ'אק צעק: 'פקודה דום', וכולנו צייתנו מיד. המפקד ניגש לכניסה, העיף מבט ופנה אלינו עם חיוך שטני: 'סירמה, אה? סירמה'. הוא ציווה מיד לכל היוונים לצאת מן השורות ולהסתדר בנפרד, התקרב אלינו (היינו 25 איש), הביט בנו מכף־רגל עד ראש ושאל אותנו ביוונית מצוינת: 'סירמה, נכון? הכל בסדר?' הוא המשיך ופנה אלינו כאל ידידים: 'אתם זוכרים אותי?' התשובה המיידית, 'כן, המפקד'. אחרי־כן הוא פנה לשופו שעמד לידו, מבלי להבין דבר לא מהשפה ולא מהמתרחש, וציווה עליו: '10 מלקות לכל יווני והכפלת העבודה, כדי שיזכרו היטב את הידיד שלהם', הסתובב, ניגש למכוניתו ונעלם בתוך ענן אבק. הכל עבר ללא מכות, פרט לאלה שהעניק לעוזר הקאפו.

במחנה בירקנאו נכלאו לא רק יהודים, אלא גם גרמנים אריים שלא

הסכימו עם עקרונות הנאציזם. גם הם היו מיועדים להשמדה אבל בעריפת ראש, שבוצעה על־ידי איש ענק, אף הוא אסיר. נוסף לאלה ניהלו הנאצים מערכת מיוחדת נגד הצוענים בכל ארצות אירופה, ואותם ריכזו בבירקנאו בשורת בלוקים ליד המשרפה מס׳ 2 ובית־החולים של המחנה. החיים בחלק זה של המחנה התנהלו ללא אירועים מיוחדים: הגברים הועסקו בעבודות קלות, הנשים נשארו תמיד בתוך המחנה ולא עבדו כלל, הילדים היו רשאים להתרוצץ כל היום ולשחק מסביב למחנה. לא היו עליהם שומרים, לא תצפיות, שום דבר שהיה עלול להקנות למקום צורה של מחנה־רכוז, כאילו חיו בשכונה של עיר גדולה, ללא כל קשר עם העולם החיצון.

בוקר אחד נשמע רעש גדול ממחנה הצוענים. איש מאיתנו לא ידע מה קורה. ראינו שיירת קרונות ליד הכניסה למחנה, וכל קרון מקושט בדגלים ובפרחים. כל הקרונות היו מלווים בצוענים, גילאי 18 עד 45. תזמורת צבאית ניגנה שירים ידועים, שאותם שרו במקהלה הצוענים שבתוך הקרונות. ליד הקרונות נופפו הנשים והילדים במטפחות ובפרחים ואיחלו נסיעה טובה. סוף סוף נודעה החידה: הצוענים עומדים לנסוע לאזור שהעניק להם הפיהרר ויוכלו להקים שם את מדינתם ולחיות בה באופן חופשי. כמובן, היה צורך להקים תחילה לפחות עיר אחת, וזו היתה מטרת הנסיעה. כאשר תושלם בניית העיר יסעו אליה הנשים והילדים. חבילות מזון חולקו לנוסעים. הדבר נמשך עד לשעה 11, כאשר הרכבת זזה, תוך שאגות שמחה של אלה שנשארו במחנה ולקול צלילי התזמורת. תוכלו לשער את שמחת האנשים האלה, חלוצי המולדת החדשה, אנשים ללא בית וללא הגנה, שזכו סוף סוף להגשמת חלומם, הודות לרוחב ליבו של היטלר. הם חלמו על בתיהם, קטנים אמנם, אבל שלהם, שם יוכלו לחיות כקהילה צוענית. בגינותיהם שם יוכלו לשחק ילדיהם. איזה יום גדול להם.

המציאות היתה שונה לחלוטין. באותו ערב, קרוב לשעה עשר, הובלו הנשים והילדים הצוענים למוות. המשרפה מס׳ 2, הקרובה ביותר, נבחרה למטרה זו. במכות אכזריות הופנו זקנים, נשים וילדים למשרפות. ביודעם היטב את הצפוי להם, הם לא רצו בשום אופן להתקדם. הכריחו אותם להובילם בכוח, כמה מהם הומתו על־ידי כדור בראש. חיסול הצוענים נמשך שלושה ימים ושלושה לילות, בהם הביאו אלינו ערימות של גופות.

בגיהנום הזה חיתה גם צעירה צוענייה, כבת 20, יפהפייה שאין רואים רבות כמותה. שם עליה עין קצין ס״ס אחד, שהחל להופיע במחנה בתואנות שונות כדי לראותה ותוך זמן קצר הפך אותה לפילגשו ואף הבטיח לה נישואין. כאשר הגיעה הפקודה להשמיד את הצוענים, מיהר אליה הקצין

ואמר לה שאין לה מה לדאוג, הוא נקט בכל הצעדים הדרושים כדי להתחתן איתה והוא ממתין בכל רגע לאישור שיגיע מברלין לשחרורה ולנשואיהם. הקצין עצמו הוביל אותה למשרפה ודרש מהקאפו ומהסמל האחראי על המבצע, לא לגעת בה לרעה. הוא הפך את חדר הנידונים לחדר התייחדות פרטי ובילה שם עם הצוענייה ימים ולילות, ועזב אותה רק כדי להשיג מזון ומשקאות אלכוהוליים. יום אחד, כאשר נותרו רק עוד כמה מאות צוענים במחנה, וגם הם היו בדרך למשרפות, עזב הקצין את הצוענייה, כדי לצאת ולערוך את קניותיו. לא ראינו אותו יותר. והנה הגיע תור הצוענייה הצעירה להיכנס למשרפה. תחילה היא מיחתה, אחרי־כן צעקה ובסוף התנגדה בכוח ונאבקה כלביאה, עד שקוצ'אק אמר לה להפסיק את התנגדותה. מאהבה עזב אותה, לאחר שנהנה עימה עד לרגע האחרון. לא אתאר פה את הקולות שהשמיעה הצוענייה נגד האיש שניצל אותה במצב נורא זה. קצינים אלה היו 'הקצפת' של הצבא הנאצי. מקרים דומים של אנשי צבא גרמניים שניצלו צעירות חסרות ישע שהיו נתונות לחסותם והובילו אותן למוות אירעו גם במחנות אחרים.

אחרי שחוסלו ההונגארים והבלגים, פחתה העבודה. הטילו עלינו לרכז את האפר בחצר המשרפות, מאחורי הבניין, ולהעבירו אל הנהר או אל משקי־החקלאים בסביבה, והם השתמשו בו לדישון שדותיהם. חזרנו לשוחח בינינו על נסיון המרידה שנכשל ועל תכנון המרידה מחדש, הפעם בצורה אינטנסיבית יותר. אולם בקרב האנשים במחנה ובקומאנדו השונים אף אחד לא מצא עניין בכך. למרות כל השיכנועים והלחצים, איש לא רצה לשמוע על כך דבר, פרט לרוסים שלקחו את העניינים לידיהם. כדי להיות בטוחים יותר, הם צירפו לקומאנדו שלהם את אלה שהיו מביאים מהמטבח את ארוחת־הצהריים. עם הזמן חודשו ההתייעצויות, ובעזרת הרוסים שבמטבח שוב החל הרעיון קורם עור וגידים. אולם הגרמנים עמדו על המשמר, הם ידעו היטב היכן מצוי הגרעין המרדן והיה להם איש, בין עובדי המטבח, שעבד בשירותם. הידיעה נמסרה להם. ערב אחד, בשעה 11, נכנסה קבוצה של שופוס חמושים היטב למשרפה מס' 2, עצרו את הרוסים והובילום לאושוויץ, שם החזיקום שתי יממות תוך עינויים איומים. בערב היום השלישי בשעה 9, כאשר כולם, פרט למשמרת הלילה, היו ישנים, הועלו הרוסים על משאית סגורה והובלו להשמדה. הם סירבו לרדת מהמשאית ומתו כולם בקריאה — יחי סטאלין. בו במקום הם הובאו למשרפות, שם המתין הממונה עליהם כדי לודא שכולם מתו ונשרפו. כך נפלו אנשים אמיצים, שהעדיפו למות בגאווה מאשר להיות מובלים כחיות למוות. כל הכבוד להם ולארצם. איתם אבדה כל

תקווה לחדש את חלום המרד במחנה־ההשמדה. הופסקו כל השיחות על כך, לפחות בפומבי.

אולם הגחלת לא כבתה בלב האסירים מיוון. השיחות ביניהם התנהלו תוך כדי העברת האפר לשדות ולנהר. קצין חיל־הים היווני בשם אררה העלה את רעיון הבריחה, הן אישית והן קבוצתית, כאשר תהיה הזדמנות לכך. וכך, בוקר אחד התייצב אררה בין ראשוני המתנדבים להובלת משאית לנהר, ובהיותו איש גבוה וחזק נתקבל מיד. הצטרפנו לעבודה, ותוך פחות משעתיים היתה המשאית מלאה על גדותיה. שופו אחד התיישב ליד הנהג, עוד שניים חמושים בנשק עלו מאחור, והמשאית יצאה לדרכה. השיחות נמשכו בין אלה שנותרו לעבוד במשרפה, וכל אחד סיפר את סיפורו. אסיר מפולין סיפר לנו על מרד גטו וארשה, וכך חלף הזמן. לאחר השעה 2, אחרי הארוחה, שמענו את האזעקה שלא פסקה, סימן כי בוצעה בריחה. לא שמנו לב, כי מקרים כאלה אירעו לעיתים קרובות. אך לאחר שעה נראתה משאית חוזרת ועליה שני שופו ושלושה מחברינו מגואלים בדם. שופו אחד נעדר. תוך זמן קצר נודע לנו מה קרה. כאשר המשאית הגיעה לנהר קפצו ממנה השופו והאסירים והיא עמדה כך שיהיה קל יותר לשפוך את האפר לנהר. האסירים תפסו מקום משני צידי המשאית, ולכל אסיר הוצמד שופו אחד. שני האסירים הנוספים נותרו מאחור ונשמרו על ידי השופו השלישי ועל־ידי הנהג. העבודה החלה כרגיל ונמשכה במרץ כדי לסיים מוקדם יותר ולשוב מיד למשרפה. לכולם היתה מטרה אחת בלבד, אבל בידי אררה הפכה זו אמצעי לביצוע תוכניתו. ברגע שהשופו השומר הדליק סיגריה, פגע אררה בכל כוחו בראש השומר והרגו. מיד קפץ אררה לנהר, ולאיש כמוהו היתה השחייה קלה ונעימה. השומרים ההמומים פתחו מיד באש. אררה שחה בעומק הנהר והתרחק מטווח הירי. הירי שימש אזהרה לתצפיות שהיו לאורך הנהר. אררה שב לצוף כדי לנשום מחדש, אך גשם של כדורים הקביל את פניו. הוא צלל במים והמשיך לשחות, וכאשר חשב שהתרחק דיו התרומם בפלג גופו מהמים. כדורים שרקו סביבו ואחד מהם פגע במצחו. כאשר היה כבר מרוחק למדי. כל זה סיפר לי אסיר מוארשה, שהיה עד־ראייה למעשה בגדת הנהר. אנשינו שהיו עם אררה נחקרו, הוכו והוחזרו שותתי־דם למחנה.

לאחר בריחת אררה הופסקו הובלות האפר לנהר. עתה גם מתה כל מחשבה של בריחה או מרד והפכה להיות סיוט שרדף את האסירים מיוון. החלטנו לא לוותר. לא ידענו איך ומתי, אולם היינו נחושים בהחלטתנו ומצפים. למחרת היום הובאה גופתו של אררה. פרט לכדור שפגע במצחו הוא גם נפצע מצרור יריות בגופו. באותו ערב, במקום ארוחה, היתה הפגנת מחאה

נגד האסירים מיוון. האסירים האחרים כעסו עלינו וקראו לנו 'חולרות' ו'באנדיטים'. פרשת אררה עודדה אותנו וחיזקה את רוחנו, במקום ליאש אותנו. הידיעה התפשטה במחנה, ורק הרוסים מהמטבח ידעו להעריך את היווני הזה שידע למות כגבר, כמו חבריהם ממשרפה מס' 1. אמנם גם לפני אררה נעשו נסיונות של בריחה מהמחנה ומבצעיהם נתפסו ונורו מיד, אולם ההעזה לשבור את הראש של שופו, נחשבה מעשה גבורה שאין עוררין עליה. מעשי הרוסים במשרפה מס' 1 ובריחת אררה העמידו את הגרמנים במצב הכן, והם הכפילו את מספר השומרים ואת אמצעי השמירה.

גם לאחר יציאת ההונגארים שעבדו איתנו נמשכה העברת אנשי הזונדרקומאנדו למחנות אחרים, אולם דבר זה לא הדאיג אותנו כלל. הטובים בתוכנו, וביניהם קוצ'אק, חויבו לעבור באופן דחוף למחנה מאוטהאוזן. רק ותיקים, שהוכיחו בעבר את נאמנותם, היו אמורים לעבור, ובקבוצה זו לא נכללו האסירים מיוון. כאשר אני זוכר היום בכל השמועות הללו, שהופצו בכישרון רב, וכיצד הן השפיעו עלינו, אני שואל את עצמי כיצד הגענו לדרגת טיפשות שכזו שהאמנו להן. הקבוצה יצאה באותו ערב. נפרדתי מידידים כמו קוצ'אק ושטראספוגל, שלא ראיתי אותם יותר, הם נסעו עם כל חפציהם ועם כמה לוחיות־זהב שהכין להם כץ לכל מקרה. למחרת בבוקר הופתענו לשמוע, כי דבר דומה קרה גם במשרפות 3 ו־4, רק אז הבינונו כי הסוף קרב וגם תורנו יגיע בקרוב.

ה. מרד עובדי המשרפות היהודים מיוון

בשלב זה חודשו ההתייעצויות בקצב גובר, אולם אך ורק בין היוונים, בדבר מרידה. כאשר מישהו אחר התקרב, הפסקנו מיד לשוחח על כך יוסף ברוך, שעמד בראש ניסיון זה, מסר לנו, כי הוא מתכוון לשוחח עם אנשי משרפה מס' 1, שלמרות הכל היו נאמנים לרעיון המרד. יעצנו לו לנהוג בזהירות רבה ונתנו לו יפוי־כוח מלא. כך הושגה הבנה בין היוונים של המשרפות 3 ו־4, לפי התוכנית הבאה: מיד עם הגיע משלוח, היינו אמורים להתקיף את השומרים, שמספרם לא היה גדול, לחטוף מידיהם נשק וציוד, לשרוף את המשרפות ולנסות ולהגיע ליער, שנמצא מאחורי משרפה מס' 1. במשרפות 3 ו־4 לא היה אפשר לעשות דבר, אולם מנהיגיהם פעלו בהתאם להתפתחות העניינים. לאחר שחזרנו שוב ושוב על כל הפרטים, בהסכמתו המלאה של פול כץ, נשבעו האסירים לא לחרוג אפילו חריגה קלה ממה שהוחלט, כדי לחזק את החלטתנו. הפועלים הפולנים החופשיים שעבדו

במחנה סיפר לנו, כי הקבוצה של קוצ׳אק הועברה ישירות למשרפות במאוטהאוזן. לא היה כל צל של ספק, כי הגרמנים החליטו לחסל אותנו מהר ככל האפשר. ידיעה ברורה זו חיזקה את החלטתנו, תוך הידוק הקשר בינינו, בהליכה למטבח, כאשר כולנו מצפים להמשך השתלשלות העניינים וכל אחד מאיתנו יודע את המוטל עליו. עליי ועל עוד שניים הוטל לשרוף את כל המיטות והמזרנים במשרפה מס׳ 2.

בוקר ה־7 בספטמבר 1944. מזג־האוויר אפור. לאיש אין חשק לעשות דבר. דבר־מה עומד באוויר, אולי הציפייה לכל שעומד להתרחש בקרוב. והנה כולנו מוכנים הקומאנדו החוזר מהמטבח מודיע לנו, כי הצוות העובד במשרפה מס׳ 4 קיבל התראה להיות מוכן מיד לאחר הארוחה לנסוע למשרפה אחרת אי־שם בפולין. היוונים מחליטים שלא להסכים, אנשי משרפה 3 מוכנים להצטרף. שיחות קדחתניות נמשכות במשרפות 1 ו־2. את האות להתחלת המרד יתנו אנשי משרפה 2, על־ידי מקל בוער שיזרקו מחדר־השינה. רק אז, אני ושני חבריי חייבים להבעיר את המיטות ואת המחסן הסמוך, שכולל שמיכות צמר וחומר דליק אחר. אנחנו בולעים בקושי את הארוחה וחוזרים לעבודה כאילו לא קרה דבר, כדי לא לעורר חשדות אצל השומרים, הפועלים כהרגלם. המשמרת החוזרת מהעבודה עולה לקומה העליונה כדי לנוח כביכול, ולמעשה כדי להתכונן. כולנו כמו על גחלים, למזלנו, אנו בתפקיד ומתחילים את עבודתנו כרגיל. משימתנו היא לקרוע את המזרנים לאורכם. עתה כל מה שהסתרנו בזמנו לקראת ה־15 באוגוסט מוצא מהמסתור: סכינים, תרופות, בגדים ועוד. הזמן חולף. לא מתרחש מאומה. כל שנייה כאילו חיים שלמים, מחוגי השעון לא מתקדמים. השעה 2.15 — 2.20 אחד מאיתנו מחליט לרדת לאולם הראשי לקבל ידיעות. כאשר הוא באמצע המדרגות נשמעות יריות ממשרפה 4. הגיע הרגע שחלמנו עליו זמן כה רב. האנשים שבתפקיד נוהגים כאילו הם מופתעים. במשך כמה שניות היריות נמשכות, השומרים רוכבים על אופניהם ונעלמים. חבל. 2 רובים ו־6 רימונים אבדו. נקווה שבמשרפה 1 יהיה יותר מוצלח מאשר אצלנו עם עזיבת השומרים שלנו. אנחנו לבדנו במשרפה. היריות שנמשכו כ־10 דקות משתתקות ואחר־כך מתחדשות ביתר עוצמה. נשמע פיצוץ רימונים. מה קורה במשרפה 1? אנו מצפים לסימן מהם. גם אצלנו לא מתרחש מאומה. החצר ריקה לגמרי. כל האסירים ממשרפה 2 נמצאים באולם המשרפות, חוץ ממני ומשני חבריי שמחכים עם הלפיד ביד, מוכנים לסימן כדי להדליק את המזרנים ואת המחסן הקטן. היריות נשמעות עכשיו קרובות יותר. הדקות

חולפות כשנים. איננו מבינים מאומה. צפירות־אזעקה נשמעות והיריות מתמעטות.

פתאום עשן שחור מיתמר ממשרפה 3 או 4, קשה להבחין, עשן שהופך במהירות ללהבות, שריפה ממש. באותו רגע, בלי שנפסיק להרגיש, החצר מלאה חיילים עם היד על הדק הנשק הנוסף שברשותם, אותו מצב במשרפה 1, אנשי הס״ס מגיעים עם משוריינים ונכנסים לחצר. זהו. נתפסנו במלכודת. בכל הרעש הזה שומעים צעקה — צעקת הקאפו. חבריי ואני מביטים אחד בשני. ׳בוא נלך׳, הוא אומר ביוונית ׳האל איתנו׳. במהירות האפשרית אנו מחזירים את המזרנים למקומותיהם ומתייצבים בין האחרונים, לאחר שהקאפו פנה שוב אל אולם המשרפה, לבדוק אם מישהו נשאר שם. אנו מתנהגים כאילו התעוררנו באותו רגע, יוצאים לחצר מלאה חיילים ואנשי ס״ס ונכנסים לשורה עם כל האחרים. אנו משחקים את התפקיד ושואלים את הסובבים אותנו מה קורה עם כל כך הרבה חיילים. בהיותנו בשורה, אנו רואים את השופו ואת אנשי הס״ס של משרפה 1 מצטרפים אלינו. אנו מבינים מיד שלא מצאו איש, שהמשרפה ריקה לחלוטין. האם בגדו בנו? לא יתכן כי אלה שהיו ידידינו עד הרגע האחרון בגדו בנו והשאירו אותנו אחריהם, כדי שנהיה השעיר לעזאזל. הדבר גורם לי בחילה. אני חוזר אל עצמי כאשר מכניסים אותנו בדחיפות לבניין המשרפה, לתוך שני חדרים קטנים, שהיו חלק מאולם המשרפה ודלותיהם נפתחו אל האולם עצמו. רק כץ והולר הצַבע נשארים בחוץ, שמורים על־ידי יחידה שלמה. לאחר כמחצית השעה מצווים על היחידה לעזוב. נותרים רק תריסר שופו, ביניהם שני השומרים שלנו. רק אז שואל כץ את השופו מה קרה. השופו משיבים, כי אינם יודעים דבר, רק שפרץ מרד במשרפות 3 ו־4, שהמצב במחנה לא ברור, שהאסירים במשרפה 1 ברחו, שופו אחד במשרפה 1 נעדר ויש אי־סדר בכל מקום. זה מה שאפשר לדעת לעת עתה. אפשר להבין את מצב־רוחנו נוכח הבגידה של אנשי משרפה 1. לא היה כל הסבר אחר לאשר אירע. אנו ציפינו לסימן, שלא ניתן כלל, ועל־כן אנו כעת בידי הגרמנים, ומי יודע מה הם מכינים לנו ואלו עינויים אנו עתידים לעבור. ואילו אנשי משרפה 1 הם בדרך לדרור, שהכינונו יחדיו במאמצים כה קשים ורבים. יש להניח שהם לא רחוקים מן היער, מיקלט הפארטיזנים, שיטפלו בהם ויכוונו אותם למקום מבטחים, אל ההרים בסביבה. כולנו במצב־רוח קשה כאשר מובא אלינו אחד מחברינו היוונים ממשרפה 4, כולו מכוסה דם, סוחב את רגלו, השבורה כנראה. פותחים את הדלת שלנו ובבעיטה הוא מוטל על הרצפה. עתה יכולנו לשמוע מפיו מה בדיוק אירע במשרפה 4.

וכה סיפר לנו חברנו ממשרפה 4. בבוקר אותו יום, בעת החלפת המשמרות, נמסר להם כי יצטרכו לנסוע כדי לתגבר 'זונדר' במחנה אחר. הם נצטוו לקחת איתם את חפציהם לאחר ארוחת־הבוקר, אך הם החליטו פה־אחד לבצע את התוכנית כפי שנקבעה ולהודיע לאחרים אחרי הארוחה במטבח. להפתעתם הרבה הם שמעו סיפור זהה מפני אנשי משרפה 3. עתה לא היה עוד ספק, כי הנאצים החליטו לחסל לגמרי את אנשי שתי המשרפות בבת אחת. אנשי המשרפות 3 ו־4 החליטו לפעול בהתאם למוסכם. בשעות אחר־הצהריים באותו יום אספו אותם באולם המשרפות והורו להם לגשת לדזינפקציה. ברגע זה נתן אחד היוונים את הסימן למרד והשמיע את הסיסמה 'עליהם'. מיד התנפלו האסירים היוונים על שני החיילים שליוו אותם וחטפו את נשקם. האסירים הלא־יוונים לא רק שלא עזרו אלא ניסו לקחת את הרובים כדי להחזירם לגרמנים. לאחר מספר יריות באוויר שגרמו לפאניקה בקרב האסירים, יצאה הקבוצה שמנתה 25 יוונים. הם עברו בריצה את 50 המטרים שהפרידו בינם ובין משרפה 3, נכנסו לבניין, לקחו את הנשק משני הגרמנים והתבצרו עם האסירים שבמשרפה 3. יש לציין, כי כל האסירים שבמשרפה 3 התייצבו לימין היוונים. למעשה לא היתה להם ברירה אחרת. הם הגיעו למסקנה שהיוונים צדקו. החלה ההמתנה, אך היא לא ארכה זמן רב. התגובה לא איחרה לבוא. אחד החיילים במשרפה 4 התאושש לאחר דקה אחת או שתיים והזעיק עזרה. הוא פנה למגדלי־הפיקוח, והחיילים שם לא הבינו כלל מה מתרחש וגם לא ראו דבר, בהיותם בתוך הצריפונים שלהם שבארבע פינות שטח המשרפות. הופעלה האזעקה, ותוך כ־15 דקות הגיעו למקום המרידה חיילים חמושים היטב ודרשו מהמורדים להיכנע. התשובה היתה יריות בתוך הבניין. נראה שיריותיהם פגעו בחיילים, כי יריות החיילים פסקו ואמבולאנסים הגיעו למקום. האש חודשה וגדל מספר הקורבנות. מצב זה לא היה יכול להימשך זמן רב. החיילים הטילו רימונים כדי לפרוץ את קירות הבניין. ארבעת הרובים שבידי המורדים פעלו כהלכה, אולם תחמושתם הלכה ואזלה. אז הוצתה האש, לפי התוכנית, ותוך כמה דקות עלתה כל המשרפה 3 בלהבות וכל האסירים היוונים שבו ניספו. האסירים האחרים פרשו עוד לפני חסימת השערים וחיפשו מיקלט במשרפה 4. הם רצו להראות שלא היה להם כל קשר עם היוונים ואולי אף חשבו לרגע שיצילו על־ידי כך את חייהם. אולם הם שילמו על כך מהר יותר ממה שחשבו. הנאצים זעמו לאחר שריפת משרפה 3, פנו אל האסירים שבמשרפה 4 וחיסלו אותם עד האחרון שבהם. האיש שלנו שהיה מן ההתחלה במקום, אני חושב ששמו אלברט נג'רו, נחנק מהעשן ונפל החוצה, שבר את רגלו ואיבד את חושיו.

בערב, לאחר ששוב שרר שקט עקב מחסום בלוחמים, מצאה אותו חוליה של אנשי־צבא והביאה אותו אלינו כדי לחסלו יחד עימנו. זה היה סופם ההירואי של קבוצת האסירים היהודים מיוון שעבדה בזונדרקומאנדו בבירקנאו. הם, שנפלו תוך מאבק והעדיפו להיות לפידים בוערים מאשר ליפול בידי הגרמנים, גרמו להתפעלות גם של הרוצחים. בין האסירים שנותרו בחיים, היו שלא רק התפעלו מהם אלא גם קינאו בהם.

לאחר המרד הפך מחנה בירקנאו לגיהנום לכולם. המשמעת הודקה עד כדי כך, שהיו כאלה שקיללו את הרגע שבו חשבו כי הרוסים הגיעו לשערי המחנה. הרבה זמן עבר עד שהחליטו הרוסים לבדוק את שהתרחש באושוויץ ובבירקנאו. האסירים המעטים מה׳זונדר׳ שהשתתפו במרידה ונותרו בחיים הפכו מאוחר יותר לאגדה. האגדה נשמעה גם בקרב השופו, שהגדירו אותנו כבאנדיטים יוונים, אולם העריצו אותנו. הרוסים מהמטבח רצו רק בפעולת נקמה על חבריהם שהומתו והראו לנו זאת כל אימת שאחד מאתנו הגיע למטבח למילוי תפקיד כלשהו. זמן רב לאחר בריחתנו מבירקנאו, ב־17 ביאנואר 1945, פגשנו במחנות אחרים אסירים ששאלו אותנו, אם מה ששמעו על מרד בירקנאו הוא אמת. הם סיפרו לנו עד כמה התעודדו במחנות הקטנים האלה בשומעם כי קבוצת יהודים מיוון יצאו נגד גולית של ימינו ואנשיהן ידעו למות עם הנשק ביד, בהוסיפם כבוד לעמם ולארצם כיהודים וכיוונים.

בינתיים החושך התפשט. בתא שלנו ציפינו להוצאתנו להורג. לא נותר מקום לספק. כץ המסכן, בהסכמת ראש השופו, הצליח להעביר אלינו כמה בקבוקי וויסקי וכמה קופסאות שימורים, שמצאם אי־שם, איש אינו יודע היכן. מעודדים מהשתייה, התחלנו לשיר שירים לאומיים יווניים ורומאנסות בלאדינו שהן כה יקרות ליהודי סאלוניקי. היינו כנידונים למוות המחכים לשעתם, והשופו לא ראה כל רע בשירתנו. זילזלנו במוות והעדפנו למות תוך שינה מאשר להישרף לאחר שירצחו אותנו. לשרוף אותנו? מי יעסוק בזה? ה׳זונדר׳ לא היה קיים עוד. אנשי משרפות 3 ו־4 הומתו וגופותיהם נשארו באולם המשרפה 4. איש לא ידע מה לעשות איתן וכיצד להיפטר מהן. אנשי משרפה 1 נעלמו בחשכת הליל, ואולי הם חופשיים עכשיו, בקרב אנשי המחתרת. מי יטפל בנו לאחר שיירו בנו? באותם רגעים איש לא חשב על כך. לא ידענו כי דווקא עובדה זו הותירה אותנו בינתיים בחיים. מאוחר יותר נודע לנו, שזו היתה הבעיה שהעסיקה את המפקדה הגרמנית באושוויץ, לאחר שדנו אותנו למוות שלא בנוכחותנו. אנשים אלה העמידו את השאלה כך: נניח שנהרוג את השרידים, כ־150 איש, מי יעסוק בעבודת המשרפות — קודם כל חיסול הגוויות של מורדי המשרפות 3 ו־4 שנרצחו ואחרי־כן טיפול

במשלוחים שהוסיפו להגיע, אמנם בכמות פחותה? על־כן, פסק־הדין שנגזר עלינו והוקרא לנו באותו ערב קבע: היות שבעת האירועים במשרפות 3 ו־4 לא זו בלבד שהקומאנדו של משרפות 1 ו־2 נמצאו בעבודתם ללא סימן של מרד, וחלק מהם אפילו ישנו (הכוונה אליי ואל חבריי), ברור לנו כי לאסירים אלה לא היה כל מושג מהמתרחש ולא היו מעורבים כלל במרד. לכן החליט בית־הדין פה־אחד לזכותם ולהשאירם בחיים. האסירים יתחלקו לשתי קבוצות קומאנדו וימשיכו את עבודתם כמקודם עד שהקומאנדו ישובו לכוח־האדם הרגיל, דבר שייעשה בבוא העת. במילים פשוטות נשארנו בחיים, אך העבודה היתה קשה יותר. פסק־הדין הובא לידיעתנו בשעה 2 אחר־חצות על־ידי קצין בכיר שהגיע למחנה מלווה שני קצינים נוספים. כדי להוכיח את אכזריותו, הוא החל לספר סיפורים לאלה שנמצאו ראשונים מאחורי הסורגים, אולם לא זכה לכל תשובה כיוון שהיינו כולנו שיכורים. איש מאיתנו לא התייחס אליו, ידענו מה צפוי לנו ולא ציפינו לפסק־הדין שהוא העביר לנו. תחילה חשבנו שהוא צוחק מאיתנו אולם כאשר כץ, שעמד ליד הקצין, אישר את תוכן הקריאה היו צעקות רמות, אחד נפל לזרועות רעהו, ועם דמעות בעיניים חגגו את תחייתנו. אולם רק כאשר נפתחו הסורגים ומכונות־הירייה לא הופעלו, הבינונו כי פסק־הדין היה אמיתי. יצאנו וישבנו על הספסלים כדי לנשום. עם שוב השקט, דאגנו לגורל חברינו האסירים במשרפות 3 ו־4. והנה עברה רק חצי שעה ומשאיות הביאו את גוויותיהם. הפרדנו את הגופות של חברינו מיוון ואירגנו לכבודם טקס אמירת קדיש, מפי כץ. לקראת הסוף הוא לא היה יכול לעצור את דמעותיו. השופו נוכחו בטכס, בלי להגיד מלה, אולם היו מלאי הערצה. היה זה הכבוד האחרון לגיבורים אלה, שהעדיפו למות מאשר ליפול בידי הגרמנים. כך נגמר מרד בירקנאו, שרק מעטים שמעו על קיומו. ניצולי בירקנאו שנותרו בחיים חייבים לזכור תמיד את הגיבורים המעטים שהעדיפו להקריב את עצמם באומץ ולא להיות מובלים כצאן למוות.

עבדנו כל הבוקר ללא הפסקה וביקשנו מעט מנוחה. פנינו לכץ, שפעל בתור קאפו וביקשנו ממנו לאפשר לפחות לחלק מהקומאנדו לנוח במשך כמה שעות. בשעת ויכוח בעניין זה עם השומר הראשי, והנה משאית מובילה אלינו את אנשי משרפה 1, שברחו וחשבנו שהם חופשיים אצל הפארטיזאנים. זו היתה המכה האחרונה, כיצד נתפסו? מתברר כי ביער שמאחורי המשרפה היו מגדלי פיקוח. האסירים לא ידעו דבר על כך, והיה קל לגרמנים לפתוח באש על הבורחים ברגע שנגלו. נוסף לכך, המורדים היו מעטים וללא נשק. הצטרכנו לוותר על המנוחה שהיינו כה זקוקים לה כדי

להמשיך בעבודה. למזלנו, ביטלה המפקדה באושוויץ את משמרת הלילה, כך שבשעה 6 יכולנו לשכב לישון עד למחרת בבוקר.

כיום, לאחר שנים רבות, עם ראש שקט ושיקולים מחושבים, אני מאמין שאם המרד היה מתנהל כפי שנקבע ב־15 באוגוסט היה זוכה להצלחה מירבית, וזאת מכמה טעמים: (1) ההתקוממות היתה המונית. כל הקומאנדו במחנה היו בדעה אחת, ומספר האסירים במחנה היה מעל 250 אלף. (2) הפארטיזאנים ידעו על כך, הם היו במצב הכן והיו עוזרים לנו כמיטב יכולתם. (3) בשל מספרם הרב של האסירים, לא היו הגרמנים יכולים להחליט היכן לתקוף, ועובדה זו היתה משאירה לנו זמן, שעה או שעתיים, לבריחה. (4) נוכחות הרוסים בסביבה היתה מקלה עלינו משתי בחינות: האחת — אולי היו שולחים כוח רוסי; השנית — הגרמנים לא היו מתרחקים מבסיסם ומסתכנים בקרב עם הרוסים כדי למצוא יהודים.

ו. המאמץ הגרמני למחוק כל סימן לתעשיית ההשמדה

החיים נמשכו בתנאים יותר קשים משהיו קודם לכן ובאווירה מתוחה. השומרים קיבלו הוראה לפתוח באש, אם משהו ייראה חשוד בעיניהם. נוסף לכך, מספר האנשים שנותרו בזונדרקומאנדו שלנו לא עלה על 100, מחולקים לשתי קבוצות, שהאחת עבדה במשרפה 1 והשנייה ב־2. העבודה היתה קשה מאוד, כי היה עלינו להכפיל את הכמויות, כדי לשמור על הקצב ההתחלתי — 75 איש תוך 30 דקות. למזלנו הגיעו המשלוחים עתה בתכיפויות נמוכות יותר, כך שעבדנו רק מ־6 בבוקר עד 6 בערב. גורם נוסף שהקשה על חיינו היו השמירה הצמודה עלינו. איסור מוחלט להתרחק מחדרי התנורים, אפילו כדי לשתות משהו, מותר לגשת לשרותים רק פעמיים במשך 12 שעות העבודה, וגם זאת בלוויית שומר עם תת־מקלע בידו.

יום לפני קבלת הפקודה בדבר הפסקת השריפה, הכנסנו לתנורים משלוח שהגיע אלינו מברגן־בלזן, מורכב מצעירים ומצעירות. נודע לי כי במשלוח זה היו מנהל בנק 'אוניון', יוסף נחמה, שנשלח למחנות למרות נתינותו הספרדית. לאחר יומיים הגיעו לאושוויץ נכים על כסאות־גלגלים וקשישים מעל לגיל שבעים ונשארו בחיים.

חודש דצמבר הגיע, השלג ירד בכמות הולכת וגוברת, הקור היה עז ביותר, ואנו המתים־חיים מסביב לתנור מחמם ענק — זו היתה זכות מיוחדת לבלוק שלנו. סביב לתנור זה שבער ללא הפסק היה כל אחד מאיתנו מספר את סיפורו, השמח או העצוב, זכרונות על אלה שנותרו מאחור ודאגה למה שקרה

להם. כך חיינו בין תקווה שנצא חיים מכאן לדאגה שבמצבנו עתה אנו עלולים להיות מוצאים להורג בכל רגע.

בוקר אחד נכנס לבלוק שלנו קצין שזיהינוהו מיד בשל הפרח בכובעו. הוא שוחח עם הקאפו והצביע על כולנו ללא יוצא־מן־הכלל. באיטיות ובזהירות התקרבתי עם עוד שני חברים עד למרחק שאיפשר לשמוע קטעים מן השיחה. ברגע מסוים הרים הקאפו את עיניו וכשראה אותי צחק ואמר לי: 'אה, זה אתה ליאון, חשבתי עליך ועל היוונים שלך. אתם מעוניינים לעבוד בהריסת התנורים עם האדון הקצין הזה? יהיו לכם יתרונות רבים'. הוא ביקש ממני בחורים חזקים ומוכשרים. עניתי לו בקרירות. הקצין שאל אותי אם אני יודע גרמנית. אמרתי, כן. הוא ציין, כי המדובר בהריסת התנורים על מיתקניהם והוסיף כי יתייחסו אלינו טוב, נקבל מזון טוב ועבודתנו תהיה בת 8 שעות ליום. הסכמתי מיד בשם כל החברים. הוא היה זקוק רק ל־15 איש. אולם בראותו כי אנו קבוצה אחת קיבל את כולנו ואמר לנו להיות מוכנים למחרת בשעה 8.

למחרת הוא הופיע חמש דקות לפני 8. היינו מוכנים, ולפי סימן מהקאפו הלכנו אל התנורים. במשך כ־10 ימים עסקנו בשיפוץ חיצוני של המחנה, וכל הימים האלה ציפינו לפקודות חדשות. השמירה עלינו היתה קפדנית ביותר. בשובנו לבלוק 13, היה מקביל את פנינו הקאפו שלנו, תמיד לבוש כראוי, ושני אסירים, שאיש מאיתנו לא הכיר, השמירה עלינו היתה בידי 10 חיילים בעלי פנים ילדותיים, ורובה על כתפיהם. כאשר הגענו לבלוק הודיעו לנו, כי נקבל מזון בכמות סבירה ואם יהיו מרוצים מאיתנו. כפי שהקאפו אמר, נקבל מנה כפולה של אוכל, פעמיים ביום. תפקידנו היה לפוצץ את אולמות־הגאז ואת כל המיתקנים, מהתנורים עד הארובות. ביקשו מאיתנו לעשות הכל במהירות, ובמיוחד להרוס את הארובות עד היסוד. שיטת העבודה היתה זו: היה עלינו לחפור מתחת לאדמה שני בורות לכל משרפה, בעומק של לפחות 50 ס"מ, ברוחב של לפחות 35 ס"מ ובמרחק של 2 מטרים אחד מן השני ובכל הכיוונים, הן באורך והן ברוחב. עם סיום עבודה של 8 שעות היינו שבים לבלוק שלנו תחת שמירה. הוזהרנו לא לנסות לברוח, כדי לא להכריח את השומרים שלנו להשתמש בנשק. לאחר דברים אלה איחל לנו הקצין הצלחה ויצא.

ביום הראשון לא התקדמה העבודה כמצופה, בגלל אדמת הגיר הקשה ובגלל הרצפה שהיתה כולה קשה ביותר, לא רק בשטח היסודות. כאשר הקצין ראה את תוצאות העבודה, חשב כי עשינו כך בכוונה לעכב את העבודה. הנחה זו לא היתה נכונה. הראיתי לו את טיב האדמה, ואז הוא הציע

לנו: 'אני יודע שקר מאוד, אבל אינני יכול להתקין תנורים כמו בבלוק המגורים המחומם, גם אם סיימתם שעה אחת או יותר לפני הזמן'. ההצעה היתה טובה. גם לא היתה לנו כל כוונה לעכב את העבודה, אך העבודה היתה קשה. החזק שבין שני אנשי הצוות היה משתמש בפטיש שמשקלו 5 ק"ג, בזמן שהשני היה מחזיק את החוצב ישר בעמידה. האדמה הקשה עיכבה את העבודה. בעומק שלאחר 20 ס"מ, מעבר לשיכבת הבטון, העבודה היתה קלה יותר. אולם הבעיה היתה להגיע לעומק הזה. באחת מהפסקות המנוחה של 15 דקות אמר אחד מאיתנו בהיתול: 'אם אשתין על העמוד וסביבותיו, יהיה קל יותר לחפור'? החלטנו לנסות. האיש לקח קופסת שימורים זרוקה, השתין לתוכה, אמר לחברו שהחזיק את העמוד לשפוך את השתן על העמוד והסביבה והתחיל להלום בכוח עם הפטיש על ראש העמוד. לאחר מספר מהלומות פטיש נחרצות, התחיל הבטון להתפורר. שוב שתן — והעמוד נפל מהר יותר. באותו יום סיימנו את העבודה וחזרנו לבלוק המגורים בשעה 2, שעתיים לפני השעה הקבועה. למחרת יצאנו כולנו לעבודה מצויידים בקופסאות שימורים ריקות. עם הגיענו למקום הפעלנו את שיטתנו. ביום השני הגיע הקצין לביקורת, ירד ישר למרתף ולאולם המרכזי. היינו עסוקים בעבודתנו ולא חשנו בנוכחותו. חנוק מריח השתן, הוא עמד והשתעל, רק אז הבחנו בו וסיפרנו לו על השיטה שהפעלנו. הוא נדהם ואמר: 'הקאפו צדק כאשר רמז לי שאתם שדים'. מאותו יום קיבלנו קופסת שימורי־בשר כל יומיים. עבודה זו נמשכה כחודש ימים. ובסיומה פוצצו כל התנורים, נותרה הריסת הארובות. זה היה מישחק, אם כי מסוכן, והעבודה היתה חייבת להתבצע בנוכחות הקצין עצמו. היה עלינו להוציא 3 שכבות של לבנים מבסיס הארובה, לא במלואן אלא רק שני שלישים מהן, כך שבכל הארובה, שגובהה 40 מטר, תישען רק על שליש הרוחב של בסיסה. ברגע זה התחלנו למשוך בעזרת חבלים שסידרנו בקשרים מסביב, ולאחר כמה מאמצים התנדנדה הארובה ונפלה ברעש גדול. בשלב זה עזרו לנו אסירים נוספים.

הגיע חודש יאנואר, ושוב אנו יושבים בבלוק וממתינים. המתנה למה? למוות כמובן. אנו מודעים היטב לכך, כי אנו נידונים למוות ואנו רק נהנים מדחייה, שאין בה כל היגיון. אפשר שיהרגו אותנו בכל יום, בכל רגע. אין עבודה, כי אין משתמשים בגאזים. אולם הנאצים אינם כה טפשים כדי להשאיר בחיים עדים למעשים איומים כאלה. נכון שהיו צריכים כבר מזמן לחסל אותנו, ולכן כל רגע שניתן לנו לחיות הוא נס. הרגשה זו התחזקה כאשר הקצין שעבדנו איתו בא להיפרד מאיתנו ואמר: 'הייתי ברצון לוקח אותכם איתי, אבל הדבר בלתי אפשרי. אילו הייתם משתייכים לקומאנדו אחר, הייתי

אולי יכול לעשות משהו. להתראות ושיהיה לכם מזל׳. מזל? היינו באמת זקוקים לו. לאחר חג־המולד וחג השנה החדשה, שאנשי הס״ס חגגו אותם בצעקות ובאלימות, חלף הזמן במחנה המוות בירקנאו באיטיות. מה יהיה גורלנו? האופטימיים יותר שבתוכנו העלו מחשבה, שאם רצו להשמיד אותנו, ודאי היו עושים זאת מזמן. קיבלנו את הרעיון ברצון, ולמרות המתח שהיינו שרויים בו, טיפחנו חלומות לעתיד וידענו שאלו רק אשליות. בינתיים היתה מורגשת עצבנות אצל הקאפו שלנו. שהיה איש קשוח ביותר. הוא לא התגלח כרגיל. הורגש שינוי באוויר. אנשי הס״ס לא נראו במחנה, השומרים היו רק קשישים, שלא התייחסו לפקודות, או אנשים שעברו מזמן את גיל ה־40.

ב־17 ביאנואר התפוצצה פצצה: יש לפנות את המחנה כבר למחרת, ב־18 ביאנואר. ראשי הבלוקים חילקו הוראות הקשורות עם העזיבה. האסירים יקחו איתם שתי שמיכות וחצי כיכר לחם ויעברו לאושוויץ. לגבי ה׳זונדר׳ — אף מלה. כעת הכל היה ברור. לאחר הפינוי יגיע תורנו לעזוב. נסיעה ללא חזרה, עם מספר כדורים בגוף. שער הבלוק היה פתוח. שאלתי את עצמי אם זה הרגע המתאים להסתלק. השורה הארוכה של האסירים עברה לפנינו — הולכים בשורות של 5, קשורים אחד לרעהו, זרוע לזרוע. החלטתי מיד: לברוח, תחת אפם של השומרים הזקנים, המהרהרים בעצמם מה יהיה גורלם. סיפרתי על מחשבותי לשני האחים ג׳רון ולשני האחים ונציה, שתמכו בי בלב שלם. האחרים התווכחו ועוררו שאלות, כגון: כיצד נתגבר בקור זה ללא שמיכות, ממה נתקיים, מאחר שלא חילקו לנו מזון כמו לאחרים. הייתי מאוכזב.

לא יכולתי לשמוע יותר ויכוחים שלא הובילו לכל פתרון. הסתלקתי בשקט וחלפתי על פני השומרים, שלא הביטו בי כלל. ראיתי לפניי חבר ילדות מסאלוניקי, שלמה מאנו, נגן כינור ומורה למוסיקה, ואמרתי לו: ׳שלום שלמה, אם תגיע לפניי, מסור לחמי (לא היו לי הורים) שאני מגיע אחריך׳. התחלתי ללכת עם האחרים, באותו רגע מישהו דחף אותי. היו אלה האחים ג׳רון והאחים ונציה, שהסתננו לתוך שורות העוזבים. חושך מוחלט. היבטנו אחד בשני וחייכנו. בינתיים היינו חופשיים, משוחררים מהסיוט של בלוק 13. ׳בעזרת השם׳, אמר ונציה המבוגר. סוף סוף חצינו את שערי מחנה־ההשמדה. לא הי שומרים ליד השער, אין איש. כמה שופו הצטרפו אלינו, על רוביהם, גם הם חשבו שהגיעה שעת שחרורם, ידיהם בכיסים והראש עמוק בתוך המעיל שלהם. השעה רק 7 בערב וכבר הלילה עמוק. לא ראינו את אלה שלפנינו, והכל התנהל בדחיפות. המרחק מבירקנאו לאושוויץ היו רק 5 קילומטרים, אבל בשלג. בוקר ובבוץ. התקדמנו רק 2 קילומטרים וכבר אנו

רואים מתים על הקרקע. ככול שהתקדמנו, הלכו וגדלו ערימות המתים שבצידי הדרך. פתאום שמענו כמה מילים ביוונית, הסתובבנו וראינו עוד 6 מהאנשים שלנו שבאו בעקבותינו. איזו שמחה לראותם שוב. הם מסרו לנו כי גם היתר באים אחרינו, כי הגיעו למסקנה שהצדק איתנו. המשכנו ללכת, והנה סוף סוף אורות המחנה אושוויץ והסיסמה בשער־הכניסה אליו: 'העבודה היא חרות'. ונציה, שהלך לידי, מילמל: 'וזו היתה האמת'.

כולנו ביחד החלטנו להישאר בכניסה למחנה, משני צידי השער, כדי לזהות את אנשינו הנמצאים בתהלוכה. לא הצטרכנו להמתין הרבה זמן, לאחר כרבע שעה היינו היוונים שוב ביחד. ניגשנו למרכז המחנה. חוסר סדר בכל מקום. פרצו את דלתות המחסנים ובזזו הכל: לחם, שימורי־בשר, דגים. גם אנו לקחנו כל מה שיכולנו. נכנסנו למחסן השמיכות וכל אחד מאיתנו לקח שלוש שמיכות חדשות ויבשות, הסתרנו אחת מהן ושתיים שמנו על הגב. השתדלנו לקחת מזון ככל שיכולנו. מצאנו שני שקים ריקים, מלאנו אותם ונשאנו אותם בתורנות, בכל פעם שניים והתחלפנו כל 2 קילומטרים. האסירים האחרים לקחו לחם לתוך השמיכות ונשאו אותן על הגב, אחרי מספר קילומטרים התחילו להרגיש את תוצאות נשיאת הלחמים בשלג ובבוץ וקרסו על הקרקע. בעוזבנו את אושוויץ היינו שוב בחושך ובשלג. שהקשו על הליכתנו. הלכנו בלי לדעת לאן, אחרי האחרים. לאחר שעת הליכה בחושך ובשלג בלתי פוסק ובלי לראות דבר פרט לצללים, נעמדנו. היינו מוכרחים לעצור. ישבנו על הקרקע קפואים לגמרי. כמה זמן נשאר שם? האם נתעורר אי־פעם? החלטנו לא לשבת ולנוע בין האנשים, תוך תקווה לפגוש בידיד, במכר, בבן־ארצנו, במישהו הזקוק לעזרה. לא מצאנו איש רק פנים אלמוניות. ישבנו לנוח, ואז ראיתי מכר שלי. היכרתיו ממבט ראשון. אלוהים, זה קוניו הצלם, שהקביל את פנינו כאשר הגענו לאושוויץ. עתה הוא ישב בפינה, אף שאשתו ובנו היו עימו. הוא שיכנע אותם להמשיך בלעדיו, באומרו שימצא דרך להשיגם מאוחר יותר, למרות שידע כי לא יוכל לעמוד במסע כזה. איש אציל זה העדיף להתאבד, כי היתה זו התאבדות לשכב על האדמה בקור הזה. הרמנו אותו, עודדנו אותו במילים והבאנו לידיעתו כי אנחנו, אנשי ה'זונדר', חזקים ונדאג לכך שהוא יעשה את הדרך בלי להתעייף. ברוך, הקצין נג'רו ואני נשאנו אותו לחילופין על הגב לאורך 7 הקילומטרים שהפרידו בינינו ובין תחנת־הרכבת — יעד ראשון של נסיעה ארוכה, שתביא אותנו למאוטהאוזן.

הפרק המסיים מתאר כיצד הגיעה קבוצת האסירים מיוון אל מחנה מאוטהאוזן, ובהציגם עצמם כבעלי מקצועות מבוקשים (חשמלאים מסגרים) הועברו לעבודה בבית־חרושת למטוסים ונצלו. המעניין במיוחד בפרק זה הוא מאמציהם הבלתי־נלאים והמתוחכמים של הגרמנים לחשוף את האסירים שעבדו במיתקני ההשמדה. מי שעיסוקו זה נתגלה חוסל מיד בידי הגרמנים, כדי לא להשאיר בחיים עדי־ראייה לפשע זה של השמדת עם. פרק זה הושמט כאן.

אלפונס לוי

חורבן קהילת שלוניקי

אלפונס לוי

חורבן קהילת שׂאלוניקי

שלוש העדויות, המתפרסמות להלן, מספרות על קורות יהודי יון בימי מלחמת העולם השנייה ובעיקר על גורלה של הגדולה בקהילות יון — היא קהילת שׂאלוניקי. כידוע, נספו בשואה ה־60 אלף מיהודי יון, שהם למעלה מ־70 אחוז מכלל האוכלוסיה היהודית. בעלי העדויות היו עוד לפני המלחמה פעילים בחיי הציבור היהודי, והשתתפו ממאבקו המר גם בשנים הגורליות.

מעטות העדויות על חלקם של יהודי יון בתנועת המרי היונית, מבחינה זאת חשובה עדותו של ברוך שיבי, מראשי הפדרציה הציונית ביוון, אשר מצא, עם פרוץ המלחמה את דרכו אל תנועת E.A.M, היא תנועת המחתרת השמאלית ביון הכבודה. תנועה זו קלטה את רוב היהודים, אשר חיפשו בשנות המלחמה דרך לפעילות מחתרתית ופרטיזנית.

שלוש העדויות ניגבו בשׂלוניקי במַרס 1959 בידי מרים נוביץ׳ מטעם ״בית לוחמי הגיטאות״, תורגמו ונערכו בידי שרה נשמית. הן מהוות חלק של צרור עדויות מקיף יותר, העומד להתפרסם בידי ״בית לוחמי הגיטאות״.

הייתי מזכיר הקהילה היהודית בשׂלוניקי ונשארתי בתפקיד זה גם בימי הכיבוש. הכרתי את האנשים שעמדו בראש הקהילה לפני המלחמה ובשנות המלחמה הגורליות. בראשית המאה ה־20 מנתה קהילתנו 80 אלף יהודים. בגלל ההגירה התמידית לארצות אירופה ולאמריקה נידלדלה הקהילה. אולם עם פרוץ המלחמה היו בה עדיין למעלה מ־50 אלף נפש. משרדי קהילתנו היו בבית גדול בן שלוש קומות, ברחוב הראקליון. בחצר היה בניין נוסף, קטן יותר, בו נמצא בית־הדין.

קהילת שׂלוניקי נהנתה מאוטונומיה גמורה בפעולתה. כל יהודי שגילו היה למעלה מ־20 רשאי היה להשתתף בבחירות לקהילה. חמישים צירים נבחרים היוו את מועצת הקהילה, שהיתה לה סמכות תחיקתית. המועצה עסקה בכל ענייני הציבור. היא היתה בוחרת מתוכה מזכירות בת תשעה

חברים, בעלת הסמכות המבצעת. המועצה היתה מבקרת אל כל הארגונים היהודים, לרבות הפרטיים, ואפילו את המוסדות שלא נהנו מתמיכת המועצה. לעניינים דתיים היה גוף מיוחד. בבחירות חשאיות היו הרבנים בוחרים ביניהם מזכירות, שטיפלה בכל הצרכים הדתיים של הקהילה. היו ימים שקהילת שלוניקי מנתה יותר מ־30 בתי־כנסת ובתי־מדרש שונים. אולם בשנת 1917 פרצה שרֵפה גדולה, שפגעה קשות בשכונות היהודיות. עם פרוץ המלחמה עדיין היו אצלנו 19 בתי־כנסת גדולים וכ־20 קטנים. כל בתי־הכנסת היו ספרדיים, פרט לאחד אשכנזי. על סף המלחמה היו בשלוניקי עשרים רבנים, עשרה שוחטים, ארבעה סופרים וארבע ישיבות. בית־הדין של הקהילה היה מוּכר בידי השלטונות היונים. איש מיוחד, עסק בעניני גיטין ואיש מיוחד בעניני ירושה. לפיכך היו קוראים לו "בית־דין של אלמנות ויתומים". היושב־ראש האחרון של בית־הדין היה יצחק חסיד, בר־אוריין ותלמיד חכם וסגניו היו מרדכי ברכה ודוד שאלתיאל. כמזכיר בית הדין שימש יצחק ברוּדוֹ. באותו בניין, בחצר הקהילה, שכנה גם ספריתנו העשירה, כנראה הגדוֹלה בכל ארצות הבלקן. היו באים אלינו מיוגוסלביה ומבולגריה, כדי לעיין בכתבים, ללמוד חזנות ושחיטה.

המקור לתקציב הקהילה היה בעיקר המיסים, אשר נקראו "לַה פֶּטשא", מסים מיוחדים הוטלו על בשר כשר. מקור הכנסה אחר היה שכר הדירה מבתיה הרבים של הקהילה. היו עוד מסים שונים, מסי חתונות, גיטין, הלוויות וכולי. שיעור ה"פטשא" היה מותאם באורח יחסי לרכושו של התושב. הכנסתנו השנתית ממקורות אלה הגיעה ל־25 אלף פרנקים בזהב.

הבחירות האחרונות לקהילה נערכו בשנת 1934. כיוון שהמוסדות נבחרו כל ארבע שנים, הצטרכו להיערך אצלנו בחירות בשנת 1938. אולם בשנה זו כבר היה ביוון שלטון הדיקטטורה של מֶטקסס וכל גילוי של דמוקרטיה נאסר. לפי פקודת השלטונות נשארה אצלנו אותה מועצה שבראשה עמד סלומון ביטי. השלטונות החלו מתערבים בענייניו. המושל הכללי של שלוניקי קיריניס מינה את פקיד הקהילה סאבי שאלתיאל, ליושב־ראש המועצה. נשיא הקהילה היה ד"ר רפאל הלוי וכרב ראשי כיהן ד"ר צבי קוֹרֶץ. קיריניס הגיש לנו רשימת אנשים מהם דרש להרכיב את מזכירות הקהילה (הגוף האקזקוטיבי), ואלה הם: ליאון גטֶניו, משה בנבנישתי, אלברט ג'יניאו, ג'ול נער, אברהם לוי, אהרון פלורנטין, ראו לוי, משה בראזילי. גם את נשיא הקהילה, ד"ר רפאל הלוי, מינה קיריניס. נקל להבין, כי אדם שמונה בידי השלטון הדיקטטורי ממילא היה מתומכי השלטון הזה.

בראש הרבנות עמד ד"ר קורץ. קהילתנו היתה ספרדית אולם רבה הראשי היה יהודי אשכנזי. קהילתנו רצתה, כנראה, להיות מודרנית ולכן בחרה ברב מודרני אשכנזי. נחוץ היה לנו המגע עם העולם הנוצרי ורבנינו לא צלחו לתפקיד זה: רחוקים היו ממנהגי העולם ומאורחותיה של חברה מודרנית. הרב הקודם, חיים חביב, ממלא מקומו של הרב קורץ, היה צדיק גדול, אולם רחוק מהויות העולם הזה. זכורני, כי פעם בקבלת־פנים רשמית הגיעו הדברים לשעורויה כמעט. במעמד זה גם השתתפה גברת מבית המלוכה היוני. היא ניגשה לרב חביב לברכו אולם הרב לא קיבל את ידה המושטת.

בפרוץ המלחמה היה הרב קורץ כבן 45. קומתו בינונית היתה ופניו סימפטיות, זקנו גזוז מעט באורח מודרני וגם לבושו מקוצר. בכל הליכותיו ניכר היה כי הוא ידען. נשוי היה ואב לשני ילדים. בעל השכלה יהודית וחילונית רחבה, שלט בכמה שפות. בבואו אלינו למד ד"ר קורץ במהירות את שפתנו האֶספניולית ואת שפת המדינה. היה איש המשמעת ואיש הסדר. לפני המלחמה היו סגולותיו אלה לברכה בקהילתנו שהמנטליות שלה מזרחית, אולם בימי הכיבוש נתגלו כשליליות בהחלט. רק במשרדי הקהילה — פרט לרשת המסועפת של מוסדות הצדקה שלנו — עבדו 300 פקידים, מהם 123 מורים. לפני השרֵפה של שנת 1917 היה לנו מוסד "תלמוד־תורה" גדול, שראשיתו בשנות המאה ה־16. במוסד זה למדו כ־1500 תלמידים. אחרי השרֵפה פעלו אצלנו שני מוסדות כאלה, אולם קטנים יותר, בשכונות קאלאמרה ו"בארון־הירש". בשני המוסדות למדו 500 תלמידים. בשנת 1873 הקימה אצלנו ה"אליאנס" שורת בתי־ספר לבנים ולבנות. היו בתי־ספר למתחילים, גני־ילדים, בית־ספר מקצועי לבנות, סה"כ שבעה בתי־ספר ובהם 4000 ילד. נוסף על כך ביקרו אצלנו כ־3000 ילדים "במעונות־ילדים" — מוסד חינוכי שבו היו משאירות נשים עובדות את ילדיהן הקטנים. במוסדותינו עבדו 71 מורים נוצרים ו—52 יהודים. ללימודי דת ולשון עברית הוקדשו ארבע שעות ליום.

היו לנו גם שני בתי־ספר ממשלתיים ושני בתי־ספר פרטיים: של גטניו ושל סלומון דיאהו, בהם למדו 250 תלמידים. ילדים מבני המשפחות האמידות למדו גם בגימנסיות יוניות. באוניברסיטה למדו 50 סטודנטים יהודים. לקהילתנו היה גם סמינר למורים ובו 20 תלמידים, שהתכוננו לכהן כמורים בבתי־הספר של היהודים. שפת האם שלנו היתה אספניולית. מהעיתונות בשפה האספניולית שאבנו את הידיעות על הנעשה בעולם היהודי. עלותו של היטלר לשלטון היה לנו מקור לחרדה גדולה. מדי פעם היו מגיעים לשלוניקי פליטי הנאציזם באירופה. הקהילה היתה עוזרת להם

כמיטב יכולתה. שהייתם של פליטים אלה בשלוניקי היתה לרוב זמנית, מחפשים היו להם אפשרויות לנדוד הלאה. אולם אחדים מהם השתקעו אצלנו. היינו מקשיבים לסיפורי תלאותיהם וחושבים כי ודאי מגזימים הם קצת. הכול נראה לנו רחוק מדי ובלתי־מתקבל על הדעת. משפרצה המלחמה התרחש הכול במהירות מסחררת: נכבשה פולין, ואחריה גם צרפת. נפילת צרפת היתה לנו מהלומה קשה. בפריס היתה מושבה שלוניקית גדולה ולרבים מאתנו היו בה קרובי משפחה.

הפלישה ליוון

באביב 1941 עברה המלחמה גם על העם היוני הקטן. ב־28 באוקטובר 1940 התקיפו אותנו הפאשיסטים באיטלקים. החלו ההפצצות על ערי יון. הופצצה גם שלוניקי והשכונה היהודית "בארון הירש" נפגעה קשות. זוכר אני את ימי המלחמה הראשונים. ימינו של בהלה וגם של התלהבות. כל הנוער היווני גויס ובתוכו גם היהודים. מבני קהילתנו התיצבו לגיוס 4000 בחורים. הם נלחמו כפטריוטים יונים וכיהודים שונאי הנאציזם. ציודו של הצבא היוני היה דל מאוד, אולם בחורינו שנלחמו בהתלהבות גירשו את הפולשים עד למרכזה של אלבניה. גבורת היהודים במלחמה מצאה את ביטויה בעיתונות ובמכתבים מהחזית ואנו התגאינו בכך מאוד. שני רגימנטים קרביים מורכבים היו רק מיהודים. כולנו היינו גאים על הקולונל היהודי שלנו פרידזי מרדכי מחלקיס. הוא זכה לתואר גיבור לאומי יוני. באחד הקרבות, משצריך היה לתפוס גשר, הלך מרדכי בראש הגדוד כדי לשמש דוגמה לאנשיו ובקרב זה נפל. בין 550 הפצועים קשה, היו 86 יהודים משאלוניקי. רבים מהם נשארו נכים, קטועי ידים ורגלים, וגיבורינו אלה גורשו אחר־כך בטרנספורטים. לאחר ששהו חדשים של קרבות קשים נגד האטלקים התקיפו אותנו הגרמנים. ב־8 באפריל 1941, נודע לנו כי שלטונות שלוניקי עוזבים את העיר. רק לפני יומיים החלה הפלישה וכבר — כך נודע לנו — נמצאים הפולשים במבואות העיר. נשארנו בבנין הקהילה ואנו מיואשים ואובדי־עיצה. ב־9 בחודש כבר שמענו ברחובות העיר את מצעדם של החיילים הגרמנים ובראש חוצותינו כבר התבדרו דגליהם עקובי הדם ונושאי צלב־הקרס. בשלוניקי, כמו במקומות אחרים, לא חסרו ברנשים מהגיס החמישי וכל מיני טיפוסים חשודים. הללו קידמו את פני הפולשים בשמחה. שלושה ימים לא נכנס איש למשרד הקהילה. משבאתי הופיעו גם יהודים אחרים ובעיני הכול אותה שאלה: מה מצפה

לנו עתה? הצוררים החרימו מיד את בית־החולים היפה שלנו על־שם הבארון הירש. עובדי בית־החולים גורשו, חולינו נזרקו החוצה. במקומם הובאו פצועים גרמנים. כל הקהילה נראתה כאוניה רעועה הנישאת על פני ים סוער. החלטנו כי שנים מאיתנו, השומעים את שפתו של הכובש, ילכו למפקדה הגרמנית. נשלחו יצחק בנבנישתי וג׳ול נער, אך הם לא נתקבלו. ב־15 באפריל באו הגרמנים לקהילה ואסרו חלק מחברי המועצה. האסורים הובלו ל״מטאהזן״ (Methahözen). הגרמנים פרצו למשרדינו והחרימו מכונות־כתיבה וכן חלק מארכיוננו. באותו זמן באו גם למשרד ההסתדרות הציונית ברחוב ציפרוס. הדבר הטיל אי־שקט בציבור. סאבי שאלתיאל נתמנה בידי הגרמנים כראש הקהילה של שלוניקי ושל הקהילות השכנות. האיש לא תיאר לעצמו מה יהיה תפקידו, שכן לא ידע אפילו מלה גרמנית אחת ובכל יום נאלץ לשלוח דוחות לגרמנים. הוא קיבל כמתורגמן את ז׳אק אלבלה שידע גרמנית. ז׳אק אלבלה שמוצאו היה משלוניקי, התגורר שנים בווינה והיה מדריך לתיירים, ומכאן ידיעתו בשפה הגרמנית. חברי המועצה האסורים שוחררו מקץ שבועות אחדים והוחזר חלק מהארכיונים המוחרמים של הקהילה. שאלתיאל נכנס לתפקידו ברצינות רבה ובזכות עקשנותו מילאו אפילו הגרמנים אחרי דרישות אחדות של הקהילה. הדבר הרגיע קצת את פעילי הקהילה וסייעה בכך הנטייה האופטימית שלנו לפרש הכל לטובה. לשמחתנו הצהיר ראש ממשלת קוויסלינג היונית, הגנרל טסֶלאקוגלו, לפני עיתונאי, כי ביון אין קיימת בעיה יהודית. בבוא הגנרל באביב 1942 לשלוניקי הופיעה לפניו משלחת שחבריה היו הרב קורץ, יום־טוב יקואל (היועץ המשפטי של הקהילה) וסאבי שאלתיאל, כדי להודות לו על הצהרתו זו. הרבנו להתווכח בינינו על הביקור הזה של ראשי הקהילה אצל הגנרל. ישיבה רדפה ישיבה. נדמה היה לנו, כי הדבר הוא לטובת הקהילה, אולם למעשה היה זה ביטוי לחוסר האונים שלנו. בינתיים פשטה בעיתונות היונית הפרו־נאצית תעמולה אנטישמית. הסיסמאות של ה״שטירמר״ תורגמו לשפה היונית. את האשמה לכניסתן של ארצות־הברית למלחמה הטילו כמובן על היהודים. בימי ההתקפה על ברית־המועצות אסרו את הציר היהודי הקומוניסטי דוד סולם ורצחוהו. ברנשים שונים מהעולם התחתון שאפו לזכות מן הרכוש היהודי וסוחרים יהודים רבים נאסרו כתוצאה מהלשנה. ביוני 1942 הגיעה לשלוניקי קבוצה חדשה של גרמנים. הם התיישבו בבית היפה של הקונסוליה האמריקנית לשעבר, ברחוב קאליארי. הם נקראו ״קומנדו רוזנברג״. בראשם עמד ד״ר פוֹל (Pohl), פרופסור מאוניברסיטת פרנקפורט. פשטה שמועה, כי הללו

הגיעו כדי לחפש כתבי־יד יהודיים נדירים. "פרופסור" זה היה מרבה לבקר בקהילה. נוהג היה כבתוך שלו בספרייה העברית העתיקה. הוא ידע עברית, והיה מזדמן תכופות עם החכם שלנו חיים חביב. זכורה לי תקרית אחת מן הימים ההם: פעם נטל פול לידיו כתב־יד עתיק, שמוצאו מסָרָיֶבו. היה כתוב בו, כי אסור ליהודים להחכיר את חנויותיהם ללא־יהודים. הגרמני שאל את החכם לסיבת האיסור. השיב לו החכם: מפני שהגויים יפתחון בימי שבת. וכתב־יד זה היה יקר המציאות. כתוב היה בשפה הספרדית, באותיות עבריות. הוועדה הגרמנית שדדה מאתנו אוצרות תרבות יקרים ביותר. רק חלק קטן מהם נמצא אחרי המלחמה בגרמניה. מצבנו הכלכלי הורע מיום ליום. מחירי המזון האמירו. הגרמנים החרימו מצרכי מזון בשביל הצבא. רוב אנשינו חיו מן היד אל הפה. חוסר העבודה גדל. הפניות לקהילה לשם בקשת תמיכה נתרבו והלכו וקופתנו ריקה היתה. אפילו פקידי הקהילה כבר לא קיבלו באורח סדיר את משכורתם. הכפלנו וגם שילשנו את התשלומים לקהילה, אולם בגלל הירידה המתמדת של ערך הדרכמה, לא עלה בידינו לאזן את תקציב הקהילה. דמי השכירות, שקיבלנו מדירות הקהילה השכורות איבדו את ערכם. התושבים לא דייקו עוד בתשלומיהם. שאלתיאל קיבל רשיון מהגרמנים למכור חלק מאדמות הקהילה, זקוקים היינו לכספים בלי גבול, כדי לסייע לבני קהילתנו במצבם הכלכלי הקשה. בחורף הראשון של שנת הכיבוש, וגם באביב ולאחריו, קיבלנו דוחות מדאיגים מרופאינו. המצב הקשה גרם להתפשטות האנמיה, מחלת השחפת ומחלות רבות אחרות. קהילתנו הצטרכה בעת ובעונה אחת לקיים גם את הפליטים וגם לשלם שכר־דירה בשבילם. בחרנו ועדה מיוחדת, בת 14 איש, שתטכס עצות כיצד להיאבק עם המצב הכלכלי הקשה. הסובלים היו בעיקר המוני העם, דיירי שכונות העוני. לפני השרֵפה שנפלה בשנת 1917 היתה השכונה היהודית העיקרית במרכז העיר. אחר־כך בנינו מחוץ לעיר בתים זולים בשביל משפחות הנשרפים מקרב היהודים. בשכונה כזאת, כמו פאראסקֶבי לא היה למשפחה יהודית יותר מחדר אחד. ב־648 חדרי מגורים התגוררו 647 משפחות. המצב בשכונות רֶז׳ וארדאר לא היה טוב מזה. שם התגוררו ב־1300 דירות קטנות ופרימיטיביות 2360 משפחות. בחורף שלפני הגירוש פרצה מגפת טיפוס חזקה. המגפה הפילה מאות קורבנות. החברה־קדישא לא הספיקה לקבור את המתים. במצב זה של דכאון רוחני וירידה כלכלית הונחתה עלינו המהלומה החזקה: נלקחו 9000 היהודים. האלמנטים החשוכים בנמל מנצלים עתה את מצבנו הקשה. למעשה נשללה מאתנו כל הגנה חוקית. תכופות מקבלת הקהילה הודעות אנונימיות בטלפון, ובהן

מאימים עלינו בגזירות שונות. בין הגרמנים רבים הם הסאדיסטים. הם פורצים אל בית הרב הישיב חיים חביב, מכים אותו, נותנים סידור בידיו ומצווים עליו להתפלל לפניהם. ב־9 ביולי בבוקר באו למשרדי הקהילה יהודים רבים, כדי לתהות על המתרחש. לא ידענו יותר ממה שהם ידעו. העיתונות הנאצית היונית פירסמה פקודה, כי על כל היהודים מגיל 18־45 להתייצב לביקורת בכיכר אלפטריה (Elefteria). סאבי שאלתיאל הלך למשרד הגסטפו. נודע לנו, כי היהודים ייֶלָקחו לעבודות צבאיות שונות, לפקודתו של הקבלן הגרמני מילר. סאבי שאלתיאל הצליח להציל מגזירה זאת את הרבנים וכמה מעובדי הקהילה. מהיהודים שלוקחו לעבודה מגיעות זעקות לעזרה. אנו מקימים שוב ועדה, המטפלת במשלוח חבילות מזון ותרופות לבני קהילתנו האומללים. הקהלה השתדלה לפדות באמצעות מרטֶן* את פועלי הכפייה האלה. אני עצמי הייתי נוכח באחת הפגישות עם מרטֶן, שבה התנהל המשא־ומתן אתו. הוא דרש סכומים דמיונים בסך שלושה וחצי מליארדים דרכמות וכבר אז איים בהריסת בית־הקברות העתיק שלנו.

מיניו של הרב צבי קוֶרץ לראש הקהילה

משנכנסו הגרמנים לשלוניקי, היה הרב באתונה. שם אסרו אותו והביאוהו באוירון לוינה. ד״ר קורץ נשאר בוינה מאפריל 1941 עד ינואר 1942 שם הוחזק במעצר. הוא שב לשלוניקי, וחזר לתפקידו כרב. בעיר שוחחו הבריות, כי קורץ שוחרר בשל התערבות קצין גרמני ששמו דֶרהאגה (Dorrhage). הגרמנים הודיעו לקהילה במכתב, כי קורץ נתמנה להיות ראש־הקהילה. הידעה נתקבלה אצלנו ברצון. האמנו, כי יוזמתו ופעילותו וכן חינוכו הגרמני יעזרו לנו במשא־ומתן עם שלטונות האוייב, אולם היו גם בקהילה ובציבור אנשים אשר סברו כי הרב קורץ חייב היה לדחות את המינוי, אין זה תפקיד ההולם רב. ד״ר קורץ נתמנה ביום ה־11 בדצמבר 1942, ונשא בתפקידו זמן קצר בלבד. ב־25 בפברואר 1943 כבר נכלאו היהודים בגיטאות וב־15 במרס יצא הטרנספורט הראשון לאושוויץ. הרב קורץ הוא הרוח החיה בקהילה, פעילי ציבור ומנהיגים ציוניים, שרצו לדעת על הנעשה בקהילה היו באים לשמוע דברים מפיו. בתחילה נמצא הרב קורץ במגע רק עם ראש הגסטפו ד״ר קלֶמס. ליד ראש הקהילה שלנו מועצה מורכבת רק בארבעה יועצים: סלומון עוזיאל — סוחר; אברהם לוי

* ד״ר מקס מרטן היה קצין גרמני, ששימש כיועץ למניינים אזרחיים בממשל הצבאי.

— עורך־דין כבן 40; ג׳ול נער. עזר לו בתפקיד גם איזאק שיאקי. קורץ התייחס לתפקידו ברצינות יתירה. היה משוחח אתנו על המנטליות של הגרמנים. לפי דעתו מכבדים הגרמנים בעיקר את המשמעת, ועלינו להיות זהירים בה. ב־8 בפברואר, משבאתי בבוקר למשרד, נודע לי, כי ד״ר קורץ נקרא לגסטפו. הוא שהה שם זמן רב, כולנו חיכינו לו בחרדה רבה. בשובו היה חיוור מאוד ונבוך. הוא סיפר לנו כי הגסטפו לא תטפל עוד בענייני היהודים, העוברים לרשותה של ועדה מיוחד של ס״ד, שהגיעה לשלוניקי. בראש ועדה זו עומדים ויסליצֶני וברונר, שיהיה להם מגע עם שלטונות הכיבוש ד״ר מֶרטֶן. הרב קורץ אמר לנו, כי בשלוניקי ייכנסו לתוקפם חוקי נירנברג, אולם זה יתבטא רק בענידת הטלאי הצהוב ובהקמת גיטאות. על גירושים לא דובר בקהילה מאומה. הבינונו, כיצד מרטן רימה את קהילתנו ורוקן את קופתנו. הרב קורץ הביא אתו את הפקודות הגרמניות מה־6 בפברואר, החתומות בידי מרטן.

היתה זאת בשבילנו מהלומה איומה. לנו, פקידי הקהילה, נודע הדבר לראשונה. לאחר זמן מה פורסמה הידיעה ברבים. גזירת הטלאי הצהוב וגזירת הגיטאות פורסמו אפילו בשפה האספניולית במודעות מיוחדות. על הגזירה האיומה, הודיע הרב קורץ לקהילה בבית־הכנסת ״בית שאול״. בית כנסת זה נמצא בשכונת קאמפאן, שנכללה אחר־כך בגיטו. הקימונו ועדה חדשה, מורכבת מפקידי קהילה ומתנדבים, ועליה הוטל להוציא לפועל את גזירות הגרמנים. נשארו לנו שבועיים בלבד כדי להיכנס לגיטאות. כבר אפשר היה לראות ברחובות יהודים עם חבילות, מסיעים רהיטים ממקום למקום. משפחות וידידים ביקשו לגור יחדיו. המצב הנפשי של היהודים לא היה ירוד; בימים אלה נתפרסמו ידיעות על מפלות הגרמנים ודבר זה עודד אותנו. בני הקהילה עזרו זה לזה, והסולידריות באה לביטוֹיָה המלא. כדי לבלבלנו הפריחו הגרמנים שמועות שונות: היהודים יהיו מובדלים מיתר האוכלוסין, אולם תהיה להם אוטונומיה בחייהם הפנימים, תהיה להם עיריה משלהם, יוכלו להעביר לשכונתם את בתי־העסק שלהם וכיוצא בזה. בינתיים עסק משרדנו בהמצאת תעודות זיהוי נושאות מספרים לכל בני הקהילה. תעודות הזיהוי. שהמספרים שלהן מ־1 עד 1000, הוצאו לפקידי הקהילה ולפעילי מוסדות העזרה הסוציאלית. הרב קורץ עצמו קיבל את התעודה מספר 1, אלבלה — את מספר 2. היה צריך להכין אלפים סמלי מגן־דוד צהובים, שני סמלים לכל איש. רק יהודי חוץ* לא ענדו את הסימנים

* כגון, בעלי אזרחות איטלקית או ספרדית.

היהודים. לפי הפקודה נאלצו לעונדם גם ילדים, החל מגיל 5. בעלי־החנויות נאלצו לתלות מעל חנויותיהם שלטים עם סימון "בית־עסק יהודי" בגרמנית וביונית. כמו־כן נצטוינו לתלות פתק עם מגן־דוד על כל בית ודירה יהודית. כל מי שלא ענד את הסמל, נשלח לבית־הסוהר פאבלו מֶלה. הוקמו שני גיטאות גדולים, אולם ללא גדר. בשכונות אלו נתגוררו לרוב יהודים; את מעט המשפחות הנוצריות השאירו במקום. עם הגיטו הראשון גבלו הרחובות: בולוואר רו ז'ורז' והמשכו וגם שדרות המלכה סופיה מצד מערב. מדרום — רחוב ה־25 במרס, מצפון — רחוב אבזונאס, ממזרח — רחוב פאחאפי. לשכונה זו השתייך גם החלק היהודי של קאלאמרה. הגיטו השני גבל מצפון עם הרחוב לאנגדה, מדרום — עם כיכר כנסית חַלקָאוֹן, ממערב עם רחוב איגנאטיה, ממזרח — רחוב גורברנורה עד בית־החרושת "ויאוזה", רחובות־גבול אלה שייכים היו לגיטו. במבוא כל אחד מהם הועמד מגן־דוד שחור גדול. חשבנו כי נשאר סגורים בגיטאות עד תום המלחמה. כהוכחה ל"אוטונומיה" שלנו, צווינו להקים משטרה יהודית, מורכבת מ־250 בחורים צעירים. סבורים היינו, כי תפקידם יהיה לשמור על הסדר ברחובות הגיטאות. היות שהמצב אצלנו היה קשה ביותר, נרשמו למשטרה גברים גם מרצונם הטוב, ביניהם אחדים שהיו קצינים בצבא היוני ואחדים מהפליטים שהתגוררו אצלנו. בראש המשטרה הוצב קצין שמוצאו מחַלקיס, ששמו סאליס. גם אלבלה הוכלל במשטרה. הם ענדו על זרועם סרט צהוב וסמלי המגן־דוד. על סרטיהם היתה כתובת בגרמנית "יודישער ארדנער" וביוונית — פוליטופילַקי. אנשי המשטרה חולקו לפי דרגות: היו בעלי כוכב אחד, ובעלי שני כוכבים. שרויים היינו בדיכאון גדול ומתוך ייאוש התנהלה גם עבודת הקהילה. יהודים היו באים בלי סוף, חוקרים אותנו לדעת על המצב ועל הצפוי לנו ולא ידענו להשיב דבר של ממש. כדי להרגיענו ולהשקיט את הרוחות, היה הרב קורץ מנחם אותנו תמיד ואומר, כי יש להאמין ולא לתת לבהלה כי תשלוט בנו. היה לנו הרושם, כי הוא חוזר כאוטומט על דבריהם של הגרמנים. הרב קורץ נצטווה להימצא כל הזמן בקהילה על־יד הטלפון, כדי לקבל את פקודות הגרמנים. לבסוף נפלה פקודה להקיף בגדר־תיל את שכונת "ברון הירש". התגוררו בה 2300 יהודים עניים. הגרמנים הפריחו שמועה, כי גודרים את השכונה, כדי להגן על היהודים מפני התפרצויותיהם של האנטישמים. ב־5 במרס 1943 אמנם גודרה השכונה, מלבד אנשי הס"ד והס"ס, שהפכו להיות הבעלי־בתים במקום, נמצא שם איש העולם התחתון ששמו ויטאל חסון, מתורגמן כביכול. ליהודים הכלואים בין גדרות־התיל הצליחה הקהילה

לספק קצת אוכל. ייאושם של הכלואים ושל כל הקהילה היה גדול. הילכה שמועה, כי מביאים לשכונת ברון הירש, הנמצאת על־יד תחנת הרכבת, קרונות־משא להסעת בהמות. רק אז הבין הרב שלנו, כי הוא פשוט רומה ונלכד במזימותיהם של הגרמנים. הקהילה היתה מזועזעת. היו בינינו שחשבו, כי יש טעם לפעול, בלי שיתוף הפעולה מצד מרטן, קורץ הלך אל מרטן. הרוצח ענה, כי יתקשר עם ברלין. למחרת הודיע, כי בברלין נתקבלו בקשות מתושבי שאלוניקי היוָנים, להסיע מפה את היהודים.

הגירושים החלו ב־14 במרס 1943. ביום המחרת בשעה 11 בבוקר עמדה מול "ברון הירש" רכבת בעלת 40 קרונות. היהודים הוצאו מהשכונה ונדחסו לקרונות. הגירוש בוצע פתאום והאנשים לא יכלו לקחת איתם מאומה. הגיעתנו שמועה, כי מלבד אנשי הס"ד בא גם מרטן. להשגיח על הטרנספורט. דלתותיה של הרכבת הראשונה היו סגורות באופן הרמטי. לפי בקשת ד"ר קורץ השאירו חריצים בקרונות של הרכבות שיצאו מאוחר יותר, כדי שהאנשים יוכלו לפחות לנשום.

משרוקן מחנה ברון הירש, הובאו לשם היהודים משכונת פאראסקבי, מספרם היה למעלה מ־2000 נפש. מאז התמידו קרונות־הגירוש לבוא למקום. במשך יום אחד הוכן הטרנספורט ולמחרת יצא. ב־17 יצאה הרכבת השנייה, ב־19 השלישית עם יהודי רז'ׂ וארדאר. קהילתנו נראתה פצועה ומדולדלת. אנשים עולים ויורדים ממשרדי הקהילה, מבקשים לדבר עם הרב: הן הוא צריך לדעת מה מתרחש פה. פעם באה למשרד הקהילה משלחת שלמה מהגיטו. הרב אמר: "אדבר אל כל היהודים בבית־הכנסת של מונאסטיר" היה זה אחר־הצהריים, היהודים התכנסו, וקורץ חזר על אותם הדברים ששמו בפיו הגרמנים: אין לעשות דבר, אלא להיכנע לגורל היהודי. דבריו עוררו רוגז גדול וכמה בחורים צעירים התפרצו להכותו. קורץ מיהר לצאת.

עתה מוכנים היו רבים לברוח ולהסתתר, אך באו גזרותיו החדשות של מרטן, ושמו את הדבר לאַל. היה אצלנו רופא יהודי אחד, שניתנה לו הרשות לנוע בין הגיטאות. הוא קיבל את הרשיון המיוחד כעובד הצלב־האדום הבינלאומי, בהתערבותו של ד"ר ליאון קוּאנקה, בלילה של ה־18 במרס ודחפו אותו לקרון היוצא לאושוויץ. כדי להגביר את הדיכאון בקרב היהודים הודיעו, כי ד"ר קואנקה ניסה לברוח והם נאלצים לנקוט אמצעים. מרטן הודיע לד"ר קורץ, כי בעד כל יהודי שיימלט, יירו 25 יהודים. הגזירה הזאת בילבלה אותנו לגמרי, ורבים נמנעו מבריחה. אין כל ספק, כי פקודתו

זו של מרטן מכוונת היתה למטרה זאת — הן ידוע היה מה גדול אצלנו רגש הסולידריות והאחריות ההדדית.

אפשרויות הבריחה היו מעטות מאוד. היוצא מהגיטו צריך היה להראות תעודת־זיהוי. רק מי שהיטיב לדעת את השפה היוונית היתה לו תקווה כלשהי להתגורר בין היונים. רק הדור הצעיר שלט אצלנו בשפה היונית. היו נשים רבות, שלא ידעו מלה יָוָנית. היינו כל הזמן בשכונות יהודיות, והמגע עם האוכלוסים היוָנים היה מועט. היונים, שחיו שנים רבות תחת שלטון של דיקטטורה, היו מחוסרי הכרה חברתית־פוליטית, לא היו מאורגנים ולא רחשו אהדה מיוחדת ליהודים. גם נדמה היה לנו אז, כי בחור צעיר, הבורח על נפשו ומשאיר הורים זקנים, הוא פשוט פחדן. קצב הטרנספורטים היה מהיר כל־כך שלא הספקנו לשקול מה לעשות. במשך השבועיים של חודש הגירושים הראשון יצאו חמישה משלוחים ובהם למעלה מ־13,000 יהודים. בחודש אפריל יצאו תשעה משלוחים בערך — משלוח בכל יומיים או בכל שלושה ימים.

בימי הגירושים הראשונים נתקבלה בקהילה הודעה, כי הגרמנים זקוקים ל־3000 יהודים, לכל מיני עבודות. הגרמנים דורשים, כי היהודים יתיצבו מרצונם הטוב. כיוון שאיש לא התיצב, הקיפו הגרמנים את רחוב מזרחי ורחובות שכנים והוציאו את הגברים לעבודת כפייה. גם מ״ברון הירש״ הוצאו יהודים לעבודות כפייה. האנשים הובלו לעבודת פרך לסטֶבאי וקאריה. מצבם שם היה טראגי מאוד. הדבר נודע לנו אחר־כך, משהביאום לטרנספורט האחרון שיצא לאושוויץ. לעבודת־הכפייה נחטפו רק רווקים, ובעלי משפחה הושארו. כיוון שכך, הציף אותנו גל של חתונות. הרווקים השתדלו ליצור משפחות, כדי להימלט על־ידי כך מעבודת כפייה. באתונה התגוררו קצת פליטים משלוניקי. הם חיפשו דרכים כיצד לסייע בידינו. כתוצאה מהשתדלנותם של יהודים אלו, הגיע לשלוניקי ראש ממשלת הקויזלינגים היונית ראיליס. מועצת הקהילה בראשותו של קורץ פנתה למיניסטר זה וביקשה עזרתו. הלכו אליו הרב קורץ והמטרופוליט של שלוניקי ג׳נדיוס. סיפרו, כי קורץ התחנן לפניו בדמעות להתערב לטובתנו אצל הגרמנים להפסקת הגירושים. אולם הפנייה הזאת לא נשאה כמובן פרי: בחודש מאי יצאו טרנספורטים נוספים.

ב־1 ביוני יצא טרנספורט, שנקרא בפינו ״טרנספורט האינטלקטואלים״. בו נשלחו מורי קהילתנו ופעילי־ציבור רבים. הגרמנים הפריחו שמועה, כי טרנספורט זה יוצא לטרזינשטדט. למעשה יצא טרנספורט זה ישר לבירקנאו. ב־2 באוגוסט יצא המשלוח שלפני האחרון, ובו קבוצת יהודים

ספרדים ו־74 יהודים מקהילתנו, וביניהם הרב קורץ. כאשר נודע למרטן, כי קורץ היה אצל ראליס, הדיח אותו מתפקידו ואסרו ב"ברון הירש". הטרנספורט הזה יצא לברגן־בלזן. גם אני הייתי בין אלה, שנשלחו לברגן־בלזן עם קורץ. הטרנספורט האחרון עם יהודי שלוניקי יצא ב־8 באוגוסט, ובו נשלחו פועלי הכפייה שהוחזרו בינתיים. מכל אלה לא נשאר איש בחיים.

ז׳ק לוי

סיפורו של שבוי

ז׳ק לוי — סיפורו של שבוי

יום חמישי, ה־5 בנובמבר 1942

באחת מאותן דרכי מקרה שאינן נדירות כלל נקרתה לפניי יום אחד ההזדמנות לעשות טובה קטנה לגברת נחמדה אחת, שביקשתני כי אברר עבורה דבר מה. לימים נתברר לי, שאותה גברת נמנתה עם מייסדי אחת מקבוצות המחתרת, ובו בזמן עבדה גם כפקידה במשרד המחוזי של שלטונות הכיבוש בפריס, הוא המקום שבו הלכו ונתגבשו תחת מעטה כבד של סודיות הגזירות הגזעניות ודרכי הפעלתן.

בנצלה את יתרונות תפקידה הרגיש, ובנותנה בי אמון בלתי־מסויג, סיפקה לי האשה האמיצה מדי יום ביומו כמעט מידע חשוב על אודות החיפושים והמעצרים שהחליטו עליהם שלטונות הגסטפו. הודעותיה איפשרו לי להזהיר בעוד מועד את מכרי, והללו, בדעתם את העתיד לקרות אותם, התחמקו במהירות אל האזור המכונה "חופשי".

מן הסתם היו עוד אנשים שכמותי, ואין כל ספק שהגרמנים חשדו בקיומן של הדלפות אף מן השירותים הסודיים של המחלקות הרשמיות. בהיותם ערים לסכנות הללו, נקטו אפוא דרך קבע בתחבולות ותכסיסים, עד כי הם נעשו להם לעניינים שבשגרה.

הצווים השונים נגד היהודים היו מתפרסמים דרך קבע בשעות אחר־הצהריים. או־אז, בין השעות 17:00־ל־19:00, היה מגיע קול זמזומן של אנטנות נעלמות אל אוזניהם של הנתונים בסכנה, אשר נמצאו, כאילו היתה יד המקרה בדבר, הרחק מבתיהם, שעה שהנאצים או סוכניהם הכפופים למרותם באו לעוצרם.

בשעה 23:00 בליל ה־4 בנובמבר 1942 הועמדו במצב הכן כל תחנות המשטרה באזור של פריס. ניתנו אז הוראות חמורות וחד־משמעיות להיערך מיד למעצרם של כל הנתינים היהודים שמוצאם יווני. פעולות המעצר היו חייבות להתחיל בשלושת המחוזות בעת אחת, בשעה 11:00 בדיוק בבוקר ה־5 כבנובמבר, דהיינו שעתיים בלבד לאחר מתן הפקודה, ולהסתיים בטרם יעלה השחר. וכך אירע, שאף אנוכי נעצרתי בביתי בידי שני שוטרים, שניהם קציני משטרה צרפתים. היה עליי להציל לפחות את חייהם של בני

משפחתי. לא היססתי אפוא אף לשנייה אחת, והצעתי למבקריי הליליים סכום כסף נכבד למדיי. אף פניתי, בעדינות ובנימוס, לרגש הכבוד הצרפתי שלהם, לרגשותיהם האנושיים ולרגש אהבתם האבהי, בקוותי שאמנם היו להם ילדים.

אחד מן הקצינים, שנימת דיבורו היתה מתנשאת ואומרת כולה חשיבות, נראה כמי שאינו נכון לשום פשרה, בעוד חברו, שהיה מונע מן הסתם על־פי צו מצפונו, דימה בעיני כמוכן להתרכך קמעה. בטחוני כי לא נטה לעוצרנו באותה שעה, ואולם לרוע המזל לא היה הראשון נכון לשנות את עמדתו. הלה דחה ביוהרה את כל טיעוניי, אף דחק בחברו שיחדל להקשיב לדבריי, ושתחת זאת יעשה את הדרוש. משלא הצלחתי לשכנע את השניים, לא היתה לי כל ברירה אלא לציית לצו השרירותי אשר נכפה עליי.

בצאתי מן הבית עדיין השתעשעתי בתקווה שאוכל לרכך את קשיחותם של השוטרים. אולם בהגיענו לתחנת המשטרה של הרובע ה־17, שמשכנה היה בבולואר מלרב (Malesherbes) נמוגו באחת כל אשליותי. כבר היו במקום עצורים רבים, ועד השעה 5 באותו בוקר לא פסקו מלהגיע עוד ועוד עצורים.

עם שחר, לכשנראה כי כבר הובאו כל העצורים, הובלנו כולנו בשיירה אל תחנת המשטרה הראשית של הרובע, ששכנה בקרבת שער הניצחון. לתחנה זו היה על מוקדי המשטרה להעביר את כל היהודים שנעצרו במרחב הרובע ה־17.

מספר העצורים, גברים, נשים וטף, שרוכזו במקום, היה רב למדי. ואולם, למרות גודל האסון שהחל קורם עור וגידים לנגד עינינו, היה המוראל של כולנו,כזקנים כצעירים, מצוין. אותה שעה קשה לא ניכרו כל סימנים של ייאוש וחולשה נוכח העתיד הקודר המזומן לכולנו.

מן הראוי לציין, כי כמה קציני משטרה צרפתים לא חששו, למרות כורח תפקידם והאחריות כבדה שרבצה עליהם בגינו, והושיטו סיוע וסעד במידת יכולתם לעצורים ולבני משפחותיהם. המעשים הללו יאמרו כמובן לשבחם של הקצינים המיטיבים, אולם מסופקני אם יהא גם בהם כדי לכפר על גישתם הנוקשה של עמיתיהם האחרים.

לא נרחיב את הדיבור על ההתקהלויות סביב תחנות המשטרה ועל הרהורי לבו של ההמון הצופה במתרחש, את העצורים, על כל פנים, הטרידו עתה בעיות אחרות. באורח אינסטינקטיבי, בתחושת שותפות הגורל הנכפה עליהם, החלו הכול להתארגן בקבוצות קבוצות, כשגלי אהדה כנה

ואמיתית - מעין התקרבות לבבות פתאומית פורצים מחסומים של הבדלי מעמד, השכלה וסביבת מגורים.

בשעה 11 כבר היו קרונות המאסר סדורים בטור ארוך, והעצורים החלו לתפוס בהם את מקומותיהם בסדר מופתי. הרכבת יצאה אפוא לדרך, ובשעות הצהרים כבר הגיעה אל דראנסי (Drancy) תחנתה הראשונה. בו בזמן הגיעו לאותו מקום גם רכבות המגורשים מן הרבעים האחרים של פריס ומפרבריה.

כל המגורשים כמעט היו בני העיר שלוניקי, ורבים מהם היו קשורים זה לזה בקשרי משפחה ובעבותות ידידות קרובה. למרות הגזירה המכאיבה חשו עצמם איש איש בתוככי עולם ידוע ומוכר, והיה בה בעובדה החשובה הזאת כדי להפיג הרבה מן החששות והפחדים שידענו באותן שעות.

את עליבותו של מחנה דראנסי קשה לתאר במלים. האוכל שהוגש לנו היה דוחה כל־כך עד כי לא יכולנו כלל לקרב אליו. למזלנו נשא כל אחד מעט אוכל בכליו, וכך, בהתחלקנו במצוי בידי כל הציבור, עברו עלינו שלושת הימים ושלושת הלילות ששהינו באותו המקום.

שעה שלבעיית התזונה מצאנו פתרון מניח את הדעת, לא היה לאל ידנו לפתור מצוקות אחרות שידענו במקום. תנאי הלינה היו קשים מנשוא. בהעדר מקומות סדורים שכבנו בצפיפות מעיקה ובתוהו ובוהו בלתי־נסבל. רע עוד יותר היה מצב השירותים, אם אפשר לכנות כך בכלל אותם ביבים מצחינים ששימשו מקום ריכוז למיני חרקים ומזיקים שונים, למרות כל מאמצינו להרחיקם. בסופו של דבר חלפו להם שלושת הימים. עזבנו את דראנסי ממשיכים במסענו אל הבלתי־נודע.

יום חמישי, ה־9 בנובמבר 1942

באותו יום קובצו כל 1,200 המגורשים — 896 מהם ספרדים ומרביתם יוצאי שלוניקי — בתחנת הרכבת של בורג׳ה (Bourget). הז׳נדרמים הצרפתים, יש לומר, לא פגעו בנו לרעה. יתירה מזו, בדברם אלינו השתדלו להפיח בנו עידוד ותקווה. כמה מהם אף קינחו בהיחבא דמעות צער שנקוו בעיניהם.

לעומת השוטרים הצרפתים, הפגינו המפקדים הגרמניים שאירגנו את הגירוש גסות ואלימות. פראים, נטולי כל צלם אנוש, זעקו הללו כחיות רעות, קופצים על הכול, דוחפים בגסותם נשים וטף חסרי ישע. זה היה מחזה זוועה. אבוי, זה היה הגסטפו!

בכל אחד מן הקרונות, כולם קרונות להובלת בקר, נדחסו כ־70 איש. כצידה לדרך קיבלו המגורשים פת לחם חרבה, חתיכה עלובה של גבינה ו...

תו לא. שני דליי מים היו כל מנת הנוזלים שהוקצבה לנוסעי קרון שלם. לכשיתרוקן האחד, ישמש את כולנו לעשיית הצרכים.

עתה נסגרו כל דלתות הקרונות וחלונותיהם, אף ננעלו ונחתמו מבחוץ, ושריקה חדה הקפיאה את הדם בעורקינו. זה היה אות היציאה, והרכבת החלה לנוע. השעה היתה 20:00 בדיוק.

משך שלושה ימים ושלושה לילות נסעה הרכבת ומדי פעם עשתה חניות בדרך. פעמים היו עצירותיה קצרות מאוד, ופעמים - ארוכות יותר, הכל על־פי מסלול הנסיעה. על כל פנים, דומה כי העלול לקרות בתוככי רכבת הרפאים אין לו ולא כלום עם המתרחש מחוצה לה. לבסוף, היה זה בשעות אחר־הצהריים של יום חמישי ה־12 בנובמבר, נעצרה הרכבת בתחנתה של העיירה הגרמנית הקטנה קוסל (Cossel) שבשלזיה עילית, באזור המובלעת המפורסמת של טשן (Teschen) לא הרחק ממפגש הגבולות עם פולין וצ׳כיה.

מה אירע בתוך קרונות המשא במשך 70 שעות הנסיעה? דומה כי פרנסואה מוריאק, עורכו של ה״פיגארו״, השווה אל־נכון את מצבם זה של הצרפתים למצב שהכרנו כולנו תחת עול הכיבוש של הטבטונים הברברים.

במה היה הוגה אילו ראה אז אותנו בסבלנו הגדול, מתקדמים בסך אל עבר המוות?! או־אז היה מוצא שהחיים היו יפים גם תחת מגפי קלגסי הגסטפו, גם בהיותנו חרדים לגורל אחינו, הורינו וחברינו הנעלמים, גם כאשר לא העזנו לישון במיטתנו, נרגשים ונפחדים מכל צלצול של פעמון המחיש את קצב פעימות לבנו.

הנסיעה מדראנסי לקוסל, בחצותנו את כל צרפת וגרמניה, היתה גיהנום של ממש. נוסעים היינו בלא הפוגה ימים ולילות, שרויים בעלטה מוחלטת. נבוכים היינו, חסרי כל צל של מושג על אודות המתרחש בעולם החיצון, כי כל הפתחים — דלתות, חלונות, אף הסדקים הצרים ביותר - נאטמו טרם הנסיעה בלוחות עץ כבדים. משהגענו על יעדנו ניסינו לשחזר, קטע אחר קטע, את מסלול הנסיעה וכיוונה, אולם לא באנו לכלל הסכמה עם זולתנו, ואף מי שהיו אמונים בנסיעות ארוכות והכירו הכר היטב את מפת מסילות הברזל של המערב, לא הצליחו להשכילנו. אלה סבורים שהרכבת נוסעת צפונה, ואחרים מדמים שמגמת פניה דרומה.

בכמה מן הקרונות כבר מבכים את המתים. אף בקרוננו שלנו אנו חווים חוויות קשות מאוד. אחד מחברינו, י.ר. האומלל, נתקף בדיבוק מבעית של איבוד עשתונות וטירוף דעת, וכל מאמצינו להחזירו אל קרקע המציאות

ולהרגיעו עולים בתוהו. הנשים, הצופות אף הן במסכן, אחוזות פאניקה, וכל הקרון נתון עתה בסכנה של איבוד עשתונות כללי.

אני הייתי האחראי על הסדר בקרון. כינסתי אפוא את חבריי, ובעצה אחת החלטנו, כואבים ומיוסרי מצפון, לכבול את חברנו המסוכן. אכן כאבנו מאוד בעשותנו את המעשה הזה. דוק של דמעות מזגג את עיני הגברים הסובלים באסונו של ידידם הקרוב, והנשים, דומה כי נשתכחו מהן צרותיהן שלהן, ועתה הן מתייפחות בבכי מר למראה האנשים המתגברים בכוח הזרוע על חברם המשתולל.

אנו בושים במעשנו, ואף באפלה שכבר הורגלנו לחיות בה, אין אנו מעיזים להישיר את המבט אל זולתנו. ובכל־זאת היה הצעד שנקטנו בלתי־נמנע, בחינת הכרח בל יגונה. אט אט הושב השקט, שקט יחסי כמובן, על כנו. עכשיו אין אנו מהרהרים עוד בדברים הקשים שאירעונו לפני זמן קצר בלבד. איש איש ומעייניו שאינם נתונים עתה אלא לגורל הבלתי־ידוע שצופן לו בחובו העתיד.

הנה כי כן, שקועים בהרהורים שכאלה, וכבר למודי ניסיונות קשים, הגענו לקוסל, ושם נעצרת הרכבת שלנו.

בתוככי גרמניה

דקות ספורות לאחר עצירתה הסופית של הרכבת מוסרים הבריחים מעל דלתותיה. אורו המסנוור של היום ומשב רוחו הרענן חודרים אל הקרונות פנימה, מפיגים מעט את האוויר הטחוב שספגנו כל ימי הנסיעה. לעת עתה אנו ממתינים, עדיין מעורפלי חושים ונפולי פנים, חרדים וחוששים מפני הבאות.

אבוי, על רציף התחנה ניצב לו, מבשר רעות, הסרן דאנקר (Dannecker),אותה מפלצת אדם הידועה לשמצה. הצורר הארור הזה, עושה דברו של היטלר, גמר אומר בלבו להשמיד את כל היהודים תושבי צרפת. הכול רעדו נוכח דמותו של הערפד הגרמני. שומה עלינו שנציית לפקודותיו בלא כל ערעור, שאם נהסס או נתמהמה קימעה בביצוע ההוראה — מות נמות בו במקום.

בצווחות משולחות כל רסן מצווים עכשיו כל הגברים שגילם אינו עולה על 50 שנה לרדת מן הרכבת. הקשישים יותר וכן הנשים נשארים לעת עתה ברכבת. לנו, היורדים מן הרכבת, כבר ממתינה סמוך לדלתות היציאה חבורות מרצחים גרמנים חמושי אלות.

אט אט מתחוור המצב. הנשים נוכחות לדעת, שעתה יפרידון מבעליהן,

האמהות מבינות שמרחיקים אותן מבניהן, והזקנים והטף חשים עצמם עזובים לנצח. עתה מתרחשים לנגד עינינו מחזות קורעי לב. הבכי ההולך וגובר וזעקות הייאוש והכאב סוחטים דמעות גם מעיני הקשוחים ביותר שבינינו. דומה כי הדעת נטרפת נוכח המציאות הזאת. אף השכל והתבונה, שברגיל יש בכוחם לנחם את האירועים המרגשים ביותר, להבין את המאורעות האכזריים ביותר, הפעם הזאת מסרבים הם לתפוס את פשר המעשים שעושים הברברים.

חלפו חמש שנים, ועדיין אני זוכר, שומע את זעקותיהן של הרעיות האהובות שנשארו בקרונות, את תחינותיהם של הקשישים והילדים, רואה בדמיוני את הייאוש שניבט מעיניהם, את מבוכתם הרבה ואת בהלתם. עדיין אני חש בחרדה שהחניקה אז את כולנו.

אנו הגברים, חיוורי פנים, עינינו לחות ומבטנו פרוע, אגרופינו קמוצים, נעים עתה נטולי כוח עצמי, ומסתדרים בשורה לאורך המסילה. אחדים, שלא עלה בידם לציית לפקודות במהירות הנדרשת, הומתו בו במקום ללא רחם. שבורי לב, היינו מעדיפים אז גם אנו את המוות על פני הניתוק הכואב וההשפלה שחשנו אותה שעה. היו אלה רגעי אימה, שעות מרות שלא נשכח לעולם. רק רגש הנקם, שכבר אז החל לפעפע בנו, חיזק את רוחנו ותמך בנו נוכח מכות הגורל הניחתות עלינו. את כל תמצית חיינו, את כל היקר לנו אנו עוזבים מאחורינו בקוסל, את אמהותינו, את רעיותינו, את ילדינו ואת כל רכושנו. תחת הצלפות מגלבי הקלגסים אנו עולים על משאיות, ומובלים אל תחנת סנט אנַבֶּרג (Sant Annaberg). מיד עם הגיענו אנו מקובצים בתוך אולם גדול, ועוברים מעין ביקורת של מכס. למעט הבגדים שלגופנו אנו מנושלים מכול. תכשיטים, כסף מזומן, וכל חפץ שניתן לעשות בו שימוש כלשהו מחליפים עתה בעלים — עוברים מידינו שלנו אל ידי הגרמנים.

האולם הגדול הולך ומתמלא חפצינו הנערמים בערימות גדולות. למרות הפחד הגדול שאני, ככל חבריי, נתון בו, אני מעז להעיף מבט לעבר החיילים הגרמנים הטורחים בחיפושיהם. ולתמהוני אני רואה שכל אימת שאחד מן העצורים מניח לפני הבודקים את חפצי הערך שלו - תכשיטים, שעונים, טבעות נישואין וכיוצא באלה דברים נוצצים - עטים הקציניים הנאצים הפוקדים על המבצע, ומניחים את ידם על השלל היקר. ואין הם מבקשים, כמובן, להציגו לראווה כשלל ניצחון השייך מעתה לגנזך האוצרות של הרייך. את טובתם שלהם הם מבקשים, ותוחבים את כל

שכיות החמדה האלה אל כיסיהם העמוקים ההולכים ומתמלאים וצורתם עתה כצורת שק מזון נפוח.

מספר העקורים אשר הגיעו לסנט אנברג לא עלה על 500, וכמאה מהם שולחו משם למקומות שונים. לאחר מיון נבחרו 300 עצורים, והללו הובלו, מהלך 12 שעות הליכה, אל (Ottmuth) שבשלזיה עילית. בין הצועדים לאוטמוּת גם אנוכי.

בין כל ריכוזי העקורים שבאזור נחשב מרכז אוטמות דווקא לאחד מן הפחות קשים. משהגענו למקום, חולקנו על־פי אמות־מידה של גיל ומצב גופני לקבוצות עבודה שונות. וכך הועסקנו בסלילת כבישים, בניקוז מי הנחלים שבאזור, בהנחת מסילות ברזל, בעקירת סלעים במחצבות, בהובלת חול ועוד ועוד. המשותף לכולנו היא עבודת הפרך שנכפתה עלינו.

מספר רב של עצירים הוקצו לעבודה בבית־החרושת לנעליים ״בָּטָה״ (Bata). הללו לא הועסקו כמובן בתוך המבנים, אלא מחוצה להם, באותן עבודות שלעיתים נהוג לכנותן ״שחורות״ — אחדים הובילו גזרי עצים, ואחרים עסקו בעבודות עפר ובנייה.

במבט לאחור אפשר לומר, שמחנה אוטמות הקטן סיפק במידה זו או אחרת את צרכינו. בחודשים הראשונים למעצרנו לא היה האוכל רע, הגם שכמוּתו לא היתה מספקת למי שהעבירו את יומם במלאכת כפיים מייגעת.

תחילה, ארגונו של טודט (Todt)הוא אשר הופקד על כל אסירי המחנה. ואגב כך מן הראוי שאציין את התנהגותו היוצאת דופן של אחד מן המפקדים הגרמנים במקום. אותו ישיש לבן שיער, ששמו כבר אינו זכור לי, היה היחיד שהראה כלפינו יחס אנושי. אף עשה מאמצים גדולים, ובתואנות שונות הצליח להציל אחדים ממוות. ואולם מקץ חודשים ספורים מצאו ועדות הביקורת, שרשימת הנענשים שבפינקסו אינה ארוכה דיָה. הוא נמצא אפוא רכרוכי בעיני הממונים עליו, והורחק לאלתר מתפקידו.

כמה מחברינו לא יכלו, למרבה הצער, לשאת עוד בנטל החיים. מקצתם מתו ממחלות שונות, מרביתם מאפיסת כוחות. ואולם קשה מכול היה אותו מחזה מחריד — חברינו, אחינו לצרה, המשתרכים בטור ארוך בצועדם אל ״מחנה ההבראה״. כך נקראו המרחצאות, חדרי־ההמתנה וכיבשני השריפה. אז היו מתערבים זה בזה רגש הרחמים כלפי הצועדים אל מותם ורגש האימה מן הצפוי גם לנו בקרוב.

מֶפעם לפעם היו מובלות עוד שיירות של ״פועלים״ לעבודות כפייה במחנות מרוחקים. הללו היו אחינו, חברינו לצרה, מיודעינו מימים שלפני הגיענו אל מחנה־הריכוז. הם היו ידידינו משכבר הימים, חברים מימי

הנעורים, בני משפחה, בשר מבשרינו. ובלכתם לבלי שוב עוד נגוזו עמם גם מעט אשליותינו, אפסו כל תקוותינו.

הימים חולפים, שבועות, חודשים ושנים נוקפים. זרם הנוטשים אותנו ועוברים אל מדורי המוות אינו פוסק, ושורותינו הולכות ומידלדלות. לאמיתו של דבר אין ערכם של כ״כשירים״ רב מערכם של המועמדים להצטרף אל ״שיירות המבריאים״,ואף באופק הרחוק לא ניכר כל סימן מבשר שינויי. ובכל־זאת לא נטָשנוּ אור האמונה, ואנו דבקים בו, כניצול הזה שאונייתו נטרפה בלב ים, והוא נאחז בציפורניו בסירת ההצלה שתנחנו אל חוף המבטחים.

בלכהַאמר (Blechammer)

לקראת סתיו 1944 מפסיק לשמש מחנה אוטמות כמחנה־עבודה. הוא משנה את ייעודו, ומעתה ישמש כמחנה־מאסר לשבויים אנגלים. צוותי העבודה, שלדי אדם מטים לנפול, מקובצים אפוא ומובלים לבלכהאמר.

מיד עם הגיענו למקום הזה אנו פושטים את בגדינו. מעתה לא נלבשם עוד, כי תחתם אנו מקבלים בגדי אסירים. לימים תהפוך כתונת פסים כחולים העשויה בד גס לאחד מסימני הזיהוי המובהקים שלנו. כאן בבלכהאמר מקועקע המספר המפורסם על אמת ידינו, ומעתה דומה כי אנו מאבדים את ישותנו העצמית. משולים היינו לאותן בהמות, שאין בעליהן לא על־פי הקעקוע שטבע בהן, והריהן נושאות אותו עד סוף ימיהן.

אכן רעים ומרים היו חיינו במחנה בלכהאמר, וכבר בימינו הראשונים התנפצו מעט התקוות שנשאנו עמנו. את האוכל המבחיל התקשינו לשאת, וקלגסי הס״ס היו רודים בנו ללא רחם. ואולם הסבל והעלבונות הקשים ביותר שהיו מנת חלקנו נגרמו לנו בעיקר דווקא בידי אחינו שלנו.

מענינו הגרמנים היו אכזריים ונבזים דַּם שימנו למשגיחים עלינו יהודים דווקא. למען האמת לא הכביד עלינו הקאפו יותר מן הצפוי לנוכח הנסיבות, אולם עוזריו היהודים היו פושעים נתעבים, אכזריים במידה שקשה לתארה. כל מעייניהם היו נתונים בדבקות בביצוע מלאכתם, ומעולם, מעולם לא עשו כל מחווה אנושית, ולו הקטנה ביותר, כלפי אחיהם, בני דתם שלהם. סבל גדול נגרם לנו בעטַם, ואיבה עמוקה הלכה אפוא ונצטברה בליבותינו פנימה.

קשים מן העינויים הגופניים היו עינויי הנפש. מזדעזעים היינו ונחרדים למראה אותן המתות חפוזות ותליות פומביות, ששום דבר, לא הצדיקן, כמובן. ואולם הנאצים, מבצעי הפשעים הנתעבים הללו, מבקשים היו

להצדיק את מעשיהם בהכריזם כי המתים הודו באשמתם. למותר לציין, כי אם באמת מסרו הנידונים הודאות כלשהן, לא היה הדבר אלא לאחר שעונו קשה בנבכי מרתפי העינויים, כמעשי טורקֶוומדה האיום בשעתו.

החורף הקשה מתכונותיו המבוהקות של האזור ששהינו בו, הסב לנו אבדות כבדות. רבים רבים לא החזיקו מעמד באותם ימי קור של 30 ו־35 מעלות מתחת לאפס. כל יום של כפור תבע את מתיו, ורק לעיתים נדירות ביותר קרה שבעת קריאת שמות העצירים לא נעדר איש.

אותם מפקדים היו נערכים עם עלות השחר החל מן השעה 3.30 ועד השעה 6. היינו עומדים מחוץ ל״בלוקים״ — כך כונו ביתני המגורים שלנו, חשופים לפגעיו הקשים של מזג־האוויר. החלשים שבינינו, לא היה בכוחם לשאת בסבל העמידה הממושכת בקור הקשה, והם היו מתמוטטים ארצה. אחר־כך היו הזקיפים אוספים אותם כאסוף ביצים עזובות, וגוררים אותם אל אותו בית־אשפתות שהוסב לשמש מרפאה. לא היו נוקפות 24 שעות, והאומללים היו נופחים את נשמתם.

שמועות מעודדות

מן הסתם לא יתקשה הקורא לעמוד על חיי הגיהנום שהפכונו שברי כלים. ופתאום בעיצומם של אסונות הבאים ומתרחשים עלינו חדשים לבקרים, הולכת ומתפשטת במחנה שמועה מבשרת טובות.

כבר אמרתי, שכוח האמונה הוא שתמך בנו ואוששנו נוכח התלאות שפקדונו. מאוחדים היינו בידיעה הברורה — אותה מחשבה נחרצת שהצרפתי יכנהָ אידיאה פִיקס — שיום יבוא, יתרחש הנס, ויבוא הקץ לעבדותינו. אמנם לא היתה בידינו כל אפשרות לדעת מהו המצב לאשורו בחזית המלחמה. אולם מדי יום היינו מלקטים בהיחבא ובחטף פירורי מידע מן הפועלים הצרפתים שהועסקו במחנה. את הידיעות המרתקות הללו היו קולטים במכשירי הרדיו הנסתרים שלהם אותם שבויים צרפתים ואנגלים דווקא, אשר הוחזקו במחנות שבסביבה.

בכמיהתינו הגדולה לדעת את מהלך אירועי המלחמה, פיתחנו במרוצת הזמן חושי תפיסה חדים ומשושי קליטה רגישים עד מאוד. די היה לנו בשריקת פועל צרפתי ובתנועת זרועותיו כדי שנבוא למסקנה על אודות המתרחש בחזית. דרך הילוכו, אפילו פיהוקו, שימושו צפנים שמאחוריהם מסרים ברורים.

ביום שנודע לנו על פלישת בעלות־הברית לצרפת, הציפה שמחה גדולה את ליבותינו. שמחים היינו לאיד הגרמנים, אך מפחד נקמתם חששנו כמובן

להפגין את רגשותינו. השתדלנו אפוא להיראות מדוכדכים כבימים ימימה ולכבוש את צל החיוך שנראה עתה על פנינו החיוורות.

הבשורה הזאת נתנה את אותותיה גם בפניהם הדוחות של הגרמנים המופקדים עלינו. החרדה הגדולה, הפחד מפני המפלה ההולכת וקרבה ניכרו היטב בעיניהם הפראיות. הם ביקשו להסתיר את ייאושם, ואת כעסם הרב שפכו עלינו. מעתה התעמרו בנו עוד יותר משנהגנו לעשות לפנים.

נחמה וסעד, בחינת קרן אור באפילה, מצאנו בחיילים הבריטים השבויים שהיו בקירבתנו. להם חבים אנוכי וחברי לצרה חוב גדול מאוד. הם עזרו לנו הרבה מבחינה חומרית, ועוד יותר מבחינה מוראלית. מעודדים היו אותנו בחיוכם הטוב ובטפיחת שכם ידידותית. אף לא היססו ליטול עליהם סיכונים בהתקרבם אלינו, מושיטים סיגריה ופת לחם, אומרים מילת עידוד. ואם אותם אצילי נפש לא התקרבו אלינו עוד, לא היה זה בשל חששם מעונשם של הגרמנים, אלא משום שהיו מתייסרים הרבה למראנו הנורא.

בין הפועלים הצרפתים האזרחים שהועסקו במחנה יש הראויים לכל שבח. הללו, רובם חברי ה־S.T.O. התייחסו אלינו באהדה רבה, ואף הם ניסו לסייע במידת האפשר. אולם כנגדם היו גם בני צרפת אחרים, בעיקר חברים בקבוצות המיליציות העממיות, אשר התייחסו אלינו בעוינות גלויה. אותם שפלים מוגי־לב, זרע האנטישמיות היה מושרש עמוק בלבם. האספסוף הפרוע הזה, שכמותו צומח בתחתיתה של כל חברה, ייחל לניצחונו של הרייך, ובינתיים היה מפגין את נאמנותו לאדוניו בפוגעו בנו ככל אשר היה לאל ידו.

תלאות אחרונות

לערך באמצע פברואר 1945 נערכה מתקפת הבזק של הגייסות הרוסיים על קו נהר האוֹדֶר (Oder). המבצע הזה שינה את פני החזית, והגרמנים ההמומים החליטו למהר ולפַנות את מחנה־הריכוז בבלכהאמר ולסגת לאלתר מן האזור.

באותו הזמן היו בבלכהאמר כ — 5,500 עצורים. 500 מהם, מצב בריאותם היה רופף למדי, וכבר היו בלתי־כשירים לכל עבודה. את 5,000 האחרים פינו הגרמנים מן המחנה בתואנה כי הם מועברים אל מחנות־עבודה אחרים בתוככי גרמניה, ואולם כולם נרצחו בדם קר עד האחרון שבהם. הרוב הגדול, כ — 4,800, הומתו עוד בטרם הגיעו לגרמניה גופא. אלפי גוויותיהם היו פזורות ביערות ולצדי הדרכים, וצחנתן היתה עולה

ממרחקים. 200 האחרים, שעלה בידם להגיע לגרמניה, נעלמו עקבותיהם, ושוב לא נודע עליהם דבר. מן הסתם הומתו אף הם, בָאלפי אחיהם, בתואנות שווא שונות.

גורל מר נכון גם לנו, ה — 500 שהושארו במחנה. הגרמנים נעלונו בתוך הביתנים, ואת הגדר המחושמלת שהקיפה אותם טבלו בדלק. משתמו כל הכנותיהם שלחו אש בצריפים, ובתוך זמן קצר הפך כל המחנה למוקד שרֵפה עצום. 350 מחברינו נשרפו בעת אחת, וגורל כזה היה נופל גם בחלקינו, לולא הגיעו הרוסים רגעים ספורים לפני שהציתה האש גם את ביתנינו שלנו. אז נמלטו המציתים על נפשם, שרידי הגרמנים שנותרו במקום ממלטים את נפשם מפחד נקמתם של החיילים הרוסים המבקשים להמיתם.

אותה שעה היינו מכווצים בתאינו, אחוזי אימה מפני האש המתפשטת במהירות ומאיימת לשורפינו חיים. ואולם אט אט אנו מתחילים לתפוס שהאש שוככת. עתה כבר כבתה לחלוטין, ואנו מעיזים לשאת את ראשינו ולהביט איש בפני רעהו. אך עדיין אנו נתונים תחת הלם החרדה הגדולה, נרגשים ונסערים אין אנו מסוגלים להוציא מילה. והאֶלם מתמשך עוד ועוד, ורק הד היריות הנשמע מרחוק קוטע לעיתים את הדממה הכבדה. ועדיין אנו נבוכים. מה בעצם התחולל כאן?

אט אט שבים אלינו חושינו. הפחד הניבט מעינינו הולך ונמוג. אנו מעיזים להניע יד, לפתוח פה, לקום ולהתהלך בזהירות, בחוץ שוררת דממה מוזרה. לראשונה זה זמן רב לא נשמע הקול הצורם, קולן הצרחני של פקודות הקצינים הגרמנים.

כאילו על פי אות מוסכם אנו מתקדמים כאיש אחד אל עבר הסורגים, מעיזים סוף סוף לבדוק את המתרחש בחוץ. נפש חיה איננה נראית, ואנו מרהיבים עוז ויוצאים החוצה מבעד לדלתות המנופצות. פוסעים קדימה ואחר־כך נרתעים לאחור בפחד בלתי־מוסבר. לבסוף, כשאנו תופסים שאמנם אנו בודדים במקום, שהקאפו ועוזריהם נסו כולם על נפשם, נמוגים חששותינו, ואנו נגלים לעין השמש.

אך האם באמת לא תשובנה הצרות? האין זו שוב אחת ממלכודותיהן של הנבזים? על כל פנים, התחלנו סופרים את הניצולים. רק ביתנים ספורים לא נפגעו מן השריפה הגדולה. אנו מונים 150 ניצולים, אחדים מהם פגועים מאוד.

משך 14 ימים היינו חבואים בכוכינו הקטנים. פעמים היינו מעיזים לצאת בחבורות קטנות וללקט אותם שיירי מזון, שלא היה סיפק ביד

הגרמנים להשמידם. לבד מן הטיפול שנתנו לחברינו החולים לא עשינו כלום - מצפים היינו, עדיין בחרדה, להתבהרותם של הדברים.

השחרור

עדיין אני רואה לנגד עיניי את דמותו הטמירה של הקצין הרוסי, מזדקרת מבעד לצריח הטנק השועט לעברינו. הוא היה הראשון שהביא עמו, כאילו משמיים, את בשורת השחרור.

בראותו אותנו אחזתו תדהמה גדולה. מן הסתם לא ראה מימיו בני־אדם שזו דמותם. למרות המשימה הדחופה שהיה עליו למלא, עצר את הטנק, ירד ובא לקראתינו. בהבינו סוף סוף מי אנו ומה עלה בגורלינו,הרגיע אותנו והבטיח כי בו ביום נקבל עזרה מאת הצבא הרוסי השוהה במקום.

בפנותו אל סגנו פקד עליו למסור לנו את כל הצידה שהיתה אותה שעה ברשותם. לחם, תה, סוכר, ריבות, טבק ועוד ועוד מצרכי מזון שלא זכינו לראות זמן רב, נמסרו בו במקום לידינו.

כה אומללים היינו אז, כה חסרי ישע, ועם זאת נפעמים מן המעשה שזמן כה רב לא הורגלנו לשכמותו.

האין בו לבדו ללמד על רגשותיהם החמים של החיילים הרוסים המשחררים?

אכן, כבר למחרת היום באה לבקרנו חבורה של קצינים רוסים. הללו התייחסו אלינו באהבה גלויה, ביקשו לדעת את מצבנו כדי לסייע לנו במידת יכולתם. למען טובתנו שלנו ביקשו שנתרחק מיד מאיזור הקרבות ושנצא לכיוון פולין. ואף בזה עזרו לנו מאוד. הנכים, הפצועים והחולים זכו למיטב הטיפול ופונו מן המקום במשאיות שהוקצו במיוחד למשימה הזאת. בגלל המספר המוגבל של כלי הרכב נאלצנו אנו הבריאים לעשות את דרכנו רגלי. לפני צאתנו קיבלנו עוד הוראות מדוייקות כיצד לנהוג בדרכים, אף צידונו בכל המסמכים הדרושים.

נוגע ללב ומרגש עד מאוד היה יחסם של החיילים הסובייטים כלפינו. הללו — אוקראינים, קווקזים ועוד ועוד בני רוסיה הגדולה — הגרמנים היו בזים להם, מדמים אותם לפראים משולחי רסן. אולם בסיוע הרב שסיעו לנו, בחום ובאהבה הרבה שהעניקו לנו, נופץ הדימוי הרע הזה. הן זרים לחלוטין היינו להם, ובכל־זאת התייחסו אלינו כהתייחס איש אל אחיו האהוב. מקיפים היו אותנו בתשומת־לב כנה, מלטפים אותנו ברוך, דואגים לכל מחסורנו.

מן הסתם עשוי הקורא הספון עתה בביתו החם להקל ראש במחוות כגון

אלה. אולם באותם ימים קשים היינו כה גלמודים, כה חסרי ישע, ורק אותם חיילים רוסים, לכאורה איכרים פשוטים, הצילונו אז מן המבוכה הגדולה.

לקראת גאולה

מזג־האוויר היה קשה. סופות השלג לא פסקו, והקור הגיע עד ל־25 מעלות מתחת לאפס. לפיכך, בימים הראשונים לא יכולנו להתקדם אלא ארבעה עד חמישה קילומטרים במשך יממה תמימה. אולם התחושה שאנו צועדים לקראת החופש חיזקה את ידינו. האופק החדש שנפתח לפנינו, התקווה הכמוסה ההולכת ומתגשמת לשוב אל כור מחצבתינו, לחבק את יקירינו — כל אלה הפיחו בנו כוחות נעלמים ואיפשרו לנו להתגבל על המכשולים שנקרו בדרכינו.

הסיפור שאספר להלן מאפיין מאוד את תהפוכות הגורל הפתאומיות שידענו באותם ימים. אני ועוד שניים מחברי התלכדנו, ויחדיו צעדנו, חוצים את גרמניה לקראת הגבול הפולני. וכך נתגלגלנו באחד הימים אל הכפר הקטן ביֶילסטל (Bielestal).

מונעים במצוקת הרעב שמנו פעמינו אל בתי המגורים, גומרים אומר בלבנו להשיג לנו דבר אוכל, גם אם נצטרך לכפות על הכפריים הגרמנים לחלוק עמנו את לחמם. ואולם כל הבתים היו נטושים. תושביהם הגרמנים נסו עכשיו כולם מפני הצבא הרוסי ההולך ומתקדם. למעט כמה חיילים רוסיים, היו שוממים גם הרחובות. פה ושם אנו נתקלים גם במעט ניצולים כמונו, הניכרים בכתונת הפסים הכחולים, שעדיין לא מצאו לה תחליף.

אנו בוחרים בחווילה מפוארת — ככל הנראה נטושה אף היא — כיעד העשוי לספק את צרכינו. חבריי השניים נשארים לעמוד בחזית הבית המרשים, ואני נכנס לסייר ולבדוק אם באמת נשארו במקום שרידי מזון. בקומת הקרקע איני מוצא כלום, וכך גם בקומה שמעליה. בכל־זאת אני מנסה את מזלי גם בקומה העליונה. להוט למצוא את מבוקשי, אני פותח את הדלת הראשונה הנקרית בדרכי, והנה אני עומד נוכח שלושה קצינים רוסים רמי דרגה הנתונים בעיצומה של שיחה קולנית.

נֶה פּוֹנִימֶה פּוֹרוּסקִי (איני מבין רוסית) — אני פולט, שואב מאי־שם את המילים הרוסיות היחידות המוכרות לי, מנסה להציל את עורי.

אם כן, אתה מדבר צרפתית! — ענה לי הבכיר שבהם, בזהותו על נקלה את המבטא שבפי.

הגם ששיחה ישירה עם גנרל רוסי לא נראתה לי אותה שעה דבר של הכרח, הלכו חששותיי ופגו. וכשביקשני באדיבות רבה לשבת ולהמתין,

אגב הציעו לי קופסה מהודרת של סיגריות, כבר חשתי נינוח לגמרי.

כעבור דקות ספורות נסתיימה שיחת הקצינים. איש שיחי הבכיר מן השלושה — ודאי היה גנרל, נשאר במקומו, והשניים האחרים, קולונלים בדרגתם, הצדיעו בקפידה למפקדם, ויצאו מן החדר בצעד חפוז.

עתה, משנפטר ממטריחיו — זאת ההרגשה שנתן לי — נתפנה אלי.

מה, לעזאזל, באת לחפש בבית הזה?

גנרל נכבד, הדבר היחיד שמעסיק אותי כעת הוא החיפוש אחר דבר אוכל — עניתי בלא להסס.

בלא להסביר דבר צילצל הקצין בפעמון הקטן, שהיה מונח על שולחנו, ומכשהגיע עוזרו אמר לו כמה מילים, שפשרן לא היה מחוור לי, כמובן. אולם כעבור דקות ספורות התבהר הכל. העוזר הזריז חזר ובידו טנא גדול מלא כל טוב — בשרים, ריפות, יינות ועוד מטעמים, שמן הסתם הם מזכויות היתר של הגנרלים בכל צבא.

הסברתי בנימוס ובעדינות לקצין הרוסי, שלא אוכל ליהנות מן הטוב שלפניי, בעוד שני חבריי ממתינים בחוץ. הלה, שרק עתה נודע לו שאין אני לבדי, דחק בי לקרוא גם לשניים האחרים, וכן אותה עת אני עומד ומשתאה מה סיבה מצא לו אותו קצין לבטל את זמנו בשל פליט חרב אלמוני.

האין אתה יהודי? — פלט הקצין כלפי אחד מחבריי, ובו ברגע חשתי כי שוב מפנה לנו הגורל את פניו.

בחדר שררה לרגע דממה מעיקה, ואך אני, שעדיין הייתי שרוי תחת רושם האהדה לשעבר, העזתי להתערב.

"גנרל, שלושתינו יהודים" — העזרתי בהביני שבלאו הכי נחרץ גורלנו.

"אתה טועה" — אמר הקצין בחיוך, — "ארבעתינו יהודים."

ובקומו מעל כיסאו ניגש אלינו וחיבקנו בחום. וכך עמדנו שעה ארוכה המומים ונרגשים מן המפגש הבלתי־שגרתי.

פנטגרואל (Pantagruel)

משך כל הארוחה — אין צריך לומר שנעתרנו בחפץ לב להזמנה הבלתי־צפויה — משוחחים היינו על הכול. אנו, שיותר מ — 30 חודשים לא חיינו ככל האדם, היינו עכשיו כחולמים. הן לא העזנו לפנות לזוטר שבזקיפים הגרמנים. ועתה יושב מולנו קצין בכיר כל־כך, ומספר לנו בניחותא את קורות חייו.

מדבריו אנו למדים, שלפני המלחמה היה עוסק בכתיבת קורותיו של העם הרוסי. אולם כאשר פלשו הגרמנים לארצו, הוא ביקש להתנדב לשרת

את המולדת ולנקום את נקמת אשתו וילדיו, שהומתו בידי הגרמנים בקרב על לנינגרד.

ככל הנראה היה נרגש כמותנו מעצם הפגישה המוזרה הזאת, שאם לא כן אין להבין כיצד זה ישב והמשיך לתאר לפנינו את תמונת פני המלחמה. משבח היה את צבאות הברית על המשימה הכבדה שנטלו עליהם ועל התושייה ואומץ הלב שהפגינו בכל חזיתות המלחמה. בדבריו גם נשמעה הכרת הטובה שחש כלפיהם על התמיכה ועל הסיוע המקיף שנתנו לרוסים.

משנסתיימה הסעודה — אכן היתה זו סעודת מלכים — צייד אותנו הרוסי במסמכים ובמכתבי המלצה אישיים, שהפנה אל מפקדי היחידות שחנו בקרבת הגבול הפולני ובפולין גופא. שוב עודדנו, איחל לנו כי נמצא את יקירינו בריאים ושלמים, ומשתמה מסכת הברכות ההדדיות, יצאנו סוף סוף לדרכינו.

בדרכים

אכן, קציני הצבא הרוסי שנתקלנו בהם בדרכינו סייעו לנו הרבה. הם וחיליהם, אף־על־פי שלא היינו בני עמם וודאי לא היו חבים לנו כלום, האכילונו ביד רחבה, דואגים לכל מחסורנו.

יותר ויותר אנו נוכחים לדעת, שרבים רבים הם היהודים הנוטלים חלק במלחמה הזאת. בשורות הצבא הרוסי משרתים גנרלים יהודים, טייסים, מלחים וחיילים בכל הדרגות ובכל יחידות צבא, המבקשים לתרום את תרומתם למאמץ המלחמתי. ואולם, אף־על־פי שבעינינו הדבר הזה מיוחד, הנה אנו מתרשמים שבקרב הרוסים אין למוצא הדתי או האתני כל חשיבות. אכן, מעולם לא שאלונו לדתנו, הגם שברור לכול שהרוב המכריע של פליטי המחנות יהודים הם. הכול נלחמים למען מולדם נגד האוייב המשותף. מטרה אחת עומדת לעיני הכול — נוצרים גם יהודים — להציל את האנושות מידו של הגרמני.

בתום שבעה ימים לצאתינו מבלכהאמר הגענו אל העיר הפולנית קטוביץ׳ הסמוכה לגבול הגרמני. מכאן אנו נכנסים לפולין, ובמשך שלושה חודשים אנו מיטלטלים בדרכיה, רואים במו עינינו את ההרס והחורבן שזרו כאן החיילים הגרמנים.

בסוף המלחמה ביקשו הפולנים לשקם את ארצם, ואולם טוב היו עושים לו השאירו כמה מאותם עיי חרבות שישמשו עדות לדורות למעשיהם של הפולשים האריים.

בדרכנו אנו חוצים גם את גבולה של ברית־המועצות, וחולפים על פני ישובים רבים. אותם ימים חינו תחת רושם התמיכה שהעניקו לנו בני העם הרוסי, ואז אף האמנו שהסוציאליזם הסובייטי עשוי לרפא בעתיד את חולי האנושות כולה.

בכל מרכז עירוני כמעט, ברוסיה, הוקמו באותה תקופה אירגונים ומוסדות, אשר פעלו להשבת העקורים בני הלאומים השונים למולדתם. שני חברי הצליחו להכלל בקבוצה שעמדה לצאת בקרוב, ואף אני שיחק לי המזל, וצורפתי לקבוצת צרפתים שעשתה את דרכה בחזרה הביתה. יצאנו אפוא לדרך ובסוף חודש אפריל הגענו לאודסה.

ב־1 במאי 1945, עדיין אני זוכר את התאריך המדויק, התכבדנו בביקורה של הגב׳ צ׳רצ׳יל, אשר היתה בדרכה ממוסקבה. זכורני עד כמה שמחנו והרגשנו מן המחווה של רעיית ראש הממשלה הבריטי, אשר ביקשה להיפגש עימנו באורח אישי. כמנהגם של גדולים המבקשים לעיתים להתקרב אל בני העם, ניגשה אף היא אלינו, מחלקת לנו מלוא החופן מטעמים מכל טוב. אחר־כך, לאחר חודשי ייסורים ארוכים כל־כך, היה בכל צעד אנושי, ואפילו נראה אולי ראוותני משהו, לעודד את רוחנו ולחזקנו.

את ברכת הניצולים לגברת הנכבדה הבאתי אנוכי, ככול אשר השיגה ידיעת האנגלית שלי באותם ימים. וכמה נרגש הייתי כשרעיית ראש הממשלה הידוע פנתה אלי ושוחחה עמי דקות אחדות, שואלת על תלאותינו בעבר הלא רחוק ועל הרגשתינו עכשיו, שאנו עומדים לשוב לצרפת. ומשנפנתה מעמדי חייכה בלבביות, מטמינה עוד חפיסת שוקולד בחופני...

סוף דבר

עלה השחר הנפלא של יום החזרה. אוניית המלחמה הבריטית מונוַוי (**Monowai**) מקושטת בצבעי בעלות־הברית, מקבלת אותנו בנמל אודסה ברוב טקס והדר. התרגשותינו מובנת מאליה, אולם דומה כי גם כל אנשי הצוות הבריטים, מרב־החובל ועד לאחרון המלחים, נדבקים אף הם בשמחה הגדולה המציפה את הכול.

אֲנו מפליגים, ודומה כי אף מזג־האויר מתגייס, תורם את חלקו לאווירה הנפלאה השוררת על סיפון האונייה. שוב אנו נתקלים באותו יחס חם ואהבה שמעטירים עלינו מאז יצאנו אל החופשי. ערים לסבל שסבלנו תקופה כה ארוכה, מבקשים אנשי הצוות להיטיב עמנו ככל יכולתם.

בדרכנו אנו חונים בבוספורוס, משקיפים בהשתאות על ארמונות השולטאנים התורכים. אף כאן אנו זוכים לתשומת־לב מרובה. נציגי

השלטונות המקומיים, וכמובן כל אנשי הצוות הדיפלומטי הצרפתי המשרת במקום, באים לבקרנו בספינה, מעודדים גם הם ומחזקים את ידינו.

ב־10 במאי 1945 הטילה ה״מונוֵויי״ את עוגנה בנמל מרסֵי. כאן, במולדת, עוברת עכשיו השמחה את כל הגבולות. דומה כי תושבי מרסֵי כולם נקבצו ובאו לקבל את בני אחיהם האבודים. וכל אותה שעה עמדנו בוכים — וכמונו גם ככל מקבלי פנינו — נפעמים מן המאורע הגדול, ועדיין אין אנו מאמינים שמאורעות הזוועה כבר מאחורינו.

י.א. מטרסו

שואת יהודי שלוניקי

חלק ראשון

המתים מדברים

מתוך 77,377 יהודים אשר חיו ביון, מצאו 67,151 את מותם במחנות־הריכוז הגרמניים.
(סטטיסטיקה של הוועד המרכזי היהודי)

רבים מבני עירי אינם יודעים כלל את אשר עלה בגורל אחיהם. אני כותב אפוא בעבור מי שדבר המאורעות לא נודע להם. הם פרצו בבכי כאשר סיפרו זה לזה את הקורות אתכם. אכן, אחי, התפללו בעבורכם ולמענכם. אולם, האם יכול אדם לבכות בלא הרף? האם יכול אדם להתפלל בלי די?

החיים דוחפים אותנו אל המעש, אל המאבק להישרדות, למען קיומם של העוללים, היתומים, ילדיכם, אשר אינם יכולים להגן על עצמם.

לעתים, בדרך הארוכה והקשה אנו נעצרים יושבים על גבי אבן במרחב השמם ויצוצמים קמעה את עינינו. עיניכם שלכם לא תיפקחנה עוד. אתם הרבים. אתם המון עצום ורב. ושוב ושוב אנו מהרהרים: "היתה זו שואה מחרידה. מספר הנספים כה רב, ורק מעטים ששרדו יספדו את הרבים. על מי לבכות תחילה? אנו שותקים. השקט מעיק סביבנו. אולם הנה, יוצאים מתים אחדים מן ההמון, ניגשים ועומדים לפנינו, וכאילו היו עוד בין החיים, מדברים עמנו.

— מדוע בני, המיתוני בגזים?

— מדוע אחי, הרגו אותי הגרמנים, והרי אני כה צעיר ועוד עתידי לפני.

— ואתה, ידידי האהוב — נאנח הצל המת — האם ידעת מה עוללו לי?

כשלד הובילוני לתא הגזים המרעילים. קודם לזאת רבות סבלתי — אפיסת כוחות, רעב, צמא, מכות...

והנה, מי שחסו בבתי־היתומים בשלוניקי צועדים עתה אלינו. הם מושיטים את ידיהם הקטנות, שפתותיהם זעות, אולם קולם אינו נשמע. מה יכולים עוד להביע הקטנים הללו במבטיהם?

— אדוני, חיילים זרים גזלו את צעצועינו. קרעו את בגדינו היפים, הענישונו בהסגר בתוככי קרון שחור וחשוך, שם נרדמנו... לנצח.

על מי לבכות תחילה, אלוהים? והרי הם כה רבים!

בתוך השיירה האבלה בולטת קבוצת ידידים. אנשים בגיל העמידה, נשואי פנים, שמנה וסלתה של החברה. הם פונים אל היושב בצד הדרך, ובפיהם טענה.

— מדוע זה אילצו אותנו לצעוד אלפי קילומטרים, וכל המהלך הזה — אל העבדות הקשה. אכן מפעל גדול, שסיפק עבדים לגרמניה. דעו זאת, אחים, אם טרם שמעתם על כך! Dienstelle קראו לו. מושבו בסוסנוניה. וזאת דעו, ראש המפעל — לינדר (Linder) שמו, איש עסקים חשוב שהעביר הזמנות אל אזורי השליטה הנאצית.

בשלוניקי, למשל, קיבל מפקד הס"ד ויסליצני (Wisliceny) — אשר פקד להכותנו במקום מושבם ברח' וליסריאו מלינדר ומסוכניו הזמנת מנוסחת בזו הלשון:

"שלחו לי את כל היהודים מיוון!"

ואזי הגיעו העבדים לאושוויץ מוכנים לעבודה.

— האם רוצה אתה עוד פרטים? ממלמלים מתים אחרים.

אחי, ספר נא את הקורות אותנו לשרידי אחינו החיים.

אנו, יהודי יוון ויהודי ארצות אחרות, נתנו ללינדר את כספנו, את תכשיטינו, את בגדינו, את נעלינו, אולם לא היה בהם די בכל אלה.

אנו היינו כוח העבודה ב־L.A., מחנות־העבודה הגרמניים, ולא הספיק כל זה. אנו סיפקנו ל־Dienstelle את גוויותינו, שנהפכו לדשן, נתנו את דמנו, את עורנו, את שיני הזהב שלנו, את שערותינו...

הצללים שותקים לרגע בטרם ייעלמו, אולם אחד מהם מוסיף עוד ושואל:

— האם עדיין קיימים בעולם אנטישמים, אחי?

שאלה קשה ומכאיבה היא, ואין אנו מעיזים להשיב. הלילה בא ועוטף את היקום בקדרותו. יהודי שלוניקי האהובים והאומללים. ביקשנו לספר לכול על סבלותיכם ותלאותיכם אשר ידעתם, והחל בינואר 1945 פירסמנו בעיתונים רשימות ומאמרים שקיבצנו יחדיו.

וכיוון שהערב שוב אתם עומדים לפנינו, אנו ממשיכים ומספרים את סיפורכם ומגוללים את מסכת סבלותיכם קבל העולם כולו.

מי ייתן ותום דרככם וסבלותיכם יפיגו את הרוע המנציח פשע עלי אדמות. תחזקנה ידי שוחרי החופש, מוקירי כבוד האדם. עליהם תקוותינו, ויחד עמם נוסיף ונילחם למען שלומה של האנושות כולה.

אתונה, אוגוסט 1948
ד"ר י"א מטרסו.

מבוא

במשך שלוש וחצי שנים, החל ב־9 באפריל 1941 ועד ה־30 באוקטובר 1944 שלוניקי היתה נתונה תחת הכיבוש הגרמני, וכפי שאפשר לשער, סבלו יהודי שלוניקי סבל רב תחת הכיבוש הזה. ניתן להבחין בשלושה שלבים ברדיפות הגרמנים:

1. תקופת הסובלנות למחצה

(9 באפריל 1941 עד 11 ביולי 1942). זוהי תקופת העלבונות, משוא הפנים, החרמת רהיטים ונישול משפחות מדירותיהן. הגרמנים עוצרים יהודים בתואנות קטנוניות, ולעתים — בלא כל סיבה.

2. תקופת הרדיפות

(11 ביולי 1942 עד 25 בפברואר 1943). תכנית השמדתם של יהודי שלוניקי מתחילה למעשה כבר ב־11 ביולי 1942, עת החלו הגרמנים מטילים עבודות כפייה ועונשים. בעת ההיא ננקטו שורה של צעדים משפילים, עינויים, הטחת עלבונות והלקאות בכיכר המרכזית של העיר. באותה עת הוחל גם בעבודות הכפייה. ולבסוף, חולל בית־הקברות העתיק של שלוניקי, שעמד על תִלו מאז המאה ה־15, ואחר־כך נהרס לחלוטין.

3. תקופת החיסול וההשמדה

(פברואר 1943 עד אוגוסט 1943). בתקופה זו הוקמו הגיטאות, הוחרמו נכסי היהודים וארכיוני הקהילה הועלו באש. היהודים רוכזו במחנה־ריכוז, ולבסוף באה הגלייתם של 46,000 היהודים משלוניקי (מתוך 50,000 שחיו בעיר), שגורשו מעירם בקרונות להובלת בקר.

תקופת הסובלנות למחצה

ב־9 באפריל 1941 כבשו גדודי הצבא הגרמני את שלוניקי. היהודים ראו בפחד את התבססותם כאן, וחששם זה נבע כמובן מביצוע חוקי הגזע.

ואמנם, ימים מספר לאחר הגיעם, עצרו הגרמנים את חברי ועד הקהילה והחזיקום במרתפה של תחנת המשטרה. היחס אל חברי ועד הקהילה היה עוין, ורק לאחר ששה שבועות של מעצר משפיל שוחררו העצורים.

הרב הראשי, צבי קורץ, נעדר באותם ימים משלוניקי. הוא נעצר באתונה והועבר אל מחנה־מעצר בקרבת וינה. רק בפברואר 1942 ישוחרר ויוחזר לשלוניקי.

באפריל 1941 נופל דבר. הגופים האנטישמיים בעיר, שבהנהגת פפנאום (Papanaoum) הידוע לשמצה, תולים בפתחי בתי־הקפה, המסעדות, המגדניות ובתי־העסק הודעה בזו הלשון:

"יהודים אינם רצויים במקום זה".

ככלל התנגדו תושבי העיר הנוצרים להוראה זו, אולם בתוך שבועות אחדים נדמה למעשה מחאתם.

בסופו של אותו חודש — אפריל 1941 — נקראים היהודים למסור לידי הגרמנים את מקלטי הרדיו שלהם, ואינם מקבלים תמורתם אלא פתק קטן האומר: "הקומנדנטור מאשר בקבלה זו קבלת מקלט רדיו". מעת לעת מוצאים להורג אזרחים באשמת חבלה, החזקת נשק, או הבעת השקפות קומוניסטיות. מרבית הנספים הם יהודים.

במשך שבועות רבים אין הגרמנים נטפלים ליהודים, אולם העיתונות המקומית — "ניאה איברופי" ("אירופה החדשה") ו"אפוגבמטיני ("מעריב") מפרסמת מאמרים, ובהם הביטויים "קומוניסטים", "יהודים", "בונים חופשים" — כסמלים לאויבי העם, בני גזע ארור חסר מולדת.

מיד עם כניסתם לעיר מתיישבים בה הגרמנים כאדונים, ובתוך כך מחרימים בתים רבים של יהודים. לאחר זמן יחרימו אף בתי נוצרים. הם נוטלים את הדירה על רהיטיה ואינם מאפשרים ליהודים לקחת עמם אלא

מעט בגדים ושמיכות, והכול נעשה בתוך שעות ספורות ובלא כל התרעה מוקדמת.

קצינים גרמנים אחדים אף התגוררו עם משפחות יהודיות, ונהנו מן השירותים שסיפקו להם מארחיהם.

באחד הבקרים של חודש אוגוסט 1941 נעצרים חמישים יהודים בבתי־העסק שלהם ומובאים אל בתי־הכלא של אפטפירגון. שלושה חודשים הם מוחזקים במעצר, ובתום תקופה זו משחררים אותם בלא חקירה.

משרדי הקהילה היהודית זוכים מעת לעת לביקורם של קצינים גרמנים, ובמשך שהותם כאן הם הופכים את המקום על פיו בתוך השמעת צעקות ואיומים. פעם אחת הם באים ודורשים את רשימת עשירי היהודים ובפעם אחרת הם תובעים לקבל את ארכיון הקהילה או את ספריית הקהילה העשירה. משאית חונה בפתח משרדי הקהילה, ובתוך שעות ספורות מעמיסים עליה הגרמנים ספרים, תיקים ומסמכים שונים.

על־פי רוב הגרמנים מעמידים את הנהלת הקהילה על רגליה, בשל עניינים פעוטים. דרך משל, הם תובעים את כתובתו של יהודי, הנאשם, כביכול, בנטיות קומוניסטיות ובאים וחוקרים את ראשי הקהילה בהאשימם אותם בעריכת תעמולה אנטי־נאצית בסיועו של כסף אמריקני.

מיָד עם כניסתם לעיר מעמידים הגרמנים בראש הקהילה את סאבי (Sabi) שאלתיאל, שהיה מזכיר הקהילה בתקופת ממשלת מטקסס. סאבי שאלתיאל נעשה כלי יעיל מאוד בידי הגרמנים. הוא נוטה לאבד את עשתונותיו נוכח הפקודות הבלתי־פוסקות המופנות אליו, נכנע לכולן ומספק את רצון הגרמנים. לעתים, בהיותו עייף ומדוכא, הוא מגרש מעל פניו את היהודים המבקשים ממנו הסברים על המתרחש.

סאבי שאלתיאל נעזר בתפקידו הרם בקלדרון, מנהל בית־החולים "הירש", ובאלבלה (Albala), יהודי יליד העיירה קסטוריה שחי שנים רבות בווינה. גם זה האחרון נהפך למשרת נאמן לגרמנים. שאלתיאל ואלבלה, שתי דמויות חיוורות וחלשות, העמידו את עצמם לרשות הגרמנים בהכנעה מוחלטת, בכלכלם את מעשי הקהילה באיוולת ושמא אף בזדון.

ולכל הצרות הללו נוסף החורף הקשה של 1941, המביא עמו מחסור ורעב — אלפים וביניהם יהודים רבים, מתים אז מדי יום.

פרק שני

תקופת הרדיפות

שבת, ה־11 ביולי 1942, והיהודים בני 18 עד 45 שנה נדרשים להתייצב בשעה שמונה בבוקר ב"כיכר החירות", הכיכר הגדולה של העיר. יום קיץ חם היה, וכתשעת אלפים יהודים מצטופפים בשורות, צמודים זה אל זה ומוקפים בסוכני ס"ס המכים במאחרים ללא רחם. הנאספים מובאים בקבוצות לאחד המשרדים, שם מציידים אותם בכרטיס עבודה אישי. מעתה יועסקו, על־כורחם כמובן, בסלילת רשת הכבישים שהגרמנים מפתחים ביוון. אחרי שעות ארוכות של ציפיה, בעמידה ללא ניע תחת השמש הלוהטת המכה על הראשים החשופים, מתמוטטים רבים בעילפון ומכות שמש.

בשעה אחת־עשרה לפני־צהריים מתחילים השוטרים הגרמנים להתנכל להמון היהודים. קציני ס"ס מוציאים אחדים מן השורות ומכים אותם באכזריות. צעדים אחדים מכאן עומד איש ס"ס בשוויון־נפש מצלם את המחזה. יהודים אחרים מוצאים מן השורות, ומחייבים אותם לבצע "תרגילי התעמלות" עד לאפיסת כוחות. סימני עייפות גוררים אחריהם מכות עזות המותכות על הראש, על הגוף ועל הפנים. המתעלפים — מקצתם מן החום ומקצתם מן החבטות — מוּצאים אל מחוץ לשורות. מעט המים שיזו עליהם לא יאוששום, וכך משך שעות ארוכות יישארו מוטלים על המדרכה.

סביב לכיכר, בבתי־המלון ובבתים, מתגודדים קצינים וחיילים גרמנים בלווייית צעירות גרמניות, חברות התיאטרון הצבאי הגרמי, ומוחאים כף, מצחקקים, ומנציחים את המאורע במצלמותיהם.

קרוב לשעה אחת אחר־הצהריים משחררים את היהודים, ואולם הם מצווים לחזור לאחר יומיים. צעירים רבים, אשר כילו את כוחותיהם בתנאי התזונה הרעים והעמידה תחת השמש, שילמו בחייהם — אם לא מתו בו במקום, הרי בתוך זמן קצר הוציאו את נשמתם בבתיהם.

ביום שני, ה־13 ביולי 1942, שוב באים אל הכיכר, מי שטרם נרשמו

לעבודות הכפייה, והפעם — כנראה על־פי הוראה מגבוה — נעלמו הצופים מן המרפסות סביב. גם הפעם היהודים מעונים, ובצאתם את משרד הרישום הם מצטווים, ללא יוצא מן הכלל, להשתטח על הקרקע ולזחול קטע של 100 מטרים. מי שהיססו או איחרו להישמע לפקודה מוּכִּים ללא רחם בידי אנשי ס״ס.

משלוחי יהודים לעבודה נמשכים מיולי ועד אוקטובר 1942. טרם יציאתם, עוברים העובדים בדיקה רפואית בבית־הספר ״יוסף נסים״ בידי רופאים לא יהודים, שמונו לצורך זה בידי אגודת הרופאים בשלוניקי.

רבים מן הרופאים הבודקים עושים את מלאכתם פלסתר ועל־פי קביעתם גם חולי לב ונכים נמצאים כשירים לעבודה.

טרם היציאה חייבים העובדים לעבור חיטוי, שערותיהם מקוצצות עד השורש, הם מתרחצים ובגדיהם מועברים לתנור חיטוי מיוחד. כעבור ימים מספר כבר ישרצו כינים, יהיו שרויים בלכלוך ובזוהמה, וכך יצאו אל עבודות הכפייה.

תחת השוט הנאצי

בדרכים ובהרים, כשהשמש לוהטת, משתוחח הגוף תחת מכות השוט הנאצי. יהודי שלוניקי מגיעים עד אפיסת כוחות בעבודות הכפייה ואינם מסוגלים עוד לעשותן. לבושי בלואים הם מוטלים בלילות על קרקע חשופה, לעתים באורוות, שרויים בזוהמה ובלא טיפול רפואי כלשהו. לאחר שבועות מספר, כבר לא יהיו כשירים לעבודה.

קהילת שלוניקי בראשותו של שאלתיאל מגייסת רופאים יהודים ומפנה אותם אל החולים כשציודם דל ואמצעי הריפוי שבידיהם אינם מספיקים. הרופאים באים מצוידים אך במעט כינין, ופעמים רבות מאחרים את המועד. רופאים רבים, שלא היו חזקים דַּיָּם, הם עצמם נפגעים מן הקדחת.

אלפי העובדים פצועים, אכולי כינים, מיואשים, לא יכלו לעמוד בנטל העבודה הגופנית הקשה. רבים הוחזרו לשלוניקי, אחרים כרעו, נפלו בלא לקום עוד, בדרכים ובאתרי העבודה.

בדצמבר 1942 חוזר הרב הראשי צבי קורץ לעמוד בראש הקהילה היהודית בשלוניקי. עתה הוא נעזר בשאלתיאל ובמועצת הקהילה.

במהלך הזמן מתקיימות ישיבות רבות, שנושאן — הצלת העובדים האומללים, אשר שבו מן העבודות. קבוצת רופאים יהודים מגישים עזרה ראשונה במרפאה אחת ויחידה. בהרבה מקרים נעשה הטיפול בבית החולה, באין מקום מתאים יותר.

יום אחד נודע על שובה של קבוצת עובדים אחת. רופא ושני חובשים המתינו להם בעוד מועד בתחנת הרכבת. החולים יורדים באיטיות, נעזרים איש בחברו, האחד מתמוטט בחום הקדחת, אחר, פפו ביז'ה, נופל ואינו קם עוד. החולים האחרים מספרים למקבלי פניהם את תלאותיהם. המזון לא הספיק ולא תאם את צורכיהם. העבודות היו מתישות ונעשו תחת שמש לוהטת. אף שהיו חולים נאלצו לצעוד ולצאת לעבודה, ואילו הנותרים שהיו בטלים מעבודה נמנע מהם מזון.

ערב אחד הודיעו לרופאי השיירות כי הובאו חולים אל אחד מבתי־הכנסת. חמישים איש היו שם, שרועים על הרצפה עירומים למחצה, האחד במכנסיים בלבד, האחר מכר חפתים, ובכסף שקיבל תמורתם קנה לו מעט לחם. כמעט הכול יחפים, רגליהם חבולות ושורצות כינים. ביניהם מורים, סוחרים, רבים מהם פצועים וחולים שנלחמו במלחמת יוון־איטליה בשנים 1940־1941.

בעיית החולים ששכבו בבתיהם היתה לעתים מחרידה אף יותר. רבו המקרים שאנשים אשר מצבם הכלכלי היה ירוד עוד קודם לכן, חזרו לביתם השומם חולים ומותשים. ילדיהם מתרוצצים לבושי בלואים, יחפים, מורעבים, התמחוי הציבורי מוגבל, ובבתים אין מי שיגיש עזרה.

רב מאוד היה מספר הנספים בין האומללים, שנחטפו כעבדים ונשלחו אל עבודות התופת. המוות דילל את השורות עוד לפני ששבו. אחרים מתו לאחר שהגיעו אל בתיהם. בספטמבר 1942 החליטו הגרמנים לשים קץ להעסקת העובדים היהודים. שברי אדם אלה הן לא יכלו לעבוד עוד, וממילא במהרה יחייב מזג־האוויר להפסיק כל עבודה.

בכל־זאת תבעו הגרמנים כופר נפש בסך שני מיליארד וחצי דרַכמות (מאה אלף דולר באוקטובר 1942) בתמורת שחרור העובדים.

ועד הקהילה אסף את הסכום הדרוש והעבירו לידי הגרמנים. בעלי בתים ובעלי נכסים, סוחרים ובעלי מלאכה תרמו ככל יכולתם כדי שיתאפשר שחרור העובדים. לאחר המאורעות האלו החלה תקופה של שקט יחסי.

לאחר שהתַנסו היהודים בחוויות קשות אלה, פנו הגרמנים אל המתים. בנובמבר 1942 מצווים הגרמנים להרוס חלק אחד מבית־הקברות היהודי, באמתלה של סלילת דרך חיונית. תחילה ניתנה אמנם הבטחה שלא יפגעו במצבות שהוצבו לאחר שנת 1912, אולם למעשה נהרס בית־הקברות כולו. אף על הקברים הרעננים לא חסו.

כל אדם יכול היום להיווכח כי אין מצבה שלא חוללה. הוַונדילזם והספסרות שלטו בכול. רבבות שברי מצבות פוזרו ברחבי העיר, ובתי־המלאכה לשיש מלאו בהן. מצבות אלו שימשו בשעתן לריצוף מדרכות,

ועתה שוב אין יודעים המוני האדם על מה דורכות כפות רגליהם. במו עיניך תוכל לראותן בחצר ובשירותים של בית־הספר היסודי ברחוב פיליקס אטריאם, ובלא קושי ייחשפו לעיניך בכנסיות רבות בעיר.

אולם עדיין לא תמו עינויי היהודים. בימים הבאים יוקמו הגיטאות ויתחילו הגירושים.

פרק שלישי

תקופת החיסול וההשמד

אחד מאמצעי הדיכוי הקשים ביותר שנקט המשטר הנאצי היה הגירוש, היינו, שעבודם של אלפי אדם ושילוחם הרחק ממולדתם.

משפחות שלמות הופרדו ופוזרו, וילדים נקרעו מהוריהם. אללי! איזו זוועה גרמו גדודי המשטרה הגרמנית, שעה שליוו את המגורשים אל הקרונות להובלת בקר, שיועדו להעברתם. איזו נסיעה איומה!

במשך עשרה ימים, ולעתים אף יותר, נערמו זה על זה בכל אחד מהקרונות להובלת בהמות שבעים עד שמונים בני־אדם, שרויים בעלטה מוחלטת. בתוך הקרונות ספוגי הצחנה עשו האומללים את צורכיהם בקופסות פח. לא ייפלא אפוא שבתנאים אלה דמו השעות לנצח. המים אזלו והצימאון עינה את המגורשים. קשיש המוציא את נשמתו במעמקי הקרון מוקף בילדיו, או אדם אחר הגוסס מחנק, היו מראות שהדמיון הפרוע ביותר לא יעלה על הדעת.

הגיטו

בראשית פברואר 1943, החלו עיתוני שלוניקי לפרסם כי החל ב־25 בפברואר יהיה על יהודי העיר לעבור ולהתגורר בשכונות מוגדרות. כך הוקמו הגיטאות. נאסרה לחלוטין היציאה אל מחוץ לאזורים הסגורים. בתי יהודים רבים אמנם נמצאו מלכתחילה בגבולות הגיטו, אשר כלל אף שכונות יהודיות, אולם יהודים רבים ישבו גם בחלקי העיר האחרים, שעכשיו נאסר עליהם להתגורר בהם. אלפי יהודים נאלצו אפוא לעקור עם מיטלטליהם אל האזורים המותרים לדיור יהודי. מאות בתים ודירות ננטשו ומיד הוחרמו בידי הגרמנים, שהועידו אותם לפליטים מתרקיה או לידידים ומשתפי פעולה (עוד בטרם הוקמו הגיטאות נהרו אל שלוניקי יוונים אורתודוקסים רבים מתרקיה בניסיון לחמוק מן הכיבוש הבולגרי).

משרד הדיור מצא לנכון לשכן את הפליטים הללו בבתי היהודים, ובמשך חודשים רבים חויבו היהודים לדור עמם בכפיפה אחת בתנאי צפיפות קשים. לאחר זמן שוכנו הפליטים אף בבתי יוונים נוצרים.

כשלושה או ארבעה ימים לפני גמר ריכוזם של היהודים בגיטאות, ביקרו ועדות גרמניות בבתי היהודים שטרם פונו, ואספו פריטי ריהוט שונים על־פי בחירתם. וכך, כשהם דלים במיטלטלין, עקרו היהודים אל הגיטו. בינתיים הדביק ועד הקהילה על קירות בתי־הכנסת בעיר כרזות, ובהן פקודות הגרמנים.

וזהו לשון הצו, הקובע את אורח־החיים בגיטו:

— כל יהודי העיר, אף מי שנטבלו לפני שני דורות, חייבים להיפקד, להירשם ולקבל מספר ותעודת זהות.

— החל ב־25 בפברואר חייב כל יהודי בן חמש ומעלה לשאת על דש מעילו בצד שמאל טלאי בד צהוב, שצורתו מגן־דוד. על טלאי זה יירשם מספר תעודת הזהות של נושאו.

— ביתו של כל יהודי יסומן במגן־דוד שחור שייקבע במסמרים לדלת הכניסה.

— על שערו של כל בית־עסק יהודי ייתלה שלט: "עסק יהודי".

— היהודים חייבים לשאת עליהם את הטלאי גם בבתיהם.

— על היהודים נאסר למכור או להעביר את חפציהם.

— אזרח שיקנה, או יקבל לשמירה חפצים של יהודים, ייענש בחומרה.

— נאסר על היהודים לנסוע בחשמליות או בכלי תחבורה אחרים.

— מכשירי הטלפון של היהודים יוחזרו אל חברת הטלפונים.

— יהודי אשר יימצא מחוץ לגיטו בשעות האסורות, יוצא להורג בו במקום.

— לא יופלה לטובה יהודי הנשוי לנוצרייה, אלא לאחר שהוטבל.

— הילדים מנישואין אלה ייחשבו כיהודים אלא אם כן הוטבלו לפני אפריל 1941, הוא תאריך כיבוש שלוניקי בידי הגרמנים.

התקנות הללו הופצו בידי ועד הקהילה, ועוד נאמר בהן כי במקרי נישואי תערובת בין נוצרים ליהודים לא ייפגע הצד הארי של המשפחה, ואילו היהודים חייבים להישמע להוראות הנוגעות להם.

אולם, במחצית חודש מַרס 1943 נודע כי שלושה יהודים, שנישאו לגרמניות, שוחררו מנשיאת הטלאי, והותר להם להתגורר מחוץ לגיטו. ימים מספר אחר־כך ניצלו את התקדים 16 יהודים אחרים שנישאו לנשים אריות, ובכל־זאת, נעצרו שלושה מהם ונשלחו לפולין. היהודים סברו לתומם כי אמצעי הדיכוי נגדם ייפסקו כאן. מה גם שבאספה פומבית בבית־הכנסת "בית שאול" הודיע הרב הראשי, קורץ, כי קיבל מן הגרמנים הבטחה, שלא יינקטו אמצעים נוספים נגד היהודים. היהודים השפילו ראשם והמשיכו בעבודתם. עתה הותר להם להגיע אל עסקיהם, אף אם נמצאו בשטח האסור, ורק חובת המגורים והלינה בתוך הגיטו נשארה בתוקפה. ואולם, בתוך ימים מספר, יימוגו הבטחותיו שניתנו לרב קורץ כעשן ברוח.

באחד במרס 1943 דרשו הגרמנים מן היהודים, באמצעות ועד הקהילה, להצהיר על נכסי דניידי ונכסי דלא־ניידי שלהם, על המניות שבבעלותם, על תכשיטים, שטיחים, כלי מטבח, רהיטים וכל אשר להם.

אב המשפחה חויב להפקיד את הצהרתו בשני עותקים, ובמקרה של הצהרת כזב או הערכה בלתי־נכונה היה צפוי לעונש חמור.

הכול נענו לצו, ואף הסבלים העניים ביותר חויבו להצהיר על שוויה של מיטתם הישנה ועל סירי המטבח הישנים והמעטים שהיו ברשותם.

אלפי הצהרות נמסרו, אולם הגרמנים לא התייחסו אליהן כלל. יש הסבורים, כי הן הונחו במרתפי בנק "עמר", ושם הן מונחות עד עצם היום הזה.

מטרת הגרמנים היתה מן הסתם להעסיק את היהודים במילוי אחר צוויהם התכופים, ולהשרות עליהם חרדה מתמדת באיומי מאסר ואיומי מוות. פירושם והבנתם של צווים חדשים לבקרים, ויכוח עליהם, והתפלמסות על פירושו של כל סעיף וסעיף, על כל תקנה ומשפט בלתי־מובנים — כל אלה היו עיסוקי היהודים בשלוניקי במַרס 1943.

ב־6 במרס 1943 ציוו הגרמנים לסגור את הגיטאות. כל החנויות בגיטו ומחוצה לו נחתמו, וימים מספר אחר־כך התבקשו הבעלים למסור הצהרות על שווי עסקיהם.

כאשר נסגר הגיטו, נאלצו היהודים להישאר בתוך שכונותיהם, בציפייה לפקודות נוספות. חנויותיהם של רוב היהודים נמצאו מחוץ לגיטו.

איך יחיו עתה? מה יקרה לבתי־העסק שלהם, למשרדיהם, לבתי־החרושת שלהם, לחנויותיהם? איך יגבו כספים בעבור סחורתם ואיך ישלמו את חובותיהם?

רחוב סרנדפורו (Sarandaporau), מקום מושבו של ועד הקהילה, הומה יהודים נושאי טלאי צהוב, מתהלכים אנה ואנה, מוטרדים במחשבה על מקורות פרנסתם שנסתתמו — שכן הגיטו בודד מאזור העסקים.

הבטלה, השעמום המדכא, חוסר המנוחה, המבוכה, כל אלה באים לידי ביטוי בשתיקה מחניקה אצל אחדים, ואילו אחרים מדברים ומדברים עד לאפיסת כוחות, כאילו יש בגודש המילים לחלצם ממצוקתם. מבטיהם מופנים אל חלונות משרד ועד הקהילה. אולי יתחולל נס, והרב הראשי קורץ יופיע וירגיע במלות נחמה ותקווה את ההמון החרד. אולי יאמר כי הגרמנים דרשו כופר נפש בתמורה לפתיחת הגיטו, אולם אין איש מופיע בחלונות משרד ועד הקהילה.

ב־8 במַרס 1943, התירו הגרמנים לכמה סוחרים להגיע אל חנויותיהם ולמסור את סחורותיהם ואת מפתחות החנות. הותר להם לקחת עמם את מסמכיהם האישיים ואת הכסף המזומן שנמצא אותה שעה בקופה.

ועד הקהילה, בראשותו של הרב הראשי קורץ, ותחת פיקוח הס״ד (Sicherheitsdienst), אחראי לכל ענייני היהודים במקומות השונים בגיטו. הרב הראשי חויב להתייצב לבדו במשרדי הס״ד מדי יום ביומו כמעט ואיש לא הורשה ללוותו.

כאן ייאמר, שהרב לא הצליח לרכוש את אמונם של בני עדתו. הוא היה בן פולין, ולרבה של העיר שלוניקי נתמנה בידי רב הקהילה בברלין בעת כששימש כשליח ציבור באחד מבתי־הכנסת שם. אולי בכך אפשר להסביר את החיץ שעמד בינו ולבן יהודי העיר. על כל פנים, הרב לא הצליח למשוך אליו את אהדת בני הקהילה, שאף סברו שרבם לא פעל די למען ענייניהם.

המשמר היהודי

עם הקמת הגיטו, הוקם גוף של שוטרים יהודים, ״שומרים אזרחים״, שזוהו על־פי סרט שהיה כרוך סביב זרועם ונשא את הכתובת ״משטרה יהודית״. תפקידם היה לעקוב אחר ביצוען של פקודות הס״ד, ולשם כך אף הותר להם לנוע באזורים האסורים לגישה לשאר היהודים. תפקידם לא היה קל ונעים כל עיקר — הם ליוו יהודים, אשר קיבלו רישיון יציאה מהגיטו, והצטרפו למשטרה שעה שהקיפה שכונה יהודית שנועדה להתפנות מתושביה. הם פקדו את בתי המועברים והאיצו באומללים

להזדרז, ובתוקף תפקידם אף חיפשו אחר היהודים המסתתרים, כשאנשי הס"ד משגיחים עליהם.

השומרים האזרחים השגיחו גם על הסדר במחנה "הברון הירש" ונמצאו בתחנת הרכבת בשעת העלייה על קרונות הגירוש, מזרזים את האנשים אגב נפנוף במגלב ובשוט. הם היו מכשיר בידי הגרמנים, נטולי כל כוח עצמי, ונאלצו להישמע להוראותיהם מחשש לעונש מכות ומאסר על כל גילוי של היסוס. הם אף חששו מאוד מן האיש הכול יכול, אלבלה, שעמד בראשם.

שומרים אחדים, שנדמה היה כי גילו יחס רך ואוהד כלפי המגורשים הוכו בידי הגרמנים.

ואף־על־פי־כן, נהגו כולם כמעט להגיש עזרה לנכים ולישישים, ולשאת את חפציהם אל הרכבת. היתרון היחיד שהיה בתפקיד זה הוא חופש התנועה שזכו לו, פריבילגיה שרבים ניצלוה כדי לחמוק ולהימלט מאזור הכיבוש.

אלבלה, ראש "המשמר האזרחי", נתבע להעביר אל השומרים את תרגום פקודות הס"ד ומילא את עבודתו בדבקות ובתוך הפגנת רגש עליונות מטופש. כך עשה אף הרב הראשי קורץ בועד הקהילה, בהעבירו את פקודות הס"ד משך כל היום, בעוברו ממחלקה למחלקה, עוקב בעצמו אחר מילוין התקין של ההוראות, שהרי היה צריך להכין דין־וחשבון יומי על ביצוען ולהעיברו לגרמנים. כאמור, גם תפקידו של סאבי שלתיאל הסב נזק לקהילה, ועם הקמת הגיטו הושעה מתפקידו בידי ועד הקהילה.

עמדתו של הרב הראשי ועמדת ועד הקהילה

התנועה והפעילות במוסדות הקהילה הן קדחתניות כל עוד נמשכים המאורעות. הרב הראשי מצווה לעבוד גם בלילות ואף בשבת, כדי להשיג ביצוע מדויק ככל האפשר של צווי הגרמנים. הוא צועק, תובע ומאיים על כולם. הרב הראשי, אלבלה ואנשי "המשמר האזרחי" ממלאים את תפקידם בנוכונות הרת אסון. פחד המאסר והמכות ואיום ההוצאה להורג אך מגבירים את מסירותם. אף חבר בועד הקהילה לא הראה כל סימן של התנגדות, אף לא קל שבקלים, להוראות הגרמנים, אלא מילא באדישות ובאיוולת אחר הפקודות שהעביר הרב הראשי, אשר כאמור חשש מעונשים הן נגדו והן נגד צאן מרעיתו.

אולי חשב, כי יצליח למתן את הנוקשות, השנאה והזעם של הגרמנים על־ידי החשת ביצוע הוראותיהם בעניין הגירושים. ואולם הוא, יותר מכל

יהודי אחר בקהילה הספרדית, היה חייב לדעת כי הגרמנים אינם מוותרים, וגילויי כניעה אינם מרככים את מעשיהם. האם לא ראה במו עיניו את גירוש יהודי העיר וינה, עת שוחרר הוא ממאסרו? האם להקמת הגיטו בשלוניקי לא היתה משמעות כלשהי, האם לא היה זה רמז לגירוש? הכיצד לא הבין את אשר הבינו מאות יהודים אשר ברחו ללא ספק מן הגיטו, בדעתם כי הגירוש יגרום לבטח למותם של ישישים, נכים, ילדים, נשים וגברים, אשר אינם רגילים לאקלימה של פולין? המנהיג הדתי נהג לומר לבני קהילתו: "אל תפחדו! אנו נקים את קהילתנו בקראקוב! מלאו אחר ההוראות והתקנות של הגרמנים! אל תנטשו את הגיטו!" והנה לשון הודעה של הרב לבני עדתו:

"אנו ממליצים לבני אמונתנו להפגין קור־רוח ותבונה, לא להיתפס לבהלה ולא לתת אמון בשמועות בלתי־אחראיות מאחר שהללו חסרות בסיס הן".

שלוניקי, 5 במרס 1943
יושב־ראש הקהילה היהודית
ורב ראשי בשלוניקי,
צבי קורץ.

למחרת היום, 6 במרס, נאסרה היציאה מן הגיטו. אמנם היה בהודעות כדי להפיג מעט את החששות, אך הקהילה נותרה ללא הגנה. האם לא יכול הרב להימנע מן הדבקות והציות העיוור להוראות הגרמנים? האם לא יכול לבוא בדברים עם אישים שונים בקהילה כדי לדחות את הגירושים? אולי דחייה שכזו היתה מביאה תוצאה חיובית כלשהיא, אפשר שמקצתם היו מספיקים להימלט, והקהל היה שב ואוזר אומץ לב. הן לא אחת הוכיח הקהל הזה כי יש בו כוח היכול לצאת לפועל, אם רק יונחה כהלכה. לו רק נדחו המשלוחים במקצת. אחר הבהלה היו מגיעים ודאי ימי שלווה ומעשי הצלה. ואולם, לצערנו, לא היה הרב הראשי המנהיג שתבעו הנסיבות.

תחילת הגירושים

בראשית חודש מרס 1943 הופצה השמועה, כי עומדים להעביר את כל היהודים. נודע כי הנהלת חברת הרכבות קיבלה פקודה להכין רכבות בעלות קרונות מסחריים, כאשר יעד הנסיעה הוא העיירה ריישא (Rzeszów) ליד קראקוב שבפולין. הראשונים שנודע להם הדבר היו תושבי הפרבר היהודי

"הברון הירש", אשר התגוררו מול תחנת הרכבת. הפרבר הוקף גדרות עץ, וסביבן נמתחו גדרות תיל. כמו כן נודע, כי הוזמנו מנעולים על־מנת לחתום בהם את הקרונות. ההכנות עוררו מחשבות וחשדות שהתבררו אחר־כך כמבוססים. ב־13 במרס הוכן הטרנספורט הראשון, שכלל 2,400 איש שנועדו כביכול לצאת לקראקוב ב־15 במרס 1943, וכך התרחשו הדברים: ב־13 במרס הוקף הגיטו במשמרות גרמניים ונאסרה על תושביו היציאה ממנו. בו ביום, בבוקר, נערכה ביקורת. נערך רישום של מספרי הטלאי והתעודות, והטלאים עצמם הוחתמו כאישור לגירוש העתיד לבוא. אחר־כך הוזמנו תושבי הפרבר למשרד מיוחד, שם נצטוו להמיר את הדרכמות בהמחאות בזלוטים. ההמרה החוזרת נועדה להיערך בקהילה היהודית בקראקוב, אולם זה היה, כמובן, שקר. המרמה נתגלתה רק לאחר זמן, ולא נותר להם אחר־כך אלא לחיין במרירות ובעצב לשמע אזכור סיפור הזלוטים.

עם היוודע דבר הכנת הטרנספורט הראשון גברו הפירוד והאימה בקרב האוכלוסייה היהודית. המנגנון הקהילתי לא הפסיק את פעולתו עד להעברת כל האוכלוסייה. איש לא העז להפר את פקודות הגרמנים. כמאה גברים נבחרו כבני ערובה למקרה של אי־מילוי ההוראות או ניסיון לחבל בהן.

האוכלוסייה נתפסה לבהלה: "לא התנגדות גלויה, לא חבלה!" כל אדם כאב את אסונו האישי וביכה את גורלו שלו. הסיסמה "כל מי שרק יכול יציל עצמו!" היתה נחלת הכול. אלא שהבריחה היתה קשה. היהודים היו בעלי משפחות ברוכות ילדים, והיו קשורים זה לזה בעבותות אהבה. הצעירים יכלו אמנם לחמוק, אולם כיצד ייפרדו מהוריהם הקשישים?! איך ינטשו את החולה, הנכה?! איך יברח אדם כשהפרוטה אינה מצויה בכיסו וכמה זמן יחזיק מעמד במסתור, כשאין בנמצא אדם מן החוץ שיתמוך ויעזור? היו שברחו על אף הסיכון, ושישה מהם אף נתפסו בידי הגרמנים והוצאו להורג.

ואולם למרות הקשיים והסכנות נמצאו אנשים שהעזו להושיט עזרה תוך כדי הקרבה עצמית. באתונה, שנמצאה תחת כיבוש איטלקי, לא הונהגו חוקי גזע. על כן נעשתה עיר מקלט ליהודי שלוניקי. האיטלקים, זאת ייאמר לזכותם, הפגינו רוחב לב כלפי היהודים, והבורחים אשר היו חייבים לעבור דרך העיר לאדיסה בדרכם לאתונה, זכו לחסות החיילים האיטלקים. הקונסול האיטלקי Giuseppe Castruccio, סגן הקונסול Rosenbey, האדון Neri, הקולונל Merci, הקונסול האחר Zanboni, הגברת Capasso דוקטור Halit Jero והאדון Giglio San ורבים אחרים — כולם

איטלקים — עזרו ליהודים, מי בהושטת עזרה ממשית ומי במתן עצה טובה.

יהודים רבים שנשאו נשים בעלות אזרחות איטלקית הצליחו להשתחרר ממחנה־הריכוז בפרבר "הברון הירש". שלושים משפחות ניצלו והגיעו לאתונה בחסות השלטונות האיטלקיים, רבים אחרים נמלטו תוך סכנת נפשות. כמאה מהבורחים נפלו טרף לסחטנים למיניהם, אשר סייעו להם לצאת את הגיטו, לקחו מהם את כל שהיה להם, ואחר־כך נטשו אותם או מסרום לידי הגרמנים. אחרים הגיעו להרים והצטרפו אל לוחמי ההתנגדות היוונית. לרוע המזל היה "צבא" זה במקדוניה בשנת 1943 בתחילת התארגנותו. לאחר זמן, עם העברת השלטון באתונה לידי הגרמנים סייעו צעירים רבים מבין הלוחמים בפעולות הצלה בתוך העיר. רבים היו היהודים שהצטרפו אל שורות מתנגדי המשטר.

קבוצת המגורשים הראשונה

2,400 יהודים, צעירים גם זקנים, נדחפים בגסות ובצעקות אל קרונות־משא סגורים על בריח. ששים עד שבעים איש ולעתים אף יותר מצטופפים בכל קרון. נועלים אותם, ועתה אין הם יכולים לנשום אלא דרך חלונות קטנים ומסורגים. בתוך ההמולה והרעש, מחפשות אמהות בוכיות את ילדיהן — שניים, ארבעה, בכל משפחה. הגרמנים דוחפים את ההמון, כאילו הובילו בהמות, משליכים את הילדים הקטנים אל הרכבת כהשלך חפצים נטולי ערך. הצעירים כושלים, נופלים, קמים, אוספים את החפצים הנשמטים מידיהם, רוטנים בכעס ועם זאת מבקשים רחמים ובוכים. הגרמנים דוחסים יחדיו את חולי־הנפש שהובאו מן העיר, את הפצועים מן החזית, את העיוורים, את המשותקים, את הנשים ההרות, את בני השמונים אשר נלקחו מבתי־האבות, ואת הילדים שפונו מבית־היתומים — כולם נדחפים ללא רחם, כאילו הם בהמות.

הטרנספורט מוכן. דלתות הקרונות נעולות על בריח, והיהודים האומללים נוטשים את המולדת, את שלוניקי. מחשבתם נודדת ארבע מאות וחמישים שנה לאחור — אל גירוש אבותיהם מספרד, ואולם אף הגירוש האכזרי ההוא היה מהמם ונורא פחות מן ההגליה הנוכחית. אז, במרס 1492, ניתנה ליהודים שהות של שלושה חודשים, אף הותר להם למכור את נכסיהם וליטול את חפציהם להוציא זהב וכסף. עתה מושלכים הם ממולדתם באפס כול. לאחר זמן יספר עד ראייה כי ראה בתחנה אחת באזור

בלגרד רכבת־משא שבקעו ממנה קולות אדם: "מים, מים, אנו מתים, פתחו!"

המחזה נשנה וחזר בטרנספורטים האחרים. החל במשלוח השני צייד ועד הקהילה את היוצאים במים ובמזון. הצלב־האדום הבינלאומי סיפק חלב ותרופות למחנה שבפרבר "הברון הירש". ואולם בטרנספורט שלפני האחרון כבר נאסר על הצלב־האדום להושיט סיוע כלשהו. ניסיונותיו החוזרים של אדון בורכהרדט, נציג הצלב־האדום הבינלאומי, לשכנע את הממונים להרשות הושטת עזרה למפונים נתקלו בתשובה שלילית של הגרמנים.

קצב המשלוחים

יהודי שלוניקי גורשו ב־19 טרנספורטים. ששה־עשר המשלוחים הראשונים בוצעו בקצב מהיר (שלושה עד ארבעה בכל שבוע) ונסתיימו תוך 54 יום, דהיינו מן ה־15 במרס ועד ל־9 במאי 1943. בממוצע היו בכל משלוח 2,500 איש, ובמהלך תקופה זו גורשו 42,300 יהודים מתוך 50,000 שחיו בשלוניקי.

המשלוח ה־17

מועד יציאת הטרנספורט ה־17 נקבע ליום הראשון בחודש יוני 1943, ונאמר כי יעדו הוא טרזינשטדט. טרנספורט זה אשר מנה 820 איש בלבד צויין בידי הגרמנים כטרנספורט של בעלי זכויות מיוחדות. כאן הגיעו לשיאן המרמה והנוכלות של הגרמנים; לאחר זמן נודע לנו, כי הרכבת הגיעה אל אושוויץ, וכי מרבית המגורשים נשלחו מיד אל תאי־הגזים בבירקנאו וגופותיהם נשרפו בקרמטוריום. במשלוח הזה היו רוב חברי מועצת הקהילה ובני משפחותיהם (להוציא שלושה אשר גורשו במשלוח הבא), וכן בני קהילה חשובים, אשר פעלו במרץ תחת הנהגתו של הרב הראשי קורץ.

עדיין אני רואה מול עיני את האנשים האלה ומנהיגי הקהילה. הם היו פיקחים וישרים, אך רכרוכיים ותמימים אשר האמינו בנקל לכל שנאמר להם. הם פעלו בלהיטות רבה, מבלי שבחנו וניתחו את המצב, משתדלים כאילו לנחש את הפקודות עוד בטרם תינתנה. דולים פרטים ומתקוטטים עם הפקידים המפגרים בעבודתם. מדוע היו צריכים לציית בצורה עיוורת כל־כך לרצונו של הרב ולהשביע את רצון הגרמנים. הרי בכך, כפי שנודע לאחר זמן, סיפקו אנשים לתאי־הגזים ולמשרפות? איזו טרגדיה איומה!

שעה שנדונה שאלת הישארותם של כמה מאות יהודים בשלוניקי, סברו

רבים מחברי מועצת הקהילה שהם יהיו בין הנשלחים האחרונים. בשיחה שניהלתי עם ידיד, שהיה מקובל עליי כאדם ישר, שמעתי מפיו את הדברים הבאים:

"אתה שואל, מדוע אני עובד בקנאות גדולה, וכיצד זה ברגעים קשים אלו אני משוקע בעבודה כזו. אם כן, ידידי, אני שואב את כוחי מתקווה אחת: מקצת מבני הקהילה (בוודאי התייחס הלה לראשי הקהילה, הואיל ועד אז כבר הועברו 35,000 יהודים) יישארו לבטח בשלוניקי כדי לשמור על נכסי הקהילה." האיש האמין בכך, ואני משער כי רבים אחרים בקהילה האמינו בדבר כידידי זה. בעת כתיבת דברים אלה, אין ידידי אלא חופן אפר זרוי לרוח בשלזיה עילית.

מחנה "הברון הירש"

הפרבר היהודי, "הברון הירש" שנמצא בקרבת תחנת הרכבת נעשה לנוכח הנסיבות למחנה־ריכוז. המחנה נועד לאכלס במשך שעות או ימים ספורים את המועברים מן הגיטו, את המיועדים לגירוש. בתנאים רגילים מנה הפרבר 2,500 תושבים, אולם בתקופת המשלוחים, הצטופפו בו 8,000 עד 10,000 איש. לחדר ששטחו אינו עולה על תשעה מטרים רבועים הוכנסו שלושים איש. רבים נאלצו אפוא לישון תחת כיפת השמיים, חשופים לגשם ולקור של חודש מארס.

שומרים יוונים וגרמנים עמדו על משמרתם יומם ולילה סביב למחנה. על האכסדרה הפונה אל עבר הכניסה הראשית של המחנה הועמדו מכונות־ירייה , וזרקורים האירו את המחנה במשך כל הלילה.

ויטאל חסון, יהודי הזכור לגנאי, הוא היוזם, המדריך והמייעץ של מפקדי המחנה הגרמנים והוא המופקד עתה על המחנה. ויטאל חסון יותיר זיכרון אימים כעריץ ומענה באותה תקופה טרַאגית. הוא עצמו היה רודף את אחיו, כולא אותם באותו מרתף ביתו של אחד מחולי הנפש שבעיר, ומתנכל בשרירות־לב לכל מי שנופל לידיו, משתמש בכל שיטות העינויים כדי להוציא ממעוניו הודאות ווידויים. (ויטאל חסון ברח ממחנה "הברון הירש" באוגוסט 1943, ימים אחדים לפני צאת הטרנספורט האחרון. אחרי השחרור נתפס בידי השלטונות היווניים, נשפט ונידון למוות ביולי 1946. הוא נכלא בבית־הכלא בקורפו, והוצא להורג בשלהי מרס 1948).

יחד עמו פעלו עוד עשר מפלצות אדם, אף הם יהודים. חסון לוחץ על היהודים המגורשים למסור לידיו את הזהב ואת התכשיטים, ומוסר לידי הגרמנים את היהודים העשירים. החל בחודש אפריל נוהגים במחנה "הברון

הירש" להפריד בין העשירים להמון העם העניים. הגרמנים תובעים מהם את זהבם, ויחד עם חסון נוקטים בשיטות עינוי שונות כדי להכריח את האומללים לגלות את מקום מסתור אוצרם. חקירות שכאלה נעשו בשיטות עינוי שונות כדי להכריח את האומללים לגלות את מקום מסתור אוצרם. חקירות שכאלה נעשו שכיחות כל־כך עד כי יהודים רבים מצאו לנכון לשאת על גופם את דמי הכופר הדרושים כדי להינצל מעינויים.

תקצר היריעה מלהכיל את כל סיפורי הזוועות שחוללו השומרים הגרמנים במחנה "הברון הירש". אנסו כאן את הצעירות היהודיות באין מוחה, ערכו אורגיות מין פראיות ורמסו את כבודם של רבנים בגילוח זקניהם ובהעבדתם במלאכות ניקיון שונות. ואף מארכיון הקהילה העשיר, מקום שהיה בו מגולל סיפור ימיה של העיר, לא משכו ידם: שרפוהו והשמידוהו עד היסוד.

בטרם החל הגירוש מן המחנות הוצאו גברים רבים מן הגיטו של הפרבר היהודי הידוע 151 ומן הרחובות הסמוכים לו, ולאחר זמן אף ממחנה "הברון הירש". גילם של הגברים נע בין 17 ל־40 שנה, והם נשלחו לעבודות כפייה במקומות שונים ביוון לתקופה של שניים עד שלושה חודשים. שרידיהם הוחזרו לשלוניקי ב־10 באוגוסט 1943 ונשלחו לפולין עם הטרנספורט האחרון. טרם יציאתם גילחו את שער ראשיהם וחיטאו את גופם. במתקן החיטוי השאירו את חפציהם האישיים אשר הכינו לנסיעה, וכאשר הגיעו אל הרכבת, כבר לא היו חפציהם עמם. כדי להרגיעם הובטח להם, שעם הגיעם אל היעד יזכו לקבל את כל אשר נלקח מהם. לאחר זמן נודע לנו, כי כל החפצים נמכרו בידי הגרמנים ועוזריהם הבוגדים וכי דמי תמורתם שולשלו אל כיס הגוזלים.

מצבם של הפועלים אשר שבו לאחר שלושה חודשי עבודת פרך היה קשה עד מאוד. הם הגיעו בחוסר כול, ופגועים היו בגופם ובנפשם. אחדים מהם, האמיצים יותר, הצליחו להתחמק מן העבודות ולהגיע בצעידה ברגל אל אתונה, ששכנה 150 עד 200 קילומטרים משם. מפיהם נודע לנו על מעללי הגרמנים באתרי העבודה, על המזון הדל ועל התמותה הרבה במהלך העבודות בעטיָן של מחלות כגון דיזנטריה, שחפת, דלקת־ריאות, נמק ועוד.

בסופו של דבר לא שרדו אלא חמישים מאותם פועלים, ולא עברו ימים רבים וגם אותם ראינו מובלים רצוצים ופגועים אל רכבת המוות.

המרכז הנאצי

המוח שמאחורי הגירוש היה ברח׳ וליסאריו (Velissarion) 42, סמוך למשרדי הקהילה היהודית. המשמר היהודי נכח שם על־מנת לפקח על ביצוע ההוראות. ארגון זה, ה־Sicherheitsdienst (S.D.), הורכב ממפלצות אדם חסרות רחמים, ושמותיהם לא ימושו מזיכרון המעטים ששרדו מעינוייהם. ברונר (Brunner) וויסליצני היו המנהיגים, זיטה (Zita) היה התליין וטאקאש (Takasch) ו־Sloverk היו עוזריהם. מתורגמנם הנאמן היה האמרני בודוריאן (Budorian), שהיה סוכן ס״ס. הוא נודע בעיקר בחקירותיו האכזריות שניהל ברח׳ וליסיראו. פרא זה, ברצותו לשאת חן בעיני חסדו הגרמנים, תירגם את הדברים באופן שהם רצו לשמוע, וגרם במישרין להרשעתם של הנחקרים.

אל בית מס׳ 42 הוזמנו אפוא, מדי יום, העשירים, הסוחרים, הבנקאים, בעלי הנכסים, אספני הבולים ועוד. ואותה השאלה תמיד: היכן הסתרת את זהבך? אולם עוד בטרם ישיבו, הונף מגלבו של זיטה. אחר־כך הוכנס האיש אל תא במרתף הבניין, וזמן קצר אחר־כך הועלה שנית לחקירה, ושוב הוצגו לו אותן השאלות, אם התשובות לא היו מספקות דיָן נמשכו המכות. בסופו של דבר נדרשו המעונים להמציא בתוך שעות ספורות את כל אוצרותיהם. הבוגד בודוריאן קיבל בוודאי את חלקו בביזה.

הטרנספורטים האחרונים

הטרנספורט ה־17 יצא לפולין באחד ביולי 1943. באותה עת נמצאו במחנה ״הברון הירש״ כל ה״מיוחסים״, היינו, המופלים לטובה מקרב ראשי הקהילה, ״שומרים אזחריים״ אחדים, חסון וכנופייתו, כמה מאות עובדים, הבורחים האחרונים שנתפסו בידי הסוכנים הגרמנים והוחזרו אל המחנה (לא בטרם עונו) וכן אנשי המשטרה הגרמנית האחרונים, אשר ליוו את הרכבת. בסך הכל 120 עד 130 איש לבד מן הפועלים. ב־29 ביולי 1943 נתבקשו היהודים בעלי נתינות ספרדית, אשר זה זמן רב ציפו להישלח אל מולדתם, להתאסף בבית הכנסת ״בית שאול״. ההוראה באה ממפקד הס״ד — ויסליצני. רוב הנקראים התייצבו כנדרש. לנוכחים נמסר כי הנסיעה לספרד תהיה על חשבונם, וכי מותר להם לקחת עמם את השייך להם — דברי זהב וחפצי ערך אחרים וכן סכום כסף בשווי של עד 1000 דולר לאיש. למעשה, הופלו בעלי הנתינות הספרדית בפח. בית־כנסת הוקף בידי המשטרה הגרמנית, שנעזרה בחסון ובבוגדים אחדים, והיהודים ששהו בו הועלו על משאיות והועברו אל מחנה ״הברון הירש״. הנשים והילדים

הובאו למחרת היום. הנתפסים חוייבו להפקיד במעטפות אישיות את כספם ואת דברי הערך שלהם, אשר רק לאחר זמן הוחזרו להם בידי שלטונות ספרד. הגרמנים חיפשו בכיסיהם של בעלי הדרכונים הספרדיים, נברו בחבילותיהם והוציאו כל דבר ערך שנמצא. וכך, לאחר שנלקח מהם כספם, יוצאים הם לדרך בשניים באוגוסט 1943. הקרונות קרונות־משא הם, אולם נקיים. אשה אחת אשר חלתה בטיפוס מבקשת להישאר בשלוניקי עד שתירפא, ומעלים אותה לקרון יחד עם רופא יהודי. בנסיעה זו, השמונה־עשרה במספר, יוצאים גם הרב הראשי ובני משפחתו עם שאר חברי ועד הקהילה, בניקו שאלתיאל ושלמה עוזיאל.

בשלהי יולי 1943 נותרו במחנה "הברון הירש", לבד מן הפועלים 120 יהודים. הם נחלקו בידי הגרמנים לשתי קבוצות: בקבוצה אחת מי שהיו חייבים להישאר יחד עם הפועלים, ובשנייה המועדפים, אשר נועדו לצאת ב"רכבת מיוחדת" יחד עם "הספרדים" לגרמניה. בין ה־30 ביולי ולאחד באוגוסט הוכנה רשימה מיוחדת, ועשרה ימים קודם לכן כבר הוחל בשיחות סודיות. בהכנת הרשימה עסקו ויטאל חסון ראש המחנה אלבּלה — היושב־ראש האחרון של ועד הקהילה עם יועציו המיוחדים (נזכיר כאן כי במחצית הראשונה של חודש אפריל הושעה הרב הראשי מתפקידו, ובמקומו הועמד אלבלה בראש שרידי הקהילה. לאחר שהפיקו הגרמנים מן הרב את כל שהיה יכול לספק להם, שוכנו הוא ומשפחתו בבית קטן במחנה "הירש"). והגרמנים עצמם. כל אחד מן המתדיינים השתדל להכליל את בני חסותו. הורכבה רשימה שמנתה 74 שמות מועדפים, אשר נועדו להצטרף אל היהודים הספרדיים במסעם אל ברגן־בלזן. יתרת האנשים במחנה, 50 במספר, יופנו יחד עם הפועלים לאושוויץ, היינו למשרפות. הקבוצה הראשונה תיסע ברווחה — אנשים בקרון, ואילו אנשי הקבוצה האחרת יצטופפו כרגיל — 60—70 איש בקרון. הראשונים יישלחו למחנה בטוח, מקום שם אין הורגים באמצעות גז, מכונות־ירייה, מכות, רעב וניסויים רפואיים.

האזור המיועד ל־74 יהודי שלוניקי בברגן־בלזן, מאכלס בתוכו עוד יהודים בני קהילות אחרות, בעיקר מהולנד. יהודי שלוניקי משוכנים ב"לאגרים", ואינם רווים נחת, ובכל־זאת תנאי החיים בהם נוחים יותר בהשוואה לחיי התופת של העצורים באושוויץ ובבירקנאו. בברגן־בלזן, בקבוצת 74 העצורים מיוון, אין הישישים עובדים. הילדים אינם מוטרדים

ואין מפרידים אותם מהוריהם, והאמהות שבניהן צעירים, אינן עובדות אף הן. בברגן־בלזן, שזה עתה הוקם, מנצלים יהודים אחדים משלוניקי את ההזדמנות הנקרית בדרכם ונהנים מנוחות יחסית. שבעים וארבעת המועדפים שלנו אף שומרים על חפציהם. אותם הימים עצמם מנושלים אחיהם שבאושוויץ מכל נכסיהם ומובלים אל המוות. בברגן־בלזן הולכים לעולמם לפני השחרור או מעט אחרי כן שבע־עשר מן המועדפים. ביניהם הרב הראשי, צבי קורץ ובניקו שאלתיאל. בספטמבר 1945 מגיעים אנשי ברגן־בלזן לסידרוקסטרו. (Sidhirokastron). סערת הרוחות בקרב 1,700 היהודים החיים בשלוניקי גדולה. הכול מדברים על נטילת החוק ליידיים, על נקמה באחים המיוחסים, או מכל מקום על גינוי וחרם. ואמנם לאחר זמן, נשפטו אחדים מתוך 74 המועדפים ונידונו לכף חובה, ביניהם אלבלה, טיפוז, קוניו ואחרים.

שמונה ימים לאחר המשלוח השמונה־עשר של היהודים הספרדים והמועדפים, דהיינו ב־10 באוגוסט, יצאה הרכבת ה־19 היא הרכבת האחרונה שהעבירה את הפועלים אשר עדיין נותרו בחיים, והם חסרי כול ועלובי מראה.

סוף דבר

בעבור מי שצפה בהריסות הגיטו
מעשי אנוש אינם מותרים להיעשות שוב
הכול חייב להשתנות, וְלא המוות ומתקמם
חייבים לנצח את המוות, שאם לא כן — המדבר שולט.

(פול אלוארד, ורשה — "עיר רפאים")

אלברט מנשה

בירקנאו — זכרונותיו של עד ראייה

הקדמה

רבות היססתי בטרם אחליט לפרסם את זיכרונותי אלה. לא פעם שאלתי את עצמי: היאמינו לי? הן יתכן, שיירָאו עמודים אלו כחזיונות אדם אומלל, אדם אשר נטרפה דעתו עקב הקורות אותו במחנות ההסגר בפולין ובגרמניה, והרי כל המסופר כאן הוא למען האמת, נשגב מכל דמיון אנושי. ובכל־זאת, המאורעות הללו היה היו ולא־ניתן למחותם מן הזיכרון.

האלפים הספורים שניצלו ומיליוני הנספים אשר לא נכחו במִפקד הניצחון, הם הם, המעידים על אמיתות הדברים, המובאים בספרון זה.

בהעלותי את זכר יקירינו האהובים אשר נספו בשואה, נשבע אני כי אין משפט אחד, אף לא מִלה אחת בסיפורי, הסוטים מן האמת הצרופה.

מי ייתן ושורות ספורות אלו יפקחו את עיני האנשים הסולחים עתה ומרחמים על בני העם הגרמני. ומי ייתן ויטעו בליבותיהם שנאה לבני העם, אשר הצמיח מקרבו זדון ורשע.

היטלר! זקוף ראשך בגאון. אטילָה ונירון משולים לפעוטות יונקי שדיים כנגדך. שיגעונך המיסטי, הדביק גם את בני עמך, ויחד התמסרתם ברוע ושפלות שלא נודעו כמותם לפעולות ההשמדה של מיליוני בני־אדם חפים מפשע.

זכר רשעך לא יימחה, וקללת אלוהים ואדם תרבץ עליך, עד עולם.

שאלוניקי — תחת הכיבוש הגרמני

מי הייתי? רופא הייתי, וזכיתי למוניטין בעיר מולדתי, מקום שם עסקתי במקצועי זה עשרים שנה. חייתי באושר. את זמני חילקתי בין שירות בבתי־חולים ובין שהייה בקרב משפחתי. אושרי הגדול היה, שלאחר ניתוח מוצלח יכולתי לשוב הביתה ולהתמסר יחד עם בּתי האהובה למוסיקה.

ב־1942 מלאו לבתי שש־עשרה שנים. זה עתה סיימה את בית־הספר

התיכון, וגמרה את לימודיה במסגרת הקונסרבטוריון — "אודיאון". עכשיו התכוננה ללימודי הרפואה באוניברסיטה.

ורעייתי — היא השתדלה להנעים את שהותי בבית בכל דרך אפשרית, בהשרותה אוירה של נינוחות ורגיעה אשר הפיגו את טרדות המקצוע. ואני, כיוון שהתרחקתי מעיסוק בפוליטיקה, היה בידי פנאי למילוי חובותי הציבוריות, אשר באו לידי ביטוי בפעילותי במוסדות החברתיים של הקהילה.

הנה כי כן, השלווה והאושר היו מנת חלקי.

ואולם, עד מה השתניתי אחר שנתיים של שהיה ב"לאגר" הגרמני. נהפכתי לשבוי (Häftling) אומלל: את רעבוני שברתי באכילת עשבים, את גבי הושטתי להצלפות ולעלבונות, נהפכתי לאדם אכול כינים, שרצים ורמשים, נגוע בטיפוס הבהרות וקדחת הבטן. נדמיתי לאלון מוכה סופה, חלש ומדולדל שקצו קרב.

מה פשע פשעתי, כי הוכחדו יקירי — אשתי, בתי, ארבע אחיותי ואחי? בעיני היטלר, היה פשעי החמור בפשעים — נולדתי יהודי. עברי כאזרח ישר ושומר חוק, תפקידי כרופא הצבא היוני, במהלך המלחמה באיטלקים — הללו לא יכלו לכפר בשום אופן על פשע לא־יסולח זה.

למען האמת, מאומה לא רימז על השחיטה האיומה של האוכלוסיה השלווה ורודפת השלום של שאלוניקי, שמנתה חמישים אלף נפש. עם כניסת הצבא הגרמני לשאלוניקי, לא היה אפשר לחזות מראש את העתיד להתרחש. משך שנה שלמה, חיו יהודי שאלוניקי בשלום יחסי. נכון הוא, כי כבר בימים הראשונים לכיבוש העיר, החרימו הגרמנים את מכשירי הרדיו של היהודים. ואולם אנו, ברוב תמימותנו, ניסינו להבין את הצעד הזה, ופעמים אף נדמה לנו כמוצדק. אחר־כך הגיע תור החרמת הפסנתרים. פעולה זו כבר היתה פחות מובנת. במהרה הגיע אף תור הרהיטים והחרמת אלפי דירות. הפעולות הללו הציקו, כמובן, עד למאוד. ואף־על־פי־כן, סבלנו אותן מתוך נחמה, כי בסופו של דבר לא נשקפת מהן סכנה לחיינו.

ואולם המצוקה הלכה וגברה. יהודים אחדים עונו לאחר שסירבו למסור את חפצי הערך שלהם, ואחרים נורו למוות. אירועים אלו אמנם עוררו פחדים עמוקים, אולם היהודי, היודע להבליג על מכאוב, עמד גם בהם והמשיך לעסוק בעבודתו כשכל העת מקננת בלבו דאגה עמוקה.

כל יום הביא עמו הגבלות והשפלות נוספות: איסור הביקור בבתי־הקפה, בבתי־הקולנוע, ואיסור השימוש בתחבורה ציבורית. העיתונות, הכפופה לשלטונות הכיבוש, פירסמה מאמרים אנטישמיים, ובשלהי חודש

פברואר 1943, הודיעה מעל דפיה על גזירות קשות. היו אלו הסימנים הראשונים לטרגדיה הנוראה — אובדן חייהם של 72,000 יהודי יוון.

והנה, ב־15 בפברואר פורסם צו, אשר עורר אימה וייאוש בקרב האוכלוסיה היהודית. היהודים חויבו לשאת בצורה גלויה על דש בגדם טלאי צהוב, ועליו תפור מגן־דוד. כמו כן נגזר עליהם להתגורר אך ורק באזורים מוגבלים ומוגדרים בעיר ונאסרה עליהם היציאה מהעיר. היתה זו אפוא חזרה אל הגיטו. למעשה, אכן הוקמו גיטאות אחדים, ומשמעות הדבר היתה פיזור האוכלוסייה היהודית בחלקים שונים של העיר, בלא יכולת ליצירת קשר הדדי כלשהו, שהרי נאסר אף השימוש בטלפון.

ב־25 בפברואר עשתה לה כנפיים ידיעה מרעישה — תושבי גיטו "הברון הירש", הוא הפרבר הסמוך לתחנת הרכבת הישנה, הועברו בן־לילה למקום בלתי־נודע. ההשערה היתה, כי הוגלו אל העיר קראקוב שבפולין.

"הקומנדנטור" זימן אליו מיד את הרב הראשי והסביר לו, כי אל ליהודים לדאוג בשל המעשה הזה. הפעולה ננקטה כדי להבטיח את ביטחון צבא־הכיבוש, שהרי בפרבר "הברון הירש" התגוררו תושבים רבים בעלי השקפות קומוניסטיות. יתירה מזו, נאמר, היהודים הללו יגיעו לקראקוב ויתקבלו שם בזרועות פתוחות אצל הקהילה היהודית המקומית.

ההצהרות הללו, לא הרגיעו את האוכלוסיה היהודית, שבאותה עת כבר השכילה לעמוד על דרכיו של שלטון הכיבוש הגרמני. כעבור יומיים, מכותר הפרבר רז'י ותושביו מועברים אל "הברון הירש". עשרת־אלפי־אנשים מכונסים בשטח המספיק, אך בדוחק, לשלושת אלפים איש. הצפיפות נוראה והתנאים הסאניטרים איומים. המועדפים ישוכנו בחדרים עלובים — שלושים איש בשטח של ששה־עשר מטרים רבועים. רבים אינם מוצאים מקום אל תחת כיפת השמים.

כעבור שלושה ימים, ב־28 בפברואר, נעשית עוד העברה לפולין, ובה 3,000 איש. שוב מזומן הרב הראשי אל השלטונות הגרמניים. הפעם מסבירים לו, כי השכבות העממיות נגועות בחיידק הקומוניזם, והוא יטוהר רק על־ידי גירוש כפוי של התושבים לפולין. ואולם השכבות המתונות של המעמד הבינוני, שהתגוררו במרכז העיר, אל להן לדאוג.

הבטחות אלו נמוגות במהרה. ההעברות נמשכות בקצב של שלוש בכל שבוע — בימי שני, רביעי וששי, ובכל העברה 3,000 איש. על־פי התור מועברים תושבי כל שכונה אל "הברון הירש", ומכאן נשלחים הם הלאה. אנשי הצלב־האדום הבינלאומי אינם רשאים להיכנס אל המחנה. הממשלה היונית מנסה להתערב לטובת היהודים, אולם צעדה נדחה בכעס בידי צבא

הכיבוש. הבעיה היהודית, ראוי שתידון בין יהודים לגרמנים, ואין לאחרים כל זכות להתערב.

מוצא אני לנכון לספר כאן על מאורע אחד, שיש בו להמחיש את דרגת השקר והשפלות, שהגיעו אליה הגרמנים.

ליאון קואנקה (Leon Coenca), רופא של הצלב־האדום אשר שירת בשלוניקי, היה רשאי, בתוקף משרתו זו, להתגורר מחוץ לגבולות הגיטו. אולם, היה אסור לו להתרחק מביתו אלא באישור מיוחד של הגרמנים, ואף זאת, בליווי של איש משטרה. באחד הבקרים נודע, כי הרופא ואשתו נעלמו מדירתם, כאילו פצתה האדמה את פיה ובלעתם. הצלב־האדום מתערב אצל השלטונות והללו מודיעים, כי במשך הלילה נמלט הרופא לאתונה וכי הם כועסים מאוד על המעשה. לשווא היו החקירות, והקומנדנטור דורש מן הקהילה להעביר אליו 25 יהודים מקרב המכובדים שבקהילה, ככני ערובה שיוצאו להורג, אם לא יימצא הרופא. במשך ימים אחדים מתנהל משא־ומתן על גורלם. ה־25 נהפכים במהרה ל־15, ולבסוף, כמחווה נדיבה, הגזירה מתבטלת. רק לאחר שנה, בעת שהותי במחנה־הריכוז בירקנאו, נתבררה לי חידת העלמו של הרופא. הרופא קואנקה ואשתו, נחטפו באישון לילה בידי הגסטפו והועברו בחשאי לפולין. בעת שחיפשוהו, כבר נמצא הרופא במחנה־הריכוז בונה (Buna) ואילו אשתו במחנה אושוויץ.

נכון הוא, כי יהודים אחדים השתדלו להימלט מן הצבת המאיימת להיסגר עליהם, בנסותם "לגנוב" את הגבול בין צבאות גרמניה ואיטליה. הללו ניסו לעבור לאתונה, שם היו היהודים תחת חסות איטלקית. רבים מקרב יהודים אלה הצליחו בניסיונם זה, הודות לאמצעיהם הכספיים ולקשריהם עם ידידים נוצרים. אחרים נָסו להרים והצטרפו לפרטיזנים, במלחמתם נגד העריץ הגרמני, הגם שסכנה רבה היתה כרוכה בניסיון זה, שכן יהודי הנתפס בניסיון בריחה משאלוניקי הוצא להורג בו במקום.

בחודש מאי נתפסו שלושה צעירים בעת ניסיון הימלטות, והוריהם מתוך גלוי של הקרבה עצמית, הציעו את חייהם תמורת חיי ילדיהם. הגרמנים, קיבלו את ההצעה והוציאום להורג לפני ההמון הנחרד, שכונס במחנה־הריכוז כדי לצפות במחזה הנורא.

בראשית חודש מאי הגיעה הדרמה לסיומה. בתוך ששה שבועות לא נותרו בעיר אלא 900 יהודים מקרב 50,000 שהיוו את אוכלוסיית הקהילה היהודית הנפלאה בשלוניקי.

לבסוף, ב־30 במאי, הודיעונו על יציאת יהודים נוספים, ובמחנה נשאר המנגנון בלבד, שמנה מאה איש. למחרת היום, עמדו לצאת את שאלוניקי

800 יהודים. זוהי עוד דוגמה לשפלותם ועורמתם של הגרמנים. השמונה מאות נאמר, יופלו לטובה וישלחו לא לפולין אלא למחנה טרזינשטדט (Theresienstadt).

בינתיים, המרנו את חפצי הערך שלנו בכעין המחאה בזלוטים. בליל אחד ביוני התרחשה מהומה גדולה. כיוון שנועדנו לצאת אל טרזינשטדט, היינו חייבים להמיר את הזלוטים במַרקים. בשעה 4 בבוקר נקראנו למִפקד, והיציאה החלה. תוך כדי הצלפות, ולעתים אף יריות, הוכנסנו לקרונות, שברגיל שימשו להובלת בהמות — 60 איש בכל קרון. כל אחד לקח עמו חבילות אחדות, שהיו בהן מעט בגדים ומצרכי מזון, שרידים עלובים לרכושנו. הנסיעה נמשכה שמונה ימים. את שעבר עלינו בקרונות הללו, אי־אפשר לתאר. 60 איש אומללים, כלואים ללא־מים כמעט, בקרון בָּקר דחוק, וזאטוטים מתייפחים ללא הרף. תארו לעצמכם, צפיפות שכזו, בלא יכולת לקיים את הצרכים הפיסיים המינימליים, בלא יכולת להשתטח או לשבת. נותרה בלִבנו נחמה אחת — מובילים אותנו לטרזינשטדט ולא לפולין; ואם כי איש לא ידע מהי טרזינדשטדט ומהי פולין, דבר אחד היה בעל חשיבות — לצאת את הגיהנום שידענו בתקופה האחרונה.

המון מסכן היינו, שלא ידע את הצפוי לו. נשים, ילדים, בני כל הגילים. לפתחנו ארבו עינויים ומוות, ואנו טווינו לנו תכניות חיים לעתיד. דברים פעוטים העסיקונו, שעה שגורל מותנו כבר נחרץ. נפשות תמימות וטהורות, שלא הבינו עד כמה היתה הנפש הגרמנית אכזרית ושפלה.

חלק ראשון

בירקנאו

8 ביוני. השעה 6 בבוקר. הרכבת נעצרת. מבעד לצוהר המוגף אנו מבחינים בשלט הנושא באותיות גדולות לבנות על רקע אדום את השם "אושוויץ", ובקוראינו את השם החוורנו. עוד בהיותנו בשׂאלוניקי שמענו מעט על אודות העיר הזאת, אף אם לא בבירור. ידענו, כי היא נמצאת בפולין. ברור היה, כי אין אנו נמצאים בטרזינשטדט. האופטימיים יותר שבקרבנו עדיין אינם מאבדים תקווה. מי יודע?! אולי תמשיך הרכבת בדרכה. אלא שאופטימיות זו נמוגה במהרה. דלת הקרון נפתחת ברעש מחריש אוזניים. קבוצת אסירים לבושים בגדי פסים מסתערת על הרכבת. אנו מצווים לרדת. לראשונה אנו שומעים מלה, הנשמעת שלא כמלים אחרות: "שנֶל" (Schnell — מהר!). מלה שנואה זו תכוון מעתה את תנועותינו כולן, היא מהדהדת באוזנינו בעת שינה, בעת יקיצה, במִפקד ובעבודה. מענֵינו יצווחו "שנל" בכל הזדמנות, ושעה שאין אנו ממלאים אחר דרישותיהם כראוי בעיניהם, יכו בנו עד מוות.

תוך מהומה שאין לתארה במלים, מתחילים הכול לרוץ ממקום למקום כאחוזי־טירוף. אנו שואלים זה את זה, קוראים למכירים ולקרובים, משתדלים לאסוף את חפצינו — ומעל למהומה מרחפת ההוראה "שנֶל" המוסיפה עוד מבוכה לאנדרלמוסיה הכללית. טרם נאספו כל החפצים, אנו מצווים לנוטשם כמות שהם ולמהר למיפקד.

האווירה קודרת. גשם יורד, ואנו שקועים בבוץ עד קרסולינו. אנשי ס"ס מקיפים אותנו, ובידיהם רובים מכוונים. מכונות־ירייה מופנות אלינו מלמעלה. לא הרחק, ממתינות משאיות אחדות למטענן. למרות כל זאת, פרט קטן אחד מעורר בנו תקווה. מאחורי המשאיות חונה אמבולנס, הנושא באורח ברור את סמל הצלב־האדום. מחשבה הגיונית עולה במוחנו —

חולינו יזכו מן הסתם לטיפול רפואי הולם. ייתכן אפוא שלגרמנים אין כל כוונות רעות. הצלב־האדום, הריהו סמל עליון לעזרה לזולת, ואיך אירע שהועידו לו תפקיד כה נפשע? ! משך רגעים אחדים התרכזו כל הבאים — 800 מספרם — בשורה צפופה, שאולצה לצעוד ולעבור נוכח שני קציני הוראת "שנל" מהדהדת, מלווה במכות, הניתכות כמטר עז. הקציני מפגינים חוסר עניין בולט בצועדים, ורק אחד מהם, אגב רמיזה קלה באצבעו וללא אומר, תובע מכל אחד לפנות ימינה או שמאלה, להסתובב אחור ולפנים. כך מתחלקים אנו לארבע קבוצות: האחת — כוללת אנשים צעירים ובריאים, השנייה — כולה קשישים, השלישית — הבחורות בנות 16 — 25 שנה, שנדמה כי בריאות הן, ולבסוף, קבוצה רביעית — הכוללת את הנשים הנכות והחולות, שגילן מוערך בלמעלה מ־25 שנה, הילדים והילדות, האמהות על תינוקיהן והנשים ההרות.

הקבוצות השנייה והרביעית, דהיינו הכוללות את הישישים והילדים הקטנים, הנשים ההרות ושאר דלי הכוח — הועלו על משאיות. האחרים חויבו להתקדם רגלית. בגלל המהומה לא זכיתי לראות עוד את אשתי ואת בתי. אשתי עלתה על משאית מבלי שיכלה להפנות אלי את מבטה, ובתי נכללה בקבוצת הצעירות.

אני נמצא יחד עם הצעירים והבריאים. בקבוצתנו 300 איש. השומרים מקיפים אותנו מכל עבר. אנו צועדים תחת גשם שוטף, בעוד מלבושינו החמים שהבאנו עמנו נותרו על הרציף בקרבת רכבת הבָּקר. לא יכולה להיות צעידה מכאיבה יותר. למרות זאת, איננו מאבדים את תקוותינו. אנו חיים, וזה העיקר. התנחמנו בידיעה כי רעיותינו האהובות נלקחו במשאיות, ולא יסבלו כמונו את מתכי הגשם ואת מאמץ ההליכה.

עמודים, חוטי חשמל ושלט שמצוירות עליו שתי עצמות מוצלבות, זהו השער המעיד על הכניסה לבירקנאו, או אושוויץ II, שבמהרה יוודע כשמו הרשמי של המקום.

אנו נכנסים בלא אי־אמון, ועם זאת מתחילים לחוש כי אנו שרויים בעיצומו של גיהנום. לרגע זה, יפה האמירה הנודעת של דנטֶה: "אתם הנכנסים הנה, חדלו מכל תקווה!". והתמונה אכן מתחלפת מיָד. מאות יצורים תשושים, עטויי סחבות, בידיהם אתים ומעדרים, עובדים בעבודות חפירה. תחת הצלפות שוט. שומרים הנושאים על זרועם סרט, ועליו מצוין "קאפו", נוהגים בעובדים באכזריות, והשמחה לאיד קורנת מעיניהם.

לפתע אני שומע את שמי ומתפלא לראות את קרובי, סלומון מנו (Mano), אשר הועבר משלוניקי חודש קודם לכן. יחד עמו עוסקים

שנים־עשר אחים לצרה בהובלת מריצת פסולת. אנשים אלה מושיטים אלינו את ידיהם בייאוש ומבקשים מאתנו סיגריות, מעט לחם, וכל דבר מאכל שיש בו לשבור את רעבונם. לִבנו מתכווץ, תקוותינו נמוגות, ואט אט אנו מתחילים לחוש כי במקום עומדת להתרחש דרמה איומה.

מביאים אותנו לצריף, הנושא את הספרה 15. אנו עייפים, אין במקום ולו כיסא או ספסל. על הרצפה, אסור לנו לשבת. אנו מבחינים בפרצוף מוכר. זהו ליאון יחיאל, אשר הגיע לכאן לפנינו. עתה הוא שייך למנגנון מִפקדת המחנה, וממלא כאן תפקיד של מתורגמן.

"שבויים, אתם נמצאים במחנה־המוות. בשעה שאני נושא דברים אלו נשותיכם וילדיכם אינם עוד בחיים". ידו של יחיאל מתרוממת ומצביעה על המבנים, אשר מארובותיהם נפלטות להבות. והוא ממשיך: "להבות אלו אינן אלא אש שרֶפת הגופות, גופות יקיריכם. מבנים אלו, הנראים כבתי־חרושת לכל דבר, הם המִשרפות. כל אחד מכם נותר עתה לבדו בעולם, ואיש אינו יודע עד מתי... עליכם יהיה לעבוד בתנאים גרועים, שזוכים להם נידונים לעבודת כפייה. יעשה כל אחד מכם מה שביכולתו כדי להחזיק מעמד".

דברים אלו, נדמו לנו כחלום תעתועים של אדם שנטרפה עליו דעתו. התקווה לחיים היתה כה מושרשת בלִבנו, עד כי לא ייחסנו לדבריו כל חשיבות וערך. בין כך ובין כך לא נותר זמן רב למחשבה. נפתחה דלת הצריף, וקבוצת אנשים לבושי בגדי פסים נכנסת ונושאת עמה ניירות. אלו הם "הרושמים" (Schreiber), שבראשם עומד קצין ס"ס. הללו עורכים בנו חיפוש קפדני, ולוקחים מעמנו כל שנמצא ברשותנו — תכשיטים, שעונים, תעודות זהות, צילומים.

אני, מבקש רשות להמשיך ולהחזיק ברשותי את תעודת ההסמכה הרפואית שקיבלתי במכללת טולוז, וכן את תעודת הפרס הראשון לנגינה בחליל, שהוענק לי מטעם הקונסרבטוריון של עיר לימודיי. "אלו הן תעודות יפות מכדי שיהיו ברשותו של יהודי מסריח". ענה לי הקצין המפקח. "מה עוד," הוסיף בחיוך אירוני, "שלא תצטרך אותן עוד."

הרישום מתחיל. נתוני הזהות של כל אסיר נרשמים בכרטיסים מודפסים, ולבסוף מגיע תור קעקוע המספר על אמתנו השמאלית. זרועי נושאת את המספר 124454.

האדם החופשי, הרופא אלברט מנשה, חדל להתקיים. מעתה לא קיים אלא השבוי מס׳ 124454, וכל חייל גרמני או שבוי בתפקיד רשאי לחרוץ את גורלו לחיים או למוות.

משנסתיימה עבודת הרישום, מגישים לנו נוזל, שמשום מה זכה לכינוי מרק. למרות היותו נורא, אכלנוהו בשקיקה, כיוון שכל האירועים האחרונים מנעו מאתנו אוכל זה זמן רב. לדאבון לב, לא נשבר אלא מקצת הרעב.

"Aufgehen zu funfte" — "קדימה בחמישיות" — "שגֶל", ואנו שוב בשורה, שוב יוצאים בצעדה. מוליכים אותנו לרחצה. "התפשטו מהר!" ומיד מונפת האלָה על גופנו הערום, בהטביעה סימנים כחולים על כתפינו החשופות ועל ראשינו. מתירים לנו להחזיק בנעליו, כיוון שישנות הן וכן בחגורותינו. למרות מזג־האוויר הסגרירי והקור העז, אנו נשטפים במקלחת מים צוננים, ומיד אחר־כך גוזזים את שערות ראשינו עד לשורשיהן.

לבסוף, כל אחד רשאי לקבל זוג מכנסיים בלויים, חולצה אחת, זוג תחתונים מחוור ומעיל מטולא. "Aufgehen zu fufte" ואנו שבים להסתדר בשורה להליכה אל "הבלוק" שלנו. ה"טקס" כולו ארך 12 שעות.

הבלוק

"Halt" (עצור!). אנו נעצרים סמוך לבנין לבֵנים גדול, שאורכו 75 מטר, רוחבו — 30 מטר וגובהו — עשרה מטרים. לפני דלת הכניסה מחכים לנו כמה אנשים, ביניהם מנהל הבלוק, עזריאל, מזכירו — דוד, שלושה "שטוּבֶּדינסט" (Stubedienst), דהיינו המטפלים בבלוק, הספָּר ועוד כמה נושאי תפקידים אחרים. הללו הם יהודים פולנים, אולם כיוון ששנים רבות חיו בצרפת, הם דוברים צרפתית. בידיהם הכוח לחרוץ את דיננו — לחיים או למוות. הם רשאים להרוג שבויים כראות עיניהם. רובם של ה"בלוק־אלטֶסטר" (Blockalterster) וה"שטוּבֶּדינסט" הם חלאות אדם. אחת "ההצלחות" הגדולות של המדיניות הגרמנית היתה צירוף בוגדים מקרב ישראל לביצוע השמדת העם היהודי. אותם אנשים השתדלו להמציא את העינויים המתוחכמים ביותר, בהיותם סבורים כי יינצלו ממוות כהוקרה על פעולותיהם. אולם המוות ציפה לכולנו, וכפי שנראה בהמשך, ההתרפסות המבישה לא סייעה להם כלל. הגרמני, שאינו יודע רחם, השמיד כל אדם שחדל לשמשו ולשרתו.

המזכיר דוד מסביר לנו, כי עלינו להיכנס אל הבלוק בסדר מופתי. בתוך הבלוק יקבל כל אחד שמיכה אחת ואת מנת מזונו לערב. אחר־כך יפנה כל אחד אל המקום שיועד לו לשינה. שלושה ימים נשהה בבלוק בהסגר, ולא נצא עוד לעבודה.

אנו מתיצבים איש איש לקבלת רבע לחם בן 1,200 גרם, ומנה מזערית של ריבה. מן הלחם נגרעה תמיד פרוסה בטרם יימסר לידינו, כדי להבטיח

מנה מוגדלת לאנשי המנגנון. כמובן, לא עלה כלל בדעתנו למחות. לו עשינו כך בוודאי היינו סופגים מכת שוט עזה.

לבסוף, מראים לנו את מקומות הלינה. לפנינו מעין מלונה בת שלוש קומות. אורך כל קומה ארבעה מטרים וגובהה 75 סנטימטרים. בגומחות מצחינות אלו ישנו שבעה אנשים. במקום שהוקצה לי אי־אפשר לשבת. גם בעת הכניסה למיטה, יש להתכופף ולזחול פנימה. ההוראה "Alles in Bett!" (כולם למיטה!) נזרקת אל חלל האוויר בהוראה "שנָל!" ובמכות אלָה. הבהלה רבה. הכול מבקשים להיכנס בעת אחת אל הגומחה, כדי להינצל מן החבטות. ידידי, עורך־דין סינטו אלאלוף, גורר רגל שבורה ממכת אלָה (ימים אחדים אחר־כך ימות בעטיו של זיהום שגרמו המכות). איכשהו אנו מצליחים להשתטח וכל אחד מתכסה בשמיכתו. כדי שנוכל להסתדר במקום הצר, החלטנו כי כולנו נשכב על אותו צד — תחילה על ימין, ולקראת חצות נסתובב כולנו לשמאל.

לא עברו עשר דקות מאז נשכבנו, וכבר החלו הפרעושים את הסתערותם. אלפים התנפלו עלינו ומצצו את דמנו ללא רחם. מחוסר מקום ולוּ לתנועה הקלה ביותר אין אף אפשרות להתגרד. לא עלה כלל על הדעת לקום. "הבלוק־אלטסטר" וה"שטובדינסט", אלותיהם בידיהם, משגיחים עלינו כל העת. סבורני כי מיותר להרחיב עוד את הדיבור. נקל לדמיין מהו לילה בתנאים כאלה. לאחר זמן נתרגל לעקיצות הפרעושים עד כי לא נחוש בהן כלל, אך גופנו המכוסה אלפי נקודות אדומות זעירות יעיד על סבלנו.

השעה 4 בבוקר. "Aufstehen!" (לקום!). הפקודה חייבת להתבצע במהירות, וָלא תתחיל ההצלפה. לרשותנו עומדות דקות אחדות בלבד כדי להתלבש. משנהיה מוכנים, נצטרך להמתין לשעה חמש. זו שעת הקָפה והאחראים הלכו להביאו. זהו נוזל שחור עשוי תחליף כלשהו, ומובן מאליו שחסר בו סוכר. מחצית הליטר של נוזל זה, הוא כל מזוננו עד לצהריים.

כיוון שנמצאנו בהסגר שוחררנו מכל עבודה, אולם הוטל עלינו לעסוק בעבודות שוליות בתוך הבלוק. בסביבות השעה עשר בבוקר מופיע אחד השבויים נושא על זרועו סרט, שעוטר בציור של נֶבל. — מנהל התזמורת בבירקנאו. מפי דודני נודע לו, כי בטרנספורט שלנו נמצאים אקורדיוניסט וחלילן. הוא בא אפוא כדי לצרף אותנו אליו. לאחר מבחן קצר ושטחי, צורפתי ללהקת המוסיקאים של בירקנאו. העיסוק הזה זיכה אותנו ביחס של כבוד מצד הסובבים אותנו. למען האמת, גם רופאים נדרשו בבירקנאו, אולם נרמז לי כי מבחינת ה"התארגנות", מוטב לי שאהיה מוסיקאי. "להתארגן" במחנה פירושו היה להצליח בדרכים מדרכים שונות באמצעים

חוקיים ולא חוקיים, ביושר או באמצעים בלתי־כשרים, להשיג מזון, סיגריות, בגדים וכל דבר אחר להועיל לשבויים; להתארגן על־ידי חליפין. עורמה, גנֵבה, חנוֹפה לבעלי התפקידים, השפלה, שוד ואף הלשנה. "התארגנות" בעבור כל דבר — פרוסת לחם, מחט, סיכה שמיכה וחולצה.

בשעת הצהריים הגיע תורו של המרק וכמותו, כרגיל, שלושת רבעי הליטר. מן המרק מלקט מנהל הבלוק כל פיסת בשר, כדי להעשיר את מרקו שלו, והוא לוגם אותו בציניות מופגנת. "הבשר הוא בשר טָרף, בשר ילדיכם ונשותיכם, ואיך תאכלו ממנו?" לועג הוא באכזריות.

למחרת היום, יום ראשון, אירע מקרה רב חשיבות מבחינתי. היה זה חג השבועות. התזמורת הוזמנה להשמעת קונצרט ב"לאגר" הנשים. הסתדרנו, ובמרחק מה, בכיכר המרכזית נערכו הנשים. מה רבה היתה שמחתי והתרגשותי כשבסוף ניגונו של קטע מוסיקלי אחד ראיתי את בִּתי עומדת מטרים אחדים ממני מלווה במפקד המחנה. שערותיה היו גזוזות עד שורשיהן, והיא עטתה בגדים מטולאים, ואף־על־פי־כן נראתה מאושרת. ברמיזות שאלתני אם יש בידי חדשות מאמא. עניתי כי לא ידוע לי כלום וכי בוודאי היא נמצאת ב"לאגר" אחר. בתוך הדממה הכללית בישרני מפקד המחנה, כי אינני חייב לדאוג לבתי, כיוון שמהיום תצורף לתזמורת הנשים. ואכן, כעבור יום ראיתיה לבושה בגדים טובים יותר. מעבר לגדר החשמלית הודיעה לי, כי נתקבלה לתזמורת כמתופפת.

לעת עתה, חיי שלי ב"לאגר" לא היו קשים מנשוא. בתי בין החיים וזה הרי החשוב ביותר. בדומה לי היא נמצאת ב"קומנדו" מועדף, ואשתי אף היא נמצאת בוודאי ב"לאגר" אחר. בנוגע לתאי־הגזים אשר הודיעונו על אודותיהם, חשבנו לתומנו כי אין זה אלא סיפור בדוי בפי הגרמנים, שנועד לדוחפנו למרידה, שתשמש עילה לפגוע בנו.

נכון הוא, כי ראינו את הלהבות הגדולות שיצאו מארובות המבנים הגדולים, הסמוכים כל־כך ל"לאגר" שלנו, אולם תיארנו לעצמנו כי בתנורים הללו שורפים את פסולת המחנה. במלים אחרות, גם אם לא חשתי עצמי מאושר לחלוטין, לא יכולתי לטעון כי אומלל אני. למעשה, נמניתי עם חברי ה"קומנדו" הטוב ביותר במחנה; וכיוון שכך, הייתי זכאי למנה כפולה של מרק בצהריים — יתרון עצום נוכח תנאי המחיה שבמחנה.

עם שחר יום שני, הוצבו גם חברי ביחידות ה"קומנדו" השונות, ובשעה שש הועמדו בשורות, והופנו אל מקומות עבודתם.

"יחידות הקומנדו"

"קומנדו" פירושו קבוצה של פועלים, שמוטלת עליה עבודה מוגדרת. במלים אחרות, זהו צוות עבודה. מספר האנשים בקבוצת קומנדו אינו קבוע. יש יחידות קומנדו בנות עשרה פועלים, ואחרות שמספרן נקבע על־פי היקף העבודה. בכל קומנדו יש מפקח אחד או יותר, הנקראים "קאפו". ואם הקומנדו הוא בעל חשיבות רבה, הרי יש גם מפקח עליון, המתקרא "אוֹבר־קאפו" (Ober-Kapo). תחת ה"קאפו" משמשים ה"אונטר־קאפו" (Unter-Kapo) וה"פוראַרבּייטר" (Vorarbeiter).

הנושאים בתואר "אובר־קאפו" הם בדרך־כלל גרמנים. הללו אסירים פליליים, רוצחים או נידונים אחרים, אשר קנו את חירותם במחיר העסקתם כתליינים במחנות־הריכוז. לעומת זאת, "קאפו", "אונטר־קאפו" ו"פוֹר ארבּייטר" מגויסים מקרב כל בני הלאומים שבמחנה. כל אחד מהם יכול לחרוץ את גורל האנשים שתחת פיקוחו לשבט או לחסד. ואכן חיות אדם אלה משתמשים בזכותם זו בלא שיתנו כלל דין־וחשבון על מעשיהם. בעבורם הרג הוא תחביב, והמצליח במעשהו יתפאר כי מצא את דרך הקטל הטובה ביותר. ה"לאגר־קאפו" שלנו, שכינויו בפינו "פרעה", נהג לספר בגאווה כי במו ידיו הרג שלושת־אלפים איש.

כאמור, יש יחידות קומנדו מועדפות, אשר העבודה בהן קלה יותר, הארגון טוב יותר והמפקחים אנושיים יותר. יחידות אחרות הן גיהנום לכל דבר. כל יחידת קומנדו נושאת שם, על־פי מטלת העבודה שלה. בין היחידות העיקריות ראויות לציון ה"צִימֶרַאי" (Zimmerei) שעסקה בהקמת צריפים, ונחשבה ליחידה שכדאי להתקבל אליה. ולעומתה ה"שטרַסֶנבַּאוּ" (Strassenbau) שעסקה בסלילת דרכים, והיתה בין היחידות הקשות והמפחידות ביותר. נוראה עוד ממנה היא יחידת "פִישֶׁרַאי" (Fischerei) אשר המוות מדלדל את שורותיה מדי יום.

בשעה 5.30 בבוקר, לאחר שתיית הנוזל המתקרא קפה, חייב כל אדם לגשת אל מקום הריכוז של הקומנדו שלו. התזמורת מתאספת בקרבת הבלוק שלה, ומכוונת צעדיה, תוך כדי נגינה, אל פתחו של ה"לאגר". אחר־כך נעצרת בכיכר קטנה — היא הכיכר המיועדת לה דרך קבע. החל בשעה 5:30 ועד 6:00 היא מנגנת בעבור ה"בלוק־פיהרר". בשעה שש מתחילה תהלוכת יחידות הקומנדו השונות. התזמורת מנגנת שירי־לכת, המלווים את שנים־עשר אלפי האדם היוצאים את ה"לאגר" אל עבודתם, כשהם צועדים בסך בחמישיות.

אומלל הוא האדם שלא צעד כראוי. התגובה היתה מכות אלָה או הינף

שוט, שנועדו להחזירו למוטב. ה"טקס" נמשך על־פי רוב כשלושת רבעי שעה. המוסיקה נשמעת ללא הרף, ואף קור של 20 מעלות מתחת לאפס, אין בו כדי לבטלה. ידינו עומדות לקפוא, והריר שהצטבר בכלים נהפך מיָד לקרח... עם זאת, אנו חייבים להמשיך, שאם לא כן, ניענש ב־25 מלקות באחורינו.

עם יציאת יחידות הקומנדו חוזרים אנשי התזמורת, תוך כדי נגינה, אל הבלוק שלהם, פושטים את מדי המוסיקאים ולובשים בגדי־עבודה רגילים. אנו מתייצבים לפני עגלות־משא ונשלחים לעבודות שנועדו לנו, מי כנגרים, מי כחייטים ומי כסנדלרים, ואולם בדרך־כלל, עבודות אלו קלות יותר מן העבודות שביחידות הקומנדו האחרות.

האנשים שבפרק חייהם הקודם לא הסכינו לעבודה גופנית קשה — רובם שימשו במקצועות חופשיים כגון עורכי־דין, פנקסנים, פקידים, עיתונאים וסופרים — עומדים עתה נוכח עבודה פיסית קשה. כך כלים כוחותיהם במהרה, וקצם הקרוב בחזקת ודאי הוא. לא כל אדם יכול לחפור, לנתץ אבנים, לצלול במים עד למותניו, ולהירתם כפרדה לעגלה משך 12 שעות בקור של 15 עד 20 מעלות מתחת לאפס, או תחת שמש יוקדת בקיץ. קשה לו לאדם להוביל פסי־רכבת או שקי מלט בני 50 קילו, לשאת לבֵנים, בלוקים, חבילות נייר, בשעה שהמזון היחיד הנכנס לפיו הוא ליטר של נוזל דמוי מרק, 250 גרם לחם ו־20 גרם מרגרינה.

לדשדש בתוך בוץ, כשאתה שקוע עד קרסוליים, כשנעליך אינן נעליים אלא טלאים מחוררים חדורי מים וסמרטוטים או נייר משמשים לך כגרביים — באלו לא יעמוד אדם מן השורה. כל עבודה, ולוּ הקשה ביותר, חייבת להעשות בקצב מזורז תחת עיניהם הפקוחות של אנשי הס"ס והמפקחים וה"שנל!" מוסיף להדהד מבוקר עד ערב. אוי לו לאדם, אשר בגלל תשישות שתקפתהו הפסיק להרף עין את עבודתו. מיָד הונף עליו השוט ופגע בחלקי גופו הפצועים, בראשו ובעורפו. דמו זב, ואם אירע שנפל מתעלף, היה אז המוות ודאי. הקאפו היה מסתער עליו, בועט בבטנו ודורס את צווארו בעקב ערדליו עד מוות.

גם הלא־יהודים אינם ניצלים מנוגשינו, ואולם אין הם נענשים כה תכופות ואף היחס אליהם אכזרי פחות.

תכופות מוסדרים העינויים על־פי שיטה קפדנית. העונשים הרווחים הם משני סוגים: "ספורט" ומכות על־פי חוק מיוחד, המתיר שימוש בכל אמצעי שיש בו כדי לגרום לייסורי בן־אנוש.

ה"ספורט" מתבטא בכך שמחייבים את הקורבן לרוץ, אחר־כך להישכב

ארצה, ולאחר עוד ריצה קצרה שוב הוא נדרש להישכב ארצה, ומשׂקום הפעם, יידרש לרוץ כשברכיו שפופות כקרפדה, וידיו פשוטות קדימה בנושאו חפץ כבד. בסיום הריצה, נדרש האומלל להיכנס אל עיסת בוץ, ולעמוד בתוכה — שקוע עד מותניו ובלבוש מלא — דקות אחדות. סוג "ספורט" זה עשוי להימשך עד מחצית השעה. התרגילים השונים נערכים זה אחר זה, ואתה נתבע לבצעם מיָד עם מתן הפקודה. האיחור הקטן ביותר גורר אחריו עונש מלקות.

צורת עונש זו מוטלת בדרך־כלל על קבוצות אסירים שלמות, שרוב אנשיהן אינם דוברי גרמנית. בשל כך נוצרת אי־הבנה והעונש מתך של חבטות, כמובן. לרוב התוצאה היא כאבי גב, הנמשכים זמן רב, ואולם לעתים התוצאה היא מוות. כזה היה ה"ספורט" במחנות־הריכוז.

עינויים אלו מוטלים עלינו בעבור מעשה של מה בכך, לעתים ללא סיבה, אלא משום רצונו הנתעב של הבלוק־פיהרר להשתעשע. כך אף אירע בערב יום ראשון אחד בשעת הקונצרט: חייל גרמני, הוא ה"קהל" אשר האזין לנגינתנו, הפסיק אותנו פתאום בעת ניגון אחד הקטעים, מיד פקד עלינו לפשוט את מדי המוסיקאים, להחליפם בבגדי־עבודה, לצאת אל כיכר המחנה, ולהמתין שם. לאחר שחיכינו לו שעה ארוכה, תחת קרני השמש הלוהטת, הגיע הגרמני וציווה עלינו מתוך אכזריות לשמה לבצע תרגילים שעל מקצתם עמד הקורא קודם לכן. מנהל התזמורת התעלף, וכאשר ביקש אחד מן המנגנים להגיש לו עזרה, הוכה באכזריות. לבסוף, לאחר סדרת עינויים ממושכת, פקד עלינו החייל לשוב וללבוש את בגדי המוסיקאים, ולהמשיך בנגינת הקונצרט. רוחנו עדיין היתה באפנו, אולם בקרבנו קינן המוות.

התתמה מדוע הוטל עלינו עונש זה? "משום שניגנתם מוסיקה קלַאסית, בה בשעה שהייתם חייבים לדעת כי אינני אוהב סוג זה של מוסיקה. היה עליכם לנגן ג'אז," הסביר החייל.

היה אף עונש שיטתי של מכות אלָה: הקורבן מתכופף, כשהוא נאחז באדם או שניים לייצוב הכפיפה. התליין, המצויד בידית של את חפירה, מכה באחוריו עשר, עשרים או חמישים פעם — המידה נקבעת על־פי "פשעו" של האיש.

הנוגש מכה בכל עוצמת כוחו, והסימנים מותירים חותמם למשך חודשים ארוכים. אף עונש זה מוטל בעבור "עבירות" קלות למדיי. מעשה שהיה, ובאחד הימים עסקנו במילוי מזרנים בקש. משהגיעה שעת הצהריים, ציווה עלינו ה"לאגר־אלטסטר" שלנו, פושע גרמני נודע, אימת המחנה,

שלא לחדול מן העבודה; שעת המרק שלנו נדחתה לרבע שעה לפני השעה אחת. בדרך־כלל, היינו מורגלים לשוב אל אתר העבודה בשעה אחת בדיוק, אולם כיוון ששוחררנו באיחור, לא עלה בידנו להגיע הפעם בזמן. כמובן הואשמנו בחבלה, והעונש היה מיָדי — התייצבנו לפני ה״לאגר־אלטסטר״, והלה, בידו אלתו הכבדה, הפליא בנו את מכותיו. הוא מפגין היישר בעמוד־השִדרה, רבים נתקפים בעוויתות של מחלת־הנפילה, ורבים אחרים נופלים אפיים ארצה חסרי הכרה. משהצלחנו לקום, מחייבנו ״הלאגר־אלטסטר״ לעמוד על קצות אצבעותינו, ברכינו כפופות, ידינו פשוטות קדימה, נושאות חפצים כבדים ליגען ולהלאותן. כך כופים עלינו לעמוד שעה ארוכה. אחר־כך משכושל כוח הסבל, אנו נרתמים לעגלה, הנהוגה בידי ה״לאגר־אלטסטר,״ המכריחנו במכות שוט לדהור קדימה. את תוצאות המעללים הללו נשאו על גופם הדווי בני המזל שבקרבנו חודשים ארוכים. ואולם רבים אחרים, לא עמד להם כוחם ובתוך ימים אחדים נפחו את נשמתם. אחרים נזקקו לאשפוז, אולם כפי שנראה להלן, לא היה פירושו אלא מוות נורא.

העבודה נמשכה עד השעה 12 בצהריים. או־אז, מחלקים לנו את ליטר המרק היומי, ובשעה 13.00 מצווים אנו לחזור אל העבודה. בשעה 17.00 מסתיים יום העבודה, בריכוז השבויים. תוך כדי סידור בשורות בנות חמישה אנשים אנו יוצאים אל ה״לאגר״. אנו, אנשי התזמורת, מסיימים את עבודת הפרך שלנו בשעה 16.00, ומשעה זו ועד השעה 17.00 אנו נדרשים להתארגן, ללבוש את מדי המוסיקאים, ולחזור אל מקומנו לניגון שירי־לכת ליחידות הקומנדו, השבות אל הלאגרים שלהן.

כל קומנדו גורר אחריו את מתיו. לעתים מובאים הללו בכלי־רכב, שנבנו באפס אמצעים בידי האסירים. לפעמים נגררות הגופות אחר היחידה. ההמון חייב לצעוד על־פי קצב הנגינה, והמחזה, אין צורך לומר, בלתי־נסבל. לעתים נגררות אחר אנשי הקומנדו כשלושים גוויות בבת־אחת. פעמים נגרם המוות בשל הקור העז או בגלל אפיסת כוחות, ואולם לרוב הוא תוצאה ישירה של עינויי הקאפו. אף מספר הפצועים גדול למדיי. לאחר שובן של יחידות הקומנדו נערך מפקד בחזית כל ״לאגר״. אסירים שנשארו לדור באותו ה״לאגר״ מחויבים להתייצב בשורות בנות עשרה אנשים, בעמידת דום ובראש חשוף, בציפייה מורטת עצבים לקריאת שמותיהם. המפקד נמשך כמחצית השעה, אולם אם נוצר אי־סדר כלשהו, הוא עלול להתארך עד שעתיים ושלוש. אלו היו הרגעים היותר קשים במשך היום. עמידת הדום משך שעות, תחת גשם שוטף או שלג, לאחר יום

של עבודה מתישה, זהו עינוי שקשה לתארו ממש! אם אירע שאחד מקרבנו ניסה להימלט, מוטל על כולנו עונש קבוצתי. עשרה עד 12 אלף איש נענשים על העזתו של אדם אחד. העונש הוא "ספורט" קבוצתי או עמידה משך שעות תחת גשם, רוח וקור קשים מנשוא. עונשים אלו לא הועילו וניסיונות הבריחה לא פסקו, אולם למרבה הצער נכשלו ב־90 אחוז של המקרים.

משנשמעה אזעקה בעטיָה של בריחה, מיָד היו הקאפו והבלוק־אלטסטרים נאספים ומתחילים במרדף. אנשי ס"ס מצטרפים אליהם כשהם מצוידים בכלבי משטרה. אותו אומלל שביקש לברוח לא הרחיק לכת כלל. לעתים היה שומר מן השומרים הורגו בירייה, ולעתים נתפס חי, ואז היה מומת במחנה לאחר עינויי תופת. אם אירע שנמלטו אנשים אחדים, הוחזרו הללו אל המחנה, הושבו כבולים על כיסאות נוכח התזמורת, וכשכל אנשי הקומנדו עוברים על פניהם ולקול התזמורת המכתיבה ברקע את קצב ההליכה, הומתו במכות אתים ומכושים כשזעקותיהם מנסרות בחללו של עולם.

יש שהנמלטים מוצאים דרכם למוות בדרך שונה. משך עשרה ימים הם מעונים באורח אכזרי ביותר. אחר־כך הם נתלים לעיני עשרת אלפי השבויים, שכונסו במיוחד כדי לצפות בהמתת אחיהם. תגובתם האחרונה של גיבורים אלו מרשימה ומדהימה — אחדים מתנגדים ומנסים להפעיל את מעט כוחם עד הרגע האחרון, ואחרים צועדים אל חבל־התלייה באדישות ובשוויון נפש, כשה המובל לשחיטה. אחדים מוצאים כוח אחרון, ובשעה שלולאת החנק מונחת על צווארם הם קוראים אלינו לבל נשכח לעולם את הקורות אותנו כאן. הם תובעים כי בבוא היום ינקמו את דמם.התליין, שווה־נפש לכל המתרחש סביבו, מכריז על ארץ מוצאם של הנידונים ומבצע את פעולת התלייה.

במקרים כגון אלה הגרמנים ממהרים לסיים את ההתכנסות. הנאספים, תשושים מעייפות ומהתרגשות, שבים אל הבלוק, מקבלים את מנת המזון שלהם, ונכנסים אל מיטותיהם, בתנאי שזהו אכן רצונו של "הבלוק־אלטסטר," שכן הלה יכול על־פי שרירות־לב בלתי־מובנת לדחות את שעת השינה.

התכנית הכללית של הלאגרים

מטרת יחידות הקומנדו הרגילות היתה לבָנות את הלאגר על מחלקותיו השונות. שתי יחידות קומנדו הוצאו מכלל זה, ה־D.A.W., אשר עסקה

בפירוק מטוסים שהופלו בחזית, וה־Wibereit אשר עבדה למען הצי הגרמני.

הלאגר ומחלקותיו נבנו לצורך מטרה אחת — השמדת העם היהודי, ובמידת האפשר, השמדת עמי אירופה כולם. אם נרצה להבין את האירועים שיסופר בהם בהמשך, נהיה חייבים להתוודע עתה לתכנית הלאגרים.

כאשר הגענו לבירקנאו ב־8 ביוני 1943, היו בנמצא שלושה לאגרים בלבד — אחד לגברים, אחד לנשים, והשלישי יועד, בלעדית, לשבויים צוענים. ארבע משרפות כבר היו קיימות, אולם טרם נשלמה בנייתן של משרפה I ומשרפה II. הלאגר DII, אשר צורף לאחרים, נבנה בזיעתם ובדמם של יהודי שלוניקי, שהרי מי שניצלו מתאי־הגזים מצאו את מותם באתר הבנייה הזה. במשך הזמן נבנו בזה אחר זה, ועל־פי הצרכים, לאגר הקרנטינה AII, הלאגר הצ׳כי BII, לאגר החיטוי CII ולאגר C-III ה־Wiberei.

פסי הרכבת, אשר הגיעו עד אושוויץ בעת בואנו לשם, הוארכו במשך הזמן עד הכניסה למשרפות, וזאת לצורך פישוט פעולת ההשמדה. משהגענו למחנה, הובאנו ללאגר הנשים. משך חודש ימים ניגנו בוקר וערב באותו מקום המסומן בתרשים המצורף באות M. בתי נכחה, בהסתר כמובן, בקונצרט, באותה נקודה שצוינה כ־X בתרשים. במקום זה נהגנו להיפגש ולהחליף מידע בוקר וערב. לצערנו, לא יכולנו להתמיד במנהגנו זה.

ב־12 ביולי הודיעונו כי אנו עוברים ללאגר אחר. למחרת מסרתי את הידיעה לבתי. דמעות בסתר, נשיקות אחדות שנשלחו מרחוק, והכול תם. לא אזכה עוד לראותה. ליליאן, בתי הקטנה, רואה אני אותך בלבושך העלוב ובטורבן לראשך המגולח, אוחזת בשקית קטנה, כאילו כל היקר לך נמצא בתוכה, ויודע אני כי פירורי לחם הם אשר נותרו לך מארוחתך ביום הקודם. רצה הגורל ואביך נותר בחיים כעד לנקמה. תלייניך באו על עונשם, אך לעולם לא יהא בזה די. מיליוני נפשות קוראות לצדק, וחרב הנקם לא במהרה תושב לנדנה.

ב־12 ביולי 1943 פינינו, כאמור, את לאגר הנשים, והתיישבנו בלאגר החדש שלנו, DII, לאגר העובדים (Arbeitslager). המיטות, המזרנים, מעט החפצים האישיים, הכל הועמס על עגלות. בראש קבוצתנו הועמדו שני רבנים ישישים משלוניקי. הללו לא הוצאו להורג, בפקודת הס״ס, כדי לסייע לתליינים במשימתם. על הרבנים הוטל לחנוך את הלאגר ולברך את יושביו. התזמורת התמקמה בכניסה להקביל את פני הבאים.

בלאגר הזה חייתי 17 חודש לערך, וכאן נתנסיתי בחוויות הקשות

ביותר. כאן עמדתי פעמים רבות קרוב אל המוות, אולם הוא לא אבה לקחתני.

כפי שצוין קודם, נועד לאגר AII לקרנטינה. לכאן הופנו החדשים שבאו אל המחנה. תחילה נידונו להסגר בלאגר, ומשנסתיים ההסגר, הופנו השבויים ללאגרים השונים באזור אושוויץ או ללאגרים אחרים בגרמניה. הלאגר הצ׳כי נועד למשפחות הצ׳כיות של טרזינשטדט, ובבוא העת עוד אספר עליהן. הלאגרים CII ו־BIII יועדו לנשים מהונגריה, שאף להן אקדיש פרק נפרד. הלאגר שלנו, DII, נועד לרכז את כל יחידות הקומנדו והתגוררו בו כ־12,000 עובדים. שני בלוקים הוקצו ל״זונדר־קומנדו״ (Sonderkommando) — (קומנדו מיוחד). בלוק אחד הוקצה לקומנדו ״קנדה״, אחד ל־D.A.W. וכו׳. בבלוק שלנו נאסרה שהות של חולים — כל חולה עובר במהירות ללאגר בית־החולים.

בלאגר בית־החולים היו עשרה בלוקים, ותפוסתו 2,000 חולים. בית־החולים היה מצויד בכל המכשור הראוי לקביעת דיאגנוזה נכונה — מתקנים משוכללים, אולמות ניתוח ואולמות להקרנות. אבל דבר אחד חסר בבית־החולים — תרופות. ולא בכדי, כי בית־החולים הוקם לא על־מנת להציל חולים או להקל על מיחושיהם, כפי שעוד נראה, אלא כדי לשמש זירת ניסיונות למנהלו, רופא ס״ס. צעיר, שמעלליו הנוראיים העידו על רשעותו ועל מופרעותו. חיפוי למטרתו האמיתית שימשו רופאים יהודים שהועסקו במקום כדי לשכנע את החולים כי לא יאונה להם רע.

כאן עוקרו אלפי צעירים, וצעירות רבות עברו ניתוחי כריתת רחם ונהפכו לעקרות לאחר שעברו הקרנות של קרני X. נערכו ניתוחי תוספתן רבים לאנשים אשר מעולם לא סבלו כלל מדלקת התוספתן, וחולי שבר נותחו תחת לחץ ואיומים.

מעניין, כי תאומים ואך ורק תאומים, זכו ליחס מיוחד מצדו של המפלצת־הרופא, וכלפיהם גילה משום מה הבנה רבה. לא יכולתי לשער כלל אילו ניסויים ערך בהם הפושע אשר המיט חרפה על מדע הרפואה.

שמונים וחמישה רופאים נמנו עם צוות הלאגר, אולם אף לא לאחד מהם היתה הזכות לשאת את התואר ״רופא״. הם נקראו Pfeger (חובש) ותו לא. לא ניתנה להם הרשות ללבוש את החלוק הלבן, והם אף חויבו לעשות את עבודת הלאגר. למעשה, שימשו כוח־עזר בלבד, אולם בצד זאת שימשו מורים ללאגר־ארזט (Lager-Arzt) הצעיר, הוא הרופא הראשי של הס״ס במחנה; במלים אחרות, הרופא עסק כאן בכירורגיה וברפואה כללית

כאחד, בשעה שהרופאים היהודים משמשים כחובשים ותו לא ולעתים נדרשו אף לעשות עבודות משפילות במחנה.

בראשית הדרך היו מתקבלים החולים באולמות בלא כל הפליה גזעית, ואולם לאחר זמן הוקצו אולמות מיוחדים לבני הגזע הארי. חולה שהבריא ממחלתו נשלח ללא דיחוי ללאגר D ומשם הוחזר לעבודתו במסגרת הקומנדו שלו.

בדברנו על לאגר בית־החולים נאמר מלים אחדות על לאגר החיטוי. כאשר הגענו למחנה, פעל תהליך החיטוי בצורה פרימיטיבית. עקב מותם של עובדים רבים, יהודים ולא יהודים, הוחלט על בניית עוד מבנה ובתוכו עוד מקלחות ומתקני חיטוי. במבנה זה מצאו את מותם רבים — יהודים, יוונים, צרפתים, קתולים, פולנים ורוסים. כאן, כך נראה, לא הבחינה יד הרשע בין בני דת משה לקתולים טובים ונאמנים.

בלאגר זה נמצא מתקן חדשני של מקלחות, ובו כמאה "פיות". כאן יכלו להתקלח שלוש מאות איש בעת ובעונה אחת. נמצאו במקום ארבע מכונות אוטומטיות, ואליהן נשלחו הבגדים לחיטוי בה בשעה שלובשיהם היו במקלחת. תהליך זה, נועד לשמירת הניקיון בלאגרים והבטחת נקיונם של החדשים.

בלאגרים התגוררה אוכלוסייה הטרוגנית בת לאומים שונים. מספר האנשים בקבוצה נשתנה על־פי חשיבות הטרנספורט והיקפו. בעת שהותי במקום נע המספר בין 30,000 ל־200,000 איש, בהם יותר מ־150,000 נשים ואף הן בנות עמים וגזעים שונים. כדי להעמיד את הקוראים על המגוון הלאומי של אוכלוסי הלאגרים הריני מביא בזה פרטים אחדים על התזמורת שלנו: היו בה שִׁשה הולנדים, שבעה יוונים, חמישה פולנים בני הגזע הארי, חמישה יהודים פולנים, ארבעה צרפתים, שלושה גרמנים, שני רוסים, נורבגי אחד, הונגרי אחד, צ'כי אחד, איטלקי אחד ואמריקני אחד — סך־הכול בני 11 לאומים שונים. ברור כי לא כל בני הלאומים יוצגו בתזמורת. בלאגר עצמו היה מספר נכבד של בלגים, יוגוסלבים, סלובקים, קרואטים, מונגולים (!), והתוודעתי אף לסיני אחד. בלֵיל הגזעים הזה יצר במקום מפגש נדיר של לשונות ודיאלקטים. למותר לומר שהשפה השלטת היתה תמיד שפתו של הטרנספורט האחרון.

השבויים, אחים לצרה אחת ומשועבדים לצורר אחד, ביקשו לבוא ביניהם לידי הבנה ולגשר על פער הלשון, וכך נוצרה במקום שפה מיוחדת, שכללה מלים אחדות מניבי העולם כולו. הפולנים סיפקו את הלקסיקון העשיר ביותר למִלות הגנאי, הגרמנים — את המלים, שהיו חיוניות לצורך

ענייני המשמעת במחנה, כ־Abmutzen! (הסר כובעך!), Aufstehen (קומו!), Aufgehen! (נוצו!), Arbeit (עבודה) ועוד; הרוסים — את המלים כגון A Poyahali (ביחד) וכולי. קללות אחדות של יהודי שלוניקי היו נהוגות במחנה אף לאחר שהם כבר לא נמצאו כאן. מונח רווח היה "Klepsi-Klepsi" (גנב, גנב!) קריאתם של קורבנות הגנבה שלמעט הבעת תסכולם לא יכלו, כמובן, לעשות כלום.

למרות כל הקשיים, ועל אף מריבות קטנות אלו או אחרות אפשר לומר כי ההמון הזה חי בשלום, שהרי הכול היו מאוחדים בשנאתם לעריץ. הכול חיו בתקווה לניצחון אשר יביא עמו חיים טובים יותר. אבוי! כמה מיליונים מתו שעה שתקווה זו עדיין מקננת בלבם.

המשרפות ותאי־הגזים

בטרם אתחיל בפרק זה, מהסס אני: מה שראיתי במו עיני הוא כה מתועב, עד שלעתים אני שואל את עצמי שמא הייתי טרף לסיוט אימים. אולם בשעה שאני מביט סביבי, ונוכח לדעת כי אני הניצול היחיד ממשפחה בת שלושים נפשות, באותה שעה יודע אני כי המציאות אכן מרה. לא, למרבה הצער אין זה חלום.

ואמנם מקורות אחרים, לא־יהודיים, יש בהם לחזק את דברי ולאמת את תיאוריי; מאמר קצר, שפורסם ב־9 במאי 1945 בעיתון "פרבדה" במוסקבה, מזכירני את המציאות שחייתי בה. תחת הכותרת: "הימלר הוא האחראי למעשים הנוראים אשר נעשו באושוויץ", נכתבו הדברים הבאים: "הימלר ייחשב כאחראי אישית למעשים הנוראים שנעשו באושוויץ. שם הושמדו מדי יום עשרה עד 12 אלף בני־אדם. למעשה, ביקר הרייכספיהרר במחנה, ופיקד מקרוב על הביצוע. כל החומר הכתוב שדן בבניית המשרפות ותאי־הגזים הוא עתה בידי קצינים סובייטים.

"מפלצות היטלראיות אלו", מסיים העיתון, "החל במנהיג וכלה באחרון התליינים, יימצאו וייענשו וזאת אף אם ימצאו מקלט בארץ נייטרלית או ישכנו על אי בודד".

קבוצת מומחים משטחי רפואה שונים, ביניהם חוקרים זרים רבים כד"ר לומונייר (Lommonier) מ־Clermont-Ferrand ופרופ' גרוסמן מפראג, נטלו עליהם לחקור את שהתרחש במחנה אושוויץ. מחקירות אלה הסתבר, כי המחנה היה ההתגלמות המבעיתה של האכזריות והסאדיזם, שעשו שימוש לרעה במדע הגרמני, שימוש מזוויע שלא נודע עד היום לעולם הרחב. דוח מפורט בנושא זה יוגש בחסות הממשלה הסובייטית,

והוא ישמש כתב תביעה נגד האחראים, לאחר שיימצאו ויועמדו למשפט.

החוגים הסובייטיים מדגישים כי הדמויות הפועלות הראשיות בדרמה זו, שומרי בתי־הכלא, רופאים ואנשי מדע, יהיו בחזקת אחראים וייענשו בכל חומרת הדין. אמנם כן! האחראים ייענשו. אין מי שיטיל ספק בכך. אולם, האם קיימת ענישה הולמת לשיא פשע זה? והרי אין ספר חוקים אשר צפה פשעים כפשעי בירקנאו, ואין מומחה חוק שידע לקבוע ענישה הולמת. דומה כי סדיסטי.

בטרם אמשיך, עלי להדגיש כי כל המסופר כאן הוא תיאור אישי שלי, וכיוון שהייתי באזור מסוים של בירקנאו, אין הוא אלא פרט מן התמונה הכוללת של מציאות היומיום בבירקנאו.

הדבר הראשון הבולט לעיני האדם המגיע לבירקנאו הוא גודלם המרשים של ארבעת המבנים המקיפים את הלאגר. ממבנים אלו מזדקרות ארבע ארובות עצומות, אשר דרכן בוקעות להבות אפופות עשן משך כל שעות היממה. אלה הן ארובות המשרפות, אשר שימשו זירה להשמדת העם היהודי, ולאחר זמן להשמדת עמי אירופה. באירופה, כידוע, צריך להתקיים העם הגרמני לבדו. משתושג מטרה זו, או־אז ייכון השלום בן אלף השנים, שהבטיח היטלר לעמו; עתה נעמוד על האמצעים, ששימשו את הגרמנים להבטיח את הצלחת תכניתם.

כל משרפה (קרמטוריום) מארבע המשרפות הכילה שנים־עשר תנורים, שחולקו לשתי יחידות בנות שִׁשה תנורים כל אחת, והללו עמדו שלושה לעומת שלשה, מחוברים זה לזה בחלקם האחורי. כל משרפה שרפה בתוך שלוש דקות 36 גוויות, וארבע המשרפות שרפו אפוא יחד בפרק זמן זה 144 גוויות. מרגע שהחלו להגיע יהודי הונגריה, שוב לא היה קצב זה מספיק נוכח הצרכים החדשים, ועל כן נחפרו שני בורות עצומים — בגודל 50×50 מטר — כדי לטמון בהם את הגוויות. לצורך השרפה הבלתי־פוסקת בתנורים העצומים נדרשה כמות גדולה מאוד של עצים, ומדי יום הובילו רכבות ומשאיות רבות, ביעילות הגרמנית הידועה, אלפי גזעי עצים מן היערות הסמוכים. סביב לתנורים (quemaderos) עצמם, נבנתה חומת עץ, ארבעה מטרים גובהה, שלושה מטרים עוביה ומאות רבות של מטרים אורכה.

בדרך־כלל לא הושלכו הקורבנות לאש בעודם בחיים, ויוצאים מן הכלל היו נדירים. המובאים היו מומתים בחנק בתאי־הגזים, ואחר־כך היו נשלחים אל המשרפות. חדר־הגזים נבנה בטון. היה בו חלון קטן אחד בגודל 30×30 סנטימטר, ודלת עץ עבה היתה פתח הכניסה היחיד אליו.

דרך צוהר קטן בדלת, שהיה עשוי זכוכית וכוסה ברשת ברזל, היה אפשר לראות מבחוץ את תהליך ההמתה. החדר יכול להכיל אך בקושי 500 איש, אולם לעתים הוכנסו בו, תחת איום, צליפות ויריות, עד 3,000 איש. אחר־כך היתה הדלת נסגרת. האומללים שבתא היו מתים לעתים ממחסור באוויר עוד בטרם הוזרם הגז המרעיל. משננעלה הדלת, החדיר אחד מאנשי הס״ס את הגז מבעד לחלון — כנראה היתה זו חומצת ציאניד — ומיהר לסגור את החלון. איש ס״ס אחר עקב אחר התהליך, כדי לוודא שאכן הכול פועל כשורה. כעבור 15 דקות, נהפך ההמון הרב לערימה של גופות, וקרונות מיוחדים — שהוכנו כמובן מבעוד מועד, היו מובילים אותן מיד מתאי־הגזים אל המשרפות.

תיאור זה, בצד התרשים המצורף, מתייחס למשרפה III שביקרתי בה תדירות, ומכאן ידיעותי על הנעשה בה. משרפות I ו־II היו משוכללות יותר. תאי־הגזים נמצאו מתחת לפני הקרקע, והגוויות הובלו אל המשרפות במעליות. אנשי הס״ס היו עוזבים את המקום לאחר שפיקחו על הפעולה הרצחנית, ובמקומם באו אנשי ה״זונדר־קומנדו״.

תפקיד יחידת ה״זונדר־קומנדו״ היה לשרוף את הגוויות. הקומנדו הורכב בדרך־כלל מאסירים יהודים, ופעמים צורפו אליו אסירים אשר זה מקרוב באו.

כאשר הגעתי למחנה, היו בקומנדו כמאתיים איש, ובעת הטרגדיה ההונגרית, שעוד ידובר בה להלן, כבר הגיע מספרם ל־1,200 איש. קומנדו זה נוהל תחת משטר מיוחד. אנשיו התגוררו בלאגר בשני בלוקים נפרדים, 9 ו־11, שקושרו על־ידי חצר פנימית, וחל עליהם איסור חמור לקיים מגע כלשהו עם שאר האסירים. אדם שנתפס משוחח עם איש הקומנדו נענש בחומרה. לשון אחר, הזונדר־קומנדו נוהל כבית־סוהר בתוך מחנה־הריכוז. לאחר זמן, ארבעה חודשים לפני עזיבתנו את אושוויץ, עבר הזונדר־קומנדו אל שטח המשרפות.

למרות היתרונות האחדים הבולטים שהיו לאנשי הזונדר־קומנדו, היה הקומנדו הזה המפחיד ביותר. שעה שביחידות קומנדו אחרות היה סיכוי, ולו הקלוש ביותר, להישרד, הרי, כפי שאכן הוכח בהמשך, ההשתייכות לזונדר־קומנדו היתה משולה לפסק־דין מוות שאין להימלט ממנו; הגרמנים ידעו אל־נכון כי כל איש קומנדו שניצל ישמש עד חי למעשי הזוועה הסאדיסטיים שעשו, הן בגופן של נשים הרות ובקשישים שהובלו אל מותם.

צוות הזונדר־קומנדו הוגדל או הופחת על־פי הצרכים. כבר צוין, כי

כאשר ביקשו להרחיב את הצוות, צירפו את הבאים זה מקרוב. אולם צמצום הצוות היה מעשה מסובך יותר, ולשם כך נאלצו הגרמנים להשתמש בתחבולות מתחבולות שונות.

כך, למשל, באחד המקרים הביאו קבוצה של אנשי זונדר־קומנדו לכפר סמוך, כביכול לשם חטיבת עצים, ושם נורו כולם למוות במכונות־ירייה. פעם אחרת הודיעום, כי הם מועברים למחנה אחר, וכדי להכינם לצורך זה רוכזו באולם גדול בשולי המחנה, ובעודם ממתינים בלא חשש לאיסופם, נחנקו מן הגזים שהוחדרו למקום שבתם. הנה כי כן, בזונדר־קומנדו היה אדם צפוי להיפרד מן החיים בעצם כליאתו בבידוד תחת משמעת קפדנית, בעיסוקו בעבודה איומה ולבסוף בהמתתו וחניקתו בגזים. כזה היה גורלו של אחד האישים הבולטים ביותר בקהילת שלוניקי, העורך־דין יום־טוב יקואל.

כך ידע אפוא כל אסיר, אשר שירת בזונדר־קומנדו, כי הוא מובל אל המוות. הגרמנים סברו כי הפועלים בקומנדו ישמרו בסוד את שהתרחש לנגד עיניהם, אולם אנו, שחיינו כה קרוב למתרחש, ידענו אל־נכון את כל פרטי הזוועות.

המשרפות פעלו ללא הפוגה, ובלילה האירו להבות הכבשנים את המחנה בנצנוץ האדום. ריחו החריף של בשר שׂרוף וחרוך נישא תמיד באוויר ושימש לעצירי המחנה תזכורת מתמדת לאשר יעלה בגורלם בקרוב.

למרות זאת, ניגנה התזמורת בסמוך למשרפות פוֹקסטרוֹט, טַאנגו ואף את וַאלס "הדנובה הכחולה". חיילי הס"ס הפיקו הנאה גלויה מנגינתנו ותבעו תדיר לשומעה, בהתבוננם בתהלוכת אנשי הקומנדו היוצאים לעבודתם. והללו האחרונים צועדים היו בצעד כושל, מקפידים ככל יכולתם שלא לסטות מן השורה, יראים מן הגרמני העומד עליהם, ואין איש יודע אם ישוב לעת ערב אל צריפו, או שמא ידון אותו פתאום איזה קאפו הלום שיגעון לעינויי גוף ולמיתת שׂרֵפה.

הטרנספורטים והסלקציות

ראינו לעיל את האמצעים והכלים שהמציאו הגרמנים לצורך השמדת העם היהודי. הבה נראה עתה כיצד בחרו את טרפם למשרפות. הללו נמצאו להם משני מקורות שונים — ראשית, מחוץ ללאגר, או ממשלוחים שהגיעו מדי יום מן הארצות השונות, ושנית, מתוך הלאגר עצמו, או מסלקציות שנעשו באושוויץ או מלאגרים מרוחקים יותר.

כפי שעשו בשלוניקי, גם כאן באו נציגי הנאצים — בשלוניקי היתה זו

קבוצת רוזנברג — אל הקהילות היהודיות הגדולות באירופה, כדי לרכז מספר רב ככל האפשר של יהודים ולשולחם לטבח.

לא תמיד פעלו משלחות אלו על־פי אותן שיטות; לסירוגין, הפעילו אנשיהן ערמומיות או כוח, שכנוע או איומים. אולם המטרה, והתוצאה, היו תמיד אחת — ריכוז היהודים בפרבר אחד של העיר, ושילוחם משם בקבוצות לפולין לשם השמדתם בבירקנאו. בדרך־כלל נערכה ההעברה בקרונות־בקר, שהוכנסו בהם חמישים ואף שבעים איש בכל קרון. המזון שסיפקו למגורשים הקהילות היהודיות במקום לא היה מספיק, אולם חריפה יותר היתה בעיית המים. עדיין שמורה בזיכרוני תמונת אותה רכבת, שהגיעה מאי־שם, ובתוכה רבים מנוסעיה שמתו בצמא. משנפתחו הדלתות, הסתערו הנוסעים, ארשת פניהם תוהה ובוהה מפחד, על הרציף, ורצו כמטורפים לאיזו ברֵכת מים שנמצאה בקרבת מקום. רבים מהם טבעו בהמולה שהתחוללה, ובכך הקדימו אך במעט את חבריהם, ששעות אחדות לאחר הגיעם אל המקום נשלחו לתאי־הגזים.

בתחנה נערכה סלקציה בידי רופא ס״ס צעיר שלימים נתפרסם כד״ר מנגלה. מנגלה נעזר במפקד הלאגר שלנו בבירקנאו, שוורץ הוּבֶּר (Huber), או ביוסף קרמר (Kramer), מפקד הלאגר באושוויץ. כשבעים עד שמונים אחוזים מן האסירים הובלו היישר אל המשרפות. הללו היו אנשים שלא היו מסוגלים לעשות כל עבודה קשה — ילדים, נשים הרות, אמהות לתינוקות ועוד. גברים ונשים הופרדו בטורים, ומיָד הובלו למשרפה הפנויה באותה שעה. במודעות שונות שנתלו בפתח המשרפה נתבקשו האסירים לשמור על ניקיונם. המודעות גרמו לבאים שיאמינו שהם מובלים לרחצה במקלחות. אולם, מיד עם סגירת דלתות המשרפה השתנתה התמונה תכלית שינוי: צעקות, הצלפות ויריות. בתוך המהומה הזו הוכרחו האומללים להתפשט ולהיכנס מיד אל תאי־הגזים. הנשים — כביטוי אחרון של השפלה — חויבו להתפשט לחלוטין נוכח מבטי תלייניהן.

ב־22 באוקטובר 1943 הגיעו לבירקנאו משלוח של יהודים איטלקים. ביניהם היתה יהודיה אמריקנית — שמה אינו ידוע לי, לצערי. והאוברשארפיהרר זלינגר (Oberscharfuhrer Zelinger) תבע ממנה להתפשט. האשה סירבה, התנגדה בכוח שיפשיטוה, ולמרבה התדהמה אף חטפה את אקדחו של המפקד, ירתה בו והרגתהו בו במקום. הגיבורה האלמונית הספיקה להרוג עוד איש ס״ס בטרם עצרוה והוציאוה להורג. גופת האוברשארפיהרר זלינגר נשלחה לקבורה בגרמניה, אשר ידעה לכבד

את "החלל שנפל במילוי תפקידו". הנה כי כן, הודות לאומץ לִבּה של אשה השתחרר המחנה מאחד מתלייניו הנוראיים ביותר.

פה אני מוצא לנכון להעלות כמה דברים על קומנדו שמשך אליו רבים, הוא קומנדו "קנדה". קומנדו זה הורכב אף הוא מיהודים בלבד, אשר תפקידם היה לקבל את פני הבאים בתחנת הרכבת. הם היו פותחים את דלתות הקרונות, מודיעים על הירידה מהם, ואף לעסוק במלאכת איסוף המתים, שנערמו, אין צריך לומר, יחד עם החולים מנוסעי הרכבת. משהורדו הבאים, צוו לפרוק את חפציהם, לסדרם בערימות ולהעמיסם על משאיות. במרתפים, שיועדו לאחסנת החפצים, נעשתה ברירה על־ידי מנגנון הקומנדו. כל חפץ בעל ערך נעטף בקפדנות ונשלח לגרמניה. התכשיטים ושאר חפצים יקרים ושטרות הכסף הוחרמו בו במקום בידי אנשי הס"ס. אולם למרות העבודה האיומה היה בידי אנשי הקומנדו יתרון שלא יסולא בפז — הם יכלו להשתמש במצרכי המזון שהביאו עמם הנוסעים. ואין צריך לומר מה חשיבות יש בכך לאנשים הרואים מדי יום את קרוביהם גוועים ברעב. בקומנדו הזה נטל חלק גם ידידי איזאק טיבולי, רוקח משלוניקי. טיבולי נתפס באתונה, שנמלט אליה יחד עם בני משפחתו. משהגיע לבירקנאו, הוצב בקומנדו "קנדה", ומה גדולה היתה תדהמתו משפתח באחד הימים, את דלתות הרכבת שהגיעה מיוון, ולנגד עיניו ראה את שני בניו ועמהם אשתו ואמו. הלאגר־פיהרר שראהו מתחבק עם אשתו, הבטיחו כי היא לא תישלח למשרפה ואף זכה ליחס מיוחד. ואילו בנוגע לשני בניו, בני 28 ו־20 שהיו בריאים בגופם, לא נתעוררה כל בעיה — הם הוכנסו, כרגיל, אל אחד הלאגרים. אולם לגבי אמו לא היה אפשר לעשות כלום: בשל גילה המופלג היו חייבים להעביר אותה לתא־הגזים. טיבולי המסכן חויב אפוא ללוות את אמו אל שטח הנידונים להמתה, אולם בכך, עדיין לא תם אסונו.

למחרת פגשתי את טיבולי והוא סיפר לי, אחוז אימה ופחד, את קורות הלילה הקודם. הוא, כמובן, רצה לקבל מידע על אשתו, שהועברה אל לאגר הנשים, וכיוון שבתוקף תפקידי הייתי צריך להימצא במקום, הבטחתי למסכן שאנסה לברר את אשר אירע לאשתו. בבירור שאמנם ערכתי הסתבר לי שהלאגר־פיהרר אכן קיים את הבטחתו — הגברת טיבולי לא נשלחה באותו הלילה למשרפה — אולם למחרת היום בדק אותה רופא הלאגר וקבע שבשל היותה מבוגרת — בת ארבעים היתה אז — תהיה תרומתה לעבודה מועטת ביותר. בו ביום נשלחה אפוא גם היא למשרפות.

כפי שציינתי, סיפקו הטרנספורטים את חלק הארי של הנשלחים

למשרפות. אולם הם לא היו היחידים. הנידונים האחרים לשרפה נקבעו בדרך של סלקציה.

סלקציה, כפי שנראה להלן, היתה אחת הפורענויות המזוויעות ביותר שהתחוללו במחנות. ב־3 בספטמבר 1943, בשעת שובנו מן העבודה, נשמעה הפקודה: "Alles Juden antreten!" (כל היהודים התאספו!). הפקודה כשלעצמה החרידה אותנו, והיה ברור לכול שאין היא מבשרת טובות. אולם לא יכולנו להעלות בדעתנו את שעתיד להתרחש. כולנו נצטווינו להתפשט, ואיש איש התייצב בפתח ביתן מגוריו. רופא הס"ס טילאו (Tillau) והלאגר־פיהרר שלנו, הוּבּר, בודקים אותנו. מאחור מלווה אותם אסיר ובידו מחברת, ובה הוא רושם את מספרי האסירים שמציין הרופא. אחר־כך אנו נכנסים לבלוק מבלי שנבין כמובן, את שאירע. קרוב לחצות, בעודנו ישנים בשקט ובשלווה, נשמע אות אזעקה. האנשים, שמספרם נרשם קודם לכן, נקראים לעזוב את מקומם הקבוע ולהתרכז בבלוק 29. הללו לא העלו כלל על הדעת, כי זהו לילם האחרון. למחרת היום, צועדים בסך, מוקפים אנשי ס"ס וכלבי שמירה והתזמורת מנגנת את מנגינת יציאת הקומנדו, מוקרבים שלושת אלפי אנשים, חפים מכל פשע, על מזבח המולך הגרמני. בין הקורבנות שלושה מאנשי התזמורת שלנו, בהם איש שלוניקי יצחק ציון. הסלקציה האיומה הזו היתה מבוצעת דרך קבע כדי לנפות את ה"מוזולמנים" (muselmann) שבקרבנו — אותם חולים שבשל חולשתם הגופנית לא יכלו עוד לעמוד בדרישות העבודה של משעבדינו. ואולם די היה בחולשה קלה, או פצע קטן, כדי להידון לקרמטוריום. חולים, אשר בתנאים רגילים זוכים ליחס ולטיפול נאמן, נשלחים בבירקנאו למוות ללא רחם.

לאחר ה־3 בספטמבר מתחיל להתגבר קצב הסלקציות והמשלוחים. עתים תור הגברים הוא, ועתים הנשים הן הנידונות לכליה.

בתי, ליליאן, בת ה־16, אחוזת פחד אף היא. בראשית אוקטובר, היא שולחת אלי הודעה מלאת ייאוש: "אבי האהוב," היא כותבת "פוחדת אני, כי לא אזכה לראותך עוד. פוחדת אני כי לא אזכה לראות עוד את אמא. שלח ברכתך אלי."

ב־22 באוקטובר, בערב גשום וקר, בשוב הקומנדו מעבודתם, ואני מנגן בתזמורת, חולפות על פנינו משאיות רבות עמוסות נערות ולעורן כותנותיהן בלבד. בלאגר הנשים היתה שלושה ימים קודם לכן סלקציה גדולה. הצעירות, 2500 מספרן, נכלאו בבלוק אחד, ולאחר שלושה ימים של

ניסויים גופניים קשים מנשוא נשלחו אל תאי־הגזים. למחרת נודע לי, שאף בתי, ליליאן, יקירת חיי, היתה בין הניספים.

בראשית דבריי הבטחתי, כי אציג כאן עובדות ותו לא, בלא שאערב את רגשותיי האישיים. אולם, איני יכול שלא להעלות בזיכרוני את סבלה של ליליאן שלי, בשר מבשרי, אשר הובלה אל המוות, שעה שאביה מנגן בתזמורת. במשלוח זה אבדו אף שתי בנותיה של אחותי. שמונה מאות צעירות משלוניקי נשרפו באותו יום ארור.

חג נוצרי או חג יהודי הם הזדמנות נאותה לסלקציה חדשה. בלאגר שלנו נערכה סלקציה ב־3 בספטמבר, ואם זיכרוני עמוס הזוועות אינו מטעני, היה זה אחד מחגי היהודים. סלקציה אחרת נערכה בחג המולד, אחרת — בראשית השנה, ולבסוף — ב־3 בפברואר 1944. בסלקציה אחרונה זו הגיע גם תורי להישלח למשרפות, אולם בטרם קץ הבזיק בי רעיון רגעי: "Ich bin Arzt" (אני רופא). עדיין יש צורך ברופאים, וכך הצלתי את חיי, מכל מקום באופן זמני. התאריכים שציינתי הם תאריכי הסלקציות הגדולות, אולם במשך כל השנה זכאי היה ה"בלוק־אלטסטר", ולמעשה אף חייב, לבצע עוד סלקציה אחת בבלוק, ולשלוח אל המשרפות אנשים כאוות נפשו.

הנה כי כן, לא היו חיינו אלא המתנה מתוחה למוות. הסלקציה נהפכה לסיוט, שלוּוה בלחץ נפשי רב, ואין כל תימה שאחדים נטרפה עליהם דעתם. וכך, בסלקציה של ה־3 בפברואר, אבדו עשתונותיו של סַפָּר הבלוק שלנו. הלה נכלא מיד בבלוק הנידונים למוות, אולם בלילה, הודות להתערבות כמה קצינים גרמנים, הוחלט לשחררו. הבלוק־אלטסטר, מלווה באיש ס"ס, טען כי יש צורך בסַפָּר בבית־המרחץ, ולפיכך יש לשחררו. ואולם המסכן שתקפו השיגעון, החל צועק: "אינני סַפָּר, עזבוני לנפשי!", ובכך חרץ את גורלו למוות. אחד הסַפָּרים האחרים שנמצא במקום, ניצל את הזדמנות הפז שנקרתה לו, ושוחרר במקומו.

משהיתה נשמעת הודעה על סלקציה, השתדל כל אחד להיטיב את מראהו ככל האפשר. מי שגורלם נחרץ ממילא ייתנו את מנת מזונם לאחרים. הנשים היו תרות בכמיהה שאין לתארה אחר פיסת נייר אדומה, ולוּ הקטנה ביותר שהיה בה כדי לצבוע את לחייהן החיוורות. הללו, רצון החיים פועם בקרבן למרות חייהן הבלתי־נסבלים והרצופים חוויות כה קשות. כך היו פני הדברים בלאגרים השונים ברחבי גרמניה. מדי יום ביומו היינו עדים למראה אינסופי של רכבות ומשאיות, אשר הובילו רבבות אל המשרפות שפעלו במלוא עוצמתן ללא הפוגה. ואילו הסלקציות, הן הוגברו

במקומות מסוימים והואטו באחרים. בלאגר בית־החולים השתדלו רופאים יהודים בעלי מצפון לרפא את החולים, אולם ללא הועיל — הרופאים הגרמנים, שליטי המקום, חרצו את גורל החולים למוות.

לעתים קרה שלאחר ניתוח מוצלח, החליט רופא גרמני בשרירות־לב, כי החולה עדיין חלש, קבע שהוא בחזקת "מוזולמן", ושלחו אל המשרפות. מרוח הדברים הללו, וכן גם ממעט הפרטים אפשר לעמוד אולי על קצב ההשמדה המהיר. ויהודי שלוניקי, מסופקני אם מתוך חמישים האלף נותרו אלף בחיים.

אין ספק — השטן הגרמני חכך בהנאה את ידיו המגואלות בדם רבבות אחינו.

הדרמה ההונגרית

הגם שאדם קרוב אצל עצמו, מוטלת עלינו החובה לספר גם על התרחשויות דרמתיות אחדות, שאירעו בבירקנאו ואינן קשורות דווקא עם יהודי יוון. האירועים האלה ראויים לתזכורת מיוחדת הן בשל מספר הקורבנות הרב שתבעו והן בשל הסבל הרב שסבלו אותם אנשים לפני המתתם.

כידוע, מימים ימימה היתה בהונגריה קהילה יהודית גדולה — עם פרוץ המלחמה מנתה שמונה מאות אלף איש. מאחר שהונגריה היתה בעלת־בריתה של גרמניה, תחילה לא נפגעו יהודיה. הגברים לא היו חייבי גיוס, ולפיכך הועסקו בעבודות ביצורים או בבתי־חרושת לנשק, ואילו הנשים והילדים חיו בשלווה בבתיהם או רוכזו בגיטאות בלא שנגעו בהם לרעה. תקופה ארוכה סירבה ממשלת הונגריה להיענות לתביעת הגרמנים למסור לידיהם את היהודים. אולם במַרס 1944 התחולל בבודפשט מהפך. ראש הממשלה קאלאי סולק והשליטה למעשה במדינה עברה לידי הגרמנים.

מצב היהודים נשתנה בֶּן־לילה, ומיָד הוחלט על גירושם מהונגריה. תחילה הונפה חרב הגירוש על שלוש מאות אלף יהודי בודפשט, ובבירקנאו כבר שררה אווירת התרגשות נוכח החדשות. קצב העבודה הוגבר, ועד מהרה החלו בבניית לאגרים נוספים. לאגר הצ׳כים ולאגר הצוענים פונו, ובהמשך הדברים אף נראה כיצד. לאגר "מקסיקו" הושאר על כנו. אולם עדיין נותרו כמה בעיות רציניות, בעיית הקרמטוריום ובעיית הצוות — לא היו די משרפות וצוותים בעבור פעולת החיסול הדרושה. כבר קודם ציינו כי קצב שרֵפת הגופות בבירקנאו היה 144 מדי שלוש דקות. ולמרות הקצב

המדהים הזה, ולמרות ניסיונות הייעול הבלתי־פוסקים של הגרמנים, לא היה די בתנורים הללו לביצוע המשימה העתידה. יתירה מזו, ה"זונדר־קומנדו" מנה בראשית מרס 1944 רק ארבע מאות איש, היה ברור שהם לא יצליחו להתמודד עם העומס הצפוי. היה הכרח אפוא להגדיל את מספר התנורים והן את צוות ה"זונדר־קומנדו". כיוון שמשרפות חדשות לא יספיקו להקים, חפרו הגרמנים שני בורות־קברים עצומי ממדים, 50 מטר אורכם ושישה מטרים עומקם. חזקה עליהם שבתנאים שהיו קיימים אז, זה היה הפתרון המעשי והמהיר ביותר.

הואיל והיה צורך להרחיב את צוות ה"זונדר־קומנדו", נעשתה מיד סלקציה במחנה. טרנספורט שמנה 300 יהודים מיוון, ונועד להישלח אל הלאגר, הוצב במקום זאת ל"זונדר־קומנדו". מספר האנשים בקומנדו עלה מ־500 ל־1,200. עוד בעיה התעוררה בעקבות הצורך להרחיב אף את קומנדו "קנדה", אשר, כפי שהזכרנו, הופקד על העבודה בתחנת הרכבת של המחנה. מכל יחידות הקומנדו במחנה גויסו אסירים ובתוכם אף חמישים מנגני התזמורת. כך הושלמו ההכנות למאורע שעמד להתחולל בקרוב.

לקראת מחצית חודש מאי פעולתנו מזורזת. מדי שלוש שעות מגיעה רכבת, הפולטת מיד את נוסעיה. לעתים, עוד בטרם יוצאת רכבת אחת את התחנה, מגיעה כבר רכבת אחרת וחונה במקביל לראשונה. רופא ס"ס אחד שדומה כי אינו יודע ליאות מהי, עורך את הסלקציה. שורות אינסוף של זקנים, נשים וילדים צועדות בסך אל תנורי השרפה. תהלוכות נוראות שכאלה אינן פוסקות מלכת, וארובות הקרמטוריום והבורות פולטים להבות ועשן ללא הפוגה. ועם זאת, כאילו לא אירע מאומה — התזמורת ממשיכה לנגן, פעמים בעת יציאת יחידות הקומנדו למשימותיהן ופעמים לשעשוע האדונים, הבלוק־פיהררים.

אנו, אנשי התזמורת, עושים עבודה כפולה — לעתים אנו אמנים, ולעתים — והן קרובות יותר — אנו נשלחים לנקות ולחטֵא את קרונות הרכבת ולהכינם לטרנספורט נוסף. עבודת פרך זו נמשכת ששה שבועות — הוא הזמן שבו שורפים תנורי בירקנאו מאות אלפים מיהודי הונגריה. אנו עדים, ללא כל יכולת להתנגד, לפשע הגדול ביותר בהיסטוריה. אנו עומדים מול מאורעות איומים ואין בידינו להושיע. אנו רואים צעירות הצועדות אל המוות, אוחזות באמותיהן, ממאנות להיפרד מהן. אנו מעמיסים על משאיות חולים ומתים גם יחד. עד היום זוכר אני צעירה נכה אחת, אשר היתה טרודה בחיפוש אחר מטפחתה, כדי לכסות את ראשה הקירח, ובינה ובין המוות דקות מועטות בלבד.

באחד הימים, שאלני אחד הרופאים על אודות אחד מרופאי הס״ס. לבסוף, נמצא הלה. ״קולגה יקר,״ אומר הוא לו ״בקרון נמצאים שלושים חולים. אבקשך להעמיד לרשותי אמצעים נאותים, שיאפשרו העברתם לבית החולים.״ והתשובה אינה מאחרת לבוא. מיד נשלחת משאית, אוספת את החולים, וכעבור רגעים אחדים היא שופכת את תוכנה אל הבור הבוער. הסתבר, כנראה, כי בזבוז הוא להרעיל את החולים בגז. פשוט יותר ויעיל יותר להשליך את האסירים אל הלהבות בעודם חיים.

עם חלוף הזמן מתקהים חושינו, ואם יש בנו עוד רצון, הריהו הרצון להישרד. בראש דאגתנו עתה הוא להתחמק מן המכות, אך בעיקר אנו מבקשים להשיג מזון. אין עוד בכוחנו לעמוד בייסורי הרעב. יקירינו הקרובים, אשר יד המוות כבר השיגתם, לא היו עוד בראש מעיננו. ידענו כי אף אנו מועדים לאותו גורל, ורצון ההישרדות אשר עדיין פעם בקרבנו ביקש לדחות את הקץ.

אנשי הס״ס, אשר עקבו מקרוב אחר המשלוחים, עוקבים אף אחרינו. לעתים נערכו הסכמים בין שומרים ואסירים — בתמורה לאיזה תכשיט זהב יש שזכה אסיר בבגד או בפת לחם.

עם שתקפה גם אותי קהות החושים, איני יכול שלא להוסיף ולזכור כמה ממראות האימה של ההולכים אל המוות.

זוכרני כי באחד הימים, בשעה שהיינו רתומים לעגלותינו, ציווה עלינו אחד הבלוק־פיהרר ללכת בעקבותיו. הגענו אל בית־החולים לנשים, ושם נדרשנו להסיע כעשרים צעירות הונגריות שהגיעו בטרנספורט קודם. חיילים הקיפונו, כשמקלעים מופנים אלינו. תוך כדי הנסיעה פנתה אלי צעירה כבת 16 והעזה לפתוח עמי בשיחה. בעודי הלום התרגשות, בדעתי שרגעיה ספורים, אמרה לי: ״מיותר להצטער כל־כך. אנו יודעות כי אתם מובילים אותנו אל המוות. כפי שאתה רואה, אני שקטה. אמור לי, אדוני, האם אינני דומה למרי־אנטואנט, שהובילוה אל המערפת?״ אלה היו מלותיה האחרונות. כעבור דקות אחדות הורעלו הצעירות בידי איש הס״ס שליווה אותן. עלינו הוטל להשיב את בגדיהן אל בית־החולים.

פעם אחרת עבדנו מול הקרמטוריום מספר 3. אותו יום היה החום בלתי־נסבל. הגיע טור אנשים. הגברים עברו ראשונים, והנשים והילדים היו חייבים להמתין לפני הכניסה לקרמטוריום. הכול ידעו, כמובן, את אשר יארע בעוד דקות ספורות, אולם דומה היה כי עולם כמנהגו נוהג. בקרבת הקרמטוריום היתה שלולית קטנה, הילדים התפשטו והתרחצו בה, ואילו הנשים עמדו בצד והתחלקו ביניהן בפיסות הלחם הבודדות. עם הופעת

איש הס"ס על סף הקרמטוריום בא הקץ לכול. נשמעה צעקה: "נגמר, היו מוכנים!" הנשים והילדים הוכנסו אל המבנה וצעדו ללא אומר אל המוות.

עם הגיע הטרנספורטים הלך וגדל מספר האנשים אשר נמצאו כשירים לעבודה. אחר הסלקציה, נשלחו הללו — נשים וגברים — היישר אל מתקני החיטוי. אחר־כך הועלו על רכבת והופנו אל הלאגרים השונים, הכול על־פי הצורך.

הלאגר שלנו היה המאגר הגדול ביותר לכוח־אדם. אלינו פנו אנשי תעשיות הנשק והתחמושת ומחלקת העבודות הציבוריות, שביקשו למלא את מכסות כוח־האדם שלהן בעבדים שכמונו. על אף הביקוש הגדול לכוח־אדם, היו בבירקנאו הנשים רוב האוכלוסיה. בדרך־כלל היו כלואים כאן כ־200,000 אסירים, ומתוכם כ־150,000 נשים. הן איכלסו את רוב רובם של הטרנספורטים האחרונים. תנאי חייהן היו איומים — נגזלו מהן בגדיהן, ותחת זאת הולבשו בסחבות. מזון היה אך בדוחק רב, כמובן, וצפיפות הלינה היתה איומה. נוסף לכל זאת התעללו בהן אנשי הס"ס, בני העמים השונים, והיכו אותן ללא רחם. דרך התעללות חביבה עליהם היתה המפקד. שעות ארוכות, ביום ובעיקר באישון לילה, נתבעו הנשים לעמוד בקור עז תחת גשם שוטף ממתינות עד שתסתיים ספירתן, כביכול. אין תימה אפוא, שבטרם הומתו בתאי־הגזים, נפחו אלפי נשים את נשמתן מאפיסת כוחות ומחוליים רבים שתקפון תדיר. אזעקת היקיצה נקבעה לשעה 4 בבוקר. לעתים גם בשעה 9 עדיין עמדו בחמישיות — ברוח ובגשם — משום שמעניהן רצו לערוך את מלאכת המפקד בדיוק ובסדר שמאפיינים אותם כל־כך.

השמדת יהודי הונגריה נמשכה ששה שבועות. בפרק זמן קצר זה הגיעו לבירקנאו חמש מאות אלף יהודים ושלוש מאות וחמשים אלף מהם נשרפו. הגרמנים יכלו לבוא על סיפוקם בפעולתם זו, אולם הם לא ידעו שובעה. הדרמה ההונגרית תושלם במהרה, אם כי בקנה־מידה מוגבל, במחנה ליטסמאנשטדט.

הדרמה בליטסמאנשטדט (לודז')

עתה חובה עלינו לספר על ההריגה בליטסמאנשטדט שבפולין. בפולין חיו ערב פרוץ המלחמה כארבעה מיליוני יהודים. משום קרבתה של פולין לגרמניה ומשום המשטמה העזה שפיעפעה בקרב הגרמני כלפי ה"אוסטניודן" (יהודי המזרח) יהודי פולין הם שהושמדו ראשונים.

בבירקנאו גופא הושמדו כשלושה מיליוני יהודי פולין, ואף כבשני לובלין תבעו את שלהם.

באחד הימים, בעת שהייתי עסוק בעבודתי בלאגר החיטוי, הגיע טרנספורט של שלוש מאות נשים צעירות. הללו השתייכו לקומנדו "קנדה" בלובלין, עובדה שהסבירה את מצבן הבריאותי השפיר. מאחר שהרוסים התקדמו בחזית הן נאלצו לנטוש את הלאגר. ביקשנו להציל מפיהן דבר על אודות החדשות, ויהודיה הולנדית אחת ענתה לנו בזו הלשון: "בעבורנו נסתיימה המלחמה. אנו מכירות היטב את הארובות פולטות העשן. בלובלין חזינו בשרפת רבבות בני־אדם. אנו יודעות את יעדנו." אכן, למחרת הן הועברו אל תאי־הגזים, וכך נסתתמו פיותיהן של 300 נשים שידעו יותר מדי. ואולם, למרות מאמצי הגרמנים לא הושמדנו כולנו. האוּדים המוצלים מן הגיהנום לא ידומו ויוסיפו לזכור ולהזכיר את זוועות העם הגרמני גם לדורות הבאים.

משהגענו לבירקנאו באה הטרגדיה של יהודי פולין לשלבה הסופי — בפולין לא נותרו עוד יהודים. מעת לעת הגיע עוד טרנספורט, עוד אם יהודייה וילדיה שגילה איזה "גיבור" גסטפו בכפר פלוני. אין זאת כי אם הקיץ הקץ על יהדות פולין. ואולם עיר פולנייה אחת, לודז', עדיין איכלסה שמונים אלף יהודים. ההיתה זו נדיבות לב, מחווה יוצאת מן הכלל של הגרמנים? האמת, למרבה הצער, היתה אחרת. לודז' היתה, כידוע, מרכז תעשייתי חשוב, ותעשיית האריגים שבה רוכזה רובה ככולה בידי היהודים. הצבא הגרמני שהיה זקוק בדחיפות לכמות בדים גדולה, החליט להשתמש בכישוריהם של יהודי לודז'. הללו הוסגרו בתוך גיטו עצום, והועמדו לרשותם מכונות־טווייה. כך הוקמה מעין רפובליקה קטנה של אורגים, שבמסגרתה פעלה משטרה יהודית, הונהג כאן השימוש בכסף יהודי ונתמנה אף נשיא יהודי. עם זאת, המזון, אין צורך לומר, חולק בזהירות ובהקפדה על־פי פתקים מתאימים. היהודים, גברים, נשים וילדים חויבו אפוא לעבוד כולם באריגת בדים, וכך, בשל אינטרס גרמני מובהק, לא פגעו בהם לרעה. כזה היה המצב במשך שלוש שנים, אולם לקראת מחצית יוני 1944 היתה כבר המתקפה הרוסית בחזית הפולנית בעיצומה, והעיר לודז', עמדה ליפול לידיים רוסיות. עתה אין עוד צורך באורגי לודז', והבעיה היהודית עולה אפוא שוב לפני הגרמנים. הפתרון שנבחר הוא פשוט למדיי: בירקנאו אינה רחוקה. שוב נחשפת העורמה הגרמנית. ראש הס"ס מסביר למנהיג הגיטו, כי מאחר שלודז' נתונה בסכנה, מן ההכרח הוא להעביר את בתי־החרושת שבה אל העורף. החלה היציאה, ומחנה בירקנאו שב אל ימי

תפארתו. הטרנספורטים מגיעים בתכיפות המזכירה את התקופה ההונגרית. מכונות־תפירה, ספסלים וחבילות מחבילות שונות נערמים בקרון אחד ובתוכו גם הגברים והנשים. כאשר מגיעה הרכבת, נותרים החפצים במקומם, ואילו האנשים מובלים אל הסלקציה. הגברים הכשירים לעבודה נשלחים למחנות בסביבות אושוויץ, או לאזורים רחוקים יותר, ואילו השאר, רובם נשים, מרוכזים בלאגרים של בירקנאו.

הללו הם פליטי כוח־העבודה, שהכריז עליו בגאווה גבלס בנאומי התעמולה שלו. ההמון המצטופף שרוי בתוך זוהמה והמצב התברואתי זוועתי. שוב פעלו המשרפות במלוא עוצמתן ואיכלו באישן המתמדת את המוני התשושים שבמשך שלוש שנים שהו בגיטו לודז׳. שוב נחפרו בורות הענק, ושוב התפשט באוויר ריח הבשר החרוך והשמים כוסו ענני עשן שחורים. יום אחד כאשר הגיע אחד הטרנספורטים, אנו נוכחים לדעת כי בעת הסלקציה עומדת בצד קבוצה בת ארבעה או חמישה אנשים הנלווית אל רופא הלאגר וזוכה ליחס מיוחד. לאחר זמן נודע לנו כי היו אלה נשיא קהילת לודז׳ ובני משפחתו. היינו בטוחים כי בתמורה לשיתוף הפעולה בלודז׳, יינצלו הללו ממוות. אולם עד־ראייה, איש ה״זונדר־קומנדו״, סיפר כי ראה את נשיא קהילת לודז׳, מלוּוה בבני משפחתו, מובל אל משרפה מס׳ 1. שם הם הועמדו כדי לצפות בשרפתם של יהודי לודז׳, אשר זה עתה הורעלו בגז. אחר־כך נזרקו הם — האב, האם וילדיהם — אל התופת בעודם חיים.

זרם היהודים מלודז׳ לא מנע את הגעתם של טרנספורטים אחרים מארצות אחרות, ובאותה עת הגיעה לבירקנאו גם קבוצת יהודים מאתונה.

האיטלקים, לשעבר בעלי־בריתם של הגרמנים, הסכימו לשביתת־נשק, וצבאם ביוון פורק מנשקו. עתה עבר השלטון לידיים גרמניות, והפעולה הראשונה היתה ריכוז יהודי אתונה ושילוחם לפולין. כאן ראוי לציון קור־רוחו של אלברט בנבנישתי, יהודי משלוניקי, אשר בתושייתו הרבה הציל אמהות רבות מן המוות. משהגיעה הרכבת לתחנה, צעק ביוונית: ״אמהות צעירות, מסרו נא את ילדיכם לנשים הקשישות. הנשים הקשישות והילדים יועברו לטיפול הצלב־האדום.״ האמהות מסרו אפוא את ילדיהן וכך, בהיחשבן לרווקות ניצלו לפחות הן, מן המשרפות.

הנה כי כן, חודש יוני ומקצת חודש יולי 1944 הוקדש לחיסול גיטו לודז׳. לקראת אמצע יולי לא נותרו אלא שרידים מועטים מן הקהילה היהודית בלודז׳.

הטרגדיה של טרזינשטדט

בטרם נמשיך בתיאור מהלך האירועים, עלינו לחזור אל תקופה קודמת ולומר דברים אחדים על אודות הטרגדיה של טרזינשטדט. עיר צ׳כית זו, טרזינשטדט, נהפכה לגיטו רחב ממדים, שרוכזו בו בעיקר יהודי צ׳כיה. על־פי סיפורים מפי אסירים שזכו ליחס מיוחד, הועברו אל העיר, ולא הומתו — היו החיים בטרזינשטדט בגדר דבר נסבל. המחנה היה כעין מדינה יהודית קטנה בעלת הנהלה משלה, שטרות כסף משלה ואף משטרה משלה. תנאי המגורים במקום היו סבירים יחסית, כמובן, מזון היה במידה סבירה, וכך יכול כל איש להמשיך בעיסוקיו הרגילים.

לא אנוכי, ואף לא יהודי צ׳כיה עצמם, לא הבינונו מדוע התייחסו אליהם הגרמנים בצורה בלתי־אופיינית שכזו. מעולם לא הצלחתי למצוא תשובה לשאלה הזאת, ודומה כי זה היה אחד מסודות המדיניות הנאצית שאין אדם בר־דעת יכול להשיגה. באותו חוסר הבנה נקבלה גם ההוראה הפתאומית לפַנות את הגיטו של טרזינשטדט במחצית 1943 וזאת למרות העובדה שהרוסים עדיין היו במרחק ניכר מן הגבול, ולא נשקפה למקום כל סכנה.

קבוצה ראשונה בת 4,000 איש, גברים, נשים, זקנים וטף הגיעה לבירקנאו לקראת סוף חודש יולי 1943. לתמהוננו, לא נערכה בהם כל סלקציה. זקנים, ילדים, חולים — ללא כל הבדל — הוכנסו ללאגר BII, אשר הוכן לקליטתם מבעוד מועד. הגברים והנשים חיו בבלוקים נפרדים, אולם קיימו ביניהם קשר קבוע. הפתיעה אף העובדה שהגרמנים לא החרימו כלל את חפצי הבאים. ולבסוף, הגברים והנשים רשאים היו שלא לגזוז את שׂערותיהם. כאמור, סיבת היחס המיוחד הזה לא היתה ברורה כל עיקר.

בספטמבר 1943 הגיע עוד טרנספורט של 4,000 צ׳כים, והם זכו ליחס דומה. במהרה החלו החיים בלאגר הצ׳כי BII להיכנס למסלול רגיל. בהשוואה לחיינו שלנו, החיים בלאגר הצ׳כי הם חיי אושר. האנשים חיים עם בני משפחותיהם, אין הם משתייכים ליחידת קומנדו זו או אחרת. ועובדים בתוך הלאגר שלהם בלבד. מותר להם לקבל חבילות מממשלת הפרוטֶקטוֹרָט, מן הצלב־האדום ומקרוביהם וידידיהם הצ׳כים. ואולם ימים אחדים לאחר הגעתו של הטרנספורט השני, טוענים הגרמנים כי נעשה ניסיון בריחה. העונש — גילוח ראשי הגברים — אינו כה חמור, ואין בו כדי לפגוע בתנאי החיים המועדפים של הצ׳כים, אולם הוא משמש אות לבאות.

ואמנם, בינואר 1944, ללא כל התראה, הועלו באחד הלילות כל הצ׳כים, גברים, נשים, זקנים וטף, על משאיות, בדרכם, כביכול, למחנה

אחר. האומללים! המשאיות לא הגיעו אלא עד פתח המשרפות שבמרחק חמש מאות מטר ממקום היציאה. בליל זה, ליל ברתולימאוס הקדוש, לא זכה איש לרחמי הגרמנים. אף המוסיקאים, שהיו חברי התזמורת בלאגר הצ'כי, לא נמלטו מגורל משותף זה, וגם הרופאים, אשר בדרך־כלל ניצלו מן התופת, לא נמלטו אף הם מגורל אחיהם.

כשם שלא ידע איש מדוע הופלה הלאגר הצ'כי לטובה, כן נשארה סתומה חידת חיסולו הפתאומי. אולם עדיין לא תם האסון. כעבור חודשיים שב וחזר המחזה עם שארית הצ'כים. אלא שהפעם נערכה סלקציה — הגברים והנשים הכשירים לעבודה נשלחו למרחקים לעבודות ביצורים, ואילו הנשים החלשות, הילדים והזקנים הובלו אל התנורים. כך נסתיימה הטרגדיה הצ'כית, אשר דומה שהחלה כאידיליה. עתה פונה לאגר BII והיה נכון לקבל את המוני יהודי הונגריה אשר קורותיהם סופרו לעיל.

נוכח התקדמות הצבא הרוסי הלכה וקרבה שעת נפילתו של גיטו טרזינשטדט. הגיטו היה חייב להתפנות משרידי השבויים שעדיין חיו בו. הזמן דחק. בספטמבר 1944 מארגנים ועורכים אפוא את הטרנספורטים האחרונים לבירקנאו. שוב החל בבירקנאו מצעד המוות. רופא המחנה עורך סלקציה חסרת רחמים, והשורות האינסופיות שוב צועדות אל המשרפות. עתה מתבטלת ההבחנה בין יהודי טרזינשטדט ליוצאי ארצות אחרות.

הגרמני חשף את פניו והטרגדיה נמשכת בכל זוועתה. האסירים הנבחרים מועברים אל תוככי גרמניה. הנאצים מבקשים להחיש את הפינוי, אך לשווא. ההתקדמות הרוסית מהירה. יש לשער שלא פונו כל יהודי הגיטו. רבים נותרו כאן. האם הגרמנים הוציאום להורג או שמא נטשו אותם, למען יפלו בשבי הרוסים? זאת ייוודע לנו בהמשך.

כך נופץ מיתוס היהודים המועדפים, והתיאוריה הגזעית נחשפה בכל כיעורה. גורל כל היהודים באשר הם נחרץ לשבט. אחד היה דינם — להישמד. אחר־כך בא תורם של ה"ארים" הלא־גרמנים. ומי יודע כיצד היו נראים פני העולם לולא ניתצו בסופו של דבר בעלות־הברית את מכונת־המלחמה הגרמנית.

אסון הצוענים

בבירקנאו היה גם לאגר EII, הוא לאגר הצוענים. למרות היות הצוענים אריים טהורים, יזם היטלר את מעצרם בכל רחבי אירופה וכליאתם במחנות־ריכוז. בדומה ליהודים, היו הללו מיעוט קטן וחסר הגנה, ולפיכך שימשו טרף קל. ועם זאת, נראתה ראשיתם מבטיחה. הגרמנים התייחסו

אליהם בדרך שונה לחלוטין, לא נערכה בהם כל סלקציה, ואף המוזולמנים ביניהם, שברגיל הומתו ללא שהיות, זכו לחיות ככל האדם. בניגוד לאחרים, לצוענים איפשרו לחיות גם כאן במסגרת של משפחות, הם נשאו מספרים מסדרה אחרת, ולא נגזזו שערות ראשם. אף בענייני המזון הופלו לטובה — הילדים, בעודם צעירים, פונקו במרק עשיר ובחלב ממותק. במשך היום שהו בגן־הילדים, שיחקו בסוסים ונדנדות, וזכו לטיפול רגיל של גננותיהם משכבר הימים. ללאגר הצועני היה אף בית־חולים נפרד, שרופאיו היו יהודים. כאן נמצאו, וגם זאת שלא כרגיל, מקלחות ומתקני חיטוי. ללאגר EII היתה אף תזמורת, שהורכבה מצוענים בלבד. וגם בענייני עבודה זכו הצוענים ליחס שונה. הם לא יצאו לעבודה כקומנדו, אלא הועסקו בעבודות מקומיות במסגרת הלאגר.

הצוענים חיו אפוא בתנאים נאותים, ואף כי לא ידעו בשל מה נעצרו — הן היו ביניהם גם חיילים וקצינים מן הצבא הגרמני — לא ראו בכליאתם עונש שאין לשאתו, שהרי מימים ימימה היו למודים בחיי סבל ונדודים. רק כתם אחד העיב על התמונה הפסטורלית הזאת והזכיר לכול את המציאות האיומה — לאגר EII שקע בזוהמה, וטיפוס הבהרות פשט באוכלוסיו. ועם זאת, חיו תושבי הלאגר EII בשלווה מתוקה. המצב נמשך שנתיים ימים, ומאומה לא רמז על שינוי העתיד לקרות. רק הקורא יבין עכשיו אל־נכון שהרגיעה לא היתה אלא זמנית, ועד מהרה יתרחשו גם על־הצוענים מיתה וכליה.

ואכן, במחצית ינואר 1944 רוכזו הצוענים וטעמו עתה אף הם את טעם הסלקציה. הרוב הכשיר לעבודה — גברים ונשים — הועברו אל תוככי גרמניה. משפחות נפרדות ומתפצלות, ופעוטות בני יומם מתנתקים מאב דואג ומאם אוהבת. מצוקה קשה שוררת במחנה, אולם שר המוות עדיין אינו חורץ את דינו.

לקראת סוף אפריל נקראים הצוענים לשוב ולהתאסף לצורך סלקציה. בסופו של המיון הזה נותרים ילדים וישישים, וכן הצוות הדרוש להבטחת השירותים החיוניים. עתה נכון לאגר EII לפרק האחרון של הדרמה, פרק שסופו בראשית מאי.

המצוד האכזרי החל באחד מאותם הלילות הקרים של חודש מאי. כל הצוענים שנותרו במחנה הועלו על משאיות, ותחת איומי אקדח מצודפים גם "הבלוק־אלטסטר" והטבחים. כרגיל, אין המסע נמשך זמן רב. 250 מטר משם מצפה הקרמטוריום לטרפו ובתוך רגעים ספורים מתמלא החלל צעקות גסיסה של המוני צוענים, הנעשים עתה שותפי גורל למיליוני

היהודים שקדמו להם כאן. אלפיים צוענים ישישים וילדים, מצאו את מותם בלילה זה של ראשית מאי.

למחרת לא נותרה נפש חיה במחנה הצוענים. את שאון הילדים המצחקקים החליף עתה קרקור העורבים התרים אחרי מעט שרידי המזון שנותר במקום.

שלושה ימים לאחר מאורע זה מסתבר לנאצים כי מלאכתם, למרבה הפלא, לא היתה שלמה. בתוך קבוצת "החוזרים למוטב" .E.S.C.A, כך כונתה קבוצת אסירים נענשים אשר שהתה במחנה שלנו, DII, נותרו שני צוענים, שהעדרם מ־EII בליל חיסולו הצילם אז ממוות. אולם עד מהרה תוקן המעוות — שלושה אנשי ס"ס עצרו את שני האומללים תחת איומי נשק, הובילום לקרבת מקום והוציאום להורג ללא כל שהיות. רק בדיעבד הסתברה סיבת חיסולם הטוטאלי־של הצוענים, אשר כפי שראינו, זכו מלכתחילה ליחס אוהד למדיי. יהודי הונגריה, שעתה הגיע תור חיסולם שלהם, היו בדרכם לבירקנאו, ומן ההכרח היה לשכנם בטרם יובלו אל המשרפות. בנסיבות אלה היה הפתרון הגרמני דבר המובן מאליו.

מרידת ה"זונדר־קומנדו"

כבר צויין, כי כאשר הגיעו הטרנספורטים מהונגריה, גדל מנגנון ה"זונדר־קומנדו" ממאתיים לאלף ומאתיים איש, ביניהם 300 יהודים שזה מקרוב הגיעו מיון. בין האחרונים היה אחד, אֶרֶה (Errera) שמו, יהודי מן העיר לריסה, קצין לשעבר בצבא היוני, שהיה לגיבור המרידה העתידה לפרוץ במחצית ספטמבר.

ביולי 1944, כשהמשרפות פעלו בשיא עוצמתן, החל מנגנון הקומנדו, ובראשו שלוש מאות יהודי יון, להתקומם. ניסיון המרידה שתיכנן ארה לא יצא אל הפועל, מאחר שקבוצת מיעוט בקומנדו החליטה ברגע האחרון ממש שלא ליטול חלק במבצע.

אולם ארה לא אמר נואש. הוא החליט לפעול ויהי מה. באחד הימים נשלח הוא ועוד ארבעה שבויים לסלק את עצמות השרופים מבורות הקבורה ולהשליכן לנהר הוויסלה. על משאית המטען היו מלבד הנהג עוד שני שומרים גרמנים. משהגיעו לגדת הנהר, הציע ארה לחבריו להרוג את השומרים ולהימלט. השבויים נתקפו פחד וסירבו. ארה החליט אפוא לפעול לבדו. ללא היסוס תקף את אחד השומרים, פיצח את ראשו באת חפירה, ואת האחר השליך אל הנהר. אחר־כך קפץ אל המים והחל לשחות לעברו האחר של הנהר. חבריו, למרבה הצער, לא ביקשו לנצל את

ההזדמנות ולהימלט, אדרבה, הם משו את חייל הס״ס מן הנהר והצילוהו.

למחרת היום יצאו כמה אנשי ס״ס עם כלביהם למרדף אחר ארוה. רעב ופצוע לא הצליח הלה, לעבור כברת דרך ארוכה. ועם זאת, וללא נשק בידו, לא נכנע ונלחם בלוכדיו עד שהמיתוהו. בו ביום השיבו הגרמנים את גופתו והציגוה קבל כל אסירי המחנה.

ניסיון הבריחה נכשל, אך נטמן זרע ההתנגדות.

בסוף אוגוסט 1944 הסתיימה פעולת ההשמדה של ההונגרים ושל בני לודז׳, והמשרפות האטו את פעולתן. עתה היו רבים מאנשי ה״זונדר־קומנדו״ מיותרים, ובאותו חודש נערכה אפוא עוד סלקציה. הצוות צומצם מ־1,187 ל־1,000 איש. הללו נצטוו לעזוב את הלאגר D ולהשתכן באורח קבע בקרבת מקום עבודתם — המשרפות. 187 הנותרים נסגרו בבלוק 13 של לאגר DII. במשך חמישה ימים אין הם מצליחים ליצור קשר עם סביבתם. אחר־כך יובלו אל המקלחות, יולבשו בבגדים חדשים ויועלו על קרונות מיוחדים, בתואנה כי הם מובלים לעבודה בקרמטוריום, הנמצא כ־40 קילומטרים מאושוויץ. הפעם אין האסירים מאמינים ומחליטים להתנגד, ולוּ גם יעלה להם הדבר בחייהם. אולם הגרמנים ערוכים היטב, שעת הכושר אינה מזדמנת וההחלטה אינה ניתנת לביצוע. כרגיל, אין הרכבת מרחיקה במסעה. כשלושה קילומטרים מבירקנאו היא נעצרת, והאסירים נשארים לכודים בתוכה ומומתים בגזים. אותו ערב מובאות הגוויות לבירקנאו ונשרפות בחשאי והפעם בידי הגרמנים עצמם.

למרות אמצעי ההסוואה נודע הדבר לאנשי ה״זונדר־קומנדו״, ורעיון ההתקוממות מתחיל קורם עור וגידים. הוחלט לפעול במחצית ספטמבר 1944, ואכן באחד מימיו הלוהטים של החודש, בשעות אחר־הצהריים, נשמעת פתאום התפוצצות אדירה במחנה. מקרמטוריום III נפלטות להבות ענק, אולם אין הן נפלטות מארובת הקרמטוריום אלא מגג המבנה. כעבור רגעים אחדים נשמעות יריות. חיל המשמר של בירקנאו, 2,000 אנשי ס״ס, יצא לפעולה.

אכן, צוות קרמטוריום III התקומם. המרידה החלה בתקיפת הקאפו הגרמני, שהאסירים השליכוהו חי אל תוך אחד התנורים. השומר הגרמני הומת אף הוא, ואחר־כך פוצצו האסירים את התנורים. בפרטי המרידה, כגון טיבו של חומר הנפץ או הדרך שבה השיגוהו אנשי ה״זונדר־קומנדו״, אין אני בקיא. אולם מה שברור היה לעין כול הוא שההתקוממות התפשטה במהירות והקיפה את שאר מתקני הקרמטוריום. צוות הקרמטוריום ניסה להימלט ולצאת את המחנה, אולם נאלץ לסגת נוכח כוח הצבא שהגיע מיד

למקום. בראותם כי אפסה תקווה להימלט, קברו עצמם תחת הריסות הקרמטוריום שלוש מאות היהודים מיוון, כשהם שרים את ההימנון היווני. בשעות אחר־הצהריים המאוחרות גווע ניסיון ההתקוממות, ומן המורדים לא נשאר איש. הנה כי כן, הכוונה להתקוממות כללית שתקיף את כל מחנה בירקנאו לא מומשה. עוצמת הנשק והיתרון המספרי הגדול מוטטו את המרידה בעודה באִבּה, אולם אומץ לבם והעזתם של המורדים לא היו לשווא — עובדה היא כי קרמטוריום III נהרס כולו ויצא מכלל שימוש.

אולם, גם חבלה ופגיעה מוראלית זו בגרמנים לא השביתה את בירקנאו. למחרת ההתקוממות תוגברו שלוש המשרפות הנותרות בצוות חדש, רובו מבוגרים, שאך זה הגיעו מטרזינשטדט, וארבעים ושמונה שעות לאחר ההתקוממות שוב פולטות הארובות האיומות את להבותיהן השמימה. הפעם הן פולטות את עשן גופותיהם של גיבורי המרידה.

אולם מעתה ואילך שוב לא יפעלו המשרפות במלוא תפוקתן. התנועה בבירקנאו הולכת ונחלשת, ורכבות המגורשים אינן מגיעות עוד באותו הקצב; הרוסים הולכים וקרבים לעבר בירקנאו, ואין הגרמנים יכולים עתה להעסיק את הרשת התעבורתית יתר על המידה. ואף היהודים שבשליטת הגרמנים אינם עוד רבים עתה. אכן השלים הגרמני את מלאכת הכליה עד תום כמעט, בטרם יובס וימסור את נשקו.

ימי ראשון וימי חג בבירקנאו

בתקופה הראשונה לשהותנו במחנה, לא ידענו מנוחת יום ראשון מהי. אומנם, מדי שבועיים־שלושה, ניתן לנו "יום שבתון", אולם אותו יום "מנוחה" הוקדש לעבודות מפרכות בלאגר, שלעתים היו קשות מן העבודות שבוצעו מחוצה לו. לאחר זמן, משנידלדלה אוכלוסיית הלאגרים, היתה אחזקתם פשוטה יותר, ויום השבתון נעשה באמת ליום של מנוחה. וכך קרה שבחודשיים האחרונים, קיבל מחנה D II צביון חגיגי מדי יום ראשון, ורק אנשי הקומנדו שעבדו למען הצבא לא שבתו ממלאכתם גם ביום הזה.

אנו, אנשי התזמורת, היינו עמוסי עבודה ביום המנוחה. משעה 6 בבוקר ליווינו במשך שעה בנגינתנו את יציאת הקומנדו, שפעל כאמור בשירות הצבא.

בשעה 7 היינו שבים למגורינו וב־9 כבר ניגנו את קונצרט יום א׳ לכבוד צוררינו הגרמנים. בשעה 11, עם תום הנגינה, מיהרנו לענייניו, כי עד השעה 14.00 היינו חייבים לסיים את עבודות הניקיון וליטול חלק, יחד עם כל האסירים, במסדר הכללי.

בשעה 14.00 נערך קונצרט בעבור האסירים שביקשו להאזין למוסיקה. הקהל היה נוהג לשבת סביבנו או לשכב פרקדן, ולהאזין בניחותא לקטעי הנגינה והשירה שהשרו, באורח פרדוקסלי למדי, אווירה של שקט ושלווה על בית־הקברות הענקי שהיינו כולנו שרויים בו. בשעה שניגנה התזמורת העדיפו אחרים להשתכשך במימיה הצוננים של בריכת שחייה, שהיתה בקרבת מקום. בסמוך התנהלו תרגילי היאבקות, ובמגרשים מסודרים קוימו תחרויות כדורגל בין קבוצות הלאגרים השונים.

ואולם למרות כל זאת, לא היה אפשר להינתק מאווירת הנכאים ששררה במקום. בתוך הגדר המחושמלת עדיין צעדו נכוחה השורות האינסופיות של המובלים אל המשרפות, וצפירות הרכבות ובהן המוני אדם הקרבים אל קצם הוסיפו לבלוע את צליליהם הרכים של כינורותינו. במרוצת הזמן נהפכה תהלוכת המוות הנוראה לחיזיון טבעי בעינינו, ואיש לא טרח עוד להפנות את מבטו אחר המוני ההולכים. לעתים, בשעות אחר־הצהריים של יום ראשון, יצאה התזמורת ממקומה במחנה D, כדי לנגן במחנות אחרים; בשעה שתזמורת הנשים ניגנה במחנה CII ובמחנה "מקסיקו", ניגנו אנו לפני תושבי לאגר הקרנטינה ולפני לאגר "זאונה" (Zauna). בעיקר חפצנו לנגן בקרמטוריום III ובכך לשמח מעט את צוות ה"זונדר־קומנדו" ידוע הסבל. בדרך־כלל היינו מנגנים בחצר הקרמטוריום, ובעת מזג־אוויר סגרירי עברנו לנגן באולם, ששימש מעבר בין תאי־הגזים לתנורי השרפה. בהפסקות צפינו בתנורים, ומפי אחד היוונים שעבד במקום הצלחתי לעמוד בדיוק על מטרת המתקנים ועל דרך הפעלתם. בימי החג הנוצריים היה נוהג סדר־היום המקובל בימי ראשון. אף ראש־השנה היהודי נחוג ברוב פאר וגולת כותרתו היתה בלאגר "קנדה", מקום שם הוצבה בימת ענק מעוטרת תפאורה נפלאה, העשויה חפצי ערך שנבזזו מן היהודים. על החגיגה, שתוכננה ברוב קפידה, ניצח הלאגר־פיהרר ממרומי כורסתו עטופת המשי, שנחה על גבי שטיחים מזרחיים. ואולם חגיגת ראש־השנה הזו על השירים, הריקודים והלהטוטים שבה, היתה שירת הברבור שלנו. בתוך ימים אחדים, עתיד הלאגר שלנו להתרוקן.

למרות הבילויים של ימי החג, זכורים הם לנו דווקא כימי סבל ופורענות, כי את יום המנוחה ניצלו הגרמנים לעריכת שינויים שונים שנתבקשו, לדעתם, בתוקף הנסיבות המשתנות בלא הרף. וכך בוצעו בימי החג דווקא הסלקציות וההעברות, אותן פעולות שדיכדכו את רוחנו ודילדלו את שורותינו. בעת שבילינו אפוא מחוץ ללאגר, ליוותה אותנו התחושה האיומה, שלכשנחזור למקום מגורינו, לא נמצא בו עוד רבים

מחברינו. יום החג והמנוחה הפך, אם כן, ליום של חרדה — מי לתנור השרפה, ומי לטרנספורט.

התמוה והמדהים הוא שלמרות הניסיונות המרים שחווינו בבירקנאו, ולמרות הידיעה כי כאן אורב המוות לפתחנו בכל עת, חששנו מאוד מן ההעברה אל מקום אחר. דומה כי הסתגלנו אל מקום שבתנו רווי הזוועות, ולא היה בנו עוד כוח, לא בגוף ולא בנפש, להתמודד עם החיים בתנאים אחרים. דווקא פה, במקום שבו איבדנו את יקירינו, ביקשנו להישאר ולקשור בו את גורלנו שלנו. ואולם לא כך התגלגלו הדברים.

מסקנות ויציאה

ב־28 באוקטובר 1944 עמד מחנה בירקנאו, מחנה־המוות, לנעול את שעריו. היטלר הצליח להוציא אל הפועל את זממו — והשמיד את כל האוכלוסייה היהודית באירופה כמעט. רק בגלל הרוסים לא שלמה המלאכה. בספטמבר 1944, לנוכח התקדמות הצבא הרוסי, שאותה עת היה אך קילומטרים אחדים מקראקוב, הוחלט לפנות את מחנה בירקנאו.

הידיעה עברה מפה לאוזן. השבויים האריים מחבקים בשמחה איש את רעהו, בראותם בפינוי קץ לייסוריהם. בעבורנו, היהודים, היתה לידיעה משמעות אחרת. אנו סברנו, כי הגרמנים לא יניחו לעצמם לשחררנו, ובכך להתיר אלפי פיות של עדים למעשי הזוועה שלהם. לפיכך היינו בטוחים כי לא נצא חיים מן המקום.

ואכן, הכול הצביע על התאמתות חששנו זה. ראשית, הוחלט לפנות את לאגר הקרנטינה, ששהו בו בעיקר שבויי מלחמה רוסים. הללו מובלים למקלחות ולחיטוי טרם יציאתם לדרך, ובה בעת מועברים השבויים היהודים ללאגר DII. אחר־כך יוצאים השבויים הרוסים את המחנה. אנו צופים בהם מובלים אל הקרונות הממתינים, בלא שידעו, כמו כל היתר, את שיארע אותם. אחר־כך בא תהליך הפרדת האריים מן היהודים, וריכוזם של הראשונים בלאגר הצוענים. שם, לאחר החיטוי הרגיל, הם מועברים בקבוצות בנות 2,000 איש ללאגרים שונים ברחבי גרמניה.

בלאגר D נותרנו 8,000 איש. לבד ממספר פושעים גרמנים פליליים, שהובאו אל המחנה לצורך אבטחת הסדר ועזרה לס״ס בפעולותיו — כולם יהודים. בלאגר הנשים נערכת הפעולה על־פי אותו הסדר ועל־פי אותו הקצב. בלאגר הזה האסירות היהודיות הן רוב גדול — מספרן עולה בוודאי על 100,000 נפש. נאמר לנו כי הנשים מתארגנות במשלוחים לבתי־חרושת גרמניים, ואולם אין אנו נוטים להאמין לזאת, בדעתנו שעל כל משלוח אחד

אל מחוץ למחנה, שניים־שלושה מתארגנים אל המשרפות. ואמנם, לאחר זמן נקבע, כי אין עוד ביכולתן לשאת בנטל העבודה, וכך גם הן נשרפות לאלפיהן.

עתה, לקראת הסוף, שוב מתגבר קצב החיסול. מן הלאגרים האחרים בסביבות אושוויץ — בואנה, יבוסנו ואחרים — מגיעות מדי יום עשרות ומאות משאיות עמוסות יהודים. פעולת ה"טיהור" היא עכשיו בשיאה.

בלאגר D אנו שרויים בחרדה בלתי־פוסקת. סביבנו להבות, שורותינו מידלדלות, ואנו יודעים כי גם הנותרים יושמדו בתוך ימים מעטים. חודש אוקטובר עובר עלינו באווירה מחניקה של המתנה איומה.

בליל ה־27־28 באוקטובר, בסביבות השעה עשר, נערך ריכוז של כל היהודים. אנו אחוזי בהלה. עתה נראה הסוף קרוב מתמיד. אנו בוכים, מקוננים ומחבקים איש את רעהו. החרדים שבינינו פונים לאל בתפילה חרישית. אחר שהתלבשנו כולנו, והיינו נכונים לקבלת גזירת הגורל, נצטוו חברי התזמורת שבינינו לשוב אל מקום מגוריהם ולהמתין במקומם. שאר האסירים רוכזו בכיכר וציפו בחרדה לבאות. אחר שעה של ציפיה הוחזרו כולם אל הבלוקים. מסתבר כי היתה זו אזעקת שווא. למחרת היום, ב־28 באוקטובר, החלה חרושת הניחושים. שמונת אלפי המובטלים שבלאגר, שזה שלושה ימים אין במה להעסיקם, נותרים נעולים בבלוק, ונאסר עליהם לעבור מבלוק אחד אל משנהו. גם התזמורת, שברגיל היתה יוצאת לנגן את קונצרט הבוקר, מצווה לחדול מנגינתה ולשוב אל הבלוק. בליבותינו מתעוררות המחשבות הנוראות ביותר — השמדתנו נראית לנו וודאית. כיצד נומת? האם יסדרו אותנו, כרגיל, בחמישיות ויוליכונו אל תאי־הגזים? האם יובילו אותנו לכפר סמוך, שם יוציאונו להורג מול כיתת יורים, בדומה לאשר אירע לאסירי לולבין בפינוי עירם?

אחד, בעל דמיון פורה, מספר, כי ירכזו אותנו בכמה בלוקים, יקשרונו בשרשראות וימיתו אותנו במכונות־ירייה שיפלטו את אישן ממטוסים מנמיכי טוס.

למחרת היום בשעה עשר שוב נערך ריכוז של היהודים בכיכר. והפעם בתואנה של בדיקה רפואית, החולים במחלות מידבקות והחלשים ביותר מוּצאים מן השורות, ואילו האחרים נשלחים אל המקלחות ומכאן אל קרונות רכבת צפופים. באולם המוסיקה התקיים אירוע מרגש. — לראשונה נוּגן קַוורטֶט מיתרים שהלחין מנהל התזמורת שלנו. הנה גם בשעותיהם הקשות לא זנחו האמנים את מלאכתם.

לקראת הצהריים מגיע תור אנשי התזמורת לבדיקה הרפואית. הרופא

מיטיב עמנו, ואיש אינו מורחק. כולנו ראויים להעברה. אנו נשלחים אפוא אל המקלחות. כאן מסירים את לבושנו, נותנים לנו בגדים ישנים, פוקדים עלינו להסתדר בחמישיות ומצרפים אותנו אל יתר האסירים.

עתה תמה ונשלמה הקריירה שלנו כמוסיקאים. אנו נעלמים בתוך ההמון. כל אחד מקבל כיכר לחם אחת, כמה גרמים של מרגרינה וחתיכת נקניק. עכשיו אנו מוכנסים אל קרונות משא, כששים איש בקרון, והדלתות נטרקות וננעלות אחרינו בחוזקה. החשכה והמחנק שבקרון מוסיפים פחד על מוראנו הגדול. הפסימיסטים בינינו משערים שיהרגו אותנו בגזים בתוך הקרונות עצמם. בעזרת האולרים הקטנים שהיו בידינו התחלנו אפוא לבקע סדקים בדופנות הקרונות. אנו מחכים שלוש שעות. לבסוף החלה הרכבת לנסוע. היי שלום בירקנאו.

דרך הסדקים שפערנו בדפנות אנו צופים בארובות האיומות, ההולכות ומתרחקות. שקשוק הרכבת מרחיקנו מן התופת. הגם שאין הדבר בגדר תפיסתנו, אין להכחיש — אנו יוצאים חיים את ממלכת המוות.

אחר יציאתנו את בירקנאו, המשיך המחנה לפעול עוד חודשיים בלבד, ואף זאת בקצב איטי. נראה שהמשרפות נהרסו ימים אחדים אחר צאתנו. אולם בטרם הריסתן, בשלוש שנות פעילותן הנוראה הן הספיקו לשרוף את גופותיהם של שִׁשה מיליונים מיהודי אירופה.

הצורר הגרמני, הגם שלא עלתה בידו המגואלת דם להשמידנו עד תום — עיקר מלאכתו צלחה, ומחצית מן העם היהודי הושמד בכבשניו.

וגם אם נותרה המחצית האחרת, שונאת ונוטרת, מעידה על גודל הפשעים קבל עולם ומלואו, הנה עומד עתה אותו עולם, ואין רבים מבניו אשר יחושו צער אמת על שואת ישראל ואובדנו.

חלק שני

אוראַנְמבורג (Oranembourg) וזאקסנהאוזן (Saxenhausen)

אכן יכולתי לסיים כאן את עיקר סיפורי, אולם אני מוצא לנכון לומר עוד דברים אחדים על אודות הלאגרים ששהינו בהם אחר יציאתנו את בירקנאו.

האש והגזים שימשו אמנם אמצעי ההשמדה העיקריים שבידי הגרמנים, אולם לא היחידים. העינויים, עבודות הכפייה, הרעב, הטיפוס ועוד, היו בעלי־בריתו הנאמנים של הקרמטוריום, ואלפים רבים ברחבי אירופה נפלו טרף לידו הארוכה.

בכך נעוץ אולי ההבדל המהותי בין מחנה בירקנאו למחנות־הריכוז האחרים. הראשון נועד להשמדה מהירה של העם היהודי, ואילו האחרים עסקו בעמים הלא גרמניים שבאירופה. בבירקנאו התרחש תהליך מהיר, שיטתי ומתועש של שמד, ואילו במקומות האחרים, היה מספר הנספים נמוך בהרבה. הגם ששיטות העינוי והסאדיזם היו לא פחות מתוחכמות. אט אט מתרחקת הרכבת מבירקנאו. לאן יובילונו? אין איש יודע. מרכז הקרון תפוס בידי השומרים, ואנו, חמישים איש, מצטופפים בקרונות־הבקר ונשענים על דופנותיהם. חשכה. הרכבת שרויה בעלטה מוחלטת. הבוקר עולה, והרכבת ממשיכה בנסיעתה, בחולפה ביעף על פני מקומות היישוב הנקרים בדרכה. ארבעים ושמונה שעות עברו, וכבר עשינו כברת דרך ארוכה. אתה עולה הסברה כי אנו נשלחים אל החזית המערבית לשם בניית ביצורים.

בלילו של היום השני אנו נעצרים. הגענו לברלין. ברקע נשמעים כל העת רעש המטוסים הקרבים ורעמי התותחים, ועתה נופלות הפצצות. האמריקנים מפציצים את ברלין. הרכבת שלנו נתונה בסכנה ממשית, אולם פחדנו הגדול נמהל בשמחתנו לאידם של הגרמנים. לראשונה אנו רואים גרמנים מפוחדים, מבוהלים ומנסים להימלט מיד המוות המשיגתם עתה בכל מקום. אנו חשים כי שעת הנקמה קרבה. ההפצצה נמשכת שעתיים.

המטוסים מתרחקים, והשקט חוזר על כנו, אך להבות רחוקות עדיין מעידות על מאורעות ההפצצה. הרכבת ממשיכה בדרכה, אולם לא לאורך זמן. בשעה 3 בבוקר לאחר שלא הרחקנו אלא קילומטרים מעטים, אנו נעצרים סמוך לסככה עצומת הממדים של מטוסי בית־החרושת "הנקל" מאוראנמבורג. לאור זרקורים אנו מצווים — במכות ובהצלפות שוטים, כרגיל, לפנות את הקרונות. 2,000 איש אנו, נדחפים זה אחר זה ככבשים המובלים אל מכלאתם. עתה אנו עומדים בפינת האולם למפקד. אחר המפקד, מתחיל תהליך של חיפוש מדוקדק, אושוויץ נחשב מחנה עשיר, ואנשי הס"ס סבורים כי כיסינו מלאים זהב. אחר־כך מגיע תור החיטוי, ובבית־המרחץ שוב נערכים חיפושים. כל חפצינו, ולו הפעוטים ביותר, נלקחים מאתנו. אוראנמבורג איננו מחנה־ריכוז. אנו נמצאים בשטח בתי־החרושת לאווירונים של "הנקל", שמקצתם נהרסו בעת הפצצות חיל האוויר האמריקני. אנו למדים, בשמחה ובסיפוק, כי שיעור הייצור בבתי־החרושת ירד לאפס. כאן אין מקום ליהודים. פה אנו רואים בעיקר שבויים צרפתיים, וכן הולנדים אחדים. המקום משמש אותנו רק במעבר בלבד, ועלינו לעבור לקרנטינה. למחרת מצטרפים אלינו אלפי פולנים אריים שיצאו אף הם את אושוויץ. עתה אנו ארבעת אלפים איש, וכולנו מכונסים בסככת הענק. הסככה כה גדולה, עד שאין אנו חשים כאן כל דוחק או מחנק. באוראנמבורג אנו שוהים עשרים יום, וחיינו מתנהלים ללא אירועים מיוחדים. המזון באיכות טובה, אם כי לא במידה מספקת, כמובן. אין די מיטות ומרביתנו נאלצים לשכב על מחצלות ללא שמיכות. בתואנה של אילוצי תברואה מכריחים אותנו שובינו להימצא תחת כיפת השמים משך שעות ארוכות, גם כאשר פוקדים את המקום גשמים ושלגים. במרבית הלילות נשמעו אזעקות בשל התקפות מטוסים, ואז היה עלינו לצאת את מיטותינו ולהתפזר ביערות סביב.

ב־20 בנובמבר 1944 נערכת סלקציה לאלף איש לצורך העברה. אני בין המועברים. למחרת אנו עוזבים את אוראנמבורג, ונשלחים לזאקסנהאוזן כשבעה קילומטרים משם. קשה עלינו הליכתנו תחת הגשם השוטף. איזה נאצי מטורף אחראי עלינו, פוקד, לשם שעשוע כמובן, שנעשה עשרה צעדי הליכה ועשרה צעדי ריצה לסירוגין וללא הפסקה. כצפוי, אין ביכולתנו לעמוד בדרישותיו, ועל "רשלנותנו" אנו נענשים במטר חבטות אלה. לאחר שעתיים של "ספורט" אנו מגיעים באפיסת כוחות לזאקסנהאוזן, הלאגר הגרמני הראשון.

הרושם הראשוני שלנו בזאקסנהאוזן הוא חיובי דווקא. הצריפים בנויים

לתפארת, והניקיון השורר במקום הוא מופתי. אולם בהיכנסנו פנימה נדהמנו נוכח חיזיון מפתיע. בעודנו מכונסים למפקד עוברת על פנינו קבוצה של כמאתיים איש, הצועדים בהליכה צבאית, כשעל גבם הם נושאים זוג נעליים חדשות. כל אימת שחלפו על פנינו נצטוו להסיר את כובעיהם, ואנו היינו עונים לברכתם. כך הקיפה הקבוצה את הרחבה שוב ושוב פעמים רבות.

לאחר זמן קצר מסתבר פשר ההליכה הבלתי־פוסקת: הגרמנים מבקשים לנסות את עמידותן של נעליים העשויות סוליות גומי סינתטי תחת מאמץ מתמשך. גם כאן האנשים הם שפני ניסיון — כמו בבירקנאו ממש. ההולכים בסך הם עצירים שבתואנות שונות נענשו במסעות הניסוי הללו. רבים מהם, נגזרה עליהם הליכה של עשר שעות מדי יום משך ששה שבועות ללא הפוגה!

שהותנו בזאקסנהאוזן אינה אורכת זמן רב. אחרי עשרים וארבע שעות, לאחר לילה נעים יחסית שוב אנו מתחילים את צעדתנו אל יעד חדש, אשר טרם נודע עליו דבר.

דאכאו־לאגר II

שוב הוכנסנו לקרונות־בקר, סדורים בשורות צפופות, כחמישים שבויים בכל קרון. לדאבוננו, אין אנו יכולים לנצל את כל השטח שבמרכז הקרון, כיוון שכאן משתרעים בנוחיות רבה שלושת שומרי הס״ס שליווּנו כל מהלך הנסיעה. וכך התרכזנו לנו עשרים וחמישה בכל פינה, דחוקים זה אל זה בלא יכולת לתת מרגוע של ישיבה לגופנו הכואב.

גם הפעם אנו נתקלים בחיל ס״ס מטורף; הוא עצמו מספר לנו, כי לא מכבר נותח בראשו בעטיָה של פציעה, ומאז הוא חש כי לא נרפא כליל. כסטודנט לרפואה לשעבר וכמי שלפיכך רואה עצמו איש משכיל, הוא הוגה חיבה מיוחדת למשכילים שבינינו: לרופאים (היו בינינו 15 רופאים), למתימטיקאים, לעיתונאים ולמוסיקאים. את כל אלה הוא מכנס בקבוצה ומרכזם בפינה אחת של הקרון ואילו את האחרים הוא דוחק לפינה אחרת. משך כל הנסיעה שואלנו אותו בור ונבער מדעת שאלות רבות על אודות ענפי מדע שונים, בהשימו עצמו ידען גדול. בו בזמן הוא מתאכזר אל אנשי הקבוצה האחרת. כל משך הנסיעה אינו מרפה מהם ומתעלל בגופם ללא רחם. הוא אף מספר בגאווה רבה, כי במשלוח הקודם הרג שני שבויים.

הנסיעה נמשכת יומיים. בשחר היום השלישי נעצרת הרכבת, ואנו מובלים אל לאגר שומם, הנמצא בין הערים קקפרין ולנדסברג בבווריה

(והמקום שכתב בו היטלר את ספרו "מיין קאמפף"). המחנה שלנו, מחנה שכלואים בו יהודים בלבד, הוא חלק ממחנה דאכאו. בשטח שגודלו קילומטרים מרובעים אחדים מצויים ארבעה־עשר מחנות כאלה. אכן אפשר לומר, כי גרמניה אינה אלא מחנה־ריכוז עצום ממדים.

המחנה החדש שלנו נקרא דאכאו 2. אנו מגיעים לכאן עם בוקר, באחד מימי נובמבר האחרונים. הלאגר נמצא בעיצומו של תהליך בנייה — הצריפים עדיין חסרים חשמל ומים, ואנו מרווים צמאוננו בשלג שאינו חדל לרדת על ראשינו. מפקד המחנה מרכז אותנו עם בואנו, ומודיענו כי מוטלים עלינו שלושה שבועות של הסגר. במשך התקופה הזאת לא נעבוד מחוץ ללאגר, אלא נעסוק בבניין מקומות מגורינו.

כבר למחרת היום אנו מתחילים בעבודה. שעה שקבוצת חשמלאים אחת עוסקת בעבודתה, קבוצה אחרת עוסקת בהנחת צינורות מים, וקבוצה שלישית חופרת תעלות ביוב, וכך מלאות ידי כולנו בעבודה. עד מהרה מצטרפת אלינו קבוצת יהודים מהונגריה, רובה נשים, שלקחום עמם הגרמנים תוך כדי נסיגתם.

המצב התברואתי במחנה רחוק מלהניח את הדעת. קיים מחסור מוחלט כמעט במים ואין מחלקים סבון. אנו עדיין לובשים את הלבנים שחילקו לנו ביציאתנו את בירקנאו. שוב פוגעות בנו הכינים. אף המזון, שבימים הראשונים הפתיענו לטובה הולך ומתמעט.

זאת ועוד, חל שינוי במשטר העבודה. מאחר שהושלמה בנייתם של בתי המגורים על מתקניהם, הוציאונו מחוץ למחנה לבניית מרתפי הענק של בתי־החרושת "מול" (Moll) שבאזור. אל אתרי העבודה מגיעות מאות רכבות עמוסות כמויות גדולות של מלט ופסי ברזל. העבודה כאן נמשכת יומם ולילה, ואנו עובדים בשלוש משמרות, שמונה שעות כל משמרת, ובכל משמרת אלף איש. אני נמנה על הקבוצה העובדת משלוש אחר־הצהריים ועד אחת־עשרה בלילה.

מדי יום ביומו היינו מתרכזים בשעת הצהריים בכיכר הלאגר, ובעודנו עומדים, הוגשה לנו מנת המרק היומית. שעת המיפקד מגיעה ובאחת ושלושים אנו שבים לעבודה. הטמפרטורות בעונה זו נעות בין 15 ל־20 מעלות מתחת לאפס. נעלינו קרועות, וגרביים אין לנו לרגלינו. אין לגופנו אלא המדים המפוספסים של העצורים, ולעתים נוסף מעיל עשוי אותו הבד. אנו שוקעים בשלג עד ברכיים, ועד מהרה מתנפחות רגלינו ופצעים זבי דם נפערים בהן. רבים מועדים, נופלים ומתבוססים בעיסת השלג והבוץ. הם קמים אך בקושי, בסופגם בעיטות וחבטות מנוגשיהם. רבים אחרים נופלים

מבלי קום עוד לעולם. וכך מדי יום אנו צועדים שִׁשה קילומטרים, בנושאנו על גבנו את מתינו שכוחם לא עמד להם במסע התלאות.

קבוצתי, שמנתה 30 פועלים, עסקה בפריקת שקי מלט. אנו מסתדרים זה אחר זה קרוב לפתח הקרון. שניים מחברנו לצרה מעמיסים על שכמינו שקי מלט בני 50 קילו כל אחד ועלינו לשאתם כמאה מטרים מפסי הרכבת אל המרתף. למותר לציין שכל מנוחה ולוּ הקלה ביותר אסורה בתכלית, ואוי לו לאותו עציר שיפר את הגזירה הזאת. פה ושלא כבבירקנאו, אין לנו קאפו, אולם אנו נתונים תחת פיקוחו של ארגון Todt, בסביבות השעה 21.00 מוגשת לנו סעודה קלה, ואחר־כך נמשכת עבודתנו עד השעה 23.00 בלילה. אז שוב נערך מפקד, ובחצות אנו יוצאים לכיוון הלאגר. בחשכה מוחלטת, מוקפים כלבי שמירה, אנו צועדים ביער, נושאים את מתינו בחזרה אל המחנה. אנו חייבים להמשיך ולצעוד. הנעצר מסתכן במוות בירייה או בשיסוע גופו בידי הכלבים.

כאשר אנו מגיעים אל הלאגר, בשעה שתיים בבוקר, עדיין לא בא הקץ לעינויינו. לאיש אין מקום קבוע לשינה. אנו נכנסים לבלוק הראשון הנקרה על דרכנו ומשתרעים על מחצלת מצחינה, הראשונה המזדמנת לנו. ואולם בטרם נשכב, אנו יוצאים לציד הכינים השורצות בין שערותינו ומכסות אותנו באלפיהן. אנו ישנים בבגדינו, ואין אנו חולצים את נעלינו. כך, אנו מקווים, ייחם גופנו הקופא, בהעדר שמיכות, בקור העז. כך עוברים לילותינו, בנדודי שינה ובסיוטים מחרידים. אין תימה אפוא שלעתים נתקפים אנו געגועים לקרמטוריום ולתאי־הגזים. אנו מייחלים אפוא להנץ החמה, אולם עם עליית השחר מתרגשות עלינו צרות חדשות. זקננו גדל פרא משך השבועיים האחרונים, ואין נותנים לנו מים לרחצה. אבקת המלט הדבקה בשערותינו חודרת גם לריאותינו, ורבים לוקים במחלות בצקת קשות.

אני עצמי, מחזיק מעמד באורח פלא כבר חמישה־עשר ימים, אך חש כי כשל כוח הסבל. אני חייב לעבור לקבוצת קומנדו אחרת ויהי מה. בדרכים מדרכים שונות הצלחתי "להתברג" לקומנדו "הולצמן", שעבד במשך שעות היום. ואולם נכונה לי אכזבה מרה — כאן היתה העבודה קשה יותר. בקור עז ותחת שלג כבד אנו עובדים עשר שעות ביום. בידינו אתי חפירה, אנו פורקים פסי רכבת, מוציאים אותם מן האדמה, מעבירים אותם על גבנו מרחק רב ומעמיסים אותם על הרכבות הממתינות. כך מנהגנו מדי יום ביומו, מן השעה 6 עד ל־17.00, בלא שנזכה משך כל הזמן הזה למנת מזון כלשהי. רק לעת ערב, עם שובנו ללאגר מוגשת לנו פת לחם חרבה. אני יודע בבירור שכך לא אוכל להחזיק מעמד זמן רב.

ואכן, בבוקרו של האחד בינואר 1945 תקפתני צמרמורת עזה וום גופי עלה באופן פתאומי. התחלתי יורק דם. לא התעורר בלבי כל ספק: זוהי דלקת־ריאות. הגם שבתנאים ששררו במקום היתה זו מחלה קשה ביותר, חשתי עתה רווחה גדולה. עתה יעבירוני אל "בית־החולים", ושם, חי או מת — לא היתה לכך כל משמעות בעיני — יבוא הקץ לתלאותיי. באותו הערב, הודות להיכרותי עם הרופאים הגרמנים, הוכנסתי אל בית־החולים.

"בית־החולים" לא הזכיר, כמובן, בשום אופן בית־חולים של ממש. זהו צריף ככל הצריפים האחרים, ואתה שוכב בו על מזרן קש שורץ כינים, ואוכל ממש כחבריך האסירים האחרים. אמנם יש כאן רופאים, אך תרופות אין בנמצא. בכל־זאת יש לצריף הזה מעלה גדולה — מכאן אין החולים יוצאים לעבודה, וכאן הם יכולים למות אט אט ובשקט. כך באווירה של מנוחה, ביליתי כחודש ימים. בלילות מובילים אותי אל הכניסה לצריף, כדי שאאסוף מעט שלג ואקרר בו את גרוני הלוהט. לבי הולך ונחלש, ועם זאת אין המוות גואלני מייסורי. במרוצת הזמן אני מתאושש ונראה כי אני הולך ומבריא, ומתקרב הרגע שיצווני בו לשוב לעבודה.

בבוקר ה־28 בינואר מציע לי חברי הפריסאי, הרופא סילואן לוי, לעבור עם עוד כמה מוזולמנים ללאגר דאכאו VII. אני נעתר להצעה בהתלהבות ובהכרת טובה. נאמר לי, אמנם, כי בהסכמתי זו גזרתי על עצמי מוות, אולם העדפתי ליטול את הסיכון ובלבד שלא אשוב עוד לעבודתי האחרונה. למחרת היום, בקור של עשרים מעלות תחת האפס, יצאנו רגלי, שש מאות שלדי אדם, אל עבר מחנה דאכאו, המרוחק שלושה קילומטרים ממקומנו.

דאכאו־לאגר VII

שוב יוצאת לדרך שיירת צללי האדם, כשהיא מוקפת כלבי שמירה ואנשי ס"ס חמושים. השלג אינו חדל לרדת ועתה הוא מכסה את הדרך במעטה כבד. בהביטנו נכוחה הוא נראה בעינינו כשטיח לבן שאין לו סוף. אנו אוחזים איש ביד רעהו, כדי שלא נמעד ונשקע באדמות הבִּצה שאנו מתבוססים בה. לבסוף אנו נכנסים אל הכפר הקטן קופרין, שתושביו, כך נדמה לי, מביטים בנו בסקרנות גלויה. כאן, לאחר שנתיים של ניתוק מעולם החיים, שבים ונגלים לעינינו פתאום מראות של חיי יום יום. הילדים הקטנים חופשיים והולכים אל בית־הספר, והנשים יוצאות אל השוק לקניות. אך גברים, אין כמעט, ואין זה מפליא כלל. אחדים מבינינו נתקפים עתה רגשות צער עמוק וזעם איום בהיזכרם בקרוביהם היקרים. אחרים שוגים באשליות וחולמים על אודות שחרור קרוב. אולם במהרה מחזירות

אותנו למציאות נביחות הכלבים ופקודות ה"שנל"! האם אנו, ניצולי הספינה הנטרפת, צועדים עתה אל המוות? אנו מתקדמים אך בקושי, מחליקים ומועדים על פני האדמה הקפואה, ואולם חיש מהר אנו קמים מפחד הכלבים. סוף סוף נראים באופק עמודי חשמל וגדרות תיל חשמליות. אנו קרבים ללאגר־דאכאו VII.

כאן מצפה לי הפתעה נעימה. בשער המחנה אני רואה יהודים רבים משלוניקי, שלא קיוויתי עוד לראותם בין החיים. מהיכן הגיעו? במהרה אני למד כי ביוני 1943 נשלחה קבוצה של 2,000 יהודים יונים מבירקנאו לוורשה. שם הוטל עליהם לפנות את הריסות גיטו וורשה. תחת ההריסות הם מצאו דברי ערך רבים ותמורתם קנו מן הפולנים כמה מצרכי מזון שהצילום מחרפת רעב. אולם אם יד הרעב לא השיגתם הרי עשה בהם הטיפוס שמות. לאחר זמן, עם התקדמות הרוסים, הוחלט על פינוי המחנה בוורשה, ותושבי המחנה הועברו אל המחנות בסביבות דאכאו.

שרידי כל התלאות הללו נפגשו עמי עתה בבואי ללאגר, ובזכות טיפולם המסור בי, והעידוד הנפשי שעודדוני, עלה בידי להישרד גם שם. בלאגר VII חילקו אותנו, כרגיל, בין הבלוקים השונים. נודע לנו כי לעת עתה לא נידרש לצאת לעבודה. אני מוניתי לרופא של אחד הבלוקים, ומינויי זה זיכה אותי במנת מרק כפולה בצהריים. הגם שחסרנו מים וסבון לרחצה, מזה שלושה חודשים לא זכינו להחליף את בגדינו, העליונים והתחתונים, התקופה הראשונה מכל מקום היתה תקופת חיים שאפשר לכנותה נסבלת.

בערב ה־10 בפברואר אני חש כי חום גופי שוב עולה. המדחום אכן מורה על ארבעים מעלות. נחרדתי מן המחשבה כי אני עלול לאבד את מינויי כרופא הבלוק. משך ארבעה ימים החום אינו יורד ואני ממשיך למלא את תפקידי, מבקר בבלוקים השונים, ומטפל בחולים בלא שאיש זולתי יידע שנגע הטיפוס פגע גם בי. בסופו של דבר מביסתני המחלה, ואני מובל אל צריף הבידוד.

משך עשרה ימים פירפרתי בין חיים למוות. אני צופה בחברים אומללים, שבהעדר כל תרופה הולכים וגוועים נגד עיני. מבעד לחלון אני רואה את העגלות עמוסות הגוויות נעות ללא הפסק אל מקומות הקבורה. החובשים מנצלים את הזיותי, ומשתלטים על מנת המזון שלי. באחד הימים אנו מצטווים להתפשט כליל, וכך, עירומים כביום היוולדנו, אנו מועברים אל בלוק אחר, שכמובן אינו נקי מקודמו. בסופו של דבר, לאחר שבועות ארוכים של מחלה יורד חום גופי באחד הבקרים ל־37.5 מעלות. מודיעים לי כי עליי לצאת את בלוק החולים, המשווע למיטות, ולעבור אל בלוק

המבריאים. לפני המעבר עלי להתחטא. וכך אנו עומדים במקלחת עשרה חולים, שלדים חיים אוחזים איש בידי רעהו כדי שלא נתמוטט.

השלג אינו חדל לרדת, והקור מקפיא עצמות. המקלחות, אין צריך לומר, עלובות. אין מים חמים, ואנו נאלצים אפוא להתקלח במים קרים. התעלפתי. למרבה המזל, אחד מבני עירי עובד במרחצאות, והוא ממהר ומגיש לי מרק חם, המשיב אותי לאיתני. עם זאת, אני חש מועקה כבדה כשעשרות עיניים מקנאות נועצות בי את מבטן. אין בידי לעזור. לאחר לגימות ספורות מושטות עתה עשרות הידיים הדוויות אל צלחת ריקה.

אחר המקלחת אנו פוסעים עירומים בשלג לכיוון הצריף שמאוחסנים בו הבגדים הנכספים. אנו מוכנסים אל בלוק הקרנטינה, אך לא למשך זמן רב. עוד בטרם יעברו עשרים וארבע שעות מצווים עלינו לצאת את הקרנטינה ולחזור אל הבלוק הקבוע שלנו. קודם לכן אנו עוברים שוב את העינוי שעברנו בערב הקודם — מקלחת קרה, הליכה בעירום בשלג. רק לאחר שעה ארוכה, בראות מענינו כי הושגה מטרת העינוי, ואנו קרובים להתמוטטות, הם שולחים אותנו לבלוק. ברגעים כאלה היינו כולנו מעדיפים את שלוותו של המוות, גם אם היא מושגת בתאי־הגזים הנוראיים. למזלי נמצאתי בקרב מכרים רבים. ה"בלוק־אלטסטר" היה מעיר מולדתי, שלוניקי, והעוסק בענייני הבלוק היה אף הוא ידיד ותיק משלוניקי וחבר של בתי, ברוך שאבן. שניהם מטפלים בי במסירות ובנאמנות ללא גבול, ולא אגזים אם אומר, שאת חיי אני חייב לשני אלה. הימים נוקפים, ואני חש כי כוחותי שבים אליי, ועתה אני כבר מסוגל לעשות צעדים ראשונים. בינתיים ממשיכה מגפת הטיפוס להפיל המוני חללים. בלאגר שלנו, שהכינה שולטת בו בכול, אין דבר שיעצור את המגפה. עתה מחליטים הגרמנים כי כל החולים והמבריאים יועברו ללאגר־דאכאו IV, שנהפך למחנה בידוד עצום, ובו ירוכזו כל הסובלים מטיפוס. ואילו הבריאים, הללו יישארו בלאגר VII ושוב יחלו לעבוד במפעלי "מול". לאגר VII ייהפך אפוא, ל־"Arbeitslager" (לאגר עבודה). במהרה החלו נפוצות ידיעות קשות על אודות לאגר IV. הכול מלחשים כי שם ירוכזו הסובלים ממחלה מידבקת ושם יומתו.

למרות זאת אני מבקש מהרופא האחראי על הכנת הרישום למשלוח החולים, שיכלול אותי ברשימת המועברים ללאגר IV. הוא משתדל להניאני מכך בכל מחיר, ומצביע שוב ושוב על הסכנות הכרוכות במעשה. הוא משוכנע כי הנשלחים ללאגר IV סופם מוות. אולם אין אני משנה את דעתי. למרות כל מאמציו, אני מתעקש להיכלל ברשימת היוצאים. אני

מעדיף את המוות על פני עבודת הכפייה ב"מול". נוכח עקשנותי, אני נכלל ברשימה.

למחרת היום, אנו עומדים שלוש מאות חולים ואולי ארבע מאות, ברחבת הלאגר וממתינים. אני אוחז בידי ידידי ד"ר סדל (סנטל) מפריס, ושנינו משתדלים, במאמץ רב, להיגרר אחר המשאיות ולטפס עליהן בשארית כוחותינו. בסופו של דבר תופסים הכול את מקומותיהם בצפיפות ובדוחק רב ושוב נודדים אל הבלתי־נודע. כאן, בלאגר IV, דומה כי ישפר מזלי ומזל ידידי הרופא. ושנינו, מצוידים במכתב המלצה המופנה אל הרופא הראשי, מקווים מצורף אל צוות הרופאים. נזכה מן הסתם ליחס טוב יותר.

בשלב זה, שלב הנסיעה אל המחנה, עדיין אין גורלנו שונה מגורל אחינו לצרה, ואולם עצם התקווה על אודות המצפה לנו במקום החדש מעודדת אותי ואת ידידי הרופא.

וכך למרות טלטולי הדרך, המהלומות הבלתי־פוסקות שאנו סופגים, וזעקות הפחד המתמזגות בשאון כלי הרכב הרבים, אני מוצא את עצמי הוזה בהקיץ בחלום מתוק על אודות סיום המלחמה.

דאכאו־לאגר IV

לאחר נסיעה בת עשרים דקות אנו מגיעים ללאגר IV גם כאן מצפה לי הפתעה נעימה. אני יורד מן המשאית ונגלות לעיני דמויות מוכרות. הללו שלוניקאים, ידידים ותיקים, שעתה מילאו כאן בלאגר IV תפקידי־מפתח שונים בניהול המחנה. אנו מתחבקים בחום כאחים אבודים אשר שבו ונועדו לאחר פרידה ממושכת. אנו מחליפים חוויות ובעיקר מספרים על מכרים משותפים. לצערנו, רוב ידידינו, אהובינו משכבר הימים, אינם עוד בין החיים.

לאגר IV הוא מחנה בית־חולים עצום, שמבחינת תנאי הרפואה שבו אינו שונה כל עיקר מצריף "בית־החולים" שסיפרתי עליו קודם. מתוך כחמישים הבלוקים שבלאגר, רק ארבעה או חמישה מיועדים לפועלים, ואילו השאר, כארבעים וחמישה תפוסים בידי החולים. בכל בלוק כחמישים חולים, ורופא אחד מטפל בהם. אני הרופא של בלוק 46. עבודת הרופא כשלעצמה אינה מעייפת, שכן אין כל תרופות בנמצא, והטיפול הרפואי במחלות מצטמצם אפוא בחתימה על תעודת פטירה או ברישום שמו ומספרו של הנפטר על גווייתו בעיפרון כימי מיוחד.

לבית־החולים, אשר המאושפזים בו רובם על סף המוות, יתרון אחד

גדול — אף גרמני אחד לא יעז להיכנס הנה מחשש הידבקות מחלת הטיפוס, הממשיכה לתבוע את חלליה ללא רחם. נשלחים אלינו חולים מכל הלאגרים האחרים שבאזור. ובקרוב יעלה מספר החולים במחנה ל־4,000. אנו שבים ושואלים את עצמנו מה ייעשה בנו? ! האם יחסלונו במכונות־ירייה או שמא יניחו לנו שנגווע בטיפוס ובשאר חֳלָיים השורים כאן בכול?

דאכאו־לאגר I והשחרור

תחת אור הזרקורים, אנו מסתדרים בחמישיות למפקד. אחר־כך אנו נכנסים בקבוצות בנות חמישים איש אל תוך בלוקים אפלים, ומיָד משתרעים על גבי מזרני הקש אכולי הכינים המפוזרים במקום. היכן אנו נמצאים, אין איש יודע. למרות אפיסת הכוחות מן הנסיעה ומן הרעב הקשה, אנו מעלים מיני השערות ופירושים. כמנגינה עֲרֵבה משמים עונה לנו בהד רעם המטוסים האמריקניים החגים מעל ראשינו, משיבים הרס והשמדה לגרמנים. מי יודע? אולי מחר כבר נהיה משוחררים. כוח עילאי תומך בנו בעת הזאת ומסייע לנו להתגבר על תחושת הרעב העזה.

הלילה עובר, ועם שחר אנו קמים ורצים לאסוף רסיסי מידע. נאמר לנו, כי אנו נמצאים עתה בלאגר־דאכאו I, וכי האמריקנים אינם רחוקים עוד. אחרים קובעים בפסקנות, כי הצבא הצרפתי של הגנרל לקלרק הוא המתקדם ללא הפסק אל עבר המחנה שלנו. בינתיים לא נותר לנו אלא לשוב ולהשתרע על מזרנינו ולהמתין לבאות. עלינו להימנע מכל מאמץ שיכביד עלינו. כיוון שרק לעת צהריים תוגש לנו מנת המרק. המטוסים האמריקניים ממשיכים לחלוף מעלינו ללא הפסק, ואולם צופרי האזעקה אינם פועלים עוד, משל הבינו גם הם כי גורל המערכה כבר נחרץ. בשעה 11 מודיעים על כינוס המבוגרים לצורך שילוחם לעבודות שונות.

סוף סוף הגיעה שעת הצהריים, שכאמור היא שעת המרק המיוחל. הפעם, אחר חודשים ארוכים, נראה כי המרק, מרק אפונה סמיך, הוא טוב במיוחד. אולם במהרה מסתבר שכמותו מוגבלת, ואנו ממשיכים לרעוב. בשעה 15.00 אחר־הצהריים אנו נקראים שוב למקום הריכוז. שוב נשלחות כמאה ידיים אל קערת המרק של ראש הבלוק. התמזל מזלי, והייתי בין מתי המעט שזכו בכף מרק.

בו בזמן מופרדים החולים מן הבריאים. הכשירים להליכה הם קבוצה גדולה, המסתדרת בחמישיות ויוצאת אל תחנת הרכבת. החלטתי, יחד עם דודני, שלא להתייצב למפקד. אנו חשים כי צבאות בעלות־הברית כבר קרובים מאוד אלינו, וכל שיש לעשות הוא, להצליח להסתתר משך שעות

ספורות. אנו מסתגרים אפוא בשירותים ונשארים שם עד ערב.

השעה כבר 19.00, ובחוץ שוררת דומייה מוחלטת. אנו מעיזים לצאת את המחבוא, אולם עוד בטרם נספיק לפסוע צעד אחד, אנו נתקלים בחייל ס״ס המצווה עלינו, תחת איומי שוט, להתלוות אליו. לאן יוליך אותנו? אנו נעצרים סמוך לעגלה טעונה לעייפה בשלושים צעירים פגועי טיפוס המונחים כאן חסרי תנועה. עשרה מחברינו רתומים כבהמות לעגלה, וגם אנו מצטרפים למאמץ המשא בדרך אל התחנה.

הליל רד, ואנו גוררים את עגלת הפצועים לאורך ארבעה קילומטרים בדרך המושלגת המלאה כלי רכב צבאיים, רובם אינם יכולים לנוע עוד מחמת השלג. בהגיענו לתחנת הרכבת הקרובה אנו נטמעים בים של אלפי אנשים ומשתדלים להידחס אל תוך קרונות־בקר החונים בתחנה. אנו מניחים את חולינו על הדשא, ומקווים למעט מנוחה אחר המסע המפרך, אך השומר מצווה עלינו לשוב אל המחנה ולשוב ולהמשיך במשימת ההובלה משם.

אין אנו מסוגלים עוד לעמוד על רגלינו. זה תשע שעות שלא בא אל פינו דבר מאכל, אולם תחת מטר ההצלפות אנו מתחילים בכל־זאת לדחוף את העגלה. עתה אנו צועדים בחשכה מוחלטת. סמוך לשעה 23.00 אנו מגיעים אל הלאגר ומעמיסים עוד קבוצה נוספת של חולים, אולם בטרם נתחיל לנוע נשמע אות אזעקה גואל — גייסות האמריקנים נמצאים בקרבת מקום. כעבור חצי שעה אנו נוכחים לדעת כי הגרמנים נסו על נפשם ולא נשארו כלל שומרים במקום. עתה מתרחש מחזה שדומה שהוא לקוח מעולם הדמיון — האסירים, ביניהם חולים אנושים, יוצאים אל רחובות המחנה ומאות מהם מתנפלים בלא מעצור על המטבחים והמחסנים. מאות שלדים נלחמים זה בזה באפֶלה, תובעים לעצמם פת לחם חרבה. עתה מותרים בלא רסן היצרים שלא סופקו תקופה ארוכה, ואולם רבים רבים איחרו את המועד, ושטח המחנה הולך ומתכסה בהמוני גוססים ומתים. החיים שבינינו מוסיפים להיאבק במצוקת הרעב הגדולה בתקווה להצליח ולהחזיק מעמד עוד שעות אחדות, עת יגיעו האמריקנים אל המחנה. הלילה המחריד חולף, ועם אור ראשון אופפת אותנו דממה מעיקה. עתה שככו יצרינו משולחי הרסן, ורק מאות מתינו הפזורים בשטח, חללי הטיפוס והרעב, מעידים על המצוקה ששררה כאן לא מכבר.

אט אט אנו מתחילים להתארגן. על אנשים מספר הוטלה מלאכת הבישול, ובסביבות השעה אחת־עשרה המרק מוכן ומתחילה חלוקת האוכל. אנו משוכנעים כי סוף סוף הגענו אל חוף מבטחים, אולם לפתע

פתאום כשהכול נראה שקט ודומם דווקא, מומטרת אש תופת על ביתנינו. הגרמנים מצאו לנכון לזרוע הרס וחורבן גם בעת נסיגתם. שוב מפֻנה השלווה את מקומה למהומה רבתי. אנשים נסים בפחד ובמבוכה לכל עבר, וכך עושים גם אני ודודני הקרוב אליי. אנו רצים אל אשר נושאות אותנו רגלינו, וסמוך אל הכניסה למחנה אנו מוּעדים אל תוך תעלה שבצד הדרך. בהתאוששנו, אנו מוצאים לידנו ניצולה הונגרייה, שבדרך הנשגבת מבינתנו הגיעו לידה שלושה כיכרות לחם. היא אינה מוכנה לחלוק את שללה היקר עם אחרים, ורק לבסוף מתרצה ומעניקה לנו לחם שלם מאוצרה הבלום.

מזלנו משחק לנו אפוא, אולם הסכנה טרם חלפה. היריות סביבנו אינן פוסקות, ופִשרן אינו ידוע לנו. לבסוף אני מציץ, וזעקה של תדהמה מהולה בשמחה והלם בוקעת מגרוני בראותי נכחי, מרחק מטרים ספורים בלבד, טנק אמריקני הממטיר אש עזה אל תוך היער הסמוך, שיוצאים ממנו כעכברים מחוריהם חיילים גרמנים וידיהם על ראשם.

אל צעקתי מצטרפות מיָד צעקות אחרות, ואנו שועטים קדימה. החיילים האמריקנים מאותתים לנו בידיהם, ומבקשים שנישאר במקומותינו ולא הפריע להם במלאכת טיהור המקום ממעט קִני החיילים הגרמנים שעדיין נשארו כאן. אולם אנו ניצבים כמאובנים. והם מתבוננים בנו. הם מביטים בתדהמה ובהשתאות. מן הסתם לא ראו מימיהם שלדי אדם שרוּח חיים באפם.

לאחר זמן קצר תמה הלחימה, ובמקום אין עוד ולוּ חייל גרמני אחד. החיילים האמריקנים פונים אלינו בחיוך, מגישים לנו שוקולד, סוכריות ובירה. לראשונה זה שנתיים אני משוחח עם אדם בלא שאחוש נחות ומשופל. כעת נפל דבר — שבוי מס׳ 124454 מת. הרופא אלברט מנשה שב לחיים.

הימים הבאים היו ימים של חופש חדש והתאוששות ממשברי השנים האחרונות. מצילינו טיפלו בנו בנאמנות במשך חודשים ארוכים, דאגו לכל מחסורנו, התייחסו אלינו באהדה ובהבנה, ולבסוף — דאגו לשיבתנו אל ביתנו הרחוק. את הנעשה אין להשיב, ומיליוני יקירינו, בדומה למיליוני אדם בני אומות אחרות שנגדעו ביד הרשע, הלכו לבלי שוב. אנו, השרידים המוצלים מאש, מוטלת עלינו חובת העדות והזיכרון. מי ייתן וזכר השׁואה האיומה בדורות הבאים ימנע עוד שואה, והיתה זו נחמתנו.

(לנדסברג, מאי־יוני 1945)

סלומון מ. עוזיאל

'סבונו גם סבבוני'

סלומון מאיר עוזיאל

סבוני גם סבבוני
בשם ה' כי אמילם

שלוניקי — 1953

* *לאלה מידידי הטובים, אשר רצו לשמור על האינטרסים הקטנים שלהם עם הכלל ולא התעלו על עצמם.*

* *לידידי מדרגה שנייה, שאתי דיברו בצורה אחת ואחרת מאחורי גבי.*

* *לבלתי־מוכרים אשר בתמימותם הוטעו בידי המסיתים אשר רצו להפריד כדי למשול ולשמור באופן זה על מעמדם האהוב.*

* *לאדישים אשר רצו לראותיני נגרר בבוץ.*
אני מבקש כי ירשו לי כאן לערוך סיכום של הדברים כפי שהם בכדי להראות ששום עלילה לא הצליחה לטשטשם.

* *שיבכו הבלתי־מרוצים.*

* *אני מזכיר לאלה הבוחשים במים עכורים, שנדרש מותם של 45,000 יהודים, על־מנת שיוכלו הם להופיע בתור "גבירים בעיר", כאשר עד לגירוש של 1945 לא הודו ביהדותם, לא במעשים על־ידי השתפותם בסכום הזעום ביותר בצרכים של אחיהם לצרה, ומבלי להשתתף בעבודתו של מוסד יהודי כלשהו.*

* *אם יש להם האומץ, יצהירו על כך בפומבי.*

לקוראי

תואילו לסלוח לי על כך שלא אוכל לשמור על ענוותי וזאת על־מנת להבהיר ולהעמיד אתכם במצב, שתוכלו בעצמכם להסיק את המסקנות מן האשמות הבלתי־מבוססות שהוטחו כלפי ללא נשוא ואשר עומדות להתמוטט כבניין קלפים.

א.

הפעילות הקהילתית שלי התחילה ב־1910 עם הגשת תכניתי אל ועד הקהילה דאז, בדבר הרפורמה וחידוש פניהן של השכונות הקהילתיות "ברון הירש" ו"קאלאמרה" (שנקראו אז "קוליבאס טרס צ'ורוס"). מאז נשארתי בתשלובת הקהילתית, הקרבתי עסקים ובריאות, מבלי להעניק לעצמי רגע של פנאי, בכדי לעזור עד כמה שאפשר, במצבם הרע של בני קהילתי. עדים חיים לזכותי ה"ה יוסף נחמה, אלברט פרנסס, ז'אק רוח, סלומון עזרתי ואשר מואיסיס.

הגענו לתקופת הכיבוש. הייתי חבר ועד הקהילה דאז ובתור שכזה, ארבעה ימים לאחר כניסת הגרמנים, נעצרתי יחד עם חברי באותה התקופה, ה"ה שרל ברכה, שאלתיאל כהן ואלברטו ג'יניאו, יום־טוב יקואל ואלברטו ארדיטי ז"ל. באופן כזה וללא כל צידוק, נמצאנו כלואים וישנים על הריצפה במשך 70 ימים ארוכים, כאשר באותו זמן כל אחד מאלה המקימים היום רעש היו מסודרים בעסקיהם לפי הבנתם. שוחררנו באותו יום, חברי שרל ברכה ואני, לאחר שחתמנו על מסמך, שלפיו היו מוציאים אותנו להורג ביום בו נגלה איפה היינו, למה וכיצד וכי אסור לנו לעסוק בעתיד בענייני הכלל וכולי וכולי. זמן קצר לאחר שחרורי התחילו הרעב והכינמת לעשות שמות בשכונות שלנו וקבוצה אחת של עניים מרודים דפקה בפתח ביתי, בתור יושב־ראש לשעבר של שבע השכונות, ותבעו סיוע לאחר שתיארו את מצבם הנואש ואת צורכי השכונות. רתחתי כך שלא חשבתי יותר על התחיבויותי כלפי הגרמנים, פניתי מיד אל נשיא הקהילה דאז מר סאבי שאלתיאל, אשר בהיסוס ופחד קיבל אותי, דיווחתי לו על המצב והפניתי את תשומת־לבו אל האחריות שהוא נוטל על עצמו, אם לא יינתן סיוע דחוף ומידי. ואמנם הסכים לדעתי, ומבלי לעורר בעיות קבענו פגישה בשכונה 151, לשם הוא הופיע עם יועציו דאז, המנוח קלדרון מנהל בית־חולים "הירש" וד"ר ב.ז.ה. יבל"א (ראה מידע נוסף), ובביתו של זה האחרון הוחלט על צעדים מרחיקי לכת, שבהשגחתם של הארבעה ינסו לבצעם. בגלל המכות הקשות שפקדו את קהילתנו באותה עת, הוחלט להקים ועדה רחבה, בהרכב האנשים המנוסים ביותר באותה תקופה, אשר ניתן לה השם "הוועדה המרכזית". היא הורכבה מה"ה איזאק אנג'ל, איז'אק אמריו, שם־טוב אלאלוף, יום־טוב יקואל, אברהם לוי, אליקו מולכו, חיים בן־רובי, סאמי פילוסוף ז"ל ואלברט פרנסיס ואנוכי החיים. הוועדה הנ"ל נכנסה

לפעולה, הקימה וארגנה מחדש את כל המוסדות הקהילתיים שהיו קיימים בשעתו וכך החלו מחדש חיי הקהילה.

בסביבות יוני 1942 הכריזו הגרמנים על עבודות כפייה ליהודים. מאחר שכולנו ידענו, שהנשיא המנוח סאבי שאלתיאל אינו מסוגל לשאת במעמסה כזו, השתדלנו אצל מילר, הקבלן של אותן עבודות, להשיג את הסכמתו כי ועדה בת ארבעה חברים תשתף עמו פעולה כדי לנקוט את כל הצעדים הדרושים להקלת סבלם של אחינו שגוייסו לעבודות הנ"ל. אני השתדלתי לעמוד בצל. למרות שהתעקשתי לא להשתרבב אצל הגרמנים בשל העבר, לא יכולתי להתעלם מן הלחץ שהופעל עליי על־ידי חברי (ניתן לקבל מידע על כך מהחבר היחיד שנותר בחיים מר אלברט פרנסיס). במסגרת תפקידנו הצלחנו, בסיועו והסכמתו של מילר, קבלן העבודות, לפדות צרה זו אצל הגרמנים בסכום של 2.5 מיליארד דרכמות. מצאתי לנכון, שאין זה זהיר להשאיר על־שמו של המנוח שאלתיאל את כל הסכומים העצומים שנתקבלו בתור מס פדיון עבודה. נקטנו צעדים כדי שתפקיד הנאמן על הכספים יימסר לרב הראשי המנוח, שבתור סמכות דתית עליונה עשוי היה להעניק לנו פחות או יותר ביטחון, דבר אשר גם הושג.

עברנו אפוא גם סערה זו, אשר כל בני קהילתנו מכירים בפירוט. מכיוון שהמנוח שאלתיאל לא היה לו הכושר לשאת בעומס כזה, ומאחר ולא יכול לעמוד בקשר ישיר עם הגרמנים ללא מתורגמים, שעמם אירעו אי־הבנות, הוזמן הרב הראשי המנוח, שהכיר היטב את השפה, למלא את תפקיד הנשיא. הוא מצדו דרש להסתייע בחמישה יועצים, שבחר והזמינם בפקודת הגרמנים לקבל את התפקיד, וזאת נעשה ללא כל התנגדות. אלה היו ה"ה: בניקו שאלתיאל, ז'יל נער, איז'אק בנבנישתי, אלברט ארדיטי ז"ל ואני אבל"א. זה קרה בדצמבר 1942. ב־10.2.1943 נמסר על בואה של "ועדת רוזנברג", על הפעלתם של חוקי הגזע וכל הבא בעקבותיהם. ועד הקהילה לא נמצא חזק מספיק לשאת במעמסה כזו וקרא לעזרתו את ה"וועדה המרכזית" באופן שהוועד של חמישה הפך לוועד של 14. דהיינו, עשרה חברים של הוועדה המרכזית וחמישה של הוועד הם 15, למעט אני ששימשתי חבר בשתי הוועדות. ועדת ה־14 התכנסה מהרגע הראשון לישיבה ממושכת, שבה הוחלפו דעות ונותח המצב מכל הבחינות. התייחסנו לכל האפשרויות, נקטנו את כל האמצעים שהמצב חייב את הפעלתם, אולם לצערנו כל הדלתות נסגרו בפנינו. לא היתה אחת שלא פנינו אליה ואת כולן סגרו בפנינו הגרמנים הברברים. כל אלה שיכלו להושיט לנו יד עוזרת, נשמרו כל הזמן. על מנהל הצלב־האדום הבינלאומי נאסר לבוא במגע כלשהו

עמנו. על מר ג׳ורג׳יו מורפורגו, אזרח איטלקי, אשר שימש בתפקיד מקשר בין הרב ובין הארכיבישוף גנדיוס המנוח, נאסר מגע זה (ראה מידע שניתן לקבל אצל הנ״ל שעודו בחיים). המנוח יום־טוב יקואל נמצא בקשר טלפוני עם חברים נוצרים ויהודים שונים באתונה, אולם, איש לא יכול להביא לנו הקלה כלשהי. משבא לכאן ראש הממשלה ראליס, הוסדרה במאמץ רב באמצעות המושל הכללי והארכיבישוף גנדיוס, פגישה עם ד״ר קורץ כדי לבקש שהיהודים ירוכזו באי יווני על חשבון הקהילה (הן הוצאות ההובלה והן הוצאות ההחזקה). למחרת הובא קיומה של פגישה זו לידיעת הגסטפו והרב נאסר ואמור היה להיות מוצא להורג לולא התערבותם של המושל הכללי והארכיבישוף. הבעיות שעמדו באותה תקופה לפני ועד הקהילה היו קשות ביותר. היתה לפנינו אוכלוסיה של 45,000 איש, מהם 35,000 היו ממש שלדים, מסכנים שלא היה ברשותם הסכום הפעוט ביותר לצרכים הדחופים, עירומים במלוא מובן המלה. לא ידענו את אשר מצפה לנו, מתלחשים שעומדים להעביר אותנו. אך לאן? לטרזינשטדט, שם נמצאת מרוכזת בידי הגרמנים הברית כתובים בעברית (מספר שטרות של 10 קרונות יהודיות מביאים לנו ספקי אינפורמציה למיניהם). אנו שואלים אם אנו עומדים להישלח, משיבים לנו בשלילה, מלבד העובדה שירכזו אותנו בתוך שני גיטאות. אחד בפרברים ואחר בעיר, ושם עלינו להקים את לשכת המסחר שלנו, העיריה שלנו, המשטרה שלנו, להעביר לתוך הגיטו את כל הרכוש שלנו ולהתחיל לחיות בינינו ובין עצמנו, ללא כל קשר עם הגויים.

את אשר אמרו לנו יום אחד ביטלו למחרתו, וכעבור יום שוב שונה על־ידי הוראות חדשות עד שלבסוף אירע דבר ולא ניתן לתקן: מִפקד אוכלוסין, הצהרת רכוש, עריכת מלאי של חנויות. כל החומר הכתוב נאגר ולבסוף נשרף לעיננו בידי הגרמנים מבלי שהשתמשו בו כלל. תקף אותנו ייאוש כאשר פקיד בכיר של תחנת הרכבת מסר לנו כי 300 קרונות נמצאים בתחנה בפקודת הגרמנים. לשם מה? לאן? המון שאלות ללא תשובה. יש צורך אפוא, בכל מחיר, לקיים פגישה עם הסמכות הגרמנית העליונה, ועל־פי החלטת ועד הקהילה מטילים על ד״ר קורץ, המוסמך היחיד מטעמנו, לבוא בהצעה אל ד״ר מרטן, בנוכחות ראש הגסטפו, בדבר המרת העברת יהודים כפי שעשינו לגבי עבודות הכפיה בתשלום כופר. הוצע מחצית הרכוש היהודי דניידי ודלא ניידי, מזה 50% במזומן — משכון רכושנו אצל הבנק של יוון — ו־50% באמצעות רכוש שוועדה גרמנית־יהודית תעסוק בחיסולו. 14 חברי הוועדה נתנו לד״ר קורץ התחייבות בכתב, שלפיה נטפל בביצועה ומימושה של תכנית זו יחד עמו, כאשר יצטרך לכך, הוסכם באופן

עקרוני והועבר לברלין לאישור. ארגונים נאציים שונים כאן התערבו במרץ נגד תכנית זו, אשר לבסוף נדחתה ונאמר לנו כי הסיבה לכך, התערבותם של הארגונים הנ"ל. היו הצעות קנייה שהיוו יסוד לדברי העידוד של ד"ר קורץ בבית־הכנסת מונאסטירליס ושלא הובהרו אז מאחר שהיה לנו התקדים של קניית עבודות הכפייה שאחדים מבני קהילתנו התרברבו בכך שהצלחנו אז לכסות את צלב־הקרס במיליונים, ודבר זה הובא לידיעת הגרמנים אשר באו אלינו בטענות קשות. לאחר סירוב זה, ישבנו כל ה־14 בישיבות מיוחדות, אנשים שלא היתה להם בעבר כל מחשבה זולת טובת בני קהילתם, אנשים שלא חשבו אף רגע על עצמם, שהסיפוק הגדול ביותר בעבורם היה לגמול טובה תחת טובה, שבורים מהשתלשלות העניינים, טהורים ללא כתם בכל עברם ומעשיהם, כל אחד מכם מסוגל להיווכח בזאת משנתקל בשמם מישיבות אלו לא יצאה אלה צעקה אחת. כמו רב־חובל של ספינה הנטרפת בסערה, אסור היה לנו לזרוק לים סירת הצלה בעבורנו ולעמוד מנגד, להפקיר אנשים לגורל כה מר, לא יצאה מפיהם של ה־14 אלא מלה אחת: "לא" רב־משמעותי. ועתה למלאכה, לארגן בגדים, לאגור מלאי של מזון בעבור אחינו, לאסוף דברים מכל סוג, בכסף ובסחורה על־מנת להלביש 35,000 אומללים, אם לא אנו מי היה מטפל בכך? הגרמנים? אנשי המקום? אנו יוצאים לעבודה, עבודה קשה, מחסור בכל, תקוותנו האחרונה, כי ה' יהיה עמנו. מה ניתן לעשות עוד?

שיערנו לעצמנו, כי היינו בבת־עינם של האנגלו־אמריקאים, היהודי בחיר ה', וכי לגרמנים מדיניות משלהם להחזיק אותנו ככבני ערובה על־מנת להשיג תנאי שלום טובים, כאשר תימצא ההזדמנות, אולם אף פעם לא רצינו להאמין כי כה שפל ואכזרי יהיה העם הזה וכה אדישים יהיו מצד שני מתנגדיו וידידינו המדומים, העמים התרבותים. אל יבואו לספר לי מעשיות, כי היה ידוע מראש, שיקחו את כולם למשרפות. את זאת, סבורני לא קראו בהיסטוריה אפילו אבות אבותינו. הדמגוגים שיטענו אחרת, כי כל מה שקרה היה ידוע מראש, על אלה יש להצביע כעל פושעים ששמרו המידע לעצמם ולא ניסו להבהיר זאת לאחיהם. גם אלה אשר ברחו להרים מוטב שגם הם ישתקו, מאחר שלא ידוע אף על אחד מהם שהשתדל להציל באופן זה מישהו מן הסובבים אותו, כאשר הבטיח לעצמו ארגון כלשהו אשר יובילנו אל דרך ההצלה ונהג בצורה אנוכית ביותר, ועל־מנת לכסות על מעשיהם אלה מסיבית הם את תשומת־לבו של העם אל עבר מי שמילאו את תפקידם במלואו, אשר דאגו עד לרגעים האחרונים להקל ולטפל בסבלם של אחיהם, החלשים, המדוכאים והאומללים. ולכן דאגנו עד כמה שיכולנו

להקל את סבלם של אחינו, בכך שסיפקנו להם בגדים חמים, מזון ומים לעשרה ימים לפחות, בכך שסידרנו הכלים הדרושים לסיפוק צרכיהם בתוך הקרונות, דאגנו שישאירו הדלתות פתוחות ברווח של חצי מטר, לאחר שבמשלוחים הראשונים לא הותר הדבר וכולי וכולי. בעיר, הצטמצמו הגיטאות והועברו לגיטו של "ברון הירש" עד שבסוף הגיע גם תורנו. במה שנוגע לי אישית, אני מצהיר, כי צריך הייתי לצאת עם המשלוח של יום 9.5.1943 שבו נסעה כל משפחתי וכך קבעו לנו מקום בקרון מס׳ 25, כפי שאז היה נהוג, כי באישור הגרמנים הוקמה ועדה ב"ברון הירש", אשר הקלה בארגון הקבוצות, על־מנת שתהיה אחידות וימנעו המריבות בתוך כל קרון. מוכן הייתי לצאת לדרך כמו כולם עם כל משפחתי (איבדתי 30 יקירים ביניהם אחים, אחיות וילדיהם). בחצות יום 9.5.1943 קיבלתי פקודה מחסון המפורסם, כי אני חייב להישאר, מאחר שהשתייכתי יחד עם חברי המנוח בניקו שאלתיאל למחלקה הכלכלית של הקהילה, על־מנת להכין בגדים ומזון בעבור 2000 הפועלים שהיו אמורים לחזור באותם הימים מטיבאס, למרות התעקשותי לצאת לדרך, כי לא רציתי להישאר לבדי במחנה־עבודה לשם נועדתי להשלח אחר־כך, הסכימו להשאיר עמי את חתני עזרא ברזילי וציינו שאם הייתי מתעקש יותר, היו רואים בכך מעשה חבלה. נכנעתי בפני איום זה והתחלנו בעבודה, ויחד עם ה"ה ז׳אק רווח ואלי מודיאנו התחלנו לארגן את האיסוף מבין אחינו אזרחי ספרד ואיטליה ובעזרתו של הידיד סלומון עזרתי. כך אספנו את הכספים הדרושים להכנת 2000 חליפות, מעילים ומכנסיים, אשר הוכנו בידי החברה "ורגופולוס" רח׳ ארמו (פרטים ניתן לקבל אצל הנ"ל, אשר כולם בחיים).

ב־1.6.1943 הודיעו על סידור משלוח לטרזינשטדט, אשר נסעו בו כמעט כל עובדי הקהילה, עמיתי שאלתיאל ואני היינו אמורים לנסוע במשלוח זה, דבר אשר לא הותר לנו, מאחר שטרם הסתיים תפקידנו בנוגע ל־2000 הפועלים בטיבאס.

לאחר משלוח זה לא נשארו כאן אלא כ־100 איש בערך, אני שואל את המסכסכים והדמגוגים, האם בשל 100 יהודים אלה היו צריכים להתאכזר בעבור כל מעשי הרעים...

המצב בשדה הקרב השתנה לטובת בעלות־הברית, כמעט כל המשפחות המעטות שנשארו כאן, דהיינו המשפחות: מנשה, ד"ר אלאלוף, לוי, קסטרו, שאלתיאל, אררה, אמריו, ברזילי ועוזיאל, כולנו הצלחנו בכך שיכירו בנו בתור משפחות בעלות נתינות איטלקית בעזרת בני קהילתנו

האיטלקים ד"ר לואיג'י מודיאנו, דניאל ואלי מודיאנו וכל מי ששיתפו פעולה עם הקונסוליה האיטלקית.

וכך לאחר שהסרן מרצ'י, קצין הקישור בין הגסטפו לאיטלקים, נקט בצעדים הדרושים אצל האחרונים לשחרורנו, הוחלט בינתיים על ריכוז המשפחות הספרדיות, על־מנת לשלוח גם אותן, לאחר כל זאת החליטה הגסטפו לשלוח גם אותנו במשלוח זה, אשר ייצא לפועל ביום 2.8.1943 כדי להעמיד את האיטלקים לפני עובדה מוגמרת בשל דרישתם לשחרורנו, כך העבירו אותנו לברגן־בלזן, שם הפרידו אותנו מן הספרדים והכניסו אותנו לעבודה ולמגבלות הידועות.

ב'.

ברגן־בלזן המפורסם, שלאחדים היה עניין להציגו כגן־עדן; זה היה מחנה שהיו כלואים בו בערך 30,000 איש, כולם יהודים, מהולנד, צרפת, יוגוסלביה, הונגריה ויוון. 14 רבנים ראשיים מארצות אלה נמצאו שם והם כולם מתו מיתות אכזריות, מעייפות ומכות, נוסף לרעב. בתור כלואים בברגן־בלזן ביצענו את כל העבודות במחנות אחרים, סללנו כבישים, בנינו בתי־חרושת, סחבנו שקי מלט, לבֵנים וחומרים אחרים, גררנו עגלות מלאות מטען, עקרנו שורשים של עצים במשיכה, בקבוצת עבודה אחרונה זו היו בכל יום עבודה מספר מתים או אנשים ששוסעו או נושכו בידי הכלבים אשר ליוו את השומרים. היום היה מלא לכולם, גברים ונשים, 14־15 שעות עבודה קשות. במשך כל התקופה היתה תנועה של אסירים למחנות אחרים כגון אשוויץ, דאכאו ואחרים. מפקד המחנה המפורסם קרמר, שהיה ממונה על כל המחנות האלה, נמצא רוב הזמן איתנו. מחנה ברגז־בלזן הגיע למספר של 700 מתים ליום. המחלות התפשטו בצורה כזו, בלוויית טיפוס־הבהרות, שהגרמנים השאירו אותנו לגורלנו, עזובים בצריפים שלנו. מחנה זה נקרא בפי האנגלים והאמריקנים "מחנה המוות האיטי..." נעשה עמנו חסד ולא נערכו סלקציות למשרפות, דבר זה כשלעצמו לבטח לא מצא חן בעיני המסכסכים. שנתיים בערך שהינו שם עד שלבסוף שיחררו אותנו הרוסים וכך רוכזנו עם כל יתר המגורשים היוונים במחנה "פירסט נוולד", ולקחו את כולנו לכיוון שלוניקי, נקודת היציאה שלנו. אנו מגיעים לקולה, נקודת הגבול היונית־בולגרית, שם מסרו אותנו הרוסים לידי האנגלים ומה היתה התלהבותנו כשנמצאנו בידיה של היחידה היהודית, כולם עונדים על זרועותיהם את סמל מגן־דוד, דבר אשר גרם לנו לבכות משמחה. לא חלפו

48 שעות מאז בואנו והחלו להישמע עלילות מצד מי שהיו אז בשלטון, כולם ידעו הרבה ואיש לא ידע להגיד לנו כלום. מקולה שלחתי אישית איגרת למר חיים שאלתיאל, בתור נשיא של ועד הקהילה דאז, על־מנת לקבל הבהרות על הנתבע ממני, שום תשובה. הגענו לשלוניקי, מרכזים אותנו בפאבלו־מלָה. כנהוג באותם הימים, עברנו את כל הפורמליות הדרושה, האנגלים נותנים לנו תעודות־זהות ומצווים עלינו לפנות את המקום לא הספקנו לעשות זאת ונמסרת לי הזמנה להתיצב אישית בפני קצין החוקר לעניין משתפי פעולה, דבר שעשיתי ללא שהיה. התיצבתי בפני החוקר עם פרקליטי והחוקר הראה לי לראשונה שאני מואשם בדברים נבובים שלדעתו אין להם בסיס והתחיל לומר לי באירוניה כי מאשימים אותי בכך ששלחתי את היהודים לגרמניה. "למה לא הפעלתם את התותחים? ומה יש לאנשים שלך להגיד כשאנו מסרנו נשק וחיילים?" ובכן, דברים חדשים במדינה שלנו ואנו עדיין לא היינו מסוגלים לחשוב ולנתח. הגשתי בכתב את הודעתי שהקריאה החוקר לפני. התכנסו לישיבה יחד עם השופט החוקר ולאחר שעה של דיון נקראתי למשרדו והוא אמר לי: "לך בני ותראה מה מצבך ואל תשים לב למה שאומרים." כעבור יומיים שלושה התיצבתי כדי לקבל את החלטת הזיכוי המקומית. צעד זה לא סייע בידי המנהיגים שלנו אלא כדי להיהפך למטרה לצחוק לפני השלטונות ולהשפיל באופן זה את היהודים שנשארו אחרי הגירוש.

דוד צבי

קורותיו של אסיר יווני במחנות הריכוז

דוד צבי

קורותיו של אסיר יווני במחנות־הריכוז

שמי דוד (דריו) צבי (סאבי). נולדתי ב־27 בפברואר 1927 בשלוניקי אשר ביון. אבי, יוסף סאבי היה מוסיקאי. אמי, לונה לבית אספורמס היתה עקרת־בית. אחותי הגדולה, לוציה, היגרה לפריס ב־1930, נשלחה למחנות־הריכוז במשלוח מס׳ 44 יחד עם בעלה אלברט כהן ושני ילדיהם פרלפין וג׳רר. שמותיהם נמצאו בין מי אשר לא חזרו מהמחנות. אח ששמו יצחק מתגורר כיום בארצות־הברית. אחותי שרינה, נלקחה משלוניקי יחד עם ההורים ולא חזרה. אחות אחרת, סטלה, ברחה בזמן כיבוש הנאצים להרים יחד עם בעלה, הם נשארו בחיים. אני האח הקטן.

ב־1933 נכנסתי לבית־ספר יהודי צרפתי. למדתי בו עד 1939, ולאחר מכן המשכתי ללמוד בגימנסיה עד 1942. באותה השנה, כאשר כבשו הגרמנים את שלוניקי, היו בתי־הספר מושבתים ולא התקיימו כל לימודים.

לפני מלחמת־העולם השנייה, לא ידעו יהודי יוון הרבה על הגרמנים, פרט לעובדה שלא אהבו יהודים ושהיו רודפים אותם. לפני המלחמה היו כל מיני שמועות על רדיפות ולכן, כאשר נכבשה שלוניקי, היו היהודים מלאי חרדה ודאגה מפני העתיד. בעלי אמצעים ברחו דרומה לכיוון אתונה ומקצתם עברו לתורכיה, ומשם חלק גדול מהם הצליחו לעלות ארצה, אך רוב רובו של היישוב היהודי נשאר בשלוניקי.

כללית, עם היכנסם של הגרמנים לשלוניקי לא הורגש במשהו מיוחד, פרט לעוצר כללי משעות הערב המוקדמות, ובמחסור בדברי מזון. רק כעבור חודשים מספר החלו לבקש מוועד הקהילה את רשימת היהודים.

יום בהיר אחד, לקראת סוף שנת 1942, או תחילת 1943 (המועד המדויק אינו זכור לי) אספו את כל הגברים וריכזו אותם ב״כיכר אריסטוטלוס״ לשם רישום או משהו דומה לזה. אבי ואחי היו ביניהם, וכאשר חזרו הביתה בשעות הערב וסיפרו לנו על הזוועות שעברו, נהיה לנו לא טוב. הם הועמדו דום למשך שעות מספר וללא כיסוי על ראשם, הכריחו

אותם לזחול וללכת על ארבע כמו חיות, צעקו והרביצו בהם מכות רצח. וכל זאת מדוע? כל אותו הערב שתק אבי ורק לאחי עוד נותר קצת כוח לספר לנו על הזוועות של אותו יום. מיד לאחר מסדר זה יצאה הוראה לענוד את הטלאי הצהוב, דבר שלי אישית לא הפריע בכלל, ולפעמים הייתי גאה על כך. בכלל לא התביישתי, אם כי היו יהודים מספר אשר חששו מענידת הטלאי הצהוב. ימים מספר לאחר מכן כבר הודיעו במספר די גדול של חנויות ובתי־קפה ומוסדות אחרים שהיהודים אינם רצויים.

במשך הזמן נודע שהרב הראשי של שלוניקי ד״ר קוֹרֶץ, נקרא אל הגרמנים, לשם מה? לא ידוע לי. נשמעו שמועות שהם לקחוהו לגרמניה או לפולניה כדי לבקר כביכול במחנות מספר, ובחוזרו לשלוניקי סיפר על ביקורו ועל התרשמותו החיובית. כמו, למשל, על העבודה הפוריה שהיהודים עושים, על תנאי המגורים היפים, ובכלל על חייהם הטובים שם, כך שאין לדאוג.

ש: הוא באמת ראה זאת? הוא לא ראה את הזוועות?

אינני מסוגל לענות על השאלה הזו, אולי הראו לו דברים אחרים, אך זה מה שסופר לנו. מובן שהיהודים נרגעו קצת, אך למרות הכול כמה צעירים ובעלי אמצעים חיפשו דרך לברוח להרים, או בעיקר דרומה לכיוון אתונה, אשר, כידוע, באותו הזמן היתה כבושה בידי האיטלקים.

בתחילה 1943 החלו לרכז את היהודים בגיטו בשכונת ״ברון הירש״. זו היתה שכונה שרובה ככולה היתה מאוכלסת יהודים. יהודים משכונות אחרות נלקחו לשם, ולאחר ימים מספר היו מעמיסים אותם על רכבות־משא ומעבירים אותם צפונה לכיוון פולין. ב־28.6.1943, אני זוכר היטב את היום הזה, בשעה שש בבוקר נראתה השכונה שלנו מוקפת חיילים גרמנים ושוטרים יהודים אשר עבדו בשירות הגרמנים. גם שוטרים יוונים לקחו חלק במשימה הזו. הם פקדו על כל הגברים עד גיל 40 לצאת מחוץ לביתם עם חפציהם האישיים. לראשונה יצא אחי עם חפציו, שהיו בסך־הכול תרמיל־גב וקצת כסף. אני, בתור ילד קטן, התחלתי לעקוב אחריו כדי לראות להיכן לוקחים אותו. ראיתי את המקום, זה היה ליד אחד מבתי־הכנסת בעיר, וחזרתי הביתה כדי לבשר להורי על המקום מרכזים אותם שבו. ברגע שנכנסתי הביתה נוכחתי לדעת ששני אנשי משטרת היהודים (פוליטוֹפִילקס) חיכו לי במקום ונאמר לי שגם עליי לקחת את חפציי וללכת עמם. לא הועילו כל ההפצרות של הוריי על שאני עדיין ילד קטן, ובסופו של דבר נפרדתי בדמעות מהורי ואחיותיי והלכתי עמם. אינני יכול לשכוח את המבט של אמי היקרה, את הדמעות בעיניה. נסיתי לדובב אותה באומרי לה, שאין לה

מה לפחד וכי אני גדול ואוכל להסתדר. זכורים לי דבריה האחרונים שאשתדל להיפגש עם אחי. זו למעשה היתה הפעם האחרונה אשר ראיתי את אמי ואחותי שרינה. השתדלתי ללכת לאותו המקום שראיתי בו קודם לכן את אחי יצחק, אך כיוונו אותי למקום אחר. שעות מספר לאחר מכן סידרו אותנו בשורות והחלו להוליך אותנו ברגל לכיוון "ברון הירש", מרחק הליכה של חמישה־ששה קילומטרים. זו היתה מין תהלוכה מוזרה, שמורה היטב ומוקפת בחיילים גרמנים ושוטרים יוונים ויהודים. בהגיענו לגיטו, פיזרו אותנו בבתים של השכונה, אשר היתה שמורה ומגודרת מכל הצדדים ולא הרשו לנו לצאת החוצה. חיפשתי דרך להתקשר איכשהו עם אחי, ולמזלי ראיתי שוטר יהודי אחד מכר שלנו (אלברטו מודיאנו), וביקשתי ממנו שיברר היכן נמצא אחי. בלילה בא ואמר לי שמצא אותו וישתדל להעביר אותי אליו.

למחרת בבוקר, כל אותם הגברים אשר נמצאו בבית זה ובבתים סמוכים נלקחו החוצה עם חפציהם, ונאמר לנו שיעבירו אותנו למחנה־עבודה. היכן? טרם ידענו. אותו שוטר יהודי אמר לי שאשתדל ללכת אחורנית בסוף השורה ככל שאוכל, כי בדעתו להבריח אותי אל אחי. לאט לאט, והרי הייתי ילד קטן, הגעתי לסוף השורה, ומשם בעזרתו האדיבה ובריצה הסתלקתי מהמקום ונלקחתי אל אחי. השמחה היתה גדולה, ושם נודע לי שגם אבי נלקח יום קודם לכן ונמצא בקרבת מקום בבית אחר. באותו ערב של היום השני בגיטו ראינו את אבי מרחוק, צעקנו אליו אך אינני בטוח שראה אותנו. צעקנו וביקשנו ממנו שישתדל להתקרב אלינו, אך זכור לי איך נדחף בידי אותם השוטרים היהודים ונלקח להיכן שנלקח. לא ראינו אותו עוד.

למחרת, כלומר ביום השלישי לשהותנו בגיטו, הוציאו אותנו החוצה, סידרו אותנו בשורות, ומשם הוליכו אותנו ברגל לתחנת הרכבת של שלוניקי. שם הועמסנו על קרונות־משא, 60־70 איש בקרון, והרכבת החלה לנסוע דרומה לכיוון אתונה. כעבור יומיים שלושה של נסיעה בצפיפות כה גדולה ומבלי שיאפשרו לנו לעשות את צרכינו, נעצרה הרכבת, דלתות הקרונות נפתחו, והנה ראינו שאנו נמצאים ליד טיבאס כ־50 קילומטרים צפונית לאתונה.

במקום לא היה כלום פרט לשני אוהלים גדולים וארוכים. הוכנסנו לשם ולאחר שהשארנו את חפצינו יצאנו מיד לעבודה. הגרמנים אמרו לנו שעלינו לבנות במקום תחנת רכבת גדולה. רוב הילדים הקטנים נלקחו הצדה, ועבודתנו היתה להוביל מים לפועלים אשר עבדו די קשה. בין

היהודים היו גם כאלה אשר מעולם לא החזיקו כלי עבודה בידם, כגון פקידים, סוחרים, מנהלי בנקים וחברות, וכך נאלצו לעשות כן תחת השוט של הגרמנים. היו בינינו גם פועלי נמל שלוניקי, אשר לגביהם לא היתה העבודה הפיסית בעיה; ולמעשה הם אשר עודדו את החלשים וגם היו עושים את העבודה בעבורם ובמקומם. הם היו ממש הגיבורים אשר בשירים ובמלה טובה היו מעודדים את החלשים שבינינו.

בנוסף ליהודים הסתובבו במקום גם כל מיני גויים אשר לא ידענו ולא כלום על טיבם. לאט לאט רכשנו את אמונם ויכולנו לסמוך עליהם. יום בהיר אחד שמעתי אחד מהם שואל על אחי, ומבלי לחשוב הרבה שאלתיו במה העניין. נאמר לי שיש לו פתק עבור אחי. הפתק היה מאחותי סטלה, ואז נודע לנו שהיא הצליחה לברוח לאתונה ולהצטרף אל החבר שלה, שכיום הוא בעלה, אשר ברח קודם לכן לאתונה. כן נודע לנו שבמשך הזמן הכריחה אותה אמא, למרות כל הסכנות, לברוח לאתונה נגד רצונה, מאחר שנודע להם שאנחנו נמצאים בטיבאס, ובכך בהיותה בסביבה, תוכל אולי לעזור לנו בדבר מה. העקשנות של אמא היא שהצילה למעשה את אחותי סטלה. במשך הזמן ולמרות הקשיים הגדולים והעבודה הקשה התרגלנו למקום והתחלנו להתארגן. כמה יוונים גויים עזרו לנו קצת והיו מביאים לנו עיתונים וגם עושים בעבורנו כל מיני שליחויות שונות, ביניהן די מסוכנות, כגון: העברת פתקים לאתונה ובקשת עזרה מאחינו היהודים שם. השמירה במחנה היתה יחסית דלילה וללא כל גדר תיל, ואפשר לומר שאחרי שעות העבודה ובימי ראשון היינו די חופשיים. לא זכור לי אם היו מתקיימים מסדרים תכופים, ועובדה זו ניצלו יהודים מספר אשר ברחו להרים בעזרתם של היוונים. הגרמנים יצאו מגדרם כאשר נודע להם על בריחתם, אך חוץ מאשר הטלת פחד, באומרם שיהרגו את הורינו אשר מחכים לנו בשלוניקי, או שיהרגו קרובי משפחה של הבורחים הנמצאים בטיבאס, לא עשו כלום. האמת היא שלא ידענו ולא כלום על כל מי שנשארו בשלוניקי והקשר עמם היה מנותק לגמרי. למרות הכול נמשכו ניסיונות בריחה בודדים, והרבה מהבורחים חיים עד היום.

בטיבאס נשארנו עד ה־15 באוגוסט 1943. שוב אני מדגיש, שהיתה לנו אפשרות לברוח להרים או לאתונה. הפרטיזנים היו יורדים מדי לילה כמעט, ומנסים לשכנע אותנו לבוא עמם להרים ולא לחזור לשלוניקי. אך אהבת המשפחה ניצחה, מה גם שהאמנו שהורינו ואחיותינו מחכים לנו בשלוניקי ורצינו לחזור אליהם ולהצטרף ליקירינו. אינני יודע מדוע האמנו לגרמנים, אך זאת עובדה שקשה לתפוס את משמעותה. למרות הכול, כמה אנשים

אשר היו להם קרובים באתונה או בסביבה ברחו והצטרפו אליהם. זכור לי שביקשתי מאחי רשות לברוח גם כן, וזכורה לי גם תשובתו. אם תברח, דע לך שיהרגו אותי, וחוץ מזה, איך אתה מעז לחשוב להשאיר את ההורים והאחות לבדם? התווכחתי איתו על שאינני מאמין לגרמנים שההורים מחכים לנו, ולכן כרגע יש לנו הזדמנות לברוח ומי יודע אם תהיה לנו אחרת. בסופו של דבר ניצחה תעמולת הגרמנים והתוצאות ידועות. גם בדרך חזרה מטיבאס לשלוניקי היינו חופשיים כמעט. כל הקרונות היו שמורים בידי שני גרמנים בלבד, ומה עוד שהגשרים היו מפוצצים והיינו עושים את דרכינו ברגל, כך שלא היתה בעיה בכלל להסתתר ולברוח. אבל שוב, אותו הדחף, אהבת ההורים והקרובים והרצון לראותם שוב, הם שניצחו בסופו של הדבר.

כשהגענו לתחנת הרכבת בשלוניקי, ראינו שהתחנה מוקפת חיילים גרמנים. במהירות ובאכזריות הורידו אותנו מהקרונות ושוב החל המשא הרגלי לכיוון הגיטו. אנו, אשר עד דקות מספר לפני כן היינו חופשיים כמעט, לפתע פתאום היינו שוב מוקפים גרמנים. בגיטו "ברון הירש" נוכחנו לדעת שכל מה שהובטח לנו אינו קיים. לא הורים, לא קרובים ולא כלום. כאשר שאלנו את יושבי הגיטו היכן ההורים שלנו נאמר לנו שאף אחד כמעט לא נשאר בשלוניקי, ושכולם הועברו למחנות בפולין, ובן־רגע ירד המוראל שלנו. ניסינו לחפש פרצה כלשהי כדי לברוח מהגיטו, אך כבר היה מאוחר. זכור לי שאחי אמר לי: דריו! לך וחפש פרצה כלשהי בגדר, אולי עוד אפשר לברוח. הלכתי לחפש אך לשווא, לא מצאתי כלום, הכול היה סגור הרמטי ואפילו אי אפשר היה להתקרב לגדר. שוב אמרו לנו הגרמנים שהורינו וקרובינו מחכים לנו ליד הגבול הבולגרי או היוגוסלבי, ושבקרוב נצטרף אליהם. עוד באותו יום הצליחו שלושה בחורים לברוח איכשהו מהגיטו, אך לרוע מזלם נתפסו והוחזרו לגיטו ותלו אותם לנגד עינינו. ושוב קשה לשכוח את דבריו של אותו רב ראשי, ד"ר קורץ, אשר אמר לנו לאחר התלייה: רבותיי, לא כדאי לברוח, ראו את התוצאות. אותו האיש אשר אמר והבטיח לנו שהגרמנים הם בסדר ושהיהודים אינם סובלים במחנות־העבודה, ושהגרמנים מקיימים את הבטחותיהם, אותו איש עמד שוב לפנינו וניסה לשכנע אותנו שנהיה ממושמעים ושום דבר רע לא יקרה לנו.

לאחר ימים מספר הועמסנו שוב על קרונות־משא. 70־80 איש בקרון, סגרו אותנו פנימה כמו חיות, והחל המסע לבלתי־ידוע. הסבל היה קשה מנשוא, חום, צפיפות, צימאון, ללא אפשרות לעשות את הצרכים. כאשר

הגענו לגבול הבולגרי באו הגרמנים ואמרו לנו שיש למסור להם את כל הכסף וכל דבר בעל ערך שברשותנו. היו אנשים אשר מסרו שעונים, טבעות זהב, כסף ודברי ערך אחרים. אני משום מה לא מסרתי להם את שעוני ואת הטבעת והסתרתי אותם בכיסי. אותו הדבר עשו אחי וכמה אנשים אחרים. מדוע? אינני יודע עד עצם היום הזה. זכור לי יהודי אחד, מהנדס על־פי מקצועו, שם משפחתו היה ראובן, אשר לאחר שהחלה הרכבת שוב לנסוע הראה לנו בגאווה שעון־כיס אשר הסתיר בכיסו. הכול אני מוכן לתת להם, אמר, אבל את השעון הזה, לא! ועדיין אני רואה את הצחוק על פניו. הרכבת המשיכה את דרכה צפונה והסבל הלך וגדל מיום ליום. המים אשר לקחנו עמנו במימיות אזלו. כאשר הרכבת הייתה נעצרת בתחנה כלשהיא התחננו לפני הגרמנים שיפתחו לנו את הדלתות ויאפשרו לנו לשתות מים ולעשות את הצרכים. האנשים החלו לדפוק על דלתות הקרונות ובתגובה ירו באוויר כדי להפחיד אותנו. היינו רואים את המים מרחוק ולא יכולנו להגיע אליהם. מה לא היינו נותנים בעבור כוס מים. לאחר שחצינו את הגבול הבולגרי, פתחו את הקרונות ובכל קרון וקרון הכניסו שני חיילים גרמנים וכך נאלצנו להצטופף עוד יותר מאחר שהם דרשו בעבורם רבע קרון. כאשר ביקשנו לדעת מהשומרים היכן המשפחות שלנו מחכות, נענינו בתנועת ראש סתמית או בהבטחה שעוד מעט ניפגש עמם. הם ידעו כנראה שעדיין יש אפשרות כלשהי של בריחה, אם כי קלושה, ולכן עצם התקווה שבכל־זאת נפגוש את יקירינו תמנע מאתנו את הבריחה.

הדרך לפולין ארכה כשבוע עד עשרה ימים — אינני זוכר בדיוק. המצב הגיע עד כדי כך שמספר אנשים החלו לשתות את השתן שלהם מרוב צמא. קשה לתאר את הרגע כאשר אחי אמר לי: דריו! אני מוכרח לשתות דבר מה, אין לי ברירה, והוא עשה מה שעשו היתר. קשה גם לשכוח בחור מסוים שאינני זוכר את שמו, שמרוב ייאוש קפץ מהרכבת כאשר עברה מעל גשר וגורלו לא ידוע עד עצם הים הזה.

לילה אחד נעצרה הרכבת ובחוץ נשמעו צעקות ונביחות כלבים. הרגשנו שהגענו למקום כלשהו. דלתות הקרונות נפתחו ולעינינו התגלה מחזה שקשה לתארו. פרוז׳קטורים חזקים מאירים עלינו מכל הכיוונים, גרמנים חמושים מלווים בכלבים נובחים הקיפו את הקרונות מכל הצדדים. אנשים מספר לבושים בתלבושת משונה של אסירים באפור ולבן שוטטו בסביבה. הצעקות החלו שוב, ראוס, ראוס, כלומר לצאת מהקרונות. ירדנו ולקחנו עמנו את תרמילי־הגב אך נאמר לנו שאין צורך שניקח את חפצינו ואפשר להשאירם בקרון. בצעקות ובדחיפות מלוות בצליפות שוטים סידרו

אותנו בשורות. היינו מפוחדים וכל אחד ניסה להישמר, וכך הסתדרנו בשורות. נעמדתי ליד אחי ולאחר מכן עברנו כולנו לפני איזה גרמני אשר סימן באצבעו שמאלה או ימינה. ראינו שמפרידים בין המבוגרים והילדים מצד אחד ובין הגברים היותר חסונים מצד שני. כשהגיע תורו של אחי נשלח עם הגברים החסונים ואילו אותי כיוונו לשורה של המבוגרים והילדים. הגרמנים טענו, שמאחר שאין להם מספיק מכוניות להסעה יסעו הילדים והמבוגרים במכוניות, ואילו החסונים יותר ילכו ברגל. הטורים היו מקבילים זה לזה וברגע מסוים צעק אחי לקראתי: אתה לא מסוגל ללכת ברגל? תצטרף אליי. מבלי לחשוב הרבה קפצתי מהשורה שלי לשורה שלהם וככל הידוע לי זה מה שהציל אותי. את המעשה הזה לא אשכח לעולם. למחרת כבר נודע לנו מה היה גורלם של כל מי שנסעו במכוניות.

משם נלקחנו ברגל למחנה גדול, בירקנאו. הכניסו אותנו לאיזה חדר והתפשטנו עירומים לגמרי. השעה היתה 2 או 3 לפנות בוקר והיה קור כלבים, דבר שלא היינו רגילים לו. נשארנו במצב זה עד השעה 6 או 7 בבוקר. לאחר מכן הכניסו אותנו למקלחת, עשו לנו קרחת, ולאחר מכן קיבלנו מכנסיים ומעיל — אם אפשר לקרוא לזה לבוש בכלל, והוציאו אותנו לאיזו חצר ושם חרטו לנו את המספר ביד.

ש: מהו מספרך?

מספרי הוא 137142, ואילו מספרו של אחי, אשר עמד לפני, הוא 137141. מאותו היום כבר לא היו לנו שמות וכל אחד ואחד מאתנו היה מספר. לאחר זמן קיבלנו איזה סיר עגול, עמדנו בתור וקיבלנו מרק לאכול. אבל מי רצה לאכול, למי היה תיאבון. רוב רובם של האנשים לא אכלו ומי שעמדו סביבנו, והכוונה לוותיקים, התנפלו על הסירים שלנו ואמרו: חכו, אתם עוד תצטערו על כך. כאשר שאלנו אותם, הוותיקים שכבר היו במחנה הזה, מה גורלם של כל מי שנסעו במכוניות, אמרו לנו שנלקחו למשרפות. התחלנו לשאול מה פירוש משרפות! ואז נאמר לנו שבהתחלה נלקחו לתאי־הגזים, ולאחר שחנקו אותם זרקו את הגוויות למשרפות, פשוטו כמשמעו, והנה העשן אשר יוצא מהן מן הארובות. בהתחלה חשבנו שהם משוגעים ויצאו מדעתם, וזאת בגלל התקופה הארוכה יחסית שהם יושבים במחנות, אך לדאבוננו במשך הזמן התחלנו להאמין בהם, ובייחוד כאשר במו עינינו ראינו את הלהבות היוצאות מן הארובות של המשרפות והצעקות אשר נשמעו קודם לכן ממי שנחנקים שם.

באותו הגהינום נשארנו כשבועיים ימים מבלי שעשינו דבר. נאמר לנו שאנו נמצאים בקרנטינה (הסגר). בבקרים, כאשר היינו שומעים את הגונג

המפחיד, היינו יוצאים החוצה ורואים אנשים מחושמלים ליד הגדרות. זה היה מראה איום. שם המחנה, כאמור, היה בירקנאו.

לקראת ה־10.9.43 נלקחנו למחנה אושוויץ, הליכה של כמה קילומטרים, וגם כאן פגשנו אנשים יוצאי יוון שיכולנו לשוחח עמם ולהבין זה את זה. עם יתר האסירים לא היתה לנו שפה משותפת, פרט לעברית שמקצתנו שלטו בה מבית־הספר. אבל שוב, העברית שלהם היתה משונה, כי אנחנו דיברנו עברית נקייה (עברית ספרדית) ואילו העברית שלהם היתה אשכנזית.

בהתחלה לא שלטנו בשפות הגרמנית, אידיש ופולנית, והיה לנו קושי גדול ללמוד את המספר החרוט בידינו בשפות הנ"ל ובעל־פה כמובן. שברנו ממש את השיניים, אך לא היתה ברירה, למדנו גם זאת. כל אחד ואחד מאתנו החל לשאול את הוותיקים אשר פגשנו באושוויץ על גורל יקירינו: על אבא ואמא לא נודע לנו דבר. על אחותי שרינה שמענו מפי אחת החברות שלה, ניני שמה, שעד לפני כחודשיים היו יחד, עד שלילה אחד נלקחה וכבר לא ראתה אותה. היא לא יכלה להחזיק מעמד וגורלה לא נודע לנו עד עצם היום הזה.

למחרת, ב־11.9.43 העמיסו אותנו על קרונות־משא ושוב נסענו אל הבלתי־ידוע. כעבור יומיים או שלושה של נסיעה נפתחו דלתות הקרונות וראינו שאנו נמצאים בתוך אזור מופצץ לגמרי. בית אחד לא עמד על תלו והכול היה הרוס, ולא ידענו היכן אנו נמצאים. הטרנספורט הזה היה כולו של יוצאי יוון, 500 איש ועוד שלושה אסירים אחרים שהיו חובשים או רופאים יוצאי פולניה.

ש: זוכר אתה את שמותיהם?

אינני זוכר את שמותיהם, מה שזכור לי הוא שהם היו חובשים, והם היחידים שיכלו לשוחח עם הגרמנים, כי כפי שציינתי, אנחנו לא שלטנו בשפה הגרמנית. הגרמנים לא ידעו שפות אחרות, חוץ מגרמנית. לא צרפתית, לא אנגלית, לא איטלקית, לא ספרדית ולבטח לא יונית. באמצעותם של השלושה האלה אשר שלטו גם בצרפתית, נודע לנו שאנו נמצאים בגיטו ורשה. מה היה באותו גיטו ומדוע הופצץ בצורה כזו, על כך לא ידענו דבר באותה העת. הגרמנים אמרו לנו באמצעות אותם המתורגמנים כי עלינו לפנות את ההריסות, לאסוף את הלבנים, לנקותן ולרכזן, וכי עלינו לבנות במקום זה מחנה. כן נאמר לנו, שכל מה שנמצא בין ההריסות, כגון: כסף, זהב, וכל דבר ערך אחר, יש למסור מיד לגרמנים, וכתמורה נזכה למנה אוכל נוספת.

יצאנו לעבודה והתחלנו להרוס מה שנשאר, והחלה עבודת הבנייה. באותו מקום עבדו גם פולנים גויים אשר התגוררו בוורשה. הם היו בעלי המקצוע ואנחנו הפועלים השחורים. מספר לא מבוטל של פולנים שלטו בצרפתית ועמם יכולנו לפחות לשוחח. מפיהם נודע לנו, שגיטו זה הופצץ בידי הגרמנים מאחר שהיהודים אשר היו בתוכו התמרדו והתקוממו נגדם. עד אז לא ידענו דבר על המרד בגיטו ורשה, על גבורתם ועל לחימתם הנועזת של היהודים, ועד כמה החזיקו מעמד עד שהפציצו אותם הגרמנים מן האוויר. שום דבר לא ידענו על כך.

העבודה בוורשה היתה קשה ומפרכת. האוכל היה מועט: מן צבע שחור בתור קפה בבוקר, ליטר מרק מים בצהריים, ומנת לחם של 150 גרם וקצת מרגרינה בתור ארוחת ערב. נוסף לרעב סבלנו גם מהקור, כי לבושנו היה דל ביותר. מובן שבתנאים אלה היה קשה להחזיק מעמד, והאנשים החלו ליפול, החלו גוֶּבות, ואחד היה גונב את הלחם מחברו. מקצת האנשים אשר היו משאירים את מנת הלחם שלהם או מקצתה עד למחרת בבוקר על־מנת שתחזק אותם אז, נוכחו לדעת כאשר היו מתעוררים שהלחם נגנב מהם. למדנו לקח, וכל דבר שהיינו מקבלים חיסלנו בו במקום, והמקום הבטוח ביותר היה הקיבה.

במשך הזמן החל להתפתח מסחר במקום. היה יהודי יוני אחד, שחי היום בסן־פרנסיסקו שבארצות־הברית, וכינויו "פאניה". שמו אינו זכור לי. פאניה פירושו בפולנית אדוני. אותו פאניה הלך לפועל פולני אחד, ואיכשהו, בסימני ידיים הניח לו להבין שהוא מוכן לתת לו את מעילו הטוב שהוא לובש כנגד מעיל ישן שיביא לו הפולני, ובתמורה הוא דורש חצי לחם. בין סימני הידיים שהיה עושה, היה זורק את המלה היחידה בפולנית שידע, פאניה פה, פאניה שם, וכך נותר לו כינוי זה עד עצם היום הזה. הפועל הפולני תפס את העניין, והנה למחרת הביא מעיל ישן ובעזרת מברשת וצבע אדום צויר הפס האדום הרחב שהיה חייב להיות על גב המעיל, ובעזרת סכין־גילוח גורד הצבע ממעילו של פאניה. מה עשה פאניה? הלך וקנה מעיל טוב מישהו אחר תמורת רבע לחם, וכאשר נגמרו המעילים המשכנו עם המכנסיים, וכך החל המסחר להתפתח. אך במשך הזמן החליפו לנו הגרמנים את תלבושתנו בחליפות הפסים המפורסמות.

במשך הזמן, כאשר היינו חופרים מצאנו הרבה זהב, יהלומים וכסף. לא ידענו מה לעשות. דברים קטנים, כגון טבעות קטנות או עגילים קטנים היינו מוסרים לגרמנים, ואת היתר החבאנו בכל מיני מקומות, כי אבוי היה לנו אם מצאו הגרמנים על גופנו דבר מה. תמורת דברי הזהב שהיינו נותנים

לפולנים היו מביאים לנו לחם, מרגרינה, בצל, נקניק, וכך למעשה יכולנו להחזיק מעמד ברעב ובקור. אבל לא לכולם היה מזל למצוא זהב בין החפירות, וכמובן היו גם מי שהתקיימו רק על האוכל שהיו מקבלים מהגרמנים.

הגיע החורף, 40 מעלות מתחת לאפס, דבר שלא היינו רגילים לו. המקסימום בשלוניקי היה עד 10 מעלות מתחת לאפס. ונוסף לכך, לבושנו היה דל ביותר, אותה הפיג׳מה הדקה וכפכפי־עץ על הרגליים. האנשים החלו להתמוטט מחמת הרעב והקור. נוסף לכל הצרות האלה פרצה במחנה גם מגפה של טיפוס והחללים היו רבים. אני זוכר את אחד החברים הטובים שלי ליאון היה שמו, ובוקר אחד אמר לי: דריו! אני חושב שהגיע הקץ שלי. ניסיתי לעודד אותו ולעזור לו, אבל לא היה לי במה, ואותו חבר הלך לעולמו.

בוורשה נעשו ניסיונות לברוח מהמקום. אחד האסירים שאול שמו, לא זכור לי שם משפחתו, עבד במכבסה ועל כן היה רשאי לנסוע העירה, בלוויית גרמנים, כמובן, כדי למסור ולקבל כביסה בעבור הגרמנים. במכבסה קשר קשרים עם פולנייה אחת אשר הבטיחה לו שתעזור לו לברוח. הוא באמת ברח, אך לרוע מזלו נתפס, וביום א׳ (יום המנוחה) בשעות הצהריים תלו אותו לנגד עינינו ולנגד עיני אחיו. זכור לי שהיה קשה להחזיק באחיו. הוא רצה ללכת ולנשק אותו לפני מותו, אבל לא רצינו שהגרמנים ידעו שהוא אחיו של הבורח, שכן, מי יודע!

כפי שהזכרתי קודם, אילולא אותם הפולנים הגויים, אני לא מאמין שהיינו מחזיקים מעמד עם המזון שקיבלנו מהגרמנים. מאותם הגויים ידענו מעשים טובים וגם לא כל־כך טובים. אחד המעשים הטובים היה של מהנדס, אשר ידע גם צרפתית ואני עבדתי אצלו במשרד, והייתי אז ילד. הייתי מביא עצים ומנקה את המשרד שלו, ועוזר לו כשהיה יוצא החוצה לכל מיני מדידות. אותו מהנדס, שאת שמו אינני זוכר ואני מצטער על כך, היה מביא לי כל בוקר לחמניה, או חתיכת לחם, לפעמים היה נותן לי גם סיגריה, ותמיד היה לו חיוך על פניו, מעודד אותי ואומר שיהיה טוב. יום אחד, תוך כדי שיחה שאל אותי מהיכן אני, מה גורל משפחתי, ואם יש לי מישהו ביוון. אמרתי לו שיש לי אחות אשר בזמנו היתה באתונה, אך אינני יודע מה גורלה. הוא אמר לי, שאתן לו את הכתובת שלה והוא ישתדל להודיע לה שאחי ואני חיים בוורשה. פחדתי לעשות זאת, כי לא ידעתי על כוונותיו, ואולי הוא רצה להפיל אותי בפח על־מנת לקבל פרס. מצד שני היתה לי הרגשה שהוא אדם טוב ומנסה לעזור לי. לא התייעצתי עם אחי

ולבסוף החלטתי למסור לו את שמה וכתובתה, ולאחר המלחמה נודע לי מאחותי, שהיא קיבלה דרישת שלום מאתנו, על המצאנו בוורשה, ועל שאנו מרגישים טוב. מובן שגם אנחנו עזרנו לאותם הגויים באיתור משאבות למיניהן בין ההריסות, טרנספורמטורים שונים, מכונות שונות וכל דבר בעל ערך. את הציוד הזה היו מוציאים מחוץ למחנה כאשר הוא מוסווה בפסולת. כתמורה היינו זוכים בכמה לחמים, סיגריות, בצל, שום וכולי. כאמור, יהודי יון הם סוחרים טובים, וגם כאן הפעילו את כל החושים כדי לזכות ולו בפרוסה לחם. את דברי הערך אשר היינו מוצאים בין ההריסות, כמו מטבעות של 20 דולר זהב, לירות אנגליות ותכשיטים שונים, היינו מוכרים להם בהתחלה תמורת כמה לחמים, ואפשר לתאר עד כמה הם התעשרו מאתנו. אך במשך הזמן נודע לנו שבעבור מטבע של 20 דולר זהב אפשר לקבל בשוק האזרחי בוורשה עד 500 זלוטים. בסופו של הדבר ובמשך הזמן הצלחנו למכור מטבעות כאלה תמורת 450 — 480 זלוטים. מציאת הזהב והקשר עם הפולנים היה אחד הגורמים שבגללו הצלחנו להחזיק מעמד, כי לא נראה לי שהיינו מסוגלים להישאר בחיים, כשאנחנו סובלים גם מרעב, עבודה קשה, ומזג־אוויר קשה. ולמרות הכול רבים מחברינו נפלו.

מהגרמנים סבלנו הרבה והמצב הגיע לידי כך שכל אותם בלוק־אלטסטר, לאגר־פיהרר, וכל מיני קאפואים, היו מקבלים מאתנו משכורות שבועיות. בימי א׳ למשל היינו עובדים חצי יום, ובשעות אחר־הצהריים היה מִפקד (אפל). יחד עם דוח הנוכחות, שהבלוק־אלטסטר היה מוסר לגרמנים אחר־הצהריים, הוא גם תחב לו, איזה שטר של 100, 200, או אפילו 500 זלוטים, ועל־ידי כך היינו זוכים לקצת שקט ומנוחה מהם.

ש: האם זוכר אתה שמות של גרמנים?

שמות של גרמנים אינני זוכר, לכל אחד מהם היינו מדביקים כינוי כלשהו. אחד מהם, למשל, היה שמן וסבלנו ממנו לא מעט. היינו מכנים אותו ״דאס גנצה״, וכאשר היה נכנס למחנה היינו מזהירים את כולם כי ״דאס גנצה״ נכנס, ויש להיזהר ממנו.

ש: מה מקור הכינוי?

לפני המִפקד היה אותו גרמני שמן צועק ״דאס גנצה״, כלומר מין ״הקשב״, וכך הדבקנו לו את הכינוי הזה. ואם כיום אנו מדברים בינינו ורוצים להיזכר בימים ההם, אנו משתמשים בכל אותם הכינויים שהיינו מדביקים לכל אחד ואחד.

במשך הזמן, החלו להביא אל אותו מחנה בוורשה טרנספורטים של יהודים יוצאי פולין, הונגריה, בלגיה, הולנד וצרפת, וכך גדל המחנה הזה מ־500 איש שהיינו בתחילה, ועד קרוב ל־5,000 איש. העבודה היתה קשה, אך עם זאת היו גם כמה ג׳ובים. ומי אותו היהודי שאינו רוצה בג׳וב? אחד הג׳ובים היה הקומנדו ״זאן פרה וייקסל״, אינני יודע אם אני מבטא זאת נכון בגרמנית. זו היתה קבוצת אנשים שיצאה מדי בוקר לוויסלה של ורשה, שם היינו מעמיסים את החול, או ״פיאסק״ בפולנית, על מכוניות־משא שהיו מביאות את החול למחנה לצרכי בנייה.

הקאפואים שלנו היו כולם גרמנים, אסירים שפוטים ולבושים באותם בגדים כמונו, אבל בהבדל אחד: להם היו מגפיים, סוודרים ולבוש עבה יותר מאשר לנו. מקצתם היו טובים, ומקצתם רעים יותר מן הס״ס. קשה לשכוח את שמו של אותו ״יופ״, אשר לפי הסימן הירוק שעל דש מעילו היה פושע. צבע ירוק היה סימן לפושעים, אדום לקומוניסטים, וורוד להומוסקסואלים. כאשר היה אותו ״יופ״ תופס מישהו על דבר מה, היה מרביץ לו מכות כאלה שהיו מחסלות אותו ממש בו במקום, וזאת מבלי שהס״ס יגיבו על כך.

לקראת יוני או יולי 1944 התחלנו לשמוע הדי תותחים מרחוק. לא ידענו במה מדובר עד שלקראת ה־25 ביולי 1944 הקימו אותנו באמצע הלילה, עשו לנו מפקד והתחלנו לצעוד. לאן? לא ידענו כלום וגם לא קיבלנו כלום פרט לשמיכה אחת ותו לא. כל אותו יום הלכנו ללא הפסק ומבלי שקיבלנו דבר מה לאכול או לשתות. עברנו דרך כפרים ושדות וכמה אנשים יצאו מן השורות, נכנסו לחצרות הבתים וחיפשו דבר מה לשתות. כתגובה החלו הגרמנים לירות בכל אותם האנשים והרגו אותם בו במקום. לקראת הצהריים של היום השני של הצעדה עברנו מעל גשר אשר מתחתיו היה נהר. גובה הגשר היה כ־15־20 מטר, ומספר רב של אנשים החלו לקפוץ לתוך הנהר. שוב החלו היריות בקופצים ומי הנהר נהיו אדומים מהדם אשר נשפך. למרות ההרג איפשרו לנו בסופו של דבר לשתות מים מהנהר. היה קשה לשתות את מימיו אשר היו מגואלים בדם חברינו.

ש: היה זה גשר על הוויסלה?

לא! זה היה אחד הגשרים מחוץ לוורשה, מרחק הליכה של יום וחצי, לא ידוע לי שם המקום.

ביום השני של אותה הצעדה ולקראת שעות הערב קיבלנו מנת לחם יבשה בלבד, ללא כל שתייה. בלילות היינו ישנים בשדה הפתוח והיה קר מאוד, כי כפי שציינתי היתה לנו רק שמיכה אחת, וחלק גדול של האנשים אשר לא יכלו לשאת אפילו את השמיכה הבודדה, זרקו אותה בשדות וכך

לא היה להם במה להתכסות. מדי יום הלכו האנשים ונחלשו, לא היה לנו כוח ללכת והמפגרים היו מוצאים את מותם. בהתחלה לא ידענו מה פשר היריות, עד שנודע לנו מפי הגרמנים שיורים בכל מי שאינם מסוגלים ללכת.

הגרמנים היו נושאים אתם ילקוט־צד. ביום השלישי או הרביעי של הצעדה וצעדתי כל הזמן על־ידו. התחלתי לפשפש בתוך הילקוט והרגשתי ותצעד על־ידי ואל תנסה לברוח ממני. לא היתה לי ברירה, לקחתי את הילקוט וצעדתי כל הזמן על־ידו. התחלתי לפשפש בתוכן הילקוט והרגשתי שיש בפנים לחם ואיזה בקבוק של שתייה. אמרתי לעצמי שלא איכפת לי למות אבל לפחות שֹבֵע. לאט לאט התחלתי לפגר ונשארתי קצת מאחור. כיסיתי את עצמי עם השמיכה, ותוך כדי הליכה פתחתי את הילקוט והתחלתי לזלול את הלחם. אחי, אשר היה לא הרחק ממני, הרגיש בנעשה ונתתי לו פחות מחצי הכמות של הלחם אשר היה בילקוט. כן היה בילקוט בקבוק סודה, שתיתי את שלושת רבעי הבקבוק, ואת הרבע הנותר נתתי לאחי אחרי הפצרות רבות שלו. היום, כאשר אני נזכר בדבר הזה אני שואל את עצמי, אלוהים אדירים! איך יכולתי לתת לאחי רק רבע מאותם הלחם והמים! אבל אז לא התנהגנו כבני־אדם אלא כחיות, כל אחד דאג רק לעצמו והאחרים לא הדאיגו אותו בכלל. הגרמנים הצליחו במשימתם להפוך אותנו לחיות, וזה מה שהיינו. ברור שבמשך הזמן חיפש אותי החייל הגרמני, אך דאגתי להתרחק ממנו כדי שלא יוכל לאתר אותי, וכן דאגתי להיפטר מהילקוט.

ביום השמיני של ההליכה כבר היו חסרים כמה מאות אנשים. בשעות הערב נעצרנו במקום חנייה כלשהו חסרי כוח לחלוטין, רעבים וצמאים. הצימאון היה כה גדול שכבר לא ידענו מה לעשות. בקשתנו היתה אחת בלבד, מים. התפללנו לאלוהים שירד גשם, אבל גשם לא ירד. לפתע שמענו מאחד האסירים יוצאי גרמניה, מהנדס על־פי מקצועו, שלדעתו, במקום שאנו נמצאים יש מים ולכן צריך להתחיל לכפור. התחלנו לחפור בידיים ובאותן הכפות שהיו ברשותנו. בעומק של מטר וחצי או שניים מצאנו מים. ההמולה היתה גדולה, האנשים החלו להתנפל וקשה היה לעשות סדר. הגרמנים החלו שוב בירי, גם הם היו צמאים. ביקשנו מהם שלפחות יביאו לנו כלי עבודה כלשהם כדי שנוכל לחפור מהר יותר. לא היו להם כל כלי עבודה ולבסוף החלו אף הם לחפור כדי למצוא מים. כל אותו הלילה התארגנו בקבוצות וכל הזמן חפרנו וחפרנו עד שמצאנו מים וכל הזמן שתינו ושתינו. רצינו לקחת עמנו מים לדרך, אך חוץ מאותו סיר של ליטר אחד לא היה לנו דבר. מחוסר ברירה מילאנו אותו מים

ולמחרת בבוקר החזקנו את הסיר בידיים ובזמן ההליכה נזהרנו כאילו בידינו אוצר גדול. באותו יום היינו אמנם רעבים אך לא צמאים.

כעבור עוד יומיים של הליכה הגענו לאיזו תחנת רכבת, לא ידוע לי שם המקום, שוב העמיסו אותנו על קרונות־משא, ולמחרת בבוקר הגענו לדאכאו. לומר את האמת, לא ידענו כלום על קורותיו של מחנה זה ורק בגמר המלחמה שמענו על המעשים שנעשו בו. גם בהגיענו לדאכאו היינו צמאים, ולמזלנו הכניסו אותנו למקלחות חמות וכך נאלצנו לשתות מים חמים, רותחים כמעט, ובכל־זאת שתינו. באותו המחנה נשארנו יומיים בלבד ולא עשינו כלום. ביום השלישי העמיסו אותנו על קרונות והפעם, לשם שינוי, קרונות נוסעים ממדרגה ראשונה, מחלקה ראשונה ממש. לא הבנו שיגעון זה של הגרמנים. כן קיבל כל אחד מאתנו חצי לחם ורבע חבילת מרגרינה, וכך לאחר הרבה זמן הרגשנו עצמנו כבני־אדם, אך הנסיעה לא ארכה אלא שעות מספר.

הורידו אותנו ליד איזה יער, נכנסנו לתוכו, ולאחר הליכה לא ארוכה כל־כך הגענו לאיזה מחנה. לאחר זמן נאמר לנו, ששם המחנה הינו "ואלט לאגר". במחנה הזה היו צריפונים עגולים ולכל צריף כזה הכניסו 20 איש. כל אחד ואחד קיבל שמיכה אחת בלבד, ללא מזרן, כמובן, ועל הרצפה היה מפוזר קש. למחרת בבוקר בשעות המוקדמות לקחו אותנו ברגל, מרחק הליכה של שעה, למקום שקראו לו "באושטלה". כל הזמן היינו צריכים לעבוד בבטון ויצקנו מטרים על גבי מטרים של בטון. עיקר עבודתנו היה לסחוב שקי מלט שמשקלם 50 קילוגרם. ככל הידוע לי היה מקום זה מיועד לאכסון של היו־2.

ש: שם המקום מילדורף, לא כן?

במשך הזמן נודע לנו שלמקום זה קראו מילדורף ואלט לאגר. עלי לציין שכאשר יצאנו מדאכאו מחצית בערך מהיוצאים נשלחו למילדורף אשר לא היה רחוק כל־כך מאתנו.

בואלט לאגר היה קשה ביותר וללא כל אפשרות "לארגן" דבר מה. כאשר אני אומר לארגן דבר מה אני מתכוון להשיג דבר מה, כגון לחם, תפוחי־אדמה וכדומה. הכסף לא היה שווה כלום, נעשה ניסיון בידי כמה אנשים להשיג לחם אצל הגרמנים, והסוף היה שהגרמנים לקחו להם הכול ולא נתנו להם כלום. כאן נזכרנו בימים הטובים כביכול של ורשה. לאחר ניסיון זה, אף אחד לא היה לו האומץ לפנות לחייל גרמני כלשהו ולהציע לו כסף או זהב תמורת לחם. במצב זה שוב החלו הגנבות זה מזה, אשר לפעמים היו מלוות באלימות בצורה גלויה. אדם היה הולך ומנת הלחם בידו, היו

מתנפלים עליו שניים או שלושה איש, גונבים ממנו את הלחם ומסתלקים מהמקום. גם אם היית תופס אותו, מה יכולת לעשות? ומצד שני אם היית הולך ומלשין אצל הגרמנים, היית בטוח שחי לא תצא מזה ולכן העדפת לשתוק וללמוד לקח שהמקום הבטוח ביותר לשמור דבר מה הוא הקיבה. אסור היה לך לחשוב על מחר, ולכן בתנאים האלה נהפכנו לחיות ולא היה לנו שום רגש אנושי. התחלנו לחפש בפחי־האשפה של הגרמנים, וכאשר היינו מוצאים קליפות רקובות של תפוחי־אדמה היינו מאושרים ממש. מקצת האנשים עבדו במטבח בקילוף תפוחי־אדמה, והיה להם מספיק אוכל וגם היו עוזרים מדי פעם לחברים שלהם, אך לכמה אנשים יכלו לעזור? בעלי מקצוע כגון חייטים, צבעים, ספרים ומכונאים, היה להם טוב יותר מאחר שהם היו מארגנים מדי פעם שאריות של אוכל מהגרמנים.

לאחר חודשים מספר של עבודת פרך באותו "באושטלה", באו הגרמנים ושאלו על אנשים אשר יודעים לעבוד בבארות, "ברוננבאו". יצאו אנשים מספר וביניהם גם אני. כאשר שאלו אותי אם אי־פעם עבדתי בבארות, עניתי להם שכן, למרות שלא היה לי מושג במה מדובר. מכל הקבוצה, ששה במספר, רק אחד ששמו ויטאל היה בעל מקצוע, כל היתר היו ממש בורים.

העבודה היתה לא קלה והתחלנו לחפור באר בעזרת מכונת־קידוח ולהניח צינורות לעומק. כל זאת בהנחיות של אותו ויטאל, אשר היה מסביר לנו איך לגשת לכל דבר ודבר. הגרמנים של ה"אויגניזסיון טוד" לא היו רעים כל כך משום מה, והיה ביניהם סמל אחד ששמו ואלטר שהיה שייך ל"לופטוואפה" (חיל האוויר). אותו ואלטר היה דואג לנו, ומדי פעם היה מביא לנו קצת תפוחי־אדמה או שאריות אוכל שהיה מארגן מגרמנים אחרים. ואלטר היה בחור צעיר, סימפטי ועבד יחד עמנו. מדי פעם היה מתרחק, משאיר אותנו לבדנו, נכנס ליער צד איזה צבי צעיר, הורג אותו ומביאו למקום העבודה ושם כבר היינו מבשלים אותו בצוותא. עם אותו ואלטר עבדנו תקופה של חודשים מספר. הוא גם דאג לנו בהשגת טבק לאחר שהראינו לו כיצד. במחנה הזה היה איזה מנהג משונה, אדם אשר היה מסוגל לסחוב על גבו מעל שני שקי מלט, כלומר מעל 100 ק"ג, היה מקבל מדי פעם חבילת טבק. אותו ואלטר היה מעשן מקטרת, אך במקום טבק, שלא היה בנמצא, היה דוחף לתוך המקטרת עלים של עצים יבשים. לאחר שאמרנו לו שיש אפשרות להשיג טבק אצל מפקד המחנה אם יבוא ויאמר לי שאנו עובדים קשה, קפץ על המציאה ובאותו הערב נכנס אל מפקד המחנה ואמר לו שאנשיו עובדים קשה, וביקש בעבורנו יותר אוכל, לחם וטבק. באותה הזדמנות ביקש גם בגדים רזרביים, כי העבודה

שלנו היתה לרוב בבוץ. מפקד המחנה נענתה לו וכך היינו מקבלים כל ערב במקום ליטר אחד של מרק שניים. ופעם אחת בשבוע היתה הקבוצה שלנו מקבלת חבילה קטנה של טבק. היה ברור לנו, שמן הטבק שאנו מקבלים, החצי שייך לו, אך הוא בשום פנים ואופן לא הסכים לכך והיה מתחלק עמנו שווה בשווה. טוב עשה אותו ואלטר שהתנהג עמנו בצורה אנושית, כי בסופו של דבר ולאחר זמן גמלנו לו על מעשיו.

לקראת ה־20 אפריל 1945 בשעות הבוקר המוקדמות הוציאו אותנו בחיפזון מהמחנה הזה, העמיסו אותנו על קרונות רכבת־משא והנסיעה לבלתי־ידוע שוב החלה. עליי לציין כי ימים מספר קודם לכן, בהיותנו ביער בעבודה השגרתית, שמענו רעש של מטוסים רבים והתפוצצויות די קרובות אלינו. למעשה לא ידענו מה מתרחש בעולם. קיבלנו לחם אחד וקצת מרגרינה ונאמר לנו שזה צריך להספיק לנו לארבעה או חמישה ימים.

ביום השלישי של הנסיעה, לקראת שעות הערב נעצרה הרכבת, דלתות הקרונות נפתחו פתאום והשומרים הגרמנים החלו לצעוק "אתם חופשיים — אתם חופשיים". לא ידענו מה לעשות ולאיזה כיוון לברוח. בסופו של דבר ירדנו מהקרונות והתחלנו לרוץ לכל מיני כיוונים. לא הספקנו להתרחק יותר מקילומטר אחד או שניים, ופתאום הופיעו מולנו גרמנים רכובים על אופנועים וסירה, והיו מותקנים עליהם מקלעים. הגרמנים החלו לירות בנו ועשו לנו סימנים שעלינו לחזור לרכבת.

ש: היכן קרה הדבר?

את שם המקום אינני יודע, אך זה היה בערך במחצית הדרך בין מילדורף למינכן. כאמור, התחלנו לרוץ בחזרה לכיוון הרכבת כאשר הכדורים שורקים מכל הצדדים וכמה אנשים נהרגו. לאחר שעשו מפקד וספרו את החיים ואת ההרוגים, נוכחו לדעת שחסרים חמישה אנשים. שלושה מהם ראיתי אחרי המלחמה, ומהשניים האחרים לא שמענו כלום. נודע לנו מפיהם שהסתתרו בחוות עד שבאו האמריקנים. מדוע פתחו לנו את דלתות הקרונות ואמרו לנו שאנו חופשיים, ומדוע בזמן הבריחה החלו לירות בנו, אינני יודע! אולי היתה להם כוונה להרוג אותנו בו במקום? אינני יודע. כאמור, כמה אנשים נהרגו וגוויותיהם נשארו בשדה, ורבים אחרים נפצעו. קשה לשכוח מחזה שבו אח ראה את אחיו הפצוע קשה, ביקש שנעזור לו לשאת אותו לכיוון הרכבת, וכאשר ניסינו, בא גרמני והחל לירות בנו. מובן שברחנו, אך היריות השיגו גם את האח האחר ושניהם נשארו מוטלים על שדות גרמניה.

ש: השם זכור לך?

לא, אינני זוכר את שמותיהם. שכחתי לציין קודם לכן שבזמן הצעדה מוורשה לדאכאו, אחד הבחורים ביקש לברוח. זה היה באחת ההפסקות שהגרמנים היו מאפשרים לנו מדי פעם. הבחור נכנס לתוך צינור ביוב ישן, ומישהו מהבחורים סתם את פתח הצינור בעלים של עצים. הבחור הזה לא נראה עוד ולא שמענו ממנו כלום. לאותו בחור אחות בחיפה, וכשסיפרנו לה את הסיפור החלה לבכות ולשאול מדוע ברח, הרי היה בחור חזק וחסון והיה מסוגל להמשיך ולצעוד. גם אנחנו הסכמנו אתה, אך הוא רצה לברוח.

שוב החלה הרכבת לנסוע והפעם הרגשנו שהיא נוסעת הלוך ושוב באותה הסביבה וללא כל מטרה. ב־29 באפריל 1945 הופצצה הרכבת שלנו בידי מטוסים של בעלות־הברית. הטייסים לא ידעו מה יש באותה הרכבת. שוב נעצרה הרכבת והתחלנו לרוץ ולהתרחק מהמקום. הפעם, למודי ניסיון מהפעם הקודמת, לא הרחקנו הרבה, כי פחדנו ששוב יחלו היריות. ההפצצה הופסקה, כנראה מפני שהטייסים זיהו את תלבושתנו ונוכחו לדעת שאנו אסירי יוצאי מחנות־השמדה. הם רק זרקו פצצה קטנה על קטר הרכבת, חיסלו אותו והסתלקו מהמקום.

נאספנו בחזרה, האבדות היו רבות, הרוגים ופצועים גם מקרב הגרמנים אשר שמרו עלינו. לקראת אותו הערב של ה־29 באפריל 1945 הביאו קטר אחר ונסעו כל הלילה. שוב הרגשנו שהרכבת נוסעת הלוך ושוב ולא ידענו את אשר עומד להתרחש. בשעות הבוקר נעצרה הרכבת וראינו שהגרמנים שומרים על הרכבת רק בקצוות. פחדנו לרדת מהקרונות או לעשות צעד כלשהו אשר ירגיז את הגרמנים.

באותו יום, ה־30 באפריל 1945, לקראת שעות הבוקר בא אחד הקצינים הגרמנים אשר היה הטרנספורט־פיהרר (מפקד השיירה) וקרא לאחד האסירים, צ׳כי על־פי מוצאו, אשר שלט היטב בגרמנית (אינני זוכר את שמו). למזלנו היה הצ׳כי הזה בקרון שלנו. הטרנספורט־פיהרר ביקש מהבחור, שיעבור מקרון לקרון ויבקש מכל האסירים שלטובתם שלהם לא יעזבו את המקום. הבחור עשה זאת ולאחר שחזר אלינו תיחקרנו אותו, ומפיו נודע לנו שהגרמנים רמזו לו שאנחנו מוקפים מכל הכיוונים ואין לאן לנסוע, ושבתוך השעות הקרובות נשתחרר. לכן ביקש הטרנספורט־פיהרר שלא נעזוב את המקום מאחר שאין הוא מסוגל עוד להשתלט על שומריו הגרמנים.

נשארנו בקרונות ולא זזנו, הציפייה לקראת הבאות היתה מלווה מתח.

כ־500 מטר מאתנו היה איזה כביש ולקראת שעות הצהריים נשמע רעש שרשראות של טנקים הולך ומתקרב. לאחר דקות מספר נראתה על הכביש שיירת טנקים שלא יכלנו לזהותם. אחד הבחורים, הונגרי על־פי מוצאו אשר היה עמנו בקרון, החליט שיהיה מה שיהיה, הוא ירוץ לכביש כדי לזהות את הטנקים. הוא יצא מהקרון והחל לרוץ בזיגזגים לכיוון הטנקים. עקבנו אחריו כל הזמן ונוכחנו לדעת שהגרמנים לא הגיבו. ראינו שהוא הגיע לשיירת הטנקים ומשוחח עם יושביו. לאחר רגעים מספר החל לנופף בידו ולעשות סימנים שנבוא אליו. באחת קפצו כל יושבי הקרונות והחלו לרוץ לכיוון הטנקים, אלה היו טנקים של האמריקנים.

לא כולם רצו לכיוון הטנקים, אנשים אחדים נשארו במקום והחלו לחסל חשבונות עם הגרמנים. אותו בחור צ׳כי אשר אף הוא נשאר, ביקש שלא יגעו בטרנספורט־פיהרר, כי נשארנו בחיים רק הודות לו. והאמת התבררה לאחר זמן, כאשר באו האמריקנים והחלו לאסוף את הגרמנים. כאשר האמריקנים החלו לחקור את הטרנספורט־פיהרר, הוא הוציא מכיסו נייר עליו פקודה חתומה בידי הימלר, או אחד המוסדות הגבוהים של הס״ס, שעליו להוביל את השיירה להרי טירול ושם לחסל אותנו. הדרך לטירול כנראה היתה חסומה וזאת אולי הסיבה שהרכבת נסעה הלוך ושוב. לדבריו הוא רצה להרוויח זמן עד שיבואו האמריקנים ולבו לא נתן לו לרצוח את האסירים. מה גם שהשחרור נראה באופק. כנראה שוכנעו האמריקנים מדבריו, כי ימים מספר לאחר מכן שוחרר ממחנה השבויים, מה גם שלא היה שייך לס״ס. לאחר זמן ביקר אותנו קצין זה ואנשינו התייחסו אליו יפה.

השמחה וההמולה היו רבות. היינו רעבים, וביקשנו מהאמריקנים אוכל, הם החלו לזרוק לנו כל מיני דברים. זכור לי שתפסתי דבר מה מבריק אשר זרק אלי אחד החיילים, ותחבתי אותו אל פי מבלי לבדוק את תוכנו, התברר שזו היתה קופסת סיגריות. אחי, לעומת זאת, הלך ומצא דברי אוכל אחרים ואמר לי: תדע לך שאם תאכל הרבה עכשיו אתה עלול למות. תאכל מעט בכל חצי שעה עד שהקיבה שלך תתרגל. לא יכולתי להחזיק מעמד, הייתי רעב מאוד וכל דבר שהייתי מכניס לפה הייתי בולע אותו. בסופו של דבר אחי שמר עלי, ובלעדיו איני יודע מה היה גורלי. כל אותם האנשים אשר התנפלו על האוכל מצאנו מתים. למחרת היום היה האחד במאי, חג הפרחים והאביב, ואנחנו אספנו גוויות של חברים אשר מתו בשל הפרזה באכילה. לא ידענו מה לעשות עמם, ואז יצא מישהו שידע קצת להתפלל ואמר: חברים, אנו צריכים לערוך להם קבורה, קבורה של יהודים.

נשארנו באותה תחנת רכבת ארבעה או חמישה ימים, עד שבאחד

הערבים הביאו אותנו האמריקנים למחנה שהיה בקרבת מקום. שם המחנה הזה היה "פללדפינג". אחר כך נודע לנו שמחנה זה היה משמש את הס"ס. המחנה היה יפה, בתים יפים, חדרים מרוהטים להפליא, מקלחות, מים חמים וכל הנוחיות. לפני כניסתנו לחדרים עשו לנו חיטוי, כי היינו מלאי כינים ומלוכלכים. את הבגדים שלנו שרפו בו במקום ולאחר מקלחת חמה קיבלנו גופיות, תחתונים לבנים וגם פיג'מה, פיג'מה אזרחית, כמובן, פיג'מה אנושית. הכניסו אותנו ארבעה אנשים בחדר מסודר עם מיטות, סדינים לבנים, כריות, שמיכות נקיות, בקיצור חדר של מלכים. ניסינו לשכב במיטות אך זה היה בלתי־אפשרי, הגוף שלנו לא היה רגיל לשכב על מזרן רך, ולכן למחרת בבוקר כאשר התעוררנו מצאנו את עצמנו שוכבים על הרצפה, עד שלאט לאט ובמשך הזמן התרגלנו גם לזה.

באותו מחנה פלדפינג החלו לרכז את כל הניצולים אשר השתחררו בסביבה, וריכזו אותנו לפי ארץ מוצא, כלומר, ניצולי יוון בנפרד, יהודי פולין, הונגריה, צרפת, בלגיה, הולנד, וכולי. באותו מחנה ראינו גם שבויים רוסים, אשר היו באגף נפרד. העיר מינכן לא היתה רחוקה מאתנו ומדי פעם באנו אליה ומשוטטים בין ההריסות.

ש: מה עלה בגורלו של אותו ואלטר אשר הזכרת קודם לכן?

העיר מינכן היתה מלאה שבויי מלחמה גרמנים, והנה יום אחד, בהיותנו במינכן, ראינו שהאמריקנים מובילים שיירה של שבויים, הם נראו עלובים למדי והיה קשה לתאר שימים מספר קודם לכן היו הם האדונים של המקום. הייתי עם עוד בחור אחד אשר עבד יחד עמי בקומנדו ברוננבאו. והנה בין השבויים ראינו את ואלטר, התחלנו לצעוק את שמו, אך הוא כנראה פחד והחל להסתתר בין השבויים האחרים. אבל היה קל לזהות אותו, מאחר שלבש מדים של חיל האוויר. השומרים האמריקנים לא הניחו לנו להתקרב וגירשו אותנו מהמקום. לא היתה ברירה והחלטנו ללכת אחרי השיירה עד שהכניסו אותם לתוך אחד הקרונות. ניסינו להיכנס לתוכו, אך השומרים מנעו זאת מאתנו. לבסוף ביקשנו מהשומר שיודיע למפקד המחנה שיש בידינו מידע חשוב מאוד, וכי בין השבויים יש נאצים שאנחנו מכירים. דבר זה הועיל ולאחר כמה שיחות טלפון עם אחד הקצינים, באו והכניסו אותנו לתוך המחנה.

אמרנו למפקד המחנה שבין השבויים ישנו אחד ושמו ולטר, והוא במדי חיל האוויר. סיפרנו לו את כל הסיפור, עד כמה עזר לנו, ומי יודע אם בלעדיו היינו נשארים בחיים, וברצוננו לגמול לו. מפקד המחנה היה מופתע ולבסוף אמר לנו, שבמחנה הזה יש אלפי שבויים והוא אינו בטוח שנוכל

לאתר אותו, מה גם שאין אנו יודעים את שם משפחתו. בסופו של הדבר עשה מסדר ובעזרת מתורגמן ורמקול הכריזו את שמו, אך ואלטר כנראה פחד ולא יצא. היינו בטוחים שהוא נמצא במקום. הצענו לקצין הממונה שיפריד בין אנשי חיל האוויר ואז המלאכה תהיה קלה יותר. לאחר שנפרדו השבויים עברנו בין השורות, והנה ואלטר עומד ורועד מפחד. שאלנו אותו מדוע לא יצא כאשר הכריזו את שמו ברמקול? האם אינו זוכר אותנו? ואלטר נלקח אל משרדו של מפקד המחנה ושם התחבקנו ממש, הוא לא האמין שנזכור לו את הטובות שהוא עשה לנו. בסופו של דבר שוחרר ואלטר ונהיה לנהג אצל האמריקנים. במשך הזמן היה מבקר אותנו בפלדפינג ומביא לנו מיני דברים שהיה מארגן בעבורנו, ובעיקר דברי לבוש. הקשר עמו נותק לאחר שעזבנו את פלדפינג בדרכנו לארץ־ישראל.

את מינכן היינו פוקדים מדי יום ביומו כמעט. יום אחד בהיותנו באחת הכיכרות (כיכר השוק השחור) ראינו מכונית־משא צבאית ועל דלתות המכונית היה מצויר מגן־דוד ועליו כתוב "ג'ואיש בריגדה גרופ". המכונית נעצרה על־ידנו ממש וירדו ממנה חיילים בריטים וראינו שגם על תג שרוולם היה מגן־דוד ואותן מלים "ג'ואיש בריגדה גרופ". התקרבנו אליהם ושאלנו אותם אם הם יהודים. שאלנו זאת בעברית וזכורה לי הפתעתם. מיד החלו לחקור אותנו ומתברר שהם מחפשים מחנה של יהודים ניצולי השואה. אמרנו להם שגם אנחנו ניצולים ממחנות־השמדה ונתבקשנו להראות להם את הדרך לפלדפינג.

אותם אנשי הבריגדה החלו לארגן אותנו ולהזכיר לנו, שהנה אי־שם במזרח התיכון יש מקום ושמו ארץ־ישראל, וכי שם מקומנו. אין לנו מה לחזור ליוון, לפולניה, להולנד, לצרפת או לכל מקום אחר, אלא רק לארץ ישראל. בה נמצא את המנוחה שלנו. כן נאמר לנו, שלא תהיה נשקפת לנו שם כל סכנה וכי זאת ארץ היהודים.

לאחר שבועות מספר שוב הופיעו אנשי הבריגדה ואמרו: מי מכם מוכן כבר עכשיו לנסוע לארץ־ישראל? מבלי לחשוב הרבה התארגנו מיד קבוצה של כ־40 איש, לקחנו עמנו את מעט החפצים שהיו ברשותנו ועלינו על המכוניות הצבאיות של הבריגדה, ביניהם היה גם אחי וכמה חברים אחרים. הגענו לאיזה מחנה צבאי בתוך גרמניה, ולאחר ימים מספר שוב עלינו על מכוניות ונסענו לכיוון הגבול האיטלקי. בשעות הערב, כאשר התקרבנו לגבול האיטלקי, כיסו את המכוניות בברזנט ונתבקשנו להיות שקטים בזמן מעבר הגבול כדי שהבריטים לא ירגישו בנו. באותם הימים לא הבנו מה פירוש "שהבריטים לא ירגישו". לאחר שעברנו את הגבול פתחו את

הכיסוי וכעבור זמן מה הגענו לעיירה ששמה טארביסיו. המכוניות נכנסו למחנה צבאי של הבריגדה לחניית לילה. מיד כשירדנו מהמכוניות קמו כל החיילים מהמיטות, ובאו לראות אותנו והחלו לשאול שאלות, מהיכן אנחנו וכולי. במחנה הזה מצאנו שני חיילים ילידי יוון והיתה לנו שפה משותפת אתם. מיד הביאו לנו מכל טוב, פירות, ירקות, ממתקים וכולי. לאחר ארוחת ערב משותפת החלו החיילים לשיר שירי מולדת ואנחנו הצטרפנו אליהם. כבר אז נתנו לנו הרגשה, שגם אנחנו שייכים לאותה ארץ הנקראת ארץ־ישראל. רוב החיילים ויתרו על מיטותיהם ונתנו לנו אותן, הם לא ידעו מה עוד לעשות בעבורנו, וההרגשה היתה נפלאה בגלל היחס שקיבלנו. למחרת בבוקר לאחר ארוחת בוקר עלינו שוב על מכוניות צבאיות ולקראת הצהריים הגענו למודינה, עיר בצפון איטליה. כאן הוכנסנו לבניין האוניברסיטה אשר היה מאוכלס בפליטים מכל אירופה, ורובם התכוננו לעלות ארצה.

לקראת החגים היהודיים של 1945, ראש־השנה ויום־כיפור, נזכר מישהו שהנה אנחנו יהודים וצריכים לבקר בבית־הכנסת. הרבה אנשים לא רצו לשמוע את המלה "בית־הכנסת", לא רצו לשמוע את המלה "אלוהים", והרבה מאתנו לא האמינו שיש אלוהים, וכי אפשר אחרת? איך אפשר שהניח לנו לעבור את כל הזוועות האלה? למרות הכול הלכו כמה אנשים לבית־הכנסת.

קשה לשכוח את הרגשתי בשבתי בבית־הכנסת. היינו כמאובנים והתפללנו בשקט. התבוננתי סביבי ולא ראיתי אלא את אחי. חיפשתי את אבא, שרגיל הייתי לשבת על ידו, אך הוא איננו. חיפשתי בין הנשים שמא אראה את אמי ואחיותיי, אך לא, הן לא היו. התפילה היתה מלווה בדמעות וכאשר יצאנו החוצה הרגשתי היתה טובה יותר.

באיטליה נדדנו ממחנה למחנה ובמשך הזמן התארגנו בקבוצות. אחי ניסה לכתוב מכתבים ליוון כדי לברר גורל האחות סטלה, שכאמור ברחה בזמנו יחד עם בעלה. היינו שולחים מכתבים אך לא קיבלנו כל תשובה. המצב ביוון בימים ההם היה תוהו ובוהו, מלחמת אחים ממש בין הפרטיזנים ובין הצבא. בסופו של דבר הוא החליט לנסוע לשם לבדו כדי לברר מה קרה לאחות. בשום פנים ואופן לא רצה שגם אני אסע לשם, מאחר שהייתי בגיל גיוס. נפרדנו בהבטחה שנפגש בארץ. ימים מספר לאחר נסיעתו קיבלתי מברק, שאחותנו סטלה וגיסי חיים בסלוניקי ומצבם טוב. קשה לתאר את שמחתי, שהנה יש לנו אחות והיא חיה. רציתי לנסוע ליוון כדי לראותה, אך פקודת אחי שלא לנסוע לשם אחזה בי.

ההתארגנות לקראת העלייה נמשכה. רובם היו מאורגנים בקבוצות. אני

השתייכתי לקבוצת הנוער הציוני, והיינו ממוקמים באחד הכפרים ליד רומא (גליקנו דל לציו). הזמן נוצל ללימודי השפה העברית, הרצאות, ציונות וכולי. באחד הימים תקפו אותי כאבים חזקים באזור הבטן, ומיד הביאו אותי לבית־החולים, שם נותחתי בתוספתן. בהיותי בבית־חולים היתה עלייה לארץ, ודווקא קבוצתנו נבחרה. וכך, כאשר יצאתי מבית־החולים, שוב הייתי בודד. לא היתה לי ברירה והצטרפתי לקבוצה אחרת של אותה התנועה שאף הם חיכו לעלייה.

באיטליה נשארתי עד ספטמבר 1946 ובאחד הלילות העלו אותנו על אונייה קטנה אשר החלה את דרכה לארץ־ישראל.

ש: מה שם האניה?

בתחילה היה שמה של האוניה אלמה, אך במשך הזמן נהפכה ל"ברכה", היא היתה אוניה איטלקית קטנה וכאשר התקרבנו לחופי ארץ־ישראל נתפסה בידי הבריטים ולאחר קרב עמם נגררה לחיפה ושם העבירו אותנו אל אוניה בריטית, ונאמר לנו שיעבירו אותנו לקפריסין. על הטרגדיה הזאת אני רוצה לדלג כי הרבה כבר סופר על כך.

בקפריסין לא נשארנו לשבת בשקט, התחלנו להתארגן ועברנו סדרת אימונים במסגרת ה"הגנה". לי נועד תפקיד חשוב מאחר שהייתי היחיד מכל האונייה שלנו אשר שלט בשפה היוונית. לתוך המחנה היו נכנסים כמה פועלים קפריסאים, אשר היו מתחזקים את המחנה, ואני התיידדתי עמם וקשרתי קשרים מצוינים. האנשים האלה עבדו בשתי משמרות, ובמסגרת תפקידם היו נכנסים ויוצאים את המחנה. בידיהם היו תעודות כניסה למחנה ללא תמונה ועובדה זו נוצלה היטב. יום אחד אמר לי אחד הקפריסאים: מדוע אתה לא יוצא עמנו העירה? הדבר מאוד פשוט. אחד מאתנו, אשר נשאר ממילא לעבוד במחנה, ייתן לך את תעודתו, ואתה תוכל לצאת יחד עמנו בתור חשמלאי או מכונאי, הרי אתה שולט ביוונית, לא כן? קפצתי על המציאה ויצאתי פעמים מספר לפמגוסטה. לאחר מכן דיווחתי על כך לאנשי "ההגנה" אשר היו מפוזרים בינינו, ונתבקשתי לבדוק את האפשרות של שיתוף פעולה עם הקפריסאים. יחד עמנו נתפסו כמובן גם אנשי הצוות האיטלקים של האונייה, והיה צורך להבריחם מחוץ למחנה על־מנת לשולחם שוב לאיטליה להבאת עולים. שוחחתי על כך עם הקפריסאים והם הסכימו מיד לשתף פעולה. הבעיה היתה שהימאים אשר היו מיועדים להבריחה לא שלטו ביוונית, ואז הוחלט ללמד אותם, יומיים שלושה כמה מלים ומשפטים ביוונית, שלפחות בעיני הבריטים ייראו כיוונים.

הניסיון הצליח ובמשך הזמן כל הימאים הזרים, והישראלים ביניהם, הוברחו מחוץ למחנה בעזרת הקפריסאים. אף אחד מהקפריסאים לא רצה לקבל בתמורה.

ב־15 אפריל 1947 עליתי ארצה, ובעזרת קרובים וחברים ניסיתי להסתדר בתל־אביב ועבדתי בכל מיני עבודות והשתדלתי להקים בית בישראל.

לא עבר זמן רב והנה ב־29 בנובמבר 1947 היתה החלטת "האומות המאוחדות" על הקמת המדינה, ומיד למחרת החלטתי להתגייס גיוס מלא. את מלחמת־השחרור עברתי בגדוד 13 של חטיבת גולני. הצבא מצא חן בעיני וניסיתי למצוא בו את עתידי וחתמתי חוזה לשלוש שנים בצבא הקבע.

בינתיים הכרתי את אשתי, וב־19 בפברואר 1952 התחתנו. שמה נינה לה־גרנד, ילידת הולנד (אמסטרדם) גם היא היתה במחנות ברגן־בלזן.

לאחר שהתחתנתי עזבתי את צבא הקבע, עבדתי בכמה מקומות באופן זמני עד שנכנסתי לעבוד במשרד הביטחון, שבו אני עובד עד היום.

היינץ קוניו

קיצור תולדות חיי במלק

יום שלישי, ה־30 בינואר 1945 והיום שלאחריו

בטרם צוּותנו למסגרות העבודה הועבר אבא לבלוק מס׳ 5, בלוק הקרנטין, לתקופת מעבר של כמה ימים. אלא שהמקום, האמור לשמש מקום חיטוי וריפוי, מסריח ומטונף. על רקע המיטות המבחילות, אכולות הכינה ומיני שרצים אחרים, נשמעת אזהרתו של ראש הבלוק לשמירה קפדנית על הניקיון, צינית ואבסורדית.

עם זאת, ולמרות השלשול החריף שהחלישני עד מאוד וריתקני למיטתי, עובר היום הראשון בשקט יחסי. לעת ערב הודיעונו כי כבר למחרת, הוא יום חמישי, נצא לעבודה. הלילה הקצר, הן יעירונו השכם ב־4.30 לפנות בוקר, קור עז, ואין אנו מוצאים דרך להימלט מן הכפור אלא בהצטופפות השניים גם יחד במיטה אחת. אותו הלילה ליל נדודים היה. אין הגרמנים מטרידים אותנו, אולם מחשבותיי על אודות אמי ואחותי הן הן המדירות שנה מעיניי, מה עלה בגורלן? כלום יכלו למעבר החתחתים מאושוויץ ועד למאוטאהאוזן? והרי עתה ידענו כי מתוך 8,000 היוצאים שרדו רק כ־3,250. כלום גם הן בין ההמונים הרבים השוכבים עתה מכוסי שלג לצדי אותה הדרך? האם נהרגו בידי הס״ס? מי יידע?

יום חמישי, ה־1 בפברואר 1945 והיום שלאחריו

אנו מתעוררים ב־4.30 בבוקר, ומיד מתייצבים למסדר מאורגנים בחמישיות. צינתו של הבוקר קשה, וההמתנה ללא ניע משך שעה וחצי מוסיפה על סבל הקור.

סוף סוף החל המסע. מגמת פנינו תחנת הרכבת, שממנה נצא אל בית־החרושת. התחנה היתה ממוקמת בפסגתו של האזור, והדרך אליה, בוצית וחלקלקה — קשה עד מאוד.

שוב ושוב אני מחליק, ושוב ושוב אני אוסף כוחות נעלמים, קם וממשיך לצעוד. הניסיון שעברתי לפני דקות ספורות מלמדני לקח חד־משמעי. אחד האסירים שכשל כוחו והתקשה לקום נורה למוות בו במקום. כורח המציאות גם מלמדני שבמאבק המר הזה עליי לדאוג אך לעצמי

ולהתעלם ממראה חבריי הכושלים. אני חייב לחיות. אנו מגיעים לתחנת הרכבת, ואף כאן עוברת עלינו שעה תמימה של המתנה. לבסוף אנו עולים אל קרונות הרכבת, וכרגיל מאה איש נדחסים בכל קרון, ובמרכזו עומד הזקיף הגרמני השומר עלינו. אנו מגיעים אל אזור בית־החרושת ומחולקים מיד לקבוצות עבודה. אבא, למרבה שמחתי, נשאר במחנה, ואין הוא חייב, מכל מקום עתה, לעמוד בניסיון העבודה המפרכת המצפה לנו. את פנינו מקבלים רעמי פטישי־האוויר המפלחים בעוז את הסלעים. שאון פיצוח האבן הקשה מתערב בקול הלמות הפטישים, ושניהם גם יחד בולעים את קול פקודות המפקח הגרמני המדבר מן הרמקול. אנו נשלחים לפיגום השלישי שבמבנה המרכזי. אנו נושאים מוטות ברזל כבדים, ואף את פטישי־האוויר אנו מתחילים להפעיל. אולם במהרה נוטש אותנו מעט הכוח שחיה עמנו. שוב אין ביכולתנו לעמוד בקצב העבודה הדרוש, ושוב ניחתת עלינו ידו הקשה של המשגיח הגרמני המַכֶּנוּ בלא רחם. סוף סוף הגיע השעה 3.30 ועמה ההפסקה שקטעה פעילות רצופה למן שעות הבוקר המוקדמות. האוכל שניתן לנו, על כך יש להודות, היה הפעם טוב מן הרגיל, אבל אף בו לא היה כדי לחזק את גופנו הכורע במעמס העבודה המפרכת.

עתה אנו שמים פעמינו אל תחנת הרכבת. אנו שבים אל המחנה, ומולנו צועדת המשמרת העתידה להתחיל בעבודתה. ומה גדולה תדהמתי, ומה נורא פחדי, בראותי בין שורות הצועדים גם את דמותו של אבא הפוסע, מדדה באפס כוחות אל מלאכת יומו.

על חולשתי נוספה עתה הדאגה המעיקה לשלומו של אבא. הן חזקים ממנו ולא עמדו בקשיי העבודה הזאת, ואיך יתגבר הוא? חושיי מתערפלים, ובכל־זאת אני ממשיך בצעדתי. הן בכל־זאת צריך להמשיך. מבלי משים כמעט אני חש בשניים, חלשים ורצוצים ממני, הנתלים בי משני צדיי ונתמכים בי, בקנה הרצון, בצעידתם.

ואף־על־פי־כן אנו מגיעים למחנה, ועתה עוברות עליי שעות ארוכות של ציפייה מתוחה לבואו של אבא. הוא אמור להגיע בשעה 11.30, בתום משמרתו, ואמנם סמוך לחצות הלילה הוא חוזר, ואני חש שאבן כבדה נגולה מלבי. יום המחרת אינו קל מקודמו. שוב עבודת קידוחים וחפירות, ושוב מכות והצלפות. זה עתה התמוטט גוש אדמה גדול וקבר תחתיו שלושה אסירים, שלא עמדו אלא במרחק מטר אחד ממני. רק נס יצילני מן התופת, ובאמונה דבקה באלוהים אין אני חדל להתפלל להתרחשותו.

יום שבת 3.2.1945 — יום ראשון 4.2.1945

היום יצאתי לעבודה, ואני מלא ייאוש. עם בוקר היכני ראש הבלוק מכות נמרצות על לא עוול בכפי. אמנם הייתי כבר למוד סבל, אולם זאת הפעם נוסף על עינויי הגוף עלבון צורב, ורק בזכות חברי הטוב המדדה לצידי בצעד כושל ומעודד בלב חם את רוחי השחוחה, רק בזכותו, לא כשלתי בדרך המייגעת אל בית־החרושת. עם הגיענו אל בית־החרושת אין אנו מורשים להיכנס בשעריו, וכל אותו יום, יום כפור ושלג, אנו מעבירים בהמתנה חסרת מעש בחורשה הסמוכה. במהרה נודעת סיבת השבתת העבודה, אחד המהנדסים הגרמנים שכח לסגור את שסתום הגז, ומן הרעלת הגז המתפשט קיפחו את חייהם 500 עובדים, כ־50 מהם אסירים ורובם פועלים חופשיים — ברובם צ׳כים. עקב התקלה הושבתה העבודה במשך יומיים תמימים שנוצלו בידי האסירים התשושים למנוחה ורגיעה. לעת ערב מבשרני אבי, שאף הוא למרבה המזל בין המושבתים מעבודה, כי אחד מחבריו היוונים משלוניקי, סקיאדאס גיאורגיוס, מזכיר אחד הבלוקים, הבטיחו להעבירנו אל הבלוק שלו, מקום אשר ממנו לא ניאלץ לצאת לעבודה. למרות הבשורה הטובה איני מוצא מרגוע לנפשי. עדיין אני מוסיף להרהר כל העת בגורלן של אמי ואחותי, והמחשבות הללו הדירו שינה מעיניי כל אותו לילה.

למחרת, יום ראשון, אין אנו עובדים. בצהריים נערך מִפקד, ואחר־כך נערכת בדיקה רפואית, ובעקבותיה, ניסיון חסר הצלחה להרחיק מגופנו את הכינים המקננות באלפיהן. אותו יום מודיענו גיאורגיוס כי למחרת נועבר, ועל הבשורה מעיבה העובדה שלא יכולנו לקחת עמנו את חברי הקרוב. מיום שנפרדו דרכנו הלך ונחלש עד שלבסוף, מעט לפני בוא האמריקנים לאוסטריה, כשל כוחו ומת.

יום שני 5.2.1945 — יום שלישי 20.2.1945

עתה, במבט לאחור, אין בלבי כל ספק שפעולתו של סקיאדאס הצילה את חיינו. חיינו בבלוק הזה היו ההיפך הגמור לאשר ידענו אך אתמול. לא עוד השפלות ומלקות, ובעיקר — לא עוד אותה עבודה מפרכת הרת סכנות. כל אותם ימים שהינו בין כותלי הבלוק, וגם בימים שבהם סבלנו אנוכי ואבי, הוא מדלקת גרון קשה, ואני משלשולים תכופים שמקורם בתלאותי במאוטהאוזן, גם אז עמד לנו סעדו של סקיאדאס שדאג לכל מחסורנו.

עתה גם מתחילה רוחנו להתחזק. למרות האיסור החמור לעיין בעיתון גרמני, להימנע לחלוטין בכלל מכל תקשורת עם הסובב אותנו, הולכות

השמועות ומתפשטות. מפה לאוזן נודע שהרוסים כבר הגיעו לנהר האלבה, וכי הגרמנים מרכזים את מאמציהם בבלימתם, בתקווה שהאמריקנים העומדים כבר על גדות הריינוס הם שיגיעו ראשונים וינהגו בהם מידת סלחנות ורחמים. החדשות הטובות מן החזית מאוששות אותנו ומפיחות בנו סוף סוף זיקים של תקווה מוצדקת לעתיד ורוד. עתה קל לנו יותר לעמוד בסבלותינו, ואין אנו מצטערים עכשיו אלא על חברינו הרבים, שאך לפני זמן קצר, כאשר אפסה כל תקווה מלבם, נכנעו למר גורלם ואיבדו את חייהם.

2.3.1945 — 21.2.1945

הימים מתנהלים בעצלתיים ואינם מביאים עמם כל בשורה, לא טובה ולא רעה. אבא נותח בלשונו, ועכשיו מצבו טוב יותר. ואף אני, דומה כי הבטלה מעבודה מיטיבה עמי, ואני הולך ונפטר מן השלשולים שהטרידוני כל־כך.

עם זאת, צל כבד מרחף מעלינו כל העת. הן הרע ביותר יקרה עת תתגלה תרמיתו של סקיאדס הרושם אותנו באופן פיקטיבי ברשימת היוצאים לעבודה ובו בזמן מסייע לנו להתחמק ממנה בהיחבא. לפני ימים מספר נגנבו נעליי, ועתה אני מתענה בתוך נעלי העץ הכבדות המכשילות אותי ופוצעות את רגליי. אין אני מעז, כמובן, להתלונן לפני ראש הבלוק, שאם אעשה כן ילקני מכות קשות ואין אני יודע אחריתן.

השלג היורד בלילה הולך ומתעצם, והכפור הולך ומציק. ואנו, מחשבותינו נתונות כל העת בגורל האם והאחות האבודות. מדוע זה בוששים להגיע צבאות הברית ומדוע נמשכים כל־כך סבלותינו?

30.3.1945 — שבת

רק היום, לאחר חודש של מנוחה רצופה, שבתי לעבודה, ואני מועסק עתה במפעל ליציקות בטון. מקצת אנשי קבוצת הקומנדו, שפר מזלם בהיותם מצוותים לעבודה הקלה בקרוניות, ואולם האחרים כרעו תחת נטל העבודה המפרכת בהעמסת הבטון לתבניות. אף אנוכי לא ליקקתי דבש. הקאפו ציוות אותי לקבוצת חמשת השואבים, ובמשך לילה רצוף עבדנו ללא הרף, כל החמישה יחדיו, בהפעילנו את מוט השאיבה.

בשעה 11.30 סיימנו את עבודתנו, ואולם עם החזרה למחנה, הסתבר לי כי צוותי עתה למשמרת אחר־הצריים. חטפתי אפוא את ארוחתי ושוב יצאתי לעבודה. ואולם זאת הפעם — במורל גבוה ובלב מלא תקווה.

4.3.1945

היום הוא יום השבתון שאנו זוכים לו אחת לשבועיים. אני מנצל אותו למנוחה ורגיעה, אוסף כוחות לבאות.

18.3.1945 — 5.3.1945

שוב אני במשמרת אחר־הצהריים, אבל הפעם מאיר לי המזל פנים. יחד עם עוד שני אסירים אני דוחף את הקרוניות העמוסות בטון. ממקומנו אנו מעלים את הקרוניות לקומה השנייה, שם עובדים האחרים בפריקת הבטון וביציקתו בתבניות. כדי להגיע אל הקומה השנייה, ואתה עמוס ציוד כבד, עליך לטפס גובה של 12 מטר בהישענך על לוחות העץ הרקובים המטים לנפול. ואמנם לא אחת מצאו חברים את מותם במעידתם מן הפיגום הרעוע. אף אבא מצבו טוב עכשיו. בזכות קשריו עם סקיאדאס הוא ממונה לעוזרו, וכך אין הוא נאלץ ליטול חלק בעבודה הגופנית הקשה. הימים חולפים בעבודה יומיומית בלתי־פוסקת, אלא שכאן במלק, זאת ייאמר, אנו מופתעים לטובה מטיב המזון המוגש לנו, ואף כמותו מספקת, על כל פנים רבה היא מן המנה שהורגלנו בעבר. הגם שראשי הבלוקים גובים את מנת חלקם הגדולה מן האוכל המוגש, די לנו בליטר המרק המדולל שהם מותירים לכל אחד. לעת ערב אנו זוכים בשמינית כיכר לחם שמשקלה קילוגרם, ובאמצעותה, כשנספחת אליה מעט גבינה או ריבה, אנו שוברים את רעבוננו. עד לפני זמן קצר זכינו לאותה מידת לחם אף בבוקר, ופעמיים בשבוע אף "פינקו" אותנו בפרוסות נוספות. יום ראשון, ושבתון השבועיים שוב מגיע. אולם השלשולים, שדומה כי נגמלתי מהם, שוב תוקפים אותי ומתישים את כוחי.

31.3.1945 — 19.3.1945

החל ממחר אהיה משובץ במשמרת הערב, ועתה נכונים לי אפוא ימים קשים. ואמנם העבודה המפרכת כל משך הלילה — רק ב־6.30 בבוקר היינו שבים למחנה — התישה את כוחותינו. בשל תשישותם הגוברת והולכת של העובדים במשמרת רבו מקרי האסונות. באחד המקרים התמוטט לא הרחק ממני — אני הייתי אז בשירותים — גוש אדמה גדול וקבר תחתיו שלושה עובדים. רק יומיים לאחר האסון הצליחו לחלץ את הגופות מתחת לעיי המפולת. אנו ממשיכים לסבול מן הקור הנורא המקפיא את הכול סביבנו, אולם רוחנו הולכת ומתעצמת. החדשות הטובות מן החזית ממשיכות לזרום. הרוסים מתקדמים, והאמריקנים חצו כבר את הריין בדרכם לברלין. הגואל עומד בשערינו.

יום ראשון, ה־1 באפריל — חג הפסחא

חג הפסחא של האורתודוקסים נחוג יחד עם חג הפסחא של הגרמנים למרות ששת השבועות המפרידים ביניהם. אנו זוכים לשני ימי שבתון רצופים ומנצלים אותם כדבעי למנוחה ולהתרגעות.

דומה כי באותם יומיים נפלאים התגייס גם מזג־האוויר למעננו. השמש בקעה מבעד לעננים, ואנו מנצלים את החמימות המפתיעה לשוטטות בטלה בשביליו של המחנה. אף הגרמנים מיטיבים עמנו, בחלקם לנו לרגל החג סיגריות ומזון טוב מן הרגיל. לעת ערב אנו מתאספים באחת מפינות הבלוק ונושאים את קולנו בשירה, ובהגיע השעה 12 בלילה, עת המיסה של חצות, אנו מתחבקים ומתנשקים, חשים את פעמי המציל ההולכים וקרבים.

למרבה המזל לא גילה ראש הבלוק את דבר התקהלותנו — הן הדבר היה אסור בתכלית — ואנו מצאנו את עצמנו שקועים במיטותינו בשעת לילה מאוחרת, שמחים, מאושרים ומלאים תקוות לטובות הקרבות והולכות.

אולם ימים קשים עוד נכונו לנו, ובמהרה יסתבר כי גל השמחה התפרץ מוקדם מדי.

יום שני של הפסחא — ה־2 באפריל

גם היום הוא יום שבתון. שעות הבוקר חולפות, שעת הצהריים מגיעה ועדיין אין כל התרחשויות. רק חרושת השמועות ממשיכה לפעול בלא הרף. יש אומרים שהרוסים כבר כבשו את וינה, ולדעת אחרים יגיעו בעוד שעות ספורות עד הלום וישחררונו. המתח נישא באוויר, ואף מן התכונה בקרב הגרמנים ניכר שזאת הפעם יש דברים בגו השמועות. ואולם אם אכן יגיעו הרוסים במהרה, כלום גם אז מובטחת גאולתנו? והלא הגרמנים יכולים לקחתנו עמם בנסיגתם. משך כל אותו לילה לא פג רעמם של התותחים ועמו אנו נישאים, על כנפי דמיוננו, אל ימים טובים של חופש.

3.4.1945

על אף תקוות לשחרור מהיר יוצאת גם היום המשמרת הראשונה לעבודתה, ועמה יוצא אף אנוכי. אולם הפעם, באורח נדיר, יוצאת רכבת העובדים ליעדה באיחור של שעה. במהרה, בהיותנו בדרך, מסתברת סיבת העיכוב. כוחות צבא גרמניים נעים בדרכים, מהם מזרחה ומהם מערבה, ואף מסילות הברזל, כך שומעים אנו, עמוסות לעייפה ברכבות המסיעות את הגייסות הגרמניים. ושוב נתונים כל מעיינינו בעתיד להתרחש. זאת הפעם,

כך בטוחים אנו, ניפדה, ושוב לא נתהלך עטויי סחבות, מושפלים בידי הנוגש הגרמני החובט בנו בשרירות־לב. אולם אנשי משמרת הצהריים הצועדים עתה נכחנו בדרכם אל העבודה כבימים ימימה מנפצים את אשליותינו.

אנו שבים אפוא למחנה ושוב נע מצב־הרוח שלנו במקביל למטוטלת השמועות המגיעות מן החזית. השעה שבע בערב, ומשמרת הצהריים שבה ועמה בשורה טובה. הגרמנים החליטו על האפלה מוחלטת, ומעתה ואילך מתבטלת משמרת הלילה. זהו אפוא סימן טוב לבאות, אך יחד עמו ממשיכה האי־ודאות לכרסם בנו ולהדיר שינה מעינינו.

6.4.1945 — 4.4.1945

אף היום יוצאת משמרת הבוקר לעבודתה, ואני נשאר בבלוק המגורים. אנו ממשיכים לשתות בצמא כל רסיס מידע על המתרחש בחזית, אולם מקורותינו דלים. הן ברור שהמעט המגיע מן המשרד המרכזי של המחנה אינו משקף באמת את מפלתם של הגרמנים. בצהריים שבה משמרת הבוקר, ומה שראו אנשיה בדרכים משמח את לבנו עד מאוד — תנועה ערה ביותר של רכבות עמוסות פליטים מווינה וסביבותיה עושות דרכן בשאון והמולה מערבה, והדרכים מוצפות בכלי רכב גרמניים המסיעים את גייסותיהם גם כן מערבה — הרחק מן הצבא הרוסי המתקדם.

גם למחרת, יום של גשמי זעף, פועלת משמרת הבוקר. זאת הפעם, בשל העומס וההמולה הרבה, אין העובדים נוסעים ברכבת אלא עושים את דרכם רגלית. אף הם עדים למחזות מעודדים — שוב ערב רב של גייסות גרמניים ובהם חיילים רבים המשוטטים נבוכים ללא חגור ונשק.

עם הגיעם לאזור בית־החרושת, מסתבר שעתה כבר מכינים הגרמנים בקדחתנות רבה את הקרקע לפיצוצו. במשך שעות ספורות מונחים כ־90 טון של דינמיט, והאסירים משמשים נושאי כלים מאושרים המגישים למפעילים את חומרי הנפץ והפתילים. עתה עתיד המפעל, מן הנדבכים החשובים של תעשיית המלחמה הגרמנית, להיהרס עד יסוד, וכשמתבשרים האסירים כי זהו היום האחרון לעבודתם פורץ גל של שמחה שאינו יודע גבול. בהשתלהבותם פורצים האסירים את מחסני הקנטינה, חוטפים מכל הבא ליד, ושותים לשוכרה, מבלי לחשוש מעונשם של הגרמנים.

בשובם למחנה היו רבים מהם הלומי יין, שיכורים משמחת הבשורה החדשה, ואף החיפוש, שעורכים לעת לילה אנשי הס״ס בנסותם לתפוס את בקבוקי היין האבודים, אינו מעיב על השמחה.

אולם אין השמחה יכולה להיות שלמה, וכבר בו בלילה אנו מתבשרים, כי נעשות הכנות להעברתם של 1,500 אסירים למחנה אחר בתוככי אוסטריה.

10.4.1945 — 7.4.1945

בימים הקרובים נדע מבוכה גדולה — הבוקר נערכים הגרמנים לשליחת 4,000 אסירים. אני ואבי, איתרע מזלנו, ובגלל קנוניית של שני צרפתים, אף אנו בין ההולכים. את אבא מכניסים לקרנטין, ושוב אנו אכולי דאגה. ואולם פתאום, בלא כל הסבר, כמובן, מתבטל המשלוח, ואנו מפוזרים איש איש למקומו. ולמחרת שוב הפעם אנו נשלחים לבלוק מס׳ 11. 3,000 אסירים, ובכללם אנוכי ואבי, מועמדים לשליחה אל מקום אחר.

15.4.1945 — 11.4.1945

ב־4 לפנות בוקר מעירים אותנו בהמולה רבה. במהרה אנו מסודרים בשורות, עורכים בנו מיון חטוף, והחולים והחלשים בגופם מופרשים הצדה. כל אסיר מצויד במנת מזון ובשמיכה, ואנו מתבשרים שבתוך מחצית השעה נפליג לכיוון לינץ.

נקל לשער את הפחד והמבוכה השוררים בשעות הקרובות. בו בבוקר מועברים 2,500 אסירים, 500 מהם רוסיים, אל יעד בלתי־ידוע. השאר, ובכלל זה אנוכי ואבי, עדיין נשארים במחנה.

לאחר יציאת 2,500 האסירים מתחילה סדרה של מפקדים מייגעים, כולם בגשם סוחף תחת כיפת השמים. מסתבר כי אחד האסירים הרוסים ניצל את ההמולה הרבה, ובחותכו את גדר התיל, נמלט מן המחנה. הגם שהגרמנים טרודים בהרבה דברים אחרים, אין הם מוותרים, ושוב ושוב הם מחפשים את הנמלט במקביל לעריכת מפקדים בניסיון לאתרו. רק בתשע בערב, לכשנואשו סוף סוף ממאמציהם לתפוס את האסיר, שוחררנו למקומותינו ואנו רטובים עד לשד עצמותינו.

למחרת נערך מיון נוסף. מאה איש, ובכללם אבא ואני, מושארים במחנה, ואילו השאר מפונים במהירות מן המקום.

ביום ראשון בבוקר אנו מועסקים בהעמסת פריטי ציוד שונים על אוניות הגרמנים השטות בדנובה. הפינוי נערך עתה בקדחתנות, והגרמנים עושים כל מאמץ שלא להשאיר כלום לכובש הרוסי העומד בשער.

אותו יום, לערך ב־3 אחר־הצהריים, נשמע רעם גדול ובעקבותיו קול פצצות ופגזים הנופלים על מימי הנהר שבקרבתנו. מטוסי הרוסים הם

המתקיפים, ועתה מנסים הם לטבע את האוניות הגרמניות השטות בדנובה.

עכשיו כבר אין ברירה בידי הגרמנים, ופקודת הפינוי הסופי ניתנת. במהירות אנו מסודרים בקבוצות, אסיר אסיר ופת לחמו בידו, ואנו יוצאים לדרך.

טרם פסענו מאה צעדים, וגל נוסף של מטוסים רוסיים פוקד אותנו. באי־ידיעתם שרבים מן הנמלטים שם למטה מתחתיהם הם אסירים, אויבי הגרמנים כמותם, מתקיפים הטייסים שוב ושוב את טורי האדם הנמלטים מפניהם. אנו מתפזרים במהירות, תרים אחר מפלט מאחורי כל גבשושית אדמה זעירה, מחפשים מחסה מפני הפצצות הנופלות בקרבתנו. הגרמנים שאך לפני שעה קלה דימינו שכה תקיפים הם, נתקפים בהלה גדולה ובמנוסתם המפוחדת מפני ההרעשה הגדולה, אף אינם מהססים לנטוש את כלי הנשק המכבידים עליהם.

בסופו של דבר מסתיימת ההתקפה ואיש אינו נפגע. אותה שעה יכולנו לבטח לנצל את ההמולה והמבוכה ולנוס מפני שובינו, אולם מסתבר שגם אז לא נמוגו פחדינו וחששותינו מפניהם.

מעט אחר־כך אנו כבר בתחנת הרכבת. כרגיל אנו מסודרים שוב קבוצות קבוצות, ומועמסים בגסות ובחופזה לקרונות הרכבת. הדלתות מוגפות וננעלות, החלונות נסגרים ונאטמים, והמשלוח האחרון ממחנה מלק ובו 1,411 אסירים יוצא לדרכו. בסוף המסע, בהגיענו למחנה אבנזי, שעוד ידובר בו, מספרנו קטן ב־32.

דמויות ממחנה מלק

מפקד המחנה

מרחק השנים השכיח ממני את שם הפושע שעמד בראש המחנה. זכורני שאותו אדם, שפקד על כ־8,000 אסירים, היה קצין בדרגת סרן, קומתו בינונית, ומראה פניו אומר כולו אכזריות.

בהנהגתו ובדרבונו הומתו מאות אסירים על לא עוול בכפם, ואף הוא, במו מגפיו המפורזלות, שהיה בועט בהן באכזריות בכל אסיר שלא מילא כביכול את חובתו, המית כך אומרים, לפחות מאה איש.

נוהג היה להתנשא מעלינו ולהטיף השכם והערב, כי עלינו למלא ללא סייג את הפקודות המוטלות עלינו. מתהלך היה תמיד נקי ומצוחצח, אף לא קמט אחד במכנסיו שהקפיד להחליפם יום יום, ועמו עומדים תמיד

לשירותו קאפו המתפרה ואחד פפוטסופולו, שסייעו בידו בנאמנות עבדים להשליט את משטר רשעו.

עם כניסת האמריקנים למחנה התחזה לפועל פשוט, וכך עבד במקום במשך כשלושה שבועות. לבסוף נתגלתה תרמיתו, ואחד הצרפתים תפסו והסיגרו בטרם הספיק להימלט במכונית האמריקנית שגנב.

יום אחד, בשבתו בכלא הופיעו לפניו פתאום שני ילדים. היו אלה אותם שני ילדים יהודים שהעבידם כמשרתיו האישיים ורדה בהם ללא רחם. עתה שוחררו ובאו להיפרע מנוגשם. בסטירת לחי וביריקה על פני הפושע חשו הקלת מה.

את שאירע לו לאחר זמן אין אנו יודעים. קרוב לוודאי שבגין מעשי הפשע הנודעים שביצע נשפט בידי בית־הדין של הכובש החדש והוצא להורג.

מוזיקנטס

זה היה שמו של מנהל בית־החולים, אשר בו היינו מתאשפזים. על־פי דרכיו, דומה כי האיש שם לו למטרה להמית את מי שנכנס בשערי המוסד שהיה מופקד עליו. אדם מכוער פנים היה מוזיקנטס זה, וכיעור נפשו היה גדול עוד יותר מכיעור פניו. נוהג היה לשלח מעל פניו את החולים המתלוננים וגוער ברופאים המנסים לטפל בהם.

על־פי פקודתו לא היו מחליפים לפצועים את תחבושתיהם אלא פעם אחת בלבד במשך זמן אשפוזם, ולא פעם שאלתי את עצמי, אם תת־אדם זה היה בעל משפחה וילדים; והאם מתעוררים בו, מטבע הדברים, רגשות חמלה ואהבה, לפחות כלפי מקורביו. על כל פנים, יהיה רקעו שיהיה, הוא היה חולייה חשובה בשרשרת האימה של מחנה מלק.

הרופא הכללי של המחנה

ניגוד גמור למוזיקנטס המפלצתי היה הממונה עליו, רופא קצין בדרגת רב־סרן שאת שמו איני זוכר.

רבים רבים מן האסירים חבים לו את חייהם. הוא היה מטפל במסירות ובנאמנות באסירים שהגיעו לידיו, והרבה עשה ללא ידיעתו של מוזינקנטס שבמהרה עמד על קנקנו. יש אומרים שביחד עם הרופא רקופולוס מיאנינה שביוון ועם המזכיר הכללי של המחנה, תמך באורח פעיל בארגון המחתרת של אסירי המחנה. בתוקף תפקידו ידע את כוונותיהם של הגרמנים והיה מדווח דרך קבע על תנועותיהם.

עם פינוי המחנה מנע באופן אישי רצח המוני של אסירים. אותה שעה החליטו הגרמנים לקבץ את כל האסירים במבנים התת־קרקעיים של בית־החרושת ולפוצצם חיים. רק התנגדותו העקשנית, כך אומרים, מנעה את ביצוע הרצח הנתעב.

עם שחרורו של המחנה, הופרד כמובן משאר הגרמנים אשר נאסרו, וצויד במסמך רשמי המאשר את פעולותיו נגד משטר הרשע הגרמני שבמחנה.

הרופא רקופולוס

עוד קרן אור בחשכת מלק היה הרופא היווני רקופולוס. בנחת ובחיוך נעים שלא סר כלל מעל פניו היה מטפל באסירים שהגיעו אליו.

בכולם טיפל במסירות רבה, וביתר שאת דאג לבני ארצו. מאמצים נלאים עשה להצילם, והללו ידעו, שגם כאשר הרופאים האחרים מסרבים לטפל בהם, יהיה רקופולוס מוכן להושיט את ידו האוהבת לסיוע.

אף מעבר לשולחן הניתוחים שבו עשה פלאים, רב היה מעשהו. בסיועם של שני יוונים אחרים, גיאורגיוס סקיאדאס הנזכר לעיל ואחד קאראגיאני, היה מעביר לאסירים מזון מן המטבח. וכשנשאר אסיר ללא מנת מזונו, ידוע ידע שבבואו אל בית־החולים יוכל להיזון שם בהיחבא, כמובן, מידו הטובה של רקופולוס.

אין פלא אפוא שכל השלישייה הזאת חרותה היטב בזיכרונם של ניצולי המחנה, ובייחוד בקרב בני יוון שבהם.

מזכיר המחנה

הַנס היה שמו של המזכיר, ואת שם משפחתו אין אני זוכר. הַנס היה עורך־דין גרמני, שעסק במקצועו עוד לפני עליית היטלר לשלטון, ובשנים 1936 — 1937 נאשם בהושטת סיוע משפטי ליהודים, דבר שהיה בגדר עבירה חמורה. כבר אז הועבר למחנה־ריכוז ועונה קשות. עתה שימש כאמור בתפקיד מזכיר המחנה, ובמהרה יסתבר שתכונותיו הנעלות, שבשלן כבר הוענש בעבר, לא פגו. תוך כדי נטילת סיכון רב היה פועל ללא ליאות להקלת חייהם של האסירים במחנה, ובייחוד היה חדור ברגשות חיבה ואהבה לבני יוון שבמחנה. בהערימו על מפקד המחנה היה עורך את הרישומים כך שכמעט דרך קבע נתאפשר לכ־500 (!) מכלל 8,000 האסירים שבמחנה, שלא לצאת לעבודה. פעולותיו אלו של הַנס סיכנוהו באמת, כי מפקד המחנה היה דואג באופן אישי שמירב האסירים יֵצאו לעבודה.

בפועלו למען האסירים הסתכסך לא מעט עם מפקד המחנה, ופעם אחת אף היכהו הלה מכות נמרצות בכל חלקי גופו, בפקודת המפקד קוצצו אז כל שערותיו כמנהג כל אסירי המחנה. אולם הנס לא נרתע והמשיך, יחד עם רקופולוס הרופא, לפעול למען האסירים.

בני הלאומים השונים שבמחנה

טבעי שבמציאות חיים קשה יעשו להם בני אותו לאום יד אחת ויתאגדו כדי להתמודד יחדיו עם הקשיים העומדים בפניהם. וכך, על רקע המציאות של שיתוף זה, ניתן לעמוד ביתר קלות על אופיָם ותכונותיהם של בני הלאומים השונים.

הנה הצרפתים, הגם שלא שיתפו פעולה עם הס״ס הגרמני, טענות קשות לי אליהם. תמיד דאגו לאינטרסים שלהם ולא נרתעו מזה אף כשהיה בכך כדי לפגוע באחרים, ובכלל זה בבני יוון. בסיוע ידידיהם ששירתו במנהלת המחנה, הם השתלבו ביחידות קומנדו נוחות, כגון במטבח, במתפרה ובבית החולים. ואף יותר מזאת, תמיד השתדלו לשריין את המקומות הפנויים לחבריהם בהתנגדם לשיבוץ בני לאומים אחרים.

את הצוענים אזכור בשל אותו צועני אכזר ששהה אתנו במחנה. מרושע עד כדי טירוף, צמא דם שתאוות הקטל לשמה אינה יודעת שובע בקרבו, מונה הצועני בשל תכונותיו כקאפו ראשי.

אכן בחירה טובה בחרו הגרמנים. הצועני הטיל אימים על סביבותיו. לא הניח כלל לעובדים ונגש בהם ברוע ובאכזריות. כל אסיר שכשל בהליכתו, או שלכאורה נראה כאילו התרשל בעבודתו, הפך מיד טרף להתקפת הזעם של הצועני, שהיה חובט ומכה בטרפו עד צאת נשמתו. יש אומרים כי הוא אחראי למותם של כ־5,000 אסירים. עזר כנגד המפלצת הצוענית היה אוקראיני אחד שניצוק מאותו חומר. עם הגיע בעלות־הברית נתפס הצועני בידי האסירים והומת לאלתר בלא כל משפט. חברו האוקראיני הצליח לרוע המזל להימלט. קשי־לב ונוקשות איפיינו את הרוסים, ובייחוד את האוקראינים שביניהם. הם היו אנשים גסי־רוח, על הרוב גדולי ממדים, אנוכיים ואכזריים, שעד מהרה הסתגלו לתנאי הג׳ונגל שבמחנה. בחוזק יד היטיבו עם עצמם על חשבון זולתם בהשליטם על סביבתם אימה ופחד. נקל אפוא להבין מדוע בחרו הגרמנים את בעלי תפקיד הקאפו מקרב האוקראינים דווקא. הללו, במסגרת תפקידם, היו אימתניים עוד יותר, והוכיחו לשוביהם שוב ושוב שבחירתם היתה מוצלחת. ואולם גם הם, למרות סיר הבשר — פשוטו כמשמעו — שישבו עליו, העדיפו את החופש

המוחלט. עשויים ללא חת וקשוחים מעין כמותם, הרבו בניסיונות בריחה מן המחנה, ולזכותם ייאמר שלכשנתפסו היו עומדים בגבורה בעינויים שעינום מיטיביהם מתמול שלשום. לא טובים מהם היו הפולנים. רובם היו אמנם משכילים יותר, והדבר ניכר היטב גם בהליכותיהם, אולם התנהגותם המאופקת לא היתה אלא כיסוי לרוע ולנוכלות שתוצאותיהם קשות היו. רבים הם האסירים שמותם נזקף לחובת עמיתיהם הפולנים, ואין תימה שגם בני פולין ראו הגרמנים חומר טוב העשוי למטרותיהם.

ההונגרים חרותים בזיכרוני בשל הטרגדיה הקשה שפקדה אותם. 400,000 מיהודי הונגריה, שדומה כי ניצלו הודות לצבא הרוסי שכבר פלש להונגריה, הועברו סמוך לבוא הגואל אל מחנות־השמד והומתו עד האחרון שבהם.

אגב הונגרים, עדיין זוכרני את דמותו העגומה של אותו יהודי הונגרי גדול מידות, 230 קילוגרם משקלו, אשר הגרמנים שמו אותו ללעג. היה זה דומני במאי 1944, עת נכנס למתפרה שעבדתי בה, ואנו עמלנו שעה ארוכה לתפור לו בגדים על־פי מידותיו העצומות. הגרמנים הזמינו עיתונאים וצלמים כדי להנציח את דמותו ולהפיצה כאב־טיפוס ליהודי ההונגרי המכוער. לאחר זמן, הועבר המסכן למחנה ברסלאו ושם מת מתת־תזונה. פינה חמה בלבי שמורה לצ׳כים וליוגוסלבים אשר סבלו אתנו תחת ידם הקשה של הגרמנים. הללו, כל העת נינוחים ומאירי פנים, ובפיהם תמצא תמיד מלה טובה לחבר כושל. נכונים היו לעזור לזולתם, ובעת שהיו מחזיקים בתפקיד מתפקידי־המפתח שהטילו הגרמנים על האסירים, פעלו ללא ליאות להיטיב עם חבריהם.

פינוי מחנה מלק

יום א׳, 15 באוקטובר 1945

אנו מסודרים בקבוצות של מאה איש ומתחילים לשים פעמינו לכיוון תחנת הרכבת שהיתה מרוחקת כמה מאות מטרים ממקומנו. ועם שאנו מתחילים בצעידתנו, שוב נשמע בשמים אותו שאון מוכר, ולהק מפציצים רוסיים מגיחים מעלינו כברק. כרגיל אין הטייסים הרוסים יודעים שהמון האדם המתרוצץ תחתם מורכב ברובו מאסירים אויבי הגרמנים, והם מתקיפים אותנו משך שעה ארוכה באש בלתי־פוסקת.

כל אותה עת שכבנו נפחדים, מנסים לנצל כל קפל קרקע כדי להימלט מן האש הניתכת. ואולם נחמה גדולה מצאנו במראה הגרמנים המבוהלים

המתרוצצים אנה ואנה בניסיון להימלט מהתקפת הפתע. אכן שמחה לאידם שמחנו, ומשועשעים היינו למראה מי שלפני שעה קלה התעמר בנו ביד רמה ועתה הוא נבוך ונפחד.

אותה שעה יכולנו אולי לנצל את מבוכת הזקיפים הגרמנים שבמנוסתם זנחו את כלי נשקם, ובוודאי לא נתנו דעתם עלינו בעת מצוקתם הגדולה. אולם מצויים היינו בארץ זרה ורחוקה, והאויב עדיין מצוי היה בה באלפיו. אף חשבנו, שעתה, ששחרורנו קרב בלאו הכי, תהיה הבריחה בבחינת סיכון מיותר.

סוף סוף נסתיימה גם ההתקפה הזאת. הגענו לתחנת הרכבת, וסמוך לשעה שבע החלה הרכבת בתנועתה מערבה, לכיוון לינץ ומאוטהאוזן.

כרגיל בנסיעות מסוג זה, אנו נדחסים בדוחק רב, מאה איש בקרון הסגור על מנעול ובריח. פתח לאוורור אין, מים לשתייה, ולו להרטיב את שפתותינו החרבות, אין נותנים לנו, ומצוקת החום והצמא הולכת וגוברת.

מיד עם היכנסנו לקרון פנימה אנו חשים במתח רב ובאווירה מתוחה, שאותותיהם ניכרו אמנם כבר בדרך לתחנה. עוינות גלויה שוררת כאן בין שני מחנות בולטים. מחד גיסא הצועני האיום ועוזרו הרוסי ועמהם עוד כ־70 רוסים ואוקראינים, ומאידך גיסא מיעוט של 25 אסירים גרמנים, המתגוננים מפני אלימותה של הקבוצה הגדולה, המבקשת בדחיקתם החוצה לעשות לה רוב גדול עוד יותר בקרון.

עתה כבר החלה הרכבת בתנועתה, וזה המצב בקרוננו: אנו, חמשת היוונים, דחוקים בצד ומנסי להתרחק ככל האפשר משתי הקבוצות הנצות, בתווך עומדים שני זקיפים גרמנים, שניים אחרים שומרים על אחת מדלתות הקרון, ועוד זקיף אחד עומד על משמרתו סמוך לדלת האחרת.

אכן הרוסים היו קבוצה מגובשת, אולם בכל־זאת אין אנו מבינים את פשר השירה האדירה ההולכת ומתעצמת בגרונותיהם, הם יושבים בצפיפות רבה, עושים מעגל בפינה אחת של הקרון, ואין המנגינה העזה נכרתת מפיהם.

עתה קורא אָלָם, כך נקרא חברו של הצועני האיום, לרעהו אשר מתקרב בדילוגים אל הדלת הנשמרת בידי הזקיף האחד. ופתאום, בעוד אנו ערים — הצפיפות והחום הכבד אינם מניחים לנו לישון — נשמעים בתוך הקרון מטחי יריות וקולות נפץ עזים. עשן אפור ממסך את חלל הקרון הדחוס, ואנו משתטחים ארצה בנסותנו להינצל מן הכדורים השורקים מעל ראשינו.

בהתפזר העשן מתבהרת התמונה. לא באה שירת הרוסים אלא לחפות על שאון המסור שניסרו בו את דלת הקרון, ואף ההתגודדות, כל כוונתה לא

היתה אלא להסתיר את מעשם מפני הזקיפים הגרמנים. משנפער החור הקטן סמוך למנעול הדלת, בהושטת יד הצליחו לפתוח את הדלת מצדה החיצוני, ובשמנם את ציריה לבל יחרקו פתחו את הדלת וזינקו החוצה מתחת לאפם של הזקיפים.

21 רוסים הצליחו להימלט, ורק לכשהתקרב לדלת האסיר הגרמני היחיד שהצליח להימלט, השגיח הזקיף במתרחש, והחל לירות. האסיר הגרמני לא נבוך, חטף את הנשק מידי שומרו וקפץ גם הוא החוצה, אל החופש. כל זעקותיהם של הזקיפים לנהג הקטר כי יעצור את מהלך הרכבת נבלעו, כמובן, בהמולה הרבה. ניסיון ההימלטות נחל אפוא הצלחה גדולה.

הנמלטים אכן הצליחו, אולם אנו הנשארים צפויים היינו עתה לסכנה גדולה. את חמסם ותיסכולם שפכו הזקיפים המאוכזבים עלינו. באותו רגע לא התירו לנו לפסוע גם פסיעה אחת ולו לעשיית הצרכים, וכל זיע קל היה עלול לסכן את חיינו. שקט מעיק שרר עכשיו בקרון. חששנו מאוד ממעשה נקם ועונש שיוטל דווקא עלינו, ואף הזקיפים הגרמנים חששו מפני עונש ממפקדיהם.

לקראת שחר כבר נמצאנו בתחנה השוממה, תחנת פטרו הקדוש ליד לינץ. שם שהינו יום תמים, ורק לעת ערב, היה שמונה בערב אז, המשיכה הרכבת במסעה מערבה, כשהיא חולפת, לשמחתנו, בלא שתעצור, על פני מחנה מאוטהאוזן שדי היה בחומותיו הקודרות להזכירנו ימי סבל קשים.

יום שני, ה־16 באפריל 1945

רוב רובו של אותו יום עובר עלינו בקרון. מגמת פנינו היא כל העת מערבה, ואולם נסיעתה של הרכבת אינה רצופה. היא מתקדמת מעט, ואחר־כך נעצרת מסיבה בלתי־ידועה לנו לכמה שעות, ושוב ממשיכה בדרכה, וזאת הפעם בהגבירה את מהירותה, כאילו מבקשת להדביק את פיגורי הזמן שאת פשרם איננו מבינים.

בשעה שלוש אחר־הצהריים, אחרי חולפנו בדרכנו על פני מקומות בלתי־ידועים, נעצרת הרכבת, ועכשיו דומה כי הגענו ליעדנו. ואולם מה ייעשה בנו, איש אינו יודע. הקור מקפיא העצמות, הדוחף אותנו להיצמד זה לזה, וההרס מסביב מוסיפים עוד לעוגמתנו ולחששותינו הכבדים.

האם כאן באמת נורד מן הרכבת, ואולי האמריקנים, שלבואם אנו מייחלים כל העת, כבר קרובים מאוד וזוהי סיבת העצירה? צווחות הזקיפים הגרמנים, המצווים עלינו בגסותם הרגילה לרדת מן הרכבת, מתירות את הספקות ומנפצות את התקוות.

בתוך דקות ספורות יתברר לנו, שאנו עומדים לפתוח פרק אפל בחיינו, קשה עוד יותר מקודמיו — אנו עומדים במחנה אבנזי שבהרי טירול, בין זלצבורג ללינץ. במהרה ניווכח שציפיותינו לגאולה קרובה, היו בלתי־מציאותיות. אני עצמי אדע ייסורים קשים, אולם בזוכרי את אמי ואחותי, שאני רוצה כל־כך לשוב אליהן, לא איכנע. בכל כוחותיי אעמוד בפרץ נחשולי הייסורים המצפים לי, ולא אאבד, ולוּ לרגע קל, את התקווה לצאת מן החושך אל האור.

17 באפריל — יום בלתי־נשכח

עתה כבר שלוש אחר חצות הלילה. עוד שעה יתחיל השחר להפציע, ואנו כבר בתחנת הרכבת של אבנזי.

דממה מוחלטת שוררת בקרוננו. אני הוא היחיד שהשינה לא הכניעתהו, ואני עומד אפוא ונועץ מבטי דרך הצוהר המסורג בהרים השחורים והקודרים שנכחי.

יערות עבותים, אפלים ומאיימים אף הם מכסים את עין הארץ, ועתה אני מבחין באורות גדולים בקצהו האחד של האזור המיוער. זהו מן הסתם מקום כלאנו החדש. ושוב מרחפות מחשבותיי אל העבר הלא־רחוק, אל חיי החופש והשלווה שידענו בעירנו שלוניקי, גאים היינו אז בעמנו ובאמונתנו, שמחים במנת חלקנו. ועתה...קול פקודות הגרמנים ומהלומותיהם על דופנות קרון הרכבת קורעים את דממת השחר ומקפיצים אותנו ממקומנו. אנו נערכים למפקד, אולם עוד בטרם נחל בצעידתנו אל המחנה, ביתנו החדש, אנו נדרשים להישאר במקומותינו. עתה יעברו עלינו שעות קשות שאיש ממנו לא ישכחן לעולם.

מפה לאוזן עוברת השמועה שאף בקרון הסמוך נעשה ניסיון בריחה, ו־12 אסירים, רובם רוסים, הצליחו להימלט. חמתם של הגרמנים אינה יודעת עתה גבול. אף כבודם נפגע, ומפקדם מחליט להיפרע מן המסכנים, שעדיין כבולים בכבלי השעבוד.

בלא אומר ודברים, בלא שנדע בדיוק את המצפה לנו, בהרגישנו את האסון הגדול העומד להתרחש אנו עומדים למִפקד מיון.

וכך ניצב לו הקצין הגרמני, מפקדו של המשלוח מ״מלק״ ל״אבנזי״, ולאחר חקירה קצרה שלה מבין השורות 20 אסירים, וזאת הפעם בלא הבדל דת וגזע.

בין ה־20, שעתה כבר ידענו שהם העומדים לשלם בחייהם את מחיר בריחתם של האסירים הרוסים, עומד גם אבי.

אור בוקר, והמקום מתגלה בכל קדרותו. פסגות ההרים התלולים עטורות שלג והקור מקפיא את עצמותנו. ואני עומד, ואין לי אלא שניות ספורות בלבד כדי להחליט אשאר במקומי, כאשר ייעד לי גורלי, או שמא אצטרף לאבא, ויחד, כשם שלא נפרדנו במשך 22 חודשי המאסר במחנות, נלך לדרכנו האחרונה? כוח פנימי דוחף אותי אל אבא, אל קבוצת הנידונים למוות. עתה אנו עומדים, 20 אסירים, שמונה מאתנו הם אנשי הקרון הסמוך, מסודרים בחמישיות, ומצווים להשליך מעלינו כל חפץ מיותר ואף את בגדינו מפשיטים מעלינו.

הקצין המפקד מצווה על כיתת היורים להתכונן, ואנו צועדים אל מקום ההוצאה להורג. עתה אני יודע פחד שלא ידעתי מעולם — פחדו של המוות הקרוב. איני יכול לעמוד בסערת הרגשות, וכמוני כל אנשי הקבוצה הבוכים, זועקים ומתחננים על נפשותיהם. מר הוא המוות ומפחיד, ועוד יותר קשה היא התחושה שאתה הולך אליו על לא עוול בכפך. אולם אין הגרמנים מתכוננים לשנות את דעתם, ועל פרצי הבכי והתחנונים הם מגיבים בחבטות ובעלבונות. כל אותה עת התבוננתי באבי, ולבי התמלא גאווה. מבין ההולכים אל המוות היה הוא היחיד ששמר על קור־רוח ועל זקיפות קומתו. לא בכה ולא התחנן. ואת דעתו לא נתן אלא לעמיתיו ההולכים עמו, בנסותו לעודד את רוחם גם בשעה שאפסה כל תקווה.

עוד אנו צועדים, ופתאום מגיח מאי־שם קצין גרמני זוטר, נציג המחנה הבא לבדוק כמה אסירים הגיעו זה עתה במשלוח. קצין המשלוח, שתוי וכעוס על ההטרדה שמטרידים אותו, מוסר כי הריהו מעביר 1,400 אסירים לידי מפקדת המחנה, ואילו 20 אחרים הוא עומד להמית עתה בירייה.

עכשיו אנו עדים לדין ודברים בין מפקד המשלוח, הצוענ וגוער בעמיתו הזוטר ומתעקש להוציא להורג את ה־20, ובין נציג המחנה הפוסק שעל־פי הכללים והנהגים אין להטיל את העונש עתה. כיוון שלא הומתו סמוך לביצוע העבירה, אין להענישם עכשיו, ממשיך ועומד על דעתו נציג המחנה.

זיק של תקווה מתעורר בלבנו, אולם כשהקצין המנסה להיטיב עמנו חוזר אל המחנה, לצורך ליבון השאלה עם דרגי הפיקוד שמעליו, חוזרת הסכנה ונעשית מוחשית יותר ויותר.

מפקד המשלוח, חמתו בוערת בקרבו, חוזר על פקודתו לכיתת היורים, ועתה אנו מחדשים את צעידתנו במשנה מהירות, מואצים בכוח בידי הזקיפים הגרמנים המשחרים לטרפם. יותר ויותר חשתי ברגעים אלה איך זיקתי אל המציאות הולכת ומיטשטשת. אין אני נותן את דעתי למתרחש

סביבי. דמותן של אמי ואחותי, שעוד מעט תישארנה גלמודות נטולות הגנה, מטרידה את מנוחתי. כך, בלא משים, אני מוצא את עצמי פתאום חורג שלא בכוונתי ממסגרת המחלקה הצועדת. רחמי הזקיפים הגרמנים אינם מתעוררים גם בשעתנו זו, וחבטות קת רובה עזות מחזירות אותי אל השורה. הכאב חד ועוד קשים ממנו העלבון והכעס. הגם עתה, כשפסע בינינו ובין המוות, חייבים להכותנו ולהתעלל בנו? שוב אין כוחי עומד לי ואני פורץ בבכי מר. הגענו אל מקום ההוצאה להורג, וכשנדמה כי זהו סופנו, שוב חל עיכוב. חצי שעה של חרדה עוברת עלינו במקום, ושוב אנו למדים כי גורלנו בידי שמים. אם נגזר עליך למות, מות תמות, ואם גורלך להינצל — לא ייגע בך המוות גם אם תשב באפס מעשה. וכעבור מחצית השעה, מתברר שתקוותנו להינצל מן המוות, הגם שהיתה תקווה בלתי־מבוססת, הולכת ומתממשת. אותו קצין זוטר מן המחנה, שבאופן בלתי־מקובל כל־כך בקרב עמיתיו פעל ללא ליאות למען הצלתנו, שב מן המחנה, וזאת הפעם לא הסתפק בחילופי דברים, אלא לקחנו עמו והצעידנו אל שער המחנה. שם המתנו כמה שעות, עד שלבסוף הגיע אחד מקציניו הבכירים של המחנה, ובחרפות, שזאת הפעם נעמו כל־כך לאוזנינו, ציווה עלינו להיכנס פנימה ולהצטרף אל שאר האסירים שבמחנה. יום של סיוטים וחרדות בא אל סיומו, וצל המוות שריחף מעלינו סר סוף סוף. ואנחנו לא שכחנו את מקור הטובה, ובהגיע האמריקנים לא נגענו לרעה בקצין המיטיב. מכל חבריו נפרענו, ומי מהם שלא נלכדו בידי האמריקנים הומתו בידינו בו במקום. וההיפך נהגנו בקצין שהצילנו מן המוות. כתבנו דוח מפורט על התנהגותו — אף לאחר זמן לא נגע בנו לרעה — ושלטונות הכיוש אכן לא הענישוהו.

באמת אכן פסח על פתחנו בפעם הזאת, אולם הייסורים הקשים שהועיד לנו המחנה שזה עתה נכנסנו בשעריו, הוכיחו לנו שוב, כי הדרך אל הדרור רחוקה היא ורבים רבים לא יגיעו אל סופה.

ואנוכי, מעודד שוב מן המפלט שנמצא לנו, ידוע ידעתי בכל לבי שהחופש יגיע במוקדם או במאוחר, ובלבי גמלה ההחלטה שלא להיכנע לכל המכשולים שעוד נכונים לנו.

מחנה אבנזי

מחנה אבנזי היה ממוקם על פסגתו המיוערת של הר גבוה שחלש באדנות על עמק יפהפה ועל העיר אבנזי שלמרגלותיו. המחנה הוקם כשנתיים וחצי לפני שהגענו אנו אליו, וכהרבה מחנות אחרים נועד לשמש

בסיס עבודה מרכזי ומאגר כוח־אדם לעבודה בבתי־החרושת ולמפעלים שהיו ממוקמים באזור. בבנייתו תוכנן לאכלס בו 8,000 איש. היו בו 30 ביתני מגורים, ונוספו להם עוד עשרה מבני שירותים ובהם בית־חולים, מתקני חיטוי ומאפייה. ואולם, כרגיל, היתה תפוסתו של המחנה גדולה הרבה יותר. בעת בואנו אל המחנה שהו בו כ־5,000 גרמנים, אשר יחד עם אלפי האסירים גרמו לצפיפות איומה. מוקד עבודה גדול היה בית־הזיקוק של אבנזי, וסביבו היו מפוזרים כמה בתי־חרושת, מקצתם בתהליכי בנייה. מהחשובים שבהם היו בתי־החרושת לייצור חלקי חילוף למטוסיםאשר היו ממוקמים במרתפים במעמקי האדמה. בכל אלה עבדו כ־10,000 איש, 2,000 מהם עובדים חופשיים, והשאר — אסירים.

עוד הועסקו אסירים, 4,000 במספר, בתחנת הרכבת של בוחיים. הגרמנים שקדו שוב ושוב לשקם את המבנים החיוניים שבסביבה, שהיו מופצצים תדיר על־ידי מטוסי בעלות־הברית. בשל התקפותיהם החוזרות ונשנות של המטוסים הבריטיים היתה העבודה מושבתת בשעות הלילה ומתחדשת רק בשעות היום. רק במרתפים התת־קרקעיים לא פסקה העבודה גם בשעות הלילה. מתקני שמד מסודרים, כגון אותן משרפות גדולות שבאושוויץ, לא היו באבנזי, ואולם מה שלא עשו הגזים והמשרפות עשו באבנזי הרעב האיום והצלפות השוט של קלגסי הגרמנים. כשלושה שבועות, עד ה־6 במאי 1945 עת שיחררונו האמריקנים, שהיתי במחנה, והריני יכול להעיד מניסיוני שלי, שרק מחנה מאוטהאוזן השתווה לאבנזי בתנאי החיים הקשים ובידם המתעמרת של הגרמנים.

מעולם לא חשתי מצוקת רעב כפי שידעתי באבנזי. וכי אפשר אחרת כשכל מזונך מסתכם בספל מי תה דלוחים בבוקר, ליטר מרק, שכל תוכנו קליפות תפוחי־אדמה — בצהריים, ומאה גרם לחם בערב? והלחם, צא ולמד מה היה טיבו, אם הקמח שנעשה ממנו שימש עם בואם של האמריקנים לייבוש דרכי העפר הבוציות.

רבים רבים נפלו אפוא חללים למצוקת הרעב, ואף אחרי השחרור עדיין רבו הנפטרים, ובשבוע הראשון לשחרורנו עדיין מתו ברעב כ־500 איש מדי יום.

קו בולט היה מתוח בין העובדים האסירים ובין העובדים החופשיים. אנו, הראשונים, ערכנו כמובן לא נחשב והועסקנו כרגיל במלאכות הקשות ביותר. חשופים היינו תמיד לקור, לשלג ולגשם, ואין בידינו דרך להימלט מהם.

לעומתנו חיו הפועלים החופשיים חיים של רווחה יחסית. הללו, בני

לאומים אירופיים שונים, הוצסקו תמיד תחת קורת גג, ומעמדם היה שונה לחלוטין ממעמדנו. בראותם את הסבל שגרמו לנו הגרמנים, לעומת הטובה שעשו עמהם, ידעו להעריך את הדבר, ובשיתוף פעולה שטני עם האויב הבטיחו את המשך הטובה שהרעיף עליהם. כדי לזכות בתוספת תפוח־אדמה למרק או בעבודה נוחה תחת קורת גג, מכרו את נפשם לשטן, וכדי לרצותו אף סייעו לו במלאכת קטל האסירים. עדיין אני זוכר אותו יווני שפל, שאף אם ביקשת ממנו גפרור להצתת סיגריה, אץ אל אדונו הקאפו והלשין עליך כמפר משמעת.

איומים ורשעים מהם היו אותם פולנים, צוענים, ספרדים וכמובן גרמנים, אשר מינה אותם מפקד המחנה לתפקידי ניהול שונים. מידם הקשה סבלנו כל הימים, אולם בהגיע יום השחרור באו על עונשם. הם הומתו ביד האסירים עוד בטרם היה סיפק ביד מישהו למלטם מן הרעה הבאה אליהם.

יומן חיי במחנה

18.4.45

נכנסנו בשעריו של המחנה, לאחר שזה עתה היינו כה קרובים אל המוות — נגע בנו כמעט ונסוג. גם כאן, כבכל מחנה גרמני, נהוג אותו תהליך של קליטה. בשעת הצהריים החלו קוראים בשמותינו, ואחר־כך אנו מסודרים בקבוצות של מאות ומובלים אל הסָפָר ובית־המרחץ. תור ארוך משתרך לפני קבוצת הסַפרים המעבירים בלא אומר את תעריהם על פני גופנו עד בלי השאר בו שערה אחת. גם כאן מופלים לטובה האסירים הגרמנים, אותם אסירים המכונים "אסירים פוליטיים". נמנעת מהם ההמתנה המייגעת, ואף החפצים האישיים אינם נלקחים מהם. בין כך ובין כך אף אנו עברנו אתה הספר, את בית־המרחץ, ואף ההמתנה בבלוק ליד מקום החיטוי, באה לקִצה.

ובכל אותן שעות, מעשה פלא, אין אנו נדחפים ואין אנו מוכים. ואף־על־פי־כן ולמרות המציאות הזאת, המבשרת כביכול רק טובות, מתגנבים אל לבנו חששות כבדים. כלום ניסיון העבר הקשה מנחה אותנו ומדריך את חושינו להיות ערים לנעשה מתחת לפני האווירה הרגועה?

אנו זוכים בפת לחם חרבה, נסורת עץ מעורבת בסובין, ולמרות רעבנו קשה לנו לאוכלה. בשעות אחר־הצהריים המאוחרות. בגמר תהליך הקליטה, אנו מגיעים אל ביתני המגורים שלנו. אנו כבר למדים להסתדר עם מה שעומד לרשותנו. בגדים אין, ובמיטה אחת אנוסים לישון ארבעה איש,

אבל אין רע בלא טוב. הפעם, שמיכות יש לנו בשפע, וגם אם קמנו בבוקר שלמחרת, כאובי איברים מן הצפיפות שנכפתה עלינו, הנה מן הקור הגדול ששרר בחוץ — לא סבלנו.

19.4.45

גם היום הזה, כקודמו, עובר עלינו ברוגע. עדיין אין בידינו הבגדים המובטחים, ולפיכך אנוסים אנו להישאר כל העת במקומותינו.

בצהרי אותו היום מגיעים הבגדים מן המכבסה. מקצתנו זוכים בבגדים חדשים — אלימות הרוסים עומדת להם, ושוב הם בוחרים להם מן המובחר — ואחרים מקבלים את הבגדים שהופקדו למשמרת לפני הרחצה. עתה מתחוללות מהומה ומריבה בין האסירים. האחד מתריס נגד רעהו שמכנסיו שלו לרגליו, והאחר מאשים את זולתו שזכה בחולצתו. בסופו של דבר מצליח ראש הבלוק להשליט סדר, בכוח הזרוע כמובן, ואיש איש חוזר למקומו.

עתה דומה כי תמו שלבי הקליטה במקום, ומחר כבר נצא מן הסתם לעבודה. יומיים עברו עלינו במקום, ועדיין קשה לנו לעמוד על טיבו. אתמול אמנם נתלו כאן שלושה אסירים שניסו להימלט, אך לא מחזות כגון אלה יעוררו בנו, למודי התלאות והסבל, התרגשות מיוחדת.

19 — 22.4.1945

היום יחלקונו לקבוצות עבודה, ואנו נעזוב את בלוק הקרנטינה, הוא אותו ביתן גדול, אשר בו מרוכזים האסירים עם הגיעם למחנה. אני מחליט שלא להיות נוכח בעת השיבוץ, נוטל על עצמי סיכון, ומתחמק מבעד לחלון. בשעות הצהריים קוראים בשמי ובשמו של אבי, שבשל רגלו הפגועה לא יכול לחמוק עמי. אבא נשלח לבלוק מס׳ 11, הוא ביתן מגורי הקומנדו המכונה ״אוניברסלה״, ולכשמסתבר כי שאר האסירים, ובהם אף אנוכי, יישארו היום בבלוק הקרנטינה וישבוצו מחר לעבודה נוחה, אני מתחלף עם אבא. מן הסתם, אני אוכל לעמוד בתלאות העבודה הקשה. על כל פנים ברור לחלוטין, שאם על אבא תיכפה מלאכה קשה, לא יעמוד בה. אותו יום עבדתי עד השעה 11 בלילה, ובדיעבד הסתבר שההחלטה לצאת לעבודה במקום אבא, היתה נכונה. בשעה שתיים אחר־הצהריים רוכזנו ברחבת המחנה ובתום המתנה של שעה, עד שירוכזו כל האסירים היוצאים לעבודה ועד שיסתיים המפקד, יצאנו לעבודה.

מקום העבודה היה מרוחק כקילומטר אחד מן המחנה, והדרך התלולה

המוליכה לשם, עדיין בוצנית ומושלגת. אני הולך שפוף, וחש כי כוחותיי, גם הגופניים וגם הנפשיים, הולכים ומידלדלים.

זעקת שבר המנסרת בחלל האוויר קורעת את חוטי מחשבותיי. אסיר מן האסירים כשל כוחו, ואין הוא יכול עוד לקום. הקאפו, אחוז חימה, רץ אל הכושל ובועט בו עד שהמסכן נופח את נשמתו.

עליי לאזור כוח ולהישמר, אני משנן לעצמי, ומדחיק את רגשות היאוש שהחלו לכרסם בי. אנו מגיעים אל אזור העבודה. שוב ריכוז, עוד מפקד, ואחר־כך פיצול לקבוצות עבודה קטנות.

רעם פיצוץ סלעים וקולות מחרישי אוזניים של פטישי־אוויר ומקדחים הפועלים ללא הפוגה, מקבלים את פנינו. אנו מוּתָּים לכיתות העבודה, שהוטל עליהם לחצוב את המרתפים שבמעמקי האדמה.

משקלו של פטיש־אוויר הוא כ־50 קילוגרם, ומלאכת הקידוח קשה לנו מאוד. תחילה אנו קודחים בסלע הקשה, אחר־כך נטמין בו חומר נפץ, ולאחר הפיצוץ תחל מלאכת פינוי העפר והאבנים. דחפור גדול יעמיס את החומר על קרוניות, ואנו, כפרדות, נדחוף אותן החוצה, אל הוואדי הסמוך ההולך ומתמלא בעפר עד כי ייעלם. לכשייושר שטח הואדי עתידים הגרמנים להקים במקום מבנים נוספים.

ידיי פצועות וחבולות, ובסופו של היום אני מגיע לאפיסת כוחות מוחלטת, כי באמת לא הורגלנו מימינו לכגון אלה. ואולם גם את היום הקשה הזה עברנו בשלום, ועתה אנו ממשיכים לצפות לבאות.

למחרת שוב התאספנו באותה שעה, ושוב יצאנו לעבודתנו. אין חדש — אנו כורעים תחת נטל הפטישים הכבדים. ודוחפים בשארית כוחותינו את הקרוניות מן המרתפים האפלים והטחובים למעלה אל פני האדמה.

היום מחריפה מצוקת הרעב ביתר שאת. האסירים הרוסים, שעליהם הוטל להוביל את דודי האוכל מן המטבח אל מקומנו, מנצלים כרגיל את קרבתם לצלחת, ולכשמגיעה מריצת האוכל, שממילא היה דל ומועט, אין סיפק בידנו אלא ליהנות ממעט השאריות שהותירו המובילים. ומצוקת הרעב חריפה כל־כך אינך בוחל בכלום. נוברים היינו בשעת העבודה בעפר הארץ, שמא נמצא דבר מה לתחוב לפינו, וכשהזדמנה לידנו חתיכת זפת, כן זפת, העלמנוה מעינו של הקאפו, ובהסתר, בהנאה של מי שמצא מפלט לרגע, לעסנוה חזור ולעוס בדחקנו את הרעב המאיים לחסלנו.

על קשיי העבודה ועל הסבל הנורא מן הרעב, הוסיף עתה היאוש מן השחרור. הידיעות המגיעות מן החזית, ידיעות שבדיעבד הסתבר שהיו בלתי־נכונות או מכל מקום בלתי־מדוייקות, אין בהן כדי לעודד אותנו. לו

ידענו שהאמריקנים כבר עומדים בשעריה של ברלין, ושכבר חברו עם הרוסים ליד האלבה, ודאי היינו מתגברים על הרעב ובזים לקשי העבודה. באותה עת כבר תמה למעשה המלחמה בצפונה של גרמניה. ומרכז אוסטריה, ואבנזי היו מפלטם האחרון של הגרמנים. אולם, כאמור, אנו ידענו דברים אחרים, ובמקום אור בקצה מנהרה, ראינו אפילה איומה שאין יוצא ממנה.

בשעה 11 בלילה, שבנו למחנה, ואת פנינו קיבל גשם שוטף. המטר המצליף אינו מונע מן הגרמנים מלהעמידנו עירומים כביום היוולדנו בהמתנה למסירת הבגדים למכבסה וכניסה לבית־המרחץ.

עוד אנו ממתינים ונשמעת צפירת אזעקה. בדרך־כלל אנו מקבלים אזעקה כזאת בשמחה, שהרי היא אות למתקפתם של חילות בעלות־הברית הדוחקים את הגרמני. אולם זאת הפעם, אנוסים אנו להישאר בחוץ שעה ארוכה. רק לאחר חלוף הסכנה, לכשהודלקו שוב האורות במחנה, ניאות הקאפו להכניס אותנו לבית־המרחץ.

מן הפח באנו אל הפחת. זרם מים רותחים ניתז על גופינו הקפואים ואת שקשוק השיניים הרועדות מן הקור ממירות עתה זעקות המתרחצים הנכווים.

סוף סוף, שבעי תלאות וסבל, איש איש והשמיכה העוטפת את גופו הכחוש, אנו חוזרים אל ביתן המגורים.

למרות הקור והלחות השוררים במקום גוברת העייפות וחיש קל נרדמים הכול. אולם אני איני יכול להירגע ולהירדם. אותו יום ספגתי 25 מלקות באחורי וזכרן טרם פג. כל חטאי לא היה אלא אותה פיסת קרטון שהצמדתי אל החזה בניסיון נואש להסב מעט חום לגופי הקפוא. הכאב הגופני הקשה, העלבון הנפשי הצורב ומעל לכול התסכול ואובדן התקווה מכרסמים בי עוד ועוד. אותו לילה חשתי כי אני קרוב אל סף הייאוש. עוד מעט לא יעמוד בי הכוח לעמוד בפני התלאות שעוד מצפות לי. עתה, בדיעבד, אני יודע שרק נוכחותו המרגיעה והמחשלת של אבא הפיחה בי כוחות מחודשים.

23 — 29.4.1945

הימים הבאים נוקפים בלא מאורעות מיוחדים. העבודה הולכת ונעשית קשה, אך באורח פלא אני עומד בסבלותיה. עם חלוף הימים אנו הולכים ומשתכנעים שהשחרור אינו אלא שאלה של זמן, ודווקא משום כך דומה כי מחוגי השעון מסרבים לנוע. באין שעון בידי, אני הולך הלוך וספור את

השניות החולפות. כשפטיש־האוויר מעל ראשי, וכשאני מתייגע בדחיפת הקרונית עמוסת העפר, אין מחשבותיי נתונות אלא לחישוב הזמן החולף. וכשהקאפו אינו משגיח, אני מציץ בשעונו, ונוחל אכזבה קשה בהיווכחי לדעת, שבניגוד לחישוביי האופטימיים, הזמן מתנהל בעצלתיים. העבודה המייגעת דוחפת אותי לחפש לי מפלט ממנה, וכל אימת שיש באפשרותי למצוא רגע של מנוחה במחילה הלחה והאפלה, אני פורש לי בהיחבא לאחת הפינות ונותן מעט מנוחה לאיבריי הכואבים. לא פעם קורה קצר חשמלי, ואז כבים כל האורות במנהרות שמתחת לפני הקרקע, וחשכה מוחלטת משתררת במקום. בקרות הדבר הזה תוקפת בהלה גדולה את כל העובדים החוששים עתה משרשרת של תקלות העלולות להסתיים בהתפוצצות גדולה. או אז מתחוללת מהומה גדולה, וכל מאות הפועלים נוהרים כאחוזי תזזית אל פתח המנהרה. באותם מקרים אני מעדיף ליטול את הסיכון, מתיישב לי באחת הפינות, מניח להמון האדם לחלוף על פניי, ומצליח לחטוף תנומה קלה. אין תימה אפוא שבעוד הכול חרדים מן החשכה וממה שעתיד להתחולל בעיצומה, אני מייחל כל העת לכיבוי האורות ולבוא החושך המרגיע. כך הייתי עושה הרבה, עד שיום אחד, השעה היתה עשר וחצי בדיוק, זמן גמר עבודת המשמרת, כבו פתאום האורות, ולאחר כמה שניות נשמע פיצוץ אדיר.

כששבה אליי הכרתי מצאתי את עצמי בביתן בית־החולים. אובדן ההכרה וכאב־ראש שחלף במהרה היו כל פגעי, אולם רבים היו אשר נספו או נפצעו אנושות באותו אסון. אני, על כל פנים, למדתי את לקח המקרה, ומאותו יום, בכבות האורות ובהישמע האזעקה, ויתרתי על רגעי המנוחה שסכנה טמונה בהם, והצטרפתי אל ההמון הנפחד הממהר לצאת החוצה.

אתמול יצא גם אבא לעבודה, ומראהו שובר את לבי. כל גופו חרוש שריטות, צלקות וחתכים מהצלפות שוטים של הזקיפים הגרמנים אשר התעללו בו. הוא שבור ורצוץ, ואין אני יכול למלט מפיו אף מלה אחת.

אולם, לאחר כמה ימים מאכזבים, שוב מתחילות להגיע ידיעות מעודדות מן החזית. שוב אנו שומעים, שצבאות בעלות־הברית עומדים לכבוש את ברלין, ושהאמריקנים, בדומה לרוסים, הולכים ומתקרבים לאזורנו.

הכמיהה לחופש גדולה, ואנו נעשה הכול להגיע עדיו ויהי מה. ואולם אנו מעדיפים שמשחרריו יהיו האמריקאים דווקא. נוולותם של האסירים הרוסים הכלואים עמנו, מעוררת בנו סלידה לכל קרבה אל בני העם הזה.

כשחדשות כאלה ברקע, אני יוצא לעבודה מעודד מאוד, מרחיק כל

מחשבה רעה על גורלן של אמי ואחותי. אני מתהלך עתה בתקווה מוצקה, בידיעה ברורה כמעט, שהיום שבו שוב אהיה זקוף קומה הולך וקרב. אז אשא את תעודת־הזיהוי הלאומית שלי. אחשוף את המספר הטבוע על אמת ידי, ואספר לכול את הזוועות שחוללו הגרמנים לנגד עיני.

הימים הבאים עומדים בסימנן של ידיעות סותרות המגיעות מחזית המלחמה. יום אחד אנו מתבשרים, שהרוסים כבר כבשו את ברלין, וביום שלמחרתו מתברר לנו שבאמת אין הדבר כך. כבר כמה ימים אנו שומעים שאין האמריקנים מרוחקים מן המחנה שלנו אלא מרחק של עשרים קילומטרים. על־פי חשבוננו היו כבר צריכים להגיע למקום, ובכל־זאת — נשיאים ורוח וגשם אין.

אין אנו מנסים בתקוותינו לקרב את הקץ אלא בשל העובדה שבימים האחרונים כבר אין אנו מסוגלים לעמוד בחרפת הרעב. לא הנפש היא הכורעת עתה תחת נטל התלאות, אלא הגוף הוא ההולך ונשבר. אין לך יום מן הימים האחרונים שאינו תובע את חלליו, ורק השחרור המיוחל יכול לגדוע את ידו של מלאך המוות.

לא מכבר מתו שבעה אסירים ביום אחד. הגופות נערמו, כרגיל, בערימה כדי לקחתן למחרת לשרפה. אולם כשבאו לקחתן לשרפה נתגלה מחזה מסמר שיער: נתחי בשר מן הגופות נחתכו ונאכלו בהיחבא בידי פלוני מן האסירים. מי שלא ראה את הדבר במו עיניו לא יאמין למקרא הדברים, אולם אותי המחזה הנורא לא הפתיע. אני חייתי במחסור הנורא, ואני ראיתי כיצד מלחכים האסירים הרוסים את עפר האדמה שנשפך עליה מעט מן המרק שהביאו לכולנו.

הגרמנים אינם עוברים בשתיקה על המעשה. הם מאיימים כי אם האסיר האלמוני לא יסגיר את עצמו, יבולע לכל 80 האסירים ששהו במחנה בעת ביצוע המעשה. למרבה המזל, הפעם יקדימו צבאות השחרור את הגרמנים.

יום ראשון ה־29 באפריל מגיע, ועמו המנוחה הניתנת לנו מדי שבועיים. למחרת ייערך חילוף של משמרות: משמרת הבוקר תמלא את מקומה של משמרת אחר־הצהריים ולהיפך. אבל לא המנוחה ולא תוספת האוכל המעטה שקיבלנו חשובים לנו עתה. כל חושינו דרוכים לשמוע את פעמי המשחרר ההולך וקרב.

30.4.1945

למרות מנוחת יום השבתון קמתי היום עייף למדי. למרבה המזל אעבוד היום במשמרת הלילה, וכך אזכה, אני מקווה, בכמה שעות של מנוחה.

משמרת הלילה באמת קשה מאוד. העייפות רבה, ומחוגי השעון ממאנים לנוע, אבל, כאמור, זאת הפעם אני מוכן לשאת כל נטל, ובלבד שיניחו לי עכשיו מעט.

בשעה 10.30, כרגיל, אנו יוצאים, ולאחר 20 דקות אנו כבר במקום העבודה. הפעם חולפת לה המשמרת בלא אסון ופגע רע, ובשעה 7 בבוקר אנו מכונסים ושבים למחנה. בהגיענו אין מניחים לנו, כמובן, להיכנס מיד לביתן המגורים. שוב מסדר, ואחר־כך אנו עוברים בסך איש איש, מנקים ביסודיות את כפות רגלינו, לפי שנורשה להיכנס פנימה. כל הטרחות הללו נוגסות במעט הזמן היקר העומד לרשותנו, וכך, עד שאנו הולכים בשעת הצהריים לקבל את קצבת האוכל הדלה, אין אנו זוכים אלא לתנומה קלה. אף בשעות הארוכות שבין ארוחת הצהריים לזמן היציאה למשמרת הלילה, אין מניחים לנו מרגוע. מן השעה 16.30 אנו מתחילים להתארגן לקראת המפקד שייערך בשעה 18.00, ועד ליציאה לעבודה אין מתירים לנו להיכנס לביתן ולנוח.

בין כך ובין כך אין מלאך המוות שובת ממלאכתו. יתירה מזו, בימים האחרונים דומה כי פועל הוא במשנה מרץ. מקרי המוות הולכים ומתרבים, ואין אנו מספיקים להעביר את הגופות לשרפה בקרמטוריום. רבים הם השוכבים גוססים בביתני המגורים, ההולכים ומתמלאים בצחנת הגופות המוטלות בכל אשר תפנה.

מראה ביתני בית־החולים נורא. פה מוטלים רבים בשעותיהם האחרונות. בשל הצפיפות האיומה ישכיבו שלושה חולים במיטה אחת, ולא פעם ישכב האחד, כשחבריו משמאלו ומימינו נטולי רוח חיים זה כמה ימים.

מספר החללים בעת האחרונה הוא רב כל־כך, עד כי הגרמנים שוב אינם יכולים להסתפק בקרמטוריום, ועתה הם כורים בורות גדולים ומשליכים פנימה את המתים. בכל־זאת לא הספיקו המנוולים לקבור את כל הגופות, ולכשהגיעו האמריקנים למקום, מצאו, כך אומרים, עוד 7,000 גופות (!).

1.5.1945

בניגוד לצפוי אין אנו זוכים בחג הפועלים ליום של מנוחה. אדרבה, דומה כי במשמרת היום הזה רודה בנו המאסטרו יותר מן הרגיל.

אני חש, כי העייפות מתגברת עליי ועוד מעט אכרע תחת הנטל הכבד של פטיש־האוויר ההולם מעל ראשי. אבל אימתו של הקאפו, שאינו מסיר עיניו לרגע מן העובדים בקרבתו, שורה עליי, ומפחד חבטות אלתו, אני אוזר כוחות אחרונים וממשיך במלאכת הקידוח בלא הפוגה.

2.5.1945

שלג כבד יורד, מצב־הרוח קודר, וגם הערב אני יוצא לעבודה. הליאות משתלטת על אברי ואין אני יודע כיצד אוכל להמשיך ללכת.

עוד אני גורר את צעדיי בינות ההולכים, ודבר מה מדהים ובל ייאמן מתגנב לאוזני, היטלר כבר איננו בין החיים, פושטת השמועה, ואני, מוכה הלם, מסרב להאמין. פתאום פגה העייפות, וגם על הרעב המציק איני נותן את דעתי. האומנם זוהי שעתנו הגדולה ההולכת וקרבה? אני חש כי כוחות נעלמים מתעוררים בי, וכשהשמועה המדהימה הולכת ומתאשרת, אין גבול לשמחתנו.

אם רק אצליח להחזיק מעמד עוד ימים ספורים אוכל להגיע אל חוף המבטחים. אנו חשים את החופש ההולך וקרב, ודומה כי כך חשים גם הגרמנים. ידם עדיין קשה היא, אבל בכל־זאת ניכרים יותר ויותר סימני חששותיהם מפני נקמתנו ביום השחרור.

למחרת בבוקר, עם שובי מעבודת הלילה, אני מוכה בזעזוע הגדול. חברי היחיד, אחי לחיים, כוחו לא עמד לו, ואתמול נפח את נשמתו. הוא, שליווני בתלאות אושוויץ ושתמך בי בימי המצוקה הגדולה במלק, נכנע כאן באבנזי לרעב הנורא, ורק יומיים מפרידים בינו ובין השחרור.

האם באמת שוב לא אראנו, לא אשמע את קולו המרגיע ולא אהנה מחמימות נוכחותו? שלוש שנים תמימות לא נפרדנו זה מזה, אף גמרנו אומר שיחד נהיה, כאחים למשפחה אחת, גם לאחר שנצא מן התופת. אבל עתה עזבני רעי הטוב, ובמותו כיסתה עננה שחורה את השמים ההולכים ומתבהרים.

עם נקוף השעות כל הספקות הולכים ונעלמים. עתה כבר ברור לחלוטין, בעוד יום יומיים, ואולי אפילו בתוך כמה שעות, יגיעו הגייסות האמריקנים ושוב נהיה בני־חורין. בדבר הזה מכיר גם הקאפו, המנוול שהיה אחראי לביתן המגורים שלנו, והוא מתחיל לחוש שהקרקע נשמטת תחת רגליו. הוא יודע ידוע היטב, שלכשיהיו אסיריו בני־חורין, יהיה הוא מן הראשונים שדמם יותר. לפיכך לאחרונה שוב אין הוא מתאכזר לנו. אף הוא גם יודע שדרכו המתונה עכשיו לא תשכיח את אשר עולל לנו אתמול, ובאישון לילה, בעודנו ישנים, הוא מנסה להתגנב ולחמוק החוצה, למצוא לו מפלט אחרון בקרב חיילי הס״ס אולם ידיים רבות אוחזות בו, וטבעת החנק הולכת ונכרכת סביב צווארו. בכל־זאת הוא מצליח לצאת מן הביתן, אך גם כאן אין צומחת לו ישועה — הוא נרגם באבנים, ורק הזקיפים הגרמנים, המגיעים במהרה מחלצים אותו מידי ההמון ומבהילים אותו

פצוע וחבול... מעתה יכולת לשמוע מדי פעם קול זעקה ויריה בודדת, וידעת כי עוד אסיר משתף פעולה בא על עונשו.

במקום משתררת עתה אווירה של פוגרום. עכשיו פורצים כל רגשות הזעם והנקם. די ברמיזה קלה של פלוני כי אלמוני לא התנהג כיאות, והלה יובל בלא בירורים רבים לבלוק 23 ושם יתלה. אנו מעדיפים אפוא שלא לשוטט בשבילי המחנה, פן ניפול טרף לציד הנערך במקום.

בערב אוסף אותנו מפקד המחנה ומבקש להפסיק לאלתר את כל מעשי הגמול. הוא אף מצווה על זקיפי הס״ס, שעדיין שומרים על המחנה ועל מחסניו, לירות בלא היסוס בכל מפירי הסדר. הוא מציע לנו, הפעם במתינות, כמובן, ובלא התנשאות, לעבור מן הביתן שלנו אל המרתפים התת־קרקעיים, אבל אנו חוששים שכוונת הגרמנים אינה להציל אותנו מפני הפצצות בעלות־הברית, אלא לקבצנו כדי להמיתנו יחדיו.

אנו נשארים אפוא בביתנים, שרועים במיטותינו באפיסת כוחות, ומחכים בכליון עיניים לבוא המשחררים.

עתה היא שעת בוקר של יום ראשון. לעבודה שוב אין אנו יוצאים, ובמחנה שוררת דממה מוחלטת, היפוך גמור לאשר התחולל כאן לפני ימים ספורים בלבד.

6.5.1945

בשעה עשר בבוקר לערך מפירות קריאות שמחה את השקט המוזר השורר במחנה. האמריקנים באים, זועקים מכל עבר, ואני קופץ ממיטתי בזריזות, כאילו פגו כל מכאובי, וממהר החוצה לצפות במחזה במו עיני. אבל גם זאת הפעם אנו נוחלים אכזבה. ענן האבק המיתמר בשערי המחנה לא בישר אלא את בואו של רכב גרמני למקום.

אני שב אפוא למקומי, משתרע על המיטה וממתין לשעת הצהריים. בהגיע זמן האוכל אנו מתבשרים שכמות המזון תגדל, ואף ללחם משופר נזכה.

השעות זוחלות לאיטן. עתה היא שעת אחר־צהריים, אולי חמש וחצי, ואני עומד סמוך למיטתי, משקיף מבעד לחלון במבנים הקודרים של המחנה. ופתאום בלא אות מוקדם, אני רואה המון אסירים, רוגש ורועש, העושה דרכו בהמולה רבה אל הכיכר המרכזית.

אל ההמון, ולנגד עיניי אני רואה מחזה הנראה כלקוח מעולם אחר. מצטרף טור של משוריינים אמריקנים, השועטים אל תוך המחנה. כאילו אין

כלל צורך במלים, מבשר לנו הסמל האמריקני כי מעתה תמה תקופת עבדותנו.

את השמחה וההתרגשות יקשה לתאר. כילדים בני יומם בכינו, מאושרים ביום היוולדנו מחדש. עתה אנו מתפצלים לקבוצות. היוונים לעצמם, הצרפתים, הרוסים ועוד ועוד, כל בני אירופה הפורקים עכשיו את עול השעבוד הנורא.

מקרעי סדינים לבנים ומשאריות הבגדים הכחולים של החשמלאים אנו מאלתרים את דגלה של יוון, ולנוכח דגל הסמרטוטים הזה — הוד והדר לו — אנו עומדים ושרים את המנונה של ארצנו המשתחררת.

בשכוך פרץ הרגשות אנו חוזרים למקומותינו. האמריקנים משאירים במקום מעט חיילים, ומבטיחים לנו, כי למחרת ישובו ויספקו לנו את כל צרכינו.

עתה מצויים במחנה כ־16,000 אסירים, אדונים לעצמם, המבקשים להיפרע ממשתפי הפעולה עם הגרמנים. ראשונים לכל הם ראשי הביתנים, האחראים הישירים עלינו. הם מנסים לברוח, מתחמקים בשבילי המחנה, אך ידם הארוכה הנוקמת של האסירים אוחזת במבנים הסמוכים ובעצים שבסביבה ומאיימת לכלות את המחנה כולו. רק בשעת לילה מאוחרת, בוקר כמעט, מצליחים החיילים האמריקנים לכבות את השרפה.

לאחר ארבעים שנה

המשלוח הראשון של יהודי יוון יצא את שלוניקי ב־15 במרס 1943, והגיע לאושוויץ חמישה ימים לאחר מכן, ב־20 במרס. באותה קבוצה היו אלפיים שמונה מאות (2,800) גברים נשים וטף, ונערכה בהם סלקציה מיד עם הגיעם לרציף תחנת הרכבת באושוויץ. כשירים לעבודה נמצאו ארבע מאות ושבעה־עשר (417) גברים שקיבלו את המספרים מ־109371 עד 109787, ומאה ותשעים ושתיים (192) נשים שקיבלו את המספרים מ־38821 עד 38112. שאר הציבור, גברים, נשים וילדים, נשלחו מיד להמתה בתאי־הגזים. עד לסוף אותו חודש נשלחו בסך־הכול שלושה־עשר אלף (13,000) יהודים בחמש רכבות מיוון לאושוויץ, עד תום מבצע הגירוש, באמצע חודש מאי של אותה שנה, גורשו בסך־הכול ארבעים וחמישה אלף ושמונה מאות חמשים ושלושה (45,853) יהודים. מתוך כל אלה הומתו בתאי־הגזים שלושים וחמישה אלף ומאתיים שמונים וחמישה (35,285), והשאר — עשרת אלפים חמש מאות ששים ושמונה (10,568) — הוחזקו במחנה.

באחד ביוני 1945 גירשו הגרמנים עוד שמונה מאות ושמונים (880) יהודים, בתואנה שהם מועברים אל טרזינשטדט שבצ'כיה. שבעה ימים אחר־כך ב־8 ביוני, הגיעה הקבוצה למחנה אושוויץ. מבין אלה נמצאו כשירים לעבודה שלוש מאות ושמונה (308), והם הוחזקו במחנה. השאר — חמש מאות שבעים ושניים (572) במספר — נשלחו מיד לתאי־הגזים. ב־2 באוגוסט 1943 נשלחו מפרבר "הברון הירש" למחנה "בני־ערובה" בברגן־בלזן היהודים ה"מיוחסים", ובהם נשיא הקהילה הרב צבי קורץ, שנעצר בידי מרטן בגיטו ומת לאחר זמן ממחלת הטיפוס בברגן־בלזן. במשלוח הזה היו שלוש מאות ששים ושבעה (367) יהודים בעלי נתינות ספרדית.

חמישה ימים אחר־כך, ב־7 באוגוסט 1943, יצא משלוניקי המשלוח האחרון של יהודי יוון. הקבוצה הזאת, שהיו בה אלף ושמונה מאות (1,800) איש, הגיעה לאושוויץ ב־18 באוגוסט. מבין כל חבריה נמצאו כשירים לעבודה רק מאתיים שבעים ואחד איש (271), והללו הוחזקו במחנה, ואילו השאר, אלף חמש מאות עשרים ותשעה (1,529) הומתו בידי הגרמנים בתאי־הגזים.

סיוע האיטלקים להצלת היהודים

הגרמנים שאפו לגרש גם את היהודים ששהו באזורי הכיבוש האיטלקי ביוון. אולם כל ניסיונותיהם ולחציהם נדחו בידי השלטונות האיטלקיים, ובייחוד בידי אנשי הצבא שבהם. הודות למאמצי האיטלקים, הועברו חמש מאות חמישים ואחד (551) יהודים משלוניקי, שהיתה תחת הכיבוש הגרמני, אל אתונה, שהיתה בתחום השליטה של האיטלקים. לבד ממי שיצאו ברשות, הצליחו עוד אלף וחמש מאות יהודים (1,500), להתחמק מאזור הכיבוש הגרמני, ולהגיע אל חוף המבטחים שנשלט בידי האיטלקים — אף זאת בסיועם של האחרונים.

אחרי פלישת בעלות־הברית לסיציליה (ב־9 ביולי 1943), ההפיכה נגד מוסוליני ב־24 ביולי והסכם שביתת הנשק שכרתה ממשלת איטליה בראשות הגנרל פטרו בדוליו עם בעלות־הברית, השתלטו הגרמנים על איטליה הצפונית ועל עוד שטחים שהיו קודם בשליטת האיטלקים.

לאחר תפיסת אזורי הכיבוש של האיטלקים ביוון, הועבר הטיפול בעניינים המדיניים לידיו של הגנרל וילהלם שפיגנדל, קצין גבוה בחיל האוויר הגרמני, שהיה כפוף למרותו של לאויר. על הס"ס והמשטרה הופקד גרופנפיהרר ואלטר סימַאנָה.

ב־18 בדצמבר 1943, פירסמו שלטונות הכיבוש הגרמניים שורה של צווים המגבילים את חיי היהודים באתונה, וכשרק אלף ומאתיים (1,200) יהודים התייצבו לפני "המועצה היהודית", שימש הדבר עילה בידי מפקדי הצבא הגרמני לצוות על החרמת רכושם של כל היהודים.

היו יהודים אשר הסתתרו עתה בקרב בני האוכלוסייה "הארית" באתונה, אולם בחיפושים מאסיביים שערכו הגרמנים במרס 1944 באתונה וביאנינה נתפסו היהודים רבים מן הנחבאים ונשלחו אל מחנות ההשמדה.

ב־2 באפריל נשלחו מאות אחדות של יהודים "מיוחסים" למחנה ברגן־בלזן, ובאותו זמן העבירו הגרמנים אלף וחמש מאות (1,500) יהודים אחרים לשמד באושוויץ, ומיד אחר־כך ערכו עוד משלוח של כאלפיים יהודים, גברים נשים וטף, מאתונה ומקורפו.

באוגוסט 1944 נערך המשלוח האחרון מיוון. היו אלה יהודי רודוס שהועברו באוניות מן האי אל היבשת, וממנה ברכבות אל אושוויץ.

מסמכים — מוזיאון אושוויץ

במוזיאון הלאומי באושוויץ יש מסמכים המתייחסים להשמדת יהודי יוון. ביניהם מצויים כרטיסי רכבת (קונטרולמרקה), רשימות על ההעברות השונות, פרוטוקולים על מסירת החפצים האישיים של האסירים (פרסונלבוגן), רשימה אחת עם שמות של נשים אשר מוינו ב־21 באוגוסט ונשלחו לתאי־הגזים, ודוחות על התנגדות מאורגנת בתוך המחנה. למרות שמסמכים אלה אינם שלמים, די בהם להוכיח שאושוויץ היה יעד לגירוש, אתר לבידוד ולהשמדה של יהודי יוון.

כרטיסי הרכבת נמצאו ביולי 1952 במחסן תחנת הרכבת באושוויץ ונמסרו למוזיאון הלאומי באושוויץ. אותם הכרטיסים אשר היו מצורפים לתעודת המשלוח הקיבוצית. הכותרת קונטרולמרקה מופיעה יחד עם הציון "כרטיס ביקורת" ומודפסת ביוונית. מספר הכרטיס הקיבוצי רשום בכתב־יד. בצדו האחר של הכרטיס הוטבעה חותמת הנושאת את תאריך היציאה. נוסף לזה ממוספרים הכרטיסים על־פי סדר הנפקתם, ומכאן אפשר ללמוד שהוצאו במשך פחות מחודשיים — התאריך הראשון הוא ה־16 במרס 1943 והאחרון 9 במאי של אותה השנה. כרטיס אחד מ־19 במרס נושא את המספר 3000 ועוד כרטיס מן ה־9 במאי נושא את המספר 55.269. חסרים המספרים בין 4978 ל־16000. כן חסרים המספרים מ־1 ועד 3500. אפשר לשער שהכרטיסים החסרים נעלמו בדרך לתחנת אושוויץ. ראוי להוסיף ש־86 כרטיסים אינם נושאים כל מספר והתאריכים הרשומים עליהם שונים.

בארבעה מבין הכרטיסים האלה אין המספרים קריאים. מציאתם של כל הכרטיסים האלה בתחנת אושוויץ דווקא מוכיחה שאושוויץ היתה המחנה העיקרי שהגיעו אליו המשלוחים של יהודי יוון.

עוד נשאר לנו לברר מי השאיר את הכרטיסים בתחנת אושוויץ. קרוב לוודאי שהם היו ברשותו של מלווה המשלוחים, אשר בהגיעו למקום מסר אותם למנהל התחנה. המסירה לא יכלה להיעשות על־ידי המגורשים עצמם, מפני שהכרטיסים נמצאו מתויקים לפי מספר סידורי, וחבילות אחדות היו קשורות בסרטי נייר ועליהן תאריכים בחותמת יוונית. ברור הוא שהכרטיסים נשמרו לצורך עריכת חשבון.

הקטלוג המספרי של המשלוחי הוכן בסודיות בידי אסירים שהועסקו במחלקה המדינית (פוליטישה אבטיילונג) של המחנה המרכזי. משם הם הוצאו בסתר לקראת סוף שנת 1944. האסירים נהגו להעתיק את רשימות המשלוחים (זוגאנגזוסטה) בהפרדת שמות הנשים משמות הגברים.

בקטלוגים מצוינים תאריכי הגיעם של המשלוחים ומספר הבאים. בניגוד לכך, לא נרשם מספר האנשים שנשלחו ישירות לתאי־הגזים.

במסמכים רבים של המחנה [ובהם פרוטוקולים, רשימות החפצים האישיים (פרסונלבוגן), פנקס הבלוק 11 (בונקבוך), דוחות וספר העונשים (מלדונגונד סטרפופיגונג), קטלוגים, דיווחים על התנגדות מאורגנת של אסירים, דוחות מפקד המחנה רודולף הס ואנשי משמר ס״ס במחנה אושוויץ־בירקנאו] רשומים שמות רבים ומספרים של יהודים מיוון, אשר בסלקציה שנעשתה בבואם למקום נמצאו כשירים לעבודה ונשלחו למחנה. ההשוואה בין השמות ומספרי המחנה ובין הקטלוגים של המשלוחים וכרטיסי הרכבת מאפשרת לקבוע את: 1. תאריכי הגעת המשלוחים מיוון לאושוויץ; 2. מספר הגברים והנשים במשלוחים השונים; 3. המספרים שניתנו לגברים ולנשים אשר נמצאו כשירים לעבודה; 4. מספרם המשוער של האנשים שנשלחו למחנה; 5. מספרם המשוער של האנשים שנרצחו בתאי־הגזים.

הניספים

המפקד במחנה אושוויץ, רודולף הס, אשר נשפט בידי בית־המשפט העליון בוורשה, אמר ושב ואמר ביום השני למשפטו ש־65,000 יהודים הועברו מיוון לאושוויץ כדי להשמידם. על מספר זה חזר הס פעמים רבות במהלך חקירתו.

המספר הזה גדול, ללא ספק רק במעט מן המספר האמיתי, שהרי ב־22

בספטמבר 1943, בדוח של איש ס"ס (פקיד במזכירות מחנה אושוויץ). שנשלח לנציגות ממשלת פולין, נמסר שעד ליוני 1943 הגיעו 60,000 יהודים מיוון למחנה.

מהנתונים הנ"ל אפשר להסיק שבין ה־20 במרס 1943 ובין ה־16 באוגוסט 1944 הועברו ב־22 משלוחים 54,533 יהודים מיוון. מתוכם 41,776 הושמדו מיד. אולם קרוב לוודאי שלפחות עוד 10,000 יהודים גורשו, שכן יש להביא בחשבון שרבים רבים היו מי שנשלחו לתאי־הגזים עוד בטרם כל סלקציה ולפני שנרשמו בפנקסי המחנה, על כל פנים, מנתונים אלה אפשר לקבל מושג על מספר האנשים שהגיעו למחנה, על מספר המומתים בתאי־הגזים ועל מספרם של מי שאמנם לא נידונו למוות, אך מתו אחר־כך בנסיבות שונות. מספרם של האחרונים הגיע ל־12,757 איש, ואפשר לקבוע אותו בדיוק מרבי, שהרי לכל אסיר ניתן מספר שקועקע באמת היד, והמספר הזה נרשם גם בפנקסי המחנה. 12,757 אלה הם 19.6 אחוזים מסך 65,000 היהודים שגורשו מיוון לאושוויץ.

גורלם של אנשים אלה נקבע מראש. הם היו חולים, תשושים ובמצב של תת־תזונה עוד בטרם הגיעם לאושוויץ. מזון דל, תנאי תברואה בלתי־אנושיים, הטרור, העובדה שלא דיברו גרמנית או כל לשון אחרת זולת יוונית וספרדית, הידיעה שיקיריהם חוסלו בתאי־הגזים וההכרה שלא היתה להם כל תקווה להישרד — כל אלה לא איפשרו להם להסתגל לתנאים הקשים ששררו במחנה, וגרמו למותם במוקדם או במאוחר.

רובם הועברו למחנה בירקנאו המסונף למחנה אושוויץ. שם הועסקו בעיקר בסלילת דרכים ובהרחבת המחלקה השנייה (Baubsehnit II). 128 צעירות יהודיות מיוון, שהיו בריאות, נבחרו בידי פרופ׳ קלאומברג כדי לשמשו בניסוייו הרפואיים בבלוק 10 שבמחנה המרכזי.

כל מי שנכלאו במחנה באביב 1943 הגיעו בתוך שבועות אחדים בלבד לקצה גבול יכולתם הגופנית, ובקיץ עשו בהם הקדחת והטיפוס שמות. חולים בתקופת הבראה ואחרים שהיו בלתי־כשירים לעבודה נשלחו לתאי־הגזים בידי רופאי הס"ס והנהלת המחנה. העובדות הללו מתועדות בפירוש בקטלוג ממחנה הנשים (פראואנלאגר) מן ה־21 באוגוסט 1943. בקטלוג, החתום בידי מנהלת המחנה (אובראאופסנהרין) מנדל, רשומים שמותיהן ומספריהן של נשים אסירות, אשר בתהליך הסלקציה נקבע שתישלחנה לתאי־הגזים. מניתוח המסמך ובייחוד מרשימת "גזונדוטה אונטרברינגונג ג. או" שבעמוד הראשון, עולה ש־498 מהן היו יהודיות מיוון.

היהודים היוונים שגורשו מאתונה, יאנינה וקורפו דהיינו, מאזורי יוון שנמצאו תחת כיבוש איטלקי עד חודש ספטמבר 1943, היו, מבחינה פיסית, במצב טוב יותר מעמיתיהם משאלוניקי ומשאר אזורי הכיבוש הגרמני. מתוך 446 אנשים שהגיעו למחנה ב־30 ביוני 1944 נבחרו ב־22 ביולי (אחרי הקרנטינה) 435 צעירים בריאים וחזקים כדי להישלח לזונדר־קומנדו. אולם, הצעירים לא נתפתו להטבות שהציעו הס״ס בתמורה לעבודה בקבוצת הקומנדו הזו וסירבו ליטול כל חלק בשרפת גופות המומתים. בו ביום, ה־24 ביולי 1944 חיסלו הס״ס אף אותם בתאי־הגזים. עמידתם הגאה וגבורתם של הצעירים היהודים מיוון עוררה הדים רבים במחנה.

השמדתם של יהודי יוון באושוויץ מוכחת גם מן החומר שהבריח ארגון ההתנגדות במחנה אל מחוץ למחנה. הארגון העביר ידיעות, דוחות, העתקות ומסמכים מקוריים ופעל ללא ליאות כדי, לקומם את ״העולם החופשי״ ולהפיץ ברבים את דבר פשעי הנאצים. מזמן לזמן העביר הארגון לארצות אחרות גם נתונים על מספר האסירים. מן הדוח של ה־2 בספטמבר 1944 עולה שהאסירים היהודים מיוון היו מפוזרים כך:

אושוויץ 1 (מחנה הגברים)	292
אושוויץ 2 (מחנה הגברים)	929
אושוויץ 3 (מחנה הגברים)	517
F.K.L (מחנה הנשים)	731
סך־הכול	2,469

מכאן, שבין 12,757 היהודים מיוון שנכלאו באושוויץ בין ה־20 במרס 1943 ובין ה־16 באוגוסט 1944, לא נותרו בחיים ב־2 בספטמבר 1944 אלא 2,469 איש, דהיינו 3.8 אחוזים מכלל 65,000 היהודים שהועברו לשם. מקצתם נותרו בחיים עד ל־17 בינואר 1945, ולמחרת הועברו הבריאים שבהם, יחד עם אסירים בני לאומים אחרים, לגרמניה. החולים נשארו במחנה אשר שוחרר ב־27 בינואר בידי החיילים הרוסים.

דאנוטה שטיך

(האחראית לתחזוקת מוזיאון אושוויץ)

היינץ קוניו –

"חייתי את המוות"

המחנה ה"ברון הירש"

יום שִׁשי, 12 במַרס 1943

בסביבות השעה 11 בבוקר הגיעה לביתנו קבוצה של שוטרים אזרחיים. נצטווינו להכין את חפצינו. אנו מועברים למחנה "הברון הירש" שבקרבת תחנת הרכבת, פרבר מאוכלס משפחות רבות של יהודים. הצו היה חד וחלק: בתוך שעתיים עלינו להגיע למחנה איום זה. לא אחותי ולא אני לא יכולנו לתאר לעצמנו אל־נכון את משמעות הדבר.

ארזנו במהירות מעט חפצים ונלווינו לשוטרים. הוכנסנו לתוככי בית־קפה עלוב, אשר עתיד לשמש לנו מקום מגורים חדש. שם נישאר עד שיוחלט מה לעשות בנו. המקום הטיל קדרות מעיקה; הבתים נעולים וברחובות אין נפש חיה. לשאלת התם שלי ענה אחד השוטרים, שחופש התנועה של התושבים מוגבל לשעות היום בלבד. כך החל אפוא סיפורנו; ובכל־זאת היתה ראשיתו כאין וכאפס לעומת חתימתו.

מגגו של בית־הקפה העלוב דלפו מים ללא הרף, ולא הותירו לנו ולו פיסת רצפה יבשה להטיל בה את גופנו היגע. אִתנו כלואים גם זוג וילדם שאינו פוסק לבכות. במהרה תתפרק החבילה: הגרמנים יהרגו את האם, והאב יצליח להישׂרד ולשוב אל עירו שׂלוניקי.

למרות לבושנו החם, רעדנו מהלחות והקור ששררו בבית־הקפה. הרהורים רבים, שלא העזנו להעלותם על דל שפתותינו, כירסמו בנו. מה מצפה לנו? אכזריות הנאצים עדיין לא היתה ידועה לנו. שמענו אמנם על גירוש ראשון לפולין, אולם הידיעות שהגיעו משם היו מעורפלות למדי. אלה דיברו על לובלין, אחרים על קראקוב, למחרת היום מגיעים עוד יהודים למחנה, ומיד עם הגיעם מוכנסים למרתפים. השעות עוברות לאט. מרק חם, הוא ארוחת הצהריים שלנו, מתנת הצלב־האדום, משיב מעט את נפשנו. בלילה השני הופרע השקט. לקראת הבוקר, מתמלא חלל האולם בצרחות

פקודה, ואנו נדרשים להתכנס לפני ועד הקהילה שמקומו בבית־הכנסת. עלינו לערוך את הסידורים הדרושים לצורך יציאתנו ביום ראשון בשעה שתיים אחר חצות.

פתאום נתגלתה לנו המציאות הנוראה. אולם אנו, ברפיון־רוח שאין להסבירו, כעיוורים המגששים באפלה, מיהרנו כעדר שוטה להירשם בספרי הגרמנים. עתה, במרחק הזמן שחלף, יכולנו להבין את חדלוננו הנורא. וכי יכולנו אז, באותם ימים ראשונים, לעמוד על כוונותיהם ועל תכניותיהם של הגרמנים? ואולם מה בנוגע למי שבאו אחרינו? הלא הם ראו כיצד בוצע המשלוח הראשון. היום אני שואל את עצמי: לולא יצאתי עם המשלוח הראשון, כלום לא הייתי מוצא דרך מפלט ומתחמק מן הגירוש?

בערב של אותו יום נצטווינו להכין את חפצינו, ובשעה שתיים בלילה כבר התרכזנו בכיכר המרכזית של פרבר "הברון הירש". כל ציודנו הוא שמיכה, כף אחת ומזלג אחד. עלינו להתלבש במיטב בגדינו החמים. תכשיטים ודברי ערך אחרים נמסרו בבית־הכנסת ותמורתם ניתן בידי כל אחד אישור על מסירתם. את כספנו מסרנו לוועד הקהילה, וממנו נקבל המחאה במטבע פולני — זלוטים. על כל זלוטי אחד נקבל 30 דרכמות. לאמיתו של הדבר לא יהיה לדרכמות כל ערך מחוץ לגבולות יוון, אבל אחיזת העיניים היתה משכנעת כל־כך, עד כי איש מאתנו לא חשש מכל דבר מִרמה. בשתיים אחרי חצות שוב צלצולים, שוב צווחות, אנו כבר סדורים בחמישיות בכיכר המרכזית, איש איש ומיטלטליו המונחים בקרבתו, ורק את החפצים הדרושים לנו ביותר אנו נושאים בדבקות בידינו. אלפיים וחמש מאות נפשות, הנעדרות כל מושג בנוגע לעתידן. כך המתנו שעתיים תמימות בטרם נצא לתחנת הרכבת. אִמהות מנסות להרגיע את ילדיהן הבוכים, ואנשים צועדים הנה והנה באי־שקט ומחשבות עגומות טורדות אותם. אחדים מנסים להשכיך את עיצבונם בתנומה קלה על האבנים הצוננות.

השחר הפציע, ואתו הגיעה עתה השעה לצאת להרפתקה האיומה. אנו מובלים לקרונות. המראה מדכא. שורה ארוכה של אנשים עמוסי מזוודות צועדים לאיטם, שפופים תחת מטענם המסורבל. לאחר צעידת עדר בלתי־מסודרת — פעמים מועד האחד תחת מסעו, פעמים כושל רעהו באפס כוח — אנו מגיעים סוף סוף אל הקרונות. כל קרון יכיל כמה עשרות איש, כשִׁשים. על כל מטעניהם וחפציהם.

אחרי רישום נוסף נועלים את הקרונות, ועלינו להמתין כעת להוראה חדשה. אנו מתמלאים חלחלה למראה בית־הסוהר הנייד שאנו נתונים בו.

הצפיפות והדוחק השוררים במקום מוסיפים מועקה כבדה על מוראנו. עם רב המוטל בינות למיטלטליו — צרורות, שקים, שמיכות ועוד מיני חפצים מחפצים שונים. רק לאחר שעה ארוכה אנו מצליחים לערוך סדר ולפנות מעט מקום לישיבה. ועם זאת אין האווירה ומצב־הרוח משתפרים — צעקות הפחד ובכי העוללים אינם פוסקים לנסר באווירו הדחוס של עולמנו הצר, ומשמשים רקע ותפאורה לאשר עוד יארע בעתיד הקרוב.

הנסיעה

"מים! מים!" תובעים בלא הפוגה ילדינו הרכים, וקריאתם מכווצת את לִבנו. הלא הם מבקשים את הבלתי־ניתן להשגה. כשמופיע באופק כדור השמש המבהיק, מתחילה הרכבת לנוע סוף סוף לכיוון גוגלי. אינסטינקטיבית אנו מסתערים על פתחי הקרונות כדי לצפות בפעם האחרונה על שלוניקי. עירנו שהוכרחנו לנטוש באורח פתע. העיניים מתמלאות דמעות. לא רצינו, ואף לא יכולנו, לעכל את הרעיון שהדבר המתרחש לעינינו הוא אכן מציאות. האם באמת יכולנו לשער שמרביתנו יומתו בעיניים מחרידים ויישרפו עד אפר? הן הדבר באמת נשגב מכל דמיון. ואולם בכל־זאת אנו נתבעים לשאול: איך ומדוע היינו תמימים כל־כך?

תחנת גוגלי, גבול יוון־יוגוסלביה; עלינו למסור כל כסף יווני שעדיין נמצא בידינו. הן הפקודה מיותרת — את כל כספנו כבר מסרנו, שהרי השומרים היעילים אשר פישפשו בכיסינו ובחלקי גופנו ידעו לסחוט אותנו עד הדרכמה האחרונה. הנהר אקסיוס נעלם עתה מעינינו. זהו המראה האחרון של המולדת, והרגשה מרה ומועקה כבדה משתלטות על כולנו.

עכשיו, מרגע שנכנסנו לקרונות, לא הורשינו לצאת, אין לנו גישה למים להרוות את צימאונם של ילדינו, ואף את צרכינו אנו עושים בדלת האמות הסוגרות עלינו בדוחק. קצת הלאה מהגבול נעצרת הרכבת ואינה ממשיכה בדרכה אלא למחרת בבוקר. היה זה ליל סיוטים. בשל הצפיפות האיומה והדוחק לא סבלנו אמנם מן הקור העז ששרר מחוץ לרכבת, אולם קריאותיהם הנואשות של הילדים למעט מים הלמו ברקותינו בלא הרף.

הערב הראשון עובר, ושוב נעצרת הרכבת. שחר היום השלישי מפציע. הרכבת מתנהלת בעצלתיים — מהירותה שאינה עולה על 20 קילומטרים לשעה מוסיפה נופך לאווירה הקודרת. היום, בפעם הראשונה, ירדנו מהרכבת. אנו מצטיידים בכמות רבה של מים. כתועה במדבר, אשר מזלו הטוב זימן לו נווה מפכה מים זכים, אנו מסתערים על המים הזורמים כאן

בשפע, ומפקירים את גופנו למים השוטפים אותנו כך שעה ארוכה. השומרים מקיפים אותנו סביב סביב במונעם בכך כל ניסיון בריחה. ואולם מסתבר כי גם כאשר יש לאל ידנו לברוח אין אנו עושים זאת. הן ברכבת מוצבים שומרים רק בקרון הראשון ובקרון האחרון. שאר הקרונות — אין מוצבים בהם שומרים, ואף חלונותיהם אין בהם סורגים. לכאורה דרך הבריחה פשוטה, ובכל־זאת — לא אדע מדוע — איש אינו מעז למצוא מפלט מכלאו.

למחרת, בשעות הצהריים, אנו מגיעים לבלגרד. מחזה הגשר הגדול מעל הדנובה, בקרבת עיר הבירה היוגוסלבית, מעתיק את נשימתנו. פתאום נעצרת הרכבת מעל הגשר, ושוב אינה נעה משך שעה ארוכה. מימי הדנובה זורמים בנחת. רחוק, באופק, חוצה הנהר את בלגרד לשניים. מזג־האוויר עכור, וערפל כבד מסתיר את עין השמש. בלילה, אחרי השעה 11, אנו יוצאים את בלגרד, ובאיטיות המדכאה אנו מתקרבים לזגרב, בירת קרואטיה. המזון שבידינו הולך ומידלדל, והרעב מציק יותר ויותר. ואולם, יש להודות, עתה אין המחסור במים חריף כל־כך, ומדי פעם אנו מקבלים רשות לרדת מן הרכבת. אף שומרינו, מעשה פלא, אינם מתעללים בנו.

למחרת היום, בערב, הגענו לזגרב. ההרס והשממה ניכרים בכול. נראה שלוחמי החופש היוגוסלבים גרמו לכובש בעיות. רכבות הפוכות, כפרים הרוסים מהפגזות, ולכל אורך פסי הרכבת ניצבים משמרות גרמניים. עתה עוצרת הרכבת תכופות יותר בשל החבלות שנעשו לאורך המסילה. במשך שעות אנו עומדים רתוקים למקומותינו. כעת מודיעים לנו הזקיפים שמחר בלילה נחצה את הגבול האוסטרי ובחצות נגיע לווינה. עם הגיענו לשטח הגרמני איסור חדש משנה את אופי נסיעתנו. זכותנו לרדת מהרכבת מתבטלת, שהרי כיהודים, כך נאמר לנו, אנו עלולים לזהם את אדמת גרמניה. ושוב פורצות הזעקות המייאשות של הילדים: "מים! מים!" החום כבד מנשוא, ואנו חשים כנתונים באש תופת. הצמא הולך וגובר אך אין במראה הסבל כדי לרכך את הזקיפים הגרמנים. עתה נהפכת "נסיעתנו" לעינוי בלתי־נסבל. האוויר דחוס ומעיק יותר, ומעכשיו משמש הקרון שלנו גם כחדר שירותים. באחת הפינות, מאחורי פרגוד, אנו מקצים מקום קטנטן, ושם אנו יכולים לעשות את צרכינו. בתחנות המשמר הגרמניות אנו חשים יותר ויותר את רגשות השטנה והבוז של הגרמנים, שעל קנקנן התחלנו לעמוד משנתקלנו לראשונה בקלגסי הגסטפו השומרים את צעדינו ככלבי ציד צמאי דם. עברנו את וינה ואנו מתקדמים לעבר פולין. בשעות הבוקר נגיע לגבול הצ'כי. הכנסת האורחים של הצ'כים מרגשת. הם מלעיטים

אותנו בלחם, ביסקוויטים, מים ולימונדה. במעשיהם הם מתעלמים מהשמירה הקפדנית של הס"ס, אולם בכל־זאת יציאתנו מהרכבת אסורה. תחושתנו עתה, שאנו קרבים לתחנתנו הסופית. הרכבת נוסעת לְלא הפוגה, כאילו אמרה אומר לקרב־את קִצנו. ועכשיו כבר נודעת מגמת פנינו — מחר בלילה נגיע לאושוויץ, יעדנו הסופי. אושוויץ, לראשונה אנו שומעים את שמעה, היא צומת חשוב של רכבות הנוסעות לקראקוב ולגרמניה המערבית. הרכבת ממשיכה בדהירתה, ואנו סבורים שנגיע לאושוויץ עוד באותו הלילה. השכמה כללית, הכנות, חבילות, מזוודות, צרורות. לִבנו מתמלא חרדה. אנו שותקים, מודאגים ושוקעים בים של חששות.

23 במרס 1943

השעה 11 בלילה. הרכבת צופרת ונעצרת. הגענו לאיום שבמחנות־השמד, שהקימו האנטישמים הגרמנים. הצווחות הפראיות, המקדמות את פנינו, אין אנו מורגלים בהן, והזעזוע שנגרם לנו בעטִין משתק.

"מהר, החוצה! רדו, חזירים ארורים." קבלת הפנים הקשה חשפה לפנינו אך מעט מן הסבלות שיהיו מנת חלקנו משך שלוש שנים תמימות.

כשעמדנו במסדר לקראת צעידה, החל המיון לפי הגיל, הכושר הגופני ומצב הבריאות. לכשתם תהליך המיון פנה אלינו בדברים קצין ס"ס, סגנונו וקולו תקיפים, וכולו גסות־רוח, היונקת מכוח מעמדו ומן האמונה הבלתי־מעורערת בעליונות הגזע הארי. רוחנו הרפויה, שלא הסכינה לכגון אלה, אפסה עד תום, וייאוש וחלחלה השתלטו על ישותנו. "...הגעתם לכאן, למחנה־ריכוז גרמני ולא לבית נופש והבראה. מוצא אחד יש למשכנכם החדש: הארובה הכהה והגבוהה הפולטת יום וליל את העשן שרואות עיניכם. כולכם תעברו באותה דרך!..."

הצווחות הפראיות, העלבונות והמלקות ספגנו, ומראה הארובה השחורה המעשנת וריחו המבעית של הבשר החרוך, העבירונו באחת אל עולם אחר ושינו את דמותנו ואת תודעתנו בִּן־לילה.

מחנה אושוויץ

תולדותיו, ארגונו, מטרותיו

קורות חיי משקפות אך מעט מסבלם הנורא של מי שחיו או עברו דרך מחנה אושוויץ. מצאתי לחובה להציג לפני הקורא תמונה נאמנה וחיה, מכל

מקום מנקודת מבטי, של מקום אשר כל יעודו היה השמדת בני־אדם. מה היה ארגונו? מה היה מקומו? איך פעלה הנהלתו?

המחנה קיבל את שמו של ישוב פולני קטן "אושבינצים" (בגרמנית "אאושוויץ"), שנמצא כחמישה קילומטרים ממנו, סמוך למסילות הרכבות הנוסעות לקראקוב ולגרמניה. עוד בטרם הגענו למחנה גדל הכפר אושבינצים, ואלפי המהגרים הגרמנים שהשתקעו בו משך השנים האחרונות הפכוהו לעיירה בת כ־10,000 תושבים. להתפתחותו סייע גם מיקומו בצומת דרכים חשוב בלבו של אזור תעשייתי בחלקה המזרחי של גרמניה. הרכבת הובילתנו ישירות למחנה, אשר שטחו חצי קילומטר מרובע. בחלקו העיקרי ישבו 17,000 אסירים, ומשמר הס"ס מנה 8,000 עד 10,000 איש. את המחנה הקימו הגרמנים אחרי שכבשו את שלזיה בקיץ 1942. לפני 1939 היתה כל שלזיה עילית שייכת לפולין, ועתה היא חלק של ה"רייך" הגרמני. במרכזו של המחנה נבנה בניין גדול, ומסביב לו הוקמו כל מתקני המוות — תאי־הגזים והמשרפות — שנועדו להשמיד את יהודי אירופה — לא על אדמת גרמניה, כמובן. ואכן, במשך שנתיים רוכזו שם עשרת אלפים אסירים, ומספרם של מי שנספו במקום עד ינואר 1945 עלה על ארבעה מיליוני איש. מחנה אושוויץ שימש מרכז מנהלי גדול לעשרים וחמישה מחנות אחרים קטנים יותר, אשר היו מרוחקים זה מזה עשרות קילומטרים. אל מחנה אושוויץ הוכפפו בתי־החרושת הגדולים שייצרו גומי סינתטי במחנה בונה המרוחק עשרה קילומטרים מאושוויץ. לא הרחק מאושוויץ, כחמישה קילומטרים משם, הוקם עוד מחנה־בירקנאו, השני בגודלו ובחשיבותו, ובו השתמשו, נוסף לקרמטוריום (הוא כבשן השרֵפה) גם באמצעי הריגה אחרים, שיסופר עליהם בהמשך. פולנים, יהודים וצרפתים החלו לבנות את המחנה שמלכתחילה יועד, על־פי תכניות מפורטות למדי, לקליטת מיליוני אסירים. אולם גרמניה הנאצית לא הספיקה להכשיר עד תום את האתר לביצוע השמדה טוטאלית של יהדות אירופה. לו היתה מכונת הכיבוש הגרמנית מצליחה לשלוט באירופה עוד שנים אחדות, היה ממלא המחנה את יעודו במלואו. מאז הגעתי לאושוויץ ועד יום צאתי ממנו הייתי עד קרוב לאופיו ולדרכי ניהולו של המחנה המרכזי הזה, אשר היה למעשה אבטיפוס למחנות הרבים שסביבו. בתוך אושוויץ הוקמו 28 מבנים גדולים, כולם שווים בגודלם, אשר נקראו בשפת המקום "בלוקים". לכל בלוק מרתף, שתי קומות ועליית גג. גם המרתף ועליית הגג שימשו כמקומות לינה לאסירים, כך שניצולו של המבנה היה מרבי. כל קומה הכילה שני אולמות ששימשו ללינה, ובכל אולם היו שמונים מיטות אשר מפאת השטח

המוגבל היו סדורות בשלוש קומות. בכל מיטה ישנו שניים, שלושה ולעתים, כאשר היה מספר האסירים רב, גם ארבעה אסירים, לעתים היו מסמיכים שתי מיטות זו לזו, ושמונה אסירים, איש על רעהו, היו מעבירים את לילם בצפיפות ובדוחק שלא איפשרו כל ניסיון לשינה רגילה. במרתף הנמוך היו המיטות סדורות בשתי קומות בלבד, ומה שהפך בו את הלינה לבלתי־נסבלת היה הלחות הגבוהה ששררה בו בחורף. בכל קומה, בפאתי אולמות השינה, הוקצה חדרון קטן למשכן האחראי על הבלוק, שאף הוא, על אף תפקידו שכלל גם סמכות נרחבת בענייני משמעת ומרות, לא היה אלא אחד מן האסירים שבמחנה. כל ראש בלוק מינה אסיר אחד, אשר תפקידו היה לדאוג לניקיון באולם ולחלוקת המזון לאסירים. הוא היה למעשה האדון הכל־יכול של הבלוק, ומעשיו היו פטורים מפיקוח. הוא היה נוהג למנות לו ממלאי תפקידים שונים מקרב האסירים, אשר תמורת מנת מזון מוגדלת מילאו את חובתם באדיקות שלא היתה מביישת את נותן לחמם. בנבזותו היה ראש הבלוק גורע במצח נחושה ממנת האוכל הדלה שהוקדשה לאסירים. בחלקו ממרום כיסאו את מנת המרק, היה הלה שומט מדי פעם את המצקת ומגיש לאסיר אך מזעיר ממכסת אוכלו, שבלאו הכי לא היה בה כדי להשביע אדם. ביתרת המזון, שהיתה נשארת בסופה של הארוחה, היה קונה את נאמנותם הבלתי־מסויגת של עושי דברו מקרב האסירים. אף־על־פי שהיה המעשה תדיר וגלוי, לא היה בידי האסירים העלובים למחות על העוול שנגרם להם, ולחרפת הרעב נוספה אפוא תחושת העלבון וההשפלה של מי שאולץ לכוף את ראשו ולטעום בלא אומר את טעם אי־הצדק והעוולה. והיה אם, בהגדש הסאה, לא עמד כוחו של האסיר להבליג וניסה להביע תרעומת או מחאה, היה הנוגש מכהו בלא רחם לבל יישנה עוד הדבר.

עתה נספר על מנגנון הפיקוד של המחנה ועל אורח החיים שנהג בו. הממונה על ראש הבלוק היה המפקד האחראי של הלאגר (lageraestelte) של המחנה. הפיקוח במישור העבודה הקביל אף הוא לפיקוד הכללי של המחנה. השליט העליון היה ה"אובר־קאפו" (Ober-Capo), אשר פקד על כל ה"קאפו" האחרים, ונהנה מסמכות מלאה ובלתי־מסויגת והשליט את מרותו על כל האסירים שעבדו ב"קומנדו" או בקבוצת העבודה שלו. בראש כל קבוצת קומנדו עמד הקאפו ותחתיו היה "אונטר־קאפו" (תת־קאפו) אחד, ששימש סגנו וממלא מקומו. כל עשרים אסירים הרכיבו קבוצה אחת, ואותה הדריך ה"פוראריייטר" (נציג עבודה), שהיה בעל סמכות הן בענייני העבודה שעשו אנשיו והן בענייני משמעת. כל בוקר אנו משכימים קום

בשעה 4.30. רחיצה, סידור המיטה ומצעיה הדלים, ולאחר מכן, בהישמע הצלצול השני של הפעמון בשעה חמש — ריכוז בחמישיות. וכך אנו ממתינים עד השעה 5.30. בשעה היעודה כבר היתה כל קבוצת קומנדו צריכה להימצא במקומה הקבוע. בה בשעה היה הקאפו מתייצב במשרד הראשי ומוסר דין־וחשבון מפורט, הכולל את מספר הנוכחים ואת מספר הנעדרים מפאת מחלה. כל התהליך המדוקדק הזה נמשך כמחצית השעה, ורק אחר־כך, משהסתבר שקבוצות הקומנדו מונות בדיוק את מספר העובדים הקבוע בתקנון, הן היו מתחילות לנוע לעבודותיהן. את צעידתנו ליוותה דרך קבע תזמורת אשר ניגנה מַרשים צבאיים. בעת הצעידה, כבכל העתים, הוטל פיקוח חמור על מעשינו. על כל עשרה אסירים שמר חייל גרמני אשר הקפיד במיוחד שצעידת קבוצתו תתאם לצעידת הכלל. עם הגיענו למקום העבודה, שוב נערך מִפקד ביקורת, ורק לאחר שהתפקדו הכול הוחל בעבודה. בחורף אנו עובדים מן השעה 7 בבוקר ועד 16.30 אחר־הצהריים. בקיץ יום העבודה ארוך יותר — אנו מתחילים בעבודה כבר ב־6.00 בבוקר ואיננו חדלים אלא לאחר שתים עשרה שעות רצופות של עבודה. בשעה 18.00 בערב, וחזקה על הגרמנים שלא יסטו מלוח־הזמנים הקבוע, אנו שוב במחנה, כשנגינת התזמורת מלווה שוב את צעדינו הכושלים. אולם בזה עדיין לא הוסר עול יומנו. ב־19.00, שעה אחת אחר הגיענו, נערך עוד מִפקד נוכחות.

לעתים נמשך המפקד שבע־שמונה שעות (!), אף־על־פי שמחצית השעה מספיקה בהחלט. וכך, בקור עז אנו עומדים ללא ניע, כובעינו בידינו. כן, הכובע. כל אסיר חבש סוג אחר של בֶּרֶט בצבע לבן, או כחול — כצבע בגדיו. בהיתקלו באיש ס״ס היה על האסיר להחזיק את כובעו ביד ימינו ולעבור לעמידת דום. כך אפוא ניצבים אנו, קבוצה קבוצה סדורה בעשיריות בבלוק המגורים שלה, וממתינים לתחילת הספירה.

עם סיום הנגינה, ורק אחרי שנכנס אחרון האסירים למחנה, מתחילים אנשי הס״ס בבדיקת הנוכחות. פנקסיהם בידיהם והם מעיינים בהם בקפידה שמא חסר אסיר מן האסירים שנרשם במפקד הבוקר. רק לאחר שווידאו הפוקדים שכל האסירים נוכחים, ורק שנתן המְפַקד את האות הורשינו להתפזר למקומותינו. ואולם, אם חסר אסיר התחיל סיוט נורא. תחת כיפת השמים, הגשם ניתך בלא הרף, עומדים אנו רטובים עד לשד עצמותינו, ואין אנו זזים ממקומנו עד אשר נמצא הנעדר. והיה אם לא נתגלה האסיר, היינו עומדים עוד כמה שעות, חשופים למעללי מזג־האוויר ורק אחר כך מושבים למקומותינו. ואולם בזאת לא תם כמובן, סבלנו. במשך שלושת הימים

הבאים היו נערכים השכם והערב מסדרי נוכחות ארוכים ומייגעים, ובמקביל הוחל במצוד אחר הנמלט. לאמיתו של הדבר היתה הבריחה מן המחנה משימה בלתי־אפשרית כמעט. בתוך שטח המחנה פוזרו המוני מגדלי שמירה ותצפית קרובים מאוד זה לזה, כעשרים מטרים גובהם, שהוצבו עליהם שומרים שלא משו ממקומם משך כל שעות היום. רק לעת לילה, אחר המִפְקד, נטשו השומרים את מקומם, בעת מצוד אחר אסיר נמלט המשיכו הזקיפים להימצא בעמדתם שלושה ימים רצופים, והיה אם לא נמצאו הבורחים, החלה סריקה שיטתית בשטחי המשמר הראשון והשני, אשר סגרו על המחנה כחמישה קילומטרים סביבו. כאשר גם לא הביאה סריקה זו לתוצאות, הודיעו אז בצפירה על הבריחה למשמר הסיירים השלישי שנמצא כ־40 קילומטר מהמחנה. הללו היו סורקים את ישובי הסביבה וחוקרים את תושביהם.

אכן אין פלא, שאך מתי מעט הצליחו להסתנן מבעד לשרשרות השמירה ולהימלט אל החופש. אלה שהיו נתפסים, במוקדם או במאוחר — והם היו, כאמור, הרוב המכריע — היו נתלים בשטח המחנה קבל כל אסיריו, למען יִרְאוּ ויִרָאוּ. את שבט המשמעת לא חסכו הגרמנים במקרים כגון אלה גם מן המפקד האחראי מטעמם בשטח — הקאפו. הלה היה מודח מתפקידו ומוגלה אל מחנה בירקנאו הסמוך, שם היה הופך לאסיר ככל האסירים, חבר באחת מקבוצות הקומנדו, שזה לא כבר נוהג היה להתעלל בשכמותה. מה היה עלוב מראנו. זוג מכנסיים קצרים מדי או ארוכים מדי ומעיל אשר שרווליו מעולם לא היה בהם די לכסות את הזרועות. לרגלנו זוג נעלי עץ ולראשנו כובע מרופט. בגדינו התחתונים "הלבנים" — מונח בלתי־מוצלח כל־כך נוכח מצבם — היו אכולי כינים ומזוהמים. מצב בגדינו העליונים לא היה טוב יותר. הללו בגדי אסיר כחולים מפוספסים בפסים לבנים, פעמים היו עשויים מעין שק נייר אשר היה מתפורר בגשם הראשון, ופעמים היו עשויים בד זול באריגת חוטים עבים, ואף אלה החזיקו מעמד זמן קצר מאוד. נעלי העץ היו מכשיר עינויים ממש; הן חיבלו ברגליים וגרמו לפצעים קשים, ואנו העדפנו להחזיק בידיים וללכת יחפים. ואילו הגרביים, אלה היו בחינת מותרות.

כשהיה אסיר נכנס לראשונה למחנה אושוויץ, היה מקבל מספר סידורי אשר קועקע על אמתו השמאלית ונשאר טבוע בו עד יום מותו. אותו מספר נרשם גם על פיסת בד לבנה שנתפרה על דש הבגד, בצד שמאל, ופיסת בד אחרת נתפרה תחת כיס המכנסיים בצד ימין. סימנים אחרים נתנו הגרמנים לאפיין את האסיר על־פי סוגו. האסירים הפוליטיים, אשר נאשמו בחבלה

ופעילות אנטי־נאצית ענדו תחת המספר משולש שקודקדו מופנה מטה. היהודים, אשר היו כמובן קבוצה לעצמה, נשאו על גופם מגן־דוד צהוב למען יוכרו על נקלה. אסירים אחרים, הנידונים לפי סעיף 175 — אונס וקיום יחסים עם נשים אריות — ענדו משולש ורוד, קודקודו כלפי מטה, כנהוג אצל חבריהם האסירים הפוליטיים.

הצוענים, שקובצו רובם באושוויץ מגרמניה, פולין, צ׳כוסלובקיה והונגריה, היוו את הרוב המכריע בקבוצה נפרדת — קבוצת סרבני העבודה ומפירי החוק. נושאי המשולש הירוק, אף הוא קודקדו כלפי מטה, היו אסירים נוצרים, אשר למרות סיום תקופת מאסרם בעבודות פרך עדיין לא נחשבו ראויים לחיות בחברה הגרמנית העליונה. לקבוצה האחרונה השתייכו בני כת ״אוהבי התנ״ך״, אשר ניכרו במשולש הסגול. הללו, כיהודים, גרדפו בידי הגרמנים עד חורמה. אוי לו לאסיר שאיבד את מספרו או שענד טלאי בלתי־מתאים. אף טלאי שדהה במקצת, על לא עוול בכפו של האסיר, גרר אחריו עונש קשה. בכל אלה ראו הגרמנים הזנחה חמורה ופעמים אף ניסיון לבריחה, ולמותר לציין שוב את החומרה הרבה שבה התייחסו הגרמנים לעבירות אלה. המשמעת במחנה היתה כמובן חמורה ביותר. ראשי הבלוקים, שקיבלו הוראות מהס״ס וכן הס״ס עצמם היכו את האסירים כל העת. כשאסיר לא קם ממיטתו, כשהשמיכה לא נפרשה היטב, כשהמספר לא היה תפור היטב על דש הבגד — תמיד נמצאה סיבה להכאה. אופיו האישי של ראש הבלוק קבע על הרוב את גורלם של אסיריו. רק מיעוט מזערי מנושאי התפקיד הזה התייחסו אל אסיריהם בהבנה. רובם המכריע, אף־על־פי שמן הסתם היו בעברם ״אזרחים הגונים״, נתגלו כאן בכל עריצותם. ניכר בהם שמעבר למילוי חובת תפקידם, שהיא לעצמה תבעה מידה הגונה של חייתיות, שאבו הם הנאה מרובה מסבלותיהם ועינוייהם של עציריהם. במחנה אושוויץ לבדו המיתו הללו, במו ידיהם, למעלה מחמשת אלפים אסירים. מפקדת המחנה היתה מִקבץ נדיר של עריצים. בעת בואי למחנה, היה מפקדו הקפיטן ס״ס אומייאר. הסלר היה האיש שפקד על מחנה הגברים והנשים, ושניהם גם יחד — תחת סמכותו של המפקד העליון הוס (Hoss) — היו אחראים לרצח אכזרי של אלפי איש.

קציני הדיווח, האחראים על הנעשה בשטח גופו, היו: קדוק, סטימפיץ וקלאוזן. על אף היותם חוגרים בלבד, לא נפלה סמכותם המעשית, וכן מעשי עריצותם, משל מפקדיהם הקצינים. המחנה הענק הזה חולק מנהלית לחמישה מחנות מִשנה, על־פי סוג האסירים:

1. מחנה הגברים; 2. מחנה הנשים שהיה מחולק לארבעה מחנות קטנים יותר; 3. מחנה הצוענים; 4. מחנה היהודים ובני משפחותיהם; 5. מחנה של יהודים שלא הוטבע בהם מספר. הללו יחד עם אסירי המחנות שבסביבה, מנו עם בואנו לאושוויץ למעלה מ־150 אלף.

כפי שכבר הזכרתי בראשית תיאור המחנה המרכזי, הוקמו בו 28 בלוקים גדולים. 19 מהם נועדו למגורי האסירים, והיתר שימשו למטרות שונות: הבלוקים 9, 19 21, 28 שימשו כבית־חולים לאסירים. מס׳ 9 נועד למבריאים, מס׳ 19 לניתוחים ולמחלות מידבקות, מס׳ 21 למחלות כלליות ולהמתנה לניתוח, ומס׳ 28 שימש להגשת עזרה ראשונה. בלוק 10 הנורא שימש זירת פעולה לרופאים הגרמנים, אשר היו עורכים בו את ניסיונות העיקור ואת ניתוחי איברי המין של הגברים והנשים. אין תימה אפוא שבמהלך הדברים ימצא הקורא פרק שלם המוקדש לאירועי בלוק 10. איום לא פחות היה בלוק 11, בלוק ה״בונקר״ (Bunker), ששמו בפי כול ״בלוק הנידונים למוות״. הוא שיקף נאמנה את גורל האסירים שנגזר עליהם לשהות בו. בבלוק 26 רוכזו ואוחסנו המסמכים וחפצי הערך של האסירים הנוצרים. מתי המעט שהשתחררו מקרבם זכו לקבל את חפציהם בחזרה. בלוק 27 שימש מחסן הבגדים החדשים — חולצות, חליפות, נעליים, גרביים ועוד — שנבזזו מן האסירים היהודים. כאן הם נארזו, צרורות של 20, 50 ו־100 יחידות, ונשלחו לגרמניה, לשימושם של אזרחי הרייך. במחנה המרכזי היו בפיקוד הס״ס יותר מ־150 יחידות קומנדו, אותן קבוצות העבודה שלכל אחת מהן נועדה משימה מוגדרת. כן פעלו במקום שני בתי־חרושת גדולים לכלי־מלחמה וחימוש, ה־Union Werk וה־D.A.W., שבהם ייצרו חומרי נפץ, ציוד מלחמתי, ארגזים לאחסון פגזים ועוד.

הקרמטוריום

הקמת והפעלת הקרמטוריום

כידוע הומתו רוב היהודים במחנות השמד בחנק בתאי־הגזים. על־פי רוב השתמשו הגרמנים בגז הציקלון שהתפשטותו מהירה ותוצאותיו קטלניות — בתוך עשר דקות היה הגז הזה מכחיד כל אות של חיים. ואולם בכך לא די. כדי להיפטר ממיליוני הגוויות בנו הגרמנים, בצמוד לתאי־הגזים, תנורי ענק לשרפת הגופות — הם תנורי הקרמטוריום. תנורי השרפה של אושוויץ נמצאו בבירקנאו, ואילו באושוויץ גופא לא היה אלא

קרמטוריום אחד. הוא פעל כאשר תנורי הענק של בירקנאו לא הצליחו לעמוד במשימתם הכבדה. על כל מנגנון השרפה הגדול הזה פיקד קצין הס"ס מול (Moll). מבני הקרמטוריום היו בני שלוש קומות. במרתף היו שני חדרים גדולים מופרדים זה מזה בשער ברזל. חדר אחד שימש לאחסנת סבוני רחצה ואילו האולם הסמוך היה אולם ענק שבו הותקנו, צמודות זו לזו, אלף וחמש מאות מקלחות. האולם הגדול הזה היה אולם ההרעלות שאיש לא זכה לצאת ממנו חי לאחר שהוזרם אליו הגז הממית. בקצה האולם היתה דלת שהוליכה למעלית שעלתה לקומה הראשונה. שם היה הקרמטוריום, אשר למראית עין לא היה שונה מכל תנור אחר. התנור, שהיה מוסק בחשמל או בפחם, לא נראה אמנם גדול, אך ממדיו הפנימיים, הבלתי־נראים לעין היו עצומים ואיפשרו שרפה בכמויות גדולות מאוד. כל אחד ממתקני הגזים תוכנן להמית 1,500 איש בתוך עשר דקות, ובכוחן של המשרפות היה לשרוף מאה גופות במשך שעתיים. צמודים למשרפה היו פסי רכבת שעליהם נעו ללא הפוגה קרוניות עמוסות גופות. ליד פתח התנור היה עומד דרך קבע אסיר, חבר בקבוצת הקומנדו של המשרפות. הלה היה אוחז בידיו זוג מלקחיים גדולים, ובעזרתם היה מעביר ללא הרף את גופות חבריו המתים מן הקרונית אל התנור. בקומנדו המשרפות עבדו יותר מ־500 אסירים אשר הופרשו מקרב אסירי המחנה ובודדו במחנה. לבד מן החוויה הנפשית הנוראה היתה כרוכה החברות בקבוצת הקומנדו הזאת בעבודה גופנית מפרכת שהרי קצב שרפת הגופות היה מדהים. בימי שיא השמד, עת החלו בחודשים אפריל ומאי של שנת 1944 להגיע המוני היהודים המגורשים מהונגריה, צרפת ובלגיה, פעלו תנורי השרפה במלוא עוצמתם. באותם ימים אפלים נשרפו בתנורי הקרמטוריום כעשרת אלפי גופות מדי יום ביומו. ואולם גם מספר עצום זה לא היה בו כדי להדביק את קצב ההמתה של תאי־הגזים. כדי להיפטר אפוא מיתרת הגופות שלא מצאו מקום בקרמטוריום, חפרו הגרמנים בורות ענק סמוך למתקני ההמתה, ואליהם השליכו את רבבות הגופות ושם שרפון. בשלהי מאי 1944 היו נשרפים בתנורי הקרמטוריום ובבורות השרפה כעשרים וחמישה אלף גופות מדי יום. אז היו שמי אושוויץ מלאים את עשן השרפה שנשאה הרוח מבירקנאו, וריח הבשר החרוך קנה לו במקום שביתת קבע. גם שלא באותם ימי קטל גדול לא שבתו תנורי בירקנאו ממלאכתם, ומעולם לא פחת מספר הנשרפים ביום אחד מחמשת אלפים. בסך־הכול נספו באושוויץ גופא למעלה מארבעה מיליוני נפשות, מהן למעלה ממחצית אוכלוסייתה היהודית של יוון. לכאורה אפשר לשאול היום, האם היה בכוחם של המפקדים הגרמנים

באתר ההשמדה, ובראשם המפקד העליון מוֹל, להציל ולוּ חלק מן האסירים שתחת השגחתם; ואולם מכל מקום ברור לחלוטין שהללו, על־פי החינוך הנאצי שקיבלו, לא העלו על הדעת סירוב למילוי פקודה כלשהי, גם אם נראָה בעליל שהיא מחייבת ביצוע פשעים חמורים ביותר.

מן החופש אל המשרפות

משלוח חדש. רק עתה ירד האיש מהרכבת, הוא משתלב מיד בתור הארוך, וצעידתו אל גורלו הטראגי מתחילה. צווחות מאיימות ומכות פראיות מנחות אותו במהירות אל תור האדם המשתרך בסמוך. מיד מסתדרים הכול בשורות. בשורה הראשונה מקובצים כל מי שלא יכשרו לעבודה — אמהות עם ילדיהן, זקנים וזקנות, חולים וגברים שכשל כוחם. אחריה שורת הנשים הרווקות הכשירות לעבודה ושורת הגברים. בשלב זה עדיין אין איש יודע את פשר החלוקה הזאת, והרוב מאמינים שבקרוב יוכלו להתראות שוב עם יקיריהם במחנה. כל מי שסודרו בשורה הראשונה — בדרך־כלל היו בשיעור של כתשעים אחוזים מכל המשלוח — הועלו על מכוניות, שיצאו מיד לדרך. בלא לדעת ולשער דבר הם הובלו היישר אל המשרפות. השתלשלות המאורעות היתה מהירה כל־כך ומפתיעה כל־כך, עד כי הוכינו בהלם כבד שניתָקנו מן המציאות, משל אירעה לעידת אדמה בקרבתנו. אין תימה אפוא שקיבלנו את גזירת ההפרדה והניתוק בלא התנגדות ואומר. אכן באותם ימים ראשונים לא היה כל אות שהצעירים מדי, מי שטרם מלאו להם עשרים, ושהמבוגרים מדי, מי שכבר מלאו להם חמישים, ואתם הנשים וילדיהן, נידונו מלכתחילה לכליה. רק לאחר זמן, משנודע כבר פשר אותה סלקציה איומה, היו נעשים ניסיונות הסתננות אל שורות הבריאים הכשירים לעבודה. לא מעטים הצליחו להתחמק מעינם הפקוחה של הגרמנים ולעבור בצעד אחד משורת המוות אל חוף המבטחים, גם אם היה זמני, של קבוצות העבודה. עם הגיע המון הנידונים למוות אל מתקני השמד החל הכול להתנהל במהירות וביעילות. תחת השגחת הס״ס ואסירים שעבדו בקרמטוריום חויבו כל הבאים, כנשים כגברים, להתפשט לחלוטין. הגרמנים אף טרחו למנות מפקד מיוחד, התת־קצין שטיינברג, אשר השגיח על הבאים לבל יעשו כל ניסיון להסתיר את מערומיהם. כגודל הבושה וההשפלה היו גם התדהמה וחוסר האונים. ועדיין לא ידע כל ההמון הרב, איש איש ופיסת הסבון שניתנה לו בידו, כי לא אל המרחצאות מועדות פניו. רק אסירי הקומנדו אשר פיקחו על הנכנסים למחנה וזירזו אותם, הסתובבו בחופשיות. פה ושם מצאו הם

הזדמנות ללחוש באוזני הנכנסים החדשים על המצפה להם באולם הסמוך והיה ונחשפה הדלפה, היה חושף הסוד נורה במקום. באולם הגדול הסמוך היה "בית־המרחץ", הוא אותו אולם מקלחות, שכבר הזכרתי לעיל. היו נדחסים פנימה אלף וחמש מאות איש, מתכוננים מתמימות לרחיצתם. מרגע נעילת שער הברזל הכבד ועד למותם לא היו עוברות אלא עשר דקות. לנו הנשארים בחוץ, נדמה פרק הזמן הזה כנצח. בטבורו של גג האולם היו פותחים את מכסה הפחית, ואז היו נשמטות ממנה אלפי אבנים קטנטנות כחלחלות, ומהן היה נפלט בעוצמה גז הציקלון. כעבור עשר דקות ואחרי מבט סורק דרך חלון זכוכית קטן הקבוע בשער הברזל, היו חיילי הס"ס פותחים את דלת הכניסה כשהם לובשים מסכות על פניהם. בהיכנסם הפעילו מאווררים כדי להרחיק את הגז. אחר־כך היתה נכנסת לאולם קבוצת אסירים שטרחה בסילוק הגופות מן המקום. ארבעה אסירים היו מפרידים בין הגופות שנדבקו זו לזו עם היכווצן, ומשליכים אותן לשניים אחרים שעמדו ליד המעלית והיו מעמיסים אותן פנימה. כאשר היו מצטברות חמישים גופות, היו מעלים אותן לקומה שמעל האולם, ושם חיכו להן שני אסירים אחרים. הללו היו מקבלים את הגופות ומניחים אותן בקרונית הצמודה למעלית. עם התמלא הקרונית היו דוחפים אותה עד לפתח הקרמטוריום. שם ניצב האחרון בחוליית הקברנים האומללה. הלה היה אוחז את הגופות בזוג מלקחיים גדולים, ובתנועת אופה היה משליכן אל תנור השרפה. מפאת מחזות האימה שנגלו לעיני האסירים העובדים, לא יכלו הללו להתמיד במלאכתם זמן רב, והגרמנים היו דואגים להחלפתם מדי מחצית השעה. זו היתה דרך ההמתה הרגילה, אך דרך כדאית — הן הגרמנים שקלו כל גורם — רק כאשר מספר המומתים היה גדול. כאשר מספר העומדים למוות היה קטן יחסית, היו הגרמנים נוקטים דרך שונה. את האסירים, עירומים כביום היוולדם, היו מכנסים באולם הראשון, ושם מסדרים אותם בשורות עורפיות. אחד האסירים, חבר בקבוצת הקומנדו, היה מנחה איש איש, בלופתו את אוזנו, אל חדר סמוך. שם, מאחורי הדלת, היה עומד איש ס"ס ויורה בעורפו של האסיר באקדח משתיק קול. מן החדר הזה היו מעבירים שני אסירים את הגופות אל המעלית. פעמים כשחפצו הגרמנים להמית אך אסירים בודדים, הם היו מקצרים את תהליך השמד ומשליכים את טרפם אל תנור השרפה בעודם חיים. כורח הנסיבות ושיקולי יעילות, אך לא שיקולים הומניטריים, הם שעשו דרך המתה איומה זו לנדירה. באותם ימים נפוצה במחנה השמועה כי בין המסכנים שמצאו כך את מותם היה גם בנו של הבנקאי רוטשילד.

מחנה הגברים

חיי במחנה, ממרס 1943 עד לינואר 1945

ב־20 במרס 1943 הגעתי למחנה אושוויץ. לאמיתו של דבר לא היו אורחות־חיי במחנה שונים מאורח־חייהם של חברי האסירים. הקורא יוכל אפוא, ללמוד מסיפורי שלי, על חייהם וסבלותיהם של כלל האסירים באושוויץ.

מכלל האסירים יש להפריד באופן ברור את משתפי הפעולה עם הגרמנים. הללו, בייחוד ראשי הבלוקים והקאפו, אותם הממונים על קבוצות הקומנדו, נהנו מחיים נוחים שבאו להם בתמורה ליד הקשה ולמעשי העריצות שנקטו כלפי אסירי המחנה. אולם שעותיהם היפות לא היו ארוכות. משנסתיים מעשה השמד שוב לא היה כל צורך בשירותיהם, והם הומתו בלא רחם, מי בלינץ׳ ומי בשרפה, בידי מעבידיהם־מיטיביהם משכבר הימים. כבר תיארתי קודם את חזיון המפגש הראשון עם המחנה, המיון הנורא שלא ידענו את פִּשרו והפרידה המכאיבה שלא ידענו שהיא נצחית. ושוב אני מעלה על הכתב את המראות הללו, שהרי הם רודפים אותי כל העת. לילות כימים, בכותבי את זיכרונותי אלה, עייף מן המאמץ הנפשי ומנטל הכתיבה הבלתי־פוסקת, אני עוצם תכופות את עיניי: האתה הוא שהובלת למחנה אושוויץ למאוטהאוזן? האתה הוא שהצלחת לשרוד, וסביבך רבבות הרוגים, ולחזור למולדת? האם קרה הכול באמת, או שמא שקר הוא, או חלום רע? האם עתה אני חופשי באמת, או שמא עדיין נמצא אני באותו מקום מעורר סיוטים וחלחלה. כלום באמת שוב לא מנשף בעורפי חייל ס״ס נוגש, מכוון את מעשיי? בחצות הגענו לתחנה. הכול היה שקט ואפל. אחרי המתנה של שעה, ואולי יותר, התחלנו לצעוד. חולקנו לחמישיות. כמה מוזר נראה לנו הדבר. לצדנו, כל חמישה מטרים, צעדו השומרים. המרחק לא היה רב, והנה הופיעו האורות הראשונים. את אמי ואחותי לקחו והובילון למחנות אחרים. רק לאחר מכן, כעבור חודשים אחדים, נודע לי שהן עדיין בין החיים. לאחר צעידה קצרה נתקלנו במבנים גדולים, דומים זה לזה בצורתם וניצבים בסדר מופתי במרחק שווה זה מזה. מקצת מחלונותיהם היו מוארים. כשעברנו את השער הראשון, שוב חולקנו לחמישיות. כך הוליכונו לחלקם האחורי של הבניינים, למקום שבו עמד צריף גדול. מן האדים הרבים שנפלטו ממנו ניכר שזהו בית־מרחץ, כמה היה כמה גופנו לרחצה! הן לא ידענו את המצפה לנו בפנים. כל הלילה עמדנו וחיכינו מחוץ לצריף, נצמדים איש אל רעהו כדי להפיג את

הקור העז. בהפציע השחר הובילונו למרחץ. נדרשנו להתפשט, לצרור בגדינו ולהניחם בערימה. אחר־כך הועברנו בסך לפני שלושה אסירים לבושי מדים מוזרים, ובידיהם שלושה שקים גדולים. לראשון שילשלנו את תכשיטינו ומטבעות הזהב שהיו ברשותנו. לשני — סיגריות וגפרורים, ולשלישי — את כל מסמכינו האישיים. עתה, בהיותנו עירומים, הובילונו לסִפָּר. במכונת־גילוח מסירים את כל שערות גופנו, והכול מתנהל אגב הטחת חבטות בלתי־פוסקת.

אחרי התספורת הגיע תור הרחיצה באמבטיה, ואז חשנו את אכזריות אנשי הס"ס. תחילה הזרימו הללו מים קפואים, בהכריחם אותנו באיומי שוט ומגלב שלא להיסוג ממקום סבלנו. מעט אחרי זה, ובבת־אחת, כאילו גאה שיגעון העריצות, פתחו ברז של מים רותחים. כל גופנו נפגע בכוויות קשות, אך זעקות האימה שלנו נבלעות בפרצי הצחוק וצווחות התענוג של נוגשינו. רגש נקם מציף אותנו, אך איש מאתנו לא הצליח מעולם להוציאו אל הפועל. אחרי ה"רחיצה" הסתדרנו בשורה, וקיבלנו לבנים וחולצה. את יתר הבגדים אנו אמורים לקבל בקרנטינה. בלוק ההסגר. הדבר הראשון שנתקלנו בו עם הגיענו לבלוק, היה איש שמן, גדול ממדים אשר המתין לנו בכניסה ובידו אלָה. עוד בטרם סיפר לנו היכן נעשה את לילנו, שבר בעוצמה רבה את אלתו על גבו של אחד האסירים. בשוויון־נפש ציווה להביא אלה אחרת במקום השבורה. זה היה מפגשנו הראשון עם ראש הבלוק שלנו. התחלנו לחוש שבמוקדם או במאוחר לא יישאר איש בחיים, ועם זאת, עדיין נאחזנו בתקווה שמשהו ישתנה אולי. באותו יום מסרו לנו גם את בגדינו. לא היו אלה אלא זוג מכנסיים דקים ומעיל. אחר־כך נלקחנו אל משרד המחנה. שם נרשמנו בארכיון, ובו במקום חרטו על זרוענו במחט תפירה ודיו סינית את מספר הזיהוי שלנו. הגענו לחצות היום הראשון, ואנו משוכנעים שעתה, אחר ימים רבים של טלטולים בדרך שסופה אינו ידוע, נוכל סוף סוף לשכב ולישון במיטה. אך פתאום נשמעת צפירה. עלינו לרדת מהמיטות ולהסתדר בחמישיות באמצע האולם. לאחר שאלות ותהיות מסתבר שאותו ערֵיץ גדול גוף, ראש הבלוק, מנסה לבחון את עירנותנו ואת התייצבותנו למִפקד נוכחות. הכול נוכחים, ורק אחד מחברינו, שהיה מוכר בעירנו כמוכר חלבה, נפקד מקומו. לאחר חיפושים רבים נמצא הלה ישן שינה עמוקה במיטתו, עייף מן הנסיעה הארוכה. בו ברגע אחזו את המסכן וחבטו בו שעה ארוכה. בתום עינויי ההלקאה איבד הלה את שפיות דעתו — הכול התרחש מול עינינו הרואות — ונשלח מיד לשרפה בקרמטוריום.

בבלוק ההסגר נשארנו שלושה שבועות. תחילה היה המזון נסבל, אף

השהות בביתן המגורים לא היתה קשה. אולם יום אחד ניתנה הפקודה, ואנו הצטרפנו אל קבוצות הקומנדו שעבדו במחנה. בימים הראשונים ניסינו לתהות על קנקנו של המקום שנקלענו אליו. האם נראה שוב את יקירינו שהופרדנו מהם ללא ברכה לשלום? שמענו שהם נהרגו, שגופותיהם נשרפות בתנורי ענק... אולם אנו לא רצינו להאמין לשמועות הללו. שיערנו שסיפורי זוועות כאלה נועדו להפחידנו. ובכל־זאת! כמה נכונות היו השמועות האלה! המשלוחים מיוון הגיעו זה אחר זה. את אבי ואותי שלחו למתפרה, לשמש חייטים במקום. היה עליי ללמוד מקצוע חדש אשר לא הכרתי כלל, לפחות לא יחסרו לנו עתה בגדים, נוכל להתלבש כיאות ולהיראות כבני־אדם רגילים. נוסף לאוכל שקיבלת מן המטבח, היה עליך גם "להתארגן", היינו "להסתדר" ולמצוא דרך כלשהי להשיג כל מיני דברים ולו בגנבה. מפירות ה"התארגנות", ורק מהם, יכולת להתקיים כיאות במחנה. אין פלא, אפוא שבתנאים הקיימים גאה במקום המסחר הבלתי־חוקי במוצרי יסוד. אחת מקבוצות הקומנדו הידועות באושוויץ היתה "קנדה קומנדו". הללו היו אוספים את כל חפצי היהודים ורכושם: זהב ותכשיטים מחד, מוצרי מזון, בגדים וכו', מאידך. בהיותם קרובים כל־כך לצלחת, עלה בידי רבים מהם לזכות מן ההפקר. הם היו מביאים את שללם למחנה ומוכרים אותו לידידים, או לסתם אזרחים גרמניים שעבדו במחנה. אלה האחרונים היו זוכים ברווחים קלים ומהירים במוכרם מוצרי מזון בסיסיים וסיגריות תמורת זהב ותכשיטים. כך התפתח לו ושיגשג במהירות מסחר חליפין, שבו שלטו הזהב מצד אחד והסיגריות מן הצד האחר. אכן, היו הסיגריות, אף יותר מן המזון הבסיסי, המצרך המבוקש ביותר, שהרי העישון הדחיק את הרעב. וכך הומר לחם אחד ב־20 סיגריות גרמניות. נקניק טוב וגדול נמכר תמורת 80 — 120 סיגריות. חצי קילו מרגרינה עלה 80 סיגריות. בחצי קילו מרגרינה יכולת לקנות גם חולצת משי נהדרת או כמה לחמים. אף בגדים היו בחינת מצרך או מטבע עובר לסוחר, אך הללו היו נפוצים פחות, שהרי כל בגדי היהודים עברו ניקוי וחיטוי ונשלחו לשימוש בגרמניה.

פעילים מאוד במסחר היו אנשי קבוצות הקומנדו שעבדו במחסני המחנה. הללו היו סוחבים מן המחסן בגדים מכל הבא ליד: חולצות, מכנסיים, לבנים, נעליים ועוד ועוד. צרכנים כמהים למותרות כגון אלה היו ראשי הבלוקים ושאר בעלי תפקידים, שרצו, אף איפשרו לעצמם, להיראות טוב יותר מן החלכאים שסביבם. על־פי אמות מידה למשמעת שנקבעו במחנה, היה המסחר, על כל סוגיו, אסור לחלוטין. אנשי הס"ס רדפו ללא

רחם אחר העוסקים במסחר, ואמנם העונש היה חמור. אסיר שנמצא ובכיסו סיגריות, מרגרינה או שאר דברים אסורים הואשם בניסיון להימלט ועל־פי רוב הוצא להורג. ואף אם נסלח לו, הסתבר במהרה שהמחילה היתה זמנית. בחזית חולצתו ובגבה נטבעה חותמת אדומה בולטת למדי — אות קין שהפליל את האסיר, וציין שבשעתו ניסה לברוח. אסיר נושא חותמת שכזו שימש מטרה בלתי־פוסקת להלקאות ולשאר עינויים, ולעתים הואשם אחר־כך בעבירות חמורות, על לא עוול בכפו. לא היו עוברים אפוא ימים רבים עד שהיה מוצא אף הוא להורג. ואולם, עינוי הרעב היה כה קשה, עד כי רבים העדיפו את פת הלחם, על אף סכנת המוות הטמונה בה, על פני מוות איטי רצוף עינויים וייסורים. הנה אף אני, רוב לילותיי עברו עליי בחרפת רעב, ואף לעתים נדירות זימן לי גורלי פת לחם שוברת רעבון לעת לילה. באותן פעמים הודיתי לאל הטוב על אותו יום חסד שנטע בי כוחות חדשים להמשיך הלאה. נשארתי במתפרה עד לפינוי המחנה, עם התקדמות הצבא הרוסי. תחילה עסקתי בתיקון גרביים. רק אחר־כך למדתי לתפור ביד ואפילו במכונה. זה זמן רב לא ידעתי דבר על גורלן של אמי ואחותי. אבל הייתי בטוח — ודאות מוזרה — שאף אנו נדע יום שבו ננשום את אוויר החופש.

החרדה המתמדת איפיינה את חיינו במחנה. תחת כל קריאה של הס״ס בשמו של איש מן האסירים הסתתר תמיד איום נורא. אם אירע פעם והמִפקד התאחר יותר מן הרגיל, התפלץ הלב ומוחנו הוצף במחשבות האפלות ביותר. אולי סלקציה חדשה? אולי נמלט מישהו? כאשר מזכיר הבלוק הוא שקרא את כל השמות, ידוע ידענו שדבר רע מצפה לנו. אכן, לא עבר אף יום אחד בלא סלקציה, שהרי כמעט מדי יום ביומו הגיעו למחנה אסירים חדשים מכל רחבי אירופה. כעשרה אחוזים בלבד היו נמצאים ראויים לעבודה. האחרים — הובלו למשרפות. זאת ועוד, כיוון שהמחנה לא יכול להחזיק יותר מ־17,000 איש, ערכו הגרמנים מדי חודש סלקציות נוספות אשר תבעו כל פעם בין 3,000 ל־4,000 איש. פעמים נערכה הסלקציה ביום ששי או ביום שבת. כשהיה מגיע אותו יום, היינו אחוזים חרדה גדולה. במשך שעת המִפקד היינו עומדים שותקים, ממתינים לסופנו הקרב. כאשר היה המִפקד מתמשך, ידוע ידענו שעוד מעט יישמע קולו האימתני של מפקד המחנה. על כולנו להישאר אפוא במקומותינו. הנוצרים, הרוסים והצוענים היו מושבים אז לביתני המגורים שלהם שחלונותיהם ותריסיהם מוגפים, כדי שדבר המחזה הנורא העתיד להתרחש בחוץ לא ייגלה לעין כול. שעות ההמתנה עד לקביעת תוצאות הסלקציה היו איומות.

בודקים ובוחנים היינו איש את רעהו בחוז היטב — הן ידענו שדלי הגוף שבינינו, הם ילכו ראשונה אל המשרפות. מעט אחר־כך היו מובילים אותנו דרך אותה שדרת עצים, ה"בירקן אלהה", בואכה בית־המרחץ, הוא זירת המיון. שורה ארוכה, המון נפחד ונסער המשרך דרכו במשעול הצר, ואין איש יודע מה יעלה בגורלו בשעה הקרובה. האפשר לשכוח את השעות המרות הללו? עד עתה מכסתני זיעה קרה בהעלותי בעיני רוחי אותם מחזות אימה. הישמיע הגרמני את קולו של סבא? ושמא את קולו של אבא?

בית־המרחץ היה בקצה הדרך. זה אחר זה, עירומים, איש איש ובגדיו תחת בית השחי הוכנסנו פנימה וסודרנו בשורה עורפית, המתנהלת באיטיות נגד עיניו הבוחנות של רופא המחנה. הלה, לא נעלם ממנו כל גילוי של חולשת הגוף. במקרה כזה היה מוסט טרפו הצידה, וקצין גרמני היה רושם את שמו ואת מספרו. רבים היו מאבדים את עשתונותיהם, אחד היה ניתק ממנו הדיבור, האחר נתקף בפיק ברכיים ובשלשול חסר שליטה. על מר הגורל והכלימה הוסיפו אז ראשי הבלוקים במצלפות שוט ללא רחם, ובסיומן לא היה המסכן אלא גוויה רופסת, שעדיין מפעמת בה רוח חיים.

בהסתיים תהליך המיון היינו משרכים את דרכנו בחזרה לבלוק המגורים. ידוע ידענו שרבים לא ניצלו היום אלא באופן זמני. ה"מוזלמנים" שבינינו, אותם רפים וכחושי גוף, במהרה יגיע תורם. מה מבעית לחיות כל העת תחת תחושה שבתוך זמן קצר תפסיק להתקיים. לשכב במיטה ולדעת שאתה גוסס. ואתה שואל את עצמך ומקווה: "אולי יתרחש נס ואנצל ממוות!" אחדים שלא עמד להם כוחם, שמו קץ לחרדתם, בהפילם את עצמם על הגדר המחושמלת. תקווה בלתי־מובנת ומוזרה החזיקה אחרים בחיים. מה יכולתם לעשות, אחיי, עת העמיסו אתכם על המשאיות העושות דרכן אל הקרמטוריום? האם ידעתן שיחנקו וישרפו אתכם? הן הדעת נותנת שצריכם הייתם להתנגד. ובכל־זאת, מעולם לא קרה הדבר. שני טעמים לכך. האחד הוא האמונה — שאין לה הסבר — באלוהים, שמעולם לא נטשכם. השני הוא שכל ניסיון למרד, ולו הקל ביותר, לא זו בלבד שהיה נדון לכישלון, אלא אף גורר אחריו פעולת עונשין של הגרמנים ובו במקום הם היו מקפדים את חייהם של עוד כמה אלפי אסירים. אני עצמי עברתי שבע סלקציות. בזו האחרונה מטתי לנפול, ופחד גדול תקפני. אבל אמונתי באלוהים עזרה לי להינצל.

כך נרצחו באושוויץ יותר מ־20 אלף יהודים, בהם גם אלפי נשים, כמובן, וזאת רק בחלקו המרכזי של המחנה.

בבתי־החולים נעשו הסלקציות בדרך אחרת. שם היה התהליך פשוט

יותר. הרופא הכללי היה סוקר את מיטות החולים, מעיין בכרטיסים אשר היו תלויים על מיטותיהם, ובה בשעה היה קובע את גורלו של החולה. אף הנשים עברו אותו תהליך מכלים בלא כל התחשבות ברגשותיהן. הן היו עוברות עירומות לפני הרופא הכללי, שאדישותו העידה עליו שאין במסכנותן הגדולה להסיח ממלאכתו. פעמים נפל אסיר טרף לשרירות לבו ולרשעותו של רופא, ונשלח לשרפה, אף־על־פי שלא סבל מכל פגם גופני. הלה היה מסיט קלות את ראשו שמאלה, הוא כיוון המוות, וכל מחאה על גזר־הדין המיָדי לא הועילה. בתקופה ששהיתי בה אני באושוויץ מ־21 במרס 1943 עד ה־18 בינואר 1945, שימש הגרמני ד"ר קליין כרופא הכללי של המחנה. על־פי הוראותיו נשלחו אלפי אנשים חפים מפשע אל המשרפות. אחר סיום המלחמה הוא נידון למוות על מעשיו באושוויץ. היום, לאחר חלוף המאורעות, אני שואל את עצמי: "האם הגרמנים כולם אשמים בפשעי המלחמה? כלום חייב עם של מיליונים בפשעיהם של חלק, גם אם חלק בלתי־מבוטל, של בניו? חייב גם חייב, שהרי כל העם הגרמני קיבל את היטלר כמנהיגו וביצע את פקודותיו בלא סייג תחת הסיסמה "החובה מעל לכול". וכלום לא יכלו בני העם הגרמני להתקומם נגד היטלר? לא ולא! כי עקרון עליונותו של העם הגרמני נציגו המובהק של הגזע הארי — כפי שכתב גם ניטשה — היה בתודעת העם הגרמני אמת שהסבה לו עונג וגאווה. על רקע תחושה זו של העם הגרמני כולו יש להבין את השתתפותו הרצונית הגדולה בביצוע תכניות ההרס והשמד של מנהיגו.

בית־החולים, בלוק 10 והניסויים

בבית־החולים באושוויץ היו חמישה בניינים גדולים ובלוק אחד, בלוק 10. הבלוק הזה לא היה שונה בצורתו החיצונית משאר המבנים, אך ייעודו היה מיוחד — נערכו בו הניסויים על גופותיהם של גברים ונשים.

מתקני בית־החולים, הן מבניו והן הציוד שעמד לרשות הצוות הרפואי, הבהיקו בנקיונם. ההיפך הגמור היה מצב הסדינים והשמיכות ששימשו את החולים. דומה כי הללו לא נוקו מעולם. ספוגים היו בדם והפרשות הגוף, ורוחשים כינים ופשפשים. חמשת הבלוקים בבית־החולים שימשו משכן לחמש מחלקותיו: בלוק 21 — למחלת קדחת הביצות; בלוק 20 — לניתוחים; בלוק 23 — לעזרה ראשונה ואמבולנסים.

בכל בלוק היו 3,000 מיטות. הצוות הרפואי מנה כ־500 רופאים וחובשים. בית־החולים באושוויץ היה הטוב ביותר מבתי־החולים שפגשתי בגרמניה. ובכל־זאת, על אף הניקיון והסדר שבלטו לעין כול, היה הטיפול

בחולים רע. תרופות אמנם היו בשפע, אך הן לא הגיעו אל החולים, שעל הרוב היה עליהם לדאוג לעצמם. אין פלא אפוא שרבים מהם נפטרו מהרעלות ופגעי גוף אחרים אשר נגרמו פשוט בשל העדר טיפול בסיסי. עדות ממקור ראשון נתן יהודי יווני שאושפז בבית־החולים בשל חום גבוה: "מיד עם כניסתי לבית־החולים הוכנסתי להסגר. רחצוני במים קרים כקרח, ובלא שאתנגב הטילוני על מיטה שמציעיה היו ספוגים דם ומוגלה. כך שכבתי יומיים, נשכח ועזוב. חשתי שכוחותיי אוזלים וחום גופי עולה. לבסוף הגיע רופא, אולם כל טיפולו לא הסתכם אלא ברישום פרטיי האישיים ובדיקת החום. עשרה ימים הייתי מוטל באותה מיטה, חלוש מפגע ההרעלה שתקפתני. ולא זכיתי אלא בגלולת אספירין אחת כל בוקר וברחצה כל צהריים." סך־הכול 15 אמבטיות ואספירינים...

בסופו של דבר שוחרר החולה מאשפוזו, חלוש ותשוש, וכעבור זמן קצר נשלח לקרמטוריום. אכן זה היה הטיפול שזכו לו היהודים באושוויץ ואולם נוראים עוד יותר היו הניסויים שנערכו בגופם של החולים. הרופאים הגרמנים היו מזריקים חיידקים שונים לגופם של החולים וכך גורמים, באופן מלאכותי להתפתחותה של מחלה שביקשו לחקור. אחר־כך היו מנסים לרפא את החולה באמצעים שונים, בבודקם ובבוחנם את תגובתו ופעולתו של המנגנון החי. על מזבח המדע הגרמני מצאו את מותם המוני גברים ונשים שגופם לא עמד בנטל הניסויים הקשים. מעודדים מהתגברותם על מחלת טיפוס המעיים — על הצלחה זו שמעתי מפי רופא יווני ידוע — המשיכו הגרמנים בניסיונותיהם חסרי הרחם לתהות על קנקנה של מחלת הסרטן, זאת הפעם בלא כל הצלחה. מעטה של סודיות אפף את המתרחש בתוככי ביתן 10, ואולם ברבות הימים נתגלה אף לנו מה התרחש שם: ביתן 10 היה המקום שבו נערכו ניתוחי העקרות בגברים ונשים. דרך קבע שהו ב"טיפול", נוסף לגברים, גם כ־300 נשים, כולן — בלא יוצא מן הכלל — יהודיות, וכולן אינן אסירות המחנה, אלא נשים שהוקצו ישירות מן המשלוחים אשר הגיעו אל המחנה. כאן עוללו הרופאים לשפני הניסיון, בני־אדם בשר ודם שהיו נתונים לשליטתם הבלעדית, ככל העולה על רוחם. הם עיקרו המוני גברים ונשים במטרה לעמוד על השפעתן של קרני ×, פיתחו עוברים בתנאים מלאכותיים, ערכו ניסיונות הפריה מלאכותיים, בעיקר על־ידי הזרקה בגופן של נשים, וכרתו אשכי גברים, הן כדי לעמוד על תגובות המסורסים והן כדי לבחון מקרוב את מבנה האיברים הכרותים. אותם רבים שבמהלך הניסויים נידלדל גופם ושוב לא מצאו בהם הרופאים הגרמנים כל תועלת לענייניהם נשלחו ישירות אל המשרפות.

נסיונות רבים הוקדשו לבדיקת המנגנון הפסיכולוגי ומבנה נפש האדם, ואף כאן איפיינו הרשע והאכזריות את המדענים הגרמנים. סיפורם של שני היהודים הפולנים,סיפור אחד מני רבים, שופך אור על אופיָם של הניסויים מן הסוג הזה. יום אחד, היתה שעת צהריים של שלהי נובמבר 1944, נקראים לאחר המִפקד שני יהודים אל בית־החולים. בהגיעם הם מופרדים. האחד מוכנס לחדר ובו שני קציני ס״ס, אחד מהם לבוש בגדים אזרחיים. היהודי האחר ממתין בחוץ, והראשון מושב על כיסא, הגרמני במדים נועץ בו עיניים חודרות משך שעה ארוכה, ואחר־כך, כמבשר רע, שואל לאיטו:

״אינך חולה. ובכל־זאת, איך אתה מרגיש?״ ״הו, מצוין.״ ממהר היהודי, פן ייחשב בלתי־כשר לעבודה. ״הבט בכוס שעל השולחן.״ אגב כך, בשוויון־נפש מוחלט, שולף הגרמני שקיק קטן, ושופך את תוכנה — אבקה בלתי־מזוהה — אל תוך הכוס, ומגישה באדיבות ליהודי הנפחד שממולו.

״שתה, ודע כי יש ברעל שבכוס כדי להמיתך מיד.״ למרות הפחד והבהלה האוחזים את האומלל אין הוא מעז להמרות את פי הגרמני ומקרב את הכוס לפיו. ״עצור! אם אתה יודע שאחרי שתשתה את הנוזל תמות בכאבים גדולים, מדוע אינך מתנפל עליי ומנסה להרוג אותי? מדוע אינך נוטל את אקדוחי הנה, קח והרוג אותי, נקום את נקמת חבריך.״ אולם האסיר עונה לו, בקול שקט: ״ומה ארוויח אם כך אעשה. אף אם אהרוג אותך באקדוחך ואף את חבריך שבקרבתך, מה תועלת תצמח מכך. מיד נומת אני וחבריי ועמנו אלפי חברינו, אחינו החפים מפשע.״ ובאומרו זאת, לקח את הכוס ושתה ממנה עד תום.

״עתה לך לישון״, אומר הגרמני בחיוך, ״ושוב לא תתעורר.״

אולם היהודי לא מת, ועוד פגשתיו לאחר שהשתחררתי מאבנזי (Ebensee). הגרמני, כך סיפר לי הלה, היה בא בימים שלאחר ההרעלה המבוימת אל חדרו, ומנסה לתהות אחר התנהגותו של מי שצל המוות לא סר ממנו.

בלוק 11

יותר מכל הילך עלינו אימים בלוק מס׳ 11, שהרי ידוע לכול כי הוא מוקד העינויים הקשים, ובו בוצעו ההוצאות להורג.

בטבורו של המבנה הגדול היתה חצר גדולה, נסתרת מעין כול. אולם עם היפתח שער הכניסה יכולת לראות בחטף את קיר האבן השחור שחצה אותה ואת התעלה הצרה שנחפרה לאורכו. מול אותו קיר אפל מצאו את

מותם אלפי יהודים, ואת נהרות דמם ניקזה התעלה הצרה. שני נושאי תפקידים חשובים היו בבלוק מס׳ 11. "קצין הדיווח" ועוזרו. "קצין הדיווח", זה היה תוארו בפי הגרמנים, היה המוציא לפועל המיוחד של ההריגות ושימש סמכות עליונה במקום. עוזרו היה האחראי לכל השלבים שקדמו להוצאה להורג: הוא היה המכה והמענה, ובעת ההוצאה להורג שימש נושא כליו של מפקדו. אחד הידועים לשמצה מביניהם היה גרמני גדל גוף, למעלה מ־200 ק״ג משקלו, יעקובוס שמו. יעקובוס זה, שהשמועות אמרו עליו שהיה מאמנו של המתאגרף הגרמני הידוע מקס שמלינג, היה מפליא באסירים את מכותיו. די היה לראות את כמויות המזון שבלע ואת מעללי כיפוף הברזלים שגם חמישה איש יחדיו לא יכלו להם, כדי לעמוד על כוחו האימתני, ולהבין שהפחד הגדול שהטיל על המסכנים שהופקד עליהם לא היה פחד שווא.

כל חודש כמעט בוצעו בבלוק 11 לבדו 50, 100 או 200 ואף אלף הריגות. באוגוסט 1944, כשפרץ המרד בוורשה, הוצאו להורג בבלוק 11, 11 איש מתוך 500 הנידונים הפולנים. כל יהודי שנגזר עליו להישלח לבלוק ידע כי אפסו סיכוייו לחיות, וכי בסלקציה הראשונה יישלח לקרמטוריום. והגרמנים היו שולחים אסירים אל בלוק המוות בתואנות שווא כגון האשמת אסיר שלא נמצאו ברשותו הבגדים המתאימים, בכוונה להימלט. ואותם אסירים שהוחזרו מבלוק 11 למחנה, רק לכאורה ניצלו מן המוות. על חולצתם, תחת מספרם האישי, הוטבע עיגול אדום בולט למרחוק. מעתה לא זו בלבד שאפסו סיכוייהם להימלט, אלא שהם הפכו גם מטרה קבועה להתעללויותיהם של הגרמנים, אשר היו מכים ומענים אותם בשרירות־לב. אין תימה אפוא שרבים מפליטי בלוק 11 חיפשו להם מפלט מן הגיהנום בקפיצה על הגדר המחושמלת, או בניסיון בריחה שמלכתחילה נידון להיקטע בירי מטווח קצר. דומה כי בלוק 11 היה העתק נאמן של מרתפי העינויים מימי־הביניים. הוא היה מחולק למספר רב של תאים צרים דלילי אוויר ומחניקים, ובהם סדורים, גלויים לעין, שלל מכשירי העינויים ששימשו את הגרמנים במלאכתם. אחד ממדורי הגיהנום, אשר למזלי לא ידעתיו אלא מסיפורים, היה "קומנדו תפוחי־אדמה", אשר פעל בקיץ 1942 (ואחר־כך פוזר בשל סיום משימותיו). העבודה עצמה אמנם לא היתה קשה ביותר, אך המלקות שספגו האסירים מידי שוביהם הגרמנים היו איומות. בקבוצת הקומנדו הזאת, ששמה בא לה על שום תפוחי־האדמה שהיו מעמיסים חבריה על קרוניות הרכבת למחסני המחנה, היו 500 אסירים, ורק מתי מעט מהם שרדו בתום חמשת חודשי העבודה. מקור הרעה היו ראשי

הבלוקים שאכזריותם נודעה לשמצה. הללו מונו בידי אדוניהם הגרמנים כמפקחים על קובוצות הקומנדו שעסקו בהעמסת תפוחי־האדמה, ואת תסכולם על הטרדה שהיתה כרוכה במילוי התפקיד הזה פרקו על אסיריהם המסכנים. היטב חרה להם שבגינם נאלצו להתרחק כל־כך מן המחנה שחיו בו חיי נוחות, ובהתעללם בעובדים שתחת פיקוחם ירדו לעתים אף מתחת לדרגת השפל של מעבידיהם הגרמנים. כל יום עבודה היה תובע את חלליו. ברצות הזקיף הגרמני להיפטר מאחד מן העובדים, היה משליך מלוא האת תפוחי־אדמה למרחק, ותובע מן האסיר לאוספם. הלה היה ממלא, כמובן, אחר ההוראה וניגש למלאכת האיסוף, ואז, בעודו טרוד במלאכתו, היה שומר אחר יורה בו בעורפו בתואנה כי ניסה להימלט. ואולם כה קשים היו החיים בקבוצת העבודה הזאת, עד כי לא מעט אסירים, בכשול כוח סבלם, היו זורקים בעצמם את תפוחי־האדמה מעבר לתחום ורצים לאוספם בדעתם שאקדחו של הגרמני יגאלם מנטל הייסורים. אלא שלא תמיד שפר מזלו של האסיר, ופעמים לא הגיע אל המוות אלא לאחר עינויים קשים. הזקיפים היו אוחזים בו, ונוכח חבריו היו מכים בו עד צאת נשמתו. קבוצת קומנדו מפורסמת אחרת היתה "קומנדו הענישה", שעם חבריה נמנו כל אסירי בלוק 11, הוא בלוק העינויים, שלא נחרץ דינם למוות. אף באסירים הללו התעללו בפראיות, וכבר נודע במחנה שמי שנגזר עליו להישלח אל הקבוצה הזאת, משול היה למת. מי ששרדו וחזרו מ"קומנדו הענישה" אל המחנה לא היו אלא משתפי הפעולה עם הגרמנים, אשר סברו כי יקנו חיים וחופש במחיר נגישתם ושפיכת דמם של האסירים, עמיתיהם מקדמת דנא. על משתפי הפעולה, שבין היתר שימשו ראשי בלוקים, נמנו גרמנים שנאשמו בבגידה, אוקראינים, רוסים ופולנים, ואולם לא הכרתי כלל צרפתי, דני, בלגי או הולנדי שירדו אל מדרגת השפלות הזאת.

מחנה הנשים

בירקנאו, אושוויץ I

עד ליום שבו נכנס רודולף הס לתפקידו חיו הנשים במחנות חיים קשים ביותר. הן התגוררו במחנה הגדול הסמוך לאושוויץ, בבירקנאו, המחנה שבו נמצאו תאי־הגזים והמשרפות, ומספרן שם עלה על 20 אלף. הללו היו מושפלות ומוכות בידי חיילי הס"ס, שהיו מתעמרים בהן עוד יותר משהתעמרו בנו, הגברים הקאפו שהיו אחראים על ביתני המגורים. הנשים בנות לאומים וגזעים שונים, צעירות וקשישות יותר, רובן המכריע

לא התנסו כלל לא בעבודות הכפייה המשפילות ובוודאי לא ביחס המכפיר שקיבלו הנשים האומללות מיד שוביהן. שם חולל כבודן האנושי ונרמס עד עפר. הן גולחו מכף רגל ועד ראש, התהלכו בבגדים מרופטים ונאלצו להשתרך בתורים ארוכים כדי לזכות בפת לחם חרבה. אין פלא אפוא שרבות מהן נפגעו — מקצתן התערערו נפשית ומקצתן איבדו את צלמן האנושי, ואת נוחות חייהן הזמנית קנו במחיר הפקרת גופן לחיילים הגרמנים. סדר היום של האשה במחנה היה בדרך־כלל קבוע. אחרי הגילוח והרחיצה, בתוך עריכת פולחן...החיטוי, היא תובא לבלוק ההסגר. שם יוודע לה בפעם הראשונה שכל בני משפחתה הומתו ושלא תראה עוד את ילדה או את בעלה. בראשית דרכה במחנה, אין לה מושג ברור על הקורות אתה. היא מתקשה להאמין שגילחו את שערותיה או שהיא מתהלכת בנעלי עץ. בתוך זמן קצר היא תישלח לעבוד יחד עם הנשים האחרות. תחילה תחוש מבוכה למראה רֵעותיה המתהלכות זנוחות, מקצתן חשופות גוף, אולם בתוך ימים ספורים תסתגל גם היא למציאות המרה, ותבין כי חשובה מכול היא מלחמת הקיום. שפופת גו, היא משתדלת כעת להחזיק היטב את האת או המכוש למען תימנע ממהלומות הקאפו המשגיח עליה. אין היא נותנת דעתה לגרמני המתהלך בקרבתה, והרואה אותה בעליבותה.

אין עוד מקום וטעם להסתיר את מערומיה. אט אט היא הופכת ליצור שרק צורכי הקיום מעניינים אותו, ודי לה אם קירבה לפיה את מנת המרק הדל. מאורעות שמחוץ לדלת אמותיה אינם מטרידים כלל את מנוחתה. אף הידיעה שבעלות־הברית מתגברות עתה ודוחקות את הגרמני, עובדה שיש בה להפיח תקווה לטובה, איננה מרגשת אותה. הלכלוך והזוהמה של הנשים נהפך לסימן ההיכר שלהן, שהרי הגישה אל המקלחות היתה מוגבלת לשעות ספורות בלבד, ורק לעתים נדירות התאפשרה הרחצה. חריפה לא פחות היתה בעיית השימוש בשירותים — אותו צריף שעמד במרכזו של המחנה, והיה פתוח אך שלוש פעמים במשך כל היום. אף אז היה תפוס בידי הקאפו וה"בלוקובס", האחראיות על הבלוקים. ברגעים הספורים שהיה אפשר להיכנס לאותו מקום מצחין שררו בו, אפוא צפיפות וזוהמה שאין לתארן במלים. פעמים רבות חויבו האסירות לעבוד מחוץ למחנה, כשהן יחפות ועטויות סחבות. התהליך היה בלתי־נמנע: התקררות, בתי־חולים ואחר־כך הקרמטוריום. הסלקציות נעשו לפי אותו קריטריון שנקבע עבור הגברים. אף הנשים אולצו להתפשט בקור הגדול ביותר — לעתים מעלות רבות מתחת לאפס — ולהישאר עירומות שעה ארוכה. משם הובילו אותן לאותו רופא כללי שערך את הסלקציה של הגברים, ואף הן

ציפו לתנועת ידו הגורלית. איום היה מראה הנשים הרצוצות הפונות מדי בוקר בצעדים כבדים אל מקום עבודתן. שחוחות גו הלכו בוכות על אושרן האבוד שלא ישיגוהו עוד. אחרות הלכו קפוצות שפתיים, נחושה החלטתן להתמודד עם כל מצב. קצתן מפוחדות שמא יטעו בצעדתן וייענשו על חטאן בהצלפת שוט, ואחרות כשל כוח סבלן ושוב אינן נותנות דעתן לסובב אותן — הן משרכות צעדיהן בהזמינן בכך פרץ טירוף וזעם של הקאפו הגרמנייה המופקדת עליהן. נוראים מן החבטות, הבעיטות והצלפות השוט היו כליביהם הפראיים של הגרמנים. הללו, מדורבנים בידי אדונם היו עטים על טרפם, כאשה כגבר, וקורעים בבשרו בשצף קצף. ההפניה ההכרחית אל אותו אולם שנקרא "בית־חולים" לא היתה אלא שלב מעבר קצר אל תא־הגזים והמשרפה.

מעורר זעם ומקומם אף יותר מיחסם של הגרמנים אלינו היה מראה האסירים המסייעים בידי הקאפו או ראש הבלוק בהכאת אחד מחבריהם לקבוצה בתקווה שכך ישפר עליהם גורלם. באותן פעמים, לא היו אלה אלא קול ההיגיון וכורח המציאות אשר ציווני לעמוד מנגד ולא למחות בכוח נגד העוולה.

היה עלינו, גברים ונשים, להיות קשוחים כדי להמשיך ולהתקיים בחיים אשר נכפו עלינו. היינו חייבים לעצום עין, לאטום אוזן ולהסיט את הראש בשומענו קול אדם המבקש עזרה, אף אם היה הוא אהוב עלינו מכול. השעה תבוא, כך האמנו, ובה יוכלו החיים לנקום את נקמת אחיהם המתים. ואולם אך מעטים זכו לראות במפלת הגרמנים ובענישת משתפי הפעולה עמם. אלה האחרונים אכן לא נמלטו מעונשם — מהם הומתו בידי אדוניהם הגרמנים, ומהם הומתו בידינו, ידי הניצולים הפורעים את חוב האחים הנרצחים.

עם התמנותו של רודולף הס כמפקד המחנה השתנו לטובה תנאי חייהן של הנשים, אף־על־פי שהלה, בהיותו זוטר, נודע ביחסו הקשוח אל האסירים, כנשים כגברים. עתה נבנה במיוחד בעורן מחנה חדש, "אושוויץ I", סמוך למחנה שלנו. שם שרר ניקיון, והנשים יכלו לנהל, לצד עבודתן בבית־החרושת לתחמושת הסמוך, אורח חיים נוח יחסית. אולם המחנה החדש שהקל מאוד על חיי הנשים הוקם מאוחר מדי. הקמתו הסתיימה בספטמבר 1944. בינואר 1945, חודשים מספר אחר אכלוסו פונה המחנה מהאסירים, והגרמנים הפנו את הנשים לעבודות חקלאיות במחנות "בביס" ו"חרמנסי" שבקרבת נהר הוויסלה. עתה, בשלהי המלחמה, היו חייהן שקטים יותר ואף לחיטה, שעורה ותפוחי־אדמה זכו בשפע.

המחנות האחרים

מלבד המחנות המרכזיים של גברים ונשים, היו עוד שלושה מחנות אחרים, לכל אחד מהם היתה תכלית שונה: הראשון היה היודן־לאגר (מחנה היהודים), מקום שם נמצאו רק יהודים מטרזינשטדט, אותה עיר הסמוכה לפראג ובה נמצא הגיטו הגדול ביותר בכל גרמניה. כשהחלה העברת היהודים מגיטו זה, הביאו אותם לאושוויץ.

מסיבה בלתי־ידועה לא הומתו מלכתחילה כל 20,000 היהודים הללו בידי הגרמנים. יתירה מזו, הם נהנו מאורח־חיים רגיל לחלוטין. ואולם לרוע המזל אחרי שנה פרצה מגפה במקום, ובתואנה זו שלחו הגרמנים את כל יהודי היודן־לאגר, עד לאחרון שבהם, אל המשרפות. המחנה השני היה מחנה הצוענים, אשר חיו בו 25,000 צוענים שקובצו יחדיו מכל רחבי אירופה. אף הם — היה סופם מר. תחילה לא סיפקו הגרמנים מזון אלא לבעלי פנקסי העבודה שביניהם, ולבסוף, לכשכשרה השעה, שלחו אף אותם, עד בלי השאר פליט, אל המשרפות.

המחנה השלישי היה מחנה "Z". שם הוחזקו 30,000 יהודים הונגרים, אשר נהנו מחיי משפחה תקינים ואורח־חייהם הרגיל בא גם לידי ביטוי בכך שלא קועקעה אמת ידם במספר אסיר. בכלל מחנה "Z". היו כמה מחנות קטנים, כ־500 אסירים בכל אחד, אשר סיפקו את כוח העבודה למכרות הפחם שבאזור.

חשיבות גדולה הועידו הגרמנים למחנה "בונה" על שבעת אלפי האסירים שבו. הם החלו בבניית בתי־חרושת, אשר שטחם המתוכנן עלה על 40 קמ"ר. הללו היו עתידים לשמש מרכז תעשייתי ראשי להפקת גומי סינתטי. בשל חשיבותו הגדולה של המקום, הוא הופצץ שוב ושוב בידי מטוסי בעלות־הברית, ואמנם עוד בטרם החלה לפעום המכונה הראשונה, הושמדו כל המבנים עד היסוד. בסביבות מחנה אושוויץ נמצאו מכרות הפחם הגדולים ביותר בגרמניה. שלזיה עילית היא שסיפקה כמחצית מצריכת הפחם והברזל בגרמניה. המחנות החשובים ביותר באותו אזור היו "ביסובץ", "גולסאו" ו"גבורסנו". 25 מחנות אחרים היו כפופים למחנה אושוויץ. במחנות אלה היתה העבודה מפרכת. ואולם קטלניים עוד יותר ממנה היו הזקיפים הגרמנים ואלותיהם. כה הידלדל כוח העבודה באותם מחנות, עד כי מדי שבועיים או שלושה היו מובאים אסירים חדשים למלא את השורות החסרות.

ניקיון ומשמעת באושוויץ

הקפדה יתרה הקפידו קציני הס"ס וראשי הבלוקים על ניקיון גופנו. אנו, שבגדים ולבנים להחלפה לא היו כלל ברשותנו, ראינו ברחצה טרחה מיותרת, ואולם דוח ראש הבלוק למשרד הראשי, אשר גרר בעקבותיו 25 מלקות שעה שנתפס אסיר בלכלוכו, הניע אותנו להתרחץ גם אם היה הדבר כרוך בטורח ולעתים אף בסבל רב. אסירי הבלוק חויבו להתרחץ אחת לשבוע. הם היו משאירים את בגדיהם בבלוק, צועדים לבית־המרחץ עירומים ושבים לבלוק רטובים ועירומים. מגבות להתנגב לא היו בנמצא, כי הגרמנים ראו בהן פינוק מיותר. את נעלי העץ היה עלינו לצחצח פעם בשבוע במין נוזל שחולק לנו, כדי שלפחות הללו יחזיקו מעמד בבוץ ובזוהמה. בכל מִפקד שנערך ביום ראשון בצהריים נהג ראש הבלוק שלנו לעבור בין שורות האסירים ולבודקנו בקפדנות. שערנו מסופר עד דק ואנו מגולחים למשעי. היינו חייבים גם לוודא שמספרנו האישי בולט כראוי ותפור היטב על חזית חולצתנו ועל הכיס הימני האחורי של מכנסינו. לכשהיתה נמצאת כינה בחולצתו של אסיר היו מחטאים את כל הבלוק, וממילא היו עושים זאת אחת לשבוע. זה היה המחנה היחיד בגרמניה, מכל מקום מבין המחנות אשר הביאוני אליהם תלאותי, שדאג כה רבות לניקיון. בלכתנו להתרחץ היו כל בגדינו ושמיכותינו נשלחים לייבוש, ואנו היינו עוברים לילה שלם עירומים ללא כסות לגופנו בקור עז. הוא שאמרנו — סבל רב גרמה לנו הרחצה, ואין לתמוה שרבים מקרבנו מתו בדלקות ריאה קשות. גם המשמעת היתה קפדנית באושוויץ, אל איש הס"ס לא יכולנו לדבר אלא ממרחק של ששה מטרים, וזאת אחרי שהסרנו את הכובע ועמדנו דום. במפקד נאסר עלינו להפנות את ראשנו לא ימינה ולא שמאלה. עלינו להסתכל קדימה, ללא ניד וניע, כפסלים. וכשצעדנו ונתקלנו באיש הס"ס, אף אם הלה עמד במרחק חמישים מטר מאתנו, גם אז הסרנו את הכובע. כל פקודה שניתנה, היו צריכים למלאה בדיוק ובמהירות מרבית, ושאלות, אין צריך לומר הסגות, זכו לתגובה אלימה של הס"ס.

הפנייה אל מפקד המחנה הייתה פורמלית עוד יותר. האסיר, מתוח בעמידת דום, עמד מרוחק ופנה בנוסח קבוע: "האסיר מספר פלוני מבקש להודיע..." רק בהסתיים טקס הפנייה הקפדני, ולאחר המתנת מה, הואיל המפקד, אם מצא לנחוץ, כמובן, לשמוע את דברי הפונה.

אספקת האוכל היתה כרוכה, כמובן, בעמידה בתור, ואוי לו לאסיר שצעק או דחף. התלונות היו אסורות. המרק אינו מספיק, הלחם מעופש, בבלוקים אחרים חילקו מזון טוב יותר, מי העז להרהר בכגון אלה? הן ברור

היה לכול, שכל הערות וטענות תיפולנה על אוזניים ערלות, ואף זו — ענוש ייענש החצוף והמסית.

המשמעת הנוקשה כפתה עלינו חיישנות והצטנעות. שומה היה עלינו לכלכל את צעדינו בזהירות, ויתרה מזו, להסתגר ולדאוג לדלת אמותנו ולהתעלם מסבלו של זולתנו. משתדלים היינו שלא להתגרות בגורלנו. אולם אותו גורל לא האיר לנו פנים.

הפצצת ה־13 בספטמבר 1944

היום ההוא לא יישכח. אז הפציצו מטוסי בעלות־הברית את המחנה שלנו ורבים ממכריי ומחבריי הקרובים מצאו את מותם תחת הריסות המבנה שעבדנו בו.

יום יפה היה. השמש זהרה וחיממה בקרניה את רגבי האדמה הלחים. כלום לא בישר את בוא האסון המחריד שקופד בו כמעט גם פתיל חיי. אף הדי ההתפוצצויות שנשמעו סביב המחנה ובמרחק עשרה מילין ממנו, סימן להתגברותן של בעלות־הברית בעת האחרונה, גם הם לא עוררו בלבנו כל דאגה.

אדרבה, בכל לבנו ייחלנו שבעלות־הברית יפציצו עוד ועוד את ריכוזי הגרמנים. אכן מה גדולה היתה שמחתנו ורווחתנו מדי שומענו אותן התפוצצויות שכבר הבינונו את פשרן. "אויבינו מתמעטים", אמרנו בלבנו, ועקבנו, לא בלי שמחה לאיד צוררינו, אחרי המכוניות מלאות הגופות המרוסקות שהיו חולפות על פנינו. דומה כי האלוהים ובעלות־הברית לא שכחו אותנו, לחשנו בחיוך איש אל רעהו, ואולם כמה גדולה היתה טעותנו. מה היתה מטרת הפצצת המחנה שלנו, שהיה אחד המחנות הגדולים ביותר בפולין? הרי בעלות־הברית ידעו ידוע היטב מי היושבים בו! אין זאת אלא שהתפרסות הצבא הגרמני היתה בעוכרנו. גדודיו, ובהם יחידות קשר ויחידות ממוכנות, אשר היו עתידות להישלח אל החזית המזרחית, התמקמו סביב למחנה. מטוסי בעלות־הברית לא החטיאו את מטרותיהם, ובתוך קילומטר וחצי מרובע נפלו יותר מחמישים פצצות. ואולם אף־על־פי שמרביתן פגעו בגרמנים, היה במיעוטן שפגעו בנו לזרוע הרס נורא.

תמונות מההפצצה

בבניין שעבדנו בו היה מקלט ובו הסתתרו מפני ההפצצות כל אסירי קבוצות הקומנדו שעבדו באזור. בהישמע אזעקה היו נכנסים למקלט יותר מ־1,300 איש. זה היה, פחות או יותר, מספר האנשים ששהו במקום ביום

ההפצצה הקטלנית. למרות שעברה כבר שעה מהפעלת הצופר, עדיין לא נשמעה כל התפוצצות. תחילה היינו מוטרדים ממחדלי בעלות־הברית, ואולם פתאום נשמעה התפוצצות אדירה שהידהדה ארוכות בחלל האוויר. בשמים הופיעו כ־40 ואולי 50 מטוסים. ושמי המחנה, שבדרך־כלל כוסו ערפל הסוואה מלאכותי כל עת שנשמעה אזעקה, היו הפעם נקיים. מיד לאחר הרעש החלה ההפצצה עצמה. אותה שעה ישבתי באחת הפינות של המקלט, ליד הכניסה. אבי ישב בפינה אחרת ואולם כיוון שהיה רחוק ממני, לא ראיתיו. מהדי ההתפוצצויות שנשמעו היטב היה אפשר להבין שהפצצות נפלו קרוב מאוד למקומנו. כשלוש דקות, ואולי למעלה מזה, היינו צמודים זה לזה, קופאים ללא ניע, נבוכים ונפחדים מאשר אירע סביבנו. כניסתו של ספטסוס שותת הדם אל החדר הקטן היכתני בהלם. "מה קרה ספטסוס והיכן אבא?" שאלתי אחוז טירוף. המסכן שלאחר זמן ימות מפצעיו, רק ניסה בשארית כוחותיו למתן את פרץ הדם שניגר מראשו.

פתאום תפסתי שהפצצה פגעה במתפרה הסמוכה, והחששות לגורלו של אבא החניקוני. על אף הסיכון הרב הטמון ביציאה החוצה חשתי בכוח פנימי הדוחף אותי אל אבא. החלטתי אפוא לצאת מן החדר ההרוס.

עברתי על פני ספטסוס חברי הטוב המתבוסס בדמו וגווע לאיטו, כמה עזר לי בימים הקשים שידענו יחדיו. ואולם אין הלב פנוי להיטרד בכגון אלה, ואף אל זעקות הפצועים הלכודים תחת עיי המפולת ואל מראה גפיהם הקטועות, איני נותן את דעתי. איני רוצה אלא לפלס את דרכי ולראות מה עלה בגורלו של אבא.

סופי שיצאתי מן החדר, ואולם אלליי! איה כל הקיר הגדול שעמד בין חדרנו לשאר חלקי המרתף? זכר לא נשאר ממנו, ורק יללות הפצועים בבליל לשונותיהם מעידות שרגעים ספורים קודם לכן המה המקום מ־1,300 איש.

סביבי רק גופות שוטטות דם, ואבא, אבא איננו.

פתאום שמעתי בסמוך את שמי נישא בלחישה. הפניתי את ראשי ודמי קפא. מבעד להריסות, מכוסה עפר ודם, ביצבץ ראשו של אבא.

הפחד וההלם חלפו ברגע, ומיד, בעזרתו של חבר, החילותי להרחיק את האבנים ולחשוף את גופו הקבור. תוך כדי כך אני שומעו ממלמל בלא הרף את שמי.

לבסוף נסתייע הדבר, והצלחתי להעבירו, פצוע קשה, הרחק מן הבניין המופצץ. ואולם הפצצה לא תמה, וזעקות הפצועים, עיוורים, קטועים גפיים, כולם שותתים דם, מתערבות ברעם המטוסים ובשאון פצצותיהם.

ובתוך כל ההמולה והמחזות הנוראיים הללו אני רואה פתאום את אמי ואחותי, פוסעות אליי בצעדיהן המהירים. כלום ייתכן שאלו הן, והרי ששה חודשים תמימים לא ראיתין?

ואולם לא על כנפי דמיונות שווא נישאתי. אכן אמי ואחותי הן הרצות בבהלה אל אבא הפצוע. התאמין כי מחצית השנה נתפרדה חבילת המשפחה, ועתה — אין זאת כי יד הגורל בדבר — התקבצה לה יחדיו סביב אבא נטול ההכרה הממשיך למלמל ללא הרף את שמי.

ואולם כגודל השמחה על הפגישה הבלתי־צפויה, כן עומק האכזבה על הפרידה הנכפית עלינו. הגרמנים, שתחילה העבירו את הנשים אל השטח הפתוח, בשל הפצצות שנפלו אף על בתי המגורים שלהן, מגרשים אותן עתה ומונעים אותן מלהתערב בקהל הגברים.

שוב נפרדתי מאמי ואחותי, עומד ליד אבא הפצוע, וההפצצה נמשכת ביתר שאת. לבסוף תמה ההפצצה, המטוסים התרחקו ולא שבו עוד אותו בוקר. עתה החל ריכוז הנפגעים הרבים ופינוים. קבוצות קבוצות של מאה, שבורי צלעות, קטועים גפיים ומכוסי דם ובוץ, משרכות את דרכן ומתנהלות לאיטן, אל מה שנקרא בית־חולים. אף אבא בין המפונים אל בית־החולים, ורק שם אני נוכח לדעת מה קשה פציעתו. אנו מתנחמים בעובדה שעיניו לא נפגעו. שמונה־עשר יום מאושפז אבא בבית־החולים, ועם שפציעתו קשה, אט אט הוא שב לאיתנו. עדיין אינו מסוגל לדבר כלל, אולם ניכרת הטבה במצבו. החיים מתחילים לשוב אל מסלולם הרגיל, אבל זכר המאורעות הנוראיים לא נמחה, ומראה עשרות ההרוגים וזעקות מאות הפצועים אינו מש מנגד עינינו. מעתה קופא דמנו מכל רעם מטוס והד של צופר, ואנו משתטחים ארצה, מליטים את עינינו בידינו, ברדוף אותנו זכר שני הפולנים שאיבדו את מאור עיניהם.

27 בספטמבר 1944

ימים ספורים עברו מאז ההפצצה הראשונה, והנה צרה חדשה נוחתת עלינו. 27 בספטמבר. מיד אחרי המִפקד פשטו שמועות מוזרות. היה זה שעה שהרוסים החלו בהתקפתם הגדולה על לובלין, והתקדמו לכיוון קראקוב. השמועות בישרו שהרוסים שברו את התנגדות הגרמנים בלובלין וחונים עתה 70־80 קילומטרים ממקומנו. הידיעה גרמה כמובן להתרגשות עצומה במחנה, שהיו נתונים בו 80 אלף אסירים ועוד אלפי עובדים שנכפתה עליהם השהות במחנה.

וכך, מעודד מפעמי הגואל המתקרב ובא, סרתי מיד לאחר המִפקד

לבקר את אבא שעדיין שכב בבית־החולים. ואולם עם צעדיי הראשונים נשמע בחוצות המחנה קול צלצולו של הפעמון הקורא לאסירים להתכנס מיד בביתני המגורים שלהם. הגם שכל אות מן הסוג הזה לא בישר בדרך־כלל אלא רעות, לא היתה הפעם כל סיבה לדאגה. שהרי זה זמן רב לא נערכו כל סלקציות, ודומה היה כי סכנת השמד כבר חלפה לה.

למרות הצלצול לא סבבתי על עקבי, ומסיבה שאינה ברורה לי עד היום, המשכתי בדרכי אל אבא הפצוע. חשוב חשבתי, שאם בעת שחבריי יהיו מכונסים בביתן המגורים אהיה אני בביתן אחר, ביתן בית־החולים, לא יהיה הדבר בגדר עבירה שאין לה מחילה. ועדיין לא ידעתי אז, כי כך נמלטתי מן המוות שנגזר על רבים מחבריי. ואכן, עם שובי לבלוק המגורים, היה זה לערך תשע בערב, ראיתי מראה שהקפיא את דמי. חבריי האסירים צעדו עירומים מבית־המרחץ אל ביתני המגורים שלהם. בדרך־כלל היה החיטוי שלב רגיל בשלבי ההמתה, ואין זאת כי גם הפעם עומדים אנו בפתחה של סלקציה. את הבלתי־כשירים לעבודה יישלחו לתאי־הגזים ולקרמטוריום, ואת החזקים יותר, עד להידלדל כוחותיהם שלהם, ישאירו בין החיים. ושמא אין זו סלקציה, ואת היהודים עומדים לשלוח לגרמניה! הן גם נוצרים, ובכללם גרמנים, שלא עברו כלל סלקציה, עברו הפעם את תהליך החיטוי! ואמנם בניגוד לתהליך הסלקטיבי הרגיל לא נשלחו הפעם המוזלמנים אל המשרפות, אלא קובצו בבלוק 2A, הוא בלוק ההסגר. כל אותה עת חרדנו לגורל אחינו. ואולם ביום שני, שלושה ימים לאחר יום הסלקציה שיד הגורל מילטה אותי ממנה, שבו אחינו אל ביתני המגורים. פרץ שמחה, חיבוקים ונשיקות, קיבל את החוזרים, שמשולים היו בעינינו כקמים לתחייה. ואולם לאחר כמה ימים שוב טפחה המציאות המרה על פנינו. אחינו, שדומה היה כי ניצלו הפעם מן המוות, נלקחו בחטף. לא ראינום עוד, ודומה כי רק תנורי השרפה יכולים להעיד על מר גורלם.

ניסיונות בריחה ותוצאותיהם

בריחה מן המחנה היתה בלתי־אפשרית כמעט. ובכל־זאת, בגלל היאוש ואובדן התקווה שהיו מנת חלקנו במאסר נעשו במשך שלוש השנים כמאה ניסיונות בריחה. למרבה הצער נכשלו מרביתם. הבורח מן המחנה ידע שבבורחו הוא נוטל שני סיכונים כבדים. האחד, שעם היתפסו — וכאמור היתה הסבירות לכך גבוהה ביותר — יולקה מכות קשות וייתלה קבל כל אסורי המחנה. והשני, שמיד עם היוודע דבר בריחתו ייעצרו כל בני משפחתו, וסכנה גדולה תרחף על ראשם. על רקע זה אפשר להבין את

העובדה שהבורחים היו בעיקר מקרב מי שיקיריהם הקרובים כבר נספו. לבד מן האמצעים הפיסיים המכבידים, כגון הגדר המחושמלת, היו חייבים הנמלטים להתחמק גם מעיניהם הפקוחות של הזקיפים הרבים אשר במחנה וסביבו. אין תימה אפוא שמרבית ניסיונות הבריחה נעשו לא מתוך המחנה גופא, אלא מתוך אותן קבוצות קומנדו שעבדו בריחוק של ארבעה וחמישה קילומטרים מן המחנה, ושמטבע הדברים השמירה עליהן היתה קשה יותר.

עם שרבים הם סיפורי הבריחה, אספר עתה על שלושה מהם, מן המפורסמים ביותר. בניסיון הבריחה באוקטובר 1944 נטלו חלק בעלי תפקידים חשובים מקרב אסירי המחנה: האחראי הראשי על האסירים, הקאפו במחסן ההלבשה, הקאפו במוסך המכוניות, רופא השיניים ועוד שניים אחרים — סך־הכל ששה אסירים. נסיון הבריחה, שהתבסס בעיקרו על שיתוף פעולה עם חייל ס"ס, שניאות תחילה למלט את האסירים במכוניתו, תמורת בצע כסף כמובן, נכשל עוד באבו בגלל הלשנתו של הגרמני שחזר בו מכוונתו הראשונה.

לאחר חודש של מעצר בבלוק 11, היה זה ערב שבת, הובלו כל הששה לתלייה פומבית בכיכר המרכזית. גאים וזקופים צעדו הם אל מותם. "תחי פולין ותחי בריטניה הגדולה ורוסיה וארצות־הברית" קוראים הם בעודדם את המון האסירים הצופה בהם, ואין הם נרתעים מחבטות קת הרובה של התליין, שמפקדו דוחק בו לסיים מהר את מלאכת ההריגה. קשה עד מאוד היה מראה חברינו המומתים לנגד עינינו, והרי אני את אחד מהם, פולני בעל סגולות אנוש נדירות הנכון לעזור לחבר בכל עת, הכרתי מקרוב. ואין הדבר הזה קל ערך, כי מי שתמך בחברו וסייע לו בקשייו משול היה לעבריין — טרף בידי המלשינים ושולחיהם הגרמנים. ואין רע בלא טוב. מאומץ לבם ומגבורתם הנפלאה של ששת המומתים ברגעיהם האחרונים שאבנו עידוד וגאווה. בריחה אחרת, ידועה לא פחות, היתה בריחתם של היהודי קורצווייג חנייק ושל המרגל הפולני (ואולי האוקראיני) סטאשק (שם משפחתו אינו זכור לי). השניים הפילו עלינו את אימתם. היהודי הצרפתי איש העולם התחתון, פורץ בעל מוניטין עולמי, וסטאשק המרגל הכפול שזה שלוש שנים הוליך שולל את הגרמנים, עבדו שניהם יחד בשירות ה"משרד המדיני", הוא הגסטפו, ובמחיר הלשנתם על חבריהם האסירים, נהנו משך השנים מחסדיהם של שובינו. בוקר אחד, באחד מימי תודש מאי של 1944, נמלטו השניים. את בריחתם עשו עת עבדו במסגרת אחת מקבוצות הקומנדו הרחק מן המחנה. באמתלה של מדידת דרך צדדית

שבסלילתה הועסקו, התרחקו השניים מקבוצת העבודה שעשרה זקיפים גרמנים מזוינים שמרו את צעדיה. על השומר הבודד שבכל־זאת נתלווה אליהם התגברו בנעיצת סכין בגבו, ושוב לא ראינום, לא אנו ולא הגרמנים. לבד מהצלחתה של הפעולה הזאת — הן הרוב המכריע של ניסיונות הבריחה נכשלו כאמור מאיבם, היתה גדולה חשיבותה בכך שהפולני, בנצלו את האמון היחסי שרחשו לו הגרמנים, הצליח להגניב מסמכים סודיים ממשרדי הגסטפו.

לעומת ההצלחה הזאת הבודדת כמעט, גורלם המר של שנים־עשר הפולנים מאפיין את תוצאות ניסיונות הבריחה מן המחנה. השנים־עשר הללו תיכננו לערוך את הבריחה במרס 1944, ואולם עוד בטרם נעשה הצעד המעשי הראשון להגשמתה נעצרו כל אנשי החבורה ונכלאו בבלוק 11 האיום. לא נודע מי הלשין על החבורה האמיצה, שאיש מחבריה לא גילה לגרמנים מיהו שעמד בראש המבצע ומי היה יוזמו. חודש לאחר מעצרם הובלו השנים־עשר אל מקום התלייה המרכזי, וקבל כל אסירי המחנה, למען יראו וייראו, מסרו את נשמתם לבורא. כזה, כאמור, היה גורלם של כל מבצעי ניסיונות הבריחה. כולם, במוקדם או במאוחר, נתפסו ולפני הוצאתם להורג הועמדו שעה ארוכה על בימה נישאה כשסרט בד גדול בידיהם: "שוב חזרנו." היחידים שהצליחו להימלט מן המחנה היו אותם פועלים גרמנים, אסירים פליליים, אשר ניצלו את דלילותו של משמר הס"ס בשלבי התארגנותו הראשונים של המחנה. ואולם גם הללו, כעבור שנה או שנתיים, אותרו בסופו של דבר בידי הגסטפו והוחזרו אל תוככי המחנה.

סיפור בפני עצמו הוא האסיר הגרמני שמספרו המקורי היה 2. הלה נאסר ונתפס, קיבל מספר 109565 ונכלא משך חודשים רבים בבלוק 11, שכרגיל לא היתה חזרה ממנו. האסיר צוין באותם עיגולים אדומים, אחד סמוך לכתף השמאלית, ואחד בכיס הימני האחורי של מכנסיו, ולא הורשה לצאת עוד לעבודה במחיצת קבוצות הקומנדו שהועסקו מחוץ למחנה. לולא היה גרמני היה מן הסתם מוצא להורג ימים ספורים אחרי בריחתו, אולם מוצאו עמד לו, ועם שלא רווה נחת בבלוק 11, בנפשו לא פגעו.

האירועים התכופים מביכים אותך, ולא תמיד אתה מוצא את השעה להתפנות להרהורים על אודות אופיָם של שוביך. ובכל־זאת, פעמים עלתה המחשבה: כלום לא פועמת רוח אנוש בתוך מכונת הרצח הגרמנית? כלום באמת התייחסו הגרמנים בשוויון־נפש גמור למעלליהם? ומעשה הרצח, שאת סיפורו אגולל להלן, ההיה משול בעיניהם לפעולה שגרתית, מצוות אנשים מלומדה?

הארבעה בדצמבר 1944

עם בוקר פשטה כאש בשדה־קוצים השמועה הנוראה, שלעת ערב עתידים הגרמנים לתלות ארבע נשים יהודיות, שהואשמו בהעברת חומרי נפץ לחבריהן האסירים שתיכננו לפוצץ את הקרמטוריום. הכנות הגרמנים החלו עם בוקר. הותקנו עמודי התלייה, ובפקודתו האישית של מפקד המחנה נתלו שמיכות על גדרות התיל שסביב מקום האירוע כדי למנוע אפשרות של תצפית מכיוון מחנה הגברים. אלה האחרונים נצטוו בחומרה שלא לנסות ולראות את העתיד להתחולל במחנה הנשים. אני, שבגין פעילות קבוצת הקומנדו אליה השתייכתי, שהיתי בקרבת מקום, יכולתי להיות נוכח ולראות במו עיניי את המחזה הנורא. בדיוק ב־6.30 בערב התאספו בזירת האירוע כל מפקדי המחנה, גברים גם נשים. במקום התלייה רוכזו, כמובן, גם כל האסירות שבמחנה, למען ילמדו את לקח מעשה חברותיהן, יראו וייראו. שמא לא יהיה די במראה העיניים, מפקד המחנה פונה אישית אל המון האסירות הנפחדות, מתרה ומאיים שגורל דומה יפקוד גם אותן את תעזנה לנסות ולחבל בכוחות הגרמניים המזוינים. עם גמר ההכנות מגיע תורו של יעקובוס התליין הידוע. עוד הוא עומד להוציא את התלייה אל הפועל, ואחותה של אחת מארבע הנידונות מנסה להשליך עצמה מן הקומה העליונה של אחד הבתים הסמוכים. הפצרות אחותה, העומדת למות, מניאות אותה ממעשָׂה, וצווחות מפקד המחנה הגוער ב"בלוקובס", מפקדות ביתני הנשים, מניסות את הנשים מעמדותיהן. ואני עומד חבוי בסבך מעילי המתפרה, דמעות זולגות מעיניי, נרגש עד כאב מן המראות המתחוללים נגדי. השרפרף נשמט תחת רגליהן של שתי הראשונות, וחמש־עשרה דקות תמימות מתנודדות גופותיהן נוכח חברותיהן האסירות המצַוות שלא להסיר מבטן מן המראה שלנגד עיניהן. עתה ניגש יעקובוס לסיום מלאכתו, הפעם ללא כל הפרעה חיצונית, ואחד האיומים שבניסיונותיי בא אל קצו. הנה כי כן, ארבע הנשים האמיצות מוכיחות כי לא הכל צעדו כצאן אל מעשה הטבח. ייחרת זיכורנם וזיכרון כל הלוחמים האחרים למען החופש לדור דור.

ניסיונות מרידה ועונשם

שנתיים שהיתי במחנה באושוויץ, ובמרוצתן היו שני ניסיונות התקוממות נגד הגרמנים. שני הניסיונות שנכשלו, אירעו בקרמטוריום של בירקנאו. המרידה הראשונה פרצה בספטמבר 1943. גיבורת המרידה הזאת היתה צעירה איטלקייה אלמונית. בגילוי גבורה נדיר התנפלה הצעירה

פתאום על איש ס"ס שפקד עליה להתפשט. מופתע ונדהם מתגובתה הבלתי־צפויה של הצעירה איבד הגרמני לרגע קל את עשתונותיו. די היה בזה לאיטלקיה, והיא חטפה את אקדחו והחלה לירות לעבר הגרמנים שהיו סביבה. במהומה שהתחוללה במקום הצליחו היהודים האיטלקים שהיו בקרבתה לחטוף מספר כלי נשק אחדים מן הגרמנים שנפגעו בהתקפתה של הצעירה, ולהתבצר בבניין. תוצאות קרב הירויות שהתחולל במקום היו צפויות. וכי מה היה בידיהם של 500 היהודים לעשות נגד כוחות הס"ס המוגברים שהקיפו את המקום, חמושים ברוביהם ובמקלעיהם?

אכן, בתוך שעה קצרה נדמה אֵשם של היהודים המתבצרים שנהרגו עד האחרון שבהם. ואולם היהודים נתבעו לשלם מחיר נוסף בעבור התקוממותם, שלושת אלפים (3,000!) יהודים, שלא היו מעורבים כלל במעשה, הן זה מקרוב בא במשלוח החדש, הובלו מיד אל מקום בלתי־ידוע, מן הסתם אל המשרפות, עוד בטרם הוטבע מספר האסיר על אמת ידם.

בראשית נובמבר אירע ניסיון המרידה השני. הניסיון הזה, הורתו ולידתו ביוזמתם של יהודי יוון שבמחנה (אליהם הצטרפו גם כמה אסירים רוסים), היה מאורגן יותר מקודמו, היקף פעילותו היה גדול יותר, ואף תוצאותיו מרשימות יותר. יעדה של הפעולה היו המשרפות. במתקנים אימתניים אלה ראו היהודים שבמחנה את מקור הרעה, והם סברו אפוא, שחבלה בהם תעכב את השמדת אחיהם. המבצע היה מורכב. ארבע אסירות יהודיות, שאת סיפור גבורתן גוללתי בפרק הקודם, הצליחו להבריח מבית־החרושת לתחמושת "אוניון" אשר הועסקו בו כמות הגונה של חומרי נפץ והעבירום לחבריהן האסירים. בכוונת המתקוממים היה לשלוח תחילה אש במשרפות אחת ושתיים, בתקווה שהיא תתפשט אל המשרפות ארבע וחמש הסמוכות. בזו האחרונה תונח כמות גדולה במיוחד של חומר נפץ, כדי להשמידה עד היסוד. השעה 12.00 בצהריים נקבעה כשעת תחילת הפעולה. בשעה זו, היא שעת ארוחת הצהריים, היו בדרך־כלל רוב אנשי ה־ס"ס סועדים בחדר האוכל, ואילו בחוץ, בקרמטוריום ובסביבתו, היו אך מעט שומרים. בשעה 12.00, בעוד המתקוממים עומדים בחדר האוכל, צלחותיהם בידיהם והם מחכים כרגיל למנת המזון שלהם, נשמעה השריקה המוסכמת. המורדים התפזרו לעמדותיהם המתוכננות, אולם אז הסתבר, שבניגוד למה שנצפה בתחילה, היתה הפעם שמירת הגרמנים מתוגברת ביותר. מלשין, איש לא ידע את זהותו, הוא שהדליף לגרמנים את כוונת

האסירים. בכל־זאת, למרות המצב הקשה, הצליחו המורדים להעלות באש את משרפות אחת ושתיים ולהתבצר בקרבתן.

עתה איימו עליהם שתי סכנות. מפנים — סכנת האש שהציתו הם, ומחוץ — אש מקלעי הגרמנים שכיתרום סביב סביב. ובכל־זאת לא נכנעו. בהחליטם להילחם עד טיפת דמם האחרונה, פרצו הם החוצה. ניסיון הפריצה, שכמובן היה חסר כל סיכוי מעשי — אכן איש לא נמלט מן המוות — עצומה היתה חשיבותו המוראלית.

מתוך אלף האסירים, אנשי קומנדו המשרפות, נותרו חיים 250 בלבד, אשר הוקצו לעבודות פינוי אפרן של 15,000 הגופות שהיו טמונות במחסני המשרפות. בזכות העבודה הזאת, שאליה נוספה מלאכת שרפת גופות המורדים, ניצלו 250 האסירים הנותרים. כעבור ימים אחדים הגיע לאושוויץ המשלוח האחרון של יהודים — הפעם מצרפת. אחריו לא הגיעו עוד משלוחי יהודים, והמשרפות שוב לא חידשו את פעולתן.

פעולות ריגול

למרות הסכנות העצומות אשר היו טמונות בפעולות ריגול, בכל־זאת פעלו בתוך המחנה סוכנים של בעלות־הברית. הללו, איש מקרבנו לא ידע כמובן את זהותם, היו אסירים ככל האסירים, שותפים לנו בתלאותינו ובסבלותינו.

אחד מהשיגיה של הפעילות המחתרתית הזאת, ואולי המדהים והחשוב שבהם, אירע בימיו האחרונים של נובמבר 1944. אותם ימים הגיעה למחנה משלחת רמת דרג שכללה כמה קצינים גבוהים מן הוורמאכט. המשלחת ערכה במקום ביקורת מקיפה. אנשיה שוחחו ארוכות עם מפקד המחנה, ערכו ביקורים יסודיים במחנות הגברים והנשים, ותשומת־לב מיוחדת נתנו למשרפות — בדקו, תיחקרו, עמדו על דרכי פעולתן, ובמשך היומיים הרצופים שבהם שהו במחנה, לא פסקו מצלמותיהם מלהנציח את שניצב מולן. בתום עבודתה, היתה אפוא בידי המשלחת תמונה מפורטת של המחנה על מבניו ומתקניו השונים. חמישה ימים אחרי הסתלקות המשלחת הכבודה, התגלתה הידיעה המדהימה, והתפשטה בקרב האסירים כאש בשדה קוצים. אנשי המשלחת, שאיש לא חשד בכשרותם, לא היו אלא חברי רשת ריגול מסועפת שפעלה בלב גרמניה. אין ספק כלל, שפעולתם הנפלאה לא היתה מצלחת לולא שיתוף הפעולה והסיוע, הבלתי־מורגשים, כמובן, אשר נתנו להם האסירים — מרגלים שבתוך המחנה. הללו האחרונים, כך נודע, היו מדווחים לפרטיזנים בדרכים לא ידועות על אודות

היערכות הצבא הגרמני ותנועותיו, ואף העבירו אליהם צילומים של מתקני המחנה, ובכלל זה משרפותיו.

נקל לשער את מבוכת הגרמנים והבעיות הקשות שנקלעו אליהן עם התגלה דבר התרמית. שבוע לאחר תום ביקור המשלחת, וכחודשיים בטרם יגיעו הכוחות הרוסיים למקום, הוחל בהריסת המשרפות. הן הוחרבו, כל השטח שסביבן נחרש ויושר, ושוב לא נותר סימן ועֵד לטרגדיה הנוראה שהתרחשה במקום.

חיי במחנה אושוויץ

אורח־חיי במחנה, בדומה לחוויות הקשות שחוויתי בו, לא היו שונים בעיקרו של דבר ממה שידעו יתר אסירי המחנה. מכלל האסירים יש להוציא כמובן את משתפי הפעולה עם הגרמנים. אלה, במחיר בגידתם השפלה ובזכות התעמרותם בחבריהם, זכו לארוחה דשנה ולמיטה חמה. ואילו אני, וכך גם, כאמור, רוב מניינם של האסירים, לא אחת, ידעתי קור ורעב. אולם יותר משהציק האוכל הזעום, ויותר מקשי העבודה, קשות היו נגישותיהם של הקאפו והזקיפים הגרמנים. וכך, נרדפים בשוטיהם ובאלותיהם של שובינו, וחרדים חרדת תמיד מכישלון בסלקציה שזמנה מפתיעך תמיד, חיים היינו את חיי השעה, מרכזים את כל מאמצינו מניסיון נואש להישרד. ועם שכורח המציאות מאלצך להסתגר בדלת אמותיך ולדאוג אך לעצמך, יש שאסונו של הזולת פוגע בך עצמך. כזה היה דבר חברותי עם ליאון פרומן. עם ליאון, צעיר בלגי יהודי בן חמש־עשרה, שמשפחתו נרצחה כולה בידי נציגי "הסדר החדש", התיידדתי עד מאוד. כאחים היינו, והבטחנו זה לזה, כי בהימלטנו מן הגיהנום יצטרף הוא אליי ליון ויחיה בחיק משפחתי.

אולם את הבטחתנו לא עלה בידינו לקיים. ליאון נרצח במחנה באכזריות, ודבר מותו פצע את לבי, כאילו אחי, עצמי ובשרי, נלקח ממני.

את כל ימי הארוכים במחנה אושוויץ, ביליתי עם אבא בקומנדו המתפרה. שם, מאחורי מכונת־התפירה, מטליא גרבים מצחינים, למדתי משך שעות ארוכות מדי יום את מלאכת התפירה המייגעת. חוט ומחט בידך, וכל כוחותיך נתונים לתיקון ארבעים זוגות הגרביים שהיו מנת חלקך, שאם לא עמדת בה — חזקה על הקאפו שייסרך במגלבו. כך, משך חודשים ארוכים, ישבנו אבא ואני, כורעים תחת כובד ידו של הקאפו הנוגש בנו, ואין אנו יודעים כלל מה עלה בגורל אמי ואחותי.

רק כחלוף למעלה משלושת חודשים רווח לנו. ראינון ממרחק, עומדות

מאחורי הגדר, והגם שאין אנו מעיזים לברכן לשלום, יודעים אנו עתה כי שלום להן. אנו מסתפקים במראה עיניים, כי חמור עונשו של המנסה, ולו בהינד עפעף, לאחות קשר משפחתי, שגדר חשמלית וזקיף גרמני ניתקוהו. הנתפס בקלקלתו יועבר לקומנדו ההענשה. הגבר הנשלח שמה, סיכויי הישרדותו קלושים, והאשה שזה עונשה, אחד דינה — למות. מאז אותה פגישה, הקפדנו לבוא אל הגדר, אבי ואני, ולצפות ביקירותינו, ואולם עוד שבעה־עשר חודשים ארוכים חלפו עד שהעזנו, בחטף ובהיחבא, להחליף עמן מילים מספר.

כל אותה תקופה ארוכה חשתי מועקה כבדה, כי חרד הייתי כל העת לגורלן, שפעמים הרבה, בבואנו אל הגדר, חיפשנון לשווא. רק בדיעבד היה מסתבר לנו כי כורח העבודה, ולא אסון שפקדן, מנע מהן לבוא לפגישותינו הצנועות. בכל הרגעים הקשים, רגעי הייאוש והחרדה, עמד לי חוסנו הנפשי של אבא. בעצתו הטובה וברוחו השקולה עודדני וחיזקני.

את יום ה־18 בינואר של אותה שנה לא אשכח לעולם. באותו יום חמישי, נעים וקריר, הודיעונו שהמחנה עומד לפני פינוי — הרוסים מתקדמים ולמחרת יעמדו כבר בשעריו. בפקודת יום של מפקד המחנה נצטוו קבוצות הקומנדו להתארגן לעבודות ניקוי המחנה וסידורו לקראת בוא הרוסים. בעוד אבא נשאר במקומו, הייתי אני בין מי שהוטל עליהם לצאת לעבודות. שעות ארוכות עמלנו בעבודות ניקיון וסדר, ואף צפירת האזעקה שנשמעה, ואשר ברגיל מחייבת אותנו להפסיק כל פעילות ולהסתתר, איננה משפיעה על הקאפו, התובע מכל אסיריו שלא למוש ממקומם ולהמשיך בעבודה. עוד אני טרוד במלאכתי, ומעבר לגדר אני רואה את הקומנדו של אמי ואחותי הצועד אל הביתן שממול למתפרה. חרד לגורלן, נבעת מן המחשבה שאל המוות הן הולכות עתה, ושוב לא אזכה לראותן, אני שועט אל הגדר. אני מעריך נשיקות, שולח מלים חמות, והדמעות מחניקות את גרוני. על אף הסכנה הטמונה בפגישה הזאת, אין אני יכול להיפרד מהן ולנוטשן. רק געֶרת הקאפו קוטעת את המפגש, ומחזירה אותי אל שורות האסירים הצועדים אל המחנה. זקוף ראש, מעודד מאומץ לבן של אמי ושל אחותי, אני צועד והדמעות זולגות מעיניי.

מאורעות שכאלה זיעזעוני עד היסוד, אלא שעתה, במבט לאחור, דומה כי בכל־זאת המשיכו חיי להתנהל באורח שנכפה עליהם. אף הסלקציות האיומות הפכו לדבר שבשגרה — שבע פעמים חוויתי את החוויה הקשה, ושבע פעמים נמלטתי מן המוות. אין זאת אלא שכמות המזון הדל שסופקה — כמה תפוחי־אדמה ומרק דלוח — פגעה בחבריי יותר משפגעה בי.

הטבות והקלות מה ידענו בימי החג הנוצריים. בחג המולד, דרך משל, ניכר שיפור קל באיכות האוכל, ויתירה מזו — נפסקה אז העבודה, ולמעט כמה קבוצות קומנדו, שהגרמנים ראו חיוניות בעבודתן — שבתו הכול ממלאכה. אף ביום הראשון של השנה החדשה חשנו הקלה — רק מחצית מן היום עבדנו, ובמחציתו השנייה היינו חופשיים לנפשנו.

הנה כי כן, למרות המאוּעות והתלאות התנהל אורח־חיים שגרתי. ובאותן שעות ארוכות, פעמים אדישים להתעמרויות הגרמנים, ופעמים כורעים תחת מהלומות אלותיהם, לא פסקה לפעם בלבנו האמונה בעתיד טוב יותר. אנו נינצל ויום נקם בוא יבוא.

דמויות מן המחנה

מלחמת הקיום וידם הקשה של הס״ס הגרמנים יצרו במחנה תנאים מיוחדים במינם. בנסיבות בלתי־נורמליות שכאלה עשויים להתגלות, וכך אמנם קרה, בני־אדם שאיבדו את צלם האנוש שלהם. כחיה פצועה, אין הם דואגים אלא לקיומם הפיסי, ולהבטחת הקיום הזה כשרות כל הדרכים — הם יגנבו, ילשינו ואף ישלחו יד בשכנם הקרוב. וכנגדם, ברגעי המבחן הקשים, צפות ועולות גם דמויות אנוש סגוליות, אמיצי לב, שידם מושטת תמיד לתמיכה בזולתם. הנה אפוא כמה מן הדמויות, הן השליליות והן החיוביות, החרותות עדיין בזיכרוני.

אהרון רוזה

קרן אור באפלת המאסר היה אהרון רוזה. אבי אסירי יוון, כפי שכינינו אותו, לשעבר בעל בית־מרקחת קטן בשאלוניקי, עבד עתה בבית־החולים של המחנה. איש צנוע וטוב־לב מאין כמוהו היה רוזה, ורבים מקרבנו, בעיקר יוצאי יוון, חבים לו את חייהם. רוזה היה נוטל על עצמו סיכונים גדולים מאוד, ובנצלו את עבודתו, היה מבריח תרופות ככל הדרוש — ובלא כל טובת הנאה כמובן, אל חבריו האסירים הסובלים.

כך היה לנו אהרון מלאך מושיע משך תקופה ארוכה. עד בוא היום הנורא, וגם ממנו נפרעו הגרמנים. בעל כבוד עצמי וחדור תחושת צדק, מחה רוזה יום אחד, והתפרץ בכעס נגד הקאפו המתעלל בו ומכהו.

ב־29 בינואר, קבל כל האסירים וקציני הס״ס, הוכה רוזה שלוש מאות מכות נמרצות. משך שעה ארוכה בעטו בגופו וירקו על פרצופו.

כעבור עשרים יום של מאבק מר עם המוות, ועשרה ימים בלבד לפני שחרור מחנה אבנזי בידי האמריקנים, נפח אהרון רוזה יקירנו את נשמתו

בבית־החולים של המחנה. ימים מעטים אחר־כך נפטר לאחר פצעים קשים גם אחיו שהיה עזר כנגדו במעשיו הברוכים.

אמיל בלוף — אסיר מספר 15542

בלוף היה מאותם אסירים גרמנים שריצו את עונשם בעוון ביצוע עבירות פליליות. כבן 55, אולם פעילותו הנמרצת ואורח־מחשבתו הנועז אינם מסגירים את גילו. עברו הפלילי, עבר מפואר הוא. במחצית השנייה של שנות ה־20 נחשב לפורץ הגדול והמסוכן ביותר בכל גרמניה, הרפתקן מובהק שלא אחת היה מרתקני ומדהימני בסיפורי עלילותיו המופלאות.

ברגיל היו טיפוסים שכאלה כצנינים בעיני האסירים. אותם אלימים היו השפלים ביותר, מנצלים היו את כוחם, ועל גבם של עמיתיהם האסירים, היו זוכים לטובות הנאה מרובות.

ואולם אמיל בלוף היה ההיפך הגמור. כדרכו בחייו הקודמים כן גם כאן, היה גונב מן העשירים ומחלק לעניים. מכרים וחברים רבים היו לו בקבוצות הקומנדו הגדולות והחשובות, אשר היו מקורבות אל מרכזי האספקה של המחנה. וכך, בנצלו את פיקחותו ועורמתו, היה עובר יום יום בין האסירים, בייחוד אסירי בלוק 1, ומחלק מן הטוב שהשיגה ידו. ואף בימיו האחרונים של המחנה, כשהמחסור ניכר יותר ויותר, לא פסקה פעילותו, וגם אז יש שהיה מחלק ביום אחד למעלה מעשרים כיכרות לחם. חדור היה בשליחות הסיוע שלו כל־כך, עד כי באותן פעמים נדירות, שבהן לא עלתה בידו, והיה שב מצֵידו בידיים ריקות, היה מתהלך אנה ואנה, בוש ומאוכזב ממחדלו.

אני ראיתיו לאחרונה בריא ושלם בבית־החולים של המחנה, מקום שם החליט לרכז את פעילותו עד לגמר השבי. מה עלה בגורלו, אין איש יודע. לא מן הנמנע שהרוסים שיחררוהו בהגיעם לשלזיה עילית.

איגנאץ צולציטשק — 25351

דמות נבזית, טיפוסית להווי החיים שבמחנה היתה דמותו של קאפו המתפרה, איגנאץ צולציטשק. גדל גוף, ריקא יהיר, אפס המפליג בסיפורים דמיונים על אודות מעלליו, ומעל לכול — שפל ואכזר השואב הנאות וסיפוקים גדולים מעינויי האסירים המועסקים תחת השגחתו. פקודותיו והוראותיו היו שרירותיות, ואוי ואבוי לו לאסיר שסטה מהן, ולוּ בשוגג. אז היה אותו בן הקצב מפליא בו מכות נמרצות. על־פי חשבוננו לא פחות ממאה אסירים הרג במו ידיו. ואולם מלוכתו של העבד, שפגע כה קשה

בנפשנו ובכבודנו, תמה מיד עם שחרור המחנה. אז, בלא לדעת אל־נכון כיצד, הומת בידי האסירים ככלב שוטה בשלמו את מחיר התעללותו בהם ובחבריהם שאינם עוד.

פינוי מחנה אושוויץ

בימים האחרונים מתגבר עוזו של החורף הצפוני. הכול אומר קדרות, ובכל־זאת מתחילים ליבותינו להימלא תקווה. עתה מודים אף הגרמנים שהכוחות הרוסיים עומדים בפתח. ובכולנו מכרסם הספק הגדול — הישחררונו הרוסים בהגיעם, או שמא נפונה בטרם בואם?

ואולם ביום חמישי בבוקר מתנפצים גלי אשליותנו אל מול סלעי המציאות. ללא כל התראה מוקדמת עורכים הגרמנים סלקציה. החלק האחד, ברובו נשים, ובהן אמי ואחותי, יפונה מיד עם בוקר ויישלח אל שלזיה התחתית. החלק השני, שעמו נמנינו אבי ואני, כולל כל האסירים הדרושים עדיין לביצוע העבודות האחרונות שבמחנה. משלוח זה, השני, עתיד לצאת בו בלילה.

מחצית השעה לפני חצות אותו הלילה, החילונו אפוא במסעי התלאות. מגמת פנינו תחילה אל מחנה גרוסרוזן, ואולם בגלל חסימות הצבא הרוסי ההולך ומתקדם, משתרך עכשיו טור ההמונים לכיוון מאוטהאוזן שליד העיר לינץ באוסטריה. אין מילים בפי לתאר את הייסורים שידענו בדרך החתחתים הארוכה. הקור עז, השלג אינו פוסק מרדת וגובהו מגיע עד כדי מטר אחד. וכה אנו צועדים, נעלינו טבולות בוץ ומים, רבים יחפים, והמים והקרח כמדקרות חרב בבשרנו. רבים נופלים ומתמוטטים, ואחר־כך הם נגאלים מן העינוי והסבל ביריית אקדחו של הזקיף הגרמני, שגם עתה, בהיכשלנו, שומר את צעדנו. אף המשא מכביד עלינו, ואט אט אנו מתפרקים ממנו. תחילה מושלכת השמיכה, אחר־כך שק החפצים ולבסוף אף על פחיות המזון המשומר, לא ייאמן, אנו מוותרים בהשליכנו אותן מאחורינו.

ואולם קשה עוד יותר מסבלו של החורף המכה ושל הגרמני הנוגש הוא מראה אחינו המביטים בנו בעיניהם המזוגגות מבעד לפתיתי השלג ההולכים ונערמים עליהם. גופות רבות של גברים ונשים, חללי אותו משלוח ראשון שיצא בבוקרו של יום חמישי, מוטלות בצדי הדרך. דומני כי השנאה ניבטת עדיין בעיניים שבגופות המתות, ואצל מקצתן אני מדמה לראות שמחה של פורקן מסבל קשה. כלום גם אמי ואחותי בין המתים הרבים?

לאחר עשרים וחמישה קילומטרים אנו עוצרים לחנייה בת שעתיים בעיירה הקטנה פלֶס (Pless) אנו מקובצים במגרש הכדורגל של העיירה, ושם אנו מנסים, בלא כל הצלחה, להסב מעט חום לגופינו הקפואים. את הנעליים אין אנו חולצים, שאם נעשה כן, שוב לא נוכל לנעול אותן בגין רגלינו המתנפחות. בשעה שלוש אחר־הצהריים שוב ניתנת פקודת התזוזה. ארבע שעות אנו צועדים, מתנהלים בכבדות, ושורותינו הולכות ומידלדלות. לעת ערב, בשעה שבע, אנו נערכים לחניית לילה, ועתה אנו מרוחקים מאושוויץ כבר ארבעים קילומטרים. באותו לילה נערכת התקפת המטוסים הגדולה ביותר שהיינו עדים לה. הללו מזנבים לשמחתנו, בכוחות הגרמנים הנסוגים. עשרות מטוסים, מי יוכל למנותם, מרעישים מעלינו ומשחירים בלהקיהם את השמים המוארים בנוגהה של הלבנה המלאה. בחלוף ליל ההפצצה אנו ממשיכים במסענו. צעדנו מוחש, אנו גומאים כחמישה קילומטרים בשעה אחת, ובבוקרו של יום ראשון אנו מגיעים לעיירה קטנה המרוחקת כ־15 קילומטרים מלוסלאו, יעדנו. בעיירה הקטנה אנו שוהים כל אותו יום ראשון. שוב חשופים אנו לרוחות עזות, מופקרים לקיפאונו של השלג, מדוכאים ממראה אחינו המתים והמומתים נגד עינינו, ואחוזי חרדה לגורל קרובינו שנקרעו מעלינו לא מכבר. במרחק כמה צעדים ממקום מושבי נורה זה עתה בראשו אסיר, שבתקוף עליו רעבו לא עצר בו וגנב את פת לחמו של שכנו.

עם בוקר התארגנו להמשך המסע. בעמל רב אני משלשל את כפות רגלי הקפואות לזוג נעליי שהקור הקשה אותן, עד כי דמו לשני בולי עץ קטנים. אני חש כי כוחותיי נוטשים אותי, והיאוש מן העכשיו, והפחד מן המחר מטריפים את דעתי. בכל־זאת, לאחר הליכה של שעתיים אנו מגיעים לתחנת הרכבת של לוסלאו. ולאחר התארגנות קצרה, לעת ערב, אנו מועמסים כצאן רב, אל קרונות הרכבת הפתוחים ומתחילים לנוע לכיוון מאוטהאוזן.

שוב אנו חשופים לרוח המצליפה, שעתה, עם גבור מהירות הרכבת ובהעדר כל מכשול בדרכה, היא מכה בנו ללא רחמים. כמאה איש דחוסים בכל קרון מקרונות־המשא הללו, ואנו — דומה כי שפר עלינו מזלנו. ספירה מהירה מלמדת כי רק שמונים איש בקרוננו, ואל תֵקל הנוחיות הזאת בעיני הקורא. ואולם, כרגיל, מתנפצת אשלייתנו. על קרוננו מועמסים עתה עוד עשרים חולים, הללו נאנחים וגונחים במכאובם, חייבים לשכב, והצפיפות עתה בלתי־נסבלת.

חמישה ימים נמשכת הנסיעה למאוטהאוזן, ובסופה לא שרד אף לא אחד מן החולים שצורפו אלינו. וכי יכלו הם לעמוד בקשי הדרך הזאת!

אל תחנת הרכבת של מאוטהאוזן אנו מגיעים ביום חמישי בערב ה־25 בינואר, לאחר שבעיצומו של הלילה הקודם חלפנו בנסיעתנו דרך וינה. אל מאוטהאוזן אנו מגיעים תשושים, ורובנו סובלים משלשולים קשים בגלל השלג המזוהם, שנאלצנו לבלוע בניסיון נואש לשבור את צימאוננו. אכן הצמא היה קשה, ובאמת אותו שלג שנמס ולתוכו מזגנו מעט מיץ לימון שתרם מאן דהוא, הרווה מעט את הצימאון. אלא שעתה, בלבה של תחנת הרכבת הסואנת המוני אדם, אנו משלמים את מחיר התאווה של אמש.

מחנה מאוטהאוזן

המחנה היה בסמוך לעיר לינץ, העיר השנייה בגודלה באוסטריה. לינץ היושבת על רמה גבוהה, כעשרים קילומטרים מווינה, נחשבה למעוז מבודד, אולם עתה, בעקבות מאורעות המלחמה, היא הרוסה עד יסודה כמעט. מחנה מאוטהאוזן היה שם דבר. נישא גבוה מעל סביבתו, אלף ומאתיים מטר גובהו מעל פני הים, מוקף יער עבות, ומוליכה אליו דרך תלולה מאוד, עד כי גם רכב יתקשה בטיפוסה. בשעתו היה המחנה מן הישנים ששימשו את הגרמנים, בית־כלא אשר נכלאו בו פושעים פליליים שנידונו למוות ולמאסר עולם. עתה שינה המחנה את יעודו, ואסירי המלחמה מוחזקים בו. אולם אימתו לא פגה, ועדיין דבק בו המוניטין של אכזריות ושטניות, ועם שמעיקרו לא היה מחנה שמד — לא היו בו אולמות גזים המוניים — הומתו בו אסירים רבים בידי זקיפים גרמנים צמאי דם.

כל הצרות הללו כוסו במעטה פסטורלי כמעט, וההתחלה בישרה אך טובות. וכי מה רע במחנה שמוקצית בו מיטה שלמה (!) לכל אסיר? אולם לא היתה זו אלא מראית עין. לא חלפו אלא ימים ספורים, ובמחנה שיועד להחזקת 18,000 אסירים, ושעם בואנו אליו היו בו רק 15,000 — נדחסו 35,000 איש. וכך היה שבאין מקום נאלצו רבים ללון תחת כיפת השמים. עם בוקר היו יוצאות קבוצות העבודה, אוספות את הגופות הקפואות, מערימות אותן במשאיות ומעבירות אותן לשרפה.

דרכי ההשמדה במאוטהאוזן

עוד יותר מן הקור הקשה הפילו חללים הרעב והעבודה הקשה, שהיו כרוכים בה הלקאות הזקיפים הגרמנים.

אכן, אם חשבנו תחילה שנוכל להסתפק במעט המזון הדל שהוגש לנו, עד מהרה עמדנו על טעותנו. וכי די לו לאדם בליטר של מרק דלוח ובששית גרם לחם שברובו עשוי קליפות תפוחי־אדמה? במהרה נחלש אפוא גופנו,

ואותו חיזיון של אסיר המתמוטט בדרכו לעבודה ונרמס למוות עד צאת הנשמה נהפך לדבר שבשגרה.

וגם העבודה הקשה שנכפתה עלינו, עבודת פרך, תבעה מדי יום את חלליה. יחד עם אסירי מחנות מלק, אבנזי וסוֶחַט, ששכנו ליד וינה ומספר האסירים שבהם לא עלה על 15,000־20,000, הועסקו גם אסירי מאוטהאוזן בתי־החרושת והמכרות הרבים שבאזור. החשובים שבבתי־החרושת היו "הרמן גרינג", המכונה גוזן 1, אשר במפעליו ייצרו מטוסים, ו"לונה ורקיה" (Luna Werke) המכונה גוזן 2 אשר מפעליו ייצרו בנזין סינתטי.

עוד הועסקו האסירים בסלילת כבישים ובבניית בתי־חרושת חדשים. אולם מתישה ומסוכנת מכולן היתה העבודה במכרות ובבתי־החרושת שנבנו מתחת לפני הקרקע.

בעומק חמישים מטרים תחת פני האדמה, חשופים לנטפי המים הזורמים ללא הרף ונבעתים מסכנת התמוטטות, עבדו אסירים משך שעות ארוכות תחת השגחתם הקשה של הזקיפים. הזקיפים הגרמנים. הללו, איש איש וכלבו הצמוד אליו, הילכו עלינו אימים, וקשה היתה פגיעתם מפגעי הקור, הרעב והעבודה המפרכת גם יחד. בשרירות־לב ובאמתלה הקלה ביותר היה הזקיף משסה באסיר את כלבו. לא היה כל סיכוי להימלט מנשיכותיו האיומות של הכלב הטורף. עתה שכב האסיר מתבוסס בדמו, קרוע איברים, ואשה מן הגרמניות מוסיפה ורומסת את גופו. ואל יטעה נא הקורא; לא דבר מקרה הוא, אלא שגרת פעולתם של הזקיפים, ומחזה שכזה — התקפה שלוחת רסן של כלב על אסיר, ראית מדי יום בחוצות המחנה ובאתרי העבודה.

הגם שמאוטהאוזן לא הוגדר כמחנה־שמד, כאמור לא היו בו מתקני הריגה המוניים, הנה גם במחנה זה,שהיה מחנה־עבודה, לא משכו הגרמנים את ידם גם מהריגה ממוסדת ומאורגנת. בחדרים אפלים היו מזריקים לאסירים זריקות מוות, והכל כבר ידעו שאתם אמבולנסים של הצלב־האדום אינם אלא תאי־גזים ניידים, שהנכנס לתוכם שוב אינו יוצא.

ולמרבה הצער, הגם שמספר אנשי הס"ס במחנה זה ובמחנות שבסביבותיו לא עלה על 1500, היתה בריחה מן המחנה בלתי־אפשרית לחלוטין. בתי המגורים שלנו, 32 צריפים היו בלבו של המחנה, בנקודה הגבוהה שבו ומגודרים בחומת אבן גבוהה. סביב לשטחו הפנימי של המחנה, שלא עלה על 750 מטרים רבועים, היו מגורי הס"ס, וקצת הלאה עמדו המתקנים השונים של המחנה, המתפרה, המכבסה, מתקן החיטוי וכמובן — המשרפה.

חיי שלי במאוטהאוזן

אל תחנת הרכבת של מאוטהאוזן הגענו כאמור בשעה שש בערב של יום חמישי, ה־25 בינואר 1945. לאחר המתנה בת כשעתיים לצורכי התארגנות, ולאחר שרוכזנו בקבוצות של מאה איש, החילונו בדרך לקראת המחנה.

הדרך עוצרת נשימה ביופיה. היא מתפתלת מעלה מעלה אל פסגת ההר הנעלמה, מלווה במהלכה בדנובה שכולה אומרת הוד. אולם לבנו אינו נתון למראות היפים. חולשתנו רבה, עייפותנו גדולה ועל הטיפוס המייגע מכבידה ידם הקשה של הזקיפים הצמודים אלינו ואינם מאפשרים לנו כל מנוחה.

לאחר כמחצית השעה אנו מגיעים סוף סוף אל שערי המחנה, ומתקבלים, כצפוי, במטר גידופים והלקאות. מיד עם הגיענו אנו מופנים אל מתקן החיטוי. תור ארוך של אסירים מתפתל עתה מן הכניסה אל חדר המרחץ והלאה. האסירים הגרמנים והפולנים מופלים לטובה ומוצבים בראשיתו של התור. אנו, היהודים, ועמנו הרוסים, מורחקים אל סוף התור. רק בשעה חמש בבוקר, זוכים אני ואבי, ועמנו עוד עשרה, להיכנס אל בית־המרחץ, ואף זאת לא לפני ששילשלנו שלמונים לשוטר־אסיר אחד שהופקד על הסדר. וכל אותן השעות הארוכות שלפני היכנסנו, משך לילה רצוף, עמדנו חשופים לקור העז, מנסים בחוסר הצלחה להתחמם במעט האדים הנפלטים מבית־המרחץ, ומוכים כמעט ללא הרף, ובלא כל סיבה, בידי הזקיף הגרמני המופקד עלינו.

עם היכנסנו אנו מצווים להתפשט כליל ולהשליך את כל בגדינו אל הסל הגדול העומד בפינה. ומיד אחר־כך, בעומדנו עירומים כביום היוולדנו, ידינו פשוטות מעלה ורגלינו פשוקות, עורכים בנו חיפוש מדוקדק, שמא החבאנו יהלומים או זהב. בגמר הבדיקה שעורך גרמני אחד ושני אסירים העוזרים לידו, אנו מוכנסים לחדרו של הספָּר. הלה מגלח את שער ראשינו, ואחר־כך מעביר את תערו בלי שישאיר ולוּ שערה אחת על גופנו. רק עתה אנו מוכנים למרחץ. תחילה המים קרים כקרח, אנו נרתעים אחורנית, ומושבים בחזרה במכת אלתו של הזקיף הגרמני. אחר־כך ניתכים פתאום המים הרותחים הפוערים בנו באחת פצעים וכוויות.

בגמר הרחצה שוב אנו בתור. הפעם בתחתונים וחולצה. החולצות, מקצתן קרועות ובלויות, תלויות עלינו כסחבות גדולות ומשוות לנו מראה ליצנים, אולם אנו מתנחמים במעט החום שהן מסיבות לנו.

עתה אנו כבר לבושים, נעולים בנעלי העץ הכבדות, גרביים הם כמובן

בגדר מותרות, מולכים אל בלוק הקרנטינה, מקום שם ייערך תהליך ההרשמה וקבלת המספר החדש. רק עכשיו אנו יכולים לפנות אל אולם השינה הגדול ולתת מעט מרגוע לגופנו. אולם לאחר שתיית ליטר המרק הדלוח, מתבררת במהרה טעותנו. וכי איך יכולת לשהות באולם ובו 33 מיטות (המיועדות ל־99 אסירים) שנדחסו אליו תשע מאות (900!) איש ללינת לילה?! שלושת הלילות שידעתי באותו מקום היו הקשים בחיי, ולולא צינת הלילה הממיתה ואיסורו של ראש הבלוק, ודאי הייתי נמלט החוצה. בהעדר מקום שכבו אנשים זה על גבי זה, כואבים ונאנקים, ומתקשים בנשימתם בשל המחנק הנורא. בגלל הצפיפות הנוראה אנו מעדיפים, למרות חולשתנו, להישאר עומדים, אלא שזעקתו של ראש הבלוק משכיבה אותנו כהלומי רעם.

ראשי הבלוקים, ברובם פולנים וגרמנים, מוקצית להם פינה של כבוד, והריהם חיים כפי שלא חיו מעולם. העבד מולך לרגע, ואין הוא מסתיר את ההנאה שהוא שואב מן ההתעללות והיד הקשה שהוא נוהג בנתיניו האסירים. בלילה שלאחר כניסתנו לבלוק מעירים אותנו ב־4.30 לפנות בוקר, ולבושי תחתונים אנו ממתינים שעה שלמה תחת כיפת השמים עד לתחילת המפקד. בתוך שעה של סבל מן הקור אנו מובאים אל האולם הגדול לעריכת המפקד, הוא ה־Appell, ואחר־כך שוב, איש אינו יודע למה, אנו מוּצאים אל הקור הנורא. למחרת היום, הוא יום ראשון, אנו מתבשרים, כי נעבור אל מחנה מלק הנמצא 80 קילומטרים מזרחה למאוטהאוזן ו־130 קילומטרים מווינה. קיבלנו אפוא מספרים חדשים חרותים על לוחית מתכת קטנה שניתנה לכל אחד, וביום שני בבוקר הולכנו שוב אל תחנת הרכבת. 2,500 איש, כולם יוצאי אושוויץ, מצטופפים בתחנת הרכבת, ושוב הולכים אל הבלתי־נודע. לאחר התארגנות קצרה אנו עולים על הרכבת, כרגיל מאה איש בכל קרון, ומתחילים בנסיעה לקראת מחנה מלק אפוף המסתורין. שמונה שעות נמשכת הנסיעה, ולמרות שמיום הגיענו למאוטהאוזן כמעט לא נכנס אוכל אל פינו, אין אנו חשים כל רעב. הזקיפים, שמבטם המאיים אינו סר מעלינו, והמחשבות המתרוצצות בקרבנו, מסיעים את דעתנו מחולשת הגוף. לעת ערב אנו מגיעים לשערי מחנה מלק, ועל דיכאוננו נוספת קדרות השלג שאינו פוסק מרדת.

מחנה מלק

מחנה מלק הוקם כעשרה חודשים בלבד לפני הגיענו אליו. המחנה, שהוחזקו בו 8,000 אסירים הנשמרים בידי 800 גרמנים, לא נבנה אלא

כבסיס עבודה של בית־החרושת התת־קרקעי הגדול שהקימו הגרמנים כשלושה קילומטרים משם.

בבניית בית־החרושת, שמקצת מאגפיו נבנו בעומק של 50־60 מטרים מתחת לפני האדמה, הועסקו דרך קבע כ־3,000 אסירים, ואליהם נוספו עוד כ־200 פועלים אזרחיים, חופשיים לכאורה, וביניהם צרפתים, יוונים, איטלקים ורוסים אחדים.

בית־החרושת שנועד לייצור מסבים מכל הסוגים — למטוסים, לטנקים ולכלל מכונות — היה מורכב מיחידות יחידות בעלות מבנה מעין הקונוס, 12 מטר גובהן. קירות המבנים חוזקו בבטון בעובי 70 סנטימטר, והגג והיסודות נתמכו ביציקת בטון שעוביה מטר אחד.

עתה כבר היו מוכנים כמאה ממבני הקונוס הללו, ובית־החרושת החל להפיק תוצרת מרובה בארבע משמרות העבודה שתיפעלו אותו משך עשרים וארבע שנות רצופות ביממה. המשמרת הראשונה היתה יוצאת אל בוקר בשעה 5.30, שעה אחת לאחר השכמתה, ומגיעה למקום העבודה בשעה 7.00. בה בשעה היו מסיימים אנשי משמרת הלילה את עבודתם, ובאותה רכבת שבו למחנה. המשמרת הראשונה הועסקה עד שלוש אחר־הצהרים, וב־4.30 כבר התייצבה למסדר היומי במחנה. המשמרת השניה הועסקה מגמר מלאכתה של הראשונה ועד לשעה 11.30 בלילה. אנשיה היו מגיעים למחנה רק אחרי חצות הלילה, ואז היתה מתחילה לפעול המשמרת השלישית, משמרת הלילה. היתה עוד משמרת אחת, משמרת מיוחדת, ואנשיה עבדו ברציפות שתיים־עשרה שעות, מן השעה 6.30 בבוקר ועד 6.30 בערב. העבודה במשמרת הזאת היתה קשה מכול. תחת כיפת השמים, ובלא כל מפלט מן הקור והגשם, עבדו אנשיה בהנחת מסילות לרכבת ובסילוק העפר הרב שנחפר במעמקי האדמה.

אכן היתה העבודה קשה, ואולם גם כאן במלק, לא בכך היה הקושי העיקרי. בעיקר סבלנו מתנאי החיים שבמחנה, ועוד יותר מכך מהתעללויותיהם של הזקיפים הגרמנים האכזרים. הללו היו עוטים בחמת זעם על אסיר מועד (וכאלה הן היו רבים), ומתחילים להכותו ולבעוט בו עד כי יצאה נשמתו. והיו ימים שבהם הומתו עשרות (!) אסירים בבעיטות מגפיהם של קלגסי הס״ס.

מסימניו הבולטים של המחנה, שבתחילה היה מחנה קטן של הצבא הגרמני, היתה הזוהמה האיומה ששררה בו. בבואנו למחנה פגשנו אסירים שזה עשרה חודשים לא החליפו בגדים. הללו היו חבולים ושרוטים, אכולי

כינה הפושטת בהם ובסביבתם, ובמוקדם או במאוחר היו נכנעים לחולשת גופם.

נורא במיוחד היה מראה אותו המקום שכונה בית־החולים. באותו אולם הומה אדם שכבו החולים והפצועים הקשים ביותר — הרוב היה מקרב האסירים כמובן.

השחר מפציע, ושוב אני מתעורר למשמע קולות רבים, הפעם אלה זעקות השבר של הצועני האכזר, הקאפו של מלק, המוקף עתה במאות אסירים רוסים ויהודים, הרוגמים אותו באבנים.

עונשו של הלה יהיה מן הסתם כבד במיוחד. הוא מוכה שוב ושוב, ולכשאחד הרוסים יטיל על ראשו אבן כבדה, ואחר־כך שוב ימשיך ויהלום, יאבד הצועני את הכרתו. איכשהו מצליחים למלטו מידי ההמון תאב הנקם ולהעבירו אל בית־החולים. אלא שגם כאן לא מצא מפלט. אף האסירים המועסקים כאן סבלו בעבר הלא רחוק מידו הקשה, וזכר התעללויותיו בהם עדיין לא מש מזיכרונם. בהיותו עדיין נטול הכרה מובל הצועני על גבי אלונקה אל הקרמטוריום. יישרף חי, נפלה ההחלטה, ואין מי שיעז עתה לעמוד מול פרץ הרגשות הסוער. תנור השרפה, ששבת לאחרונה ממלאכתו, מחדש עתה את ימיו כדי לגמול למי שאחראי למותם של רבים. המסיק מוזעק למקום, ורק עכשיו שבה אל הצועני הכרתו והוא מתחיל להבין את

אשר עומד להתרחש, ובכוחות נואשים הוא מנסה לחלץ את עצמו מן הידיים הלופתות אותו ולהתרחק מן הדלת הנפתחת של תנור השרפה.

ואני עומד בסמוך, עד ראייה למחזה הנורא הזה ניכחי. חולפות דקות מעטות, וכשהאש מגיעה לשיא עוצמתה נדחף המנוול פנימה, וקול זעקות האימה שלו דועך ברגע שנסגרת עליו דלת התנור.

סוף דבר

הימים הבאים הם ימי התאוששות, מעבר מימי השעבוד והסבל האפלים אל ימים חדשים של שחרור ותקווה. עתה אנו זוכים למה שהיינו חסרים כל־כך בשנים האחרונות, פת לחם ויד חמה ואוהבת. החולים הרבים שבינינו מועברים אל בתי־החולים וזוכים למיטב הטיפול הרפואי, ומתינו — 6,000 במספר, מובאים למקום קבורה בטבורה של העיר. בסיועם ובתמיכתם של האמריקנים אנו מועברים ליוון, ושוב לא נחזור אל המקום שידענו בו סבל רב כל־כך ואשר השארנו בו את יקירנו הקרובים ביותר. כשנכלאתי בשלהי מרס 1943 בפרבר "הברון הירש" אשר

בשאלוניקי לא מלאו לי אלא 16 וחצי שנים. בצהרי יום ראשון, הששה במאי 1945 שיחררו חיילי הארמייה האמריקנית השלישית בפיקודו של הגנרל פטון את מחנה אבנזי ואז יצאתי אף אני לחופשי.

קצת למעלה משנתיים הייתי כלוא במחנות ההסגר הגרמניים, ועתה עדיין לא מלאו לי 19. אולם אין אני ככל הנערים. תחת נערות של משחק ושובבות ידעתי חרפת רעב ואימת מוות, ובמקום שחוק נערים ונערות לא ראיתי כל העת אלא גופי אדם נשברים. אל החופש הגעתי אפוא עדיין צעיר בשנים, אך למוד יגון וסבל, כאיש אשר שנות חיים ארוכות עומדות מאחוריו. אני חופשי עתה אך זכר התלאות שידעתי לא ימוש מזיכרוני לעד. לעולם אשא בקרבי שנאה עד בלי גבול לעם אשר בניו רצחו לנגד עיניי נשים זקנים וטף. וידע הקורא שכל מה שכתבתי לפניו אינו אלא מעט מהרבה, רק הצצה חטופה אל עולם אפל שאין בן תמותה יכול לסלוח למחולליו.

ברוך שיבי

בתנועת המרי היוונית

ברוך שיבי

בתנועת המרי היוונית

משפחתי מוצאה מספרד מהעיר אוּרה. גם שם משפחתנו הוא ספרדי־ערבי. לפי המסורת המשפחתית היו אבות אבותיי מפעילי הכאליפות בספרד הערבית.

התנועה הציונית קמה בשאלוניקי בהתחלת המאה הזאת. הציונים הראשונים נקראו בני־ציון. נוסדו מועדונים ציוניים שונים: מועדון ביאליק, מועדון גאולה, תפארת ישראל. אחד הפעילים ביותר היה המועדון על־שם מאכס נורדאו. בשנת 1927 ייסדתי את המועדון "אחדות", ולו סניפים בשכונות היהודיות. למועדון "אחדות" היה צביון עממי, ואילו בשאר המועדונים נתרכזו בעיקר בני השכבות הבורגניות האמידות. בשנת 1935 ביקר בשאלוניקי מר א' רייס, ובזכות ביקור זה התארגן אצלנו סניף של "האיחוד העולמי פועלי ציון", אליו הצטרפו מועדון "מאכס נורדאו" ומועדוני "אחדות". הסניף נעשה במרוצת הימים לאיגוד פועלים ציוני סוציאליסטי. כך נוסדה בתוך הפדרציה הציונית תכנית על העזרה שיכולים יהודי שאלוניקי להושיט לישוב היהודי בארץ־ישראל.

משפרצה המלחמה והתברר כי הגרמנים יכבשו את יוָן, רציתי לברוח כדי להגיע לכרתים ומשם לעלות על אניה של בעלות־הברית, אולם בהגיעי לכרתים כבר הורידו הגרמנים צנחנים בקצהו האחד של האי. הצלחתי עם עוד חברים אחדים להגיע בסירות קטנות לאתונה. לאחר עשרה ימים כבר היו באתונה אנשי הגסטפו. נודע לי כי אני כלול ברשימת האנשים המבוקשים בידי הגרמנים.

ארגון E.A.M באתונה

חזית השחרור הלאומית ביוון, היא ה־E.A.M (Ethnico Apeletheratico Metapo), התארגנה תיכף אחרי פלישת הגרמנים וכללה בתוכה את כל היסודות הפוליטיים בעלי ההכרה השמאלית. אתונה ופיראוס והסביבה חולקו לאזורי פעולה. הייתי בהנהלת הסקטור 3 א. אזור זה הקיף את הרחובות סנט

קונסטנטין, פיראוס, היארא אודוס ושכונות בוטאני וסנט ג'ורג' העתיקה. נסתייעתי בהשפעתם של ידידים רמי־מעלה והצלחתי להפסיק הופעתו של שבוען כלכלי אנטישמי. קשרי עם המזכיר הכללי של החזית לשחרור לאומי סייעו בידי, בתקופה מאוחרת יותר, להכין גיליון מיוחד של ביטאון תנועת E.A.M, אא"ם שמו היה Meiioda Elephteri, שבו פורסמו הידיעות על גירוש יהודי שלוניקי. הגיליון כבר היה מוכן, אולם החוגים הבורגניים באתונה מנעו את פרסומו מתוך פחד שהם ישאו באשמת המעשה.

ב־21 בספטמבר 1943 הזמין הגסטפו את הרב אליהו ברזילי ודרש ממנו להכין במשך ארבעה ימים רשימה של יהודי אתונה. הרב הודיע על כך בבית־הכנסת. עוד באותו ערב הצעתי לקבוצת הלוחמים האנטי־נאציים בקטע שלי, אשר כולם היו לא־יהודים, לחטוף את הרב ולהעבירו להרים, פעולה זאת היתה צריכה לשמש לבני העדה אות, כי עליהם לברוח. בחצות הלילה בערך, פניתי אל החבר המקשר בין מפקדת E.A.M. ובין קבוצתי, הוא היה מורה יווני, והצעתי לו שיפעל אתי. הוא הסכים לקבל יחד אתי את האחריות לפעולה זאת. ב־7 בבוקר הלכתי עם אחד מאנשי קבוצתי, ששמו היה אטאנאזה אנדרוניס, אל יוסף נחמה, אשר היה חבר המרכז של ה"אליאנס איזראליט" ונציגם של יהודי אתונה. רציתי להודיע לו על תכניתנו. האיש אישר את תכניתי והביע את תקוותו, כי הרוב לא יתנגד לה. הוא אף הציע כי נבצע את הדבר על אף התנגדותו של הרב.

הלכנו אפוא אל הרב, אני ושניים מחבריי היוָנים. דעתנו היתה, כי חשובה מאוד הפעולה, גם אם יוציאו הגרמנים בעקבותיה בני־ערובה להורג. חבריי היוָנים נכנסו למשרד הרב ואני נשארתי בחוץ, כמשמר. הרב ביקש שהות כדי לשקול את ההצעה. חזרנו בלעדיו ואני שלחתי הודעה על כך למרכז E.A.N. כעבור ימים אחדים בא אליי העיתונאי היווני קטסטאס ווידאליס, שנשלח על ידי התנועה, ויחד הלכנו אל הרב, כדי לקבוע את פרטי ה"חטיפה". חששתי כי ארבעת ימי הארכה שקיבל הרב יחלפו לפני שמרכז E.A.M. יחליט לפעול. קודם לכן פניתי למיניסטר ניקו לווריס שייצג בממשלת־קויסלינג היוונית את עניני הכנסיה (הוא היה ידוע כידידם של יהודים) וביקשתי ממנו, כי ישתדל למצוא מקום שיסתירו בו את הרב. ואמנם הזמין הארכיבישוף של אתונה את הרב והציע לו להתכונן לירידה למחתרת. אך עם אישור תכניתי בידי E.A.M. החלטנו לבצע את פעולת ה"חטיפה".

קיבלתי פקודה להפסיק תיכף את מגעי עם הרב, כדי שהגסטפו תתקשה לגלות בפעולה זאת עקבותיו של יהודי. כמוציאי התכנית אל הפועל נקבעו

העורך־דין היוָני משׂאלוניקי איליאס קאפאלידיס והיהודי שלמה ששון. סוכם כי שני החברים האלה יביאו את הרב לבית פרטי בשכונת דקסאמאני ומשם, לאחר ימים אחדים, יעבירוהו להרים. התכנית בוצעה בשלמותה וה״חטיפה״ עשתה רושם בלתי־רגיל על בני העדה. יהודי אתונה החלו תיכף מחפשים דרכים כיצד להיעלם מהעיר וה־E.A.M. עשתה רבות כדי לעזור להם בזה. הגרמנים מינו אז כראש קהילה חדש את משה שיאקי, חסר האופי. כמזכיר נתמנה החוקר והעיתונאי יצחק קאבלי.

בינתיים נסתעפה מאוד פעולתה של אֶא״ם. האדמה החלה בוערת תחתינו. נודע לנו, כי לאתונה הגיע הגנרל ירגן שטרופ, מי שהיה מחסלם של יהודי ורשה. ב־7 באוקטובר 1943 פירסם שטרופ את פקודתו האנטי־יהודית ואיים במוות על כל היהודים אשר לא יתפקדו בקהילה. בעזרת איגוד העורכים מאתונה נמלטתי והצטרפתי לתנועת המחתרת אשר פעלה בפלפונס.

בראשית פברואר שנת 1944 שוב פניתי למיניסטר ניקו לוואריס והצעתי לו להצטרף לתנועת המחתרת. אמרתי לו, כי לפטריוט אמיתי וידידם של יהודים אין מקום בממשלת בוגדים. זוכר אני, כי היה זה יום שני, נפגשנו בקפה ״מץ״ כדי להמשיך בשיחתנו, אולם גם אחרי ויכוח שארך שעתיים וחצי נבצר ממנו להבין כי עליו להשאיר את הכנסייה בלי כל כוח בממשלה כזאת.

כעבור זמן קצר יצאתי מאתונה לפרטיזנים. שם הופקדתי על עיתונות המחתרת ועל הפצתה בכל חבל ארקדיה. היינו ועד של שלושה אנשים שעמד בראש כל הפעולות של תנועת המחתרת בחבל זה. מאחר שהתנועה הפרטיזנית נתעצמה מאוד, החליטו הגרמנים בפסח של שנת 1944, להתחיל בפעולה נרחבת של חיסול גדודי הפרטיזנים באזור. יחידותינו במחוז גורטיני הותקפו מכל הצדדים בידי גייסות גרמניים. מרכז המודיעין שלנו נתן פקודה להכין את הפרטיזנים לקרב על־ידי פעולת גיוס מיוחדת. היה זה הקרב על יד גלוגובה, קרב ידוע שבו השמדנו יחידה גרמנית בת 700 חיילים. שאר היחידות הגרמניות מיהרו לסגת, כדי שהפרטיזנים לא יקיפון.

בשנים 1942־1943 פעל ליד משרד ראש הממשלה היוָנית, המשתפת פעולה עם הגרמנים, שירות מיוחד, סודי למחצה, שתפקידו היה לרכז הוכחות היסטוריות, כי היוָנים יש להם זכות קיום בתור אומה.

האוסף ההיסטורי נחוץ היה למקרה שמדינות הציר ינַצחו ויבקשו ליטול מיוָן את הסובֶרניות המדינית שלה. משרד השירות הזה נמצא בבית פרטי ברחוב ניקיס, מתחת לדירתו של הגנרל דארקוס. בראש השירות עמדה

מועצה, מורכבת מתשעה פרופסורים של האוניברסיטה וכיושב־ראש המועצה שימש ניקו לוואריס. משרד השירות הזה הציע לי שיתוף פעולה. כמובן שזה היה חייב להיות סודי. תפקידי היה לתרגם חיבורים מדעיים על פלישת הסלאבים ליָוָן, פרי עבודתו של הפרופסור זאקיטינוס, ועוד עבודות מחקר כאלה.

כלפי השלטונות היתה זאת כביכול פעולה למען האקדמיה היוָנית למדעים, אולם המגמה היתה לגמרי אחרת. נתבקשתי גם להכין דוחות על פעולות פרו־גרמניות של אינטלקטואלים יוָנים. בכל פעם שעמדו לשלם לי בעד עבודתי שאלו לשמי, כיוון שבחיי המחתרת שלי נאלצתי לשנותו פעמים רבות.

הפולשים הגרמנים עזבו את יוָן, נשארתי לבדי. בגירוש שאלוניקי קיפחתי את כל משפחתי. בדצמבר 1944 החריף המאבק ההדדי של תנועות המחתרת בינן לבין עצמן. האנגלים השתלטו על יוָן, הם אסרו אותי ושלחוני למחנה־אסירים האל־דאבא במצרים. במחנה זה נבחרתי לראש האסירים. משם הובילונו, 2,000 אסירים, באניה מאפריקה בחזרה ליוָן.

אחרי השחרור חזרתי לשלוניקי ואירגנתי את המשרד של הפליטים היהודים החוזרים. כעת אני מנהל הקהילה היהודית בשלוניקי.

רווח ז׳ק

העזרה ההדדית בקהילת שלוניקי בשנות המלחמה

רבים היו גילויי העמידה והעזרה ההדדית שנתגלו בגיטו שלוניקי. אספר על מאבקנו עם הרעב, המגפות, והדמוראליזציה בחורף האיום של 1941/42 וכן ב־1942/43.

קהילתנו מנתה 45 אלף נפש. כולנו היינו גאים מאוד על רשת המוסדות והארגונים, פרי האחווה היהודית. לא מעטים היו האנשים אשר מסרו את נפשם על טובת הכלל. 35 אלף מבני קהילתנו התפרנסו מעבודה בשכר יומי ורבים מאוד היו עניים מרודים. הארגון שלנו לעזרת העניים פעל עד יום ההשמדה ממש. אספר על המוסד "מתנות לאביונים", שהייתי פעיל בו.

בשלוניקי היו לנו שני בתי־יתומים. האחד בית־היתומים "אלאטיני", שנוסד בשנת 1910 בידי העורך־דין עמנואל סאלם, בעזרתם של בוגרי בית־הספר "אליאנס", שהיתה רבת השפעה בחיי החברה בשלוניקי. 300 נערים יתומים התחנכו במוסד זה. בשנת 1920 נוסד בית־יתומים לבנות,שבו התחנכו 40 נערות, שלמדו תפירה ואומנויות אחרות. עוד בשנת 1917 הקימונו את "תורה ומלאכה", מוסד, שסיפק לתלמידים נצרכים ספרי־למוד ומכשירי־עזר למלאכה. היה לנו גם "ביקור־חולים", שהתקיים מאז המאה ה־16 כאשר הגיעו ליוון פליטי ספרד הראשונים. ברשות "ביקור־חולים" היה בית־חולים מסודר יפה על־שם הברון הירש, ובו 100 מיטות, מהן 50 למחוסרי אמצעים. עוד משנת 1920 פעל "מלביש עירומים". חברת "ישועה ורחמים" היתה מספקת חומרי הסקה למשפחות נזקקות. בשלוניקי לא חסרה אף "הכנסת כלה"; לתלמידים מוכשרים ניתנו סטיפנדיות והם נשלחו ללמוד לחו"ל.

בתקופת הכיבוש

ב־6 באפריל 1941 פלשו כנופיות הנאצים ליוון. ב־9 בחודש הם כבר היו בשלוניקי. ב־15 באפריל נאסרו כל פעילי הקהילה היהודית: אלברט

ארדיטי, שרל ברכה, שלמה עוזיאל, שאלתיאל כהן. נאסרו חברי מועצת הקהילה — רפאל מנשה שהיה מזכיר הרבנות, יצחק שיאקי — מנהל מוסדות הסעד ואלברט.

ראש קהילתנו ד״ר הלוי והרב הראשי ד״ר קורץ לא נאסרו הפעם, כי באותו יום היו באתונה. אולם תיכף הציפנו גל מאסרים שני: נאסרו יום־טוב יקואל, היועץ המשפטי של הקהילה, שאול ומאיר מולכו, רחל שמשי, ז׳אק משה — האדריכל שלנו, מישל צרפתי — מזכיר שני של הרבנות. כל האסירים נחבשו בצפיפות בבנין אחד שלא היה בו אפילו מקום לשכב ואשר חסרו בו תנאים הגיינים כלשהם. לאושרם, ניתנה לנו האפשרות לשלוח להם קצת מזון.

כעבור זמן קצר נאסרו באתונה גם ד״ר הלוי והרב ד״ר קורץ. הרב הובא לוינה, שם נאשם בתעמולה אנטי־נאצית. כאשר הפגיזו הגרמנים את הכנסייה על־שם סופיה הקדושה בשלוניקי, כנסייה שהיתה ידועה ביופיה, הודיע על כך הרב לציבור היהודי באמריקה ובמקומות אחרים. עוון זה פקדו עליו עכשיו הגרמנים.

ראש הז׳נדארמריה דאנגלֶר מינה את סאבי (שבתאי) שאלתיאל לעמוד בראש הקהילה ופיזר את ועד הקהילה החוקי. סאבי שאלתיאל היה פקיד של הקהילה, איש פשוט, בעל רצון טוב, אולם ללא מעוף ציבורי וללא אינטליגנציה יתירה. הוא לא התעלה לצורכי התקופה הקשה שבאה עלינו.

המוסד ״מתנות לאביונים״ הוקם בשנת 1901 בידי אברהם רווח, וקבוצת נדיבים יהודים. סגנו של רווח, שמואל אסיו, היה איש־פעלים. מטרת המוסד היתה לספק ארוחת צהריים מזינה לכל נזקק מילדי הקהילה. מושבו של מוסד זה היה ברחוב מזרחי, אולם לכל שכונה היו חדרי־אוכל משלה.

האמצעים הכספיים גויסו בעיקר מאנשים פרטיים. ה״אליאנס״ נתנה כל שנה 1500 פרנקים בזהב. היה לנו בניין גדול ברחוב קראפיסקאקי, שהפקנו ממנו הכנסה מסוימת, מהשכרת אולמות למסיבות שונות. גם מועצת העיריה של שלוניקי היתה מקציבה כל שנה סכום כלשהו. בשנת 1926, כשחגגנו את יובלנו ה־25, סיפקנו ארוחות ל־650 ילדים ובשנת 1940 ל־2500 ילדים. אולם ״מתנות לאביונים״ ככל שאר מוסדות הסעד היהודים נסגר בידי שלטונות הכיבוש.

לפני שבני קהילתנו נלקחו למוות לאושוויץ ניסה עוד הכובש לנוון אותנו על־ידי רעב ומחלות. במסירות־נפש בלתי־רגילה נאבקנו במזימות האויב. המלחמה הגדילה פי כמה את מספר מחוסרי העבודה בקהילתנו. המפעלים היהודים הפסיקו עבודתם וכן מפעלים לא־יהודים רבים. הנמל אשר העסיק יהודים רבים, צימצם את פעולתו. הציבור הלא־יהודי גם הוא סבל מאבטלה, אולם למובטלים לא־יהודים היתה אפשרות לקבל מזונות מהכפרים, ממכרים ומקרובי־משפחה. המצרכים, בעיקר הלחם, נתיקרו מאוד, מחירם האמיר מיום ליום וערך הכסף ירד. הגרמנים הוציאו מיון העניה את הכל. רכבות טעונות רכוש יָנִי נשלחו לגרמניה.

הקהילה עשתה כמיטב יכולתה, כדי לעזור לנצרכים. אולם תקציבה לא הספיק. היא קיימה פקידים רבים, בתי־ספר, תלמודי־התורה, בתי־הכנסת על רבניה הרבים והמשמשים בקודש. עול כבד הוטל עליה — לקיים את המוסדות הגרמניים, המטפלים בבעיה היהודית. היו״ר החדש שאלתיאל בחַפשו מקורות מימון נאלץ למכור שטחי קרקע של הקהילה.

בחורף של שנת 1941 שררה קרה בלתי רגילה. ברחובות היהודים שלנו היו מתהלכים אנשים־צללים, לבושי קרעים, ומחטטים באשפתות. בכל זווית וקרן רחוב ראית פושטי־יד לנדבה. אנשים שביקשו למסור צורכי בית שונים, תמורת אוכל־נפש. בעטָם של הקור והרעב פשטו המחלות. הסבון הוא מועט ויקר מאוד, לבנים להחלפה אין. פשטו טיפוס הבהרות ובעיקר השחפת.

הילודה בקהילתנו עלתה תמיד על התמותה. בשנת 1941 השתנה היחס — בכל יום יש לנו 80 מקרי מוות. לא היתה אפשרות לקבור את המתים, בבית־הקברות הוטלו הגופות ערימות־ערימות.

אבל איום מכל היה מצב ילדינו. חיפשנו אמצעים כיצד לחדש את פעולת ״מתנות לאביונים״ ולתת לילדינו לפחות ארוחה אחת ליום, שתצילם ממות רעב.

פניתי ליו״ר הקהילה סאבי שאלתיאל ודרשתי עזרה: ״יש לפתוח מחדש את חדרי־האוכל שלנו שנסגרו בידי האוייב״. שאלתיאל התנגד, היתה עליו אימת השלטונות. אמרתי לו: ״אחרי המלחמה תזכה להערכה, כי הצלת ילדים יהודים, כל ההסתכנות שבפעולה הזאת עלי ועל ידידי״. הלכתי אליו פעם ופעמיים ואף אימתי עליו. שיחותינו התנהלו בבית־היתומים ״שרל אלאטיני״. לבסוף הרשה לנו לפעול, אבל דרש סודיות. הבטחנו לו לעשות

את הכל במסווה של בית־היתומים. פה יתכנס הועד שלנו ופה נסתיר את מלאי המזונות.

טיכסנו עצות כיצד לגייס את האמצעים הכספיים הנחוצים לפעולה ואת מצרכי־המזון שאין להשיגם אפילו בתשלום. פניתי ליו״ר הצלב האדום היָני קוסטאזאנס.

דרשתי ממנו מצרכי מזון בתשלום. האיש הבטיח, פנינו לצלב־האדום הבינלאומי, וגם הוא הבטיח לעזור במשהו. אז פניתי בבקשת תרומה ליהודי אליה אלוף, אישיות שהיא כבוד לעמנו. מר אליה אלוף היה מנהל בנק ״עמר״. הסברתי לו את העניין והדגשתי, כי כל יום יכול להכריע בחיי הילדים. תשובתו של אליה אלוף היתה, כי הוא מעמיד את כל הכסף הנחוץ לרשותנו ונוטל על עצמו את כל האחריות. ללא היסוס שקל על ידי סכום מסויים. חזרתי אל יו״ר הצלב האדום קוסטאזאנס וקיבלתי 300 מנות מזון.

לאחר 24 שעות גייסתי את הנוער שלנו, בנים ובנות, אשר בכל להט נעוריהם נענו לבקשתי לעזור בפעולה. מ־300 המנות עשינו 500 וחילקנו בחדר־האוכל שבשכונת רז׳ וארדאר. המנות כללו: לחם, גבינה וצימוקים. כדי לגייס אמצעים נוספים נתארגן ועד, עם חבריו נמנו, אמִריו יצחק, נער ז׳יל, פילוסוף סאבי, סאפראנד גבריאל — חברי ועד אלה נרצחו לאחר מכן באושוויץ. חברי הוועד שנשארו בחיים הם יצחק ארוך, אברהם פרנסס ואני. המשכנו במאבקנו עם הרעב ומספר מנות הצהריים שהיינו מחלקים לילדים גדל ל־5000. אין לתאר במילים את מסירות הנפש הרבה שנתגלתה בפעולה זו כדי להעלות חיוך על פני ילד, בשבתו אל צלחת המרק או כוס החלב.

אולם כל מסירות־הנפש של נשותינו ושל הנוער הנפלא שלנו היתה לשווא. 12,000 מילדינו הושמדו באושוויץ.

בפעולה זו של הצלת ילדינו מרעב פעלו רבות הנשים: אוגניה בן־ששון, מטילדה עפיאס, רגינה ארדיטי, רחל בן־עוזיליו, אסתר שלמונה, קרולינה חסון, מטילדה רוח, גברת ברזילי, שרה אסיאו, גברס פרס. מהגברים הצטיינו בפעולה: ז׳אק ארדיטי, שלמה נער, דוד פ׳ מטלון, בן־ציון אלטיך, מריוס ב׳ מולכו, סם מולכו (בן מריוס מולכו), יצחק בן־רובי. כל אלה גורשו ונרצחו. מהפעילים, שנשארו בחיים, ברצוני להזכיר את רנה מולכו, דוד אמריו, יצחק ארוך, איזאק שאקי, חיים שאלתיאל, חיים א׳ רוח.

הגיע החורף של שנת 1943, חודש פברואר. השכונה ע״ש הברון הירש,

שבה היה אחד מחדרי־האוכל שלנו, הפכה למקום ריכוז של המיועדים לגירוש, כנראה בגלל קרבתה לתחנת הרכבת.

השכונה גודרה בגדר קרשים, מסביב הוצבו משמרות גרמניים. הובאו המגורשים הראשונים. הם הוחזקו במחנה־איסוף זה ללא מים וללא מזון.

הצלחתי לקבל משאית, הטענתי אותה בלחם ובמצרכי מזון מהמחסן שלנו. בעזרת הנערה הצעירה בוניקה צרפתי עלה בידינו להתגנב עם המשאית לתוך המחנה ולחלק את האוכל שהבאנו. אולם מפקדי הס״ס וויסליצני וברונר תפסו אותנו. עמדה לי אזרחותי הספרדית. ספגתי מכות אבל נשארתי בחיים, אסירי ״ברון הירש״, שעזרו לי במבצע זה שולחו ב־15 במארס בטרנספורט הראשון לאושוויץ.

שלוניקי היה מחנה־ריכוז ״פאבלו מֶלֶה״ ובית־סוהר ״אפסאפיריון״ הידוע עוד מימי התורכים. נחבשו בו יהודים וגם לא־יהודים. בספטמבר 1942 פנה אלינו איש מאנשי הרשות וביקש להתקשר אתו. הקהילה שיגרה אליו את אברהם לוי, את מריוס מולכו ואותי.

המפקד היוָני הודיע לנו כי יש אפשרות לשחרר מבית־הסוהר יהודים ואם הקהילה רוצה לעזור, תוכל לשחרר תמורת תשלום גם לא יהודים. כל שניים שלושה ימים היו נלקחים משם בני ערובה ונורים, ולכן עשינו את כל האפשרי כדי לשחרר את היהודים האסורים. כידוע נלקחו ונורו רק משלוניקי כ־600 בני־ערובה. חשבנו, כי על־ידי תשלום של כופר־נפש בעד אסירים לא יהודים, נשחרר ונציל משם יהודים. אולם סופם של הניצולים מבית־הסוהר הזה היה באושוויץ.

בשלוניקי היו שני גיטאות. הם נוצרו לפי פקודת שלטונות הכיבוש מה־6 בפברואר 1943. ב־25 בפברואר 1943 החלו הגרמנים לסגור את השכונות היהודיות, להופכן לגיטאות סגורים.

ב־15 במרס החלו הגירושים ההמוניים לאושוויץ ובאותה תקופה הוציא הגסטפו מהגיטאות קרוב ל־4000 יהודים בגיל 18־45 לעבודות־פרך שונות. האנשים נשלחו אל אחד המקומות בקירבת העיר לריסה שבתסליה. התנאים שם היו איומים, כעבור חודשים מעטים בלבד הפכו האנשים לצללים. האויב החזירם למחנה־האיסוף ״ברון הירש״ שם חיכו לטרנספורט שיובילם לאושוויץ.

משנודע לנו הדבר, היהודים הבודדים אזרחי ספרד שהתגוררו מחוץ לגיטו ולא ענדו את הסמל היהודי, התחלנו לחפש, בניקו שאלתיאל, שלמה עוזיאל ואני, דרך לעזור להם. האנשים הוחזרו עירומים כמעט, מהם היו אשר כרכו עיתונים מסביב לגופם העירום בעזרת חבלים. חיפשנו דברי

הלבשה בשביל 2400 האנשים האלה. הדבר היה כרוך בקשיים עצומים. אולם גייסנו כספים והודות לבעל עסק יְוָני ששמו ורגפולוס השגנו כותנות, חולצות, לבנים, גרבים וכולי. את דברי ההלבשה הצלחנו לסגן לתוך המחנה, היינו מאושרים כי יכולים אנו לעזור לאחינו האומללים. אז עדיין לא תיארנו לעצמנו כי הבגדים האלה ישמשו תכריכים לאחינו. הם נשלחו בטרנספורטו של ה־8 באוגוסט לתאי־הגזים של אושוויץ.

The Salonika Jewry Research Center
P.O.B 31028
Tel-Aviv 1988.

GREEK JEWRY IN THE HOLOCAUST

MEMOIRS

The Institute of the Salonika Jewry

Tel Aviv 1988